

Udijatel: ... StankTego

1894

5

4586/3

4576/3

LUD

ORGAN

TOWARZYSTWA LUDOZNAWCZEGO we LWOWIE

POD REDAKCYĄ

Dra ANTONIEGO KALINY.

3

~~~~~  
Rocznik trzeci.  
~~~~~

(Z tablicą i melodyami w tekście).

WE LWOWIE 1897.

NAKŁADEM TOWARZYSTWA LUDOZNAWCZEGO.

Z Drukarni Ludowej pod zarz. St. Baylego.

~~~~~
Adres Redakcyi: Lwów, ulica Zimorowicza 7.

4521 1894.3

X-11856
4521/ II
3/1897

II

30.000
Circular stamp with text 'Biblioteka' and 'Kraków'.

SPIS RZECZY

zawartych w III. roczniku.

I. Rozprawy.

	Str.
Jan Witort: Kucya na Litwie	1
Z. St.: Znad Buga. Szkic etnograficzny	7
Jan Witek: Antisemityzm w powiastkach i farsach ludowych	46
Segel: Wierzenia i lecznictwo ludowe Żydów	49
Fr. Rawita: Ze zbioru apokryfów	61
Jan Witort: Zarysy prawa zwyczajowego ludu litewskiego	97 193 293
Zofia Grynbergowa: Melodye niektórych pieśni ludowych	121
Jan Witort: Przyczynek do przeżytków kulturalnych (Pism. obra- zowe)	135
Fr. Rawita: „Pobratymstwo i posestrie“	137
Jan Witort: Etnografia i najnowsze studia nad literaturą	213
Dr. St. Eljasz-Radzikowski: Polscy Górale tatrzańscy	225
Bron. Koskowski: O mieszkaniach i żywieniu się Żydów małopola- steczkowych w Królestwie polskim	314
Odnosna tablica dołączona przy końcu	
Dr. Karol Mátýás: Ludowe nazwy miejscowe w powiecie Brzeskim w Galicyi	330
Ludwik Młynek: Uwagi nad pieśniami ludu wielickiego	347

II. Zbiory materyałów etnograficznych.

Dr. Antoni Kalina: Z puszczy Kurpiowskiej	64
Włodz. Hnatiuk: Frycówka	70
Ks. Wład. Sarna: Kolęda	72
Włodz. Hnatiuk: Pieśni rekruckie	73
Szymon Gonet: Rękawka i skały Twardowskiego w Podgórzu	76
Tenże: Język polski w wojsku	78
Tenże: Szczegóły z gwary ludowej	138
Tenże: Szczegóły z wierzeń ludu	140
L. Magierowski: Przyczynek do wierzeń ludowych	142
A. Siewiński: Bajka o Wojtku	146
Bron. Świdnicki: Opowiadanie o dyable	152

Szymon Gonet: Strzygonie	154
Ks. Wład. Sarna: Pieśń ludowa religijna o odsieczy Wiednia przez Jana III.	155
L. Pierzchała: Piosenki mazurskie w Krosieńskim	158
M. Kietlicz: Szczodraki w Krotoszynie	160
M. Kapuściński: Pieśni dziadowskie o św. Helenie	161
. . . . . o pustelniku z ptaszkiem	162
Tenże: Niektóre imiona chrzestne	163
Tenże: Niektóre nazwy miejscowe; nazwy miejscowe zagraniczne	164
Tenże: Słowniczek języka dzieciniego	165
Dodatki i uzupełnienia. L. Młynek do wiersza: Pół godziny szkoły po egzeceyrcie	273 384
Kwestyonaryusz. L. Młynek: Jagem służył przy dworze	166

III. Rozbiory i sprawozdania.

M. Konopnicka: „Nasz lud“, odczyt miany we Lwowie dnia 27. listop. 1896 r. (Dr. J. Gorzycki)	81
Ant. Małecki: Lechici w świetle historycznej krytyki (Dr. J. Gorzycki)	83
Dr. B. Erzepki: Masovita (A. Kalina)	84
Jan Witort: Kucya na Litwie (L. Młynek)	171
Wanda z Dybowskich Longchamps: Pierwsze polskie usiłowania kolonizacyjne w Stanach Zjedn. (Dr. K. J. Gorzycki)	175
Ant. Hempel: Polacy w Brazylii (Dr. K. J. Gorzycki)	175
W. A. Clouston: Narodni kazki ta wyhadki, jich wandriwki ta pereminy z anhil. perełoż. A. Krymskij, (Fr. Rawita)	176
Dr. Lubor Niederle: O původu Slovanů (A. Kalina)	179
Ks. Dr. J. Rychlak: Raj i upadek pierwszych ludzi w podaniach narodów (L. Młynek)	184
Dr. Koehler: Osady z epoki kamienia w W. X. Poznańskim (A. Kalina)	187
L. Magierowski: Trwanie życia w Jaćmierzu (A. Kalina)	188
Włodz. Czerkawski: Wielkie gospodarstwa, ich istota i znaczenie (Dr. K. J. Gorzycki)	273
Ateneum za rok 1896 (J. Witort)	368
Prawda za rok 1896 (J. Witort)	370
Łużica za leto 1896 (Dr. Krček)	374
F. Xaw. Mroczo: Śniatyńszczyzna (Dr. K. J. Gorzycki)	375
Anton. Králíček: Die sarmatischen Berge, der Berg Peuke und Karpates des Claudius Ptolemaeus (Dr. St. Eljasz-Radzikowski)	376
Konstantin Damroth: Die älteren Ortsnamen Schlesiens (Dr. St. Eljasz-Radzikowski)	378
Gwiazdka cieszyńska: z r. 1895. Nazwy słów. w cieszyńskiej ziemi (Dr St. Eljasz-Radzikowski)	381

IV. Bibliografia	85 189

V. Polemika	280 384

VI. Sprawy Towarzystwa.

Sprawozdanie z trzeciego Walnego Zgromadzenia	88
Sprawozdanie z posiedzeń Zarządu	91 190 284 385
Miesięczne zgromadzenie naukowe	92 191 287 388
Stosunki Towarzystwa z innemi Towarz. i Redakcyami pism	96 289 386
Dary	95 191 388
Spis członków	96 192 290 388
Spisostowanie	292 388
Wspomnienie pośmiertne (Edw. Jelinek)	192

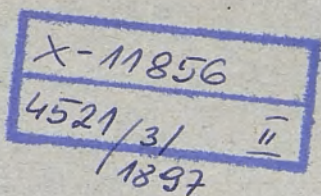
Spis współpracowników

których prace w roczniku III. umieszczone zostały:

Szymon Gonet (Inwałd p. Andrychów).	Ludwik Młynek (Buczacz)
Dr. K. J. Gorzycki (Lwów).	Ludwik Pierzchała (Lwów).
Zofia Grynbergowa (Lwów).	Dr. St. Eljasz-Radzikowski (Lwów).
Włodzim. Hnatiuk (Lwów).	Fr. Rawita (Przemyśl).
Dr. Ant. Kalina (Lwów).	Ks. Wład. Sarna (Szebnie).
M. Kapuściński (Podgórze)	Ant. Siewiński (Ostrów ad Sokal).
M. Kietlicz (Lwów).	Bron. Świdnicki (Dobrohostów).
Bron. Koskowski (Lwów),	B. W. Segel (Berlin).
L. Magierowski (Jaćmierz).	Z. St.
Dr. Karol Mátyás (Tarnobrzeg).	Jan Witek (Kraków).
	Jan Witort (Poniewież gub. Kowien)

KUCYA NA LITWIE.

Potężne zjawiska przyrody wywierały na dziecinny umysł ludów pierwotnych wrażenie olbrzymie: ustawiczna zmiana pór roku, dni i nocy, pogody i burzy przy znanej właściwości umysłów niemowlęcych do uosabiania zjawisk przyrody i podmiotowości, wnet podzieliła cały świat na dwa obozy, walczące pomiędzy sobą. Po jednej stronie stanęły siły — duchy, przyjazne człowiekowi, po drugiej zaś — wrogie mu, duchy dobre i złe; pierwsze utożsamiały się powoli z życiem, ciepłem i światłem, drugie natomiast — z śmiercią, chłodem i ciemnością. Chwila zastanowienia nad podaniami, klechdami, wróżbami i zwyczajami ludu, wystarczy, by się przekonać, że tak jest rzeczywiście. Wierzenia te nie znikły doszczętnie; jak przed wieki, tak i dziś chłop dzieli zjawiska przyrody na dwa obozy: po jednej Bóg i wszystkie siły ożywcze natury, po drugiej — duchy złe, dyabli, zamieniające światło i tamujące dobre działanie przyrody. Między nimi wre walka wieczna. W czasie wiosny i lata górują duchy dobre, gdy jesień i zima — to panowanie złych, zwłaszcza zima: pod technieniem siły złowrogiej życie zamiera, roślinność zanika, kostnieje wszystko, kamienieje... do czasu jednak, nim ożywcze promienie słońca nie rozbudzą znowu życia, którego symbolem dawnym jest gałązka zielona.

Zapowiedzią daleką, ale pewną tego przebudzenia się życia, jest przesilenie grudniowe, chwila odrodzenia się słońca. Duch ciemności, który dotąd rozpościerał swe panowanie, zaczyna cofać się, ustępować, a światło, wielki Agni praojców naszych, początek bytu, coraz widoczniej pokonywa go... Co rano „rodzi się“ słońce, świeci coraz jaśniej a jaśniej, a grzeje silniej. Przyroda przebudza się, ożywia się... Zły duch zostaje pokonanym.

Niewątpliwie — te wierzenia, będące w gruncie rzeczy kultem słońca, dały początek godom grudniowym, znanym Celtom, Germanom (Julfest) i Słowianom (kołęda), które zawsze były w związku ścisłym z zielenią. Roślina zielona — to „drzewo ży-

wota i płodności“, symbol sił ożywczych słońca; tu się kryje przyczyna jej związku z godami grudniowymi, tudzież z obrzędami weselnymi. U nas gra tę rolę gałąź drzewa iglastego, gdzie indziej zaś — ostokrzewu lub jemioly. Wiadomo, jakie znaczenie ważne miała ona u Celtów starożytnych, a nawet zachowała je, poniekąd, u ich potomków, acz mieszanych. W Anglii w czasie Bożego Narodzenia ma się zielenią wewnątrz domu: drzwi, meble, zwierciadła, świeczniki i t. d.; wśród tej zieleni jagody czerwone ostokrzewu ślicznie odbijają od ciemno-zielonych liści tego krzaku, ale niezbędną też jest i gałązka jemioly. Do niedawna kto pod nią podprowadził niewiastę, mógł ją pocałować i odwrotnie, niewiasty mogły całować mężczyznę, stojącego pod tą gałązką jemioly. Naturalnie — dziś zwyczaj ten zanika, ale jeszcze przed kilkudziesięciu laty był dobrze znanym i powszechnym, jeśli na nim Dickens osnuł przygodę komiczną nieśmiertelnego p. Pickwick'a. Gody grudniowe znane były i we Francyi, nim je uchwały synodów z XV i XVI w. zniósł; ich przeżytkiem zanikającym w Niemczech jest choinka, znana na Litwie jako „gwiazdka“.

Ale nigdzie bodaj przeżytki kultu słońca nie występują tak wyraźnie jak u ludów słowiańskich. W Poznańskim obnoszą gałąź jedliny jako nowe latko; w lecie mają się chaty na Zielone Świątki; w Sobótki bylica i tajemnicza paproć grają ważną rolę; na dożynki wieńczą się płody słońca; mała się niegdyś chata i na kolędę, czego ślad pozostał w choince wigilijnej, „sadku“, jak mówią w Krakowskim.

Niewątpliwem jest tedy, że Aryowie starożytni obchodzili uroczyste chwilę „odrodzenia się“ słońca, źródła światła, tego Agni praprzodków naszych, bóstwa — wedle Zend Awesty — wyższego od Ormuzda i Arimana. Uroczystości owe były jeszcze pełne życia, gdy przyjmowali oni chrześcijaństwo, wnosząc do kościoła Jezusowego, w gruncie rzeczy semickiego, swe pojęcia odwieczne o świetle i świetle, acz już spaczzone nieco. Rozpoczął się długi proces przetapiania i przyswajania nowych pierwiastków kościelnych, w którego końcu okazało się, że stara mitologia aryjska, pomimo „pobielania“ dogmatyzmem chrześcijańskim, wzięła stanowczą przewagę: w swych modłach i obrzędach więcej stosujemy się do Rig Wedy, tej pra-Biblii naszego plemienia, i Zend-Awesty, niżli do wskazówek Ewangelii; wiemy nadto, że dużo bogów pogańskich zajęło miejsce świętych chrześcijańskich i tak np.: Św. Jan Chrzciciel wedle wszystkich znawców mitologii słowiańskiej zastąpił Peruna u Słowian, a Perkunasa u Litwinów; zdarzyło się to i z innymi. W czasie nawracania wznoszono przybytki Pańskie

na miejscach świątyń bóstw pogańskich lub uświęconych z jakiegobądź innego powodu; uroczystościom starodawnym starano się nadać charakter chrześcijański itd. Że tak się działo w istocie, poucza nas list Grzegorza W., papieża, polecający takie postępowanie. W tym okresie zaczęto obchodzić pamiątkę narodzenia Jezusa, którą wprowadzono do godów grudniowych, by je uświęcić w ten sposób. W rzeczy samej wyznawcy Jezusa nie obchodzili dzisiejszych Świąt Bożego Narodzenia w pierwszych trzech wiekach naszej ery; tylko na Wschodzie nowe sekty chrześcijańskie około 24 Grudnia uroczystie święciły radosną pamiątkę urodzin.. Mitry, tego uosobionego symbolu słońca. Wogóle niema żadnych wskazówek wiarogodnych, by wcześniej IV w. obchodzono święta Bożego Narodzenia; słowem — zaczęto je obchodzić wtedy, gdy kościół Jezusowy, z pochodzenia semicki, pochłoniął ilość sporą Aryów Łacińskich i Celtyckich. Wówczas to powstała potrzeba konieczna zsumowania w jedną całość, w jeden symbol religijny wszystkich podań o urodzinach bóstwa niebieskiego, co ostatecznie osiągnięciem zostało w znanej legendzie o „żłóbku betlejemskim i złożeniu darów ofiarnych przez 3 magów“, kapłanów Ormuzda i Arimana.

Obrzędowa strona dzisiejszych świąt Bożego Narodzenia zachowała, bodaj najwięcej śladów prastarych uroczystości grudniowych u Słowian Zachodnich i pokrewnych im Litwinów; dotąd w Polsce, Czechach i Morawach oraz na Litwie i Rusi dzień 24 Grudnia obchodzi się uroczystie... bądź wedle starego, bądź nowego stylu. Do starodawnych obrzędów tego dnia należy spożycie wieczerzy uroczystej w gronie rodziny i przyjaciół i spożywa się ją na stole, zasłanym sianem, a składa się ona z potraw, przepisanych zwyczajem. Tę wieczerzę zowią w Polsce wigilią lub gwiazdką, a na Litwie i Rusi — „kucyą“ po staremu. Poprzedza ją łamanie się opłatkiem, przyczem składają się życzenia wzajemne, dzieciom i domownikom rozdają się podarunki. Obrzędowość tego dnia bywa zwykle dość ściśle zachowywaną nawet wśród klas inteligentnych... przynajmniej na Litwie, ale jej znaczenie rzeczywiste mało komu jest znanem. Powszechnie tłómaczą te obrzędy teologicznie, chociaż ani jeden teolog chrześcijański, ani jeden kanon nie są w stanie wytłómaczyć znaczenia kołеды, kucyi i t. d., gdy Karłowicz Malinowski, Baudouin de Courtenay i inni objaśniają to naukowo i zrozumiale. Powszechnie przypuszcza się, że owa wieczerza wigilijna czyli kucya odbywa się wedle wzorów „agap“ pierwszych chrześcian, chociaż rzecz ma się odwrotnie; agapy w słabym zaledwie stopniu

przypominają nasze kucye. Siano zasłane na stole biesiadnym, ma być pamiątką ubóstwa Jezusa, oraz Jego urodzenia na sianie; opłatki mają przypominać dawne „chleby poświęcone” — eulogia, które kapłani posyłali wiernym z wyrażeniem życzeń, stosownych do okoliczności. Takie tłómaczenie pozorne zostało n. p. zamieszczonem w dziele Biskupa Nominata ks. Pawła Rzewuskiego p. t.: Wykład obrzędów kościelnych historyczny i duchowny (wydanie 3. Warszawa 1857 r, str. 305); oczywiście, iż żadnej wartości naukowej nie posiada ono.. z wyjątkiem tłómaczenia zwyczaju posyłania opłatków. Niewątpliwem wszakże jest, że posyłanie zbywających „chlebów poświęconych” kryje się w wspólnych a storodawnych ucztach religijnych, o których mówi już Rig-Weda.

Ale jak się obchodzi kucya? Do niedawna na Litwie obchodzono ją tak:

Pierwsze gwiazdy pokazały się na niebie. Gospodarz przyniósł snop zboża i postawił go w rogu komnaty jadalnej, sprzątniętej czysto. Oświecono mieszkanie, zamknięto okiennice. Gospodyni obrusem czystym zaściła stół, na którym leży warstwa równa siana; na obrusie rozstawiają się przybory stołowe, ale odświętne. Przed miejscem, zajmowanem przy stole przez gospodarza domu lub najstarszą wiekiem i znaczeniem osobą, stawia się talerz z opłatkami. Wszyscy domownicy, świętecznie ubrani, zbierają się do jadalni; dawniej przychodziła czeladź dworska i służba, ale dziś zwyczaj ten został zaniechany¹⁾. Gospodarz domu bierze opłatek i dzieli się nim z obecnymi; potem zaś następuje wzajemne łamanie się opłatkiem i składanie życzeń stosownych, czem się wyrażają idee braterstwa i równości, rzeczywiście głoszone przez Jezusa. Dawniej, siadając do stołu, odmawiano głośno modlitwę, dziś już zaniechaną; uprzednio w dzień wigilii poszczono, dziś to zanika zupełnie, ale potrawy mięsne wykluczają się jednak. Życząc lat długich, szczęścia i pomyślności, siadają wszyscy do stołu i spożywają dary Boże, tradycyjnie podawane w ilości 12-tu dań. Dlaczego 12-tu? Czy nie dlatego, że od czasów niepamiętnych było 12-cie miesięcy w roku? Czy nie dlatego, że liczą powszechnie 12-tu apostołów? Tak lub nie, a jednym z dań koniecznych jest pęczak, czy też pęsak... Co to jest pęczak? Jestto stara, odwieczna potrawa Aryów z odgotowanych ziarn pszenicy i jęczmienia, a zaprawionych miodem,

---

¹⁾ Wszakże pan domu zawsze idzie do izby czeladnej, by tam przełamać się opłatkiem z czeladzią, służbą, ordynarczykami i t. d.

potrawa miła bogom i ludziom; Rig-Weda zna ją i nazywa „panczuk“.

Rozumie się, że w czasie tej biesiady obfitej kielichy krążą gęsto; dawniej krążyły one — być może — za gęsto, a i to jakoby zawsze w kierunku od Wschodu na Zachód, ale bo też dawniej i napełniano je „starym lipcem“, który bez ujmy zastępował o wiele starszą „somę“ Aryów, co niekiedy i dziś się zdarza w starych dworach i plebaniach. „Soma“ — to napitek boski, przyniesiony od bogów siły i młodości — „dravinastas“ a zwany w Rig-Wedzie „dravidasta“, t. j. dający zdrowie, pokrzepiający, orzeźwiający. Napitek ten wyciskano z kwiatów i ziół Azji środkowej. Soma u Aryów odbierała cześć niemal religijną, skoro Agni często nosi nazwę „somy zaprawionej miodem“ — Susamidha“ (Rig-Weda I., 13, 1).

Teraz można już spytać, co się właściwie nazywa kucya: czy sama wieczerza, czy pęczak, czy snop zboża w rogu komnaty, czy też siano pokrywające stół?

Odpowiedź na to pytanie daje nam Rig-Weda.

Wyraz „kucya“ w księdze pierwszej Rig-Wedy spotyka się kilka razy i zawsze oznacza murawę, trawę, podściółkę z siana itd., ale najczęściej to słowo używa się dla oznaczenia gatunku osobnego trawy, niezbędnej przy obiadach bogom; tak 3-ci hymn pierwszej księgi Rig-Wedy w cześć Aswenów, bystro-skrzydłych bóstw mroku, mówi wyraźnie: „Bogowie, pomagający, a orzeźwiający, przybywajcie! My was oczekujemy z obiata na murawie z kucyi! Spieszcie opryskani rosą, po drodze Rudry²⁾). Pomimo trudności tłumaczenia z Sanskrytu i omyłek możliwych, niewątpliwem jest, że kucya należała do królestwa roślinnego i była trawą szczególnego rodzaju. Z czasem tę nazwę rozciągnięto i do całej biesiady, stanowiącej część godów grudniowych.

Teraz pozostaje spytać, jakie mianowicie posiada znaczenie snop zboża, stojący w rogu komnaty? I znowu Rig-Weda daje odpowiedź na to pytanie.

Jakoż ta wiązka słomy — to nic innego, jeno tylko martwy symbol odwiecznej „chorągwi słowa“ Aryów, zwanej „vanza“. Co to jest „vanza“? Obecni na kucyi, trzymając w ręku kubki kamienne, wzajemnie życzą dni szczęśliwych i wśród obiatów wznoszą chwałę bogów, dających życie, a Sarasvati — bogini słowa — podnosi rytm, falę modlitwy. Rozpościera ona przepy-

---

²⁾ Rudra — bóstwo Zachodu, wiatru, burzy, słoty, chłodu i zimy.

szną chorągiew wymowy, pod której (wymowy) wpływem widzimy jaśniej, a czujemy lepiej (Rig-Weda ks. I., hymn 3).

Ta święta księga naszego plemienia, pozwala nam nieco bliżej przypatrzeć się owym obiałom odwiecznym na cześć Agni, których przeżytkiem zamierającym już są nasze wieczerze wigilijne. Przytaczam tu 13 hymn pierwszej księgi Rig-Wedy, acz w przekładzie nieudolnym:

„O Agni, przepełniony słodyczą — o Susamiddho! Zwróć swój wzrok w tę stronę, w której składają Tobie obiaty! Przyjm je! Ty, dający nam wszystko, przyjm miłościwie nasze ofiary!

O, mądre dziecię, rodzące się z prochu, o Tanaupacie! Spraw, by miłą bogom była nasza danina (ofiara), a słodką jak miód!

Zwracam się do ciebie drogie, głosy ludzkimi wychwalane bóstwo, którego mowa tak spokojnie leje się do duszy!

O, Agni, o, Ty święty nasz! Ciebie nasi przodkowie zaczęli ubóstwiać w swych domach! Cnoty bogów i ich własności przywieź nam na swym wozie boskim!

Rozściełcie kobierce z traw świętych! Zlejcie go masłem roztopionem, bo nań zejda bogi po napitek boski!

Podejmcie płótno namiotu, w którym odbędzie się obiata! Niech się podejmie ono z powodu świętej uroczystości!

Na tę ucztę radośną zapraszam i Ciebie, o noc prześliczna, i Ciebie, o jutrenko przepiękna! Niech obie przyjdą i siedą na tej kucyi!

Zapraszam i Ciebie, cicha, boska paro, — Ciebie wieczór i Ciebie ranek! Przyjmcie udział w naszej uroczystości!

A trzy boginie — Ila, Sarasvati i Mahi³⁾ — niech przyjdą i bez obawy przyjmą udział w tej uczcie!

W końcu zapraszam Wielkie Światło, które nam daje możność widzieć formę każdej rzeczy, zapraszam i mówię: O, boski władco losów Vanospati! Odnieś przynależne bogom obiaty! I niech mądrość będzie udziałem tych, którzy je składają!

A teraz na cześć władcy niebios w tym domu naszych ojców, do którego zapraszam bogów, zawołajmy razem: svaha, svaha, svaha“!

Tak przed kilkoma tysiącami lat nasi pra-przodkowie aryjscy obchodzili wielkie uroczystości swego życia religijnego, których przeżytkiem jest nasza „kucya“.

---

³⁾ Ila — poezya, Sarasvati — dar słowa, mowa, Mahi — śpiew, ϕ klamacya.

Z NAD BUGA.

Szkic etnograficzny

przez **Z. St.**

Słynne z urodzajności Hrubieszowskie — z piękną sandomierską ziemią równane — z powodu oddalenia od kolei i bardzo złych dróg, należy do tych zapadłych zakątków, które podług przysłowia: „deskami od świata zabite“. Nie spotkasz tu nigdy żadnego turysty, nie natrafisz na żadnego ciekawskiego, uczonego, lub badacza, któryby się zapędził aż poza nasze błotniste gościńce, nie bacząc na trudy i niebezpieczeństwa nawet — jakie go na tych drogach spotkać mogą. — Ztąd też ogół bardzo mało zna okolice tutejsze i lud miejscowy, — gdy tymczasem i jedno i drugie jest materiałem bardzo w wielu razach ciekawym. Najpiękniejsze widoki mamy tuż pod samym Bugiem, o liniach spokojnych, a horyzontach w miarę szerokich, by je oko dowolnie objąć mogło. Niwy pyszne, czarne, z lekka pogarbione małemi falistościami, brzegiem zwykle obramowane szerokim pasem łąk, które już to w łagodnym spadku — już to czasami w gwałtownym obrywie zbiegają aż ku samej rzece — leniwo toczące swe szare fale. Tu i ówdzie zdala widnieje jakiś szmatek lasu, a co staj kilka — wioska, prawdziwie wioska polska, stara, zasiedziała tu od wieków, zbita w gęsty szereg, wychyla się z pośród wierzb rosochatych i grusz dzikich bujnie rozrośniętych.

Do najbardziej malowniczych wiosek w tej stronie i najciekawszych ze względu etnograficznego należy bezsprzecznie Gródek nadbużny.

Gródek według tradycyi miał być kiedyś grodem — a lud do dziś dnia opowiada, że na płaszczyźnie „Bocianowej góry“ wznosiło się przed laty miasto Wołyń, od którego to pozostała nazwa Wołynia, prowincyi — ciągnącej się właśnie po drugiej stronie Buga. Miały tu być wielkie skarby i bogactwa nieprzeliczone, ale wszystko to zginęło w czasie wojny — w części zaś zakopane jest w ziemi — nikt tylko nie wie gdzie. Jadąc od strony Hrubieszowa, do którego niema więcej niż pół mili, wioski nie widać wcale, gdyż kryje się za dość sporem wzgórzem i rozsiana na jego stoku, podsuwa się aż pod sam brzeg rzeki, zostawiając wolnej przestrzeni ledwie kilkaset kroków. Bok wzgórza stanowiący właśnie właściwą wieś, na wierzchołku — „na Hajkowi“, jak mówią zwykle, — mieści w zwartym szeregu wszystkie stodoły miejscowych gospodarzy — a stodoły proste,

przeważnie w czworobok zbudowane — niewielkie, chruściane, obłożone pęczkami trzciny, te zaś przymocowane są do ścian listwami drewnianymi — u góry i u dołu. Koło chat mają jedynie chlewy na krowy i trzodę — również chruściane, ziemią od dołu obsypane, a zimą od mrozów mierzwą lub słomą zabezpieczone. W całej wsi nie ma ani jednego budynku gospodarskiego o ścianach z tarcic — tylko wszędzie chrust i chrust. Na lewo od stodół — nad stromym urwiskiem cerkiewka i plebania, wśród kępy drzew — ciekawie zaglądających w ciemny, kilkosążnisty wąwóz, poza którym mamy ów historyczny „Bocian“, wznoszący się wyniosłe nad całą równiną i niemal prostopadle jedną białą ścianą spadający wprost do rzeki. Wracając się jeszcze ku wzgórkowi środkowemu, na którego stoku stoi wieś, drugi stok jego od strony Hrubieszowa — przedstawia bardzo dokładnie najwyraźniejszą fosę forteczną — na niektórych kawałkach nic a nic jeszcze nieuszkodzoną.

Na prawo od wioski leży dwór — obecnie nawet spalony i niezamieszkaný — poczem całe płaskowzgórze nagle się urywa, znów wąwóz i nagle wyrasta przed nami „horodysko“, z jednej strony oblane wodą Huczwy wpadającej nieopodal do Buga, z drugiej odcięte powyższym wąwozem, który jak się zdaje musiał być umyślnie zrobionym przekopem, a z trzeciej obecnie łączy się dosyć przykrą pochyłością z drogą idącą przez wieś — dawniej zas w tym miejscu musiał być most zwodzony, lub na wysokiem podmurowaniu brama wjazdowa — dająca jedyny dostęp do zamczyska na szczycie. Stanąwszy na wierchołku „horodyska“, mamy przed sobą dosyć dużą, kwadratową płaszczyznę w okół obwałowaną i z niej widok daleki, prześliczny na łąki, pola, samotne kurhany, wioski okoliczne i migotliwą wstęgę Buga...

Do niedawnych lat wejście na horodysko było prawie nie-
możliwe, tymi czasy jednak znalazł się jakiś przedsiębiorczy wy-
robnik, który wydzierżawił górę od właściciela, ścieżkę bokiem
rozkopał, a powierzchnię między wałami uprawił i dziś na miej-
scu, gdzie ongi wznosił się jakiś obronny zameczek, zkad echa
sygnałów i ognie wici szerzyły grozę i alarm wśród przera-
żonych mieszkańców, zkad kule mężnych obrońców może nieraz
odpierały zuchwałych Turków i Tatarów — dziś rosną bujne
kartofle, a wspaniałe proso zwabia stada szarych wróblí — jedy-
nych teraz niszczycieli, którym się walkę wypowiada w postaci
słomianych strachów...

U podnóża horodyska właściciel zbudował przed dzieśmiu laty młyn amerykański na Huczwie i oddał go w dzierżawę żydowi; ztąd też żywioł semicki rozpanoszył się ogromnie w Gródku i oddziaływa arcyniekorzystnie na chłopów, którzy nie dosyć, że sami z siebie mają sporo wad, ale jeszcze w bezustannych stosunkach z żydami, douczają się wszystkiego złego.

Z wiosną, gdy Bug wyleje, część wioski woda zatapia, a mieszkańcy wówczas chronią się do stodół wyżej położonych i nieraz przez kilka tygodni z dziećmi i dobytkiem koczować tak muszą, przymierając głodu i chłodu, nabawiając się febry i tyfusu. — Niechno jednak woda spadnie, wnet wszystko wraca do porządku, stawia się porozwalane kominy, lepi i bieli ściany, naprawia popsute płoty i chlewki i chaty znów czyste i wesołe czekają rychło, aż je zieleń drzew ustroi. — Zatomowane życie z podwójną siłą stara się powetować czas stracony — każdy uwija się żwawiej; mężczyźni na gwałt kończą roboty zimowe, kobiety bielą przedzę. Długie pasy szarego płótna porozwieszane na płotach wiatr wydyma, porusza, niby na chlubę i pokaz ludziom. — A płótno, to bogactwo i chwała gospodyń tutajszych i na wiano daje się córkom i bielizny moc się szyje co roku — i jeszcze „hroszy“ za nie będzie „kupa“.

Cała zima głównie schodzi kobietom na przedzeniu — jestto zajęcie, wobec którego wszystko staje na drugim planie. Raniutko, o trzeciej po północy wstają na t. zw. „doświtki“ i gdy gospodyni gotuje jedzenie, córki, synowe, wyrobnice przędą aż do świtania, kiedy krowom jeść dać trzeba, wody przynieść i samemu się pożywić. W dzień rozchodzą się prządkie po sąsiadach, a na „wecznycie“ zbierają się znów w gromadki do jednej chałupy i przy śpiewkach smętnych, przy opowiadaniach i bajkach tajemniczych, przy „rozhovorach“ z codziennego życia, szara nić tak szybko, tak żwawo się snuje, że nie spojrzysz, a już i wrzeczono pełniutkie.

Pod koniec zimy oddają przedziwo, zmotane w różnej wielkości motki, stosownie do swego przeznaczenia do tkacza, i podtenczas taki bywa nawał tej roboty, że trzech, czterech, a nieraz i więcej tkaczy wioskowych nie są w stanie nadażyć zamówieniom. Jestto dla nich czas żniwa, gdyż oprócz zapłaty pieniędzmi — po dwa grosze od pasma, biorą jeszcze na „szlichtę“ po bochenku chleba, albo coś z legomin, co zależy od umowy. Tkaczami bywają zwykle biedniejsi gospodarze — wyrobnicy, którzy w lecie zajmują się innemi robotami, a tkactwem dodatkowo w zimie. Tkaczów z profesyi nie ma wcale.

Skoro tylko ziemia rozmarznie i słońeczko cokolwiek przygrzeje, gospodarze bez zwłoki wychodzą w pole z pługami do zasiewów jarych, a kobiety zabierają się do ogrodów warzywnych. Ogrody te zajmujące od pół do półtora morga przestrzeni, bezpośrednio stykają się zawsze z chatą, są wszędzie dokładnie chruścianymi płotami ogrodzone i utrzymywane z najwyższą starannością i zamiłowaniem. Grzędy — proste jak strzelił, gładziutko po bokach oklepiane, sprawiają wrażenie zagonów inspekcyjnych. — Nie dojrzyś tu nigdzie najmniejszego chruścika, ni zioła dzikiego, wszystko posiane, opielone, obsypane we właściwym czasie, daje też rezultaty świetne, gdyż niejedna rodzina żywi się tem przez zimę całą, co zbierze z jednego ogrodu. Z warzyw sadzą głównie cebulę i kapustę, dalej buraki ćwikłowe, fasolę, ogórki, gnieniegdzie bób, dynie i marchew, a przeważnie najlepsze kawałki zasiewają lnem i konopiami.

Wyrobnicy, którzy albo mieszkają komornem, albo mają chatę bez gruntu, biorą od bogatych gospodarzy kawałki ogrodów na odrobek. I tak: tu u tego zasieje grządkę prosa i za to tyle a tyle dni odrobi w żniwa, tam zasadzi ćwiartkę kartofli i wypłaca się pomocą w czasie sianokosów, ówdzie posieje cokolwiek konopi i za te aż w zimie gospodyni odprzędzie, czasem cały ogród dostaje pod zasiew jednorazowy to płaci zań gotówką np.: pięć rubli za trzy czwarte morga. — Jestto wysoka zapłata, zważywszy, że ogród stanowi zaledwie życie i chleb, a tu trzeba jeszcze i odzieży i krowinę utrzymać i za komorne zapłacić — więc też ci z wyrobników, którzy nie umieją żadnego rzemiosła, lub obarczeni są liczną rodziną, żyją bardzo biednie i rzadko kiedy dochodzą do własnej chaty, lub do kawałka gruntu.

Gospodarstwa rolne prowadzą bez wyjątku trzy-polowe: w jednej ręce ugor, w drugiej ozimina, w trzeciej jarzyna — i zasiewy naturalnie całą wieś prowadzi równocześnie w jednej i tej samej ręce, gdyż pastwisko utrzymują wspólne. W ugorach od kilku lat niektórzy starają się sadzić jako przedplon kartofle — sieją wykę, oraz gdzieniegdzie koniczynę czerwoną, ale właśnie ze względu wspólnego pastwiska mało jest amatorów tej innowacji, gdyż pasąc kilkaset sztuk bydła i owiec w jednej gromadzie, niepodobna ustrzedz, aby takowe nie zrobiło szkody na pojedynczym, wązkim, a długim kawałku. Zwykle też siewają w ugorach ci, którzy mają pole skrajne, gdzieś ostatnie od cudzej granicy, czasem między dwoma drogami — wogóle jako tako zabezpieczone od szkody.

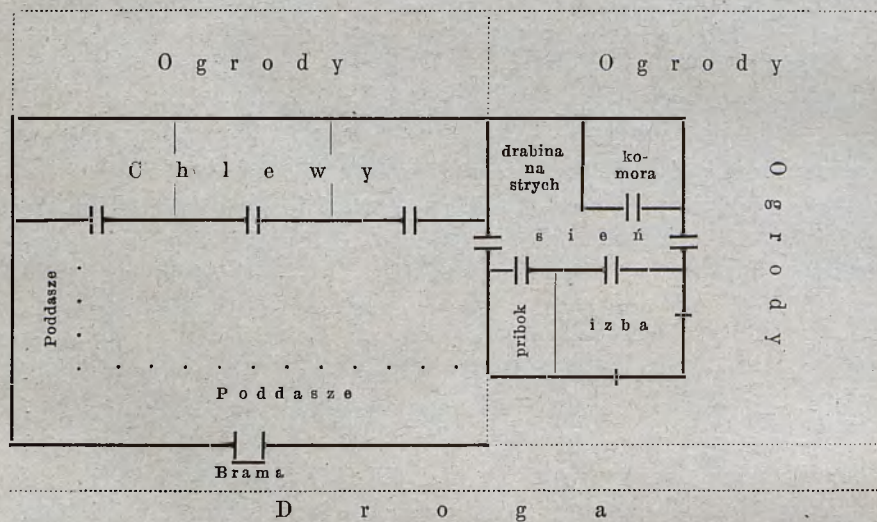
Grunt całkowity na jedną osadę stanowiły pierwiastkowo 18 morgów — obecnie jednak zmienił się dawny stan rzeczy — jedni potracili, drudzy pokupowali, inni porozdawali dzieciom i własność gospodarzy waha się od trzech do trzydziestu morgów, nie licząc w to ogrodów przy chałupie.

Z narzędzi używane plugi, często nawet wrzesińskie, brony i radła, u dwóch bogatszych maszyna ręczna do młócenia zboża, zresztą cepy — oto i na tem koniec.

Zewnętrzna fizyognomia wsi — po bliższem zwłaszcza przyjrzeniu się, jest nadzwyczaj jednolita, gdyż chaty we wszystkich szczegółach, prócz rozmiarów, są podobne do siebie jak dwie krople wody. Stare chatynki, w ziemię do połowy zapadłe, z dachami zielonymi od mchu, o małych jedno-szybkowych okienkach, z sionką i izdebką mieszkalną, wielkości sześciu kroków wzdłuż, a pięciu w szerz — takie staruszki już w Gródku prawie zaginęły — ale i domkami z ganeczkiem, z podsieniem, z okiennicami, z małym ogródeczkiem na froncie — Gródek także się pochwali. Chaty przeważnie stoją szczytem do ulicy i tworzą figurę, którą poniżej zamieszczam dla dokładniejszego objaśnienia. Wejście główne jest przez okólnik zabudowany na wysokość chałupy — z bramą od drogi i dachem wspartym od środka na słupach — co stanowi poddasze, służące na skład drzewa, narzędzi gospodarskich, wozów, sań i t. p. Jedna strona tego poddasza jest zabudowana zupełnie, naturalnie ścianą chruścianą i tam mieszczą się chlewy dla bydła i trzody. Dom dzieli się na dwie połowy z sienią przechodnią na przestrzał. Z jednego boku jest komora, czyli poprostu spiżarnia, schowanie na mąkę, krupy, słoninę, pszenicę i t. d., z drugiego izba mieszkalna — i pribok, stancya nie ogrzewana, ciemna, zapełniona skrzyniami, wieszadłami pełnemi kożuchów, sukman, kaftanów — i jeżeli w chacie są nowożeńcy, to nawet zimą służy im za miejsce noclegu, dopóki dziecka nie mają. Później kobieta śpi w izbie z rodzicami, a mąż jej w stajni, albo w stodole. Dzieje się to tylko wówczas, gdy nowożeńcy mieszkają przy rodzicach z rodzeństwem; jeśli zaś odrazu idą na swoje gospodarstwo, to zamieszkują izbę główną, chociaż do całego gospodarstwa wyjątkowo tylko niektórzy dochodzą — bodaj jedynie z tego względu, że para złożona z 18 letniego męża i 16 letniej żony nie umiałaby się rządzić, jak należy.

W chatach czysto i porządnie. Podłóg niema nigdzie, tylko tok równo ubity, zamieciony zawsze starannie, lekko skropiony wodą, aby i kurzu nie było i zbytniej wilgoci również. Kominy

przed piecem chlebowym pod dużym okapem — po dawnemu służą do gotowania, gdyż blach angielskich zupełnie nie znają i ani jednej takiej niema w całej wsi. Kominy codzień po ugotowaniu jedzenia rano, w miejscach okopconych zabielają — potrawy przeznaczone na obiad chowają do pieca chlebowego i zatykają drewnianą zatułą podobnie ubieloną — co sprawia wrażenie nader korzystne i schludne. Gotują tylko dwa razy dziennie, rano i wieczór.

Potrawy u tutejszego ludu są smaczne, ale nie wykwiłntne i gustem miejskim bynajmniej nie zarażone. Barszcz, kartofle, kluski, różne odmiany krupników, tak zwane „juszki“, zupa z suszonych ułgalek czyli „hamuła“, kasza jęczmienna, „dębowa“, kasza gryczana, „brzozowa“, jaglana i chleb razowy zazwyczaj doskonały, oto codzienny jedzenie u Rusina. Największym przysmakiem są pierogi pieczone — z kaszą jaglaną lub z serem i kaszą gryczaną, a wreszcie z serem, z kartoflami — po upieczeniu na gorąco obsmarowane słoniną. Piecze się tych pierogów w niedzielę — dajmy na to, na sześć osób — półtorej kopy, objętości półkwartowej — sztuka. Po za pierogami niema już nic lepszego, chyba mięso wieprzowe i kiełbasa, które to jednak specyały jadają się nie przy byle jakiej okazji — ale jedynie na święta, na weselu, na chrzcinach i t. p. wielkich uroczystościach. Z nabiału: mleko kwaśne do kartofli, jedzą najchętniej i w dużej ilości, słodkim zabielają krupniki i kluski — ser jako wielki przysmak chowają na swój użytek, a masło zwykle sprzedają.

Wogóle mleko jest jednym z najważniejszych i najużyteczniejszych artykułów spożywczych u Rusina i aby takowe posiadać — każdy z nich gotów wiele poświęcić. Co prawda, że dobre pastwiska i dostateczna ilość zimowej paszy dla bydła opłaca wcale nieźle koszt utrzymania takowego, podczas gdy tania trzoda chlewna niezbyt chętnych miewa nabywców — i dlatego chodowla jej na bardzo niskim stoi stopniu. W Hrubieszowie n. p. masło w zimie bywa i po 40 do 45 kopiejek funt — a ładnie utuczonego wieprza dostaniesz i za 37 do 45 rs.; chłop więc woli trzymać więcej krów i mieć z nich ciągły dochód, aniżeli wyciekiwać chwili lepszego pokupu na świnię. Nabiał najdroższy bywa w ostatki, gdyż ostatni tydzień zapust — zwany „masnycią“, lud wiejski je tylko z samem mlekiem i wtedy chociaż najbieńdniejszy, musi mieć i ser i masło i „mołoko“, więc też pokup na te produkta bywa taki, że ceny podnoszą się do niepraktykowanej wysokości.

Posty zachowują z całą ścisłością i jest to u nich jedyny głębszy objaw gorliwości religijnej, po za tem bowiem nabożni nie są wcale, i nierzadko między nimi spotkać można zupełnych, skończonych niedowiarków szczególnie w młodszej generacji — czego najlepszym dowodem jest szeroko rozpowszechnione pijactwo, koniokractwo, brak szacunku dla rodziców i starszych, zwady i kłótnie między rodziną, pieniacstwo i różnego rodzaju podejścia w stosunkach sąsiedzkich, chciwość, wobec której o dotrzymaniu jakiejkolwiek umowy — czy danego słowa — nie mają nawet pojęcia, nieufność, chytrość, zuchwałstwo względem dworów — jednym słowem zupełny brak zasad moralnych. — Mówię tu głównie o Gródku, gdyż choć całe Hrubieszowskie dałoby się podciągnąć pod powyższe scharakteryzowanie, to jednakże Gródek pod wielu względami prym trzyma, żydzi bowiem miejscowi stanowią potężny czynnik rozkładowy — a bliskość Hrubieszowa, jak zazwyczaj bliskość miasta, podnosi ferment złych pierwiastków. W mieście chłop od pokątnych doradców uczy się różnych wykrętów na obejście prawa, od żydów paserstwa, urządzania spółek złodziejskich, — baba zaś wynosi z miasta złe życie — zaturę wstydu i wszelkiej obyczajowości. Dziewka wiejska, idąca na służbę do miasta, z góry zostaje uznaną za „ladaco“ i z taką żaden porządny chłop się nie ożeni — a do wsi swojej pewnie się już ona nigdy na stałe nie powróci, chyba na starość, jako żebraczka; — nietylko bowiem uważają taką „wiejską“ za istotę upadłą, zepsutą, ale jeszcze za próżniaka, który nic zrobić nie potrafi i do niczego się nie przyda.

Z ogólnych wad wspólnych mężczyznom i kobietom, najwięcej rozpowszechnione jest pijaństwo. Nie ma tu w całej wiosce literalnie a ni jednej duszy, któraby wódki zupełnie nie piła. Nawet dzieci malutkie przy piersi, matki same przyuczają do „horyłki“ i dzieciak krzywi się, ale pije, później też wyrostki piętnastoletnie zalewają się już na dobre, a starsi przez gorzałkę tracą całe mienie, zostają bez dachu i kęsa chleba, biorą się następnie do kradzieży i w ten sposób synowie zamożnych gospodarzy kończą w kryminale. Czasem — siaki taki odrzeknie się kieliszka, ale po upływie kilku lat wraca z tem większą zaciętkością do dawnego nałogu i nie powstrzymają go na tej zgubnej drodze najdotkliwsze pociski losu. Niektórzy znów, ci, którzy z niezwykłą energią, z niezłomną wytrwałością i wielką pracą dochodzą do majątku, tych ogarnia istotny szal nabywania ziemi, poczęstunkami w karczmie powoli, powoli wyłudzają grunta od nałogowych pijaków i przy tej sposobności sami przyuczają się do wódki, topiąc w niej rozum zupełnie lub zatracając pierwiastkowe przymioty: siłę woli, rozsądek i pilność. — Gospodarzy uczciwych, słownych, szanujących samych siebie i wzajem budzących szacunek, jest bardzo niewiele w Gródku i z rokiem każdym ubywa ich jeszcze — niestety! Kobiet, skończonych pijaczek jest niewiele. Na weselu, na chrzcinach, przy jakiej zdarzonej okazji, chętnie sobie podpisują, na robocie we dworze często gorąco upominają się o „trinkal“, jednakże nigdy nie rozpiją się do tego stopnia, co mężczyźni. Wogóle kobiety gródeckie stanowczo więcej mają przymiotów, niż ich mężowie i bracia i gdyby nie upadek obyczajności, który jak prawdziwa zgnilizna ze zdumiewającą szybkością szerzyć się między niemi zaczyna, mogłyby pod wieloma względami służyć za wzór innym okolicom. Pracowite są jak mrówki, od trzeciej rano do dziewiątej wieczór, nie ustają w robocie, chyba przy jedzeniu. Same gotują, pieką, tłuką w stępie jagły i pęczak, robią w żarnach kaszę gryczaną, przędą, bielą płótno, szyją domową bieliznę, same chodzą koło krów, owiec, świń, kur i gęsi, obrabiają ogrody warzywne, len, konopie i kartofle w polu, pomagają przy sianokosach i żniwie, chodzą na zarobki do dworu i do młyna, inne jeszcze zręczniejsze szyją drugim kaftany odświętne i spodnice, oraz cienkie koszule, a ani jedna gospodyni nie trzyma sługi, chociaż nie jedna na taki zbytek pozwoliłaby sobie mogła. Porządek u nich wzorowy, zapobiegliwość ogromna, skrętność drobiazgową, uczynność szczerą.

Lud miejscowy przeważnie dorodny, a kobiety bywają bardzo przystojne, smagłe, ciemno-włose, prawdziwe krasawice, bo uroda ich nie tyle polega na regularności rysów, ile na przedziwnej świeżości cery, na blasku oczu, na uśmiechu odsłaniającym pyszne białe zęby, na tym uroku swojskości tryskającej zdrowiem, siłą i wdziękiem. Taka np. panna młoda ustrojona w czerwoną spódnicę, jasny fartuszek, w białą lnianą koszulę, w moc korali i różnokolorowych paciorek na szyi, a w „czuby“ z ponsowej tasiemki, wstążek i kwiatów na rozpuszczonych włosach, to typ o wiele ciekawszy od szablonowych krakowianek, mazurek itp., bo więcej tu bywa oryginalności kolorytu lokalnego, niezatartego częstem obcieraniem się o ludzi obcych i naleciałościami ze świata.

Ubiór codzienny dla mężczyzn stanowi koszula z grubego ale wybielonego bardzo starannie płótna, z szerokim kołnierzem wykładanym, zapiętym na szpinkę mosiężną ze szklaną główką, lub zawiązanym również jak obszewki rękawa na czerwoną wełnianą tasiemkę, zwaną „życzka“. Dalej spodnie z tego samego płótna średniej szerokości, koło kostek obciśle sznurkiem przywiązane. W zimie na nogach okręconych onucami, buty z cholewami, w które dla ciepła wkładają trochę prostej słomy, a nawet w czasie wielkich mrozów, jeśli wypadnie jakaś dalsza droga, to i nogi po onuczkach okręcają skrętkami słomy raz koło razu i dopiero na to buty; na płóciennie spodnie drugie szersze z sukna, domowej roboty, tkane na podstawie płóciennej — t. j. w jedną stronę idzie nić konopna, w drugą zaś przędzywo wełniane; — takie spodnie zowią „hołusni“, używane tylko w zimie, starczą na lata całe. Spodnie zawsze kładą w buty. Kaftan z bawełnianego siwego materiału, z małymi wyłogami, oblamowany naokoło czarną tasiemką i lekko podwatowany, ściśnięty w pasie „remieniakom“, tj. rzemiennym pasem, mniej lub więcej szerokim (od 2 cali do 6), ozdobionym mosiężnymi gwoździkami, deseniami wyciskаныmi, dziureczkami, który ma z jednej strony zapięcia, a z drugiej wewnątrz małe skrytki na pieniądze. Przy pasie tym przeciągnięty jest u góry rzemienny sznurek, a na nim wisi „kozik“ albo „cyganek“, nóż składany w drewnianej okładce. Młodzi noszą takie pasy węższe, na dwa cale — a nawet dziś zupełnie odmienne zaczynają wprowadzać w użycie, bo czarne lakierowane ze świecą kłamrą w środku do zapięcia. Na wierzchu na to kozuch barani z dużym kołnierzem, ale na piersiach trochę otwarty, i gdy jeszcze potrzeba, sukmanę „sukmán“ z siwego sukna, lub z czarnego — ze swojej własnej wełny, długą do kostek, z tyłu złożoną od pasa w sześć fałd, po trzy do

środką — z przodu w samym pasie zapiętą na dwie duże haftki, bez wyłogów, ale wyciętą na piersiach. Na głowie siwa, duża barankowa czapka, a u młodych mniejsza, okrągła lub spiczasta i czarna. — Dawniej noszono ogromne czapy sukienne z wyłogiem baraním, rozciętym z przodu nad czołem, dziś już trudno spotkać taki okaz — chyba za Bugiem.

W lecie chodzą boso — zwłaszcza młodzi, koszulę noszą na wierzchu spodni, długą do kolan i kapelusz słomiany okrągły, dosyć niski — u kawalerów opasany czerwoną „życzką“, — u żonatych czarną. Do dopełnienia stroju należy również krzyżyk mosiężny, zawieszony na szyi na tasiemce i spadający do środka piersi.

W święto bierze się wszystko czyste — spodnie z ciemnej bawełnianej materii, kupne, kaftan czarny lub popielaty, również kupny, oblamowany tasiemką, lub welwetem czarnym z takimiż klapkami u rękawów i u kieszonek — a na wierzch zawsze sukman tylko nowy, w lecie nie zapinany wcale. Kapelusz taki sam jak na codzień, tylko świeży — odświeżony. Starzy spodni kupnych nie noszą, ale na koszulę wprost sukmanę nową i na tem koniec.

Kobiety na codzień noszą koszule z tego samego płótna co mężczyźni, niezbyt długie, bo do kolan nie sięgające, „malowanki“, t. j. spódnice płócienné, drukowane w ciemno niebieski desen. W tym celu niosą kobiety płótno już wybielone do miasta, do żyda, który się malowaniem zajmuje, wybierają sobie u niego wzór i ten im podług tego wzoru maluje. Wzory zaś są to blachy odpowiednio powycinane, które przykłada się do sztywno wyciągniętego płótna i po wierzchu smaruje się pendzlem olejną ciemno-niebieską lub żółtą farbą — następnie się blachę odejmuje i już robota skończona. Po wyschnięciu rysunku szyją z tego spódnice, bardzo mocne i dobre do „chodu“, bo się nie tak łatwo brudzą jak gdzieindziej płócienné białe. Desenie bywają najrozmaitsze, w każdej wiosce innego rodzaju.

Obecnie w Gródku już „malowanki“ prawie że zaginęły — gdyż egzystują jedynie stare zabytki — nowych zaś nikt nie sprawia, gdyż barchan kupny zastąpił domowe płótno. A szkoda wielka — bo malowanki były bardzo praktyczne, schludnie wyglądały, trwały długo, czego wszystkiego nie można zastosować do barchanek. Teraz więc noszą barchanki brązowe, ponsowe z czarnym, białe z czarnym, dosyć długie, do kostek, u dołu obszyte czerwoną lub zieloną na półtora cala szeroką tasiemką, dalej „zapaska“ czyli fartuch z białego płótna i kaftan

malowany, zapinany pod szyję. Na głowie czerwona w deseń chustka perkalowa. „Onuczki“ i buty takie jak u mężczyzn. W lecie chodzą boso — w samych koszulach — a idąc w pole, fartuszkami perkalowymi zastępują „zapaski“.

Na święta czeszą starannie głowy, biorą czystą bieliznę, nowe barchanki, fartuszki zwykle ponsowe, lub różowe, czasem białe, a nigdy niebieskie, kaftan czarny, lub popielaty, zawsze watowany, na szyi paciorki szklane czerwone, żółte, zielone, czasem parę sznurków koralu, razem wszystkie tuż koło szyi i spadając poniżej na piersi, związane z tyłu czerwona, zieloną lub fioletową „życzką“. Krzyżyk osobno zawieszony — a różne medale poprzymocowane w środku do paciurek. Na głowach mężatki mają chustki wiązane na „kimbałce“, a dziewczyny zupełnie tak samo, tylko bez „kimbałek“. „Kimbałka“ potrzebuje objaśnienia. Dziewczynie idącej za męża, przed ślubem rozplatają włosy — i w rozpuszczonych chodzi przez całe wesele aż do oczepin. Na oczepiny zaś zdejmują jej kwiaty, wstążki i czuby, w jakie była przybrana, a na owe rozpuszczone włosy nakładają kółko zrobione z przedziwa i obszyte płótnem, dopasowane do głowy w ten sposób, że przechodzi przez środek ciemienia, koło uszów i nad dołkiem z tyłu głowy, gdzie do kółka przyłączone są dwa długie sznurki. Skoro kółko, czyli właśnie kimbałka jest założona — sznurkami wszystkie włosy związuje się nad karkiem, mocno dalej rozdziela na dwie połowy, przeprowadza w dwie przeciwne strony koło kimbałki na przód, znów tymi samymi sznurkami się tutaj przywiązuje — potem znów do tyłu się bierze i to tyle razy, ile długość włosów wymaga. Gdy włosy już na kimbałce umocowane, nakłada się na to „czepiec“ tej objętości co kimbałka, biały perkalowy, lub szydełkowej roboty, ściągany sznurkiem — i dopiero na tem wszystkim wiąże się chusteczka nieduża czerwona, zachodząca na uszy — wiązanie mająca w tyle nad karkiem — i bardzo zręczna w układzie. Mężatki więc nigdy już włosów nie pletą i z kimbałką nie rozstają się nawet na noc do spania. Dziewczyny rzadko kiedy chodzą z gołą głową, chyba czasami w święto w lecie do cerkwi — zwykle zaś w chustkach wiązanych jak u mężatek. lub końce przekręcają pod brodą i wiążą z tyłu. Sukmany takie jak mężkie, kożuchy podobnie. Sukmany z tyłu koło fałd, na kołnierzu, koło wykroju na piersiach aż do haftek, koło kieszeni, przybrane wełnianym czerwonym, granatowym lub zielonym sznureczkiem. Kieszeni właściwych w sukmanach nie ma, tylko otwory w ich miejscu, w które

wkłada się ręce od zimna, kobiety zaś przez nie wyciągają spodnice, chcąc uchronić je od błota lub od śniegu w zimie.

Ubranie świąteczne podniszczone, przechodzi zazwyczaj na codzienne.

Kobiety po sukmanach przepasują się dla ciepła „krąjką“ tj. wązkim 2-calowym paskiem, różnokolorowym, wełnianym, który wyrabiają same na małym bardzo prostym warsztaciku. Taką krąjką przypasuje się też w święta fartuszek, a frendzla od niej wygląda z przodu z pod kaftana. Spodnice perkalowe uważane są jako rzecz zbytku — i noszone tylko na święta, wesela, na „muzyki“, tj. na tańce w karczmie, a podobnie jak fartuszki bywają tylko czerwone i różowe.

Żałobę noszą tylko kobiety. U mężatek tem się odznacza, że na głowie chustka jest biała — dziewczyny zaś nie noszą pasciorek. Żałoba jednak nie jest obowiązkowa i zależy od dobrej woli jednostki.

Kolor biały jest kolorem żałobnym. Kobiety i dzieci do trumny zawsze ubierają kompletnie białą.

Rozwój fizyczny idzie w parze z wrodzonymi zdolnościami i wielką pojętnością. Samorodnych majstrów: stelmachów, stolarzy i innych tego rodzaju rzemieślników jest sporo we wsi, a zmysł artystyczny i wyobraźnia, jakkolwiek nie rozbudzona, tleje niewątpliwie u większości tego ludu, śpiewającego śliczne, tęskne dumki i pieśni łzami brzmiące, a kochającego się w czystości i porządku dochodzącym już do pocucia symetrii, co bywa rzeczą nader rzadką między wieśniakami ze stron innych. Przytem lud to niezwykle przebiegły, chytry, umiejący wszystko wyzyskać na swoją korzyść, a właściwości te w połączeniu z chciwością, grają nie małą rolę w ich życiu — prawie, że rządzą nimi.

Małżeństwa np., to jedynie mniej lub więcej korzystny interes, to środek do zdobycia kilku morgów ziemi, do powiększenia w chacie liczby pracujących bez potrzeby wydania gotowego grosza na najemnika, to wzajemna nadzieja utargowania cośkolwiek z jednej, a ocyganiienia z drugiej strony. Uczucie nie wchodzi w grę zupełnie, co najwyżej jeszcze uroda, powierzchowność ma trochę znaczenia, a i to przeważnie tylko u kobiet. Zdarza się bowiem często, że dziewczyna mimo prośb i perswazyi uie chce jakiegoś chłopaka — bo się jej nie podoba — gdyż „raby“ tj. dzióbaty na twarzy — albo „ślepy“, tj. krótkowidz — albo za mały, albo „świndrowaty“ czyli kędzierzawy jak żyd — szczególnie zaś nie znoszą upośledzonych od natury: kulawych, garbatych, zezowatych i rudych — a rudych za nic!

Mówiąc o wadach, trudno przemilczeć o przymiotach, zwłaszcza, że ten sam Rusin chciwy i wyrachowany, dla kilku rubli prawujący się po sądach, choćby z rodzonymi „bat’kami” — ten sam jednak jest gościnnym w domu, miłosiernym dla żebraka i sieroty, rzetelnym dla najemnika i sługi. Jest tu np. we zwyczaju, że w adwencie biedne komornice, wyrobniczki itp. „chudzi” chodzą po „nawalnem”, tj. idą od chaty do chaty, częstują gospodarzy wódką, a za to dostają: chleb, słoninę, kaszę, mąkę, zboże, przedziwo, co kto da; — otoż zbierają zawsze tyle tych rozmaitości, że i koszt na wódkę wydany, wraca się im w dwójnasób i w dodatku pożywienia mają jeszcze na parę miesięcy.

Albo znów inny podobny stary obyczaj — zwany „pomynalcją”, a mający na celu wsparcie jałmużną żebraków, odmawiających pacierze za dusze zmarłych. — „Pomynalcją” obchodzi się dorocznie w poniedziałek po przewodniej niedzieli. W ten dzień gromadzi się około cerkwi taka ilość dziadów, kalek, sierót i różnych włóczęgów, że formalnie przecisnąć się między nimi nie można, a jednakowoż cały ten tłum żebraczy pod koniec dnia ledwie jest w stanie unieść swoje worki i sakwy, a gdy dziadów z jednej rodziny jest parę osób, to nazbierawszy parę worów chleba — wieprze nim wypasają. Daje to pojęcie o ofiarności powszechnej.

Zwyczaje swoje dawne, obchody i zabawy zachowują wierne podług tradycji z wyjątkiem ubrania, które w ostatnim dziesiątku lat zaczęło się silnie zwracać ku modom miejskim, Rdzeń ich wierzeń wrosły w przekonania i w praktykę codzienną, nie odmienił się o wiele, chociaż wydać się może na oko, że jest inaczej. Naturalnie, że z konieczności stykając się z miastem, z koleją, mając do wyboru masę nowych a tanich towarów, łatwość w zbliżeniu się do ludzi inteligentnych w osobach doktorów, adwokatów, których dawniej albo wcale nie było w okolicy, albo bardzo byli nieliczni, a dziś taki Hrubieszów posiada ich do dziesięciu — nieodzownie musiał się lud ten cokolwiek wypolerować, nabrać nowych gustów i przyswoić sobie nieco odmienne pojęcia, w gruncie jednak zmiany te są jeszcze bardzo nieznaczne, więcej powierzchowne i właśnie dlatego na razie uderzające niektórych. Dajmy na to, chociaż jeden, drugi i dziesiąty chłop radzi się już teraz doktora, zna nawet kilka środków aptecznych, jak: chininę, olej rycinowy, jodynę, z pewnością daleko silniej wierzy w znachorów, zamawiaczów i leki, przez nich zadawane. Do doktora udają się dopiero w ostateczności i to

zawsze z powatpiewaniem, czy on cokolwiek pomoże, kiedy ten lub ów nic już poradzić nie potrafił. Lekarstwa apteczne, względnie najprzyjemniejsze w użyciu, budzą w chłopie wstręt, odrazę, bierze je niechętnie — jedynie z racji wydanych pieniędzy; przepisane jednak przez znachorkę najwstrętniejsze mieszaniny łykają bez skrzywienia, a najboleśniejse operacye wykonywują wiernie co do joty.

Przed kilku laty chorowała w Gródku kobieta na tyfus. Przez kilka tygodni była między życiem a śmiercią, bezwładna, nieprzytomna, bez żadnej opieki i pomocy — cudem podniosła się nareszcie z łóżka. Ale wyczerpana choroba, a następnie brakiem wszelkich wygód w czasie rekonwalescencji, straciła zupełnie siły i parę miesięcy upłynęło już od chwili przesilenia, a przez izbę przejść jeszcze nie może o swojej mocy — nogi pod nią drżą, uginają się i ból dokuczliwy nie ustępuje z nich. Radzi się baby. Baba tak powiada: Trzeba wziąć drobnych gałązek z tarniny wiązeczkę sporą, bylicy, piołunu, macierzanki, rozchodniku, mięty, pokrzywy i różnego ziela, wosku nietopionego cały plaster, kilkanaście trzasek żywicznej sosny, to wszystko ułożyć na środku izby, pokropić święconą wodą, i dotąd przez ten ogień bosemi nogami przechodzić, póki się wszystko nie spali — a całą niemoc z nóg „ogień święty wyciągnie“. Chora, której choroba dobrze dokuczyła, zwłaszcza, że jako wdowie z drobnymi dziećmi ciężko szła gospodarka, chwyta się tej rady, jako deski ratunku, rozpala ogień podług przepisu i zaczyna chodzić, nie bacząc, że nogi parzy, że dym gryzący tamuje oddech, że chwilami mrok zasłania jej oczy. Sporo czasu upłynęło, nim ktoś przyszedł i zobaczył, co się dzieje. Okazało się, że chora ma straszliwie poparzone nogi, palce zupełnie zwęglone, gorączkę i we wsi nikt nie podejmuje się jej dozorować. Odwieziono biedaczkę do szpitala w Hrubieszowie, zkad po sześciu tygodniach wyszła bez palców u obydwóch nóg... ale znachorka pocieszała ją, że gdyby nie jej ogniowa kuracya, byłaby nie odzyskała mocy w nogach, a tak chociaż bez palców chodzić może. Tłómaczenie trafiło widocznie do przekonania poszkodowanej, gdyż nie odzywała się o babie z żalem lub urazą.

Mimo wiary, jaką otacza lud miejscowy swoich „znających“, miru oni ani szacunku nie mają, owszem uważani są za coś zbliżonego do czarownic i strach tylko chroni ich przed jawnem lekceważeniem i wzgardą.

Tak samo ma się i z guśłami różnemi. Wierzą w nie święcie, stosują się zawsze do swoich zabobonów, ale czarownic,

w których ześrodkowuje się cała owa władza cudotwórcza, boją się, a w głębi duszy uważają je za istoty wstrętne, nikczemne, złe, brzydzą się nimi i wymyślają tysiące sposobów ku zniweczeniu ich „złej“ mocy.

Baśni o „wiedźmach“ i szczegółów o zdobywaniu przez nie siły nadprzyrodzonej, jest mnóstwo w podaniach ludu tutejszego, ale opowiadać o tem nie lubią, aby nie rozbudzić „złego“ i biedy nie ściągnąć na siebie, lub swój dobytek. — Czarownice lubują się przedewszystkiem w porze nocnej, bezksiężycowej, wietrznej i zimnej; wtedy bujają sobie wesoło po świecie, szukając, komuby szkodzić mogły. Na granicach wsi, na rozdrożach, zbiegają się o północy w kilka i ze „złym“ naradzają się nad swemi dyabelskimi sztukami. Tu, w jednym miejscu trzeba krowom mleko odebrać, tam dziecku zadać „na płacze“, w innem „poswarzyć“ z sobą małżeństwo lub „uroki“ rzucić — i tak dla każdego coś znajdują, do kogo tylko złość czują — a skoro kur pierwszy zapieje, wracają do domów i kominem wsuwają się do izby, aby nikt z domowników nie podejrzywał, że ze „złym“ mają „poznaomienie“.

W dzień Wniebowstąpienia raniutko przed wschodem słońca czarownice zupełnie rozebrane biegną do lasu, gdzie rośnie jarzębina i obrywają z niej wszystkie młode pędy, drzewo trzy razy w kółko oblatują i wracają co prędzej do siebie, gałązki chowają pod strzechę, a te zadawane potroszku krowom, sprowadzają tyle mleka, że go przejeść nie można — ku szalonej zazdrości sąsiadek, którym znów podrzucają do obór gałązki z drzewiny, użytej na „majenie“ świątyni w Zielone Świąta, aby ich krowy cały rok mleka nie dawały.

Na odbieranie mleka poszkodowane gospodynie starają się sobie radzić i szukają różnych sposobów, aby złemu zapobiedz; a więc najpierw, żeby się dowiedzieć, kto jest sprawcą szkody, tak się postępuje: trzeba wziąć cedziłko płócienne, zwykle do cedzenia mleka używane, trzy razy po trzy kolek z tarniny, tyleż igieł i gotować to razem w glinianym garnuszku — kłując ciągle wrzecionem i mieszając niem w miejsce łyżki.

Po niedługiej chwili niezawodnie ten kto „coś porobił“ krowie, przyjdzie do chaty i stanie przy progu, a tak się będzie mienił na twarzy, tak go będzie wszędzie kłuło, że w końcu nie wytrzyma i zacznie prosić, aby dali pokój i przestali gotować cedziłko, to on im „odczyni“ krowę, nigdy mleka nikomu nie da odebrać, i tyle obiecuje a obiecuje, że go i puścić trzeba — bo nużby jeszcze później przez złość co gorszego zadał...

Inny sposób na powrócenie mleka jest również ciekawy — choć rzadziej praktykowany, gdyż trudniej skutki pożądane przynosi. — Skoro krowom „coś“ mleko odbierze, zmagają się trzy dziewczyny z jednej wsi i każda z nich osobno do dnia idzie po wodę, ale w trzy oddzielne miejsca. Naczerpnawszy wody, pędem wracają do wsi i powinny się razem zbiedz w jednym punkcie jednocześnie, poczem wodę do jednej chaty zanoszą i dobrze chowają. Na drugi dzień te same dziewczęta z podobnymi ostrożnościami idą na trzy granice po jednakowe ziele, na trzeci dzień na trzy drogi rozstajne po tarninę lub jakikolwiek patyczek — wracają do wsi i w sekrecie przed wszystkimi gotują w owej wodzie zerwane ziele i patyczki, a odwar ten będzie taki żółty i gęsty jak olej... Wtedy rozbiegają się na trzy granice — rękoma wykopuje każda dołek w ziemi i swoją część odwaru wlewa. W jednym z tych dołków czarownica musi się utopić — urok zatem minie i krowom mleko wróci. Dziewczęta tylko powinny pamiętać, aby wracając z wycieczek swoich po wodę, ziele i tarninę, pod żadnym pozorem nie oglądać się za siebie i nie potknąć się na drodze, bo cała wyprawa będzie na nic.

Podobnie jak odbieranie mleka krowom, tak i „płacze“ niemowląt bywa uważane stale jako sprawa czarownic. Dziecko w ten sposób urzeczone, cały dzień zachowuje się spokojnie, ale od zmierzchu do świtania płacze i płacze bez odpoczynku i niczem utulić go nie można. — Pewnej kobiecie dziecko płakało przez dwanaście tygodni. Strapiona, rady już sobie dać nie mogąc, poszła uzalić się przed swemi krewniaczkami i rozpytać się między starszemi kobietami, coby na to radzić?

— Idźcie do starej Usaczychy, ona wam najlepiej skaże — zakonkludowały baby. A stara Usaczycha, to sąsiadka strapionej matki, „wiedźma“ osławiona na wiele okolicznych wiosek.

Kobieta oczywiście usłuchała rady i idzie prosto do owej „znającej“ sąsiadki ze swoją prośbą, popartą kawałkiem słoniny. Usaczycha dar schowała i poszła zaraz za proszącą do jej chaty, stanęła nad kołyską, poszeptwała kilkanaście słów, trzy razy się w koło rozejrzała po izbie, a wyszedłszy na dwór, z nad drzwi wchodowych ze strzechy wyjęła trzy szmatki: białą, czerwoną i niebieską, za „pazuchę“ wsunęła i nie oglądając się odeszła, dziecko zaś od tego dnia płakać przestało.

Te i tym podobne przykłady, w których prosty przypadek, traf, zbieg odpowiednich okoliczności, uchodzących uwadze nieświadomych — przyczyniają się do utwierdzenia wiary w te zabobony, chociaż siła tych wierzeń nie jest równa w całej masie.

Jedni przyjmują owe fakty z uśmiechem wątpliwości, a nawet lekceważenia, lecz tych niewielu, inni z najgłębszym przekonaniem, z przeświadczeniem o niezbitości ich prawdziwości i mocy i próżno się silić, aby im te gusła wybić z głowy. Owa Usaczyczna n. p. umarła, o ile przypuszczam z opowiadania, na raka w żołądku, otóż o niej rozpowiadali mi, że jej kiszkę bokiem wyszły, bo je krzywda ludzka wypchnęła. Staralam się sprostować to mylne mniemanie, przytoczyłam jako dowód kilka znanych im samym identycznych wypadków u osób najzacniejszych, ale wszyscy mieli jedną odpowiedź: „Ej... to co innego, tu był dopust Boży, nieszczęście, a tam złe wyparło i już“.

Wiara w uroki ogólnie najsilniej jest zakorzenioną pomiędzy tutejszymi mieszkańcami. Urokom podlega wszystko: ludzie, ich sprawy, zdrowie, interesa, „chudoba“, tj. wszelki żywy dobytek, urodzaje, jednym słowem wszystko. — Ktoś się ożeni, a po ślubie zobaczy, że pod jakimkolwiek względem zły wybór zrobił, utrzymuje, że go druga strona urzekła. Zachoruje nagle, zaziębi się — już go urzeczono; jedna baba ma len piękny, kapustę w dużych głowach, druga obok na zagonie jedno i drugie liche — to napewno, że jej uroki rzucono — i tak w każdej rzeczy, jeśli jest tylko gorszą od ogólną, upatrują zawsze „uroki“.

Niemniej jednak na inne wierzenia i zabobony pozostaje dosyć jeszcze miejsca w umyśle Rusina i oto dla przykładu zamieszczam tu najrozmaitsze, jakie mi się zebrać udało :

— Pod kurę do wysiedzenia jaj nie liczyć, bo się kurczęta źle będą legły — tylko od razu z czapki wysypać w siedzenie, to leg będzie równy i kurczęta duże.

— Jaj ani żadnego nasienia nie odmieniać, bo się drób albo dany gatunek zboża „zwiedzie“, tj. przepadnie, zbiednieje.

— Proso siać po zachodzie słońca, to wróble nie będą na niem siadać.

— Grochu nie siać na nowiu, bo będzie ciągle kwitł zamiast iść w strączki, siać go zaś w dnie, w których niema „r“, to nie będzie robaczny — a więc w poniedziałek, piątek i sobotę.

— Kobieta — myszy ani zabić, ani wziąć do ręki nie może, bo się jej chleb nie uda.

— Kości z mięsiwa wielkanocnego zakopać w polu w miejscach, gdzie rośnie oset „bodiaki“, to całkiem wyginię.

— W Boże Narodzenie w skrzyni odzienia nie ruszać, to kretów „kretów“ i myszy w polu nie będzie.

— Paproć zbierają dziewczęta w nocy w wigilię św. Jana i zakładają za strzechę na szczęście, ale „niesprawiedliwa“ dziewczka

(tj. taka, której dziewiczość jest wątpliwą), nigdy takiej paproci nie urwie, bo choć ją znajdzie, to paproć wziąć się nie da, gdyż co rękę po nią wyciągnie, to jej uchwycić nie może, a potem jak się rozwidni, to już i urwana na nic — już „mocy“ nie ma.

— Za wychodzącymi ze sprzedażą na jarmark pozostający w domu — sypią śmiecie i trzaski, żeby się targ udał.

— Gdy żęncy przy żniwie staną dla odpoczynku, lub dla związania snopa, czy dla ułożenia półkopka odejdą na bok — nie można przechodzić między nimi a zbożem stojącym jeszcze na pniu; — takie „zachodzenie“ szkodzi, sprowadza okaliczenie ręki sierpem, albo nagłą chorobę; trzeba więc zawsze pamiętać, aby zboże nie ścięte i żeniec wypadły po jednej i tej samej stronie idącego.

— Kapustę, aby ładnie rosła, podlewać trzeba wodą, zebraną w marcu i przechowaną aż do lata.

— W Wielką Sobotę, chłopci mający pszczoły, starają się ukraść w kościele wody używanej przez cały rok do święcenia i kawałek wosku z paskału... Pszczoły pokropione tą wodą i okadzone woskiem — będą zdrowe i dadzą dużo miodu.

— Babie w poważnym stanie nie można nic odmówić, skoro prosi — inaczej zaraz mysz dziurę wygryzie w ubraniu, albo w jakim sprzęcie gospodarskim, a wielkość tej dziury zależna jest od okresu stanu, w jakim się znajduje prosząca.

— Za taką kobietą rzucić chlebem, to dziecko, które się urodzi, będzie całe życie syte i zamożne, a rzucić ziemią, to to samo, co skazać go na głód i poniewierkę.

— Głos kury podobny do piania koguta, jest zapowiedzią choroby lub śmierci w domu; aby zły prognostyk unicestwić, kurą ową mierzy się długość chaty na środku od okna do drzwi wchodowych; jeśli na progu wypadnie głowa, to się ucina głowę, jeśli ogon, to ogon. Po tej operacji, złe już się uważa za zażegnane, a „kurejko“, choćby się tylko skończyło na ucięciu ogona, zwykle już więcej nie pieje.

— Groby wisielców i topielców zabijają aż do trumny mocnym kołkiem dębowym, żeby nie wstawali w nocy i ludziom nie szkodzili.

— Gdy komu pieniądze zginą — znajomi składają się po parę groszy i uzbieraną tym sposobem sumkę jeden z nich najśmielszy, albo sam poszkodowany niesie w nocy do cerkwi i kładzie na marach. Po spełnieniu tego aktu — mają to przekonanie, iż złodziej i cała jego rodzina zbiednieje i powoli wymrze. Nazywa się ten zwyczaj „noszeniem na mary“ i stosunkowo do

grozy, jaką budzi w ludzie — dość często się praktykuje. — Podobnym do poprzedniego jest też zwyczaj zmuszania podejrzyszanych o kradzież do leżenia krzyżem w cerkwi podczas nabożeństwa — przyczem wierzą święcie, że jeśli między leżącymi był złodziej, to on już nie wstanie więcej, a zrobi się po śmierci czarny jak ziemia.

* * *

O zboczeniach umysłowych, waryacyi, szaleństwie nie mają naturalnie żadnego pojęcia i wszystkie tego rodzaju chorobliwe objawy, uważają jako dowód stosunków ze złym duchem, albo też opętania. — Opowiadano mi np., że w jednej z okolicznych wiosek jest kobieta, która goni za ludźmi, jak kogo złapie, to bije, drapie, dusi, że trudno jej taką ofiarę odebrać z rąk — a choć zwykle jest zamknięta na kłódkę w chlewie — jednakże czasami taka siła ją napada, że wyłamuje drzwi i ucieka z zamknięcia. Kobieta ta poprzednio umiała „zmawiać“ ukąszenia psa wściekłego, a teraz sama jest gorzej psa.

W Gródku jest kobieta, która wskutek złego obejścia się męża z nią — bicia i różnej poniewierki, dostała uderzenia pokarmu na mózg i teraz ma niekiedy napady pomieszania zmysłów, zupełnie dla nikogo nieszkodliwe. Mąż wygania ją na noc z domu — nikt przyjąć do siebie nie chce, więc z malutkiem dzieckiem przy piersi nocuje w dołach, z kądem glinę wybierają... bita, głodzona, poniewierana, ośmieszona żyje jednakże i żyje na swoje nieszczęście. Kobiety, sąsiadki jej litują się nawet nad nią — niejedna dziecko jej wykąpie, nakarmi, mlekiem poczęstuje, ale strach paraliżuje dobre popędy i na stałe nikt się tą biedotą zająć nie chce.

Zamawiania czyli „zmówienia“, jak zwykle się wyrażają, w każdej chorobie są w użyciu — chociaż najskuteczniejszymi mają być: po ukąszeniu przez psa szalonego, od bólu zębów, od róży i od łamania po kościach. W tych wypadkach „zmówienie“ jest środkiem niezawodnym — a zamawiacze znani są daleko w około, lud się do nich schodzi o kilka i kilkanaście mil. Chłop z sąsiedniej wioski Czerniczyna — umiejący zamawiać wścieklicznę, dobre interesa robił na tej swej praktyce — gdyż za każdą butelkę cudownego lekarstwa i jednorazowe zamówienie brał po 30 kop., wobec zaś znacznej liczby przyjeżdżających do niego po poradę — sądę, że sporo zarabiał rocznie. Lekarstwo, które dawał pokąsanym ludziom i zwierzętom tak do picia, jak i do przemywania ran — o ile można było dojść na oko, stanowił

barszcz dzieżny z chleba razowego i niewiadomo jak spreparowany Maik pospolity (*Meloe proscarabaeus*), gdyż cząsteczki jego bardzo wyraźnie rozróżnić można było — skrzydełka, czasem główka źle roztarta; w jaki jednakże sposób wszystko razem przyrządzał, niepodobna się było dowiedzieć. Faktycznie zaś lekarstwo to pomagało; sprawdziliśmy to i u siebie na pokąsanych psach i krowach i potwierdziło to wiele zupełnie wiarogodnych osób. Formy zamawiania nie można też wydobyć nigdy — mimo wielu najrozmaitszych forteli, używanych w tym celu; słowa zaś dorywczo podsłuchane są na pozór słowami bez związku i sensu, i u każdego zamawiacza zdają się być zupełnie różne.

Rusin tutejszy, chociaż jest rozmowny i towarzyski — choć sam lubi się wypytywać — i z ciekawością wszędzie wgląda, o sobie nie wiele podaje szczegółów i jak tylko spostrzeże — a spostrzeże szybko, że jest badany, zaraz zacznie udawać głupiego, i nic się od niego nie dowiesz. W innych stronach, gdzie lud umie czytać, gdzie pojedynczy amatorowie trzymają, lub przynajmniej czytają gazetę — można działając na ambycję — zachęcić do opowiadania, czy zaśpiewania jakiej pieśni, gdyż dla wielu jest to wielki zaszczyt być podpisanym w gazecie — i chętni bywają do wszelkich objaśnień, byle tego zaszczytu dościsnąć. W Gródku atoli ani jeden chłop nie umie nawet sylabizować — a o „gazecie“ nikt dotąd nie słyszał — więc obietnica, iż pieśni jego zostaną wydrukowane — a on sam z imienia i nazwiska wymieniony będzie — wywołują lekceważący uśmiech, a nawet niechęć — i nie naciągnie się na opowiadanie nikogo nadzieją owej chwały.

Niektóre wszakże zabawy i zwyczaje można samemu łatwo zobaczyć, gdyż zupełnie się z niczem nie kryją — owszem bardzo radzi są każdemu gościowi zawsze, na wesela zapraszają i częstują aż do znudzenia, tylko detalicznie opowiadać nie lubią, ani śpiewać na zawołanie, ani wdrażać zbyt ciekawego w swoje sprawy, obrzędy, gusła, a trudno znów z drugiej strony — bez tej od nich pomocy, wnikać w najdrobniejsze z codziennego życia szczegóły, poznać np. wesela, ciągnące się po trzy, cztery i pięć dni, trudno zapamiętać setki pieśni, bajek i klechd i tych przeróżnych drobiazgów moc nieprzebraną.

Chrzściny prócz sutych libacyi, nagromadzenia jadła, śpiewów dosyć swobodnych — nic ciekawego nie przedstawiają. W drugi dzień Wielkiejnocy zato urządza śmigus, rozmaite gry, zabawy wspólne, chuśtawkę — chłopaki wyprawiają różne figle i psoty dziewczętom, tak, że te formalnie nie mogą się pokazać

na dworze, a wykupują się od zbytniej dokuczliwości pisankami, których po pół kopy na ten cel przygotowują. Zaraz po nabożeństwie, jeśli pogoda sprzyja, zbierają się na najobszerniejszym placu we wsi, starsi obsiadają do koła, a młódz huśta się, gra w rodzaj „kotka i myszy“ — albo „w przepiórkę“, śpiewając:

Perepyłółka, perepylczyk ide,
Tut buła, tut nema, perepyłółka. — 2 razy.
Perepylczyk ide, czerewyczki nese,
Tut buła.. itd.
Perepylczyk ide, spidnyczółku nese,
Tut buła... itd.
Perepylczyk ide, fartuszek nese,
Tut buła.. itd.
Perepylczyk ide, a koraliki nese,
Tut buła... itd.
Perepylczyk ide, wisiom kony wede,
Tut buła.. itd.
Wisiom kony wede, perepyłółku woźme,
O wże je, o wże je, perepyłółka.

Najchętniej zaś śpiewają „Zelmana“, tj. pieśń o jakimś Zelmanie, wystawiającą jego bogactwa i znaczenie — a która się zaczyna od słów:

Jedzie, jedzie nasz pan Zelman,
Jedzie, jedzie jego brat,
Jedzie, jedzie Zelmanowa cała rodzina — itd.

Nuta tego Zelmana jest brzydka, monotonna, warianty w tekście najróżnorodniejsze — ale dlatego zasługuje na wspomnienie, że tylko ona i pieśń przy odjeździe panny młodej do domu męża bywa śpiewana po polsku — zresztą zaś wszystkie inne bez wyjątku po rusińsku.

Z innych zabaw urządzają jeszcze „ochoty“ i kobiety zamężne, „kołodki“, a gdzieniegdzie po dworach dożynki.

„Ochoty“ lub inaczej „ochót“, jest to zabawa w rodzaju naszych „jędrzejków“, do której należą jedynie chłopcy i dziewczęta, żądni dowiedzenia się swej przyszłości. Dziewczyny składają się razem na słoninę, mąkę, kaszę, mięso, chłopaki na muzykę, wódkę, piwo i wspólnie zebrane prowianty zanoszą do jednej chaty, gdzie gospodyni, znana z gościnności i „dobrej woli“, zaprasza wszystkich do siebie, obiecując zająć się przyrządzeniem, czego potrzeba do zabawy.

W wigilię tedy Nowego Roku zgromadza się cała młoda družyna i wśród śmiechów, a nibyto wielkiego zażenowania między

płcią piękną zaczyna się „ochot“. Najpierw tedy wnoszą niecki pełne wody, a dziewczęta wrzucają w nie pierścionki. Który chłopak złapie pierścionek w wodzie, nim ten do dna doleci, ten się z właścicielką tegoż ożeni w tym roku. Wybuchają zaraz wesołe śmiechy, żarty i dowcipy; — chłopak jeśli rad z przysądzonej mu trafem żony, chce ją gwałtem pocałować, — dziewczyna się broni, a reszta patrzy z zadowoleniem. Następnie chłopcy rzucają do niecek złotówki, a dziewczyny się o nie dobijają i to z niemałym zapałem. Gdy się ta część zabawy sprzykrzy — sprzątają niecki, a wstawiają na środku izby ławkę, na niej zaś rzędem „paluchy“, tj. podługowate kawałki pieczonego ciasta, ułożone równo w jednej linii i jednakowej odległości między sobą. Gdy już każda dziewczyna ma swój „paluch“ na ławce, wpuszczają do izby psa i zachęcają go do skosztowania owych ciastek. Pies trochę przegłodzony nie opiera się — a gdy weźmie jedną sztukę — wnet powstaje krzyk, zamęt. Czyj paluch został wzięty, ta najpierw w tegoroczne zapusty za męża pójdzie. Lecz pies zjadł jeden kawałek, więc sunie po drugi — zapanowuje cisza, oczy wszystkich na wyborcę zwrócone... bierze paluch Maryny i niesie go pod stół — o, to dobry znak! Maryna na jej sieni za stołem na swoim weselu zasiądzie; dalej idzie paluch Kaśki... o! pies go niesie pod komin w popiół — źle! Kaśka z mężem mieszkać nie będzie.. Ale pies się już najadł i nie chce więcej paluchów — właścicielki ich smutnie patrzą, bo to znak, że w tym roku za męża nie wyjdą — więc psa za drzwi — a nowa próba. Dziewczyny wychodzą do sieni, a gospodyni ustawia na stole dnem do góry tyle misek, ile jest dziewczek i pod każdą miseczkę kładzie albo czepiec, albo paciorki, albo „pojas“ (pas wełniany). Gdy pod wszystkimi podłożone, wpuszcza dziewczyny — niech wybierają. Stają biedaczki dookoła stołu, poglądają, myślą, nareszcie każda się w końcu decyduje — i cóż? ta ma czepiec, to ślub, tamta pojas, to zaręczyny, trzecia paciorki, to panieństwo! Później palą jeszcze kulki z przedziwa — a gdy się już próby szczęścia wyczerpią, muzyka zaczyna grać i taniec daje zapomnienie o przyszłości — śpiew zagłusza wszystkie troski... Po północy rozchodzą się młodzi — ale dziewczyny jeszcze raz próbują i biegną ku domowi, liczą kołki w płocie i wołają: „mołodec, wdowec, mołodec, wdowec“, a co na ostatni kołek wypadnie, ma znaczyć, czy dostanie na męża kawalera lub wdowca.

„Kołodka“, to znów zabawa kobiet mężatek, na którą nigdy nie pójdzie żadna dziewczyna, chociaż nie ma w niej nic nie-

przyzwoitego — ale tak ze zwyczaju nie uchodzi, aby się między mężatkami dziewczęta znachodziły.

U Rusinów zapusty kończą się nie tak jak u nas wraz z Środą popielcową, lecz od Niedzieli środę tę poprzedzającą. Otóż w poniedziałek po zapustnej niedzieli — kobiety zbierają się u jednej z sąsiadek wieczorem — śpiewają, tańczą, piją wódkę, przechwalając się swymi tegorocznymi zbiorami — przyczem zakończę zawsze śpiewając:

„Kołodeczka, kołodka, w koho huba sołodka,
W koho idna, w myni dwi, sołodkije obydwii“.

Zabawny jest widok, jak podpite baby wyskakują w górę i klaszcząc w ręce, wołają: „o! nechaj tylij lon urosne“ — tj. niby taki wysoki, jak wysoko babula podskoczyła.

Dożynki mało już gdzie bywają obchodzone hucznie i z muzyką, tańcami i jadłem — jedynie przodownice przynoszą wianki z pszenicy i z żyta przeplatane owocami, jarzębina i czerwoną życzką (wąską wełnianą tasienką), przyczem jedna ma do państwa przemowę, winszującą obfitych zbiorów — reszta zaś śpiewa z rozmaitymi dodatkami i zmianami, mniej więcej co następuje:

Dożynaj kozy, dożynaj, Pana Jezusa wspominaj!
Jużeśmy kozy dożeli, Pana Jezusa wspomnieli.
Oj krężele, krężele, jużeśmy pszenicę dożeli.
Ne chowaj się panoczku pred nami,
Bo my tebe baczym hoknamy.
Chodyt' nasz paneńko po sini,
Nosyt' talary w kieszyni,
Wsi po idnomu wyjmuje,
I żniwaczeńkom daruje.
To wam żniwaczeńki za toje,
Szczoste pszaniczke wyżeli moje.
Zaryzaj nam panoczku hindyka,
To nam bude dobra muzyka.
Zaryzaj nam pane kaczora,
To bude dobraja weczera.
Zaryzaj nam pane barana,
Budem praciowaty do rana.
A nasza pani domu je,
Dobre weczere gotuje.
Wże nam weczera ne myła,
Bo nas nywońka stumyla, (zmęczyła).
Ne tak nywońka jak horońki,
Bośmy zajmaly szyrokkii zahonki.
Inszy żniwaczeńki leniwe,
Stoi pszanyczeńka na niwie.

A nasz paneńko rano wstał,
Wyżał pszanyci cały łan.
Otwórz nam pane worota,
Nesem winoczok ze złota.
Żeła go nasza diwoczka,
Do jasnoho słoneczka.

Jest tu wiele jeszcze innych dodatków — przyczem pieśń ta zwraca uwagę, że tekst nie jest jednolity rusiński, lecz silnie mieszany z polskimi słowami — co podług mnie jest dowodem, że dawniej dożynki musiały być śpiewane zupełnie po polsku, gdyż jako zabawa czysto dworska — i początek swój musiała brać ze dworu — a więc i język również. Teraz np. w wioskach graniczących z Wołyniem — gdzie języka polskiego chłopci prawie nie rozumieją — dożynki są śpiewane z przewagą rusińską — dalej zaś od Buga, do tej pory jeszcze śpiewają zupełnie po polsku.

Więcej zabaw między Rusinami tutejszymi sędzę że niema wcale — mieszkając tam bowiem przez lat dwadzieścia, musiałabym się o nich dowiedzieć. Taniec zaś, który lubią namiętnie, jest wielce rozpowszechniony i ztąd też śpiewają masę krótkich, skocznych piosneczek, zastosowanych do tańca, czasem rzeczywiście w bardzo wesołym tempie i z doskonałym zacięciem. Poniżej umieszczam tekst kilku :

Oj! du, du, du, du,
Jakżeż ja budu?
Frobyłam nużońku
Na suchoj hrudu.
Ne tak na hrudu
Jak na taraynu,
Poichaw mij mylyj
Na Ukrainu.

A tam w polu newka
Sama matereńka,
Tam Juziunia żito żała
Sama czarnobrewka.
Ichaw Hilunio,
„Pomahaj“ ii rzecze,
Ona jomu otkazała,
Bywaj zdorow serce.

Oj diwczyno, diwczynońku, szczo skażu ja tobi,
Ne kazala maty braty, ne majesz chudoby.
— Mene maty ne choduje, ani przykrywaje,
Nechaj mini chudobońki ne wypomynaje.
— Jak ja budu Boha hodeń, ty budesz szczasływa,
Dorobim sia chudobońki, to bude nam myła.

Ty diwczyno, panno panno,
Lubyw ja tebe dawno,
Jeszcze ty nie raczkowala,
Jak tyś mi sia spodobała.

Czerez reczeńku, czerez bolota,
Podaj ruczeńku diwczyno złota.
Czerez reczeńku, czerez bystroju,
Podaj ruczeńku, podaj druhoju.

Stepan, Stepan,
Powoli stupaw,
Od chaty, do chaty,
Nauczywsia brechaty. (kłamać).

Horyłku piju, bo ii lublu,
A któż-że ii bude pyty, jak ija wumru.
Budut' pyty spomynaty,
A któż naszu chudobońku bude zahaniaty.
W ogrodoczku ruta drobnyje kwitcie,
Zaženut' ti chudobońku drobnyje ditie.

Sztyry woly, jak sokoły
Rohamy sia chesut',
Wydaj maty doczku za muż,
Bo wsi lude breszut'.
Nechaj breszut', nechaj breszut',
Ja ich ne boju sia,
Koho lublu, pociluju,
Szcze taj prytulusia.

Oj! mamuniu bude złe,
Jak win mene ne woźme,
Całkom lito obejmał
A na zymu odehnał.

A ja ne chozczu Sydora, Sydora,
Bo Sydor w drubij buł wezora.
Woźmu ja sobi Iwana,
Bo win podobnyj na pana.
— A mini lude kazały, kazały,
Szczōś do roboty nezdala,
Szczō lubysz dolho se spaty,
Ne chceszz świtom wstawaty.
Ne słuchaj ludy Iwane Iwane,
Wone tak breszut' na mene;
Ja chutnij od wsich se wstanu,
Jak twiju žinku ostanu.

Pośrednie między wesołemi a tęsknemi piosnkami są znów następujące:

Oj! ty diwczyno zaruczenaja,
Czomu ty chodysz zasmuczenaja?
Czomu ty płaczesz, czomu ty nudysz,
Czomu ne skażesz, koho ty lubysz?
Oj! znaju, znaju, koho kochaju,
Tolko ne znaju, z kim żyty maju.
Koho kochaju, to za płeczyma,
Z kim żyty maju, to pred oczyma.
Oj! ty diwczyno zaruczenaja,
Czomu ty chodysz zasmuczenaja?
Jakże ne maju smutnaja buty,
Kohom kochała, trudno zabuty,
Kohom kochała, kohom lubyla,
Toho pokryła czorna mobyla.
Oj! ty diwczyno czarownyceuńko,
Oczarowałaś moje łyचेuńko,
Oczarowałaś serce i duszu,
Teper ja tebe kochaty muszu.
Bodaj ty ne znał steżkie do chaty,
Jak ja ne znaju jak czarowaty,
U mene czary zawszy hotowy,
Biloje łyczko, czornyje browy.

Reszta piosnek, które poniżej podaje, są to wszystkie smutne dumki — przeciągle śpiewane — i z takich przeważnie składa się cała poezya rusińska. Choć melodye te są bardzo jednostajne, nutą wielce do siebie zbliżone, to jednak tyle mieszczą w sobie jakiejś bezbrzeżnej tęsknoty — tyle rzewności i smutku, że za serce chwytają i mają urok niezwykły.

Płynęły husońki bystruju wodoju,
Wyjde, wyjde diwczynońko, rozmow se ze mnoju.
Wyjde, wyjde diwczynońko, jakieś wychodyła,
Skaży, skaży wsiu prawdońku, jakieś howoryła.

— Ne raz bo ja ne dwa z toboju stojała,
Nyhdy ja ti nyhdy prawdy ne skazała.
Wtacza ja ti wtacza wsiu prawdońku skažu,
O! jak miju biłu ruczku i z twojeju zwiažu.
Pidem do cyrkowci, stanem na koberci,
Pidut' ty myśli po naszomu serci.
Myśli moi, myśli, na szczoż wyšte wyszli,
Szczu pod kozaczońkom sywyj konyk bystryj.
Sywyj konyk bystryj z zołotoju zbroju...
— Hejże diwczynońko szczo dumasz ze mnoju?
— Dumaju, dumaju w toj Dunaj płynuty,
Nyż w tebe wraży synu ze myłuju buty.
Dunaj pereplynu, siedu, odpoczynu,
A za tebe pidu, to na wiki zhynu.

Czyś ty mene moja mamu idnuju mała?
Dałaś mene za toj za miż newirnyj ludynie.
A jakże ja mołodaja bydy ne znała,
Piszłaś sobi do koreczmońki, ciłkom nycz pyła.
Ja (a) perszyi kury pijut', ja do koreczmy iidu,
Ja druhyi kury pijut', ja horyłku pju,
Ja tretii kury pijut', to ja tańciuju,
Czetwertyi kury pijut', ja do domu iidu.
Czetwertyi kury pijut', ja do domu iidu,
Zdybałam sia z diwirońkom w wysznwym sadu.
— A tyż moja bratowaja, deżeś ty buła?
— A bułam ja o w koreczmońci, horyłkum pyła.
Ach! ty moja bratowaja, budesz bytaja,
Wysyt', wysyt' nahajońka, drutom szytaja.
— A mij myłyj diwirońku, borony mene,
Wyszēju ti szalkom chustku wmysne dla tebe.
— A ja moja bratowaja, jak maju ne daty,
Tebe bude twij muž byty, to ja pidu z chaty.
A mij myłyj za horodom konyki pase,
A podnis win hołowońku, wysłuchał win vse.
— A ja tuju szalkom chustku, to ja sam woźmu,
A ja twoje biłe tiło na paper spyszu...
Chorasz to ja, chorasz to ja, ponoś ja wumru,
Poslijtesz mi po kapłana, nech rozporedžu
Kapłanewi sztyry woły, a djakewi dwa.
Szczob win czytał superońku z weczera do dnia.
A ja moim susidońkom koreć pszanyci,
Coby mene wspomynały na pijatyci.
A ja tomu szynkarewi rabuju swyniu,
Czerez joho horyłońku ja ze świta idu.

„Idu“ w potocznej mowie wymawiają tak jak się pisze, jako wyraz dwuzgłoskowy — śpiewając zaś, zlewają „i“ z „du“ w jedną zgłoskę: „jdu“.

Każat lude, szczom szczasływa,
Ja z toho śmiju sia,
Ne raz bo ja ne dwa,
Śłozami myju sia.
Nyma komu zapytaty,
Czoho oczy płacut',
Ni do pola, ni do chaty,
Sercia ne prywiazut'.
Chodžu, nudžu, chodžu, nudžu,
Jak mała detyna,
Jak ne baczū, kohoj lublu,
To rokom hodyna.
Chodžu, nudžu, chodžu, nudžu,
Jak słonienko w krózi,
Jak ne baczū, kohoj lublu,
To serdeńko w tuzi.

Dawnom, dawnom w swoho rodu buła,
Wże taja dorożeńka ternom zarosła,
Ternom zarosła, lystom prypała,
Czerwonuju kałynonku ponawyszała
Jak ja schozczu tereń wysiczu,
Takiż bo ja do swojoho rodu w hostynu zajdu.
Tereń wysiczu, lysti zhromadžu,
Takiż bo ja do swojoho rodu w hostynu zajdu.
Lysti zhromadžu, riezku zahaczū,
Czerwonuju kałynonku w wizoczku zwiažu,
Takiż bo ja do swojoho rodu w hostynu zajdu.
Oj! huk mamō, huk, kuda chłōpei idut',
Wesołaja taja dorożeńka, hde one idut'.
Idut', idut', a wsio bez hroszy,
Uważ moja mamuńdziuniu, kotryj horoszy.
Bo moja uroda, jak bystraja woda,
Moje łyczeńko rumineńkoje jak ćwit — jahoda.
Dbaj mamō dbaj, mene za miż daj,
A ne daj mene za hulaszczoho,
A ne daj meue za pijaszczoho,
Bo mi bude żel.
Mama whadała i ne whadała,
Dała mene za ladaszczoho,
Teper mene żel.

Pieśń nad kolebką, śpiewana również w czasie chrzcin.

Oj! lu, lu, lu, lu, lu, lu, lu,
Jednuju doczku matinka mała,
Dałeczeńko ii dała,
I zakazała, zapowedała, ne buwaj doniu w mene.
Terplu ja roczok, terplu wże druhyj, a wże sia tretij toczy,
Oj! mamuńdziuniu, oj! ridneńkaja, wże wypłakałam oczy.

Perekinu sia w sywuju zazulu, do matinki poleczu,
Perekinu sia w sywuju zazulu, do matinki poleczu,
Siedu ja sobi pod okienońkom na suchojij łuszczynie,
Budu kowała, ziel zadawała swoii własny rodynie.
Wyszła matinka, wyszła ridneńka z konowoczku po wodu,
A sio, a puha, sywaja zuzula, ne łomaj mini zioleńka.
Budu łomała, budu suszyła,
Bom ho tu nasadyła.
Ne tyś sadyła, ano donia moja,
Ta szczo w dałekij storonie.
Wyszedł bateńko, wyszedł ridneńkij z konowoczku po wodu,
A sio, a puha, sywaja zuzula, ne łomaj mini zioleńka.
Budu kowała, budu sidała na suchuju łuszczynu,
A mij bateńku, a mij ridneńkij, woź mene na hostynu.
Hdesz sia podiło, hdesz sia podiło, toje bileńkoje tiło?
A mij bateńku, a mij ridneńkij, od kija obletiło.
Hdesz sia podiły, hdesz sia podiły tyi bileńkii nohy?
Tak u swekruchy, tak u swekruchy poobyjały prohy.
Hdesz sia podiły, hdesz sia podiły tyi bileńkii ruki?
Wyrobyły sia, wyrobyły sia u swekruchy na muki.
Hdesz sia podiły, hdesz sia podiły tyi sywyi oczy?
Wyplakały sia, wyplakały sia taj u swekruchy w noczy.

Melodya tej pieśni jest niezmiernie smutna — przeciągle się śpiewa — przyczem stosownie do słów zmienia się tak, że właściwie chcąc ją podać zupełnie wiernie, trzeba by muzykę podłożyć pod całkowity tekst, a i to jeszcze wątpię, czyby wyszło tak, jak z ust tutejszych śpiewaczek.

A pidu ja ponad Buhom,
Tam mij myłyj ore pluhom,
Ponesu ja jomu isty,
Czy ne skaże mini sisty.
Ponesu ja jomu pyty,
Czy ne schocze howoryty.
I naiwsia i napywsia,
Kole pluha położywsia.
— Czoho leżysz, czem ne horesz,
Czem ze mnoju ne howorysz?
— O ja leżu i dumaju,
Szczu pohanu żinku maju.
— Pohanam sia rodyłam sia,
Horoszemu sudyłam sia.

Zaświczmy maty świczku, nech jasneńko horyt',
Nech ja baczu, z kim ja sedżu, bo mne sercie bołyť'.

Weselne pieśni niektóre są prześliczne — a melodia ich przeważnie, jak zwykle, smutna i mało urozmaicona. Dawno, dawno, jakieś dziesięć, a może i więcej lat temu, słyszałam pieśń, w której śpiewano coś o Kupale, teraz jednak nawet na ślad tej pieśni trafić nie mogłam. Nie dowodzi to jednakże, aby pieśń ta zaginęła, tylko podczas wesel jest tu taka masa przeróżnych pieśni, że prawie każda jednostka śpiewa inne warianty, a reszta za nią wtóruje w danej chwili; — na razie zatem może być trudno przypomnieć sobie — i ztąd nikt mi nie umiał pieśni o Kupale zaśpiewać. Natomiast „oj Łado, Łado“, powtarza się w pieśniach weselnych bardzo często. Również często powtarza się charakterystyczne „z terema do terema“. Nieraz też wypytywałam się, co to ma znaczyć, co oni rozumieją przez to wyrażenie? Wszyscy zawsze odpowiadali: „a bo znamo, wsi tak spywajut’, to i my tak“. Teraz mieszkając w powiecie janowskim, między Bychawą a Kraśnikiem — kiedyś słyszę, jak baba woła: o będzies mi łązić „z terema do terema“ — a było to powiedziane w sensie — to tu, to tu — tylko naturalnie po rusińsku akcent leży na „ma“, a w mazurskiej wymowie na „re“.

Całkowitych pieśni, dłuższych, prześpiewywanych przy poszczególnych momentach wesela, jest bardzo niewiele, przeważnie krótkie zwrotki w rodzaju następnych:

Przy pieczeniu korowaja:

Czerwonoje raeze,
Po prypeczku skaeze,
A w picz zahledaje,
Czy sia korowaj dopiekaje.

Jak korowaj upieczony, niosą do starościny już ubrany:

Znaty Kasiuniu znaty,
Szczo rodynońku maje,
Korowaj darowany,
Horośnieńko prybyrany,
To w leliju, to w szelwiju,
To w zelenoju rutu.

Przy krajaniu korowaja:

Z terema do terema korowaj kraje,
Rodu ne omynajte,
Bo w Kasieńki rodu mnoho,
Żeby obdelity wsioho — (częśćciej: kaźdoho),
Z terema do terema nasz družbońko korowaj kraje,
Zołotyj nożik maje,

Srebrnuju torebońku,
I wyszytuju chustońku.
Z terema do terema, buw korowaj jak wiko,
A hde joho podito,
To w żminie, to w kiszynie,
A družoczka na wieczere.

Podiekuj Kasieńku swojemu bateńkowi za toj welykij dar,
Za toj pszanycznyj korowaj.
— Ny ma za szczo diekowaty tylo mojoho daru,
Pszanycznoho korowaju,
Tylo moi wysłużbońki
Od ridnoho bateńki.

Gdy pannę młodą ubraną do ślubu wyprowadzą z komory
do izby, śpiewają :

Szła Kasieńka na posażońku,
Jak dwa różowych ćwity,
Ne możet' sia na neju nahladity.
Och! teper żeś mi myła,
A żeś moju switłońku swoim łyczeńkom oswetyła.
Chodyt' pawońka, rabe piórońka,
Po zelenyj dumbrowie,
Rozpustyla piórońka po sobie.
Oj ne żel mini pircia,
Szczom joho rozpustyla,
Jeno żel mini dumbrowy,
Szczom jei pobrudyła.
Chodyt' Kasieńka po noweńkij komore,
Rozpustyla rusuju kosu horoszeńku po sobie;
Oj ne żel mini rusuju kosu, szczom i ja rozpustyla,
Ino żel mi bateńka, szczom joho zasmutyla.
Oj na seło Kasiuniu, na seło,
Bude twojomu bateńku weselo,
Oj na seło Kasieńko, na seło,
Bude twoii matinońci weselo.

Kiedy pan młody przyjedzie w niedzielę przed dom panny
młodej.

Z terema do terema najechały hości
Z czudzyj majetności,
Koneć stołu posidały,
Kasieńku namowlaly.
Ne stuj zietiu za dweryma,
Ne ćweti hoczyma,
U nas diwka dorohaja,
U nej kosa zołotaja.

Z terema do terema oj! ty zietiu dohadaj sia,
Do kiszeni siehajsia.
Maty na peczi, a nohy na płeczy,
Czerwonych czubit choce.

Przed wyjazdem do ślubu:

Kłaniaj sia Kasiuniu, kłaniaj sia młodaja
Nyśko, pokorneńko, szczob buło horoszeńko,
Wojcu i pani matce, wojcu i pani matce,
Wojcu i pani matce i wsij swoi rodynońce,
Staromu i młodomu, staromu i młodomu,
Staromu i młodomu i każdomu szczo w tym domu.
Každyj tobi zmowit', każdyj tobi zmowit',
Každyj tobi zmowit', nech tobi Boh błohosławit'.

Jadąc do ślubu:

Z terema do terema, nyma ksiondza w doma,
Poichaw do Lwowa,
Kluczyków kupowaty,
Cerkowciu odmykaty,
Młodym ślubu dawaty.

Po ślubie:

Z terema do terema, podiekuj ksiondzuńkowi,
Jak ridnomu bateńkowi,
Szczu nas zwiazał,
Ne welyczko wziął,
Ino sztyry zołoty.
Posłała Kasiunia pered jezdońku
Do swojoho bateńka,
Nech sia spodobaje luboho z chustońku
Swojoho ziатеńka,
Nechaj zastielaje stole tisowyje,
Nechaj nakładaje chliby pszanycznyje,
Nechaj nastawlaje kubki zołotyje.

Gdy wracając od ślubu, zastają drzwi od chaty zamknięte:

Z terema do terema, wyjde maty z chaty,
Wyjde maty z chaty, swoich ditok wytaty.
Z pownymi z pownuńkami,
Z byłymi ruczeńkami.
Z terema do terema, czy wy nas ne lubyte,
Czy wy nas ne lubyte, szczo do nas ne wychodyte.
Z pownymi z pownuńkami,
Z byłymi ruczeńkami?

Po zamknięciu młodej pary w komorze:

Prysnął mini sia bateńko w rewnyj son,
Hej Łado, Łado! w rewnyj son.
A że sedił na nebie z mesicom,
Hej Łado, Łado! z mesicom.
Zorońka mu jasnaja swetyła,
Hej Łado, Łado! swetyła.
Dajże mini Boże toho towarzysza, kotroho by ja lubyła,
Oj Łado, Łado! lubyła.

Gdy panna młoda ma już jechać do męża:

✓ Oj wsiadaj, wsiadaj moje kochanie,
Już ci nie pomoże twoje płkanie;
Ani nada, ni pomoże,
Stojo konie, stojo w wozie
Pozakładane.
Jeszcze ja nie bede z wami wsiadała,
Jeszczem swemu ojcu nie dzieńkowała.
Dzieńkuje ci a mój wojeże,
Chował ty mnie wprzód w złocie,
Teraz nie bedziesz.
Wsiadaj i t. d.
Jeszcze ja nie bede z wami wsiadała,
Jeszczem swoi matce nie dzieńkowała.
Dzieńkuje ci moja matko,
Chowałaś mie bardzo gładko,
Teraz nie bedziesz.
Wsiadaj i t. d.
Jeszcze ja nie bede z wami wsiadała,
Jeszczem swoim braciom nie dzieńkowała.
Dzieńkuje ci miły bracie,
Była ja ci na zawadzie,
Teraz nie bede.
Wsiadaj i t. d.
Jeszcze i t. d.
Dzieńkuje ci moja siostro,
Byłaś na mnie bardzo hostra,
Teraz nie bedziesz.
Wsiadaj i t. d.
Jeszcze i t. d.
Dzieńkuje ci moja rodzino,
Chowałaś mie bardzo uczciwo,
Teraz nie bedziesz.

Pieśń powyższa coraz rzadziej bywa śpiewana, a w Gródku już może zupełnie zaginęła — dostałam ją z drugiej wsi z Zadbiec.

Śpiew starościny, gdy ma odwozić pannę młodą do domu męża.

Oj! wyjde, wyjde mołodaja swaneczko,
Pohleń na nebo, czy wysoko soneczko?
O jak wysoko, szcze sia poweselimo.
A jak nyżeńko, to do domu sia kwapymo.
Oj, oj nyżeńko, soneczko u chmary,
Oj wsiadaj że ty Kasiuniu z nami.
Oj rada by ja z wami uwsiadaty,
A ne chce mi bateńko wseho posahu daty.
Szczu maju, to tobi daju,
Tolko tobi doleńki ne whadaju.
Kowała zuzula, kowała syweńkaja,
Do sadu pripadała, do sadu wyszniawoho,
Płakała Kasiunia, do stoła pripadała,
Do stoła cisawoho.
Oj stołeć, mij stołeć, tyś moja rozłuczeńka,
Ty mene rozłuczajesz od mojoho bateńka.

„Na zrukowiny“, czyli na zaręczyny mają też swoje pieśni odpowiednie, nie tyle jednak co na wesela, a to głównie z przyczyny, że biedniejsi hucznych zaręczyn nie wyprawiają.

Oto dwie próbki:

Wyjde Iwanu mołodzeńki i z nowieńki komory,
Pohleń po nebe, czy wsi jasnyi zori?
Wsi jasnyi, ridnyj bateńku,
Tyło idna temneńkaja w tyj storonońce, hde moja miłienka.
Jak budesz ichaw mołodyj Iwanu diwońki namowlaty,
Hleń na jałenu i na czerwónu kałenu.
Taja kałena z rózoju prekwitaje,
Tam se tebe testeńko spodywaje.
Pryjd', pryjd' ziateńku w hostynońku,
Daju ja tobi swoju detynońku.
Ne pyjże teper perszyho perepojku,
No tyło wylej koniewi na hrywońku,
Szczoby se koniewi hrywońka swetyła,
To tobi bude twoja Kasiunia myła.

Jak swaty z panem młodym przyjdą na zaręczyny.

W Kasiuni na zmowinońki
Med i wyno spowniajut',
A Kasiuniu mołodzeńkuju dorożeczki odmawlajut'.
My starszyje u naszoho bateńka,
Szczu budem sedyty,
A ty młoda jak jahoda,
Wże budesz kniazity.

Z napretiwka chaty steżka ide w sad,
Sije Kasiunia wynohrad.
Jak należut' rajskaa ptaszki, stały wynohrad pyty.
Tam Kasiunia hodyła,
Rajskaa ptaszki zhaniała.
A sio, a sio! rajskaa ptaszki, ne pyjte wynohradu;
O, baczyt' Hospod Bih z neba,
Szczu mini medu i wyna treba,
Na perszyj dań na sobotońku,
Swekorka czenstowaty w hostynońku.

W Zadubcach, wiosce oddalonej o dwie mile od Gródka w stronę Chełma, podano mi dłuższą pieśń polską, a śpiewaną na nutę zupełnie odrębną niż wszystkie melodye tutejsze. Uderzyło mię to wielce, gdyż Zadubec jestto wieś rdzennie rusińska, nawet dworu tam nie ma, z którego od sług możnaby wnioskować, że się pieśń owa przedostała na wieś; — czyżby więc nie była jakim dawnym zabytkiem?

P I E Ś Ń.

Ej! ty ptaszku krężylaszku,
Wysoko latasz,
Powiedz ty mnie szczere prawde,
Gdzie sie obracasz?
Powiem ci ja szczere prawde,
Smutne, nie wesołe,
Że już twoje najmilejsze
Do ślubu strojo
Niechaj strojo, niech prowadzo,
Bóg im szczęście da,
Który sie ii nie zalicał,
Ten jo beńdzie miał.
Przyjechał ja na podwórze,
Ja jo nie widze,
Zapytałby sie służońcy,
Ale sie wstydze.
Idzie wona do kościoła,
Drobniusko stapa,
A ja za nio na koniku,
Serce mi penka.
Przyszła wona do kościoła,
Już i ślub bierze,
A ja za nio po dragusach
Jeszcze nie wierze.
Wyszła wona z kościoła, ^{nie}ka,
Już i ślub wzięła,
A ja młody młodziusieńki
Stanoł jak ziemia.

Idzie wona z kościoła
Gdyby lelija,
A ja za nio na koniku
Szabło wywija.
— Wyjdźcie, wyjdźcie pacholiki
Za zielonyj dwór,
Stańcie, stańcie, wyglądajcie,
Czy nie jedzie wun.
— Jedzie, jedzie, pani matko,
W ten zielonyj dwór,
Wyśpiewuje, wyświstuje,
Pod nim wronyj kuń.
— Otwórzcie mu pacholiki
Te nowe wrota,
Żeby jego wronyj konik,
Nie deptał błota.
Zaścielcie mu pacholiki
Dywan zielonyj,
Żeby mu był na tym stole
Kapłan pieczony (powinno być: kapłon).
Pytacie sie pacholiki,
Czy on ma nóż swój,
Jak wun nima noża swego,
To mu dajcie mój.
— Czem ty nie isz, czem nie pijesz
Kochaneńku mój?
— Żeby ja jad, żeby ja pił,
To ni bede twój.
Siedę ja se na konika,
Pojade za nio,
Bede ja sie przypatrywał,
Czy ładna panio.
Siedzi wona za stolikiem
Mindzy panami,
Tak jak miesione najjaśniejszy
Między gwiazdami.
I nalała szklanki wina,
Pije do niego..
— Wychodź, wychodź Jasiu serce,
Z kochania mego..
— Czy pamientasz śliczna Kasiu,
Jakeś była panno,
Otwierałaś okieneczko,
I patrzałaś za mno.
Teraz okna nie otworzysz,
Zblad na liczku kwiat,
A ja siadam na konika,
I pojade w świat.

Przysłowia.

- Czem dałyj w haj, to wienc drow prynesem.
- Od światoho Spasa, tra rukawic do pasa.
- Do światoj Pokrowy, to diwkie hotowy.
- Du światoho Gmytra, to diwońka chytra.
- Chto iść chlib, to druhoho bere za czib.
- Raz maty rodyła i idna mohyla.
- Nad serotoju Bih z kałetoju.
- Szczo insza wieś, to insza piśnia.
- Czudžu bydu to i rukami rozwedu, a na swuju to i rozumu ne maju.
- Jak ne buło szczo waryty, nauczyła sia wrużyty.
- Jak dwery w dołu tycho chodiat', to w hory skrypiat'.
- Ni z juszki, ni z pietruszki.
- Szczo żentoje to wziatoje, szczo koszone to proszone.
- Jak braty to hotowy, a oddaty to ne maje hłowy.

Wyrazy czysto rusińskie, tj. takie które nie są wzięte ani z polskiego ani z rosyjskiego języka i miejscowe wyrażenia.

Ciótka, czyli febra.

Czóboty, buty.

Czerewác, obelżywa nazwa.

Died'ko, wuj.

Diedyná lub giedyna, wujenka; przytem ogólnie starszym ludziom, młodzi mówią zawsze: died'ku, diedyno.

Horodnýk, rydel, w którym rączka i łopatka są wyrobione z jednego kawałka drzewa i okute na ostro żelazem. Dawniej tylko takimi kopano ogrody, dziś kupują łopatki żelazne i osadzają rączkę w domu, a horodnýk służy jedynie do oklepywania grządek.

Hamuła, zupa z ulęgałek suszonych.

Lulka, fajka.

Ta choma, chom.

Habuzie, łomaki, rosochate gałęzie suche.

Kaciety, magłować; pokaciej, zmagluj.

Kur, odra, choroba dziecinna.

Klujduba, dzieciół.

Kartohla, kartofel.

Kniahini, kniaź, narzeczeni od czasu zaręczyn do ślubu.

Koromesła, nosze do noszenia konewek. Jestto prosty kawałek lipowego drzewa, obrobiony starannie, w środku płaski, na końcach okrągły; do tych końców przyczepione są mocnymi sznurkami drewniane kluczeki, t. j. mocno zakrzywione naturalne haczyki. Tymi zaczepia się o uszy od konewek, lipowy poprzecznik płaskim środkiem zakłada się na kark i tak się niesie konewki z wodą, przytrzymując je z lekka rękami, żeby się nie kręciły.

Makitra, donica, w której wiercą mak, sér.

Motúz, motuzók, powróż

Newístka, synowa.

Piweń, kogut.

Połúdeń, obiad; południowáty, sieść do obiadu; tak samo mówią: śnidaty, weczery.

Połatki, tapczan do spania.

Pecza, piec.

Poperék, krzyż w człowieku, czy w zwierzęciu, krzyż zaś drewniany zowią: figurą.

Prysocha, słup w rogach stodoły. Stodoły tutejsze chrusciane budują w ten sposób. Cztery prisochy, na każdym rogu jedna; w dwóch szczytowych ścianach, pośrodku po jednym słupie, w ścianach zaś, w tylnej: słupów odpowiednio do długości 2—3, we frontowej zaś, pośrodku wrota, założone w mocne uszaki, a na te słupy naokoło zakłada się płatew i na nich spiera się dach jak zwykle. Ściany zaś między słupami stanowi płót, opodal osobno pleciony z leszczyny, następnie przystawia się go do słupów, a przymocowuje się do nich drewnianymi „knagami“, rodzajem zakrętek stale zamocowanych i od ziemi cokolwiek się je zakopuje, aby lepiej stały. Żeby zaś przez płót, czyli przez taką plecioną ścianę, śnieg nie nadymał w zboże, wiąże się pęczki trzciny, która jest tej wysokości co ściana — i listwą drewnianą jeden pęczek obok drugiego przymocowuje się naokoło budynku, co zupełnie wystarczająco odpowiada swemu zadaniu. Stodoły takie są bardzo trwałe, stoją długie lata i w zupełności zastępują tarcicowe.

Rubel, drażek do przyciskania siana na furze.

Podárok, chustka na głowę od „młodego“ dla „młodej“.

Posag, płótno, które panna młoda dostaje idąc za mąż.

Paranina, ugór.

Płat, kawałek płótna lnianego, mniej więcej dwa łokcie, który przewieszają u pasa: swat, starosta i družbowie w czasie wesela.

Szmatie, bielizna.

Soróczka, koszula.

Smażenycia, kawałki mięsa i słoniny razem ugotowane, potrawa weselna.

Szczera, uczynna.

Szulák, jastrząb.

Statki, naczynia kuchenne i domowe.

Tykłó, stożer, stogażysko.

Wertień, wertuch, wałek drewniany do kręcenia maku w donicy.

Zori, gwiazdy.

Zapłuszczyć oczy, zamknąć oczy.

Diwir, brat męża.

Dúszka, sukienka dla małych dzieci — spodniczka razem ze stanikiem, z tyłu zapinana.

Niektóre wyrażenia dziecinne.

Koki, kartofle.

Ciucia, pies.

Papu, chleb.

Hamu, jeść.

Ciuciu, cukier.

Pr-pru, woda, pić.

Lulu, spać.

Tiutia, kura.

Diadia, dziadek i biedny żebrak.

Baba, obca starsza kobieta.

Lala, obca osoba ładniej ubrana.

Kicia, kot.

Baś-baś, owce.

Nazwy dawane zwierzętom.

Konie robecze zowią „kuni“, zaś źrebięta „łosie“ w liczbie pojedynczej, „łoszéta“ w liczbie mnogiej. Wołają na konie z daleka: ścieś, ścieś, ścieś! kierując na prawo „het'ta“, na lewo „wišta“, zachęcając do biegu „wio! wiu!“.

Krowy nazywają: krasula, szadocha, szmatałacha, rabája, rabula, kalina, żukola, kwietocha, łysaja, boczula, malowanka, a wołając do siebie „na, na, na żukola, na, na, na!“

Psy: bukiety, kruczek, burek, kusy, rabuś, rabyj, łyseki i t. p. Na małe szczenięta, odpędzając, wołają: „a do kuczy, do kuczy!“

szczując psami „huzia, huzia — a huź, huź!“ Wołając ku sobie: tu, tu, tu, tu!

Nazwiska dawno tu osiadłych gospodarzy.

Sawka Czerniak, Horyszko, Wasyl Sterniczuk, Hilko Sydoruk, Maksym Romaniuk, Stepan Matwieczuk przezwany Lipka, Wasyl Lulka, Stepan Sonsiadka, a żonę jego zowią Susiadczycha, Hilko Podhorodyński, Mikołaj Dech, Iwan Flak, Semen Franczuk, Mikołaj Panasiuk, Hryć Sobko.

Imiona mężkie najpospolitsze są: Hryć, Iwan i Mikołaj, Żeńskie zaś: Kaśka, Hańdzia i Maryna — trafiają się też bardzo niezwykle, jak: Darka, Hapka, Pałaszka.

Wioski okoliczne nazwami swemi zaznaczają różnicę w dawnem położeniu społecznem Gródka. Oto niektóre z nich po tej i drugiej stronie Buga: Kosmów, Czumów, Teptików, Strzyżów, Ciucniów, Ambuków. Nawet dzisiejsze miasteczka mają zakończenie na „ów“: Hrubieszów, Kryłów. Gródek tak się nazwą swą odszczególnia, że prawie można na pewno wierzyć opowiadaniom ludu o owym grodzie wielkim na „Bocianowej górze“, gdzie wielkie pany mieszkaly i o „horodysku obronnem“, u którego stóp kości ludzkie po dziś dzień wykopują.

ANTYSEMITYZM

w powiastkach i farsach ludowych.

(Materiały do dyalektologii polskiej, zebrane we wsi Śmiglinie koło Tarnowa).

Cichy, domorosły antysemityzm, z nienawiści rasowej w krwi już płynący, tradycją przekazywany z pokolenia pokoleniu, nurtuje dziś, bardziej niż kiedyindziej, podsycany stosunkami ekonomicznymi, wśród szerokich warstw naszego ludu wiejskiego. Zamiast dawnego hasła, spadku po r. 1846., które dzięki promykom światła wiedzy i cywilizacyi, zaciera się i na łagodniejsze schodzi tory, wystąpiło nowe, na szerokim świecie od niedawnego czasu, tylko w łagodniejszej nieco formie popularne: „bić żyda!“

Na podstawie długoletniej obserwacyi dochodę do przekonania, że tak jest w istocie, choć na pozór panuje tu i ówdzie między chatą a karczmą nawet pewna zażyłość, a wogóle harmonijna zgoda.

Najlepszym dowodem — pomijając milczeniem drastyczne z życia epizody — literatura tego ludu, zwłaszcza prozaiczna,

w przysłowiach, farsach, anegdotach i powiatkach, komponowanych przez ludowych dowcipnisiów ku rozweseleniu biesiadników na chrzcinach lub weselu, a dalej w pogadankach towarzyskich i przy żmudnej pracy. Parę takich przykładów, wyjętych z moich materiałów do dyalektologii polskiej, przytaczam na tem miejscu, zachowując przytem wszystkie właściwości tej gwary:

Ido żydy ido, jupice sie wleko,
Büedejeze ci brzuch pęk, żydewsko püeseküe¹⁾.

Panewie żydziska dużo miny majo,
Ruszajo plecamy, büe ich wszy kásajo.

Nima ci to nima, jak żydewskiem panom,
W kuckach sie iskajo, bijo wszy za ścianą.

Nima ci to nima, jak parchom pejsokom,
Ido jem piniądze, kieby wüeda rzyka.

Całewoleś Ryfke w gębe, kiej sie chciałe,
Püecałujze teraz w d..., büe to jedno ciałe²⁾.

Duwyd, Duwyd³⁾, sluchajno! bedzies kasze⁴⁾, büe mlika
przyleje, dom psu!

A) Jabrom⁵⁾, Jabrom! a kejsto tak gicolamy⁶⁾ zawijos, jaz
ci sie jupica pelence? (Żyd nic nie odpowiada).

B) A nie wis to, ze jak żyd chybküe leci, to nojbardzi štu-
deruje i majontek zganio.

Przysłali mnie tu nasi de wasi, zebyście dali sadła za dwa,
špyry za štyry, konewka spuchła jak żydewska bređa⁷⁾.

---

¹⁾ t. zn. posoko, zakłęcie jak: psia posoko (psia krew) i t. p.

²⁾ Transkrypcyi przyjętej nie używam, z wyjątkiem oznaczania refleksu üe z ogółpol. o, tudzież w imiesł. przeszł. czyn. II., gdzie ł albo całkiem zanika, albo występuje jako słaby przydźwięk do ü zbliżony.

³⁾ Dawid; — ⁴⁾ t. j. będziesz jadł kaszę?

⁵⁾ Abram - Abraham; — ⁶⁾ nogi.

⁷⁾ Farsy bez sensu, polegające na zestawieniu paru równobrzmiących wyrazów.

Srulka ¹⁾ ćwierć pirzo niesła, przerwała sie, umarła, centojd, jagieńcorzany (kiernezamy) ją zawieźli.

A) ũUmar Jabrom ũumar, zwaluũ kite, żarna ũeddoł, tojd zrebiũ, kiwnoł, centojd!

B) Ale kejta! pierzynamy gũe zdusili ²⁾).

Nie widzieliście tu ścielecia?
Pũed pańską necą stodewałę,
Miało sijke na pũewrózek,
Zakręciũ łasem,
Pũeleciało w ũegon ³⁾).

Aj waj miuły Lajbuś! Jak sie Lajbuś naredziu, za dwadziejścia roki juz na nogi chũedziu. Jak mioł trzydziejści, bawiuũ sie z dzieciami, jak mioł štyrdziejści, chũedziu za pannamy, jak mioł piędziesiąt, chũedziu z rabinamy, chũedziu tam pũe skole, pũe kũeściele, tam sie naucu kupe i duzo wiele. — Mioł sześ par skarpetek, ganc nowe, na gnoju pũezbirował, na kuźdy sabas sie do ni ũubirował ⁴⁾).

Przeżułam ze swoim mężem 20 roków, nie wiedziałam, jak mu na imie; a to bydlątko, łagodno, tłusto jak magłownica, mówiło: Abhrahamie ⁵⁾! A przysed ten pũe waszemu wilk, pũe naszemu wolf, jak go ⁶⁾ zlapał w zęby, dałmu u samej gęby ⁷⁾). Szczęście, ze mój mąż nie był w doma. Na drugi dzień przychodzi, jak zlapoł z mietlem za d. piem, wraziu pisk do okna, zwiziwoł,

¹⁾ Żona żyda Srula.

²⁾ Lud utrzymuje, że żaden żyd nie umiera naturalną śmiercią, bo pragnącego chrztu na łożu śmiertelnem pierzynami duszą. — (To samo utrzymuje się także w Poznańskim *uw. Red.*).

³⁾ Dziwaczne przekręcanie wyrazów następujących:

Nie widzieliście tu ciełecia?
Pod pańską stodołą nocowało,
Miało powrózek na szyjce,
Zakręciło ogonem,
Poleciało w las.

⁴⁾ Monologi humorystyczne żydów ośmieszające; przytaczam tu najpopularniejsze.

⁵⁾ r z przydechem h; — ⁶⁾ sc. to mądre bydlątko; — ⁷⁾ zjadł je.

zwiziwoł, mas ty pśo krew! juz nigdy nie przydzies! Wolf ùcìk w las, było 10 wirzb, jedna sosna ¹⁾).

Jakgo buł na swoim gospodarstwie, miołgo sklep; mioł mydło, motowidło, świcki łojowe, widły gnojowe, batuszki śmigłe, wsistko dla furmanów.

Mądry chłep, co żyda ùekreju. Kupiu se ùed nigùe gront (od żyda), ùed świętygùe Jona de świętygùe Michała (na czas od św. Jana do św. Michała) i wystawiu (chłop) kaplicki (św. Jana i św. Michała) na tem pùelu, kawoł jedna ùed drugi. Żyd skarżu, ale chłep wygroł i napisali mu: mądro chłepica, głupio jupica.

Chłep mioł wùerek, a we wùerku kamień, bili sie ze żydem, a żyd mioł pùedkulek. Ten gùe macoł pùedkulkiem, a ten waluł wùerkiem. No i pùeśli na skarge, a żyd skarżu tegùe chłepa. Pytajo sie gùe w sądzie, a żyd godo: Jo go biuł kołkiem, a ùun mie wùerkiem.

Chłep jechoł z góry i wyržnoł żyda dysłem. Przyszłe do skargi. Adukat gùe (chłopa) naucuł, zeby nic nie godoł. Żyd ni móg wytrzymać. Jakto, teraz ni mos piska, a przedtem wołałś hooooop! hooooop!

Jan Witek.

Wierzenia i lecznictwo ludowe Żydów.

Zebrał

B. W. Segel.

a) Wierzenia ludowe.

- 1) Nie należy kłaść na noc pończoch pod głowę, bo nie można zasnąć.
- 2) Dziecko, gdy się uczy czytać, niech podczas nauki nie je, albowiem nigdy się czytać nie nauczy.
- 3) Na noc należy kłaść pod głowę „arba-kanfoth“ (rodzaj kamizelki, noszonej nad koszulą, do której przymocowane są na krańcach cztery święte frendzle „cycys“), żeby spać spokojnie.

---

¹⁾ Niby opowiadanie żydówki o bohaterstwie swojego męża. Takich monologów, ośmieszających mowę polską żydów i tchórzostwo, jest najwięcej.

- 4) Nie należy wyrzucać śmieci za wychodzącym z pokoju.
- 5) Na noc nie należy zamykać pokoju, bo odpędza się tem sen, albo „odcina” się „parassę” (pożywienie, zarobek).
- 6) Śmieci nie należy wyrzucać wieczorem, bo można umrzeć.
- 7) W bzie siedzą nieczyste duchy, przeto nie należy łamać gałązek.
- 8) Pajęczyna „wyrasta” (rodzi się) tam, gdzie panują troski.
- 9) Gdy ogień pryska, znak, że wrogowie knują jakieś złe zamiary; należy więc nasypać garść soli w ogień, co tak skutkuje, jakby się wrogom do oczu soli nasypało.
- 10) Człowiek, znak, że dalecy znajomi lub krewni o nas wspominają. Chcąc odgadnąć osobę, która o nas w tej chwili mówi, należy ująć się za rzesy i wymienić kolejno nazwiska, które się ma na myśli; nazwisko, przy którym włos z rzesy się wyrwie, jest prawdziwe.
- 11) Przypatrującemu się, jak dziewczka powozi, lub jedzie konno, włosy wypadają. Żeby temu zapobiedz, należy przykryć włosy dłońmi.
- 12) Gdy się kot myje, albo gdy iskry z ognia pryskają, albo gdy gorejące polano z pieca wypadnie, należy się gości spodziewać.
- 13) Gdy sprzedający kupującemu sprzedawanego przedmiotu nie życzy, to ten nie będzie miał szczęścia (z kupna).
- 14) Niektórzy mają złą rękę, t. j. nie szczęści się, co z ich ręki pochodzi. Takich ludzi należy się wystrzegać.
- 15) Zestrzyżonych włosów z głowy nie należy rozrzucać, tylko starannie zebrać i spalić, bo od tego dostaje się bólu głowy.
- 16) Gdy lewe oko świerzbi, będzie smutek, gdy zaś prawe świerzbi, będzie radość.
- 17) Gdy nos świerzbi, znak, że będzie kłótnia.
- 18) Gdy się chleb w piecu przewrócił, należy się gości spodziewać.
- 19) Gdy się zachłysłniesz, znak, że będziesz z gościem mówił.
- 20) Żeby się pożar nie zbliżył, wystawia się na oknie rodąły.
- 21) Nie należy bić nożem o stół, gdyż tem ucina się parnasę.
- 22) Stołu nie należy ocierać papierem, bo z tego rodzi się kłótnia i niezgoda w domu.
- 23) Gdy w jakimś domu sól często się rozsypuje, mówi się, że gospodarze nie żyją w zgodzie.
- 24) Szumowiny z garnków nie należy rzucać na ziemię, gdyż kto na nie stąpi, dostaje trądu, albo rodzi się niezgoda w domu.
- 25) Nowego domu nie zamieszkuje się, dopóty nie wyczyta się w nim całej „thory” (pięcio-ksiąg Mojżesza).

- 26) Dziewczęta chcące wkrótce wyjść za mąż, starają się skosztować ze „złotego rosołu“ (tłusty, smacznie sporządzony rosół mięsny, który daje się nowożeńcom w wieczór weselny), albo wtykają sobie do włosów panny młodej szpilki.
- 27) Dwa żarzące węgle kładzie się na piec, żeby chleb piekący się nie zgorzał.
- 28) Żeby mieć przez cały tydzień szczęście, zwilża się kieszenie resztkami kielicha, nad którym odmówiono w sobotę wieczór „hawdałę“, (modlitwę pożegnalną).
- 29) Podczas nowiu, należy mieć zawsze pieniądze przy sobie, co przynosi szczęście.
- 30) Na progu sklepów, restauracyi i t. p. przybija się stare monety, co przynosi „szefę“ (bogaty targ), to samo sprawia także przybita podkowa. Przy otworze skrzynki pieniężnej przybija się również stare monety.
- 31) Gdy kichniesz mówiąc o umarłym, pociągnij się za ucho, żeby cię umarły nie wołał.
- 32) Przekleństwo, wymówione w złą godzinę, może się czasem ziścić, gdy nawet bez złego zamiaru je wymówiono. Należy więc wystrzegać się przeklinania. W domach, gdzie są małe dzieci, nie mogąc się wstrzymać od przeklinania, troskliwa matka zawiesza na ścianie obłupioną cebulę, która wszelkie nieczyste słowa w siebie wsiąka.
- 33) Kluczków nigdy nie należy położyć na stół, gdyż to przynosi niezgodę.
- 34) W nocy nie należy pożyczać kwaśnego ciasta na rozczyn kobietom niebiegłym w sporządzeniu chleba, gdyż chleb pożyczającej nigdy się nie uda.
- 35) Kobieta, która szumowiny z garnków na ziemię rzuca, jest czarownicą; mąż niech się z nią rozwiedzie.
- 36) Gdy się izbę zamiata, należy zacząć od drzwi, żeby nie wypędzić „haelachy“ (szczęście, pomyślność).
- 37) Gdy się za kimś (kroczącym ku drzwiom) pokój zamiata, tenże może wkrótce umrzeć.
- 38) Każdy człowiek ma swoją gwiazdę na niebie, której jaśniejsze czy ciemniejsze światło, oznacza jego większe lub mniejsze szczęście. „Spadanie gwiazdy“ oznacza zawsze bliską śmierć czyjaś. Widząc to zjawisko, należy wyrzec trzy razy: „nie moja! nie moja! nie moja!“
- 39) Stołu nie omiatać miotłą, gdyż to może przynieść śmierć jednej z osób.

- 40) Gdy ktoś wybiera się w podróż, nie należy tego samego dnia przed jego odjazdem pokoju zamykać, inaczej może w drodze „pozostać» (umrzeć).
- 41) Przy pożarze otwiera się pięcioksiąg przy 10 przykazaniach, co tamuje ogień.
- 42) Gdy w Nawaryi raz wybuchł pożar, jeden ze starszych żydów okalał miasto, nosząc w ręku chlebek podłużny, zwany u żydów „korz“, a następnie wyrzucił go daleko w pole, co miało pożar ugasić.
- 43) Gdy podczas pożaru nad jakimś domem unoszą się gołębie, dom ten zostanie uchroniony, gdyż to aniołowie w postaci gołębi zasłaniają dom. (W Chodorowie wybuchł raz pożar, który całe miasteczko w perzynę obrócił, tylko prastara synagoga ocalała; dach synagogi formalnie obłożony był przez stado gołębi. Opowiadanie naocznego świadka).
- 44) Gdy o kimś rozchodzi się fałszywa pogłoska że umarł, ten długo będzie żył.
- 45) Gdy się kogoś mówiącego przez sen ujmie za najmniejszy palec, wygada wszystko, co od niego chcą wywabić, ale roku nie wyżyje.
- 46) Gdy się stawia przed śpiącym lustro, a we środku świecę, wtenczas pójdzie wszędzie, gdy się go będzie wołało po imieniu. Może się jednak przydarzyć, że śpiący prowadzącemu wymierzy policzek, w takim razie prowadzący roku nie dokończy.
- 47) Przy ostatnim kęsie nie należy gościowi mówić „prosimy“, bo od tego wszelka siła znika.
- 48) Wyszedłszy z domu rano za interesem, nie należy z drogi wracać, bo interes by się nie udał.
- 49) „Na pełny tydzień“ (miesiąc lub rok) t. zn. z początkiem takiego okresu czasu, nie należy dać nikomu na kredyt, bo inaczej przyjdą do sklepu tylko brać na kredyt.
- 50) Gdy ci łyżka z ust wypadła, znak, żeś uszedł nieszczęściu.
- 51) Ukłuwszy się przypadkowo igłą, zostałeś ostrzeżony przed nieszczęściem.
- 52) Gdy świeca płonąca pryska iskrami, znak, że gość zawita do domu.
- 53) Kto rano ubrał suknię przypadkiem na lewą stronę, upije się w ciągu dnia.
- 54) Dziecko rozbijające szklane naczynia, będzie miało dobrą pamięć.
- 55) Gdy się potknąłeś. znak, że ktoś chce cię zobaczyć.

- 56) Rano, oraz na „pełny“ tydzień i t. d. nie należy wypożyczać igły ani noża, ani podobnych narzędzi.
- 56) W sobotę wieczór kobiety nie powinny szyć, gdyż umarli przychodzą i każą sobie naprawić swe szaty.
- 57) Podczas burzy stawia się stół na środek pokoju, kładzie na jego czterech rogach trochę soli, a na środku biblię, roz-twartą przy ustępie o stworzeniu świata.
- 58) Fałszywa przysięga spowoduje śmierć jeszcze w tym samym roku.
- 59) Klucz od synagogi kładzie się umierającemu pod poduszkę, żeby mu ulżyć męki ostatnich chwil.
- 60) Przedziurawionego naczynia nie należy przechowywać w domu, bo gdy mysz przejdzie przez dziurę, ktoś w domu musi umrzeć.
- 61) Kto w obliczu świecącego księżyca wodę puszcza, staje się lunatykiem.
- 62) „Bliźnięt“, t. j. dwóch zrosłych orzechów nie wolno jeść (talmud).
- 63) Kto skradnie jajo, skazanym jest na 7 lat ubóstwa.
- 64) Kawałek „afikoman“ (tak nazywa się połowa jednego z trzech placków wielkanocnych (maca), nad którymi w dwóch pier-wszych nocach świąt wielkanocnych odmawia się modlitwy, ta połowa zwana „afikoman“ spożywana jest przed modlitwą po jedzeniu), położony między groszami, przynosi „masał“ (powodzenie, szczęście); bliźnięta (orzechy) oddawają tę samą usługę.
- 65) Kobiety nie powinny skosztować z kielicha hawdali, bo ina-czej broda im wyrośnie.
- 66) Kto sypia na pierzach od kur, będzie miał ciężkie konanie.
- 67) Świerzbi cię dłoń, będziesz pieniądze liczył.
- 68) Opuściwszy pomieszkane, nie należy go przed 7-miu laty na nowo zająć, wyjść z niego, gdy się w nim zostawiło choć kołek w ścianie.
- 69) Pieniądze pochodzące z spadku, od złego człowieka, wygrane na loteryi, wogóle lekko zarobione nie przynoszą szczęścia.

b) Medycyna ludowa.

- 1) Siedząc w tyle jakiego człowieka, nie należy ani jeść, ani śmiać się, gdyż tem pozbawić go można zdrowia.
- 2) Gdy panuje jakaś choroba nagminna, pisze się na bramach domów: Tu już panowała cholera, tyfus i t. p., a dotycząca choroba nie będzie miała wstępu.

- 3) Można także zawiesić na drzwiach zamknięty zamek, a klucz zarzucić. Zakreśla się także ściany dokoła węglem.
- 4) Słyszałem o pewnym arendarzu, że podczas panowania cholery sporządził z liści „lulawiu“, (t. j. gałęzi palmowej, której używa się w święto szałasów do celów rytualnych), plecione obrączki, które nakładał wszystkim mieszkańcom swej wsi, czem ich od choroby obronił.
- 5) Liście różczki „hosza-na“ (t. j. nadobnej wiązanki gałązek wierzbowych, które się przynosi do synagogi 7 dnia święta szałasów, a podczas śpiewania psalmów hosianna o ławki odbija), zmoczone w święconym oleju lampki po umarłym, pomaga na wiele dolegliwości.
- 6) Ciężko chorym przynoszą stare kobiety lekarstwo z „gau-edn“ (raj), tj. chodzą na cmentarz, kładą chustę na grób jakiegoś pobożnego, a później kładą ją pod poduszkę chorego.
- 7) Komu „listek upadł“ (czuje dławienie w gardle), ten niech trzy razy do komina dmuchnie.
- 8) Młodą pokrzywę, gotowaną we mleku, niech pije chory na płuca.
- 9) Na ból oczu przykładą się do ocz gotowane białko.
- 10) Na czkawkę dobra zimna woda do picia.
- 11) Gdy czujesz klucie w boku, kluj nożem lekko zbolełe miejsce.
- 12) Na ból zębów, dobrze palić jakby cygaro zwój papieru napęnliony makiem, albo zjeść jabłko pieczone przy ogniu na końcu „hosza-ny“.
- 13) Gdy się czuje łamanie w kościach pacierzowych, kładzie się na stół walec z drzewa, na którym chory się wytacza trzy razy, leżąc na wznak.
- 14) Na szum w uszach dobrze trzymać ucho nad parą, podnoszącą się z wody, w której gotowano trzciny, albo zagrzewa się wodę w bańce od oleju i parę puszcza się do ucha.
- 15) Na zatrzymanie moczu należy pić wodę, w której gotowano owies, łupinę z jaja i pietruszkę.
- 16) Gdy kobieta podczas puszczenia wody czuje palenie w macicy, niech urynuje na starą miotłę i tę porzuci daleko.
- 17) Na krosty w kącikach ust, dobrze posmarować śliną, którą się rozcierało między dwoma garnkami, albo pociera się krosty warkoczem dziewczyny, albo obciera się usta siedm razy krawcem koszuli.
- 18) Odłupianiu się skóry pod paznokciami można zapobiedz, zagarniając końcami palców otrąbki, sypane na łopatę przed sadzeniem chleba.

- 16) Czerwonkę (rojz-rose) leczyła pewna moja znajoma, przykładając do bolączki skrawek twardego papieru, na którym napisała była 81 razy słowa hebr. „rosa leah“ w 9 kolumnach po 9 razy.
- 17) Można „odpalić“ czerwonkę w ten sposób: obwija się dołknięty członkiem kawałkiem np. płótna, a nad zarażeniem miejscem spali się trochę lnu.
- 18) Żeby zatamować krew ciekącą z nosa, należy do karku przyłożyć klucz.
- 19) Na ból serca, przykładają się do pępka półcenta.
- 20) Wole (der Kropf) zanika, gdy „bechôr“ (pierworodny syn) obmaczywa je grubym i małym palcem.
- 21) Bładaczki dostaje się, gdy się nogą podepce wesz.
- 22) Choremu na żółtaczkę podaje się potajemnie w jadle lub napoju wesz do spożycia, albo daje mu się pić z drobnego naczynia ulanego z wosku, którego dno stanowi dukat, albo zewiesza mu się na szyję czerwone przedmioty, jak np. korale.
- 23) Na febrę wszywa się do czterech rogów torebki 7 ziarn grochu, po dwa do trzech rogów, a do czwartego tylko jeden; torebkę tę nosi się u szyi przez 9 dni, następnie odcina się ją nad płynącą wodą, która razem z torebką i febrę zabierze.
- 24) Chory na febrę niech pije mocz, zmieszany z kwaśną wodą.
- 25) Przed wschodem słońca niech chory na febrę położy przy brzegu rzeki centa, a ten który go podniesie, odziedziczy chorobę.
- 26) Albo niech plunie na cudzą klamkę trzy razy; wtenczas choroba się przeniesie do tamtego domu.
- 27) Na febrę jest także dobrym środkiem tabaka pita w wódcę.
- 28) Kwaśne jabłko pieczone i posypane solą, jest także skutecznym środkiem na febrę.
- 29) Albo chory nim go choroba zwykła napadać, niech odejdzie z domu i napisze na drzwiach: N. N. nie ma w domu.
- 30) Albo niech świszcze na rostajnych drogach trzy razy, a febra go opuści.
- 31) U chorego na tyfus zjawia się pot, gdy się go przykryje brudnym obrusem.
- 32) Czary miłosne: Spalić obręcz a popiół posypać dokoła ukochanej osoby, gdy ta stoi albo siedzi, a pozyska się jej wzajemność.
- 33) Albo nosi się przez dziewięć dni kawałek cukru pod pachą, który się potem podaje ukochanej osobie w napoju, albo jadł.

- 34) Na padaczkę: Pójść pod obcą strzechę, albo do obcej komory i ukraść tamże 3 słomki, te zgotować w „milczącej” wodzie, a wodą obmyć chorego.
- 35) Gdy choroba ta po raz pierwszy napadnie człowieka, należy go przykryć, gdy leży na ziemi, czarną chustką.
- 36) Podnieść tarcicę z podłogi, na którą padł chory; tam się znajduje węgiel, który roztopiony w wodzie i podany choremu, wyleczy go stanowczo.
- 37) Albo okręca się chorego naokoło tak, żeby nogi leżały na miejscu głowy i odwrotnie.
- 38) Wcisnąć choremu do zaciśniętej pięści jakiś przedmiot ze stali, n. p. nóż.

c) Pielęgnowanie dzieci.

- 1) Z domu, w którym jest niemowlę, nie należy pożyczać żadnej rzeczy po zachodzie słońca, inaczej pożyczający zabiera ze sobą spokój nocny dziecka.
- 2) Dziecku, nie mogącemu w nocy spać, kładzie się pod poduszkę niewyprany motek (lnu).
- 3) Na zatrzymanie moczu u dzieci, dobrze przyłożyć do członka delikatną wewnętrzną błonę od cebuli.
- 4) Choremu dziecku kładzie się modlitewnik pod poduszkę.
- 5) Przeciw konwulsjom u dzieci, wywraca się nad dziecięciem niecki i rzuca o nie garnek, aż się roztłucze.
- 6) Albo, ująć dziecko za głowę, i uderzyć kilkakrotnie nóżkami o odrzwia.
- 7) Po przebyciu konwulsji, rzucić wszelką odzież dziecka do płynącej wody, tam, gdzie rzeka na dwa ramiona się rozdziela, mówiąc przytem: masz twoje, oddaj mi inoje.
- 8) Jako środek przeciwko powrotowi choroby, służy nieużywany kluczyk, zawieszony na szyi dziecka.
- 9) Na ból brzucha u dziecka, niech matka bierze wodę do ust i wysączy do ust dziecka trzy krople.
- 10) Gdy dziecko upada na ziemię, należy polać wodę na ziemię na miejsce, które dziecko dotknęło, a ból ustanie.
- 11) Gdy dziecko cierpi na bezsenność, należy uciąć pukiel włosów od osoby, która często do domu przychodzi, włosy te obwinać w szmatkę, i tę włożyć pod głowę dziecka. (Niektórzy okadzają tem dziecko).
- 12) Gdy dziecko często płacze, należy je obić lekko różgą, a różgę wrzucić na obcą furę, która zabierze płacz, albo należy różgę wrzucić do płynącej wody.

- 13) Powijkaków nie należy wywieszać na dworze, bo przez to dziecko traci sen.
- 14) Wanny, w której dziecko się kąpie, nie należy używać do żadnej innej rzeczy, bo dziecko się nie będzie chowało.
- 15) Gdy dziecko „obraca dzień na noc, i noc na dzień“, t. j. we dnie sypia, a w nocy płacze, należy je „obrócić“, t. z. kłaść je nóżkami na miejsce główki i odwrotnie.
- 16) Gdy położnicę odwiedza kobieta, mająca właśnie miesiączkę, dziecko dostaje „koszulę“. Środek na to: włożyć do kąpieli dziecka splamioną koszulę, albo stawia się pod łóżko położnicy naczynie z dziegciem, a płyn obsypuje się jagłami.
- 17) Gdy się przychodzi do położnicy w odwiedzinę, nie wolno zaraz odejść, bo by zabrano ze sobą sen dziecka.
- 18) Na koklusz daje się dziecku do picia kilka kropel wody, pozostałej na dnie konewki, po wylaniu wszystkiej.
- 19) Dziecko ma zdrowy sen, gdy mu się podkłada pod głowę trzy słomki z leża maciory (miejsce, gdzie karmi młode prosięta).
- 20) Dziecku, które nocą w łóżku mocz puszcza, dać do spożycia jajo zgotowane w wapnie gaszonem.
- 21) W domu, gdzie są małe dzieci, nie należy zostawić łyżek w próżnym garnku.
- 22) Powijkaków nie spuścić na ziemię, gdyż przez to pozbawia się dziecko spoczynku nocnego.
- 23) Matka, która po długiej bezpłodności rodziła, albo u której poprzednio kilkoro dzieci umarło, nie sprawia nowonarodzonemu dziecku żadnej odzieży z nowego sukna, tylko przeżywa z ubiorów starszych dzieci, kupionych od sąsiadek.
- 24) Jest zwyczaj „odprzedać“ nowonarodzone dziecko, jeżeli u tej samej matki dotychczas się nie chowały, akuszerce, albo innej osobie, mającej dzieci, za cenę kilku groszy.
- 25) Jeżeli po pierwszym porodzie, matka chce mieć chłopca, należy tzw. „łożysko“ rzucić na pożarcie psu, jeżeli dziewczynę, to suce. (Skuteczny ale bezbożny środek, tłumaczyła mi stara żydówka, którą wybadałem o tę sprawę, gdyż według zwyczaju żydowskiego, nie wolno tak zbezczeszczać części ciała ludzkiego; owszem „łożysko“ należy starannie na okopisku zakopać).
- 26) Kobiety bezpłodne, ilekroć kąpią się w „mikweh“ (żyd. ryt. kąpiel), niech się dziewięć razy zanurzają, a będą miały dzieci.
- 27) Albo, starają się też kąpać razem z panną młodą, gdy ta przed nocą ślubną odbywa przepisaną rytuałem kąpiel.

- 28) Niektóre bezpłodne kobiety kładą swe koszule, zbroczone krwią miesięczną, na rozstajne drogi.
- 29) Kobiety będące w ciąży, niech nie dmuchają na ogień w piecu, bo dziecko by miało krótki oddech, a byłoby wystawione na koklusz.
- 30) Gdy ciężarna kobieta stąpa na rąbanem drzewie, dziecko dostaje rozplątanej wargi.
- 31) Gdy kobieta ciężarna się przelęknie jakiegoś przedmiotu, dziecko dostaje na ciele znamię na tem miejscu, którego matka w przerażeniu się dotknęła. Środek na to: kobieta niech zatknie rękę za pas i przypatrzy się spokojnie przedmiotowi, którego się przestraszyła, albo niech w piątym, siódmym i dziewiątym miesiącu zanurza się po dziewięć razy w kąpieli.
- 32) Inny środek: kobieta winna w dziewiątym miesiącu zachować ten sam obrządek wstrzemięźliwości, i brać taką samą ilość rytualnych kąpiei, jak gdyby miała miesiączkę.
- 33) Kto ciężarnej kobiecie odmawia prośby, tego szaty pożra myszy; żeby się przed tem uchronić, należy rzucić za odchodzącą z odmową kobietą ciężarną jakąś rzecz, np. słomę, drzazgi, papier.
- 34) Ale przez to wyrządza się dziecku niemałą szkodę, gdyż będzie ono później miało skłonność żuć ciągle ten przedmiot, który rzucono za matką.
- 35) Kobiety, jakoteż niezamężne panny, wzbraniają się łątać odzież pożartą przez myszy, boby później nie miały mleka dostatkem dla karmienia dzieci.
- 36) Gdy kobieta dostaje bólów porodu, roztwiera się wszystkie w domu znajdujące się zamki, rozwiązuje się wszystkie węzły, a gdy są dziewczęta, rozplata im się warkocze.
- 37) Kto przychodzi do położnicy w odwiedzinę, mówi: „Ile gont na dachu, tyle aniołów stoi na warcie“ (w żydowskim tworzy to rym).
- 38) W pokoju położnicy zawiesza się miotłę i siekierę w kominie.
- 39) Pod poduszkę położnicy kładzie się modlitewnik, płaszcz używany przy modlitwie, główkę czosnku, nóż najchętniej używany do obrzezania.
- 40) Wstawszy z łóżka matka, ciągle nosi przy sobie przez cztery tygodnie nóż.
- 41) Łóżko używane przez położnicę, ma przez cztery tygodnie pozostać niezaścielone.
Wszystko to jest dla ochrony przed „nieczystym“, który czyha na życie matki i dziecięcia, a czasem zjawia się w po-

staci czarnej kotki, żeby porwać niemowlę. Przez pierwszy czas nie wolno dziecka zostawić samego, żeby go dyabli nie zamienili. Wiara ta, widocznie od Słowian przejęta, jest bardzo niejasną i zatartą, gdyż Żydzi ani nie mają wyobrażenia o istocie owych duchów porywających niemowlęta i podkładających odmieńców, ani też nie zna żydowskie leczenie ludowe żadnego środka do odzyskania porwanych dzieci. Panuje pojęcie, że „nieczysty“ dziecko zadławia. (Amulety, które przepisuje kabbalah, napełnione formułkami kabbalistycznymi, imionami aniołów i dyabłów, lud pojmuje jako rytuał, nie mając w swej wierze żadnej dlań podstawy. Omijam je zupełnie).

- 42) Gdy dziecko się przełęknie, chuchnąć mu trzy razy w twarz, spluwając co raz, albo spowodować dziecko natychmiast do puszczania moczu, albo rozedrzeć dziecku koszulę z dołu do góry.
- 43) Odlewanie wosku lub ołowiu: Gdy się dziecko przełęknie, stawia mu się na głowę miskę napełnioną milczącą wodą; do niej odlewa się trzy razy wosk lub ołów; pokaże się, coraz w doskonalszej formie, przedmiot, którego dziecko się ulękło; następnie należy wodę wylać na rozstajną drogę, a przestrach razem z następstwami zniknie.
- 44) Odlewanie jaj. Jajem określa się dokoła głowy zléknionego trzy razy; później otwiera się je, wylewa się biało do misy z milczącą wodą, stojącą na głowie przestraszonego; pokazuje się podobizna przedmiotu, który sprawił przełknięcie. Wszystko należy później wylać za płot.
- 45) Na urok: Gaszenie węgla. Gdy kogoś bez widocznej przyczyny napadają mdłości, musi to być z przyczyny uroku. Bierze się szklankę z wodą, wrzuca się do niej węgle wzięte ostrzem noża z kuchni, licząc przy tem: raz, dwa itd. aż do dziewięciu. Następnie mówi się: Tak jak nad Józefem zły urok nie miał władzy, tak niech zły urok nie ma władzy nad N. synem (lub córką) N. Dalej mówi się: Jak te oto węgle rozplývają się, tak niech zły urok rozplýnie się od N. syna N. Potem rzuca się znowu żarzące węgle do szklanki i liczy się: nie jeden, nie dwa itd. aż do nie dziewięć i powtarza się wspomnianą formułkę. Nakoniec wrzuca się znowu dziewięć węgla i liczy się wstecz, nie dziewięć itd. aż do nie jeden i znowu odmawia się przepisana formułkę. Na zakończenie wrzuca się trochę soli do szklanki na końcu noża i mówi się: tak jak sól się rozplýwa, tak niech się urok

rozpłynie i t. d. Formułkę trzeba za każdym razem trzykrotnie powtórzyć. Teraz należy zważyć, czy węgle spływają na górę, czy spadają na dół; w pierwszym wypadku urok zadała kobieta, w drugim mężczyzna. Podaje się później choremu wodę ze szklanki do picia i zwilża się nią jego ręce i skronie, a resztę rozlewa się na wszystkie cztery kąty pokoju; szklankę należy postawić u drzwi przewróconą dnem do góry.

- 46) Albo, bierze się chustkę, składa się ją w dziewięć fałdów i liczy się od jeden do dziewięciu wyżwspomnianym sposobem, odmawia się wspomnianą formułkę, obwija się następnie sfałdowaną chustkę dokoła palca i rozpuszcza się fałdy jeden po drugim, licząc przytem: nie jeden itd. Później kładzie się chustkę znowu we fałdy, licząc wstecz: nie dziewięć itd. Rozpuszczając fałdy, odmawia się trzy razy: tak jak te fałdy rozchodzą się, tak i t. d.
- 47) Kogo spotkał urok, ten niech plunie trzy razy na końce palców i machnie trzykrotnie ręką od twarzy.
- 48) Żeby się przekonać, czy mdłości pochodzą od uroku, rzuca się nóż ku ziemi; gdy utkwi, znak to, że urok miał miejsce.
- 49) Starsza kobieta, nie mająca więcej miesiączki, niech pociera koszulą twarz dotkniętego urokiem
- 50) Gdy urok spotkał położnicę, zbiera się od każdego z obecnych pęk włosów i strzępie z odzieży i okadza się tem chorą.
- 51) W dawnych czasach postawiono u wezgłowia położnicy głowę koguta, gdy nowonarodzone było chłopcem, kury zaś, gdy było dziewczyną, natkniętą na patyk, dla ochrony przeciw urowi.
- 52) Chcąc się ochronić od uroku, któryby mogła zadać osoba wstępująca właśnie do pokoju, należy postawić na stole szklankę obróconą dnem do góry.
- 53) Niektórzy robią figę, mówiąc przytem cicho: Niech ci oczy wyleżą.
- 54) Czerwona nitka około ręki, czerwona tasiemka około szyi, są skuteczną ochroną na urok.
- 55) Na serce dotkniętego mocnym urokiem rozetrzeć pajaka.
- 56) Matki obmywają moczem swe dzieci dotknięte uzokiem; niektóre dają im także trochę moczu do ust.
- 57) Zwilżyć uryną kraj koszuli i pocierać nim twarz dotkniętego urokiem.
- 58) Dotknięty urokiem, niech oblizuje kraj koszuli swojej i zaraz wyplunie.

Dodatek.

- 1) Gdy się czyjeś odpadki obsypie żarzącymi węglami i zarze-
wiem, dotycząca osoba dostanie trądu.
- 2) Kto rano widzi, jak gwiazda znika (zachodzi), ten roku nie
wyżyje.
- 3) Widząc na wiosnę młode gąski po raz pierwszy, należy sobie
zadzierzgnąć węzeł w „cycys“, inaczej dostaje się febry.
- 4) Nie należy przebudować pieców, chyba że się zostawia otwór
w powale.
- 5) Chorzy na bladaczkę, niech puszcza mocz na marchew.
- 6) Korale bursztynowe u szyi, są środkiem skutecznym na ból
oczu.
- 7) Nie wolno nocą wylewać kąpieli niemowlęcia, inaczej pozba-
wia się je snu.
- 8) Pierwszą koszulkę szyje się dziewczynce przez 7 dni, żeby ją
okraszały „siedmiokrotne powaby“.
- 9) Chłopczyków ubiera się w koszulkę, gdy mają 5 tygodni,
żeby w pięcioksiagu byli biegli, dziewczynki zaś w siódmym
tygodniu dla wspomnianego „siedmiokrotnego powabu“.
- 10) Nim się kładzie niemowlę do kołyski, wrzucają do niej ka-
wałeczki piernika, które zwołane dzieci rozechwytają.

Ze zbioru apokryfów¹⁾.

(Z okolic Machnówki i Berdyczowa)

do druku podał

Fr. RAWIŃSKI.

List apokryficzny, niżej załączony, w tekście rosyjskim był już drukowany w pracy profesora Charkowskiego uniwersytetu M. F. Sumcowa p. t.: *Oczerk istorii jużnorusskich apokrifczeskich skazanij i piesień*. Ch. Jaszczurzyński wydając powyższy list „poprawnie“ (w isprawliennom widie), przychylił się do zdania prof. Sumcowa, że należy on do apokryfów „jużno-ruskich“. (Kijew. Star. r. 1891 t. XXXV). Istotnie nawet „poprawność“ wydania kijowskiego nie zdołała zatrzeć w nim charakteru właściwego — nie rosyjskiego wszakże, lecz polskiego. Dostał się on niezawodnie w przekładzie rosyjskim do badaczy apokryfów; w przekładzie na-

---

¹⁾ Porówn. „Lud“ I.I, str. 233.

wet niezatracił jednak charakteru polskiego. (Święcenie soboty, jako dnia Matki Boskiej, używanie w przekładzie wyrazu niewiasta = niewiasta, którego tłumacz nie rozumiał widocznie). Temat polski onego listu, jest pełniejszy od przekładu, a polskie pochodzenie, jak się zdaje, jeszcze bardziej popiera.

Oryginał tego listu, w takiej formie i pisowni, w jakiej krążył, załączam:

JEZUS NAZARAŃSKI KRUL ŻYDOWSKI.

Ten list jest znaleziony w ziemi Brytańskiej, którego Pan Jezus pisał na górze Tabor, przed obrazem św. Michała znaleziony, co żaden człowiek niewiedział na czym ten list wisiał, a któryby człowiek chciał wiedzieć i przeczytać, ten sam się otworzył, a był złotemi literami.

Ja, Jezus Chrystus, przykazuję wam y opowiadam mocą bustwa swego, abyście niedzielny dzień święcili, korzenia w ogrodach waszych nie kopali, bo ja wam dał dni sześć do robót waszych, a sobiem siódmy poświęcił, abyście się w ten dzień modlili za dobrodziejstwa odemnie wzięte, którem wam dał, y abyście dziękowali Bogu Ojcu Duchowi Świętemu. Bogactwa którem wam dał, abyście udzielali ubogim, a powinniście wierzyć, iż Ja, Jezus Chrystus Syn Boży, pisałem ten list ręką moją własną, abyście się dobrze sprawowali, y przykazuje wam, bo jeśli tego czynić nie będziecie, będę was karał głodem, ogniem, wojną y wodami uiezmiernemi jak się nieupamiętacie, potem was bardzo moim niezmiernem karaniem karać będę y dopuszczę na was pana na pana, króla przeciwko królowi, a będzie między wami wielkie krwi rozlanie y w nędzy dokończycie żywot swój, dla tego, abyście poznali gniew mój według sprawiedliwości. Będę was karał błyskawicą, zbytne gradem y grzmotem za grzechy wasze, abyście się upokorzyli, napominam was z łaski mojej, abyście się upamiętali, dni święte święcili które są od kościoła postanowione, też wiedzieli od złych uczynków wystrzegać się, bo jeśli źle czynić będziecie, zło śmiercią pomrzecie, y odwrucę oblicze moje od was, przypuszczę na was ptaki czarne, z których złe powietrze znosić będziecie, co po powietrzu latać będą. Iż Ja Jezus Chrystus przykazuje wam, abyście w sobotę od nieszpórów nierobili ani żadnej roboty nieważyli się robić dla uczciwości Matki mojej Przenajświętszej, bo gdyby się Matka moja za wami nieprzyczyniła, dawno byście poginęli.

W dzień święty, tak stary jako y młody, do kościoła y przybytku mojego, aby siedł y w nim grzechy swoje rozpamiętywał,

któremi się majestat mój obraził y mnie samego stwórcę swego aby każdy wyznał uczynek swój na siebie samego co uczynił, a prosić pokornie, abym wam z nich wybaczył y odpuszczył z łaski mojej; nie przysięgajcie na imię moje i łaski, któremim was stworzył na wyobrażenie moje y odkupiłem krwią swoją przenajświętszą, jeden drugiego nauczajcie, fałszywego świadectwa wystrzegajcie się czynić, Ojca i Matkę czając y bliźnich także w miłości miejcie y kapłanów swoich w uczciwości, i ubogich nie wzgardzajcie, zbytnich bogactw nie pragnijcie, a ja wam za to daruję żywot wieczny, y przykazuje wam moco swoją Boską, abyście wierzyli, iż Ja Jezus Chrystus Syn Boga żywego przez trzech Serafinów pisałem ten list, ręką swoją własną i ktoby nie miał wierzyć w ony, będzie przeklęty, potępiony ogniem piekielnym karany będzie, a naostatek przykazuje wam, któryby kolwiek miał ten list, aby go dawał do przeczytania y przepisania, toć choćby miał tak wiele grzechów jak gwiazd na niebie y piasku w morzu, tedy mu odpuszczone będą, a kto nieoznajmi ani pokarze tego listu, taki przeklęty y od królestwa Niebieskiego odwrucony będzie y przyjdzie wiecznie potępienie na niego, przykazuje wam pod wiecznem zatraceniem zachowywać się, albowiem którey tego czynić nie będzie, wielką męką, nagło śmiercią pomrzecie, a któryby człowiek ten list miał w domu swoim, takowy łaskę u mnie y pomniejszenie, u ludzi przyjaźń, gromy, pioruny, żadne złe szkodzić mu nie mogą y bez spowiedzi y ciała mego, który z tego świata zejdzie, do żywota wiecznego dusza jego przyjdzie, o którym sam będę wiedział i patrzył. Te słowa święte na ten świat zesłane Leonowi papierzowi dane, Leon pomieniony papierz dał ten list bratu swemu na przeciwko nieprzyjaciółom, ten list takowy mój, kto go czyta albo słucha sto dni odpustu ma, a żadna mu zła fortuna szkodzić niebędzie, a któraby biało-głowa brzemienna ten list przy sobie miała pod czas porodzenia, będzie letko rodziła a to dziecko będzie szczęśliwe, a będzie w wielkiej łasce u ludzi y Pana Boga, a któryby człowiek te słowa święte miał, albo przeczytał, albo przepisał, będzie miłował wszystkich y nieprzyjaciół przewycięży tak dusznych jako y cielesnych, potem przeczytaniu tego listu zmów pocierzy trzy na pamiątkę świętego krzyża, na którym syn mój zawisł, ręką własną Boską ten list pisany przez trzech Serafinów na ziemię zesłany, u kogo się w domu ten list znajduje, żadnego nieszczęścia się nie boi. Amen.

Z puszczy kurpiowskiej.

Podaje

Dr. A. Kalina.

(Pieśni weselne ze wsi Obierwi, paraf. Ostrołęcka i z okolicy Myszyńca).

Gdy parobczak, lub częściej jego rodzice upatrzą jaką dziewczynę dla niego za żonę, wówczas w sobotę udadzą się do rodziców młodej rai (swat) z parobczakiem, by prosić ich o rękę owej dziewczyny. Wszedłszy do izby i pochwaliwszy Pana Boga słowy Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus! rai zaczyna rozmowę następującą ¹⁾:

„Jak się macie Walenty? Co tam u was słychać?

— Jak to u nas słychać! zdrowim, chwalić Pana Boga. Cóż tam was tu sprowadziło, mój Francisku?

Ja wam zaraz to poziem, że ja tu przyjechałem do was, bo mi naraili, że tu u was dostanie prządki.

— Kiedy jeszcze swojego nie poprzedły.

Toć może nam jednej i udzielicie, nie ziem, której — chyba Antosi?

— No! to Antosiu pojedziesz? Chyba nie, Antosia odpowiada.

No, mój Walenty, teraz wam prawdę poziem, że ja przyjechałem z Jankiem Doreńskim do wasej Antosi w zaręczyny, czy pozwolicie jem się ozienić?

Walęty odpowiada: jak ona sobie zechce.

Franciszek rai: moja Antosiu! powiedz nam.

— Já tam nie ziem; jeżeli ociec i matka zechcą, to já jego chcę, mój Walenty.

To już się młodzi chcą. To teraz się ukłóńta ojcu i matce.

Wychodzi Antosia i Janek i całują ojca i matkę i rai Franciszka, a rai powiada: Teraz sykujta się do kościoła, bo to już wieczór, cas z zapowiedziami.

Rai pyta się ojców panny młodej: trzeba i piwa?

— No, to tam i przywieśta, ojce młodej odpowiedzieli“.

Powróciwszy od zapowiedzi, zapraszają sąsiadów i znajomych na zaręczyny. Starzy jedzą i piją, a parobcy i dziewczęta tańczą, śpiewając rozmaite pieśni.

Z niedzieli na poniedziałek wieczorem panna młoda zaprasza kawalerów i panny na muzykę. Całą noc tańczą, jedzą i piją aż do rana. Rano panna młoda idzie po wsi i zaprasza gospodarzy

---

¹⁾ Spisana przez wieśniaka we wsi Obierwi.

i gospodynie, których, gdy się zbiorą, częstuje piwem i chlebem razowym.

Gdy już czas do ślubu wyjeżdżać, zaśpiewają ¹⁾:

Oj! wyrządzaj sie nadobna Antosiu, rozmyślaj sie!

— A juści ja sie, a juści ja sie rozmyślałam,

Ojca matule, ojca matule opuściłam.

Gdy mają wsiadać na wóz, śpiewają:

Przeproś Antosiu tatulka swego; (bis)

Tatulek kochany stoi sfrasowany,

Ze dziewczyna idzie między obce ludzie,

Jak owiecka nika (jaka) zbłąkana.

Przeproś córecko matule swoje! (bis)

Matula stroskana stoi sfrasowana,

Ze córecka idzie między obce ludzie,

Jak owiecka zbłąkana.

Przeproś siostrzycko braciska swojego! (bis)

Bracisek stroskany stoi sfrasowany itd.

Wtenczas raj zawoła pannę młodą i pana młodego, chwyciwszy ich za rękę i trzymając wywołuje z kolei całą rodzinę jakoto: ojca, matkę, braci i siostry. Pan młody i pani młoda przepraszają ich, a ojciec i matka udzielają parze młodej błogosławieństwa rodzicielskiego. Następnie raj wsadza pannę młodą na furę i odjeżdżają do ślubu.

Gdy po ślubie z kościoła jadą, śpiewają:

Wysła z kościołka, już nie panienecka,

Świeci sie, nici sie na głozi siatecka.

— Jakem była młoda, zienam rozy ksiatek,

A teraz do soli chustka albo płatek.

Oj! kiedy ja była młodo panienecko,

Zidzieli mie chłopcy mało skałeczko,

A teraz nie zidzo (widzą) syrokami drzwiami,

Spojrze na młodego, za'ęje sie łzami,

Myślałaś dziewczyno, ze to bendo zarty,

Świece sie świeciły, ksiondz rozłożył karty;

Myślałaś dziewczyno, ze to zarty były,

Świece zaświałały, worgany zagrały.

Myślałaś dziewczyno, com ci sie zalecał,

Kupiłem ci pswka — kawalerski zwyczaj.

— Myślałaś Jasieńku, zem ci je wypsiła,

Stoji na stoliku, bom je postawiła.

---

¹⁾ Zapisane w Myszyńcu.

Gdy przyjadą z kościoła do domu, druhny i družbowie zaśpiewają:

W kościele bylim, dobrze sie sprawilim,
Jasiula z Antosio juz my ozenili. (bis).

Do obiadu starszy družba zasadza gospodarzy i gospodynie za dwa stoły, a druhny za trzeci, młodszy im usługuje, podając talerze z jadłem i odbierając próżne. Pod koniec obiadu druhny zaśpiewają:

Dziękujemy Panu Bogu, dziękujem i tobie wasieci¹⁾,
Z panem gospodarzem, z panio gospodynio za ten obiad za dobry.
Dali nám dość grochu, a to wszystko cukrowy, do obiadu gotowy.
Dziękujemy Panu Bogu, dziękujem i tobie wasieci itd.
Podawali nám dość kapusty, a to wszystko krajana, do obiadu zrządzona.
Dziękujemy Panu Bogu i t. d.
Podali dość kartoffi, a to wszystko z rusolem, do obiadu zrządzonym.
Dziękujemy Panu Bogu i t. d.
Dali nám dość mięsa, a to wszystko piecone, do obiadu zrządzone
Dziękujemy Pana Bogu i t. d.
Podali nám dość kasy, a to wszystko jaglana, do obiadu przybrana.
Dziękujemy Panu Bogu i t. d.

Pó obiedzie młodszy odejdą z muzyką do innej chałupy i tam tańczą aż gdy czas nadejdzie oczepin. Wtenczas pani młoda zaprosi gospodynie i da im piwa. Gospodynie siadają za stoł, biorąc panią młodą pomiędzy siebie. Druhny zasiadłszy również naokoło tego stołu, śpiewają:

Juz za stoły zasiadajo²⁾,
O mym ziánku rede majo;
Redzo redzo, co z nim zrobić,
Ziánek zdjąć, cepek włożyć.
Redzo redzo gospodynie,
Mój ziánusek marnie zginie.
Redzo redzo, gospodarze,
Mój ziánusek w duze słazie.
I wy druhny mówcie za mno,
Moze jesce bede panno.

Kulni ziánusek po stole,
Do pani matki w sokole,
Po stoliku bukowym, po obrusie cynowym.
Pani go matka nie przyjmá,
Bo w nim nadzieji nic nie má.
Ziánku mój ziánusku, coś mi tak załośliwy?!

---

¹⁾ Ze wsi Obierwi. — ²⁾ Myszyniec.

Kulni ziąnusek po stole,
Do pana ojca w sokole,
Po stoliku bukowym, po obrusie cynowym.
A tatulek go nie przyjmá,
Bo w nim nadziei nic nie má.
Ziánku mój ziąnusku, coś mi tak załośliwy ?!
Kulni ziąnusek po stole,
Do pana młodego w stodole.
A pan młody go przyjmá,
Bo w nim nadzieje wszystkie má.
Ziánku mój ziąnusku, coś mi tak weseluchny.

Potem zdejmują jej wianek z głowy i zaśpiewają :

Mój ziąnusku lawendowy,
Nie wracaj się z mojej głowy.
I spadł i spadł, pokruszył się,
Jasieneczek pocieszył się.

Następnie wezmą talerz, stawiają go na stole, a na nim położą czepec z wiankiem i zaczyna się sprzedaż wianka. Gospodynie kupcom z różnych krajów podają cenę np. stu rubli i okseft wina, a po długim targu sprzedają go za dwa oksefty piwa. Muzyka zagra, a kupcy wołają: „Panowie młodzi, komu się godzi i chwyciwszy rękami za czepec z wiankiem, tańczą i skaczą, brząkając w talerz, aż się stłucze. Wówczas kupcy odprzedają go tym samym gospodyniom, które śpiewają :

Ola, ala, ola, ala ¹⁾!
A zidzisz starsa druhno,
Co mnie dzisiąg, tobie jutro;
Dajze, dajze, nie załujze,
Choć rubelka ofiarujze.
A zidzisz młodsza druhno itd.
A zidzisz starszy druzba,
Jaka twoja służba;
Dajze, dajze, nie załujze,
Choć trzy ruble ofiarujze.
A zidzisz młodszy druzba,
Dzisiąg twoja służba;
Dajze, dajze, nie załujze,
Choć pięć rubli ofiarujze.
Nam się wszystkim tak zidzi,
Młodszy druzba starszego zawstydzi.
A zidzisz starszy bracie,
Jak dziś twoi siostrze płace;

---

¹⁾ Obierwia.

Dajze, dajze, nie żałujze,
Choć pięć rubli ofiarujze.
Trzeba ji na sitko,
Trzeba ji na wszystko;
Dajze, dajze, nie żałujze,
Choć pięć rubli ofiarujze.
A zidzita wy stryjowie,
Co ja mam dziś na swej głowie;
Dajta, dajta, nie żałujta,
Choć po dziesięć rubli ofiarujta.
A zidzita wy przyjaciele,
Jaka mi sie droga ściele;
Dajta, dajta, nie żałujta,
Choć po pięć rubli ofiarujta.
A zidzita gospodarze,
Zawałalista na łązie;
Dajta, dajta, nie żałujta,
Choć po rublu ofiarujta.
A zidzita gospodynie,
Trzeba noza, trzeba skrzynie;
Dajta, dajta, nie żałujta,
Choć po złotówce ofiarujta itd.

Leluja, leluja, prześlicznego Grzela ¹⁾,
Nie będziecie zidzieć mojego wesela (bis),
Bo moje wesele za Krakowem będzie.
Na mojem weselu siedmi krolów będzie (bis),
Będo tam krolozie i oficerowie,
Będo popraziali zianuska na głozie.
Co to za dziewcyzna, co ji króle słužo,
Ona ma zianusek przekładany rozo.
Zeby to tak Bóg dał i ja takby chciała,
Zeby tak z zianuskiem zaraz umierała,
Ociec by żałował, matka by płakała,
Chłopcy by mie nieśli, kapela by grała.

O! siano siano, tyło go kopa,
Dajze mi Boze dobrego chłopca,
Zeby mie bijał, gorzałki nie pijął,
W karcemie nie siadał, z janso nie gadał.

A na jeziorze kosycek pływá,
A nas panecek do nas przybywá;
A na tem niebie gziódka jaśnieje,
A nas panecek do nas sie śmieje.

---

¹⁾ Następne pieśni weselne spisałem w Myszyńcu.

Nie chcieliście mamulu posłuchać muzyki,
Jak zegrali pod okankiem jako sławziki ;
A tera mnie jest nie mniło,
Nie trzeba mnie zanić było,
Mamulo moja!
Cegożes mie mamuleńko za mąż wydała,
Kiedy já sie w gospodarście nie rozpoznała ;
Ni já uprząść, ni já usyć,
Dopiero mie trzeba ucyć,
Mamulo moja !

Znáj mamulu, znáj, komu corke dáj ;
Nie dajze ji za ladajakiegoś, ji urody zál.
Bo ji uroda jak bystra woda,
Prawe licki ji sie zrumieniło jak polna róza.
Bo polna róza raz do roku kście,
Cianzko temu sercowi, kto kogo nie chce.

Graju grácyki, skoco koniki,
Wyrządzaj sie nadobno dziewczyno, rozmyślej sie.
A ona stała, rozpoziedziła: oj ! nie,
Bo já u swoji mamuli zostane sie.
Rodzice, moje rodzice, co mie tak młodo zanicie ?
Cy wám já nie posłusna była, cy wám w cem przewinęła ?

Zielona rutka, jałoziec,
Lepsy kawaler jak wdoziec,
Bo wdoziec będzie wymawiał:
Lepso já pierso zonke miał;
I dzieci bando płakały,
Bodaj macochy nie znały.

Jasio konie poil, Kasia wode brała,
Jaś sobzie zaśpiewał. Kasia zapłakała.
Nie płac Kasio nie płac, bendzies ty ci moja,
Przywioze jabłusko z tureckiego pola.
Przyzioze, przyzioze i rozkraje na krzyz,
Podobno dziewczyno krzywo na mie patrzys.

Posła do sadańku, rozsypała wiśnie,
Gdzie mi sie podziały me panieńskie myśli.
Posła do sadańku, rozsypała karty,
Gdzie mi sie podziały me panieńskie zarty.
Przyśli chłopcy przyśli, wszystkie panny wziani,
A mie sierotenke ostazili sami.

Piosnka o żołnierzu.

✓ Wyrządzała siostra brata (bis)
Na wojenke na trzy lata; (bis)
Jak sie młodsza doziedziała,
Kónika mu osiodłała,
Konika mu osiodłała.
Jadzi Jasianku na wojenke, (bis)
Nabierz siostrze na sukienke,
Na sukienke cerwonego,
Na fartusek jadwabnego.
Wy żołnierze, żołnierzyska
Nie zidzieliście braciska. (bis)
Zidzielim go na Podolu, (bis)
Głowa jego na kamianiu,
Kónik jego wedle niego,
Kopie nozką, załuje go.
Kiedy já miał swego pana,
Zyrął já gołe ziarna,
Teraz nie mám ziárnka słomy,
Objedzą mie kruki, wrony.

„Frycówka“.

Zwyczaj, o którym tutaj chcę powiedzieć słów kilka, był dawniej, jak mi w Puźnikach opowiadano, bardzo rozpowszechniony; z czasem coraz bardziej zacierał się, aż wreszcie całkiem zaginał. Od dwóch lat niema go już w samych Puźnikach, gdzie najdłużej jeszcze był się przechował. Być może, że w innych okolicach znajduje się jeszcze, a wtedy tem łatwiej będzie można o nim zebrać jakieś wiadomości, bardziej szczegółowe.

Chłopak, mając szesnaście — siedemnaście lat, zaczyna już kosić. Koszenie jest dosyć ciężką pracą dla początkującego; do niego trzeba siły i zręczności. To też młody taki dopiero wyrabiający się kosiarz, zwykł chodzić z kosą wyłącznie na swoją niwę, gdzie mógł kosić, jak długo chciał, wypocząć kiedy chciał. Na cudzą niwę udawał się dopiero po dłuższej praktyce i to tylko na taką, gdzie nie było większej liczby kosiarzy. Po dwu- lub

trzyletniej praktyce (trzeba rozumieć tu „lato“, nie rok), mógł już kosić z „wyzwolonymi kosiarzami“. Musiał się jednak wpiers sam „wyzwolić“, a wyzwolenie takie, zwane „frycówką“, odbywało się w następujący sposób.

„Fryc“ wyszedłszy pierwszy raz kosić, musiał stawać na czele kosiarzy i cały dzień tak kosić, uważając, żeby go który ze starszych nie wyprzedził. Kiedy dał się wyprzedzić, był uważany za lichego kosiarza, co zresztą nieraz się trafiało; kiedy nie dał się wyprzedzić, był uważany za dobrego kosiarza i mógł być pewnym, że wszędzie będą go brać do roboty. Kiedy zbliżało się południe, starali się kosiarze „fryca okosić“, t. j. kosząc, zamknąć go wokoło. Gdy to nastąpiło, kosiarze rzucali kosy i biegli do fryca. Pochwyciwszy go, położyli na ziemię, a każdy, który mógł, uważał za swój obowiązek uderzyć fryca raz kuszka. Ponieważ kuszka była zawsze przy otworze mokra, to też zostawiała na frycu po sobie ślady okrągłe, zwane „pieczęciami“. Kiedy fryc wyrwał się, wtedy zasiadano do posiłku. Po nim koszone do wieczora. Wieczorem odbierali kosiarze u fryca kosę a otoczywszy go, udawali się wszyscy do karczmy, gdzie fryc, stosownie do zamożności, musiał stawiać garniec, dwa, trzy kosiarzom wódki. Po wypiciu wódki wyłazili trzej lub czterej kosiarze, którzy mieli silny głos, na dach karczmy, i stamtąd obwieszczali całej wsi o przyjęciu fryca w swoje grono. Posługiwano się przytem stale używaną formułką, która brzmi tak: A schoćy śy, schoćy, panowjy kosaży, coś wam powim nowego; znajdujy śy mjyndzy nami stauny kosaż, N. N. (np. Maćko Pszybłukiywicz) dostał piynć kuszyk (trzy, cztery, rozmaicie) na całą d...!

Przy cichej, letniej nocy, sława nowego kosarza rozchodziła się daleko, a echo jej odbijało się jeszcze długo w pobliskich górach i lasach. Nowo upieczony kosiarz ze swoimi starszymi kolegami udawał się po takiej operacyi na spoczynek i zapewne snił o niej..

Frycówka odbywała się zwyczajnie na posiadłościach dworskich lub księżych, bo tam na większym obszarze zbierała się większa liczba kosiarzy. Ciekawem byłoby wysledzić, czy frycówka nie jest jakąś pozostałością pańszczyzny, za której musieli pańczyźniacy przy każdej sposobności pewną ilość wódki kupować; przymus ten mógł rozciągać się na frycówkę.

Włodzimierz Hnatiuk.

K O Ł Ę D A

śpiewana w Szebniach (pow. Jasielski) w dzień Nowego Roku
po domach przez szczodraków czyli kolędników.

Trzepiotecka trzepiotała,
Pani gospodyni spać nie dała.
Gospodyni rano wstała,
Swoje pokoje umiała,
Swoje pokoje umiała.
Spodziewała się wielkich gości,
Pana Jezusa z wysokości.
Trzepiotecka trzepiotała,
Pani gospodyni spać nie dała.
Wstaj gospodyni, wstaj nieboże,
Bo w twoim dworze wszystko dobrze.
Krowy ci się pocieliły,
Samych byczosków pomnożyły.
A te byczoski,
Złote grzywioski,
A któż ich to dał?
Syn to Boski.
Trzepiotecka trzepiotała,
Panu gospodarzu spać nie dała.
Wstaj gospodarzu, wstaj nieboże,
Bo w twoim dworze
Wszystko dobrze.
Klacie ci się pożrebiły,
Samych żrybczosków pomnożyły.
A te żrybczoski,
Złote grzywioski,
A któż ich to dał?
Syn to Boski.
Parobecki prędko wstajcie,
Bo w pole orać pojedziecie,
I złotą bryłę wyorzecie,
I złoty kielich ulejecie,
A do kościoła zanieście.
A w tym kielichu kto będzie bywał?
Tam sam Pan Jezus będzie odpoczywał.

Ks Władysław Sarna.

Pieśni rekruckie.

Co roku odchodzi kilku nowo odebranych rekrutów do wojska z każdej wsi; dzieje się to w pierwszych dniach października. Zdawałoby się, że to taka zwyczajna rzecz, iż nie warto na nią zwracać uwagi. Tymczasem tak nie jest. Dzień odejścia do wojska stanowi u rekrutów nowy peryod życia, nie może więc być bez wpływu na całą wieś; dlatego trzeba większą nań zwrócić uwagę.

Już na trzy dni przed odejściem rekruci nic nie robią: śpią, chodzą po krewnych, sąsiadach, rozprawiają o strasznej, nieznaney przyszłości, słuchają chętnie rozmaitych kłamstw i przechwałek wysłużonych żołnierzy i t. d. W samą wilią odejścia wynajmują muzykantów i tańczą całą noc, ażeby się na długo wytańczyć. Nie obejdzie się przytem bez napojów gorących, którymi się raczą dotąd, dokąd nie tracą na pół przytomności i nie zapomną o wszystkim. Czasem wydarzy się i bójka.

Rano niewyspani, zmęczeni zbierają się w podróż. Ubrawszy na siebie jak najlichszą odzież — dobrej szkoda, bo może jakiś dobry kolega pożyczyć sobie bez wiadomości właściciela — przygotowawszy do podróży co potrzeba, idą do krewnych, do sąsiadów, do przyjaciół i żegnają się z nimi. Łzy leją się obficie, osobiwie u kobiet, ale i niejedno męskie oblicze zmoczy się niemi... Najprzykrzejsze rozstanie się z rodzicami, osobiwie z matką i ze siostrami. Ile to płaczu! Ile narzekań! Po pożegnaniu schodzą się rekruci w umówionem miejscu, najczęściej koło karczmy, gdzie na nich już czekają muzykanci i podwody. Za rekrutami zbierają się wszyscy, kto tylko ma z nimi jaką styczność; rodzice odprowadzają synów, dziewczęta kochanków, dzieci pragną być koniecznie także przy niezwykłej uroczystości... Na dany znak ruszają podwody, za nimi muzykanci, dalej rekruci, wreszcie im przychylni. Im większa wieś, tem większy pochód. Muzykanci grają, rekruci śpiewają, chociaż nieraz wśród śpiewu ten lub ów płaczem wybuchnie, kobiety płaczą. Pochód udaje się tak aż na granicę wsi; tam zatrzymuje się na chwilę; następuje jeszcze raz pożegnanie, jeszcze rzewniejsze. Wreszcie rekruci wsiadają na wozy i oddalają się zwolna z żałośną pieśnią na ustach. Pozostali długo jeszcze patrzą za nimi, aż wreszcie znikną im z oczu. Wtedy wracają powieszawszy głowy; muzykanci już nie grają...

Mnie udało się zapisać dwie pieśni, które bywają śpiewane przy odejściu rekrutów. Pierwsza z nich zapisana w Puźnikach (Bucz. pow.), druga w Hrehorowie (Bucz. pow.); — ostatnia w dwóch

waryantach. Pieśni te nie bardzo nowe i nie bardzo ciekawe, jeżeli porównamy je z okolicznością, wśród jakiej bywają śpiewane. Ale mnie nie chodzi tak o te pieśni, które tu podaje, jak raczej o to, ażeby na podobne pieśni zwrócić uwagę. Między niemi muszą się znaleźć niejedne perły poezyi ludowej, które będą zasługiwały na to, ażeby szersza publiczność z niemi się zazna-
jomiła. Niech tutaj podane będą początkiem.

I.

Tam na hori trawa szumyt,
Ja ũ tji trawi zomnjyr lyżyt,
Nad zomnjuryrom konyk stojit.
Ny štijj, konju nado mnojoŭ!
Wybyj mynji hrib nohojoŭ,
Wybyj mynji hrib nohojoŭ,
A sam biży dorohojoŭ,
Cjisarskojoŭ, szyrokojoŭ.
A tam budut żyńci žaty,
Taj ne daj sji ũ ruky ũzjaty.
Jak prybiżysz na to sėło,
Zarży smutno, nywyseło.
Jak prybiżysz na podwiry,
Udar hołowoŭ go o dwiry.
Jak prybiżysz kraj worota,
Skłoŭ hołowu jak syrota.
Wyjdy otec, zasmutyt sji,
Wyjdy maty, utjiszyt sji.
Oj ty, konju, woroneńkyj,
De mij synok mołodeńkyj?
Ożmy maty pisku żmenju,
Posijj jyho po kamenju.
Jak toj pisok zjijdy,
Tohdy twij syn, mij pan pryjdy.

II.

Waryant 1.

Szczisływa jim taj doroha,
Kuda idut zomnjareńky,
Naszi djity mołodeńki.
A za nymy mamy ũmliwajut,
Swojich djityj wypralňajut.
Oj ny płaczty, mamy, za namy,
Ny wypoŭnyty mory śłozamy.
Oj wy mory ny wypoŭnyty,
Wy nas z wojska ny wykupyty.

Buło tohdy, mameju, płakaty,
Jak zaczyły brańciji braty.
Jak zaczyły brańciji braty,
Cjisarowy prysjyhaty.
Cjisarowy prysjyhaty,
Kuczyryky optynaty.
    Szczisływa jim taj doroha,
    Ja z Byryżyn jaż do Lwowa,
    Ja zji Lwowa jaż do Widnji.
Łyszyjut sji mamy bidnji,
Łyszyjut sji sestry ridnji,
Łyszyjy sji usja rodyna.
Łyszyjy sji ũ doma myła.
Łyszyjut sji czornji oczy,
De ja chodyŭ ũ deń i ũ noczy;
Chody, chody, j szeze sji choczy.
    Szczisływa jim taj doroha,
    Ja z Byryżyn jaż do Lwowa,
    Ja zji Lwowa jaż do Berna.
Vže sji wit tam ny powernu...
    Oj ja z Berna jaż do Rymu!
Oj widaj ja tam zahynu.

Waryant 2.

Szczisływa jim taj doroha,
Kudy idut żomnjuryeńky,
Naszi chłopcji mołodeńki.
    A za nymy neńka stareńka
    Płaczy hirko, umliwajy,
    Swoho syna wykuplajy.
Ny płacz maty, ny płacz hoży,
Njie ty toj płacz ny pomoży.
Buło tohdy. neńcju, płakaty,
Jak zaczyły brańcijiŭ łapaty,
Kuczyryky opstryhaty,
Cjisarowy prysjyhaty.
    Szczisływa jim taj doroha,
    A z Byryżan aż do Lwowa,
    A zji Lwowa aż do Widnji.
Łyszyjut sji mamy bidnji,
Łyszyjut sji bratji ridnji,
Łyszyjy sji ũsja rodyna,
A ja jidu jak bylyna.
    Szczisływa jim taj doroha,
    Ta iz Widnji aż do Rymu!
Aż tamka ja ũže zahynu.

Włodzimierz Hnatiuk.

Rękawka i skały Twardowskiego

w Podgórzu.

Wzgórza, u których stóp leży miasto Podgórze, nazywają się Krzemionkami, a wśród nich wyszczególniają się jako otoczone baśniami ludu. pagórki: góra Lasota, zwana pospolicie Rękawką, kopiec Krakusa i skały Twardowskiego.

Nazwa „Rękawka“ ma pochodzić stąd, że w rękach nosili ludzie ziemię na usypanie mogiły Krakusowi. Tłómaczenie to jest nieprawdopodobnem. Jeżeliby bowiem w rękach miano nosić ziemię na usypanie Krakusa mogiły, to ta mogiła powinna się nazywać „Rękawką“, a nie wzgórze w powietrznej linii pewnie o 1000 m. od niej odległe.

Na Rękawce jest maleńki kościółek św. Benedykta, a na tegoż wieżycze krzyż trójramienny. Za północną stroną kościółka ciągnie się stroma spadzistość góry, pełna naturalnych stopni, po których można zejść na dół. We wtorek po niedzieli wielkanocnej, lub w razie słoty, w najbliższą pogodną niedzielę, odbywała się na tej górze »Rękawka«, tj. rodzaj jakiejś zabawy ludowej. Rano odprawiała się msza św. w kościółku; mieszkańcy Podgórza i sąsiedniego Krakowa zbierali się na górze, by przypatrzeć się ulicznej gawiedzi, najrozmaitszym obszarpancom, którzy oblegli spadzistość góry, z torbami na plecach i kosturami w rękach i wołają: „Górom panocku!“ „Dołem panocku!“ Przypatrzący się zakupywali od straganiarzy, których tu pełno, suche placki szewskie, obwarzanki, jaja gotowane i rzucali wrzeszczącej zgrai. Działy się przy tem i wypadki: ktoś otrzyma takim plackiem porządnie w głowę, inny oko straci i t. d., ale ten zwyczaj przetrwał długie lata, a dopiero od 2 czy 3 lat w miejsce tego rzucania plackami są urządzone gry i zabawy ludowe na obszernym placu przed kościółkiem. Rękawka jako zabawa, może ma nazwę dlatego, że bogaci rękami rzucają biednym podarki, a ci w ręce je chwytają. (? Red.). Od tej zabawy ma nazwę pewnie i góra, ale czy tu między zabawą a kopcem Krakusa jest związek — trudno jakoś to pogodzić.

Do kościółka św. Benedykta jest przywiązana następująca baśń:

Pod stopniami wielkiego ołtarza spoczywa zaklęta królewna, a jako taka jest cała czarna jak smoła. Czeką na nią młodzieńcy, któryby ją wybawił, pojął za żonę i wielkie bogactwa zabrał. Kto więc ma odwagę zgłosić się tam o godzinie 12 w nocy, temu

daje królewna 1000 zł., aby je w 3-ech dniach przejadł tak, by nikomu z tego nic nie dał. Cały tysiąc ma być obrócony na jedzenie; nie wolno z niego kupić żadnej części ubrania, ani też nie wolno dać ani z jedzenia, ani z pieniędzy nikomu nawet najdrobniejszej rzeczy. Kto podjąłby się wybawienia królewny, a nie wykonałby powyższego polecenia, temu ona głowę urwie.

Raz zgłosił się do niej pewien panicz, wziął 1000 reńskich, chodził przez 2 dni do Krakowa i za te pieniądze jadał „kanarce języki i serduszka“, które są bardzo drogie, a wróciwszy o 12 w nocy do kościoła, widział tam królewnę już od stóp do szyi białą. Poszedł i w trzeci dzień do Krakowa, przejadł resztę pieniędzy i tylko półcent mu pozostał. Wraca wesoło i idzie przez most podgórski, a tu na końcu mostu siedzi stary, biedny żebrak i prosi go hardzo o jałmużnę. Panicz dał mu półcenta, a o 12 w nocy przybył do królewny. Jakże się zląkł, gdy zobaczył ją znów czarną; chciał uciekać, lecz królewna chwyciła go pazurami i zaryczała: „Człowiecze, śmierć twoja, dałeś półcenta dziadowi, który był dyabłem!“ i urwała mu głowę.

O 2, może 3 km. na zachód od Rękawki są Skąty Twardowskiego, a 1000 kroków od nich na wschód „Parasolka“, wzgórze tak nazwane od tego, że na niem było z drzewa zrobione schronienie od deszczu w formie parasola, pod którym można było wygodnie siedzieć i sycić swe oczy widokiem całego Krakowa. Od lat może 20 niema tego schronienia. „Parasolka“ była sławną z wojen (bitek), jakie tu podgórscy chłopcy z żydami prowadzili.

W skałach Twardowskiego przebywał Twardowski, płanetnik, trzymający z dyablami. Dyabli mieli go wziąć w Rzymie do piekła, o czem A. Mickiewicz w balladzie „Pani Twardowska“ wspomina. Do tej ballady należy dodać, że, jak baśń niesie, przecież dyabli Twardowskiego wzięli; nie mogli go jednak wtrącić do piekła, bo Twardowski ułożył „Godzinki o Matce Boskiej“ i gdy go dyabli nieśli do piekła, śpiewał je, a Matka Boska podała mu z nieba koniec swego płaszcza, którego Twardowski mocno się chwycił i dotychczas wisząc między niebem a piekłem, trzyma się tegoż; dyabeł zaś dotąd ciągnie go do piekła za nogi, lecz nie może go ściągnąć. Malowidło przedstawiające scenę przytoczoną, znajduje się w Krakowie, w kościele św. Katarzyny (klasztor OO. Augustyanów). Widziałem je w r. 1877.

Szymon Gonet.

Język polski w wojsku.

Po wprowadzeniu w naszym wojsku karabinów repetierowych systemu Manlichera (Repetier-Gewehr), zaczęły krążyć w 13 pułku piechoty (krakowskim), a po części w 56 pułku (wadowickim) wiersze nieznanego autora, które poniżej podaję nie tyle ze względu na ich humorystykę, ile dla okazania każenia się języka polskiego w wojsku.

„Pół godziny szkoły po egzycyrce⁴.”

Antret¹⁾! rekruty do szkoły —
Forwec²⁾! brać ławy i stoły
I siadać. Jo wom dziś jacy
Powiem, co to repetynier³⁾ znacy;
Z ilu części on się składo,
W anslag⁴⁾ jak się go przykłado,
Jak się go konserwiruje⁵⁾,
Jak się strzyło i ładuje;
Że jak by wos kto kiej⁶⁾ pytoł,
Kuźden kieby z książki czytoł.
Zresztą tak rychtyg⁷⁾ powiedzieć,
Że to kuźden musi wiedzieć.
Wtencos jak jo narukowoł⁸⁾,
To jesce Werndyl⁹⁾ gieltowoł¹⁰⁾,
A tak stary jak i nowy
Musioł się zmieścić do głowy.
Wom i gzicht¹¹⁾ rozbić na poły,
Zawdy zostanieie woły.
Jo juz prawie od pastucha
Wojskowego miołem ducha;
To tyż moje krowy znały
Egzycyrke i sygnoły:
Śwenkung¹²⁾, aufmars¹³⁾, dyfilada,
Aż się dziwiła gromada!
Jo se zawdy dołem rady,
Jagem wypędzoł z gromady,
Tylkom doł na trombie sygnoł —
Zaroz kuźden bydło wygnoł.

---

¹⁾ Antreten!, ²⁾ Vorwärts!, ³⁾ Repetiergewehr, ⁴⁾ Anschlag, ⁵⁾ conserviren, ⁶⁾ kiedykolwiek, ⁷⁾ richtig, ⁸⁾ einrücken, ⁹⁾ Werndl, nazwa dawnego karabinu, ¹⁰⁾ gelten, ¹¹⁾ Gesicht, ¹²⁾ Schwenkung. ¹³⁾ Aufmarsch.

Jo se dom rady i z wami,
Śmierdzącymi rekrutami!
    Niech mi któren nie odpowie,
    Jak się nas karabin zowie,
    Albo z którego jest roku —
    Zaroz wale po mazoku¹⁴⁾!
Zaś któren wszystko odpowie,
Przedstawi go hauptmanowi,
I tak dali, wajter¹⁵⁾, wajter —
Za pół roku.. bedzie frajter¹⁶⁾.
Jak się frajtre^m streng¹⁷⁾ okoże...
I kaprolem ostać może!!
    Ale co ta godać z wami!
    Wy, bedziecie kaprolami?!
    O tfuj, tajfel¹⁸⁾!! wy, rekruty,
    Wy, co macie łeb zakuty!
    Zreśtom wicie wy to jacy —
    Co przy wojsku kaprol znacy?!
Kaproł... pon... siarżia¹⁹⁾ wysoki!
    Śtelong²⁰⁾ przed nim na trzy kroki!
Choć ci koże w ogień skoczyć,
Nie śmis sie ani zaboczyć!
    A jak wyjdzie na ulice
    I naciągnie rękawice,
    Śtyblety wywiksowane²¹⁾
    Aż glajnc²²⁾ odbijo o ściane!
    A jak werdzinia²³⁾ zapoli,
    To aż wszystkich serce boli!
Zreśtom co godać z Gorolem!
Ty byś kcioł ostać kaprolem?
Ty! Najn, kajne Rede²⁴⁾!
Chyba jo... cysarzem bede!
Wis ty? kaprol musi umieć
Na migi się porozumieć!
    Śwarm²⁵⁾ do śturmu²⁶⁾ poprowadzić,
    Wszystko rozbić, w luft²⁷⁾ wysadzić!
I przed djobłem nie śmi stchórzyc,
Bo to dinst²⁸⁾, tak sie mo służyć!

---

¹⁴⁾ Biję po twarzy, ¹⁵⁾ weiter, ¹⁶⁾ Gefreiter, ¹⁷⁾ streng, ¹⁸⁾ Teufel,
¹⁹⁾ Charge, ²⁰⁾ Stellung, ²¹⁾ Kamaszki wyczyszczone czernidłem, ²²⁾ Glanz,
²³⁾ Virginia cygaro, ²⁴⁾ Nein, keine Rede, ²⁵⁾ Schwarm, ²⁶⁾ Sturm, ²⁷⁾ Luft,
²⁸⁾ Dienst.

A wis ty, co to dinst, bydle?
Ja, to ciuć pajs ²⁹⁾ prowda? knydle?
Dinst... to służba! głupie świnię
Zawarto w regulaminie!
To jest forśryft ³⁰⁾, co zołmirzy
Od rekruta coraz wyży!
Obowiązki to plenklera ³¹⁾,
Jak i kiedy użyć gwera ³²⁾,
Że jak go pucujesz ³³⁾ chłopie,
Musisz mieć ył ³⁴⁾ i konopie!
Ale co ta; szkoda pyska
Psuć, to byle rekruciska!
Słuch to, co kaprol gwarzy?,
Kiej on myśli o mynazy ³⁵⁾!
Pysk rozdziawi kieby krowa —
Nawet nie wi, o cem mowa!

Miołem mówić wom o gwerze,
Lecz niech wszystko djoboł bierze!
As ajnander! ³⁶⁾ wy śmierdziuchy!
Lepi ³⁷⁾ póde do dzieuchy,
Ona ta już stoi w bramie
I wyglądo bidno na mnie.
I tak z cały ty godziny,
Nic nie wicie bycze syny!

Wyrazy i zwroty żołnierskie.

Żołmirz musi se wykłupać ¹⁾ struzok ²⁾ i kopuzdrok ³⁾.
Powinien rajbiślom ⁴⁾ wyrajbować ⁵⁾ podłogę w cymrze ⁶⁾.
Kup se hošťrajfków ⁷⁾ i obszyj hašpindel ⁸⁾, bobyś dostoł
kasarnika ⁹⁾
Na hofie ¹⁰⁾ bijom ufermy ¹¹⁾ na ajnce ¹²⁾.
Podej panu felfebrowi ¹³⁾ Ńrajhycła ¹⁴⁾.

---

²⁹⁾ Zuspeise, ³⁰⁾ Vorschrift, ³¹⁾ Plänkler, ³²⁾ Gewehr, ³³⁾ putzen,
³⁴⁾ Öl - oliwa, ³⁵⁾ Menage, ³⁶⁾ Auseinander!, ³⁷⁾ Lepiej.

¹⁾ wytrześć, ²⁾ Strohsack, siennik, ³⁾ Kopfstrohsack, poduszka słomiana, ⁴⁾ Reibbürstel, szczotka, ⁵⁾ reiben, ⁶⁾ Zimmer, ⁷⁾ Halsstreifel, ⁸⁾ Halsbinde, ⁹⁾ Kasernarest, ¹⁰⁾ Hof, podwórze, ¹¹⁾ Unförmige, ¹²⁾ eins; żołnierze, którzy nie mogą się wyuczyć marszów, muszą w wolnych chwilach za karę ćwiczyć się; żołnierze ci nazywają się „ufermami“. ¹³⁾ Feldwebel, ¹⁴⁾ Streichhölzel, zapalka,

Cy mos wedle foršryftu¹⁵⁾ ćwieki w siuŝpicach¹⁶⁾ i fuszoch¹⁷⁾, a gwoździe w abzacach¹⁸⁾?

Ani dekiel¹⁹⁾, ani szolka²⁰⁾ nie ŝmi być w burcoku²¹⁾.

Dziŝ na ciućpajs²²⁾ był tranŝport²³⁾, a jutro będóm ucha²⁴⁾.

To siufece²⁵⁾ mają być w ciaku²⁶⁾ schowane, a nie w taniŝtrze²⁷⁾.

Juz jeŝt po ŝtrajchu²⁸⁾.

Ej, poleje ci ŝie wazylina²⁹⁾ z noŝa!

Zatkøj ŝobie gębę mindungsdeklem³⁰⁾, i być cicho, bo co ŝie komu patrzy, to mu ŝię i giebiruje³¹⁾.

Zamknij no ŝe ŝperklape³²⁾.

Weŝ ŝpate³³⁾ i chodŝ!

Wypier cwilhozny³⁴⁾.

Pucer, puclik, prywatyner³⁵⁾, obŝługujący.

S. Gonet.

ROZBIORY I SPRAWOZDANIA.

„Nasz Lud“.

Pod takim tytułem wygłoŝiła poetka M. Konopnicka odczyt w lwowskiej ŝali ratuszowej dnia 27 listopada 1896 r.

Jakkolwiek treŝć tego przemówienia znana jeŝt ogólnie z ŝprawozdań dziennikarskich, to jednak redakcyja „Ludu“ uwaŝa za ŝtosowne odŝwieŝyć ją raz jeŝcze w pamięci czytelników, bo juŝcić nie moŝe być chyba obojętnem dla ludoznawŝtwa polskiego, co o „naszym ludzie“ wypowiedziała pani Konopnicka — niepoŝpolita poetka warŝw biednych.

Odczyt ŝwój rozpoczęła pani Konopnicka od ŝkonŝtatowania faktu, ŝe lud polski badano umiejętnie, i ŝe po dziŝ dzień bada ŝię go — mniej co prawda pod wzgłędem ŝfizycznym, doŝtatecznie jednak pod wzgłędem psychologicznym. Treŝć tych badań jeŝt bardzo waŝna, ale więcej moŝe jeŝcze charakteryŝtycznem zjawiskiem jeŝt ten fakt badania ludu ŝam przez ŝię. Konŝtatuje ŝię w ten ŝpoŝób dobitnie, ŝe pomiędy tym „badanym“ ludem a „nie ludem“ iŝnieje tak głęboka przepaŝć, ŝe wprost obie te częŝci ŝkla-

¹⁵⁾ Vorschrift, ¹⁶⁾ Szuhspitze, ¹⁷⁾ Fussohle, ¹⁸⁾ Absatz, ¹⁹⁾ Deckel, przykrywka, ²⁰⁾ Esschalle, ²¹⁾ Brotsack, ²²⁾ Zuspeise, ²³⁾ Nazwa mieszaniny grochu okrągłego z ryŝem, ²⁴⁾ Nazwa pierogów z powidłami, ²⁵⁾ Schuhfetzen, ²⁶⁾ Czako, ²⁷⁾ Tornister, ²⁸⁾ capŝtryk, ²⁹⁾ Tłuŝcz do ŝmarowania karabinu, ³⁰⁾ Mündungsdeckel, przykrywka do lufy karabina, jako ochrona przed deŝzczem, ³¹⁾ Gebühren, ³²⁾ Sperrklappe, zaŝyczka w karabinie, z pomocą której karabin nabity nie da ognia, ³³⁾ Spaten, łopata, ³⁴⁾ białe ŝpodnie, ³⁵⁾ Privatdiener.

dowe narodu zupełnie lub przynajmniej w wielkiej części są dla siebie obce — nieznanne.

Zgubny ten rozłam występuje wszędzie. W życiu ekonomicznym walka sprzecznych interesów, w życiu intelektualnym brak możliwości porozumienia się. Jeśli „nie lud“ coś czyni — rezultaty są małe z powodu bierności ludu i odwrotnie; jestto więc niejako stan „wzajemnego przeszkadzania sobie“, niekorzystny dla obu stron, t. j. dla całego narodu. W Królestwie rozłam między „nie ludem“ i ludem nie objawia się na zewnątrz jaskrawo, bo objawiać się nie może, natomiast w Galicyi walka polityczna nietylko stwierdza dobitnie, że rozłam ten istnieje, lecz nawet w części objawia się dążność do utrzymania tego rozdziału. Przyczyn takiego stanu rzeczy należy szukać w historii.

„Stany“ (tj. klasy społeczne) mamy obecnie — mamy je także w wiekach średnich, ale czem dalej wstecz, tem mniej jaskrawe są linie, dzielące lud od „nie ludu“, aż wreszcie w progu dziejów polskich występuje wybitnie „jednolitość“ społeczna, ogólna cecha plemiennych ustrojów. Nawet niewolnictwo, powstające z jeńców wzajemnych, dostaje się u plemion słowiańskich do tej ogólnej „jednolitości“. Za pierwszych Piastów zmienia się znacznie stan społeczny. Już nie „rady starców“ i wiara decydują o losie ludu, lecz samowładna wola monarchy. Krzywousty był samowładcą *in optima forma*. Ale... różniczkowanie dawnej plemiennej „jednolitości“ jeszcze stosunkowo małe. Władza monarchy jest silną, ale rządzi społeczeństwem, które dopiero różniczkować się społecznie poczyną. Rycerstwo żyje ze stołu księcia, kler ma czynsze od parafian — zmienia się jednak wszystko, kiedy tak rycerze jak i duchowni dostają w posiadanie wielkie obszary książęcej niegdyś ziemi. W ten sposób powstaje główny motyw nierówności społecznej stanowej, tj. przywilej ekonomiczny. Początkowo przywilej ten jest konieczny i pożyteczny, później jednak wyrastają na tem tle nadużycia; historia polska staje się ostatecznie terenem walki o utrzymanie wybujałego ekonomicznego przywileju i innych, które zeń wynikają. W tej walce — lud został pokonany, a skutkiem tego złamany ekonomicznie i politycznie ubezwładniony — odepchnięty. Przywilej ekonomiczny wbił klin między lud a szlachtę, to też i dzisiaj mimo usiłowań, ażeby rozłam ten wypełnić — istnieje on nadal jako konieczna spuścizna przeszłości. Lud pod wpływem nędzy ekonomicznej zatrzymał wiele cech niecywilizowanych, szlachta, wogóle „nie lud“ postąpił w konfornie życiowym, ale w moralności postępu tego niema, co więcej — można powiedzieć, że moralność ludu jest względnie wyższą od moralności „nie ludu“. Jakież są jednak główne znamiona odróżniające lud od „nie ludu“?

Mając nad sobą prawo niesłuszne — deptające go, chłop musiał nauczyć się prawo to łamać i po dziś dzień nie wiele wagi do ustaw przywiązuje. Pracując z musu dla pana — stał się chłop leniwym i opieszałym. Przykuty do gleby nabył cechy — bierności społecznej.

Szlachcic rozkazywał, stąd wyrobił w sobie energię ale i brak wytrwałości. Cóż wynikło z takiego rdzennego rozłamu charakterów chłopu i szlachcica? Pan uchwałiał prawa — chłop lekcewał je sobie, pan z całą energią chciał podnieść swój dobrobyt — chłop pracował leniwie z niechęcią, pan nie był zdolnym do wytrwania w raz powziętych postanowieniach — chłop biernie zachowywał się wobec nich. Krótko powiedziawszy — przeszkadzano sobie wzajemnie i nie rozróżniano się już, bo także pod wzglę

dem intelektualnym rozłam się pogłębił. Chłop ma mało zdolności do abstrakcyi, pojęcie przyczynowości u niego słabe i stąd małe przywydywanie przyszłości, niechęć do pracy, która później dopiero rokuje plon obfity, szlachciec zniechęcony do chłopa, stanął był już u progów kosmopolityzmu.

A oświata ludowa, czyż nie dąży do wypełnienia tego rozłamu między ludem i „nie ludem”? Dąży! ale rezultaty dotychczas małe, bo nie rozumiejąc już ludu i nie znając go, nie możemy przystosować doń takiej oświaty, do której onby się garnął.

Cóż zatem czynić należy? Poznać lud coraz bardziej i zbliżać się do niego! Czy w ten sposób przepaść dzielona „nie lud” od ludu może kiedyś zostać wypełnioną? Nie raz zdaje się, że to utopia, ale — tak źle nie jest; ideały społeczne u nas żyją i krzewią się coraz bardziej nieświadomie lub świadomie. Należy dążyć do rozbudzenia coraz szerszej świadomości społecznej. Pod tym wpływem — dobrobyt musi się z czasem oprzeć na stałych podstawach; w Galicyi widzimy nawet znaczny postęp w tym kierunku. Szukajmy wielkości duszy w masach społecznych, to program godny narodu polskiego! Gdyby kiedykolwiek zbudowano Panteon dla poszczególnych narodów, to wówczas, gdyby program powyższy został w Polsce zrealizowany, moglibyśmy z dumą zaznaczyć w tym Panteonie, że przeważna część naszych obywateli zasłużyła na miano — człowieka!

Poznawać lud i zbliżyć się w ten sposób do niego, to cel naszego Towarzystwa i pod tym względem przyjmujemy słowa pani Konopnickiej za nasz program i to od chwili, kiedyśmy się w Towarzystwo ludoznawcze zawiązali. Dążenie do rozbudzenia świadomości społecznej — to rzecz całego ogółu, przy czem i my swą pracę dokładać usiłujemy. Chcemy mieć otuchę, iż pod tym względem dążymy do tego postępu, który już zdaniem pni K. objawił się w Galicyi w istocie rzeczy — odczuwać się daje.

Czy charakterystyka mas ludowych została wiernie przez panią K. oddaną? Sądzymy, że wogóle tak! a szczegóły dawać, to część naszych badań. Zresztą — krytycznej miary do przemówienia poetki w rzeczach mniej znamiennych przykładać nie zamierzamy. Jedno tylko uzupełniamy. Chłop — mówiła pani K. jest biernym społeczeństwem — bo długi czas był do gleby przywiązany. Trudno temu przeczyć, widzimy to zresztą i w sąsiednich krajach... ale chłop ten dzisiaj traci często ziemię i wówczas bierność jego względna się kończy, a przemiana ta wpływa zwolna także na masy jeszcze bierne.

Dr. K. I. Gorzycki.

* * *

Antoni Małecki. Lechici w świetle historycznej krytyki
We Lwowie 1897 8°, str. 267.

Upaństwowienie wszelkie, a więc i plemion, z których wyszło państwo polskie, mogło się odbyć już to na podstawie zaboru, już też na zasadzie ciągłej wojny odpornej. W pierwszym wypadku zaborcy, w drugim rycerze rodzinni byli tą warstwą, która rząd „państwowy” w swem ręku scentralizowała i ponad ludem postawiła. Pod naciskiem takiego rządu musiały rozumie się zakończyć swój byt społeczny archaiczne komuny; „państwo” było w zasadzie gotowe. Jak jednak było w Polsce? Czy upaństwowienie plemion nadwiślańskich odbyło się pod naciskiem najazdu Wikingów, tj. podobnie, jak na sąsiedniej Rusi? Tak twierdzi Dr. Piekosiński, naodwrot prof. Małecki jest stanowczym zwolennikiem teorii przeciwniej, tj. że państwo pol-

*

skie wytworzyło się bez najazdu żywiołów obcych. I ta książka, którą omawiamy, tj. „Lechici“ zaznacza przeciwne Drowi Piekosińskiemu stanowisko autora, ale nie w tej polemice jej cel; prof. Małecki chce tylko raz na zawsze położyć koniec t. zw. „mrzonkom lechickim“, które wielu historyków doprowadziły do twierdzenia, że państwo polskie jest wynikiem zassymilowania się dwóch obcych sobie pierwiastków etnicznych tj. Lechitów i Polan. Czy szan. autor dowiódł, co zamierzał? Sądzę, że tak, bo rzeczywiście nie posiadamy żadnych pozytywnych danych źródłowych, któreby wyraźnie Lechitów od Polan wyróżniały, nie czyni tego nawet Nestor, najkompetentniejszy w tej mierze świadek. W samej Polsce dopiero Kadłubek nazwę „Lechici“ do swej kroniki wprowadził — jak sądzę za przykładem Rusi. Cały szereg „mrzonek lechickich“, tj. opracowań w tym kierunku, nie wykazuje wcale, ażeby nazwy Lech, Lechia i Polonia Poloni były nazwami szczepów odrębnych.. ale nie wykazał prof. Małecki, czy też to nie były nazwy odrębnych plemion słowiańskich, osiadłych nad Wisłą, z których kolejno najpierw Lechici, później zaś Polanie posiadali hegemonię wśród plemion sąsiednich, jak np. Pomorzanie, Mazowszanie itd. A właśnie zdaniem mojem tak było!, czego wymownem świadectwem jest Nestor, obok rozumie się licznych w takich wypadkach analogii — powstawania państw wśród innych i do dziś istniejących ludów nieucywilizowanych. Gallus nie używał nazwy Lechici ze względu, że za jego czasów hegemonia plemienna Polan była faktem już dokonany, że więc oficjalnie tylko nazwy Polonia, Poloni były w użyciu. Dawna nazwa, sięgająca w dalszą przeszłość tj. Lęchia — Lęchici przeszła w usta ludu ruskiego, a stąd do latopisu Nestora. Dokładniej objaśniłem ten fakt uznany hegemonii plemiennej w pierwotnej Polsce, gdzie indziej (Kwartalnik historyczny), tutaj poglądy swoje tam wyrażone streszczam tylko — co zaś do dzieła prof. Małeckiego, to juźcić mogę tylko tyle zaznaczyć, że jest poniekąd ostatniem słowem w kwestyi lechickiej o tyle rozumie się, o ile wykazuje, że Lechici innym jakimś niesłowiańskim szczepem nigdy nie byli. A Wikungowie Dr. Piekosińskiego?! Ci mojem zdaniem istnieli rzeczywiście w Polsce jako drużyny najemne książąt Polańskich. Książęta ci mieli wprost społeczno polityczny interes w tem, ażeby się z pomocą najemnych rycerzy uwolnić od ograniczeń władzy przez swe własne plemię, tj. przez drobną a liczną szlachtę Wielkopolską. Najemni Wikingowie dostali z biegiem czasu posiadłości ziemskie w Małopolsce — wytworzyli słynnych małopolskich wielomóżów, w pośród których w Krakowie książęta założyli swą rezydencję, przeniósłszy ją z grodu Polan — Gniezna.

Dr. K. I. Gorzycki.

* * *

„Masovita“. Słowniczek wyrazów gwary mazowieckiej. Wydał Dr. Bolesław Erzepki. Poznań, 1896. Czcionkami drukarni Dziennika Poznańskiego, w 8-ce, str. 6. Osobna odbitka z Rocznika Towarzystwa Przyjaciół nauk Poznańskiego. Tom XXII.

W roczniku I. „Ludu“, str. 264 donosiliśmy o pracy Dr. Erzepkiego p. t.: Próbkę gwary mazowieckiej itd., jako ciekawym przyczynku do historyi gwaroznawstwa polskiego. Obecnie wypada nam znowu zanotować podobną pracę tego samego autora pod powyżej podanym tytułem, w której

podaje słowniczek mazowiecki, spisany prawdopodobnie przez Michała Kozaneckiego w 1703r., a mieszczący się na karcie 252 rękopisu znadującego się w bibliotece Towarzystwa Przyj. Nauk Pozn., pod nr. 147. Autor słowniczek ten przedrukował wiernie wraz z próbką króciutką gwary mazowieckiej, będącej wyjątkiem z II. uniwersału wydrukowanego w Próbkach gwary mazowieckiej. Do tego dodał w abecedłowym porządku wyrazy gwary mazowieckiej wraz z ich wyjaśnieniem przez Kozaneckiego. Przyczynek ten do gwaroznastwa polskiego jest starannie wydany i jako zabytek gwaroznawczy zasługuje na naszą wdzięczną uwagę.

A Kalina.

BIBLIOGRAFIA.

Ludoznawstwo, materiały ludoznawcze.

Ambrassat A. Die Provinz Ostpreussen, Bilder aus der Geographie, Geschichte und Sage, für Haus und Schule bearbeitet. Königsberg, W Koch, 1896, w 8-ce, str. XII i 389 z mapą Prus wschodn. 4 mr.

Archiv für slavische Philologie unter Mitwirkung von A. Brückner, A. Leskien und W. Nehring, herausgegeben von V. Jagić, Band XVIII 1 i 2, 3 i 4. Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1896, w 8-ce na str. 1 - 85: Die Baltica des libellus Łasicki, Untersuchungen zur litauischen Mythologie, von Dr. Th. R. v. Grienberger.

Ateneum, pismo naukowe i literackie, pod redakcją P. Chmielowskiego, zeszyt z września 1896. Warszawa, wydawcy W. Spasowicz i A. Pawiński, druk J. Cotty, w 8-ce, str. 2 nl. i 385—588. Na str. 385 do 389: O zdrowie ludu przez W. M. K.

Bielenstein A. u. E. u. H. Studien aus dem Gebiete der lettischen Archäologie, Ethnographie und Mythologie (Odbitka z Magazin der lettisch. literär. Gesellschaft). Riga, L. Hoerschelmann, 1896, w 8-ce, str. III, 61, 179 i 42. Cena 3 mrk.

Brzozowski Franciszek Korab. Przysłowia polskie. Kraków, druk. Al. Słomskiego i Sp., 1896, w 8-ce, str. XVIII i 191.

Partsch J. dr. prof. Literatur der Landes- und Volkskunde der Provinz Schlesien, Heft 4, Breslau, G. P. Aderholz, 1896, w 8-ce, str. 267 do 324. 2 mrk.

Przegląd powszechny, pod redakcją M. Morawskiego, T. J., zeszyt z września 1896. Kraków, druk. Anczyca i Sp., w 8-ce, str. 207 do 454, na str. 358—379: Ludy turajskie i ich pojęcia religijne, przez Ks. W. Zaborskiego T. J.

Tylor Edward. B. Cywilizacja pierwotna, badania rozwoju mitologii, filozofii, wiary, mowy, sztuki i zwyczajów, przez . . . . prof. antropologii na Uniwersytecie oxfordzkim, przekład z 3-go wyd. angielskiego z r. 1891. Z. A. Kowerskiej, ze wstępem i dodatkami, dotyczącymi

rzeczy słowiańskich, a zwłaszcza polskich, oraz życiorysem autora przez Jana Karłowicza, tom, I. Warszawa, wydawnictwo „Głosu“, M. Arct, druk. F. Csernaka, 1896, w 8-ce, str. IV i 433, z portretem autora. 2 rub. 40 kop.

J ę z y k.

- Bronisch G. Kaschubische Dialectstudien, Heft I.: Die Sprache der Belöce nebst Anhang.: Einige *t*-Dialecte. (Odbitka z Archiv für slavische Philologie). Leipzig, O. Harrasowitz, 1896, w 8-ce, str. VI. i 88. 2 mrk, 40 fen.
- Damroth K. Die älteren Ortsnamen Schlesiens, ihre Entstehung und Bedeutung, mit einem Anhang über die schlesisch-polnischen Personennamen, Beiträge zur schlesischen Geschichte und Volkskunde. Beuthen, P. Kasprzyk, 1896, w 8-ce, str. 254. 4 mrk 50 fenig.
- Dębicki Ignacy. Krótki wykład austriackiego prawa górniczego. Kraków, nakł. Stowarzyszenia kandydatów notaryalnych, L. Zwoliński i Sp., druk. W. Korneckiego, 1897, w 7-ce, str. 114, 39, 1 ul. i II. 1 zlr. Na str. 1—27: Słowniczek górniczy niemiecko polski; str. 29 do 39: Spis wyrazów górniczych, używanych przez Czackiego, Kluka, Lindego, Łabędzkiego, Mieroszowskiego i innych.
- Erzepki Bolesław dr. Masovita, słowniczek wyrazów gwary mazowieckiej. (Odbitka z XXII. Rócznika Towarzystwa przyj. nauk pozn). Poznań, druk. Dziennika pozn., 1896, w 8 ce, str. 6.
- Kuehnelt P. Die slavischen Orts- und Flurnamen der Oberlausitz, Heft 4. (Odbitka z Neues Lausitz. Magazin). Leipzig, O. Harrassowitz, 1896, w 8-ce, str. 92. 2 mrk. 20 fen.
- Kurka Antoni. Słownik mowy złodziejskiej, zebrał . . . zarządca c. k. areztów policyjnych we Lwowie. Lwów, nakł. autora, Druk. Ludowa, 1896, w 16-ce, str. 36. 25 ct.
- Morawski Z. Zwierzęta w przysłowiach, przypowieściach, przenośniach i porównaniach języka polskiego w Sprawozdaniu dyrekcyi c. k. gimnazjum w Tarnowie za rok szkolny 1895/6. Tarnów, nakł. funduszu nauk., druk. J. Styrny, 1896, w 8-ce większej, str. 3—45.
- Ołtuszewski Wład Dr. Rozwój mowy u dziecka, oraz stosunek tego rozwoju do jego inteligencji, studjum psychofizyologiczno-biologiczne. Warszawa, wydanie z zapomogi Kasy im. Mianowskiego. E. Wende i Sp., druk. F. Csernaka, 1896, w 8-ce, str. 80. 50 kop.

Archeologia, dzieje kultury i przemysłu.

- Barański A. Dr. prof. Die vorgeschichtliche Zeit im Lichte der Haus-thiercult. Wien, M. Perles, 1896, w 8-ce, str. IV i 296. 4 zlr. 50 ct.
- Boetticher Adolf. Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen, Heft VI: Masuren. Königsberg, B. Teichert, 1896, w 8-ce większej, str. VII i 124, z rycinami i mapą. 3 mrk.

Chojnowski Józef A. Kratkija archieologiczeskija swiedenija o priedkach Slawian i Rusi i opis driewnostiej sobrannyh s objasnienijami, wypusk I. Kijew, tipogr. W. J. Zawadzkiego, 1896, w 4-ce, str. VIII. 221 i 1 nl. z 20 tabl. rysunków.

Gawroński Rawita, Fr. Ustrój państwowo-społeczny Rusi w XI i XII w., w zarysie Lwów, Jakubowski i Zadurawicz, druk. Wł. Łozińskiego, 1896, w 8-ce, str. 222 i 2 nl. 1 zhr. 50 ct.

Kothe Jul. Verzeichniss der Kunstdenkmäler der Provinz Posen, im Auftrage des Prov.-Verbandes bearbeitet, Band III: Die Landkreise des Regierungs-Bezirks Posen, 3. Berlin, J. Springer, 1896, w 8-ce, str. 171—256, z rycinami i tabl. 2 mrk. III. 3. Die Kreise Frau-stadt, Lissa, Rawitsch und Gostyn. — Lieferung 4. str. X. i 257 do 342 z rycinami, 2 marki. III. 4. Die kreise Schrimm, Schroda, Wreschen, Jarotschin, Pleschen, Krotoschin, Koschmin, Adelnau, Ostrowo, Schildberg & Kempen.

Winiarz Alojzy dr. Polskie prawo dziedziczenia kobiet w wiekach średnich. Lwów, nakł. Gubrynowicza i Schmidta, druk. im. Ossolińskich, 1897, w 8-ce, str. 74. Cena 1 zhr. 20 ct.

G e o g r a f i a.

Ambrassat A. Heimatskunde der Provinz Westpreussen. Danzig, Kafemann, 1895, w 8-ce, str. 34 z rycinami i kartą. 25 fenig.

Danzig und Umgeburg. Danzig, R. Barth, 1896, w 4-ce podłużnej, 16 widoków. 1 marka 50 fenig.

Drażdzyński Stan. Die slavischen Ortsnamen Schlesiens, Theil I. : Kreir Leobschütz (Jaresbericht über das königl. kathol. Gymnasium zu Leobschütz). Leobschütz, 1896, w 4-ce, str. XIX.

Falkiewicz Karol. Monografia powiatu gródeckiego. Gródek, nakł. gródeckiej Rady powiatowej, druk. J. Czaińskiego, 1896, w 8-ce, str. III i 140.

Guttman B. Die Germaniesierung der Slaven in der Mark, Inaugural-dissertation. Berlin, 1895, w 8-ce, str. 30.

Heck Waleryan. Mapa historyczna Polski, wyd. 2-gie. Kraków i Biała, Kubraczka & Lang, litogr. A. Jurezykiewicza, 1896, fol, kolor., 1:4.000.000 1 korona.

Held Fr. Karte des deutschen Sprachgebietes von Nordmähren und Schlesien, am 31 December 1890. Brünn. C. Winniker, 1898, fol. kolor. 15 ct.

Liebenov W. Karte der Provinz Schlesien, Hannover, H. Oppermann, 1896, fol., kolor, 1:300.000. 7 mrk.

Nitman K. J. Geografia w gimnazyach naszych, uwagi o dzisiejszych celach i metodzie w udzielaniu tej nauki (pośw. prof. drowi Ant.

Rehmanowi). Przedruk z Muzeum. Lwów, nakł. H. Altenberga, druk. S. Bednarskiego, 1896, w 16-ce, str. 44, 20 ct.

Rieger J. Heimatkunde des Stadt- und Landkreises Beuthen in Oberschlesien. Gross-Strehlitz, A. Wilpert, 1896, w 8-ce, str. 36. 25 fenig.

Satke Wład. Powiat tarnopolski pod względem geograficzno-statystycznym na podstawie materyałów dostarczonych przez nauczycieli ludowych. (Odbitka z III. Rocznika Kółka naukowego tarnop.) Tarnopol, nakł. Kółka nauk tarnopolskiego, druk. St. Kossowskiego, 1895, w 8-ce, str. 163, z mapą prof. M. Wagilewicza. 2 zlr.

SPRAWY TOWARZYSTWA.

I. Sprawozdanie z III Walnego Zgromadzenia.

Trzecie Walne Zgromadzenie Towarzystwa odbyło się dnia 23 stycznia b. r. w sali ratusza lwowskiego w obecności kilkudziesięciu członków.

Przewodniczył prezes Towarzystwa prof. Dr. Antoni Kalina, protokół pisał sekretarz Towarzystwa dr. K. J. Gorzycki.

I. W zagajeniu przedstawił przewodniczący podstawy, na których dalszy rozwój Towarzystwa jest nie tylko możliwym, ale wprost dla dobra społeczeństwa koniecznym. To, co się często powtarza, że lud jest dla warstw inteligentnych dobrze i ogólnie znanym, jest komunałem, opierającym się na nieznanomości rzeczywistego stanu rzeczy, lub nawet na niechęci do jej poznania. Po dziś dzień badania ludu i wyniki tych badań są nietylko niedostateczne, ale często tendencyjne. Mało mamy ludzi, którzy lud prawdziwie poznać, wyrozumieć go i na wyżyny życia społecznego podnieść usiłują. Poznania ludu wymagają prawda, cel każdej wiedzy, interes narodowy i ekonomiczny. Dla interesu narodowego nader ważną jest rzeczą np. poznanie etnicznych granic polskości, dla interesu ekonomicznego zaś zbadanie, czy i o ile lud polski przygotowanym jest do pracy przemysłowej. Z takich punktów widzenia Towarzystwo ludoznawcze jest stowarzyszeniem na czasie, związanem ściśle z najważniejszymi zagadnieniami chwili. Nie dziw, że zaganią ludoznawstwo stało się wprost częścią programu warstw inteligentnych, zbliżających się do ludu, u nas dopiero początek na tem polu, ale mamy nadzieję, że jeśli członkowie naszego Towarzystwa przejmą się jego zadaniami, postępek w skazanych kierunkach będzie rzeczą dokonaną.

II. Sekretarz Towarzystwa p. dr. K. J. Gorzycki odczytał sprawozdanie z czynności Zarządu w r. 1896. Główną czynnością Zarządu były w zeszłym roku przedewszystkiem sprawy, dotyczące wewnętrznej organizacji Towarzystwa. Dążyliśmy do uporządkowania biblioteki i skompletowania jej w ten sposób, iżby przedstawiała całokształt ruchu wydawniczego polskiego na polu ludoznawstwa z uwzględnieniem także najznakomitszych publikacji zagranicznych. Z tego powodu Zarząd wybrał z grona swego osobnego biblio-

tekarza, którym był najpierw p. Ramult, później prof Dybowski. Uporządkowanie biblioteki jest na dobrej drodze, a jeśli jeszcze nie zostało ukończone, to stało się to z przyczyn od Zarządu niezależnych. Także należało urządzić i uporządkować kancelaryę Towarzystwa, co dokonane zostało zupełnie. Zarząd wypracował ponadto regulamin dla poszczególnych funkcyjnaruszy Towarzystwa i zastanawiał się nad organizacją sekcijną. Organizację tę, zaprowadzoną już w r. 1895 zmodyfikowano o tyle, że nie naznaczano już z góry sekcji i ich przewodniczących, lecz sprawę tę uczyniono zależną od ilości członków mogących stanowić skład sekcji i w niej pracować. Owocem prac przewodniczącego sekcji muzycznej prof. Soltysa jest ludowy śpiewnik kościelny, który wkrótce zostanie wydany kosztem Towarzystwa. Celem utrzymania ścisłych stosunków z nauczycielstwem ludowem wysłano również, jak w r. 1895, delegatów Towarzystwa na Walny Zjazd Tow. pedagogicznego do Stryja, ponadto za pośrednictwem pni M. Wyslouchowej nawiązano stosunki z Towarzystwem pedagogicznym na Szląsku austr. Stosunki nawiązano także z innemi Towarzystwami, o czem podawał Zarząd sprawozdania w „Ludzie”.

„Lud” organ naszego Towarzystwa zamienił Zarząd z miesięcznika w kwartalnik, co tylko na korzyść jego wyszło, gdyż pismo to rozwinęło się znacznie, więcej jak w dwójnasób. W roczniku „Ludu” z r. 1896 mamy rozpraw naukowych 23, w r. 1895 było ich 16, zbiorów materyałów etnograficznych było w r. 1895 — tylko 1, w r. 1896 zaś 27. Sprawozdań i rozbiórów miał „Lud” r. 1895 razem 6, w r. 1896, 22; wreszcie współpracowników w r. 1895 było 17, w r. 1896 zaś 34.

Zgromadzeń naukowych odbyliśmy 6; sprawozdanie z tych odczytów i dyskusji podawaliśmy w „Ludzie” i w dziennikach lwowskich. Zarząd odbył posiedzeń 7, co wystarczyło wobec tego, że na jednym z pierwszych posiedzeń poruczono załatwianie spraw bieżących, mniejszej wagi prezydium Towarzystwa. Finansowo Towarzystwo jest na dobrej drodze rozwoju, niestety wielu członków zalega z wkładkami, osobiwie na prowincyi i zaległości te urosły do poważnej sumy 383 zł. 50 ct. Sprawozdanie sekretaryatu przyjęło Walne Zgromadzenie jednogłośnie do zatwierdzającej wiadomości.

III. Skarbnik Towarzystwa p. Władysław Rebczyński odczytał następujące sprawozdanie kasowe :

I.

A) Dochody.

1. Reszta kasowa gotówką z r. 1895	57 zł. 44 ct.
2. Gotówka w pocztowej kasie oszczędności z końcem 1895 r.	52 „ 42 „
3. Wpisowe i wkładki członków zwyczajnych za rok 1896 i ściągnięcia zaległość za rok 1895	529 „ 25 „
4. Prenumerata „Ludu” za rok 1896	44 „ 50 „
Razem	683 zł. 61 ct.

B) Wydatki.

1. Wydatki kancelaryjne	30 zł. 63 ct.
2. Portorya Towarzystwa i redakcyi „Ludu“	9 „ 23 „
3. Druk i papier na ogłoszenia	8 „ — „
4. Druk i papier na czasopismo „Lud“	447 „ 54 „
5. Ekspedycya i drobne wydatki redakcyi „Ludu“	39 „ 78 „
6. Rabat księgarni Gubrynowicz i Schmidt za sprzedaż „Ludu“	10 „ 50 „
7. Kursor	15 „ 94 „
8. Różne	28 „ 21 „
Razem	589 zł. 83 ct.

Zestawienie: Dochody 683 zł. 61 ct.

Wydatki 589 zł. 83 ct.

Zostaje gotówka w kasie 93 zł. 78 ct.

II.

A) Stan czynny.

1. Gotówka w kasie z r. 1896	93 zł. 78 ct.
2. Wpisowe i wkładki od członków w pocztowej kasie oszczędności	8 „ 06 „
3. Procenta pocztowej kasy oszczędności	2 „ 46 „
4. Zalegające wkładki członków	383 „ 50 „
Razem	487 zł. 80 ct.

B) Stan bierny.

1. Za druk i papier „Ludu“	322 zł. 31 ct.
Razem	322 zł. 31 ct.

Nadwyżka w stanie czynnym wynosi . 165 zł. 49 ct.

III.

Fundusz żelazny.

Stan bierny.

1. Stała lokacya kapitału w pocztowej kasie oszczędności	100 zł. — ct.
Razem	100 zł. — ct.

Z końcem r. 1896. Fundusz Towarzystwa w pieniądzu wynosi 265 zł. 49 ct.

Lwów dnia 23 stycznia 1897 r.

Prezes :

Dr. Kałina.

Skarbnik.

Wł. Rebczyński.

IV. Dr. Kulczycki referent komisji kontrolującej, postawił wniosek udzielenia absolutorium Zarządowi Towarzystwa i podziękowania skarbnikowi za dodatnią dla dobra Towarzystwa działalność. Wnioski oba jednoznacznie przyjęto.

V. Przewodniczący przedstawił preliminarz budżetu Towarzystwa na rok 1897, którego dochody oznaczono na 1149 zł. 73 ct., a rozchody na 1345 zł., wskutek czego pozostaje niedobór w kwocie 195 zł. 27 ct.

VI. Na wniosek p. Lewickiego wybrano przez aklamację prezesem Towarzystwa nadal prof. Dr. Kalinę, a wiceprezesami: prof. Dr. Antoniego Rehmana i p. Władysława Przybysławskiego.

VII. Przewodniczący podał do wiadomości Walnego Zgromadzenia, że na r. 1897 przypadają wybory tylko 7 członków Zarządu w myśl zmian, zaprowadzonych w statucie Towarzystwa w r. 1896. Wylosowano mianowicie 4 członków: jeden tj. prof. Rehman został wybrany wiceprezesem Towarzystwa, Dr. Biegeleisen zaś zrezygnował, a p. Adolf Strzelecki został usunięty.

VIII. Po 10-ciu minutowej przerwie, w czasie której odbywały się wybory kartkami, ogłosili skrutatorowie pp. Dr. Kulczycki, Lewicki i Dr. Kolessa wynik głosowania do Zarządu.

Wybrani zostali pp.: Dr. Iwan Franko, Franciszek Rawita Gawroński, Dr. K. J. Gorzycki, Dr. Franciszek Krętek, Ludwik Pierzchała, Stefan Ramuła i Antoni Sienicki.

IX. Do komisji kontrolującej powołano przez aklamację pp. Dr. Rom. Kulczyckiego, Bolesława Lewickiego i Dr. Jana Niemca.

X. Na wniosek prof. Sokalskiego uchwalono: Zawiadomić w „Ludzie“, lub ewentualnie kartkami korespondencyjnymi członków Towarzystwa zalegających z wkładkami, aby do 14 dni zaległości swe wyrównali; w przeciwnym razie zaległości te mają być ściągnięte przez mandant pocztowy.

Na tem obrady zakończono.

II. Sprawozdanie z posiedzeń Zarządu.

Szóste posiedzenie Zarządu dnia 8 stycznia 1897.

Obecni pp.: Dr. Biegeleisen, prof. Dr. Dybowski, Dr. Gorzycki, Kolbuszowski, Rebczyński, prof. Dr. Rehman, a pp.: Franko i Rawita Gawroński usprawiedliwili pisemnie swą nieobecność.

Przewodniczył prezes Tow. prof. Dr. Kalina.

1) Zatwierdzono protokół poprzedniego posiedzenia.

2) Przyjęto 8 nowych członków: Eliasza Gerusa naucz. (Bełż), Błażej Jurkowski naucz. IV. gimn. (Lwów), Józefa Liszke nauczycielka (Lwów), Ludwik Młynek prof. gimn. (Buczacz), Franc. Ksawery Mroczo, insp. okr. (Śniatyn), Franciszek Nowicki sł. med. (Kraków), Jan Sabatowski naucz. (Felsztyn), Marya Słobodówna, kand. naucz. (Lwów), Jan Wewiórski aptekarz (Lwów).

3) Prezes Tow. doniósł, że śpiewnik kościelny został już oddany do druku i że około połowy lutego zostanie wydrukowany.

4) Prezes Tow. doniósł, że prezydium Tow. wniosło dwa podania o subwencję: *a)* do Rady miejskiej lwowskiej i *b)* do lwowskiej Kasy oszczędności. Zarząd przyjął to oświadczenie do zatwierdzającej wiadomości.

5) Z powodu wyczerpania pierwszego nakładu statutu Towarzystwa, uchwalono wydać nowy nakład w 1000 egzempli.

6) Uchwalono zawezwać delegatów Tow. do złożenia Zarządowi rocznego sprawozdania z czynności, a to do dnia 31 bm. włącznie.

7) Zamianowano delegatami Tow. Ludwika Młynka prof. gimn. na Buczaczu i Franc. Ksaw. Mroczkę, insp. okr. na Śniatyn.

8) Ułożenie preliminarza dochodów i wydatków Tow. na rok 1897 poruczono prezydium Tow. i skarbnikowi.

9) Przyjęto następujący porządek dzienny dla przyszłego Walnego Zgromadzenia: *a)* Słowo wstępne prezesa Tow., *b)* Sprawozdanie sekretarza z działalności Zarządu za rok ubiegły, *c)* Sprawozdanie kasowe skarbnika, *d)* Sprawozdanie komisji kontrolującej, *e)* Wybór prezesa i 2-ech wiceprezesów, *f)* Wybór uzupełniający członków Zarządu.

10) Na podstawie statutu §. 27 wylosowano pp.: Dr. Frankę, Rawitę Gawrońskiego, Dr. Gorzyckiego i Ramuła; Dr. Biegeleisen zrezygnował dla braku czasu.

11) Termin przyszłego Walnego Zgromadzenia naznaczono na 23 bm. i uchwalono rozesłać pisemne zaproszenie dla członków Towarzystwa.

III. Zgromadzenie miesięczne Towarzystwa.

Piąte miesięczne zgromadzenie naukowe Towarzystwa ludoznawczego odbyło się dnia 14 listopada 1896 r. w sali gabinetu geograficznego c. k. Uniwersytetu, na którem sekretarz Towarzystwa Dr. K. I. Gorzycki odczytał nadesłaną przez Jana Syrokomlę na ręce prezesa rozprawę p. t. „Rusyfikacya Żmudzi“. Autor rozprawy nakreślił obraz usiłowań rządu rosyjskiego szerzenia kultury rosyjskiej a przez nią i wpływu swego na Żmudź od czasu, kiedy prowincya ta z rozbiorem Polski dostała się pod panowanie Rosyi. Szczególnie po roku 1863-cim usiłowania te przybrały groźną postawę i w systematyczny prowadzone były sposób. Mianowicie w dwóch kierunkach rząd wyteżał swoją działalność, by dojść do zamierzonego celu, jakim jest rusyfikacya zupełna mieszkańców tej ziemi.

Punkt ciężkości przypada na szkoły, przez które język państwowy ma się stać panującym i wyrugować miejscowy i polski. Autor na podstawie urzędowych sprawozdań podał cyfry uczęszczających dzieci do szkółek elementarnych, poczynwszy od 1890 r. w poszczególnych powiatach i stosunek procentowy mieszkańców umiejących czytać i pisać po rosyjsku. Cyfry te są pouczającą krytyką tej pracy syzyfowej, która powinna dobrze myślicy Rosyan przekonać o bezowocowości tych usiłowań rządowych.

Nie lepiej przedstawiają się usiłowania szerzenia rosyjskiego życia ekonomicznego w poszczególnych powiatach. I tutaj cyfry rządowe są podstawą, na której autor z całą gruntownością i bezstronnością wykazuje rezultaty tej pracy. Własność ziemska „uprzywilejowana“ mimo wszelkich możliwych ułatwień i starań ze strony rządu, wygląda cyfrowo bardzo niezna-

cznie, a pod względem ekonomicznym znalazła należyty wyraz i ocenę w znanym aforyzmie Sołtykowa (Szczedryna): „obrusił imienie — ujechał“, t. j. zniszczył wszystko, co można było zniszczyć i porzucił ziemię spustoszoną, wydzierzawiwszy żydowi, obchodząc zakaz prawny.

Jeszcze gorzej przedstawia się drobna własność rosyjska ruskich osiedleńców, która, według samych słów urzędowych, nie osiągnęła celu, a osiedleńcy ci cieszą się nieszczególną opinią nawet w oczach sądów rosyjskich.

W końcu mówi autor o ludności prawosławnej w miastach, której stosunek do miejscowej i fluktuację przedstawia cyframi na tablicy w latach 1885 i 1894 w miastach powiatowych. Z cyfr przytoczonych pokazuje się, że jeżeli wogóle może być mowa o przyroście ludności prawosławnej w miastach, to tenże jest małym i sztucznym, wywołany przeważnie miejscowymi warunkami i okolicznościami, jak np. ufortyfikowanie Kowna, które ogromnie zwiększyło ilość urzędników. Do ludności prawosławnej należą także staro-wiercy, którzy w niewielkiej liczbie zamieszkują niektóre miasta, z których mieszkańcami się żyli i gdyby nie różnica wiary, za którą przez rząd są srodze prześladowani, mogliby się uważać za żywioł miejscowy.

Wogóle ludność rosyjska w r. 1885 wynosiła w miastach 11.78% ogółu mieszkańców, w powiatach zaś 3.68%; w dziesięć lat potem, t. j. 1895 w miastach 15.18%, w powiatach 3.20%. Wogóle odsetek ludności rosyjskiej do ogółu ludności gub. Kowieńskiej w r. 1885 wynosił 4.22%, a w r. 1894 zaś 4.34%.

Szóste miesięczne zgromadzenie naukowe Towarzystwa ludoznawczego odbyło się dnia 18 grudnia w sali gabinetu geograficznego c. k. Uniwersytetu, na którym p. Fr. Rawita Gawroński wygłosił odczyt p. t. „Geneza kierunku i charakteru pracy Z. D. Chodakowskiego“.

Prelegent wybrał sobie do odczytu umyślnie temat sporny, ażeby za pomocą dyskusji wyjaśnić go i w ten sposób przyczynić się, odnośnie do Z. D. Chodakowskiego, do rozwiązania jednej z najciekawszych zagadek ludzkiego ducha, t. j. wpływów postronnych na genezę i kierunek pracy. Teza powyższa o tyle była ciekawszą, że w tym wypadku szło o impulsy i wpływy naukowe na człowieka, który w Polsce położył pierwszy podwaliny pod etnografię i łączące się z nią nauki.

Skąd Chodakowski mógł się rozmiłować w ludoznawstwie? Adwokat, a później żołnierz, wreszcie zbieg z wojska i tułacz, znika na lat kilka z horyzontu swego otoczenia, ażeby dać się poznać na polu zupełnie innej pracy niż ta, do jakiej się sposobił. Oczywiście, w ciągu tych kilku lat zaszły owe zmiany. Rąbek tajemnicy z życia Chodakowskiego uchylił już poprzednio prelegent w odczycie, mianym w Towarzystwie ludoznawczem p. t. „Pobyt Z. D. Chodakowskiego w Galicyi“. W odczycie, o którym mówimy, zajął się wyjaśnieniem wpływów, które go na drogę nowej pracy pchnęły.

Wpływów tych nie upatruje prelegent w ogólnym ruchu ludoznawczym, jaki obudził się w Europie ku końcowi XVIII w. i w początku XIX w. Był to zresztą ruch nie naukowy, lecz raczej romantyczny, który mógł pewną ideą zapłodnić umysł Chodakowskiego, ale nie postawił przed nim jasnego celu pracy. Do takich wpływów romantycznych można zaliczyć po-ezye Ossyana, poemat o Nibelungach i niewiele co więcej. Zbiory braci

Grimmów i Karadzicza, czasem pojawienia się sięgały już doby zupełnego i świadomego kinrunku pracy Chodakowskiego, a więc na niego nie wpływały. Czeszy badacze starożytności słowiańskich nie mogli na niego wpływać z tej samej przyczyny; rosyjscy — jeszcze mniej.

Trzeba przeto wpływów tych szukać bliżej. Prelegent upatruje je ze strony H. Kollątaja, a jako źródło wskazuje list Kollątaja do księgarza J. Maja w Krakowie (15 lipca 1802), w którym ten znakomity kapłan mówi o potrzebie dzieła traktującego „o obyczajach, zwyczajach i obrzędach narodu polskiego“. List ten wszakże dostał się do „Towarz. przyjaciół nauk“ i został wydrukowany w chwili, gdy Chodakowski w kraju nie było; trudno przypuścić, ażeby się z nim zapoznał w Omsku lub w podróży. Mógł go poznać dopiero po r. 1812, gdy się schronił na Wołyń i zetknął z Czackim. Konieczność ukrywania się, niemożność powrotu do prawidłowego życia, a wrodzone zamilowanie do ludu i jego świata, pchnęły go przypadkowo na drogę pięknej i pożytecznej pracy. Kierunek wpływu Kollątaja ograniczył i zajął się badaniem twórczości ludowej i mitologii, co trwało do r. 1818. Później Chodakowski poświęcił się archeologii przedchrześcijańskiej. Na tem polu prelegent upatruje wpływ Jana Potockiego. Jak tamten badał Słowiańszczyznę i ziemie polskie, lub niegdyś do Polski należące pod względem geograficzno-historycznym i ludoznawczym, tak Chodakowski postanowił zbadać je pod względem geograficzno-archeologicznym i ludoznawczym. Śladem Potockiego poszedł Chodakowski w tym także względzie, że oddał siły swoje i zdolności na usługi Rosyi, poświęcił pracę swoją jak tamten Aleksandrowi I. i wypracował mapę archeologiczną na wzór archeologicznego atlasu Potockiego, sporządzonego dla państwa rosyjskiego. Wpływ ten nie pozbawił wszakże Chodakowskiego samodzielności, tylko skierował go w stronę Rosyi i uczynił bezpłodnym prawie dla polskiej nauki, w ostatnim okresie jego życia. Nad odczytem p. Rawity wywiała się żywa dyskusya, w której wzięli udział pp. Dr. Kolessa, Kręek i Sienicki.

Dr. Kolessa zwrócił uwagę prelegenta, że Chodakowski mógł znać wcześniej zbiór pieśni rosyjskich ludowych Lwowa, które wyszły z końcem XVIII. w. i ukazały się także w drugim wydaniu r. 1810, uzupełnione nutami, ułożonemi przez Pracza. Wiadomą jest także rzeczą, że Chodakowski znał się osobiście z Lachem Szyrmą. W najnowszej literaturze rosyjskiej ukazało się dzieło Daszkiewicza, prof. Uniw. Kijowskiego, traktujące o początkach poezyi ludowej ludów słowiańskich, ważne także dla poznania genezy pism Chodakowskiego.

Dr. Kręek jest zdania, że pieśni Ossyana większy wywarły wpływ na Chodakowskiego, niżeli to przypuszcza prelegent; Chodakowski znał je przecież dobrze — nie z oryginału wprawdzie, ale z tłumaczenia Krasińskiego. P. Sienicki dodał do zapatrywań wygłoszonych przez prelegenta ważny szczegół, mianowicie — że Chodakowski musiał znać wydany r. 1805 przez H. Kollątaja zbiór zwyczajów ludowych wschodniej Galicyi i takiż zbiór obyczajów ludu między Łomnicą i Stryjem, wydany r. 1811 przez Czerwińskiego.

W odpowiedzi zaznaczył prelegent, że odczyt jego był tylko częścią większej pracy o Chodakowskim, w której szczegóły, podniesione przez Dr. Kolessę i Dr. Kręeka zostały uwzględnione, a ważne wiadomości, podane przez p. Sienickiego — autor zbada jeszcze samoistnie i do pracy swej wciągnie.

IV. Wykaz darów na rzecz Towarzystwa.

Do biblioteki ofiarowali:

1. Dr. Čeněk Zíbrt dzieła swoje: Dějiny kroje v zemích českých od dob nejstarších až do války husitské. V Praze 1892.
2. Vynášení „smrti“ a jeho výklady. V Praze 1893.
3. Daniel Fetter: Islandia aneb krátké vypsání ostrova Islandu, vytištěné od Daniele Michálka v Praze 1673. Praha 1894.
4. Bohabojní a svatí cechové. Praha 1894.
5. České písně o Waldštejnovi a Harantovi ze XVII a XVIII věku. Praha 1894.
6. Staročeské zbirky „pohádek“ (hádanek). Praha 1894.
7. Jak se kdy v Čechách tancovalo. Praha 1895.
8. Staročeské obyčeje a pověry pivovarské. Praha 1896.
9. Dr. Kažm Gorzycki: Waleryan Heck: Mapa historyczna Polski. Wyd. 2. Kraków.
10. Troickosawsko - Kiachtinskoje otdělenije Amurskago Otděla imp. russk. geograficzeskago Obszczestwa svoje protokoly z r. 1894 Nr. 1, 3, 4; z r. 1895 Nr. 2, 3, 4, 5, 6, 7; z r. 1896 Nr. 3.
11. Tož svoje sprawozdanie (Otczet) za r. 1894, 1895.
12. Wydział Czytelní akademickiej we Lwowie. Sprawozdanie za rok 1895/6.
13. A. Strzelecki rozprawę swoją: Ludoznawstwo i zbieranie materiałów ludoznawczych. Lwów 1895, egzemplarzy 150.
14. Naukowe Towarzystwo imienia Szewczenki organu swego: Zapiski tom 1—8.
15. Dr. M. Murko swą pracę: Narodopisna razstava českoslovanska v Prazi l. 1895, odbitka z Letopis Matice Slovenske za l. 1896.
16. Dr. Lubor Niederle dzieło swe: O původu Slovanů. Studie k slovanským starožitnostem. V Praze 1896.
17. Redakcyja Gazety handlowo-przemysłowej: Opis stanu Parana w Brazylii z angielskiego przełożył prof. Dr. J. Siemiradzki. Lwów 1896.
18. Národopisné Museum českoslovanské: I. Zpráva o činnosti Národopisného Musea českoslovanského. V Praze 1896.
19. Příspěvky k dějinám národopisn českoslovanského. V Praze 1896.
20. Věstník Národopisného Musea českoslovanského. Číslo 1. Praha 1886.
21. Průvodce po Národopisném Museu českoslovanském. Praha 1886.
22. Dr. J. Polívka: Neuere slavische Märchensammlungen. Osobna odbitka z Archiv. f. slav. Philologie tom XIX.

Do muzeim ofiarowali:

Pani Marya Wyslouchowa: Model drzwí domu włościańskiego i modele: stołu, szafy, krzeselka, ławki, jakich używają włościanie we wsi Istebnie (Szląsk austr.).

Składając serdeczne podziękowanie Szanownym ofiarodawcom, prosimy o dalsze nadsyłanie takowych na rzecz Towarzystwa.

V. Wykaz towarzystw naukowych i redakcyi pism, z któremi Towarzystwo nawiązało stosunki.

38. Troickosawsko - kiachtinskoje Otdelenije amurskiego Otděla imp. russk. geograf. Obszczestwa. Troickosawsk., które posyła Towarzystwu swoje sprawozdania.

VI. Spis członków Towarzystwa.

Wyciąg ze statutu:

§. 5. Członkami Towarzystwa mogą być osoby nieposzlakowanego charakteru bez różnicy płci.

§. 7. Członkiem założycielem zostaje ten, kto na cele Towarzystwa złoży jednorazowo kwotę 200 koron.

§. 12. Członkowie czynni uiszczają wpisowego najmniej 2 korony, tudzież roczną wkładkę w ilości 8 koron, płatnych kwartalnie.

Słuchacze Uniwersytetu oraz nauczyciele szkół ludowych wiejskich, płacą wpisowego 1 koronę, a wkładki rocznej 2 korony; nauczyciele mało-miejscy oraz nauczycielki i nauczyciele młodsi we Lwowie i Krakowie płacą wkładki rocznej 4 korony, a wpisowego 1 koronę, nauczyciele starsi we Lwowie i Krakowie płacą 6 koron wkładki a 1 koronę wpisowego.

Uwolnionym może być od wkładki rocznej ten z nauczycieli ludowych, który dostarczy redakcyi „Ludu“ materiałów etnograficznych w odpowiedniej objętości, mogących być użytkowanymi do druku. (Uchwała Zarządu Tow. z dnia 30 października 1895).

Członek Towarzystwa zalegający z całoroczną wkładką, nie otrzymuje dalszych zeszytów „Ludu“ z następnego roku, a jeżeli zawezwany do zapłacenia zaległości nie uiści jej w przeciągu trzech miesięcy, zostaje wykreślony z Towarzystwa. (Uchwała Zarządu Tow. z dnia 1 lutego 1896).

251. Bałaban Józef, naucz., Lwów.

252. Gerus Eliasz, naucz. w Waniowie, p. Bełz.

253. Jurkowski Błażej, prof. gimn., Lwów.

254. Liszkówna Józefa, naucz., Lwów.

255. *Mlynek Ludwik, prof. gimn., Buczacz.

256. *Mroczo Ksawery, insp. szk. okr., Śniatyn.

257. Nowicki Franc., sł. med., Kraków.

259. Słobodówna Marya, kand. naucz., Lwów.

258. Sabatowski Jan, naucz., Felsztyn koło Chyrowa.

260. Soleski Jan, naucz., Lwów.

261. Wewiórski Jan, aptekarz, Lwów,

Członkowie oznaczeni gwiazdką, są delegatami Towarzystwa i jako tacy zastępują interesa jego na prowincyi i są upoważnieni do przyjmowania zgłoszeń i wkładek na rzecz Towarzystwa.

ZARYSY PRAWA ZWYCZAJOWEGO

ludu litewskiego.

W S T Ę P.

Pojezierze Bałtyckie, od dolnego biegu Dźwiny aż do ujścia Wisły, w zaraniu dziejowem Europy północnej zamieszkiwały ludy litewskie, należące niewątpliwie do rasy krótkogłowców Europy środkowej, czyli rasy keltycko-słowiańskiej. Badania antropologiczne, zwłaszcza Dra Olechnowicza, stanowczo stwierdziły, że Litwini należą do krótkogłowców środkowo-europejskich, o wzroście mniej niż średnim, z przewagą elementu ciemnego w barwie włosów i oczu, ze średnim wskaźnikiem nosowym. Warto nadmienić, że im bliżej będziemy posuwali się ku brzegom Bałtyku, tem bardziej zwiększa się ilość jasnych blondynów, a nawet w niektórych okolicach typ jasnowłosey staje się panującym. Na północy spotykamy już sporo osobników ze wskaźnikiem czaszkowym 75, czyli wybitnie długogłowych; wogóle w tych okolicach występuje dość dobitnie domieszka typu długogłowca blondyna. O ile wiadomo, spotykamy też wyraźne ślady domieszki typu fińskiego, w ostatnich czasach nawet zrobiono przypuszczenie, iż Jadźwingowie byli Finnami.

W zaraniu dziejowem plemię litewskie zajmowało prawie całe dorzecze Niemna, sięgając na zachód do ujścia Wisły, na południe do średniego biegu Bugu, na wschód zaś przekraczało dolny bieg Dźwiny zachodniej. W wieku X. plemię to rozpadało się na szczepy następne: Letgoła (Letgola, Latwin-gals = koniec Litwy), dzisiejsza Łotwa zamieszkiwała około ujścia Dźwiny zachodniej; Zemgała (Semigalias, Žemegalas = koniec ziemi), osiadła wzdłuż lewego brzegu średniego biegu Dźwiny; Kors (Kurony) zajmowała półwysep pomiędzy morzem Bałtyckiem a zatoką Ryzką; Prusacy (Borussi) zamieszkiwali pomiędzy Niemnem a Wisłą; Żmudź (Zomojten) osiadła ziemie od rzeki Niewiaży aż

do morza; Litwa (Letuwis, Lietuwa, Lietuwnikas) mieszkała wzdłuż Wilii i średniego biegu Niemna oraz Jadźwingowie, którzy wciśnęli się klinem pomiędzy plemiona słowiańskie, Mazurów i Dregowiczów, sięgali swemi osadami wzdłuż Bugu aż do granic Wołynia.

Plemiona litewskie nie wytworzyły ani jedności, ani form bytu państwowego: każda gałąź tego plemienia tworzyła osobne szczepy, znajdujące się na szczeblu ustroju rodowego. Rody poszczególne władały kawałkami terytorium plemiennego; każdy taki ród stanowił jednostkę zupełnie samodzielną i niezależną, którą rządził naczelnik rodu — kunigas. Związki rodowe były nader luźne; ograniczały się one tylko wspólnością etnograficzną i kulturalną; nie umiały one nawet łączyć się z sobą, by odeprzeć groźnych wrogów zewnętrznych, Niemców i Słowian. W zaciętej walce o byt, którą ludy litewskie prowadziły z niesłychanym uporem i rozpaczliwą odwagą, wytepiono do szczętu Prusaków i Jadźwingów, ujarzmiono Letgołę, Kors (Kuronów) i Zemgałę; te plemiona zlały się w jedno, wytwarzając dzisiejszych Łotyszów.

W zaciętej walce o byt w wieku XIII. powstaje w drodze podboju państwo litewskie; podstawy jego zakłada Ryngold, wygrywając krwawe bitwy pod Uszpolem i Kamieniem (1233 do 1234 r.) nad Kawalerami Mieczowymi, oraz pod Mohilną (1235 r.) nad koalicją kniaziów ruskich. Lenne panowanie Ryngolda w 1239 r. sięgało już do Połocka, Witebska, Orszy i Smoleńska. Syn jego, Mendog czyli Mindowe, odparł hordy Tatarów i zagarnął grody Rusi Białej, wyludnionej i znękaney przez najazd mongolski, jako to: Nowogródek, Słonim, Brześć, Grodno i Wołkowysk. Po jego śmierci (zginął w r. 1263 z ręki ks. Dowmunta) rozpoczyna się cały szereg walk strasznych domowych, pomimo których zagarnięto jednak ziemie Jadźwingów (Podlasie), wówczas już prawie wytępionych doszczętnie. Wstąpienie na tron dynastji Lutawora utwierdza i rozwija władzę wielkoksiażęcą, zabezpiecza posiadanie zhołdowanej Rusi i odpiera Tatarów; Witenes odparł 22 napadów Krzyżaków i dziewięć razy zwiedził Polskę, rozpuszczając zagony aż do Kalisza. Za Gedymina (1315—1340 czy 1341 r.) zhołdowano Wielkie Księstwo Kijowskie i część Siewierza, oraz Wołyń, który syn jego, Lubart, zajął bez oporu prawem spadkowym; za Olgerda (1345—1377) ostatecznie opatowano Ukrainę, Wołyń, Podole, Siewierze i część ks. Smoleńskiego, oraz Ks. Brańskie; Psków i Nowgorod szukały jego opieki i ulegały mu. Wogóle Litwa z łatwością ujarzmiła i zhołdowała

Ruś Białą, krywicką, politycznie słabą i podzieloną, ale chrześcijańską i nieskończenie przewyższającą w rozwoju cywilizacyjnym i uległą jej wpływow...

Inaczej natomiast działo się na zachodzie. Krzyżacy po długiej a uporczywej walce wytepiłi doszczętnie Prusaków, Kawalerowie Mieczowi zaś ujarzmili Letgołę, Korś i Zemgołę, t. j. plemiona, które zlawszy się dały początek dzisiejszym Łotyszom. Walka z zakonami, właściwie z Niemcami, rozpoczyna się od czasów Ryngolda, ale staje się zaciętą i nieubłaganą od chwili wytepienia Prusaków, gdy Krzyżacy zwrócili wszystkie swe siły przeciwko Litwie, a odgłos tych zapasów krwawych z pogaństwem litewskiem ściga i Krzyżowników i środki materialne niemal z całej Europy. Już papież Jan XXII. dozwolił ogłosić przeciw Litwie krucyatę powszechną; Gedymin zrozumiałwszy grożące mu niebezpieczeństwo, chciał porozumieć się z papieżem, dowodząc, że pragnie z całym chrześcijaństwem pozostać w pokoju, byleby się uwolnić od Krzyżaków i naród z barbarzyństwa podźwignąć; wyrażał nawet chęć przyjęcia katolicyzmu (list do arcybiskupa rzyckiego). Gdy te zabiegi spełzły na niczem, wówczas Gedymin zwraca się ku Polsce i we Władysławie Łokietku znajduje godnego siebie sprzymierzeńca; odtąd sojusznicy prowadzą aż do śmierci rozpaczliwy bój z zakonem. Ani bohaterskie usiłowania Olgerda i Kiejstuta (1345—1382 r.), ani rozpaczliwe męstwo Litwinów i Żmudzinów, którzy każdą piędź swojej ziemi bronili z niesłychaną odwagą, ani posiłki Rusinów i Tatarów nie mogły wstrzymać postępów Krzyżaków, posiłkowanych przez całą niemal Europę. W samej rzeczy Olgerd przegrywa walną bitwę nad Strawą w Trockiem (1348 r.), która potęguje tylko żądzę zaborów; od r. 1361 wojna staje się nieubłaganą, eksterminacyjną; „ochrzcić lub wytepić Litwinów“ — to ówczesne hasło zakonu! W r. 1363 Krzyżacy dobywają i burzą zamki nadniemeńskie (stare i nowe Kowno, Bissenę i Wielonę); w r. 1365 pustoszą ogniem i mieczem cały kraj aż po Wilno; w r. 1367 wznoszą warownie na ziemi litewskiej; w r. 1370 w krwawej bitwie pod Rudawą biją Litwinów, Żmudzinów, Rusinów i Tatarów; w r. 1383 pustoszą całą Litwę i ocierają się aż o mury stolicy; w r. 1390 znowu pustoszą cały kraj i oblegają bezskutecznie Wilno, którego bohaterską obroną unieśmiertelniał się Moskorzewski, naczelnik załogi. Od tej chwili występuje już Polska w obronie Litwy, która od r. 1387 była katolicką i unią dynastyczną zjednoczona z Polską. Mimo to czas niejakiś jeszcze szczęście sprzyjało Krzyżakom: tak w. ks. Witold w 1400 r. musiał

im ustąpić całą Żmudź, ale starszyzna zakonu zrozumiała już dobrze, że Polska stanęła na zawadzie. „Polska, jej król i naród, jej przekłete instytucje i zwyczaje, które mienia prawami — Polska stoi nam w drodze!” — wołał do Niemców oburzony Wielki Mistrz zakonu. (Prochaska, Szkice historyczne z XV. w., str. 50). I tak było rzeczywiście! Na polach Grunwaldu padł 15 lipca 1410 r. kwiat rycerstwa niemieckiego; zadano ciężki cios potęgze zakonu... Ochrzczenie Litwy i Żmudzi usunęło rację jego bytu, wewnętrzne rozprzężenie dokonało reszty... Widząc to Witold, ten największy geniusz polityczny plemienia litewskiego, zwykł był mawiać: „Gdyby nie Polska, Litwa moja byłaby dziś niemiecką!” (Prochaska, tamże str. 56). Jakoż rzeczywiście Polska zadała ostateczny cios zakonowi, bo w wojnie pruskiej (1453—1466 r.) Litwa nie uczestniczyła; traktat toruński uczynił W. Mistrza hołdownikiem królów polskich i przyłączył do Polski Prusy zachodnie. Wogóle ma zupełną słuszość Limanowski twierdząc, iż związek z Polską uratował lud litewski od zatonięcia w morzu niemieckiem.

W tej strasznej, eksterminacyjnej walce, nieliczny szczep litewski topniał poprostu, jak śnieg na słońcu, potęgując tylko swą dzikość, a wyrabiając silną organizację wojskową, opartą na strasliwym despotyzmie wielkich książąt, despotyzmie barbarzyńskim i feudalizmie. Pierwotny ojcowski ustrój rodowy, już wytwarzający pewne formy władania terytoryalnego, pod wpływem walk zewnętrznych łatwo a rychło przeobraził się w silną wojskowo-feodálną organizację. O ile wiemy, władza naczelników rodów poszczególnych była niemal nieograniczoną; do nich należało całe mienie rodowe i prawo rozporządzenia niem; wszyscy członkowie rodu byli mu ślepo ulegli, acz pośrednio, bo władza jego rozciągała się tylko na naczelników spółnot rodzinnych, ale w każdej takiej spółnocie wszystko ugięło się przed wolą jej zwierzchnika. O ile wiemy, władza ta rozciągała się nawet na stosunki czysto rodzinne, np. zameżcie... Powoli w osobie W. Księcia zjednoczyła się cała władza, spoczywająca dotąd w ręku Kunigasów, a jaki był zakres tej władzy, wiemy już w zarysach ogólnych. Muszę nadmienić, że wskutek rozpowszechnienia się w owych czasach wyznania wschodniego i białoruszczyzny, powoli znikła powaga pogańskich wierzeń religijnych i starych zwyczajów, zachowujących wówczas jeszcze prawdopodobnie dużo śladów prawa macierzyńskiego i pierwotnych pojęć, ponieważ przeżytki ich dochowały się aż dotąd. Zresztą już znaczna część drużyny wielkksiążęcej składała się z chrześcian, na których

duchowieństwo pogańskie i litewskość nie wywierały żadnego wpływu.

Walka z Niemcami wymagała z konieczności jednolitej i sprężystej organizacyi, zależnej li tylko od woli w. księcia. Taką organizacją w warunkach ówczesnych, mógł być tylko feudalizm, ujęty żelazną dłońią takich panujących, jak Gedymін, Olgierd i Witold. Wielki książę był właścicielem całego terytorium państwa. „Wielki książę, mówi Jaroszewicz, pod chorągwią swoją rozdawał znaczne krainy książętom krwi lub hołdowniczym tudzież możnym bojarom, a ci niższemu rycerstwu, zachowując każdy władzę zwierzchnią czyli senioralną; każdy w ten sposób zaciągał osobisty obowiązek służby i opłat, oraz uległości do tego stopnia, że nawet zawieranie małżeństw ¹⁾ i osiąganie spadków po rodzicach zależało od woli zwierzchniego lennodawcy“.

Za przykładem wielkich książąt szli wielcy panowie i rycerstwo niższe, tak że w całej Litwie nie było ani jednego człowieka niezależnego; nawet w wieku XVI Orzechowski słusznie nazywał Litwę „stkiem książęcych poddańczuchów“. Słowem — w. książę gniótł swych wasalów bezpośrednich, ci zaś, jako lennodawcy — swych lenników itd. aż do najniższych, którzy już wyzyskiwali bez wszelkiego miłosierdzia lud prosty. Powszechny ucisk i niewola, przeciążenie podatkami, opłatami i robociznami, straszna ciemnota, zbiednienie ogólne, spotęgowanie się dzikości i barbarzyństwa — oto skutki walki eksterminacyjnej z Krzyżakami! Dzikość i barbarzyńskość występują na każdym kroku; dość przewertować ówczesne kroniki! Jaroszewicz tłómacząc ten stan rzeczy, mówi: „Litwini bowiem przez owe rabunki i wszelkiego rodzaju zniszczenia, zostawszy pogrążeni w niedoli, odosobnili się od całego świata, szukając schronienia w dzikich pustyniach“. Oczywiście — to wszystko tylko potęgowało moralne znaczenie Krzyżaków, usprawiedliwiając w opinii Europy ich postępowanie, oraz jednając licznych zwolenników i nader obfitą pomoc materialną.

Jednocześnie też rozpowszechnienie się wyznania wschodniego i wpływów białoruskich groziło zupełną zagładą plemieniu litewskiemu. Litwa z łatwością ujarzmiła Ruś Białą, politycznie słabą i podzieloną, ale chrześcijańską i stosunkowo kulturalną... i uległa jej wpływom cywilizacyjnym, co było zupełnie naturalnem i zro-

---

¹⁾ Zwyczaj wydawania gwałtem za mąż osób zależnych, pomimo zakazów kościelnych i prawnych, ustał dopiero ostatecznie w r. 1861, po zniesieniu poddaństwa.

zumiałem. Wpływy te oddziaływały w kierunku rozpowszechnienia wyznania wschodniego, oraz ściśle z nim połączonego byzantyzmu, języka białoruskiego, oraz instytucyj państwowych i społecznych, obyczajów i zwyczajów; wpływy te były tak potężne, że liczne ślady ich przechowywały się aż do naszych czasów.

Wyznanie wchodnie zaczyna robić już znaczne postępy od połowy XIII. w. tj. od chwili rozpoczęcia ujarzmienia Rusi. Z widoków politycznych i własnego interesu, książęta litewscy nie tylko zezwalają na jego rozpowszechnienie, ale nawet sami przyjmują je chętnie, ponieważ, chcąc panować na Rusi, musieli to robić z konieczności. Z takich pobudek ochrzczili się dwaj synowie Mendoga, Arwid czyli Dowmunt i Towciwił. Syn zacieklego poganina Trojnata nawraca się na wyznanie wschodnie, zostaje mnichem, zakłada monaster św. Elizeusza około Nowogródka, w którym miał być nawet opatem. Bracia Trojdena († 1283), Sierputiej, Riczej i Swielkielej czyli Narymunt, Holsza i Giedrus przyjmują wyznanie wschodnie; tegoż wyznania miał być Wojna (Wasył), brat Gedymina, ks. Połocki. Już W. ks. Wojsiełko, uprzednio mnich, wyraził chęć rozpowszechnienia wyznania wschodniego; na jego prośbę w r. 1265 wiecze nowgorodzkie obiecuje przysłać mu misyonarzy prawosławnych, którzy dostawali się na Litwę i z południa. Ubogie cerkiewki i duchowieństwo wchodnie, niewiele wyróżniające się od ogółu, nie raziły pogan... Zresztą ustawiczne wojny i zatargi domowe sprzyjały też rozpowszechnieniu się wyznania wschodniego. W r. 1265 przyjmuje prawosławie w Pskowie 300 wychodźców litewskich wraz z rodzinami i czeladzią; to samo robi w Moskwie W. ks. Jawnuta, stracony z tronu przez Olgierda i Kiejstuta.

Wyznanie wschodnie rychło wdarło się nawet na dwór wielkoksiążęcy. Druga i trzecia żona Gedymina były już Rusinkami i chrześciankami (Olga i Jewna czyli Ewa); dwie żony Olgierda, Marya, księżniczka Witebska i Juliana, księżniczka Twerska, były prawosławnymi. Prawdopodobnie tegoż wyznania trzymał się skrycie nawet Olgierd. Muszę tu nadmienić, że prawosławie rozpowszechniało się tylko na Litwie właściwej, nie zaś — na Żmudzi, która stale trzymała się wiary ojców, acz wyznanie wschodnie sięgało jej granic. W r. 1550 Anna Szyszanka Stawiecka, ziemianka miejscowa, zakłada klasztor prawosławny w Surdegach (w dzisiejszym powiecie Wiłkomierskim), który istnieje dotąd. Wogóle wielcy książęta protegowali duchowieństwo wschodnie i czynnie mieszały się do jego spraw (Gedymin, Olgierd — Daniłowicz, Latopisiec, str. 160); prześladowania religij-

nego nigdy nie było, aczkolwiek zdarzały się rzadkie, poszczególnie wypadki fanatyzmu pogańskiego. Wyższe klasy społeczeństwa litewskiego wyróżniają się zadziwiającą obojętnością religijną, co dowodzi, że wiara była wówczas dla nich tylko środkiem do dopięcia pewnych celów. Tak w. ks. Witold na chrzcie ruskim otrzymał imię Jerzy, na katolickim zaś (w Tapiowie u Krzyżaków) — Wigand; przyjąwszy po raz trzeci i ostatni ten sakrament w Krakowie, został Aleksandrem (Narbut: Dzieje narodu litewskiego, tom I., 396, 400)! Nie dziw więc, że już wszyscy następni po Olgierdzie i Kiejstucie z łatwością przechodzą na łono wschodniej cerkwi; córki, zdaje się, zaraz po urodzeniu chrzczono w tej religii. Opieka świeckich książąt sprzyjała rozpowszechnieniu się tego wyznania: pierwsza cerkiew stanęła w Wilnie już w r. 1347 (Daniłłowicz — Latopisiec, 170); w 40 lat potem już przeszło połowa mieszkańców stolicy należała do wyznania wschodniego (Daniłłowicz — Latopisiec, 204).

Rozpowszechnienie się prawosławia, posługującego się liturgią słowiańską, było niemal identycznym z rozpowszechnieniem się białoruszczyzny lub, co najmniej, bardzo mu sprzyjało. Już w XIII. w. mowa ta zaczyna być używaną w Litwie, w XIV i XV wieku staje się panującą i bardzo długo zachowuje to stanowisko. W rzeczy samej język białoruski wraz z domieszką cerkiewno-słowiańskiego staje się językiem dworu, dyplomacyi, administracyi i klas wyższych. W tym języku układają się prawa i przywileje, wszystkie 3 statuty litewskie i kroniki, wogóle — wszystkie dokumenta; ten język panuje wszechwładnie w stosunkach prawnych, tak że dotąd nie udało się odszukać ani jednej transakcyi prywatnej w języku litewskim; zastępowała go zawsze i wszędzie białoruszczyzna. Nie ulega wątpliwości, że ogólne zatwierdzenie praw i przywilejów W. Ks. Litewskiego na sejmie unijnym objęło i używanie języka białoruskiego jako urzędowego. (Vol. Leg. tom II., str. 90, 7), co stanowczo potwierdzają przywileje inkorporacyjne Wołynia i Kijowa, orzekające kwestyę języka urzędowego (Vol. Leg. tom. II., str. 83, p. 8; str. 86, p. 5; str. 185, p. 26; str. 262, p. 46). Polskie tłumaczenie statutu litewskiego (wyd. 1614 r.) zawiera następne postanowienie: „A pisarz ziemski ma po rusku literami y słowy ruskimi wszystkie listy, wypisy y pozwy pisać, a nie inszym językiem i słowy“ (Roz. IV., art. I). I tak było w rzeczywistości: bardzo długo język białoruski faktycznie zachowywał swe stanowisko dominujące, gdy oficjalnie zachował je aż do samego końca, tj. do 1832 r. — zaprowadzenia z rozkazu Mikołaja I. języka rosyjskiego. Niema

w Vol. Leg. ani jednej konstytucyi, uchylającej postanowienia wspomniane, tylko w r. 1697 przy porównaniu praw W. Ks. Litewskiego z Koroną uchwalono, by odtąd dekrety sądowe były pisane po polsku (Vol. Leg. tom. V., str. 418). Znany też jest uniwersał Jana Kazimierza z r. 1668, nakazujący w stosunkach dyplomatycznych z mocarstwem Moskiewskiem używać języka polskiego zamiast białoruskiego. Nawet na Żmudzi do 1640 r. wszelkie akty prawne sporządzano po białorusku. Na transakcyi prywatnej, spisanej po polsku i oblatowanej w r. 1665 w grodzie Upickim, z 12 podpisów świadków, 8 napisanych jest cyrylicą. Wogóle język białoruski zachował się w stosunkach urzędowych, aż do końca XVII. wieku, szlachta chętnie posługiwała się tą mową nawet w początku w. b. jak świadczy Czeczott.

Wpływy białoruszczyzny wyraźnie dawały się odczuwać nawet w urzędowym języku polskim w takich np. terminach prawnych: „żałoba“ (skarga), „żałuje“ (skarży), „Janówna“ (córka Jana), „wniesienie“ (posag), itd., pomijając te wpływy, które można obserwować w miejscowym języku polskim. Czem były one uprzednio, można wnioskować z faktu przekładu na język białoruski Wulgaty, (dla Litwinów-katolików), którą się posługuje kościół katolicki. Przekład ów, którego dokonał bogobojny Dr. Franciszek Skoryna, katolik gorliwy, wyszedł z druku w Pradze czeskiej w r. 1520; nawet w szkołach duchownych katolickich, o ile one istniały, wykładano ten język.

Jednocześnie z rozpowszechnieniem się wiary wschodniej i języka białoruskiego, rozpowszechniała się i literatura kościelnosłowiańska, przesiąknięta pojęciami wschodnimi o boskiem pochodzeniu władzy świeckiej, o jej wyższości nad kościelną, nawet w rzeczach wiary. Zgubny atoli ten wpływ nie miał znaczenia poważnego, chociaż jego ślady są widoczne w ówczesnych pojęciach o władzy najwyższej i jej stosunku do poddanych; tłumaczy się to straszliwą ciemnotą umysłową w XIV. i XV. wiekach, potem zaś — zwycięstwem wpływów zachodnich. Natomiast o wiele silniejszym był wpływ białoruskich obyczajów i zwyczajów, tak pokrewnych litewskim, oraz prawodawstwa w ogólnem znaczeniu tego wyrazu. Już Daniłłowicz udowodnił, że wiele artykułów „Ruskiej Prawdy“ dostało się do Statutu litewskiego bez żadnej zmiany; późniejsze badania dostatecznie stwierdziły i określiły ten fakt... Wogóle Litwa uległa zupełnie kulturalnym wpływom białoruszczyzny, sprawosławiała się częściowo i zbiałoruszczyła, tylko najniższe warstwy społeczne pozostały wierne tradycyi ojczystey, zwłaszcza na Żmudzi, która trzymała się opornie.

Słusznie tedy mówi Jaroszewicz (Obrazy Litwy, tom II., str. 7): „Gdyby taki stan dłużej jeszcze bez przerwy mógł przetrwać... Litwa, mówię, z czasem zamieniłaby swą pogańsko-litewską w rusko-chrześcijańską narodowość, lecz zetknięcie się dwóch wyznań wschodniego i zachodniego i zbliżenie się Litwy do Polski przez polityczne wypadki zmieniło postać rzeczy“.

Owe „polityczne wypadki“, o których mówi ostatni profesor prawa litewskiego b. Wszechnicy Wileńskiej — to eksterminacyjna, rozpaczliwa walka z przemożnymi siłami Krzyżaków, walka beznadziejna, i ostateczna konieczność szukania ratunku od zupełnej zagłady w przyjęciu katolicyzmu i kultury zachodniej, w zbliżeniu się do Polski, która je przedstawiała. Polska, jak wiemy, wstrzymała zapędy Krzyżaków, nieco potem zgnębiła ich; drugi wróg — białoruszczyzna, grożący Litwie ostatecznem wynarodowieniem plemienia litewskiego, został unicestwiony, dzięki Polsce. Najnowszy historyk Litwy, Bolesław Limanowski, ma zupełną słuszność, twierdząc, że Polska już dwa razy ocaliła plemię litewskie, że jej obowiązkiem jest podnieść lud litewski na wyższe szczeble rozwoju cywilizacyjnego i narodowościowego. Oddziaływanie kultury zachodniej, inaczej — polskiej, wyraziło się przeważnie w dwóch kierunkach: społeczno-cywilizacyjnym i politycznym. Wyrazem pierwszego były: stopniowe rozpowszechnienie się katolicyzmu, potem reformy religijnej, oświaty zachodniej, języka polskiego, obyczajów, zwyczajów, pojęć prawnych, i t. d., drugiego zaś — upadek feodalizmu i wyzwolenie się wyższych i średnich warstw litewskich, oraz stopniowe ograniczenia despotycznej władzy w księcia; równolegle prawie z tymiż procesami dziejowymi postępuje upadek białoruszczyzny.

Już samo przyjęcie katolicyzmu przez Litwę etnograficzną odbierało nadzieję jej zbiałoruszczenia i sprawosławnieuia ostatecznego. Ruś, jakby to przeczuwając, porwała się do broni i pod Mscisławiem (1385 r.) przegrała sprawę. Mordercza walka przegrana pod Oszmianą i Wiłkomierzem (1432, 1435 r. w wojnie domowej pomiędzy W. ks. Zygmuntem, popieranym przez Litwinów-katolików i Polaków a Swidrygiełłą, po którego stronie stanęła Ruś, Kawalerowie Mieczowi i Tatarzy) oraz bunt Fiedki ks. Ostrońskiego (1477 r.) i Michała ks. Glińskiego (1507 r.) ubezwładniły Ruś politycznie, tem bardziej, że przemożni panowie ruscy zaczęli tracić grunt pod nogami wskutek przeobrażenia się Litwy na modłę polską.

W tym procesie dziejowym katolicyzm posiadał znaczenie poważne, wracam przeto do jego rozpowszechnienia się. Katoli-

cyzm już oddawna wdzierał się na Litwę, chociaż zakony rycerskie, niosące wraz z nauką Jezusa ogień, miecz i niewolę, stanowczo przeszkadzały w pracach apostoelskich. Wprawdzie już król Mendog czyli Mindowe przyjmuje katolicyzm, koronuje się za zezwoleniem papieża królem litewskim w Nowogródku, ale potem wyrzeka się chrześcijaństwa i w gwałtownej reakcyi pogańskiej traci życie (1263 r.); nowa wiara, przetrwawszy lat 8, znikła niemal doszczętnie. Dopiero w kilkadziesiąt lat potem z listu Gedymina do papieża Jana XXII. dowiadujemy się, że za czasów Witenesa (1300 r.) już istniał w Litwie kościół katolicki (Narbut, t. II., dodatek XIV, str. 51); za Gedymina były ubogie kościołki w Wilnie i Nowogródku. W r. 1364 Piotr Gasztold, ochrzczony w Krakowie, zakłada w Wilnie klasztor Franciszkanów, którego zakonników wymordowali w r. 1368 poganie, w r. 1374 Tatarzy, a w r. 1406 Rusini prawosławni; fundacyę Gasztoldowską zniósł Murawiew-Wieszatiel w 1864 r. Katolicyzm rozpowszechniał się niezmiernie powoli.

Dopiero przyjęcie katolicyzmu przez Jagiełłę i jego małżeństwo z królową Jadwigą (1386 r.) zmienia postać rzeczy... Oporu nie było, co można tłumaczyć albo uległością woli w. księcia, albo ostatecznem osłabieniem pogaństwa, o którego duchowieństwie panuje głuche milczenie, jakby go nie było. Słowem — po całorocznej pracy apostoelskiej król Władysław, nie szczędząc próśb i darów, nawrócił Litwę, założył biskupstwo wileńskie i 7 kościołów parafialnych, które królowa zaopatrzyła hojnie. Litwa już była katolicką, przynajmniej *ex officio*, ale Żmudź trzymała się uporczywie pogaństwa, a nawet groziła buntem w obronie wiary ojców. Krzyżacy zajawszy ten kraj w 1400 r., próbowali go nawrócić, ale bezskutecznie; straszne powstania ludu w latach 1401 i 1405, oraz zdzierstwa duchowieństwa i mnichów udaremniły wszelkie prace w tym kierunku. Dopiero od roku 1413 nawracanie poszło rażniej... Pomimo powagi Króla i W. Księcia, którzy w języku litewskim wykładali zasady nowej wiary, pomimo szczodrych darów i obietnic, lud stał uporczywie przy starej wierze, tak, że trzeba było uciekać się do groźb i gwałtów... Nareszcie Żmudź, acz pozornie, przyjęła katolicyzm.. Sobor powszechny w Konstancyi nazначzył kilku legatów do założenia biskupstwa w Worniach, które Witold w dniu 24 października 1417 r. hojnie opatrzył, oraz założył 9 kościołów parafialnych. Napróżno jednak: w roku 1418 lud powstał, zburzył kościoły, wymordował księży i wrócił do pogaństwa... W. ks. Witold bunt przytłumił krwawo. Wkrótce jednak wśród ludu zawiązało się sprzysiężenie

tajemne, którego rezultatem było palenie kościołów, rabunek dworów, osób przychylnych katolicyzmowi, i t. d. Musiał więc znowu Witold przelewać krew żmudzka, ale już po raz ostatni. Żmudź zostaje katolicką, acz nominalnie, bo nawet za czasów Jana III. znaleziono prawdziwych pogan we wsi Bejnarowie ¹⁾; fakt to jaskrawy.

Przez przyjęcie katolicyzmu naród litewski zyskał podstawę do przyszłego rozwoju kulturalnego w duchu zachodnim, oraz miejsce w gronie narodów, stanowiących „rzeczpospolitą chrześcijańską“, jak się wówczas pięknie wyrażano. Wpływy jednak katolicyzmu i kultury zachodniej oddziaływały z początku bardzo słabo, co się tłumaczy wszechwładnem panowaniem białoruszczyzny i kościoła wschodniego, z natury rzeczy wrogiem katolicyzmowi i kulturze zachodniej. Tu należy nadmienić, że bardzo długo duchowieństwo katolickie było zupełnie obcem ludowi litewskiemu, albowiem wśród krajowców brakło ludzi wykształconych, a zdolnych do przyjęcia święceń kapłańskich. Królowa Jadwiga starała się to złe usunąć. W tym celu założyła ona z funduszków własnych w r. 1397 Kolegium Litewskie przy Wszechnicy w Pradze, którego celem było kształcenie Litwinów, przysposobiających się do stanu duchownego. Ten cel też przyświecał królowej, gdy starała się o wydział teologiczny w Krakowie. Trzeba podkreślić, że tylko król Władysław Jagiełło, oraz wielcy książęta, Witold i Zygmunt, otaczali katolicyzm jawną opieką i troszczyli się o jego rozpowszechnienie; zwykle jednak rząd litewski bynajmniej nie starał się o rozkrzewienie wiary katolickiej, ani oświaty wśród swoich poddanych. Mimo to jednak kultura europejska szerzyła się: ustawiczna styczność wyższych warstw litewskich z polskimi, częste podróże za granicę, posyłanie dzieci panów litewskich do szkół krakowskich i Kolegium Litewskiego w Pradze, oraz wzrastający wpływ duchowieństwa katolickiego, nie pozostawały bez żadnych rezultatów. Powoli zaczynają powstawać szkoły na Żmudzi i Litwie; do końca jednak w. XV. Jaroszewicz nie upatrzył nawet wyraźnego śladu istnienia szkół parafialnych. Jakoż pierwszą wzmiankę o szkole parafialnej znajdujemy w akcie erekcyi kościoła i plebanii w Tawrogach na Żmudzi w 1507 r.; w Wilnie pierwsza szkoła powstała około 1522 r., tj. od chwili założenia przy katedrze scholasteryi. „Jeżeli więc — mówi Jaroszewicz — w samej stolicy Litwy tak późno niedostatkowi szkół parafialnych starano się zaradzić, cóż dopiero

---

¹⁾ Łukaszewicz, Hist. kościołów wyznania helweckiego w Litwie, I., 285.

sądzić należy o innych miastach i miasteczkach, a tembardziej o parafiach wiejskich“? Gnieniegdzie atoli musiały istnieć przy kościołach i klasztorach szkółki, w których uczono czytać i pisać po słowiańsku, oraz nieco łaciny. Niema w tym czasie śladów, by w nauce posługiwano się językiem polskim, jako pomocniczym, lub uczono go, co bardzo długo się działo, aż do czasów reformacyi. Słowem — do panowania Zygmunta I. nie o wiele zmienił się stan rzeczy w Litwie, zwłaszcza w zakresie kulturalnym; białoruszczyzna panowała, jak dawniej, wszechwładnie.

W tym atoli czasie reformacja religijna wywołuje silny ruch umysłowy w Polsce, który wnet udziela się Litwie, wykształca i rozwija język polski i wraz z nowinkami religijnemi, oraz kulturą zachodnią w szacie polskiej prze go na Litwę i Ruś, za Dźwinę i Dniepr. Tolerancya obu Zygmontów, ustawiczne stosunki z Polską i Europą, wzrastająca oświata i zamożność, względna swoboda polityczna, już wówczas osiągnięta — sprzyjały reformie religijnej. Pierwszym Litwinem, który publicznie wystąpił w Wilnie z propagandą reformy, był Dr. Abraham Kulwa, wypędzony ze stolicy przez biskupa w r. 1542. Powoli propaganda religijna ogarnia Litwę, Żmudź i Ruś Białą, pomimo przeszkód, stawianych przez duchowieństwo katolickie, oraz znajduje gorliwych, a przemożnych opiekunów takich, jak ks. Radziwiłłów, ks. Pruskich, ks. Olelkowiczów Słuckich, Kisków, Chodkiewiczów, Naruszewiczów, i t. d. To też reforma szerzyła się z niepojętą szybkością; mieszczaństwo, przeważnie jeszcze niemieckie, lgnęło do nauki Lutra; szlachta chętnie przyjmowała kalwinizm... Szerzył się arianizm, który niósł do Litwy czysty racjonalizm lub poglądy, bardzo pokrewne poglądom znanego Leona Tołstoja (niesprzeciwianie się złemu). Wogóle sekciarstwu otworzono na roś ięz wrota... przez zastosowanie zupełnej tolerancyi, którą sejmy litewskie, Wileński z r. 1563 i Grodzieński z r. 1568 uroczyście uświęciły, co na wieczne czasy zatwierdził Zygmunt August¹⁾. Wkrótce liczono w Litwie przeszło 70 wyznań (Kraszewski, Hist. Wilna, tom I., str. 258); najmożliwszem atoli wyznaniem był kalwinizm, cieszący się opieką takiego potentata jak Mikołaj Czarny ks. Radziwiłł. Stan katolicyzmu był opłakany: „plebani albo byli rugowani z kościołów i posiadłości, albo ożeniwszy się, zamieniali je na kalwińskie zbory. Pustoszały mury klasztorne... Wywracano ołtarze, niszczone obrazy, zniewa-

---

¹⁾ Prawa i wolności dysydentom w nabożeństwie chrześcijańskim przysługujące w Koronie i W. Ks. Litewskiem, i t. d. 1767 r., str. 12.

żano miejsca święte i groby przodków; krew nawet zbryzgała niektóre kościoły. Siedmset parafij rzymsko katolickich liczono w Litwie przed reformą, a około 1566 r. zaledwie 6 księży zostało na Żmudzi, w innych zaś powiatach tylko może tysiączny uniknął reformy“ — mówi Jaroszewicz (Obrazy Litwy, tom II., str. 36).

Temu potężnemu ruchowi religijnemu towarzyszył odpowiedni ruch umysłowy, którego narzędziem był język polski. Ze względu na propagandę religijną, katolicki synod prowincjonalny (1555 r.) wzmacnia karność duchowieństwa, powściąga nadużycia, oraz nakazuje gorliwie nauczać lud i zakładać szkoły parafialne. Ale różnowiercy, zwłaszcza Kalwini, o wiele wyprzedzili katolików. Tak oprócz bardzo licznych szkół parafialnych przy zborach, bo nie było zboru bez szkoły¹⁾, mieli Kalwini wyższe szkoły w Wilnie i Kiejdanach (obie z funduszów książąt Radziwiłłów), oraz w Słucku (fundacya ks. Olelkowiczów-Słuckich); średnie szkoły kalwińskie istniały w Nowogródku, Nieświeżu i Witebsku. Katolicy mieli w Wilnie przy kościele św. Jana coś w rodzaju szkoły prawa, założonej w r. 1566, oraz gimnazjum przy katedrze Wileńskiej. Nawet duchowieństwo wschodnie zdobyło się na założenie szkół wyższych w Pińsku i Orszy. Pierwszeństwo jednak miały bez zaprzeczenia szkoły kalwińskie, albowiem żadne inne nie mogły równać się z nimi doborem profesorów, wykładami i t. d.; wogóle stały one na poziomie ówczesnych wymagań pedagogicznych. Kształcenie profesorów ułatwiał stypendya książąt Radziwiłłów przy wszechnicach w Królewcu, Lejdzie i Oxfordzie. W tych wykładach zaczęto po raz pierwszy uczyć po polsku, usuwając język słowiański.

W tym też czasie powstają liczne drukarnie protestanckie, które drukowały nietylko suche traktaty teologiczne, ale i inne dzieła. W Wilnie było ich kilka; jedna z nich należała do książąt Radziwiłłów, druga do Jana Hlebowicza, itd. Oprócz tego istniały drukarnie: w Brześciu Litewskim, Nieświeżu, Lubczu, Kownie, Jewju, Zabłudowie i t. d. Z pod ich pras wychodziły także dzieła, jak Biblia Radziwiłłowska czyli Brzeska, przekład Cypryana Bazylika, dzieła Modrzewskiego: „O poprawie Rzeczypospolitej i t. d.; żadne ograniczenia wolności druku nie istniały.

W tym czasie powstają pierwsze biblioteki: Królewska w Wilnie, Radziwiłłowska w Nieświeżu; zjawia się zamiłowanie

---

¹⁾ W obrębie dzisiejszej gub. Kow. było około 40 szkół parafialnych kalwińskich; język liturgiczny zboru był językiem wykładowym, zatem znaczna część była litewska.

do sztuk pięknych. W tym czasie w życiu społecznem i towarzyskiem język polski zyskuje już stanowczą przewagę nad białoruskim, który trzyma się tylko w sądach i urzędach. Od r. 1554 zaczyna być w nich używany język polski, gdyż w tym roku pleban słucki złożył pierwsze podanie polskie. W tym czasie też szybko zmieniają się obyczaje, zwyczaje i poglądy, przeobrażając się na modłę polską. Stara szorstkość litewska, patryarchalność stosunków wzajemnych, surowość, uniżoność i despotyzm domowy albo nikną zupełnie, albo przybierają formy łagodniejsze. Obyczaje i zwyczaje powoli złagodziły się, ustępując miejsca polskim. Powoli rozwija się indywidualizm; powstaje pojęcie godności osobistej. Kobieta zyskuje swobodę towarzyską, oraz wyższe stanowisko społeczne; cześć rycerska niewiast zaczyna się krzewić. Kobieta, jako żona i matka, zaczyna już posiadać pewne prawa i znaczenie. Surowy despotyzm rodzinny powoli łagodnieje, mięknie... pod wpływem kultury polskiej. Barbarzyńskie a dzikie kary, oraz dziki sposób prowadzenia wojny, wychodzą z użycia; tak np. wiemy, że ks. Konstanty Ostrogski zabronił zatrzuwać strzały; zakazano też skazanych oddawać na rozszarpanie dzikim niedźwiedzom.

Dzięki stopniowemu uspołecznianiu się wyższych i średnich warstw litewskich, oraz umysłowości polskiej, która przez usta takich mężów, jak Jakób Przyłuski, Andrzej Frycz Modrzewski, Warszewicki, Orzechowski, Petrycy i inni, stanowczo potępiła niewolę i ucisk ludu, złagodziła się nieco dola kmiecia litewskiego. Jakoż statuty drugi i trzeci zniosły niewolnictwo, „zakupnictwo“ (dobrowolne zaprzękanie się w niewolę) i „kabałę“ (niewola dłużnika w razie niewypłacalności), oraz różne kategorie ludzi zależnych i czeladzi dwornej sprowadziły do jednego mianownika — kmieci poddanych. Był to już postęp. W Litwie zmieniało się wszystko; powstawały nowe potrzeby, nowe wymagania. Życie ekonomiczne potęguje się; podnoszą się rolnictwo, przemysł, rzemiosła i handel. Obaj Zygmunowie urządzają wzorowe gospodarstwo w dobrach królewskich; powstają nowe zakłady przemysłowe i warsztaty rzemieślnicze. Za Zygmunta I. zakładają pierwszą ludwisarnię w Wilnie; za Zygmunta Augusta zjawiają się już pierwsze papiernie i huty szklane, oraz młyny wodne; istniały już odlewnie, mydlarnie, garbarnie i t. d. Królowie troskliwie opiekują się miastami; podnoszą się one i kwitną, czemu sprzyja zupełny samorząd miejski. Handel kwitnie i rozwija się. Słowem — w pierwszej połowie w. XVI. wszystko zmieniło się w Litwie, a zmiany te były tak gruntowne, że w dru-

giej połowie tegoż wieku wyższe i średnie warstwy litewskie i białoruskie z języka, zwyczajów i obyczajów, wykształcenia umysłowego i społecznego, stały się już polskimi.

Jednocześnie niemal z polszczeniem się Litwy i Rusi Białej odbywał się proces stopniowego wyzwalań się społeczeństwa litewskiego z pęt feudalnych, oraz pierwotnego ograniczania despotycznej władzy wielkich książąt. Tu muszę zrobić małe zastrzeżenie, dotyczące Żmudzi: feudalizmu ona nigdy nie знаła. Oddawna kraj ten dzielił się na 28 włości (terytoryalnie-rodowe całości), na czele których stali panowie dziedziczni (naczelnicy rodowi). Włości te łączyły się w jeden związek, któremu przewodniczył wódz obrany, w czasie pokoju ich związki wzajemne były bardzo luźne. Istniały wiec ludowe, zniesione przez Witolda; składały się one z panów (bojarów-naczelników rodowych, prawdopodobnie) i rolników wolnych. Około roku 1400 już mieszkańcy dzielą się na bojarów, rolników wolnych i poddanych, oraz niewolników. Niebezpieczne położenie kraju, oraz ustawiczna walka nie tylko potęgowały barbarzyństwo i ciemnotę, ale też namiętne przywiązanie do ziemi rodzinnej i wiary ojców, męstwo i uległość duchowieństwu. Nie dziw więc, że Żmudź była daleko biedniejszą i dziksza, niż Litwa. Dość tu przytoczyć, że pierwszym miastem na Żmudzi były Miedniki, dziś Wornie, założone przez Witolda około 1413 r.; wiadomo też, że jeszcze Zygmunt August wskazywał osiedlać lud żmudzki wsiami. Wszystko to tłumaczy dostatecznie uchronienie się Żmudzi od wpływów prawosławno-białoruskich.

Już król Władysław Jagiełło przywilejem, datowanym 20 lutego 1387 r. w Wilnie, zapewnia bojarom katolikom wolne rozporządzenie się mieniem spadkowym, oraz pozwala im córki, wdowy i inne krewne swobodnie wydawać za mąż, byle za katolików; wdowom zabezpiecza posiadanie dóbr mężowskich; zwalnia bojarów od robocizn publicznych, oprócz budowy i naprawy zamków; obiecuje w każdym powiecie ustanowić sędziego, a w końcu orzeka, że przywilej ten przysługuje tylko katolikom. Przywilej horodelski (1413 r.) nadany katolickiej szlachcie litewskiej, która przyjęła herby polskie, określając ściślej i potwierdzając uprzedni, dozwala korzystać ze swobód obywateli koronnych panom i szlachcie, tudzież rozporządzać się swobodnie ręką córek i wdów, oraz wyznaczać pierwszym posagi z dóbr dziedzicznych lub wieczystych; upewnia niewzruszalność dóbr ziemskich, za-trzegając jednak, że ich alienacja nie może nastąpić bez pozwolenia w księcia; wreszcie przyrzeka, że stan duchowny, senat i urzędy

będą porównane z koronnymi, a sejmy obojga narodów mają się odbywać wspólnie w Lublinie lub Parczowie. Nadanie to można jednak uważać za obietnicę, a uroczysty wstęp króla, że „zrzuca z karków jarzmo niewoli, które ciężko gniotło mieszkańców tej krajiny“, pozostał tylko uroczystym wstępem... jeszcze bardzo długo...

Bez porównania większe znaczenie miał ziemski przywilej króla Kazimierza z r. 1457 (Działyński, Zbiór praw litewskich 28—30). Zatwierdziwszy starodawne swobody, prawa i przywileje, oraz zwolniwszy szlachtę od niektórych opłat, a jej poddanych, którym wzbroniono zmieniać panów, od pewnych robocizn publicznych i do pewnego stopnia od władzy urzędników państwowych, król Kazimierz uroczystie obiecał nie karać nikogo na oskarżenie zaoczne, ale tylko na mocy wyroku sądowego wedle prawa polskiego oraz postanowił, że nikt za cudze winy karany nie będzie; dalej zapewnił wolność wyjazdu za granicę, zabezpieczył kobietom posiadanie dóbr, dożywocie i wypłatę wiana, tudzież obiecał urzędy duchowne i świeckie rozdawać tylko Litwinom. Treść tego przywileju była nie tylko potwierdzaną, ale i rozszerzaną przez jego następców. Tak wielki książę Aleksander w r. 1492 nadał 2 przywileje: Litwie 6 sierpnia, a Żmudzi 22 tegoż miesiąca (Działyński, Zbiór praw litewskich, 58—66, 67—72). Pierwszy do artykułu XV. jest powtórzeniem przywileju Kazimierzowego; w dalszych wielki książę wskrzesza swobody i obiecuje odmiennego zdania w Radzie za złe nie mieć, a skarbowe dochody za wiedzą Rady na krajowe potrzeby obracać. W drugim w. książę oświadcza uroczystie, że Żmudź dobrowolnie połączyła się z Litwą, znosi niektóre ciężary, określa ściśle głównoszczyzną szlachecką, oraz porównywa w prawach szlachtę żmudzką z litewską.

Te wszystkie swobody, prawa i przywileje nie mogły zatamować potężnego ruchu wyższych i średnich warstw litewsko-ruskich do wyzwolenia się z pod despotycznej władzy w. księcia i osiągnięcie takiego stanowiska, jakie zajmowała szlachta polska. Jakoż ruch w tym kierunku nie ustaje ani na chwilę. Dowodzą tego ustawiczne potwierdzania przywilejów uprzednich, połączone zwykle z rozszerzaniem swobód publicznych. Tu nadmienię, że uciążliwe warunki przywilejów uprzednich dla szlachty wyznania wschodniego złagodził już Władysław Warneńczyk (Jaroszewicz, tom II., str. 55), Kazimierz zaś porównał ją w r. 1443 w prawach z katolicką, co uroczystie zatwierdził 7 czerwca 1565 r. Zygmunt August, stanowiąc, że wszystkie urzędy publiczne mogą sprawować wszyscy chrześcijanie, to samo głosi przywilej z dnia 9 grudnia 1568 r. Ogólne zatwierdzenie tych przywilejów przez

statuty I. i II. (rozdz. I. art. I.) podniosło znaczenie szlachty litewskiej, ale nie zrównało jej z polską. Jeszcze na sesyi 12 maja sejmu unijnego posłowie podlascy, skarżąc się na ucisk panów, prosili N. Pana, „aby niewola przedsię litewska nad nimi nie była“.

Wogóle panowie posiadali jeszcze znaczną przewagę nad szlachtą, ale nie ulega jednak wątpliwości, że stopniowe przeobrażanie się własności feodalnej w osobistą, podkopało powagę i znaczenie panów litewskich. Jeszcze pierwszy statut dokładnie określa stosunki majątkowe lenników do lennodawców. Wiemy, jaka z nich wypływała zależność. Przywileje Władysława Jagiełły, Kazimierza, Aleksandra i Zygmunta I. ustanowiły stopniowo, że spadek po rodzicach pobierają dzieci lub krewni, oraz zabroniły lennodawcom dowolnie rozporządzać ręką wdów, córek i krewnych swych lenników, tudzież znacznie ograniczyły robocizny publiczne. Pierwszą ulgę w kwestyi alienacyi dóbr ziemskich znajdujemy w pierwszym statucie, który postanowił, że trzecia część dóbr nadanych lub spadkowych może być alienowaną za pozwoleniem urzędników państwowych. Zgoda panującego była wymagana tylko wtedy, gdy przedmiotem transakcyi było dobro nadane przez króla żyjącego. Za to przyzwolenie pobierano osobną opłatę, zwaną „peresudom“, a zniesioną przez Zygmunta Augusta. Wkrótce jednak w. książę na Sejmie Brzeskim rzekł się prawa własności feodalnej do dóbr ziemskich, co Sejm Unii uroczyście zatwierdził, stanowiąc: że „feuda albo lenna wedle każdego przywileju wiecznemi czasy dziedziczone być mają, nie przywodząc ich w żadną wątpliwość, którymkolwiek obyczajem i wykładem“. (Vol. Leg., tom II). Tak więc od roku 1566 Litwa przestaje być feodalną.

Niemal około tego czasu zyskuje ona przedstawicielstwo narodowe wedle wzoru polskiego. Szlachta w Litwie dzieliła się na wyższą i niższą: pierwszą składali kniaziowie dziedziczni i senatorowie czyli Panowie Rada, do drugiej zaś należeli ziemianie i bojarowie. Wojskowo niższa szlachta dzieliła się na chorągwie czyli małe powiaty, którym przewodniczyli panowie chorągiewni. Początek Rady Wielkoksiążęcej jest nieznany; prawdopodobnie powstała ona z Rady starszyny rodowej. Po unii Horodelskiej weszli do niej biskupi katoliccy i dygnitarze państwowi, utworzeni na wzór polski (wojewodowie i kasztelanowie). Rada zbierała się na rozkaz w. księcia i radziła w kwestiach, które panujący kazał omówić. Władza jej atoli wzrasta rychło; już od czasów Kazimierza Jagiellończyka uczestniczy ona w prawodaw-

stwie. Za tegoż króla zaczęto w Litwie zwoływać prowincjonalne zjazdy panów, którym przewodniczyli wojewodowie. Na nie wzywano niekiedy szlachtę, która radziła osobno od panów; zaczęły tworzyć się z Izby: senatorska i poselska. Obecność króla zamieniała taki zjazd w sejm. Izba poselska zbierała się, gdy ją wezwano, pozostając pod silnym naciskiem panów, w prawodawstwie nie uczestniczyła ona.

Tak się działo do czasów Zygmunta Augusta. Dopiero ten król na sejmie wileńskim, w r. 1559 pozwolił szlachcie wybierać sędziów powiatowych, oraz posłów ziemskich, co uroczyście było zatwierdzone na sejmie w Bielsku 1564 r. Na sejmie wileńskim 30 grudnia 1565 r. wydanem zostało prawo, określające porządek sejmików wyborczych i granice okręgów. W drugim wydaniu Statutu Zygmunt August kazał umieścić, że odąd prawa mają być uchwalane na sejmach walnych razem z posłami ziemskimi, co w r. 1565 sejm wileński potwierdził. (Narbut IX., 378, 379). Pierwszą wzmiankę o posłach ziemskich litewskich, spotykamy w Recesie Sejmu Warszawskiego z r. 1564 marca 13; wśród nich widzimy posłów Wilna, Łukasza Opachowskiego i Zenona Zarzeckiego. Do samej jednak Unii szlachta nie mogła korzystać z tych przywilejów, bo jej panowie albo nie dopuszczali do obrad, albo gwałtem wymuszali zgodę na to, co sami uchwalili. Na sesyi 15 kwietnia Sejmu Uniowego poseł podlaski, chorąży Bujno, skarżył się, że sejmik składa się z wojewody, starosty i chorążego; co oni uchwalą, to szlachta podpisze, zagrożona „peną kijową“; z tem zdaniem zgodził się Marszałek poselski, Stanisław Czarnkowski. Istniejące pomiędzy Koroną a W. Księstwem różnice, już poniekąd zatarły się; możebną stała się zamiana Unii dynastycznej, Horodelskiej, na rzeczywistą, Lubelską.

Pierwszą wzmiankę o Unii spotykamy w dyplomie, wydanym przez Władysława Jagiełłę 14 sierpnia 1385 r. królowej Elżbiecie i panom polskim. W nim czytamy, że w. książę „obiegał ziemie swoje, Litwę i Ruś, przyłączyć do Korony polskiej“; w dzień koronacyi ponowiono tę obietnicę, panowie zaś litewscy, zebrani w Wołkowysku, przystali na związek z narodem polskim (Narbut V., 387). Na Zjeździe Wileńskim w r. 1401 Litwini zobowiązali się, że po śmierci Witolda, Litwa i Ruś mają należeć do Korony, ale zastrzegli, by po zgonie króla Władysława nie przystąpiono do obioru nowego króla bez Witolda i Litwinów; tamże ponowiono zapewnienie „trwałego, wiecznego, nieodwołalnego zjednoczenia“. (Vol. Leg. tom I., 62, 63). Na Zjeździe Horodelskim król znowu ogłosił całkowite wcielenie państwa Litewskiego

do Korony polskiej, panowie litewscy zaś przyrzekli trwać w związku z Polską. (Vol. Leg., tom. I., 282, 283).

Niektórzy historycy mniemają, że w. ks. Zygmunt w roku 1438 potwierdził i odnowił ugodę z Polską, ale to mniemanie nie jest dostatecznie udowodnione. Po jego śmierci spór o Wołyn i część Podola groził zerwaniem Unii, tem bardziej, że Litwini wbrew prawu ogłosili w. księciem Kazimierza. Po śmierci Władysława Warneńczyka, 10 listopada 1444 r. ogłoszony, a w roku 1447 koronowany, podsycił on silną opozycję przeciwko Unii; rozdrażnienie wzajemne groziło wojną domową. Król Kazimierz jednak zażegnał burzę, zaprzysięgłszy, że ziem, z Polskąłączonych, nie oderwie od Korony. Za jego rządów instytucje polskie, acz bardzo powoli rozpowszechniały się; król, o ile mógł, o tyle przekształcał Księstwa udzielne w województwa, zorganizowane na wzór polski. Za jego następcy, Aleksandra (do r. 1501 tylko na tronie litewskim) niepowodzenia polityki litewskiej zmusiły go do przyjęcia projektu Sejmu Piotrkowskiego (1499 r.), wedle którego Polska i Litwa mają stanowić jedno państwo o jednym rządzie i jednym panującym, noszącym tytuł króla polskiego i w. księcia litewskiego, a obieranego wspólnie; wspólne też mają być Sejmy, przymierza i bicie monety (Narbut VIII., 349, 350). Artykuł tego projektu o obiorze króla i w. księcia wraz z zobowiązaniami się Litwinów, uczynionemi na Zjeździe Horodelskim, Sejm Litewski 20 lipca tegoż roku zatwierdził uroczystie (Vol. Leg. tom I., 281, 284). Projekt ów powtórzył w całości przywilej Miński z r. 1501, wydany z powodu wyniesienia na tron polski w. ks. Aleksandra. Przywilej ten zawiera dodatek, w którym powiedziano, że „Unia dla obu narodów jest i pożyteczną i potrzebną“. (Vol. Leg., tom. I., 285, 289).

Atoli te wszystkie zjazdy i układy nie ustanowiły jeszcze Unii; Korona i Litwa stanowiły, jak i uprzednio, zupełnie odrębne państwa, acz w teorii dawno je połączono. Dopiero zrzeczenie się przez Zygmunta Augusta dziedziczności tronu litewskiego na Sejmie Warszawskim z r. 1563, upadek feodalizmu, wyzwolenie się wyższych i średnich warstw litewskich, upadek despotycznej władzy w. księcia, rozwój życia publicznego, oraz stanowcza przewaga kultury zachodniej i polskości nad kulturą wschodnią i białoruszczyzną, umożliwiły Unię rzeczywistą. Istniały dwie główne przeszkody: konieczność ustąpienia Koronie Kijowa, Wołynia i Podlasia, czego Litwa, straciwszy Połockie, Smoleńskie i Siewierskie, nie chciała uczynić, oraz opór panów litewskich, obawiających się upadku swego znaczenia. Kilka sejmów

litewskich (Bielski i Brzeski), oraz wspólnych spełzło na niczem; panowie litewscy z księciem Mikołajem Czarnym Radziwiłłem nie chcieli ani słyszeć o Unii. Dopiero śmierć ich przywódcy, zwycięstwa Iwana Groźnego, starania króla, dążenia szlachty do swobód polskich zmusiły ich do względności i pewnych ustępstw w sprawie Unii. Na Zjeździe Radoszkowickim w 1567 r. panowie litewscy oświadczyli posłom polskim, iż nie są od tego, żeby Unia dojść nie miała, ale na postawione przez nich warunki, Polacy nie mogli się zgodzić. Spory o Kijów, Wołyń i Podlasie, dziedziczość krzesła senatorskich, oraz o koronację panującego w Wilnie, jako w. ks. litewskiego, trwały w dalszym ciągu.

Taki był nastrój umysłów, gdy 10 stycznia 1569 r. posłowie obu narodów zebrali się na pamiętny sejm do Lublina, na który nie przybył jednak W. Hetman litewski, zacięty przeciwnik Unii. Zaraz zaczęły się spory; Litwa odrzucała dawne opisy i zobowiązania się, ale pragnęła Unii „wedle miłości braterskiej“, Polska zaś twardo stała przy dawnych opisach i odwiecznych pretensjach do ziem ruskich; posłowie podlascy domagali się gwałtownie przyłączenia Podlasia do Korony. Doszło do tego, że w nocy przed 1 marca część panów litewskich uciekła z Lublina, ale pozostali, zachęceni przykładem książąt, Konstantego Ostrońskiego i Aleksandra Czartoryskiego, Wojewodów Kijowskiego i Wołyńskiego, przystali na Unię. Wówczas król w charakterze w. księcia litewskiego, ogłosił akt wcielenia do Korony Kijowa, Wołynia i Podlasia i części Podola. Ta okoliczność, oraz silny ruch szlachty litewskiej, która nie czekając końca sejmu, w swych ziemiach i powiatach z bronią w ręku zaczęła zaprzysięgać Unię, zmusiły panów litewskich do powrotu (6 czerwca). Znowu rozpoczęły się targi, ale panowie litewscy już nie mogli utargować, chociaż na sesji 27 czerwca na klęczkach prosili króla o zachowanie osobnej pieczęci i przyłączenie do Litwy Inflant. Tak więc przyszedł do skutku 12 sierpnia 1569 r. ów wiekopomny akt Unii Lubelskiej, który Niemiec Hüppe, znany badacz naszej przeszłości dziejowej, nazywa „wzorem mądrości i sprawiedliwości ludzkiej“.

Czas jeszcze niejakiś Litwa próbuje występować samodzielnie, ale niebawem znika to, lubo aż do upadku N. Rzeczypospolitej pilnie strzegła swej odrębności politycznej. Polskość powoli rozpowszechniała się, powoli język polski stał się językiem urzędowym... na mocy zwyczaju i używania, nie zaś — przepisu prawa; powoli zaczęły posługiwać się nim niższe warstwy szlacheckie, mieszczaństwo i włościanie w niektórych okolicach. Wogóle śmiało rzec można, że oddziaływanie polskości na Litwę jest

wprost zależnem od stopnia natężenia naszego życia kulturalnego ; wszelkie jego spotęgowanie się wnet potęguje to oddziaływanie. Język litewski pozostał zawsze tylko językiem ludu, lubo, w czasach reformacyi, starano się podnieść go do godności języka literackiego... w celach propagandy religijnej. Tak pierwszą książką litewską był przekład małego katechizmu dr. Marcina Lutra, wydany w Królewcu z rozkazu Alberta w r. 1545, czy też 1547. Językiem tym posługiwały się oba wyznania, walczące z sobą, katolicyzm i kalwinizm. „Niewiele znalazło się osób — mówi Jaroszewicz — a i tych dostarczył nam szczególnie zakon księży Jezuitów w XVI i XVII wiekach, chcących doskonalić i krzewić ojczystą mowę“. (Obrazy Litwy II., 125).

Ze względów propagandy religijnej zwrócono uwagę na oświatę ludu. Ponieważ kalwiniści mieli dużo szkół ludowych, przeto katolicy musieli z konieczności posługiwać się tą bronią, jakoż w początkach w. XVII założono 13 szkół parafialnych katolickich, jak mówi Jaroszewicz. Lubo najazdy szwedzkie i wojny domowe, oraz prześladowania protestantów i nierząd obniżyły poziom oświaty ludowej, wszakże Żmudź nigdy nie doszła do takiego stopnia zubożenia, bezładu i ogłupienia, jak Litwa, która niemal zdziczała tak dalece, że „nie była w stanie pomyśleć o polepszeniu gorzkiej doli swojej“ — jak to słusznie zauważył Jaroszewicz. — Iskierki oświaty ludowej zachowały się nawet w XVIII wieku, w dobie upadku. Starania komisji edukacyjnej natrafiły na grunt dobry; świeatły człowiek, a gorliwy obywatel ks. Jan Łopaciński, biskup żmudzki, nakazał, żeby z funduszków kościelnych w każdym miasteczku parafialnem była założona szkoła, w której księża po litewsku winni byli uczyć dziatwę nauki religii, czytania i pisania, rachunków i śpiewu kościelnego, oraz — w niektórych ważniejszych — języka polskiego i łaciny. Ta uchwała została wykonaną i nigdy nie poszła w zapomnienie. Około 1840 r. Ludwik z Pokiewia pisał: „zaprowadzony zwyczaj oddawna uczenia dzieci wiejskich czytania, pisania i rachunków utrzymuje się dotąd“. W r. 1859 prawie nie było parafii, nie posiadającej szkółki, w której uczono po polsku lub po litewsku — stosownie do okoliczności miejscowych — czytać, pisać i rachować, oraz religii. W jesieni 1861 r. liczono około 500 szkół, wkluczając w tę liczbę szkoły dla dorosłych. Położył tu wielkie zasługi ks. Wołonczewski, biskup żmudzki. Po upadku powstania szkoły te znikły, ale i dziś prawdą są te słowa, które kiedyś pisał Ludwik z Pokiewia w swych „Wspomnieniach ze Żmudzi“. „Wzgardy powszechnej stałyby się ofiarą ten wieśniak,

któregoby ujrzano w kościele bez książki do nabożeństwa". Faktycznie — jak to stwierdzają spisy parafialne — oraz dane statystyczne, przeszło połowa ludności umie czytać; liczba analfabetów wśród katolików waha się w granicach 15⁰/₀—50⁰/₀, wynosząc przeciętnie około 40⁰/₀, wśród kalwinów analfabeci stanowią bardzo rzadki wyjątek.

Wpływ wyższych warstw społecznych, różniących się językiem i zwyczajami, był stosunkowo nieznaczny. W zakresie pojęć prawnospołecznych wyrażał się on przeważnie w sądownictwie patrymonialnem, które miało na Litwie granice szersze, niż w Koronie. Tak np. Statut (rozdz. III., art. II., par. 2) dozwala panom sądzić sprawy gardłowe swych sług, chociażby szlachty, z wyjątkiem spraw o utratę czci i zachowaniem apelacji do Trybunału. Sady patrymonialne w sprawach ważnych wykonywały się z udziałem kilku szlachciców osiadłych, biegłych w prawie, a często i w obecności woźnego; nie gardzono torturami. Wyroki spełniał kat. Opierały się one na statucie i prawie zwyczajowem, czego pilnie przestrzegała Asesorya litewska, która przyjmowała apelacje włościan starościńskich i królewskich na wyroki sądów patrymonialnych. Pierwsze ograniczenie jurysdykcji patrymonialnej nastąpiło w r. 1768. Ówczesny sejm, zatwierdzając całość praw i przywilejów szlacheckich, dodał: „*jus jednak vitae et necis* poddanego w rękę dziedzica być nie ma; lecz gdy poddany kryminal popełni, do sądu grodzkiego lub ziemskiego lub miejskiego w miastach większych oddany być powinien“.

Wątpię, by w drodze wykonania jurysdykcji patrymonialnej dużo pojęć prawnych klas wyższych dostało się do ludu... Wogóle położenie włościan na Żmudzi było o wiele lepszem, niż w Litwie; rozluźnienie się poddaństwa pod koniec w. XVIII, bliskość Prus i Kurlandyi, co ułatwiało w danym razie ucieczkę, patryarchalność stosunków społecznych, brak wielkich panów, rozległe królewszczyny i liczne starostwa, tudzież lepsze warunki ekonomiczne tłómaczą to zjawisko. Oprócz tego na Żmudzi utrzymali się „ludzie wolni“, zwani w aktach starych „wolnymi ludźmi Jeho Korolewskiej Miłości“ lub „pochożymi“, których przeciwstawiano „ludziom ciałłym“ czyli „ojczycom“. Nie byli to poddani, chociaż nie mieli gruntów własnych; około r. 1791 narachowano ich przeszło 30.000. Upadek N. Rzeczypospolitej pogorszył położenie ludu. „Po upadku Rzeczypospolitej — mówi Krzysztopór — włościanin ostatek swobody utracił; formalnie przypisany do ziemi, ogłoszony poddanym dziedzica, rzucony mu niejako na pastwę, znalazł się stokroć nędzniejszym, niżeli za najgorszych czasów

Rzeczypospolitej“ (O urzędzeniu stosunków rolniczych w Polsce, 325). Oprócz tego Katarzyna II. rozdała dużo królewskich i dóbr starościńskich, zamieniając ich poddanych, uprzednio posiadających pewne prawa cywilne, niemal w zupełnych niewolników. Tak hr. Platon Zubow otrzymał ekonomię szawelską, która obejmowała prawie trzecią część Żmudzi.

Jednocześnie z nastaniem rządów rosyjskich, spotęgowały się węzły poddaństwa, w tym czasie bardzo już rozluźnione. Fakt spotęgowania się poddaństwa po upadku Rzeczypospolitej nie ulega dziś zaprzeczeniu; sami nawet historycy rosyjscy, zwłaszcza Kojałowicz i de Pouillet, stwierdzają to. Na Żmudzi „ludzie wolni“ stracili swą wolność w stopniu znacznym. W czasie pierwszej rewizji (spisu ludności męskiej, opłacającej pogłównę) w 1796 r. kazano ludzi wolnych przypisać do tych dóbr, w których mieszkali, zachowując jednak wolność osobistą. Stworzono dla nich osobną kategorię — „wolno-skazkowych“, którzy mogli zmieniać panów. Wiadomym jest faktem, że w r. 1794 Żmudź walczyła rozpaczliwie; w walce tej uczestniczył lud; to samo powtórzyło się w latach 1831 i 1863. Nawet w r. 1812 lud powstał z bronią w rękę, mniemając, iż wojska Ks. Warszawskiego niosą mu zniesienie poddaństwa, wolność osobistą, ale odezwa tymczasowego Rządu litewskiego z dnia 7-go lipca wytrąciła mu broń z ręki, nakazując przywrócenie poddaństwa i zobowiązując lud do posłuszeństwa panom. Udział ludu żmudzkiego w walkach o wolność należy tłumaczyć przeważnie silnie rozwiniętym poczuciem religijnem; lud walczył w obronie katolicyzmu. Muszę jednak nadmienić, że chłop żmudzki wogóle nigdy nie był ani tak biednym, jak litewski lub białoruski. W ludzie też żmudzkim tkwi pewne poczucie odrębności, którą wraz z katolicyzmem gotów on bronić do upadłego.

Najgorsze czasy nastały po upadku powstania 1831 r.; były to czasy prawdziwych orgij pańszczyźnianych częściowo wywołanych obniżeniem się poziomu umysłowego i moralnego ziemian ówczesnych. Dziś jeszcze żywe są wśród ludu tradycje tych czasów; dziś jeszcze w pow. Poniewieskim lud ze zgrozą i przekleństwem wspomina dotąd nazwiska niektórych właścicieli ziemskich, słynnych ze złego obejścia się; nawet groby ich długo obrzucano kamieniami, by zmarli nie powstawali i nie mogli szkodzić ludziom. Mimo to jednak tradycje kościuszkowskie nie zagięły; skorzystano z koronacyi Aleksandra II., by poruszyć kwestyę zniesienia poddaństwa; proszono o to cara. Głośny restrykt z dnia 20 listopada st. st. 1857 r. był odpowiedzią na pro-

śbę szlachty; nakazywał on zwołać w każdej z trzech gubernij litewskich osobne komisye, złożone z deputatów szlacheckich po dwóch od każdego powiatu z wyboru szlachty, i poruczył im opracowanie projektów zniesienia poddaństwa i uwłaszczenia włościan. Osobna komisya litewska w Wilnie, złożona z deputatów gubernii litewskich, miała wypracować projekt do prawa odnośnego. W komisji Kowieńskiej Jakób Giejsztor domagał się, by szlachta sama uwolniła poddanych, nadając im darmo ziemie uprawiane; wniosek ten upadł. Uchwała głównej komisji litewskiej w Wilnie, zalecająca uwolnienie włościan, ale bez nadania ziemi i z zachowaniem władzy patrymonialnej, wywołała ów rozgłosny wierszyk Syrokomli, tak zakończony:

„O wstyd mi Wilna, nie chcę być Litwinem!
A hańba mojej herbowej pieczęci“.

Pomimo oporu szlachty głośne prawo o uwłaszczeniu z dnia 19 lutego st. st. 1861 r. zniósło poddaństwo i władzę patrymonialną panów, nadając włościanom grunta za wykup, którymi faktycznie władali oni w dniu ogłoszenia prawa. Kreślić tu dzieje tej wielkiej reformy społe znej, ściśle związanej z wypadkami 1862 r., niema możności. Podkreślam tylko, iż wyzyskano wszystko, co było można, na korzyść ludu, z powodu chęci doszczętnego zrujnowania szlachty, właścicieli ziemskich.

Tu w kilku słowach skreślę organizację włościańską, przeprowadzoną w r. 1861. Wówczas stworzono gminę stanową, ściśle włościańską. Składa się ona z kilku lub kilkunastu gromad. Gromadą rządzi jednolicznie starosta, wybierany przez zebranie gromadzkie, w którego skład wchodzi wszyscy gospodarze samodzielni. Starosta odpowiada sołtysowi, stojącemu na czele gromad, składających gminę w Królestwie Polskiem. Zebranie gminne, złożone z delegatów, po jednym z 10 dymów, wybiera starszyznę (wójta) i stanowi najwyższy organ samorządu gminnego. Do niego należy repartycja podatków i ściąganie ich, wykonanie opieki prawnej, wybór sędziów i t. d.; może ona nawet ustanawiać opłaty gminne i t. d. Do niego też należy prawo zesłania na Sybir szkodliwych członków gminy lub odmowa zaliczenia do gminy tych osób, które odbyły karę kryminalną; są to pozostałości władzy patrymonialnej. Każda gmina ma własnego pisarza i kancelaryę, która załatwia też wszelkie korespondencje z władzami, oraz czynności biurowe, związane z sądownictwem. Sąd jest osobny i niezależny od administracyi; składa się on z 4—12 sędziów wybieranych przez zebranie gminne. Sąd gminny nie ma dotąd

żadnej ordynacyi sądowej, przepisanej przez prawo; nie ma on ani przewodniczącego stałego, ani pisarza, ani żadnego przewodu sądowego; wszystko opiera się na prawie zwyczajowem, tylko komplet — 3 sędziów — przepisuje ustawa. Sądy gminne wyrokują na mocy prawa zwyczajowego; ich kompetencya w sprawach karnych ogranicza się temi przekroczeniami, które pociągają maximum 7 dni aresztu lub tyleż dni robót publicznych, oraz chłostę (maximum 20 różg), od której są wolne kobiety, nieskalani żołnierze dymisyonowani, i t. d. W sprawach cywilnych po dlegają mu wszelkie powództwa do 100 rub., oraz sprawy, wynikające w zakresie własności ukazowej, ziemskiej; granice te jednak bywają ustawicznie przekraczane. Wyroki sądów gminnych są ostateczne; można zanosić na nie tylko skargi kasacyjne do Zjazdów komisarzy do spraw włościańskich, które istnieją w każdym powiecie. Komisarz do spraw włościańskich — to urzędnik wyższy, a doskonale płatny, którego obowiązkiem jest nadzór nad samorządem włościańskim i prawna ochrona tego stanu; faktycznie — ów nadzór sprowadza cały samorząd gminny do zera. Rozumie się — sądom gminnym podlegają tylko włościanie w sprawach między sobą; wywołują one mnóstwo skarg, szerzą niesłychane pieniactwo, często obrażają najelementarniejsze poczucie sprawiedliwości, często zależą zupełnie od wpływowych i bogatych włościan, niekiedy zaś — od żyda arendarza...

Wogóle w warunkach obecnych sądy gminne, stojące poza obrębem ogólnej organizacyi sądowej, demoralizują lud, dzięki wpływom postronnym, przeważnie pisarza gminnego, zwykle człowieka „z pod ciemnej gwiazdy“, jak mówią u nas. Słowem — cały ustrój gminny ani w setnej części nie odpowiada wymaganiom, których od niego spodziewałyby się należało.

Jan Witort.

MELODYE

niektórych pieśni ludowych.

Od wielu lat płaczą się w mej pamięci melodye niektórych pieśni ludowych — posłyszanych w różnych okolicach kraju naszego.

Można mieć cześć dla muzyki cywilizowanej, zachwycać się operami, wysłuchiwać całych koncertów, a pomimo tego można z upodobaniem słuchać, gdy śpiewają robotnice w polu, prądki przy kądzieli, koniuchy pędzący konno na pastwiska nocami,

można zachwycać się chórem żołnierzy maszerujących i śpiewem mamek usypiających dzieci.

Śpiewy te na estradzie koncertowej nie zrobiłyby wrażenia dodatniego, potrzebują one odpowiedniej dla siebie scenery naturalnej. Wszak nawet pocztylion wygrywający kilka tonów na swej trabce, czyni wrażenie gdy pędzi po prostej drodze, lecz na scenie teatru, choćby najobszerniejszego, sprawiłby wrażenie raczej ujemne.

Wszystkie te odgłosy, w których nie wiedzieć co więcej śpiewa, czy lud, czy przyroda cała, będąca tłem dla niego, mają wartość jako motywa, budzące w nas uczucia muzykalno-estetyczne. Śpiew ten, jak powieść i pieśń ludowa — jędrny, konturowy, płynie z naturalnych źródeł świeżych, przedstawia uczucia wyraźne, silne. Bo lud niema czasu na uczucia drobnostkowe, na subtelizowanie ich, na sztuczne rozwijanie i przerabianie formy. Śpiewa on, gdy go już coś bardzo zaboli lub rozweseli, nie ukrywa swych uczuć, nie krępuje się formami światowymi, nienaturalnymi. Wreszcie lud dopóki jest tym ludem nieprzekształconym, nieprzerobionym jeszcze, wyraża pierwotne, oryginalne znamiona żywiołów i czynników powstałych w pewnych warunkach miejscowych. Lud jest sumą tradycji, wierzeń i wyobrażeń prastarych, oddaleniem swem ciekawych i uczuć ogólnoludzkich, zastosowanych do szczegółowych warunków fizycznych, wśród których żyje. A więc: melodia ludowa jako melodia matka, jest wartościową wielce. Co z tych krótkich powtarzających się motywów wyprowadzić można, czem one natchnąć potrafią, wykazali Chopin, Moniuszko, Paderewski. Oni świadczą, czy warto dawać posłuch tym wylewom uczuć prostych, surowych, lecz przejmujących zdrową jędrnością i prawdą.

Gdy wyczerpano motywa pewnej epoki i pewnych warstw w społeczeństwie, gdy główną konturową ideę jakąś wyzyskano już i wcielono w formę, wtedy nie pozostaje dla kompozytorów, artystów i poetów tylko cieniowanie, koloryzowanie; ale i to w końcu się wyczerpie, nie będzie sprawiać wrażenia, bo będzie reminiscencją tylko, czemś słyszanem i znanem. Wtedy sięga się do nieprzebranych, nieprzerobionych jeszcze warstw społeczeństwa, do ich uczuć, myśli, fantazyi, ich dziejów i interesów; wtedy to i narody świeże, surowe przychodzą na porządek dzienny i wypowiadają swe słowo. Dlatego to muzycy niektórzy zaczęli szukać motywów muzycznych u ludów słowiańskich. Nadużyto już koloratury do wszelkich zarysów muzycznych, trzeba się starać o oryginalne świeże kontury, o wyraz i formę dla nowych jakichś

czynników społecznych. One nawet same przyjdą i narzuca się nieszukane, nieuznane nawet z początku nieraz. One to zastępują wreszcie sztuczne, wyszukane, naciągane kompozycje, one będą rzeczywiście melodią nową, pożądaną przedewszystkiem w muzyce, której muzyk sam stworzyć nie zdoła, nie będąc wyrazem tych żywiołów nowych. One to podobają się bardziej w swej surowości nawet, niż przerobione, przedoskonalone, ale powtarzane motywa, będące wyrazem minionej epoki, które w swej doskonałości stawszy się skończenie klasycznymi nawet, tem samem zmartwiały, przestały być żywotnymi, przestały interesować. Wreszcie motywa świeże ludowe mają wartość nawet dlatego, że nie są wykształcone lecz zarysowane dopiero, nie można korzystać z nich, wykształcając je i rozwijając bez obawy popełnienia plagiatu. Wszak uszlachetniając je, wkłada się swego własnego ducha i talent swój własny, który przecież nie tworzy z niczego, lecz bierze zawsze impuls od przyrody, od ludzkości, zapłodniającej swych wybrańców.

Melodya ludowo-narodowa będzie zatem wyrazem nowego życia, nowej idei, wyrosłej wśród nowych warunków, wśród świeżej przyrody i nowych światów. Będzie ona duszą narodu jakby nieznanego dotąd, który w swem dzieciństwie zbierał tylko wrażenia i rósł, by przemówić nareszcie jako mąż dojrzały. Będzie ta melodia duszą śpiewającą, szumem lasów jeszcze dziewiczych, jękiem burzy, szmerem kwiatów polnych, rosnących na nieoranej jeszcze niwie, będzie słowikiem majowym, lub grudniową zadymką, dysonansem walk i bólów, harmonią miłości ożywiającej przyrodę, rytmicznym ruchem pracownicy uderzającej motyką o twardą glebę, płaczem i tęsknotą cierpiących ludzi, lub weselną nutą nowożeńców. Będzie szmerem fal, szumem rzek, galopem konia uderzającego kopytami o bruki gościńca, hasającego w stepie, lub idącego w ciężkim pługu po roli.

Podaję tutaj kilka pieśni, z których niektóre znajdują się zapewne w zbiorach odnośnych, ale gdy melodia zmienia się zawsze w wędrowce swojej, sądzę, że nie zaszkodzi przypomnieć i podać to co słyszałam, zwłaszcza, że są tu także melodye ludu polskiego, słyszane w Galicyi wschodniej, gdzie ten lud w mniejszości będący, musiał ze sobą przynieść i zmienić je zapewne mocno. Sądzę, że właśnie wartoby się przekonać, o ile rzecz taka zmienia się w wędrowce swojej.

Podaję najpierw pieśń, w której przychodzi paw, nie występujący nigdzie, o ile wiem, w pieśni ludowej; pieśń ta jest z oko-

lic Lwowa, cechę ma i charakter staropolski. Prawdopodobnie jest ułamkiem tylko.

Tam przy dworku zielonej murawie, zielonej murawie,
Tam pasterka pasaża dwie pawie,
Tam pasterka pasaża dwie pawie.

Jak pasaża, tak do wody gnała, tak do wody gnała,
Ślicznie pięknie pawowi śpiewała,
Ślicznie pięknie pawowi śpiewała.

Wrywała po piórku niechcący, po piórku niechcący,
Paw poleciał do wody wrzeszczący,
Paw poleciał do wody wrzeszczący.

A ja za nim, ażem się spociła, ażem się spociła,
Nie mam wody, bym się ochłodziła,
Nie mam wody, bym się ochłodziła.

A tam stoi prześliczny młodzieniec, prześliczny młodzieniec,
Tędy panno do dworu gości(e)niec,
Tędy panno do dworu gości(e)niec.

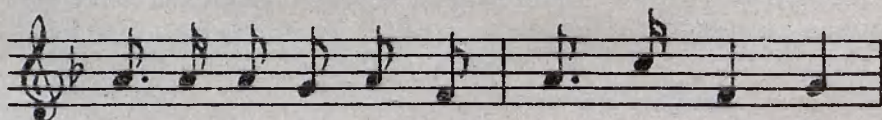
Pilnowałbyś konia woronego, konia woronego,
Nie pilnuj ty gościńca bitego,
Nie pilnuj ty gościńca bitego,

Mam wianeczek ze szczerego złota, ze szczerego złota,
Daj mi pokój, ja biedna sierota,
Daj mi pokój, ja biedna sierota.

Mam wianeczek, mamcia mi go wila, mamcia mi go wila,
Każdą różę łzami pokropiła,
Każdą różę łzami pokropiła.

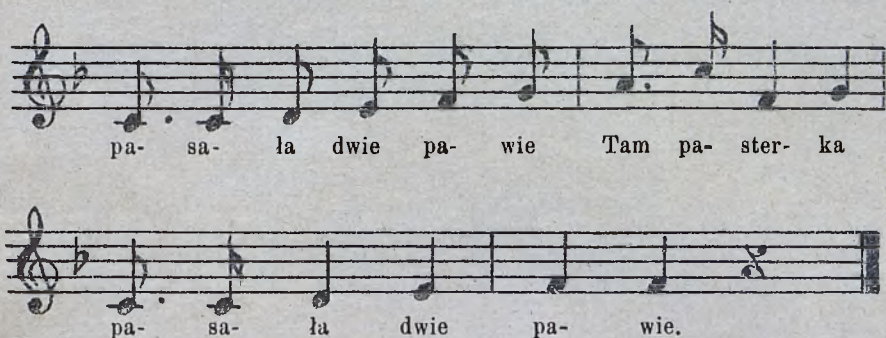

Tam przy dwor- ku zie- lo- nej mu- ra- wie

zie- lo- nej mu- ra- wie Tam pa- ster- ka

Następującą melodyę wygrywali górale na skrzypkach podczas wycieczki do Morskiego Oka w Tatrach.

Przy muzyce, przy melodyi tej wybornie się idzie; najbardziej zmęczonych ożywia i nowych sił dodaje, choć składa się z paru taktów tylko, ciągle się powtarzających. Motyw ten, o ile mi się zdaje, był już wyzyskanym przez kompozytorów. Charakterystycznem tu i znaczącem jest, że ta góralska melodia polska wpada w rytm kołomyjki, którą rusecy górale — Huculi pierwsi tańczyli na Rusi.

Pieśń poniżej umieszczoną znaleźć można w Zbiorach w odmiennej cokolwiek wersji, może tań jest zupełna, bo zapewniano mi, że ta pieśń jest „jeszcze dalej“, ale nie umiano jej do końca. Słyszałam ją w okolicach Stanisławowa. Melodya dziwnie odpowiada charakterowi pieśni: jest to przejmująca dumka żalącej się niewiasty na swój los nieszczęśliwy.

Bożeż mój Boże, jak mnie mąż bije,
Własna rodzina nie pożałuje;
Przyjedź, przyjedź pani siostró,
Przyjedź, przyjedź dobrodziejko,
Pożałuj ty mnie!

Jedzie siostrzyczka w królewskie wrota,
Wywija chusteczką z szczerego złota;
Nabij szwagrze siostrę dobrze,
Niech się na niej skóra podrze,
Bo to ladaco !

Bożeż mój Boże, jak mnie mąż bije,
Własna rodzina nie pożałuje;
Przyjedź, przyjedź pani matko,
Przyjedź, przyjedź dobrodziejko,
Pożałuj ty mnie !

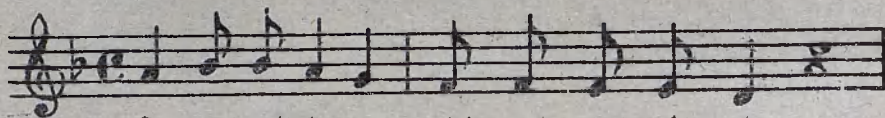
Jedzie matusia w królewskie wrota,
Na niej sukienka z szczerego złota;
Nabij zięciu Kaśkę dobrze,
Niech się na niej skóra podrze,
Bo to ladaco !

Bożeż mój Boże, jak mnie mąż bije,
Własna rodzina nie pożałuje;
Przyjedź, przyjedź panie bracie,
Przyjedź, przyjedź dobrodzieju,
Pożałuj ty mnie !

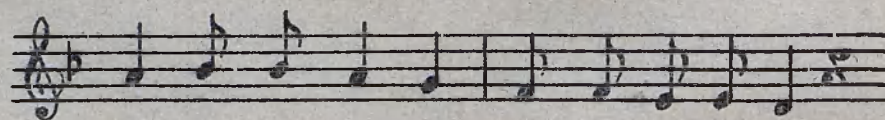
Jedzie braciszek w królewskie wrota,
Przy nim szabelka z szczerego złota;
Nie bij szwagrze siostry mojej,
Bo jak widzisz pałasz goły,
Wnet cię porąbie !

Zapewniano mnie także, że przyjechał jeszcze jakiś pan i ten
zupełną już satysfakcyę uczynił nieszczęśliwej, lecz tyle tylko,
co tu podaję, umiała śpiewaczka dokładnie.

Melodya ta zdaje mi się, dałaby się pięknie rozwinąć.

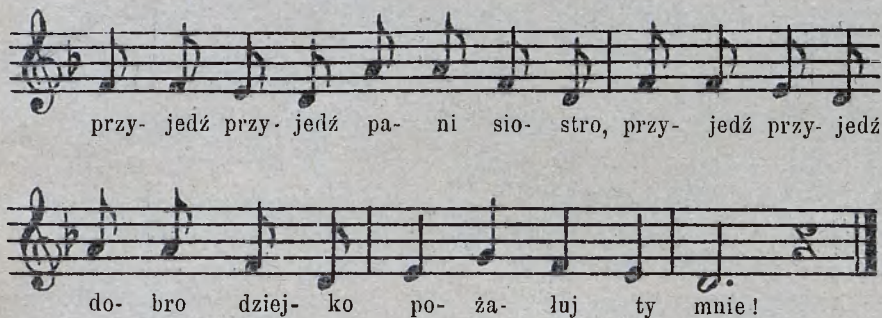

Bo- żeż mój Bo- że, jak mnie mąż bi- je,

wła- sna ro- dzi- na nie po- ża- lu- je;

Następująca pieśń dochowała się w mej pamięci częściowo tylko, słyszałam ją w Stanisławowskiem; jeśli znajduje się w Zbiorach pieśni, to zapewne bez melodyi. Dla swych oryginalnych zwrotów, wyrażeń i porównań, warta jest uwagi.

Czy pamiętasz Anno,
Jakeś była panną?
Otwierałaś okno,
Zagładałaś za mną? } 2 razy.

— Czy pamiętasz Jasiu,
Jakeś był młodzieńcem,
Miał kapelusz z piórkiem,
I z czerwonym wieńcem? } 2 razy.

Po tym wstępie następuje jakiś smutny dyalog, ale nie pamiętam go już teraz; wiem tylko, że dalej śpiewa jeszcze młodzieniec:

A ja będę pisał krwawym atramentem,
Krwawym atramentem;
Ty będziesz czytała,
Z płaczem i z lamentem. } 2 razy.

Dziewczyna śpiewa jeszcze: „A ty będiesz wisiał na białych ręcznikach“, ale do czego to się odnosiło, co miało oznaczać, nawet domyśleć się trudno. Jeżeli w Zbiorach niema słów tej pieśni, może ogłoszenie tego ułamku wywoła jej uzupełnienie, może sobie kto przypomni, dlaczego młodzieniec niegdyś nie-szczęśliwy, noszący wieniec na kapeluszu, później pisał czerwonym atramentem.

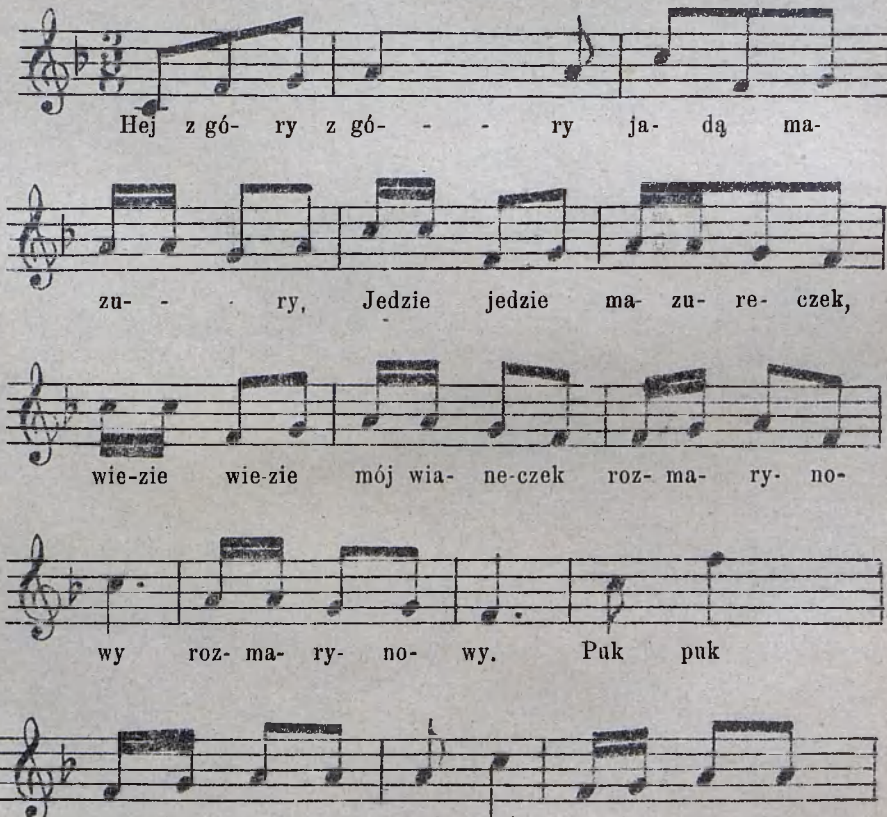
Ton epoki, atmosfera dawnych czasów bije z tych zwrotek kilku, tak jak z pieśni, „Wezmę ja kontusz, wezmę ja kontusz,

szablę przypaszę". Dlatego zdaje mi się, że warto ogłosić te ułamki, bo w kilku tych wierszach odbija się charakter staropolski.

Gdyby nie obawa zarzutu, że za daleko idę, podnosząc wartość tych okrucichów, mógłbym zdołała podnieść je jako motyw do jakiegoś libretta scenicznego, taka tam melodramatyczność odzywa się w tym „lamencie”.

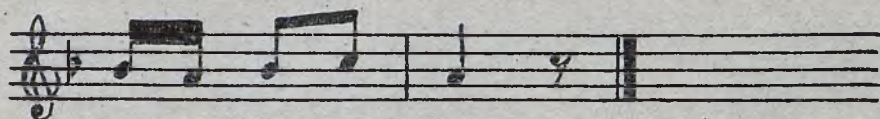
Nakoniec z polskich melodyj umieszczam pieśń, która w zmienionym cokolwiek tekście (ale bez melodyj) znajduje się w Zbiorze Wacława z Oleska. Słyszałam ją także w Galicyi wschodniej w Stanisławowie, lecz śpiewała ją Mazurka, która świeżo z Mazurów przybyła. Mazurek jej odznacza się różnaitością i bogactwem zwrotów, podczas gdy inne mazurki i krakowiaki przez lud śpiewane, ubogie są w odmiany i rozwinięcie melodyj.

4.

Hej z gó- ry z gó- - - ry ja- dą ma-
zu- - ry, Jedzie jedzie ma- zu- re- czek,
wie-zie wie-zie mój wia- ne-czek roz- ma- ry- no-
wy roz- ma- ry- no- wy. Pak puk
wo- kie- necz- ko- wstań wstań pa- nie- necz- ko

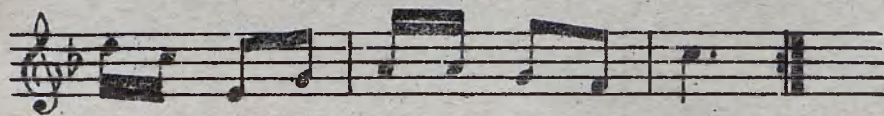
ko- niom wo- dy   daj

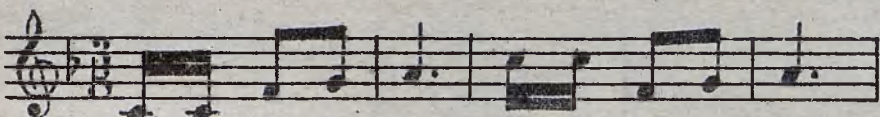
Ja nie mo- gę wstać, ko- niom wo- dy dać

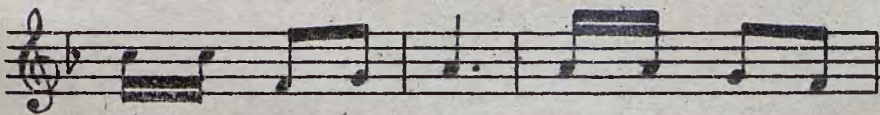
ko-niom wo- dy dać, zi- mna ro - - sa

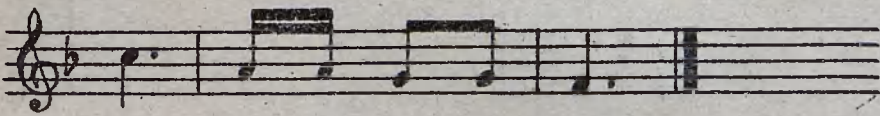
a ja bo- sa, nie mo- gę wy - stać

Są tam chu- stecz- ki o- wiń nó- że- czki

o- wiń nó- że- czki Jak Bóg po- mo-

że ku- pię trze- wi- czki

Nie ku- puj ty mnie kup ty sam so- bie

kup ty sam so- bie, Je szcze ja mam
oj- ca ma- tkę ku- pią o- ni mnie.
Jesz-cze ja mam oj- ca mat- kę ku- pią o- ni mnie.

Hej z góry, z góry,
Jadą mazury;
Jedzie, jedzie mazureczek,
Wiezie, wiezie mój wianeczek
Rozmarynowy, rozmarynowy.

Puk, puk! w okieneczko,
Wstań, wstań panienczko!
Koniom wody daj!

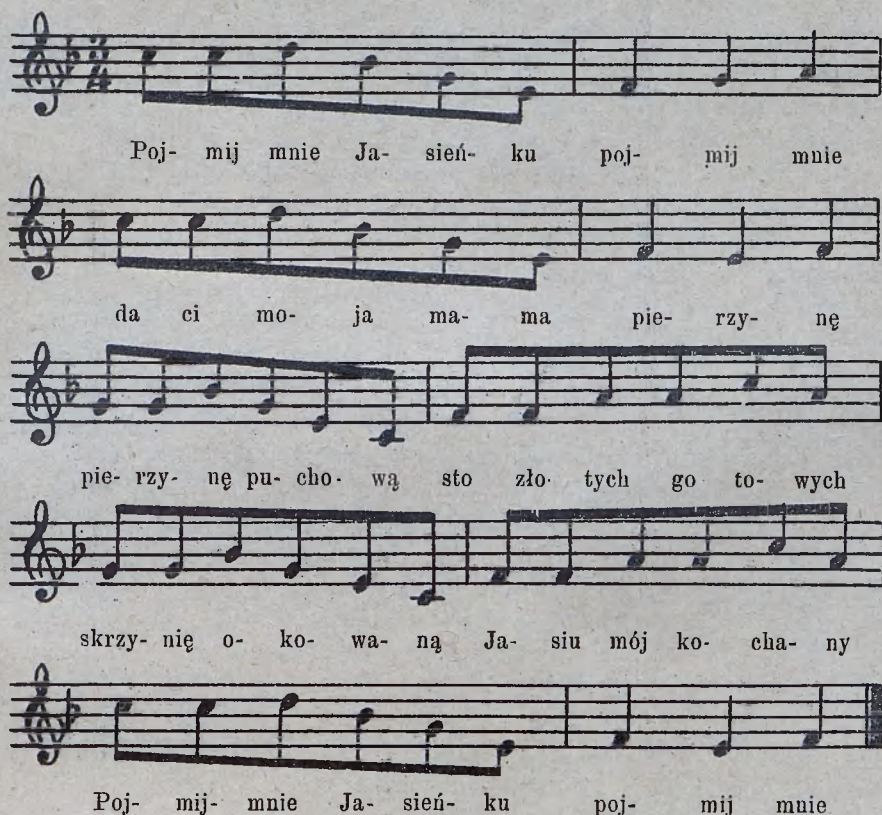
Ja nie mogę wstać,
Koniom wody dać, koniom wody dać;
Zimna rosa, a ja bosa,
Nie mogę wystać;
Zimna rosa, a ja bosa,
Nie mogę wystać.

Są tam chusteczki,
Owiń nóżeczki, owiń nóżeczki;
Jak Bóg pomoże,
Kupię trzewiczki.

Nie kupuj ty mnie,
Kup ty sam sobie, kup ty sam sobie,
Jeszcze ja mam ojca, matkę,
Kupią oni mnie,
Jeszcze ja mam ojca matkę,
Kupią oni mnie.

Jeszcze jedną melodyę polską mogę podać, lecz ta choć jest z pewnością melodyą pieśni ludowej, spiewaną jest na „lwowskim bruku“.

Poj- mij mnie Ja- sień- ku poj- mij mnie
da ci mo- ja ma- ma pie- rzy- nę
pie- rzy- nę pu- cho- wą sto zło- tych go- to- wych
skrzy- nię o- ko- wa- ną Ja- siu mój ko- cha- ny
Poj- mij- mnie Ja- sień- ku poj- mij mnie

Pojmij mnie Jasieńku, pojmiij mnie,
Da ci moja mama pierzynę;
Pierzynę puchową,
Sto złotych gotowych,
Skrzynię okowaną,
Jasiuniu kochany,
Pojmij mnie Jasiuniu, pojmiij mnie.

Nie chcę cię dziewczeczko, nie chcę cię,
Bo masz złych sąsiadów, ganią cię.
Że rano nie wstajesz,
Krówkom jeść nie dajesz,
Kąziołek nie przędziesz,
Gosposią nie będziesz,
Nie chcę cię dziewczeczko, nie chcę cię.

Pojmij mnie Jasieńku, pojmiij mnie,
Jeśli mnie nie wierzysz, spróbuj mnie,
Że ja rano wstaje,

Krówkom jeść podaję,
Kądziołek naprzędę,
Gospozię ci będę ;
Pojmij mnie Jasieńku, pojmiij mnie.

W pieśni tej najlepiej się odbija charakter ludowy: szczerość i siła uczucia. Czyż wyraziłaby się tak gorąco panna ze sfer cywilizowanych, czyż prosiłaby chłopca: Pojmij mnie! Panicz by jej też wad tak otwarcie nie wyrzucał.

Podaję także melodyę dwóch pieśni ruskich. Pieśń zaczynającą się od słów: „Tam u w miści na rynoczku kapelija hrała“, słyszałam w Staromiejskiem, w Topolnicy. Spiewaczka naprzód mię zapewniła, że pieśń tę trzeba spiewać „ze zwłoką“; jest to techniczne wyrażenie bardzo trafnie użyte zamiast cudzoziemskiego „lente“. Wyrażenie to potwierdza także prawdę, że lud najlepszym sposobem, bo naturalnym tworzy wyrazy i określenia.

Tam u w miści na rynoczku
Kapelija hrała,
Tam młoda bodnariwna,
Ciłu nicz hulala.

Mowyły ji susidońki,
Mowyły ji ludy:
„Wertaj, wertaj bodnariwno,
Wże ty dosyt' bude“.

Mowyły ji susidońki,
Mowyły ji z tycha:
„Wtikaj, wtikaj bodnariwna,
Bo narobysz lycha!“

Utikała bodnariwna
Horamy, steżkamy,
Za neu, za neu dwa kozaki
Z dowhymy szablamy.

Oden jei wże dohonyw,
Wziaw jei za kosu:
„Moja luba bodnariwno,
Buło hulat dosyt'“.

A jak druhyj ji dohonyw,
Prytuływ do sebe:
„Moja luba bodnariwno,
Żalze meni tebe!“

„Oj cy wołysz bodnariwno
W seri zemli hnyty,
Oj cy wołysz bodnariwno
Mid, horiwku pyty“.

„Oj wolu ja mołodeńka
W seri zemli hnyty,
Nize z panom organistom
Mid, horiwku pyty“.

Oj na naszi bodnariwni
Żouti czerewyczki,
Kuda wely bodnariwnu,
Kierwawyi riezki.

Oj na naszi bodnariwni
Soroczka mereżka,
Kuda wely bodnariwnu,
Kierwawaja steżka.

Oj prywely bodnariwnu
Do nowoi chaty,
Posadyły koneć stoła,
Poczały wberaty.

Oj uwyły bodnariwni
Winok i z barwinku,
Poczały ji prybyraty,
Jak do ślubu diwku.

Oj udaryw staryj bodnar
Do stoła rukoju,
Nałożyłaś moja doniu,
Darmo hołowoju.

Udaryła bodnarowa
Do stoła rukamy,
Mowyłam ty moja doniu,
Ne pyj z dworakamy.

Oj pryichaw pan Balickij
Na nowe podsinia,
Pytaje sia pan Balickij,
„Cy tu bodnariwna?“

Oj wysypaw pan Balickij
Sto tysiaczy hroszi,
Oj isprawyw bodnariwni
Pohribeć horoszyj.

Jak mołodu bodnariwnu
Do hrobu spuszczały,
Tam mołodi bodnariwni
Kapelii hrały.

Wytlómaczono mi rzecz o bodnariwnie w ten sposób: „Toj pan Balickij z bodnariwnow, ony sia lubyły, ale win jej ne weliw chodyty na muzyki, a ona pizšla i tańciowała, a win sia dywyw z boku. Potomu pisłau żouniriw swoich, koby jej zabyły. Żal im było bodnariwnu zabywały i jemu żal było, ale wże propało“. Zaś ten „organista“ musi być coś przekręconego. Wiele ma uroku ta pieśń spiewana przez przadki, chórem, ale „ze zwłoka“. Grana o tempie szybkim, jest wyborną kołomyjką. Czy pieśń ta nie opiewa dziejów znanej „Bondarywny“, nie wiem, bo nie znam tamtej.

Przypominam sobie w okrucinach piosnkę znaną, spiewaną przez dziewczę wiejskie z okolic Stanisławowa, i choć nie wiele można wywnioskować z tych ułamek, sędzę, że dla melodyi warto ją podać. Zaczyna się tak, czy kończy, już nie wiem, ale najbardziej utkwiała w mej pamięci następująca zwrotka:

Usta moi rużowiji,
Jak wy sia tułyły,
Jak ja ichaw do Warszawy, } 2 razy.
Jak wy howoryły.

Dalej prawdopodobnie dają mu znać do Warszawy, by wracał.

Wertaj, wertaj Jasuneńku,
Tato ty wmyraje,
Treba dobre koni hnaty, } 2 razy.
Koby ho zastaty.

Ale śnać nie poruszyła go śmierć ojca i nie przyjechał, bo znów wzywają go:

Wertaj, wertaj Jasuneńku,
Maty ty wmeraje,
Treba dobre koni hnaty, } 2 razy.
Koby ji zastaty.

Wrócił dopiero, gdy dano znać, że umiera ta, której „usta rużowiji“ żegnały go, gdy jechał do Warszawy.

Ponieważ wspomina tu o Warszawie i nie woła „Iwańciu“, tylko „Jasuneńku“, przypuszczam, że pochodzenie tej piosnki jest polskie, a nawet przychodziło mi na myśl, czy nie rozeszła się ona po świecie gdzie z jakiego melodramatu przedstawianego na scenie teatru prowincjonalnego. Bo że różnych pieśni lud wyucza się od „księżych paniczów“, we dworze i t. p., to pewna.

Melodya także jest kunsztowna dosyć — a te „usta różowiji“ nie są w stylu ludowym.

Zofia Grynbergowa.

Przyczynek do przeżytków kulturalnych.

(Pismo obrazowe).

Na mocy przepisów prawa, każda gubernia Cesarstwa Rosyjskiego posiada komitet statystyczny, którego obowiązkiem jest wydawać corocznie pamiętnik (Pamiętna książka), coś w rodzaju kalendarzyka polityczno-adresowego. Wartość tych wydawnictw jest, jak się samo przez się rozumie, marna, ale niekiedy zawierają one dość ciekawe materiały, dotyczące przeważnie etnografii ludności miejscowej, lub jej stosunków ekonomicznych; zależy to niemal wyłącznie od dobrej woli sekretarza. Od lat kilku Pamiętniki gub. Kowieńskiej wyróżniają się obfitością materiału i treścią, dzięki sekretarzowi p. Gukowskiemu. Naturalnie — trzeba korzystać z tych danych bardzo ostrożnie, albowiem tendencya polityczna zabarwia je fałszywie lub jednostronnie.

Otóż w Pamiętniku na r. b. Gukowskij umieścił opis pow. Szawelskiego, którego znaczną część poświęcił życiu ludu, charakteryzując niektóre jego strony na podstawie wyroków sądów ludowych (gminnych), które, jak wiadomo, wyrokuja przeważnie na podstawie prawa zwyczajowego. Otóż sąd taki w gminie Sigumskiej rozstrzygał niedawno sprawę następną: Białoskórnik z Kaługi, Rosyanin, zamieszkał czasowo w tej gminie, szukając roboty. Znalazł ją, ale wkrótce uciekł, zabrawszy z sobą 61 owczynek. Cała wieś pokrzywdzona wystąpiła z powództwem do gospodarza, który dał złodziejowi pomieszczenie w chacie własnej, żądając odszkodowania za ukradzione skórki baranie. Na

posiedzeniu sądowym pozwany usprawiedliwił się tem, że „na rynku publikował“ o wyjeździe białoskórnik, ale nikt po skóry nie zjawił się i „birek nie przedstawił“ (birok nie predjawiał — zapisano w protokole sądowym). Sąd kazał mu zapłacić 31 rub. odszkodowania za skradzione skórki owcze.

Powstaje ta kwestya, co mamy rozumieć przez wyraz „birka“? Otóż okazało się, że jest to gładko ostrugana pałeczka brzozowa, na której obie strony, t. j. białoskórnik i włościanin, dający mu skórki do wyrobu, zrobiły pewne nacięcia, a potem rozszczepiały ją wzdłuż, zabierając każdą po połówce. Gdy włościanin przychodził po skórki oddane, to białoskórnik przykładał jego połówkę do swojej; jeżeli pasowały dokładnie, to odbierano skórki, których ilość była na nich oznaczoną, płacono sumę umówioną, a pałeczki niszczone. Taka forma wzajemnej umowy spotyka się dotąd jeszcze, lubo coraz rzadziej; pałeczki te sądy ludowe uznają za dowód ostateczny, przekonywujący. Zdarza się dotąd jeszcze, że dwaj włościanie, umawiając się o pożyczkę lub coś innego, ale mogącego być wyrażonem w liczbach, wysokość jej wyrzynają nożem w formie pisma obrazowego na deseczce lub kijku ostruganym; zwykle rozszczepiają go, potem każda strona zabiera swoją połówkę.

Używane pismo obrazowe bywa bardzo różnem: najczęściej rozmaite znaki oznaczają liczbę daną; widziałem deseczkę, na której kwadraciki oznaczały dziesiątki, kreski pionowe — jednostki; 27 rubli wyrażono tak: □ □ |||||. Niekiedy dziesiątki oznaczają się krzyżykami. Widziałem deseczkę, na której liczbę 17 oznaczono w ten sposób: wyrznięto wyobrażenie 2 nóg i ręki, oraz dodano 2 kreski pionowe. Spotyka się to już bardzo rzadko, ale spotyka się jeszcze w głuchych zakątkach. Natomiast dość często jeszcze chłopci, nawet karbowi i gospodynie, prowadząc rachunki osobiste, posługują się nacięciami i wogóle pismem obrazowym np. karbowi nacięciami na pałce rachował ilość fur siana. Widziałem też, jak gospodyni wiejska w sposób podobny rachowała ilość garncy mleka oddawanego pachciarzowi.

Niekiedy posługują się przy rachunkach ziarnkami bobu lub fasoli, korkami od butelek i t. d.; znałem karczmarza, który, odkorkowawszy butelkę piwa, korek chował do kieszeni, a każdy gość musiał zapłacić za tyle butelek, ile korków było; karczmarz robi na nich nacięcia stosowne, które mu pozwalały rozróżniać je. Wogóle zanika to, ale dotąd wśród ludu zachowały się jeszcze liczne przeżytki pierwotnego sposobu rachowania, pierwotnej arytmetyki. Ta drobna notatka rzuca niejaki światło na stan

kultury ludu litewskiego, przeto jako przyczynek nadaje się do zanotowania. Fakt wyroku sądu, opartego na piśmie obrazowem, przytoczony został w Pamiętniku gub. Kowieńskiej na r. 1896, str. 162.

Jan Witor!.

„Pobratymstwo i posestrie¹⁾“.

W wioskach, leżących za Dobromilem, u stóp prawie Herburtowskiego zamku, mianowicie w Pietnicach, Tarnawie i Polanie, znalazłem szczątki zwyczaju, który, o ile wiemy, rozpowszechniony jest w południowej Słowiańszczyźnie. Zwyczaj ten ludność miejscowa ruska nazywa pobratymstwem i posestriem.

W miejscowości, o której mowa, pobratymstwo rzadko się spotyka, posestrie częściej; dawniej zwyczaj ten był bardzo rozpowszechniony, jak opowiadają starzy ludzie, dziś zanika zupełnie, — tylko przeważnie w sferze kobiecej podtrzymuje się jeszcze. Wogóle posiada on charakter przyjacielskiego stosunku, zawartego i utrzymywanego tylko między picią mężką lub żeńską; mieszanych związków nie ma wcale.

Związki te zawiera się zwykle w dzieciennym wieku. Dwóch chłopców lub dwoje dziewcząt, czując przyjacielskie skłonności ku sobie, przyrzekają wzajemnie, że będą odtąd pobratymcami lub posestrami. W tym celu kupują sobie obrączki i mieniają się nimi; zwykle wystarcza zamiana obrączek bez żadnego z obcej strony udziału, bez żadnych uroczystości. Dla nadania większej powagi przyrzeczeniom, udają się niekiedy młodzi do księdza i proszą o poświęcenie obrączek, co w czasie nabożeń-

---

¹⁾ O pobratymstwie, w rozmaitej formie, pisali:

Antoni Nowosielski: *Lud ukraiński*, t. I., str. 356 i n. Zwraca uwagę na Lucyana z Samosaty, u którego doszukuje się pierwiastków słowiańskich. Przytacza opowiadanie Toxaris'a, którego zwie Tokarzycem, o tem, jak Scytowie pojmowali przyjaźń.

M. Sumcow: *Kulturnyjja pierieżiwanija*, str. 355, pisze o „bractwach pernboczych“, które mają także związek przyjaźni, poza innymi celami i cechami.

Bron. Grabowski: *Bulgarya i Bulgarowie*, str. 110, pisze o „pobratymstwie i posiestryzmstwie“.

Step, chersońskijskij belletristycznyj sbirnyk. Ptbg. 1886. Czytaj artykuł p. t.: „Siemiejno-imuszczestwiennyja odnoszenija krestjanskawo nasielenija w Jelizawetgrodzkom ujeździe“ Maryi Haneszko, str. 146 i n n

stwa miewa miejsce. Po dokonaniem poświęceniu dopiero wkładają sobie na palce, przyczem następuje zamiana.

Równocześnie z zamianą pierścionków odbywa się także zamiana imion. Jeżeli pobratymstwo zawierają Mikołaj i Michał, to Mikołaj bierze na siebie imię Michała, a Michał Mikołaja; to samo robią posestry. Odbywa się to bez żadnych obzędów cerkiewnych lub domowych, drogą tylko porozumienia ze sobą.

Dwie osoby w ten sposób związane, nazywają się: pobratymcami lub posestrami.

Pobratymstwo i posestrie polega na tem, że osoby połączone ze sobą węzłem przyjaźni, okazują tę przyjaźń wobec ludzi wzajemnym szacunkiem dla siebie i oddawaniem pierwszeństwa przed innymi, ile razy okoliczności złożą się po temu. Przedewszystkiem od chwili zawarcia przymierza, przestają mówić do siebie ty, a mówią natomiast w y. Starają się zawsze być razem, bronić siebie wzajemnie, jeżeli tego zachodzi potrzeba. Wogóle stosunek musi być tak przyjacielski i serdeczny, że się nawet gniewać na siebie nie wolno. W czasie uroczystości rodzinnych pobratymcy i posestry zawsze oddają sobie pierwszeństwo zaproszeniem w kumy i t. p.

Tyle na razie mogłem się dowiedzieć o tym zacierającym się coraz bardziej zwyczaju.

Fr. Rawita.

Szczegóły z gwary ludowej.

(Okolica Andrychowa).

Gizdok, obrzydliwiec.
Dopolony, uprzykrzony.
Upalować, naprzykrzać.
Izona vel juzona, podwieczerek.
Krzypopa, przykopa, rów.
Przośnica, droga przecznica.
Przyłóg, ugor.
Próżniak, małe dziecko; n. p.:
Coby ta taki próżniok zjod(ł)?
Plewon, pleban; n. p. Dzisiej
plewon odprawia.
Zwierciodko, zwierciadło.
Kokot, kogut.

A cemuz ty gizdoku dopolony
tak się upalujes o to izono?
Kole tego przyłogu jest krzy-
popa, a za niom idzie ni-
wałdzko przośnica.
(Koło tego ugoru jest rów,
a za nim ciągnie się inwał-
dzka przecznica).
Cy jest u wos w chałpie zwier-
ciodko?
Moja baba mo śtyry kokosecki
i jednego kokotka?
Pastyrze zobocyli (użreli) siełę.

Kiodruz, świnia mascul.
Siela, wiewiórka.
Dosiela, do tego czasu.
Po-kil, po-tyl, podwil, potyl,
dopóki, dopóty.
Chrapki, bławatki.
Tabak, podbiał.
Sprzocka, skrzyp.
Spodek, ślód wydzielający się
z roślin, który wysysają
pszczoły.
Przekopyrtnąć, upaść, pr/ewró-
cić się.
Cudzić, wycudzić, rwać np. za
włosy, szarpać.
Przekłaśny, grymaśny.
Zaplotka, wstażka do włosów.
Trocek, tasiemka.
Kasik, gdzieś.
Jódka, jodła.
Modrzej, modrzew.
Uwziąć się, upominać się
o coś.
Kobylica, wiązanie wstażki w ko-
kardę.
Suć, usuć, wsuć, sypać, usypać,
wsypać.
Buchnąć, uderzyć.
Weźrok, wzrok.
Scyrkać, dzwonić.
Jtro, jutro.
Chybać, wychybować, rzuć, wy-
rzucać.
Zgibać się, zginać się.
Gandziara, niezdara.
Krzypota dusi, kaszel dusi
Zimnica, febra.
Zawalnice gałwaczki.
Garbacki, gałwaczki.
Sipka, szkarlatyna.
Bolaki, wrzody.

Cy się wom latowała cielicka?
Dosiela jesce nie.
Pokil mi nie pożyczcie pługą,
potyl nie dom wom k(ł)u-
nia.
Co tez to na polu chrapków,
tabaku i sprzocki!
Latoś było mało spodku, to
tez i nie bydzie miodu.
O je jej, dy sie Maryśka prze-
kopyrtła, jak sła po wodo!
Profesur wycudził mego chłó-
poka za łeb.
E, ta Joaśka jest strasznie prze-
kłaśno!
Matsiu, kupciez mi pieknom
zaplotko; Dy ci ta kupie
jaki trocek!
Cóz to za goje? Jódki i mo-
drzeje.
A dy nie uwzimojcie się tak;
przecie wom te pore pa-
pirków oddom, ino końcono
sprzedom.
Nie wiązoj mi zaplotki na je-
dne kobylice, ino na dwie.
Usujcie mi miarko otrób.
Jak go Antek buchnął w łeb,
aż się przekopyrtnął!
Ta baba ma brzycki weźrok.
Lećcie rażno, bo juz scyrkajom
na kościele.
Jtro bedziemy nowóz wychy-
bować ze stajnie.
Temu gandziarze nie chce się
ani zgibać.
Moje dzieuche strasznie krzy-
pota dusiła, potem dostała

Ści, iści, złożone: moiści, jużci,
no jużci.

Zbyrkać czemś, dźwięcząc.

Kieśnia, kieszeń.

Wiomy, wiemy, od „wiedzieć“.

Zlamdać, biadać, szlochać.

Zurzyć, podburzać przeciw ko-
muś.

Uporować, chcieć koniecznie
na swoim postawić.

Skumoś, nibyto.

Gowiednik, świnia (wyrażenie
delikatniejsze).

Konać się z kimś, przekony-
wać, sprzeczać się.

Domolny, uprzykrzony.

Naswol, naumyślnie.

Oscuda, utrapienie.

Chałpa, chałupa.

Łyżko, łóżko.

Prebosc, proboszcz.

Księżka, książka.

Lamentorz, elementarz.

Niwołd, Inwałd (wieś).

Rocony, Roczyń (wieś).

Sądrzyca, mieszanina pszenicy
z żytem.

Zahalatać się, uskarżać się, za-
lić się.

Niepili, obcy.

Końcona, koniczyna.

zimnice i wysuły ji sie. na
głowie bolaki.

Mój chopok ma strasne zawał-
nice.

Dziecko zmarło na sipki.

Ści, ści, nie byłoby to tak?!

Zbyrkajom mu piniondze w kie-
śni.

W Sulkowicach, Targanicach.
Zagórniku, a częścią w Ro-
czynach i Brzezince wyma-
wiają zamiast *ę* przedłużone
o np. gęś, goś; „Cós ty pa-
sies? Gosie paso; zmę-
czyć, zmocyć; okrutnie
się zmocyłem. Kęty (mia-
sto), K o ty; Skąd jedziecie?
Z K o t; ręka, r o k a; cent,
c o t; męka, m o k a.

Zamiast *y* wymawiają *o* i od-
wrotnie zamiast *o* mówią *y*
w niektórych wyrazach np.
dym, d o m; dom, d y m;
Jaki reżto dom leci z ko-
mina! Póďte do dymu;
dziewczyna, dziewczona;
Maryna, Marona; Ro-
czyń (wieś), Rocony;
syn, s o n; młyn, m ł o n;
len, l o n; kołoda, koloda!

Szymon Gonet.

Szczegóły z wierzeń ludu.

(Okolica Andrychowa).

Bywają kobiety, mężczyźni i konie „malikowaci“. Każdej malikowatej kobiecie do siedmiu lat pożycia małżeńskiego umierają mężowie. Chłop bez zarostu na twarzy zwie się malikowaty. Ko-
nia malikowatego poznać można, gdyż ma górny koniec kręgu
pacierzowego, zwany wiązadłem lub kłębem, podwójny; to znaczy,

że podniósłszy homonto do góry, widać na tym kłębie rowek. Gdy koń taki padnie w stajni, muszą po nim paść trzy konie inne. Można jednak temu zaradzić wyciągając zdechłego konia ze stajni nie przez próg, ale popod próg lub przycieś.

Aby jęczmień był miękki, trzeba przed rozpoczęciem siewu posmarować sobie ręce tłustością z święconej sodry tj. szynki.

Wróble i inne ptaki nie będą wyjadały ziarn z pola zasianego zbożem, ani też zboża już w kłosach będącego, jeżeli siejący przed siewem weźmie jedno ziarno zboża pod język i tam przez cały czas siewu trzymać je będzie, tudzież siejąc, do nikogo ani słowa się nie odezwie.

Wiek konia, gdy ten ma już zęby zdarte, poznaje się po ogonie. Co sześć lat wyrasta koniowi obrączkowata chrzęść w ogonie, ile więc ma takich schodków, chrząstek, tyle razy ma po sześć lat.

Należy dobrze pamiętać, w który dzień tygodnia przypada śś. Młodzianków (28 grudnia) i w ten dzień tygodnia nic ważniejszego nie zaczynać, a więc nie orać, nie siać, nie wypuszczać po raz pierwszy bydła na paszę itd., gdyż się bardzo nieszczęści przez cały rok

---

Szczyt dachu nazywają „kalenicą“, a boczne, trójkątne ściany dachu „szczytem“. Gdzie w domu jest kobieta w błogosławionym stanie, a wiatr „wyrwie dziurę w kalenicy“ dachu, to znak, że się chłopiec urodzi, a gdy „wyrwie szczyt“, przyjdzie na świat dziewczyna.

Z gospodarzy, którym się o to rozchodzi, że nie mają śród dzieci chłopców, ale same dziewczęta, śmieją się drudzy i radzą im: „Chciecie mieć chłopca, to owińcie babę sakiem, pod t...k, włóżcie jej kijankę, sami opaszcie się powróślem, pod pachę weźcie worek, a pod poduszkę włóżcie pałkę — to się wam chłopiec urodzi“.

Nie dobrze jest siać wtedy, gdy są dwa światła na niebie; t. j. księżyc i słońce.

Kto wyszedłszy z domu, zapomniał sobie czegoś wziąć, niech się nigdy nie wraca, bo go spotka pewnie jakieś nieszczęście w drodze, jeżeli wróci się po rzecz zapomniana.

Gdy sroła skrzeczy na płocie, przybędą goście do domu; jeżeli ta sroka ma długi ogon, będzie gość w długiej kapocie.

Niedziela, poniedziałek, wtorek i czwartek nazywają się maśnymi dniami, bo w te dni wolno jeść mięso; gdy w te dni rozpoczyna się siejbę, wszystko się udaje.

Przed którym domem sowa zahuczy, ktoś tam umrze.

Gdy kot drapie pazurami po koszyczku, będzie mróz.

Królik skaczący wskazuje, że będzie wiatr.

Gdy słońce zachodzi pod chmurę, zachodzi prędko; jaskółki nisko latają; sól się topi — będzie deszcz.

Kogut piejący na płocie, zwiastuje słotę, gdy pieje na ziemi, będzie pogoda. Mówią: Kogut pieje na grzędzie, Jak było, tak będzie — A gdy na ziemi, Sprawa się odmieni.

Szymon Gonet.

Przyczynek do wierzeń ludowych.

W 3 zeszycie „Ludu“ z r. 1896 umieścił p. A. Siewiński artykuł p. t. „Wierzenia ludu o chowańcu, farmazonach, planetnikach, miesięcznikach i błędach¹⁾“. — Autor zaś „Dodatków i drobiazgów ludoznawczych“ w 4 zeszycie, kryjący się pod literami L. M., na str. 366 pisze: „Do str. 254. Należałoby zebrać co wiemy o planetnikach. Czy lud wierzy, że w czasie burzy planetnik dźwiga chmury? Czy jest przesąd, że planetniki lubią słono jeść?“ i t. d.

---

¹⁾ Str. 252—256.

Zbierając zabobony w Jaćmierzu i Posadzie jaćmierskiej (pow. sanocki), spotkałem się z tego rodzaju wierzeniami: „Każdà mure trzymà sztérech małych chłopów, zwanych „płanetnikami“, jeżeli utrzymajàm, je pogoda, jeżeli puszczàm, deszcz. Gdy się chmura wyleje, to lecàm w powietrzu“. Czy lubią słono jeść, o tem nie słyszałem. Na dowód zaś, jak niebezpieczną rzeczą jest im uchybić, opowiadają, że raz przyjechał tu „płanetnik“ na siwym koniu, baba wygnała go mietłą i była ulewa.

Gdy mowa o deszczu, przytaczam i inne zabobony tutejszych ludzi, tyżące się jego przepowiadania, bicia piorunów, gaszenia ognia powstałego skutkiem piorunu, o gradzie, tęczy, śniegu, przepowiadaniu wiatru i t. p.

Deszcz lub słotę przepowiadają z krakania wron (tłuczenia), „kumania“ żab w przydrożnych fosach, pasienia się kur (dłużej niż zwykle) wieczór i latania jaskółek ponad ziemią.

Tęczę jasną zowią „wodnistą“ i wróżą słotę.

Tęcza pije wodę, podczas czego słyhać „forkanie“ — gdyby kto podszedł, toby go „forkła“.

Gdy dziecko „nieokrzczone“ umrze, to po siedmiu latach, licząc od urodzenia, lata w nocy i woła „krztu“. Wtedy kto to słyszy, powinien je ochrzcić słowy:

Jeżeliś panna,
Niek ci będzie Anna;
Jeżeliś pàn,
Niek ci będzie Jàn,

czyhając przy tem znak krzyża świętego w powietrzu. Ta dusza i „krzczący“ bedà zbawieni. Jeżeli takiego dziecka nicht nie okrzci, to bijàm za nièm pioruny. Ognia, powstałego z pioruna, nie móż czém inném ugasić, jeno owczém mlékciem.

Gdy grad pada, wyrzucają na ogród pociask, łopatę lub przetak¹⁾.

Zaczerwienienie nieba przy zachodzie słońca uważają za wróżbę wiatru.

Wierzą, że są złe wiatry, które mogą sprowadzić chorobę.

Dalej wierzą w otwieranie się nieba, podczas czego mają dusze doń wchodzić. Człowiek żyjący, o cokolwiekby wtedy prosił P. Boga, zostałby wysłuchany.

Kometom i innym zjawiskom tego rodzaju przypisują wróżbę wojny lub pomoru.

---

¹⁾ Z tym zabobonem spotkałem się także w Wesolej, pow. brzozowskiego.

O pierwszych śniegach mówią, że najpiew jest ptaszy, dalej gęsi i pastuszy, a wreszcie księży, tego nicht nie zwycięży.

Zabobony w wigilię i samo Boże Narodzenie są tu następujące :

W wigilię Bożego N., po wieczerzy je kwila, w chłoty w potokach i studniach zamiast wody je wino.

W ten dzień, także po wieczerzy, chłopiec lub dziewczyna, która ma paść krowy, zbiera łyżki, wiąże sianem, obiega dom trzy razy i kładzie na stole pod obrus, na to, aby się jej bydło w lecie nie rozbiegało ³⁾.

W sam zaś dzień Bożego N., przed wschodem słońca, myją się srebrną monetą, jakby mydłem, aby byli tak zdrowi, jak pieniądz.

O złych duchach opowiadają :

Gdy skutkiem przeciągu powstanie tuman kurzu, mówią, że w nim dyabeł tańczy, a gdy co cisnąć — porwie.

O północy schodzą się na drogach krzyżowych złe duchy. Ktoby wtedy tam poszoł, ozdarłby go i odleciały. Każdy tam drogą, którą przyszeł. Aby się od ozdarcia ochronić, trzeba jedną stopę włożyć do upieczonego koguta. Gdyby stopa nie była cała schowana w kogucie, nic by to nie pomogło.

Gdy zając przebiegnie pomiędzy domy, wróża ogień. Wróża go również, gdy wyje pies, ulegnięty w marcu.

Inne wierzenia, które nie dadzą się uporządkować według czasu i jakości, są :

Utrzymuje się tu przesąd, że kto zetnie bez, zwłaszcza na polnej granicy, dostanie „gośca“ (reumatyzm).

Płomyki, powstające na mokrych gruntach, uważają za takie, w których się przepalają pieniądze, kiedyś zakopane do ziemi. Gdyby kto rzucił na taki płomyk pas lub przeskoczył, to w pierwszym razie na długość owego paska, w drugim na wysokość człowieka, musiałby wybrać dół, aby je wydostać.

---

³⁾ Z tym zabobonem spotkałem się także w Wesolej pow. brzozowskiego.

Gdy kogut pieje o godz 9 wieczór, ktoś błądzi.

Wierzą w przebywanie jaskółek (w zimie) pod lodem.

Jeżeli kto zacznie wozić obornik w poniedziałek, nie będzie miał urodzaju na tem polu, aż inny wywiezie.

Przebiegnięcie zająca lub kota w poprzek drogi, mają za wróżbę złego.

Gdy się spotka kobietę z pełnemi konewkami wody — będzie szczęście, gdy z próżnemi — nieszczęście.

Gdy się kto uczy i je, zje i pamięć.

Posłyszawszy świst z nieznanego powodu, mówią, że „dusza piszczy“.

Wisielaka, który zawiesił się w domu lub w stodole, dla uniknięcia nieszczęścia, które ma spowodzić ten wypadek, należy wynieść dziurą, wygrzebaną popod próg. Oburzają się, gdy rodzina wniesie ciało wisielaka przez próg do izby, wróżąc 7 lat gradu. Należy go chować twarzą do ziemi.

Wierzą także w uroki, które według ich mniemania mogą pochodzić z wiatru, od mężczyzny lub kobiety. Aby zdjąć uroki, nabierają do skopca (do innego naczynia nie można) wody, w miejscu, gdzie się trzy potoki lub rzeki schodzą. Następnie tłuką kamień, wzięty ze zwarki⁴⁾, układają zeń trzy kóпки po 5 kawałków. Gdyby się kamień rozpadł na więcej części niż 15, resztę odrzucają. Teraz wrzucają kóпки kolejno do wody w skopcu: gdy pierwsza „zakipi“, urok pochodzi od wiatru, druga, od mężczyzny, a jeżeli trzecia, urok pochodzi od kobiety. Dalej, mający uroki, zmywa wodą ze skopca twarz, ręce i nogi trzy razy, tyleż razy popija wodę ze skopca i trzy razy weń tę wodę spluwa. Potem obciera się którąkolwiek częścią odzieży, ale nie

---

⁴⁾ Wysoki ceber na trzech nogach, a służący do prania bielizny zapomocą wody, popiołu i rozgrzanych korzeni. Gdzieindziej zowią „polewanką“.

wolno, tylko lewą stroną. Aby zaś kto inny tych uroków nie dostał — tylko „wrona zjadła ze słomą“ — wylewają tę wodę na strzechę, a uwolniony ucieka do izby, nie oglądając się poza siebie.

W razie „zakupienia“ wszystkich trzech kópek, dotknięty urokami musi się trzy razy obmywać i tyleż razy popijać i spluwać, gdyż pochodzą od trzech, t. j. wiatru, mężczyzny i kobiety.

Ciekawem jest tłumaczenie tutejszych ludzi pzoornej twarzy księżycy, głosu chruściela i przepiórki. Co do pierwszego opowiadają: Św. Jerzy będąc ciekawym, co grzmi, wyszedł na wysoką górę, a gdy zagrzmiało, uciekł ze strachu na księżyc, gdzie dotąd przebywa. Świadectwem tego mają być oczy i nos, widziane na księżycu.

Drugie: Raz chruściel sprzedawał przepiórcę korale, chciał za nie 6 reńskich, ona dawała pięć; dlatego chruściel woła sześć, sześć — a przepiórka pięć, pięć.

L. Magierowski.

Bajka o Wojtku.

Ale bo też te żydy dadzą się każdemu człowiekowi we znaki, czy we wsi, czy w mieście. Siedzą po karczmach, nic nie robią, tylko chłopów do wódki namawiają, inni załazą Bóg wie skąd do wsi, chodzą po chałupach i szachrują od pocciwych ludzi to zboże, to kłaki, to kury, a czasem nawet i chałupę z gruntem, o wtedy to już źle. A co ich po miastach, aż czarno. Tam to dopiero ludzi cyganią, a czasem i chłopą obija, a takie to bestye natrętne, że wszędzie ich pełno, nawet po pańskich dworach, gdzie samych panów szachrują.

Jest przecież jedno miasto w naszym polskim kraju, gdzie żydów całkiem niema i nie będzie. Miasto to leży hen daleko, aż za Krakowem nad wielką rzeką. Było to bardzo dawno, jak rozposiedli się żydy w tem mieście, zabrali wszystkie domy i tylko jedna pozostała chałupa, w której mieszkał Wojtek ze żoną i czworgiem dzieci. I jego chcieli żydzi z chałupy wyżenić, ale rabin im zakazał z tej prostej przyczyny, iż nie byłoby komu w szabas żydom w piecu rozpaścić, lub świeczkę zgasić, czasem za hamana posłużyć, lub żydom wodę wozić. Miał Wojtek konia, i z początku żydom wodę woził, ale i tego żydzi od niego wy-

zachrowali; musiał więc wodę na koromesłach nosić, a Wojtkowa żydom chusty prała.

Lecz Wojtkowi było już tego za wiele, przemyślał więc, jakby to sobie swój los poprawić. Pewnego razu zrobił on kopystkę, to jest taki płaski drażek do mieszania leemieszki, i czekał soboty, a było to w zimie. Babie kazał ugotować pełny garnek pszonianej kaszy (jagły), a sam patrzył w okno, czy żydy nie idą. Żydy tymczasem czekają i nie mogą się Wojtka doczekać, w chacie u nich zimno, wody nie mają, a tu Wojtka jak nie widać, tak nie widać; idą tedy po niego. Wojtek z daleka ich spostrzegł, kazał zaraz babie ogień zagasić, a sam porwał garnek z kaszą, wyniósł go w śnieg i nuż kopystką obracać, a kasza bulk, bulk. Musicie przecież wiedzieć o tem, że pszoniana kasza trzyma bardzo gorąco i długo trzeba na nią dmuchać, aby sobie gęby nie sparzyć. Żydy jednak niczego nie zmiarkowali, tylko zaciekawieni pytają: „Co ty Wojtku robisz?” „Kaszę gotuję“, odpowiedział. „Gdzie, tu w śniegu bez ognia?” „A tak, mam taki kij, że jak nim obrócę, kasza się gotuje, nie będę już teraz potrzebował drzewa kupować“. I zaczął kopystką ruszać, a kasza znowu: bulk, bulk. „Ot i już gotowa“.

Zadziwieni żydzi oczom swoim nie wierzyli, jeden z nich ruszył kopystką, a kasza się gotowała. Nawet jedli tę kaszę, choć to była trefna. Bardzo im się ten kij podobał, chcieli go więc kupić, ale Wojtek zaśpiewał im aż sto reńskich i nic nie chciał spuścić. Żydy radzi, czy nie radzi zapłacili i kopystkę z wielką radością do domu przynieśli. Przyszła znów sobota, żydy nalali do garnka wody, nakruszyli ryby, soli, pieprzu, wynieśli garnek na dwór i zaczęli w nim kijem ruszać i kręcić, lecz woda nie tylko zakipieć nie chciała, ale i zamarzła. Obrócili tedy kij na drugą stronę, kręcili w prawo i w lewo, lecz nic nie pomogło. Zawstydzeni, że nie umieją kręcić, idą do Wojtka z kopystką.

Wojtek tymczasem zrobił sobie sanie, wylazł na górę i czekał. Gdy żydy byli już niedaleko, wlaźł na sanie, popchnął nogą i z szalonym pędem zjechał z góry prosto między żydów i tu się zatrzymał. Żydy jeszcze wtedy nie znali, co to sanie, a nawet przez myśl im nie przeszło, iż można jechać wozem bez kół. Zaczęli z radości podskakiwać, a prosić, by im pozwolił siadać i jechać na tym wozie bez kół. Wojtek tedy wyprowadził ich na górę, powsadzał na sanie, a sam usiadłszy w tyle, nogą je popchnął. Sanie rozpędziły się i w mig z góry na dół ze żydami zjechały, a żydy z wielkiej radości wykrzykiwali tylko: „Hif, hif, aj, waj!“ O kopystce zapomnieli, a może wstydzieli się przyznać,

iż nie umieli kręcić i zaczęli dobijać targu o sanie. Ale Wojtek nie w ciemną bitą, odrzekł: „Alboż to ja głupi, żebym miał tak potrzebną mi rzecz sprzedawać, ja teraz nie potrzebuję już koni trzymać, ale nałożę sobie towarów ile zechcę i pojedę, gdzie mi się podoba, a zarobię lepiej, niż dziesięciu furmanów razem“. Mowa ta tem bardziej żydom w głowę zajechała. Dawali Wojtkowi za sanie 100 zł., ten nie, dawali 150 zł., ten nie — aż nareszcie z wielkim targiem za 200 zł. sanie te im odstąpił. Na drugi dzień rano mieli żydy jechać z towarami do Berdyczowa. Nałożyli pełno skrzyń i worów, sami posiadali na wierzch i wio! ale sanie ani drgnęły. Zaczęli cmokać i ruszać tyłkami, popychać, a sanie ani rusz. Idą do Wojtka po radę.

Ale Wojtek złapał srokę, przywiązał na sznurku i pędzi przed sobą. Żydzi, jak to jest ich zwyczajem, nie chcieli odrazu mówić Wojtkowi o saniach, ale zapytali: „Co ty masz Wojtku“? „To jest kupcowa, gdybyś ją miał w sklepie, tedy przez jedną noc wyprzedałaby wam wszystkie towary, a samibyście mogli spać spokojnie“. „Herste kupcowa! ona by się nam przydała, nieraz i rok leżą towary u nas na składzie, nim je kto kupi, a tu przez noc możnaby interes zrobić. Wojtek, ile chcesz za tę kupcowę?“. „Sto reńskich“. Żydy zaczęli się targować, lecz gdy Wojtek nie chciał spuścić, pomiarkowali, że trudna z nim sprawa, zapłacili więc, ile chciał. Przynieśli srokę do sklepu, posadzili na stole, pootwierali szuflady, dali jej wszystkie towary, a potem odchodząc, powiedzieli jej bardzo grzecznie: „Dobranoc pani kupcowa“ i poszli spać. Wojtek tymczasem pobiegł za miasto, tam zwołał tych ciekawych ludzi, co to kupują bez pieniędzy, a znajdują to, czego nikt nie zgubił i powiedział im, gdzie to tanim kosztem mogą przyjść do majątku. Przyszli kupcy, rozkupili ze sklepu wszystkie towary, przeszukali szuflady, czy przypadkiem jeszcze czego nie zostało, uciekli, a zostawili tylko srokę, odwiąawszy jej wprzód sznurek u nogi.

Rano przychodzą żydy, patrzą, wszystko rozprzedane! „A dzień dobry! pani kupcowa, jak to pani ślicznie sprzedała“. Idą do szuflady, a tu z pieniędzy ani śladu. „Co to jest? gdzie pieniądze?“, wrzasnęli. Sroka tymczasem przez otwarte drzwi furr! poleciała, szczęśliwa, że jej się udało tak zręcznie uciec z pomiędzy rozjuszonych żydów. — „A to ten Wojtek drab, to on nas tak wykiwał, chodźmy do niego odebrać co nasze, a to my durne żydy, że się damy takiemu Wojtkowi za nos wodzić!“ i wszyscy hurmem poszli ku domostwu Wojtka.

— A cóż Wojtek? Umarł. Nie było innej rady, bo byliby go uśmiercili żydy, musiał więc sam dobrowolnie umrzeć. Nadchodzą żydy z pospiechem, chcąc wywlec Wojtkę z chałupy, patrzą, a on leży w trumnie, obok świecą się woskowe świece, nad głową obraz, a sam Wojtek leży nieruchomo, blady, ręce ma złożone i ani drgnie. Wojtkowa płacze, łamie ręce i zawodzi: „Mój miły Wojtalu, cóż ja będę sama na świecie bez ciebie robiła, co ja pocznę z tymi mymi małymi pędrakami?“ A potem wróciwszy się do żydów, wrzasnęła: „A to wy hultaje! wy szachraje, to wy jemu końca dojechali, o ja nieszczęśliwa!“ Dzieci tymczasem siedzą w kącie i płaczą rzewnymi łzami: „Tatu, nasz tatu!“ Lecz jakoś nie bardzo kapąły im łzy z oczu, spostrzegła to Wojtkowa, przyskoczyła do nich a chcąc ich niby utulić, obcierała im łzy szmatką, a nikt nie wiedział, iż w szmatce była nakrajana cebula. Cebulą tą nacierała Wojtkowa oczy dzieciom, by lepiej płakały. Żydy nie pomiarkowali tego, gdyż każdy z nich śmierdział, stali jakiś czas posepnie i cicho, a potem przypomniawszy sobie, poco przyszli, rzekli razem: „Dobrze ci tak Wojtek“. A splunawszy i naprzeklinawszy się, chcieli wyjść z domu. W tem Wojtkowa raptem zawołała: „Aj, aj, mój nieboszczyk Wojtuś mówił, że ma w komorze taki wałek, że jak nim umarłego dotknąć, zaraz wstanie i będzie chodził“. Żydy zatrzymali się i czekali, co z tego będzie, przecież jak kto raz umrze, już nie wstanie, pewnie Wojtkowa ze żalu zwaryowała. Wojtkowa tymczasem pobiegła do komory, nuż szukać i przewracać wszystko, aż nareszcie po długiem szukaniu znalazła w jakiejś starej skrzyni wałek, uwinięty starannie w płótno. Żydy patrzą i czekają końca. „Jest“, krzyknie uradowana Wojtkowa. Wbiega do izby, a za nią żydy, przystąpiła do trumny i lekko wałkiem uderzyła Wojtkę po pięcie. Zrobiło się tak cicho, jakby makiem siał, gdyby nawet mucha latała po izbie, byłoby ją słyszać. Wszyscy oddech zaparli i patrzali zdziwieni. Wojtek jednak ani drgnął. Drugi raz go uderzyła, Wojtek leży. Lecz gdy po raz trzeci uderzyła go wałkiem nieco silniej, Wojtek oczy otworzył niby ze snu głęboko, popatrzał z przerażeniem na zapalone świece, trumnę, płaczącą żonę i dzieci i na żydów. Jak nie krzyknie: „a ja gdzie?“ i wyskoczył z trumny. „Wojtusi! drogi Wojtusi“, woła żona. „Tatu!“ wołają dzieci, a żydzi z wielkiej radości mało chaty nie przewrócili i wrzaskiem swoim wszystkich zagłuszyli. „Wojtek, Wojtek! ty już był umarł, a żyjesz?“ Zaś niektórzy z nich patrzali bokiem na wałek. Wojtkowa to spostrzegła, zawinęła wałek starannie w płótno, schowała do skrzyni i zamknęła na klucz.

O, to musi być bardzo wartościowy ten wałek, kiedy go tak Wojtkowa chowa, pomyśleli sobie. Gdy Wojtek odsapnął i pożywił się nieco, opowiedzieli mu żydy, jak on to był umarł i jak oni go żalowali, nakoniec prosili o pokazanie cudownego wałka, chcąc go kupić. Ale Wojtek nawet mówić sobie o tem nie dał i żydzi z niczem poszli do domu. Wieczorem mieli naradę, co mu dać za ten nieoceniony wałek, co życie przywraca. Przyszli rano do Wojtka i mówią: „Nasz kochany panie Wojciechu (już mu nie tykali), sprzedajcie nam ten wałek, my wam dobrze za to zapłacimy, będzie on naszym wspólnym majątkiem, a gdy który, czy z nas, czy wy umrzecie, będziemy go wskrzeszali“. Dał się wreszcie do tego Wojtek namówić i sprzedał wałek coś za kilka tysięcy reńskich. Wziąwszy pieniądze, chciał Wojtek wynieść się cichaczem z miasta, lecz stało się całkiem inaczej.

Jakoś w tym czasie umarła w stolicy królewska córka. Dowiedzieli się o tem żydy, a chcąc się królowi przypodobać, by im dał nowe prawa, lub zwolnił od podatków, wybrali naprędce dwunastu najmądrzejszych i najbogatszych żydów do króla. Ci wziąwszy ze sobą wałek, ruszyli w drogę. Nad wieczorem byli już w stolicy. Przypuszczono ich do stóp królewskich i król zapytał, czego sobie życzą. Żydy mówią, iż umieją taką sztukę, że królewną do życia przyprowadzą, tylko niech im król pozwoli ją oglądać i zostawić ich samych razem z nieboszczką. Naturalnie król natychmiast uczynił ich wolę, bo córkę kochał, jak ojciec. Żydy przystąpili do trumny i lekko królewnę wałkiem po pięcie uderzyli: pac, pac, pac, lecz królewna nie ruszała się. Tedy inny żyd mówi: „To trzeba mocniej uderzyć“. Biją mocniej, lecz królewna leży. Jakoś inny żyd już zniecierpliwiony woła: „To jest córka króla, głowy kraju, należy ją bić w głowę, nie w nogi“ — porwał za wałek i królewnę po głowie: hop, hop, hop. Królewna leży. Żydy wpadli w rozpacz, bili ją coraz lepiej po całym ciele, lecz daremnie. Posiadali potem po kątach, rwali pejsy, oczekując co to będzie. W tem weszli dworzanie, a zobaczywszy zbitą królewnę, rozgniewali się bardzo i przyprowadzili żydów do króla. Ten usłyszawszy, co się stało, kazał ich natychmiast potopić.

Wiadomość o losie żydów, wysłanych do stolicy, doszła wnet do miasteczka. Zawrzeli żydy ogromnym gniewem i wpadli niespodzianie do Wojtka. Było to jeszcze przed wschodem słońca, Wojtek spał jak zabity i o niczem nie wiedział, co zaszło, bo byłby zawczasu uciekł; dał się więc złapać. Gdy go żydy schwycili, włożyli do ogromnego wora i związali wór mocno, by im

Wojtek nie uciekł, potem włożyli na furę i prosto do rzeki, by ło razem z workiem utopić. Biedny Wojtek już nawet nic nie mówił, bo wiedział, że to nie pomoże, modlił się tylko po cichu. Gdy stanęli nad mostem, chcieli go zaraz wrzucić, ale jeden żyd mówi: „On nam nie ucieknie, zostawmy go tu, a sami chodźmy się pomodlić i pomyć ręce, bo to nie wypada tak odrazu topić“. W tem słyszy, iż ktoś jedzie do miasta, duch w niego wstąpił. Był to najbogatszy żyd w mieście, a szachraj wielki, wykupywał on od chłopów pola za byle co, a potem puszczał chłopów z torbami. Żyd ten jednak o niczem nie wiedział, co tu się stało. Żdziwiony stanął koło worka i pyta: „Co to jest?“ A Wojtek z worka mówi. „Ot pogłupieli żydzi, chcą mnie zrobić swoim królem, ale ja biedny nie umiem ani czytać, ani pisać, jaki byłby ze mnie król, ale oni nie pytając na to, związali mnie do worka i powiedzieli, że tak długo będę tu siedział, dopóki nie zechcę być królem“. „Jaki ty głupi, mój Wojtku, wiesz co, ja ciebie wypuszczę, weź sobie mój wóz i konie, a sam wleżę do worka, przecież mnie lepiej wypada być żydowskim królem, niżeli tobie“. To mówiąc, rozwiązał wór, wypuścił Wojtkę, sam wlaźł do worka. Wojtek czempredzej związał go mocno, siadł na bryczkę, zaciął konie i pojechał w świat za oczy.

Wracają żydy, a bogacz z worka mówi: „Nu, nu, ja już będę waszym królem“. Lecz żydy bojąc się, by ich Wojtek nie oszukał, rzucili go czempredzej do wody, mówiąc: „Idź tam, króluj rybom“. Wór tylko chlupnął do wody i już go nie było, zaś żydzi wrócili uradowani, że się pozbyli tak ciężkiego wroga, do domu.

Wojtek tymczasem pojechał do dalekiego miasta na jarmark, sprzedał konie, sprzedał wóz, pieniędzy zebrał huk i zakupił całe stado owiec i baranów. Z całą tą trzodą wracał do domu. Jak najspokojniej zbliżał się do mostu. Zobaczyli żydzi z daleka kurzawe i myśleli, że to jakiś handlarz prowadzi do nich barany na sprzedaż. Czuąc dobry interes, wyszli naprzeciw, patrząc... a to Wojtek! „A to co, Wojtek, my ciebie utopili, a ty już tu?

„Ot co głupie żydy, wy myśleli, że mi dokuczycie, rzucając mnie do wody, a patrzcie, co ja mam“ i pokazał im swoje barany. „Któż ci dał te barany? pytają żydy. „Ja je kupiłem. Tam na dole we wodzie mieszka bogata pani; gdyście mnie utopili, poszedłem prosto do niej i sprzedała mi te barany po grejcarze, byłbym jeszcze kilka tysięcy tych baranów nakupił, ale nie miałem pieniędzy, — prosiła mnie jednak ta pani, bym jej kupców nastreczył“. „A czy tam naprawdę tyle baranów?“ pytają żydy.

„Ot patrzcie do wody, co ich tam jest“. A to barany Wojtkowe odbijały się we wodzie, żydy myśleli, że to prawdziwe. Zaczęli tedy jeden po drugim skakać do wody, a że żaden z nich nie umiał pływać, zaczęli się topić. A wiecie przecież, że kto się topi, to rękami robi i bije po wodzie, bo się chce ratować. Wojtek widząc to, zawołał: „Patrzcie, jak oni was wołają“. Tedy oni wszyscy hurmem jak żaby zaczęli skakać do wody i wytopili się het do jednego, a Wojtek z owcami szczęśliwie wrócił do domu. Od tego czasu omijają żydzi to miasto, jakby było zapowietrzone, boją się bowiem, by im znowu jaki Wojtek końca nie dojechał.

Antoni Siewiński.

Opowiadanie o dyable.

Przytoczone opowiadanie słyszałem od żołnierza, będąc z nim pewnej nocy na warcie (podczas mojej służby wojskowej). Żołnierz ten pochodził z okolic Brzeżan i spędził życie swe na służbie po gospodarzach.

Podczas służby u pewnego bogacza zauważył on, że gospodarz jego ma dyabła. Gospodarz zwykle pił cały dzień w karczmie, nic nie robił, a dobrze mu się wiodło. Dyabeł ów miał postać czarnego kota, siedział na strychu koło komina, a gospodyni dawała mu każdego ranka niesolone mleko.

Gospodyni była uczciwą kobietą i mężowi wyrzuty czyniła z powodu, że pije i z dyablem trzyma, on jednak na swą żonę burczał i chmurzył się.

Raz, było to w jesieni, po całodziennem młóceniu pszenicy, pomyślał sobie parobek, że dobrzeby było skraść trochę pszenicy, sprzedać i zabawić się za to, zwłaszcza, iż niejeden mu tę uwagę już robił. Nabrał więc pszenicy do worka i wyszedł ze stodoły na chwilkę, a było już ciemno. Gdy wrócił, aby zabrać worek z pszenicą, skoczył z góry na worek czarny kot i rzekł „ne rusz“! Parobkowi włosy się najeżyły i nie mógł przemówić — wydostał się jakoś ze stodoły, zamknął i taki wystraszony wszedł do izby. Gospodyni postawiła przed nim miskę z pierogami, lecz zauważyła, że smutny, pyta'a więc, coby mu się stało, on jednak nie chciał się przyznać, co zaszło i wziął się do jedzenia.

Wkrótce wszedł gospodarz, był podпиты i spojrzawszy chmurnie na parobka, zawołał go na dwór i kazał iść ze sobą do stodoły. Przyszli, zaświecili, a kot czarny na worku siedzi.

Gospodarz wtedy (jak opowiadający mówił) w sposób poważny a groźny zburczał parobka, wypowiedział mu służbę i za parę dni wypłaciwszy zasłużoną należytość i dawszy też należną bieliznę, kazał mu iść ze służby z tem zastrzeżeniem, aby pszenicę, którą miał zamiar skraść, zabrał sobie, co tenże uczynił, i zaniósł pszenicę do swego znajomego diaka. Wkrótce, mówi, wystarałem się o służbę u gospodarza na drugiej wsi.

Razu pewnego jadę z gospodarzem na jarmark, rozmawiamy po drodze, ja opowiadam mu o swoim poprzednim gospodarzu, dojeżdżamy do miasta i po drodze zdybujemy moją poprzednią gospodynię, jadącą też na jarmark. Ucieszyła się, gdy mię ujrzała, poczem poszliśmy w trójkę do szynku. Tu zaczęliśmy zaraz mówić o tym czarnym kocie — gospodyni zaczęła narzekać na swój los i na męża, co z dyablem trzyma.

Na to mój nowy gospodarz podał jej radę, ażeby mleko kotowi posoliła — a w ten sposób kota się pozbędzie.

Rozjechaliśmy się, a zdybawszy się znowu wkrótce w mieście, powiedziała nam, że solila mleko kilka razy, mąż ją bił za to i zginęło im kilka sztuk bydła i konie. Kot solonego mleka jeść nie chciał.

Mój nowy gospodarz pomyślał i rzecze do gospodyni: Zbliża się teraz Jordan, więc weźcie naczynie i stańcie sobie na Jordan u wrót koło swego domu. Gdy ludzie będą ze święconą wodą wracać, niech wam 9 osób naleje do waszego naczynia po trochę wody, następnie zaś weźcie diaka, niech w dzień Jordanu (po nabożeństwie) pomieszkacie wasze i całe obejście dobrze tą wodą święconą wykropi.

Potem rozjechaliśmy się.

Nadszedł Jordan, a ja na to święto wróciłem do swojej wsi do krewnych. Wyszliśmy z cerkwi, ja idę koło mieszkania mego dawnego gospodarza i słyszę, że coś bardzo krzyczy „pecze, pecze“. Ludzie zaczęli się schodzić na ten krzyk i było nas tam dość takich, cośmy ten krzyk „pecze“ słyszeli. Krzyk wydawał dyabeł, dlatego, że diak wykrapiał dom z obejściem wodą święconą. Nareszcie krzyk ten przeniósł się na dwór i widzieliśmy, jak w rogu, gdzie się dwa płoty schodzą na ogrodzie, buchnął z krzaka bżyny ogień, a następnie zaśmierdziała smoła. Krzyk ustał, tylko krzak bżyny był trochę osmolony. Mój gospodarz dawny, wypowiadał się, prosił mię do siebie i rzekł, że wybawiłem jego duszę z mocy dyabła.

On był się dyabłu na 25 lat zapisał, po którym czasie miał go do piekła zabrać. Jeszcze rok, a jużby go dyabeł zabrał.

Gospodarz ów chciał mię za syna przyjąć i gospodarstwo swoje zapisać, lecz ja nie chciałem.

Staralem się dowiedzieć, o ile opowiadający zmyśla, lub opowieść swą na pewno zna dobrze, zadawałem różne pytania, opowiadający przysięgał się, że to, co mówił, jemu całkiem pewnie się wydarzyło i wielu ludzi o tem poświadczyć może, — ponieważ z nim razem słyszeli krzyk „pecze, pecze“.

Bron. Świdnicki.

Strzygonie.

Lud nasz przez wyraz „strzygoń“ rozumie ducha ludzkiego, który po wyjściu z ciała płacze się po świecie i niepokoi żyjących. Czy co złego czynią żyjącym strzygonie, powiedzieć nie mogę, a również nie wiem, czy „strzygoń“ a „strzyga“ są identycznego znaczenia. O strzygoniach słyszałem w Spytkowicach pod Zatorem, tudzież w Targanicach i Sulkowicach koło Andrychowa.

W Spytkowicach tak było:

„U karczmarza Borgenichta pracował codziennie pewien chłop, który zmarł nagle. Zajęciem tego chłopca było zamiatanie izby szynkowej, noszenie wody, rąbanie drew i inna drobna domowa obsługa. U siebie w chałupie pracował on dopiero po powrocie z karczmy i zwykle zajęty był robieniem sieczki dla bydła, co wykonywał na strychu. Po jego nagłej śmierci, ku wielkiemu zdziwieniu karczmarza, ktoś w nocy zmiata izbę, drwa rąbie, wodę nosi, a po północy przestaje pracować. W domu również ku wielkiemu przerażeniu pozostałej wdowy, ktoś rżnie sieczkę na strychu, schodzi na dół, idzie do stajni i zakłada krowom słomę w jaślach.

Historia ta powtarza się regularnie w nocy do północy przez przeciąg jednego miesiąca. Domysł jest naturalnie, że chłop zmarły jest „strzygoniem“, chodzi po nocy i wykonuje te prace, które zwykł był za życia wykonywać.

Żyd i żona zmarłego, zakłopotani, udali się z tą sprawą do księdza i według opowiadania, ksiądz poszedł z grabarzem na cmentarz, kazał odkopać grób nieboszczyka, a ciało jego w trumnie będące odwrócić twarzą do dna trumny; a po zasypaniu grobu, pomodlił się nad nim i od tego czasu chłop zmarły „strzygoń“ nie pokazywał się ani w karczmie, ani w domu“.

W Targanicach chodził strzygoń w nocy, wykonywał również wszelkie roboty, a nawet chciał spać z pozostałą wdową;

ta jednakże, gdy mu chciała zarzucić szkaplerz na szyję, usłyszała wielki szum, strygoni znikł i już więcej nie niepokoił jej.

W Sulkowicach zaś w jasny dzień zobaczył chłop swego drogą przechodzącego przyjaciela, który przed dwoma tygodniami umarł. Zmarły szedł z przeciwnej strony drogi, a gdy spostrzegł chłopą, skreślił się na prawo i znikł w krzakach.

Jest i u dzieci zabawa, zwana strygoniem.

Dzieci ustawiają się w koło, a jedno z nich udające strygonia, kładzie się w środku koła twarzą do ziemi, zamyka oczy, udając, że śpi. Stojący obchodzą kołem leżącego strygonia, przy czem chórem mówią: „Pierwsza godzina, strygoni śpi.; druga godzina, strygoni śpi i t. d.; trzecia, czwarta godzina, strygoni śpi; aż wreszcie dwunasta godzina, strygoni wstaje!” — Dzieci rozbiegają się we wszystkie strony, strygoni zrywa się z ziemi i urządza gonitwę za dziećmi, a które z nich pochwyci, prowadzi je na miejsce, gdzie leżał i to zostaje strygoniem, a zabawa trwa dalej.

Zabawa ta powstała zapewne na podstawie wierzeń o strygoniu, których dzieci dość się nasłuchwały od służących.

Lud twierdzi, że człowiek, który nie ma zarostu pod pachami rąk, będzie po śmierci strygoniem, również każdy samobójca, dlatego, kto samobójstwem życie zakończy, tego układają w trumnice twarzą do dna, by ludzi po śmierci nie prześladował.

O wisielcach i innych samobójcach jest wierzenie: „Jeżeli w pewnej okolicy wieją bardzo silne wiatry, „dyabli się żeniają (wesela)“, bo się musiał ktoś obwiesić. Mieć jakąś rzecz z wisielca, jest talizmanem szczęścia.

Szymon Gonet.

Pieśń ludowa religijna

o odsieczy Wiednia przez Jana III.

W czasie odpustu w Tarnowcu¹⁾ w lipcu r. 1896 śpiewali pątnicy podzieleni na większe lub mniejsze gromadki różne pieśni nabożne. Od jednej takiej gromadki doleciało mię słowo: Sobieski. Zaciekawiony tem, zbliżyłem się do tej gromadki i zapytałem ich, skądby byli i co to za pieśń śpiewają. Odpowiedzieli, że są od

---

¹⁾ Tarnowiec, wieś w powiecie jasielskim słynna odpustami z powodu cudami słynnej statuy Najśw. Maryi Pauny. Odpusty te odbywają się w dniach 2 i 16 lipca i 8 września.

Dobrzechowa²⁾, że tę pieśń śpiewają u nich po domach. Powie-
dzieli mi również, że tę pieśń sprzedają kramarze w kramach. Ja-
koż na drugi dzień kupiono mi rzeczywiście tę pieśń od kramarzy.
Była ona drukowaną w Krośnie w drukarni W. Lenika, nakładem
Józefa Żdziebłowskiego, zdaje się kramarza z zawodu bez podania
roku. Później wpadła mi do rąk inna edycja tej samej pieśni,
drukowana w drukarni Pizsa w Tarnowie. Obie te edycje były
równobrzmiące. Zdaje się, że edycja krośnieńska była tylko prze-
drukiem edycji tarnowskiej. O autorze i o czasie powstania nie
pewnego powiedzieć nie można. Najprawdopodobniej powstała
ona w czasie obchodu 300-letniej rocznicy odsieczy Wiednia 1883.
Autorem jej jest pewnie albo jaki organista, albo braciszek za-
konny, lub jaki wieśniak, lub małomieszczanin, lub też nawet
jaki kramarz. Pieśń ta w edycji tarnowskiej bez tytułu, nosi
w edycji krośnieńskiej tytuł: „Pieśń do Matki Boskiej w utrapie-
niu“. W pieśni tej znajdują się różne anachronizmy, których źró-
dło starać się będę w odnośnikach wyjaśnić. Ortografia jest do-
syć poprawna. Odpis wierny opiewa:

O Najświętsza Panienko !
Cóż teraz za lata?
Czyli sądy dzień nastaje,
Czyli koniec świata.

Posłuchajcie, ja was proszę:
O wojnie tureckiej,
Trzysta lat temu minęło,
Jak z królem Sobieskim.

A w niedzielę bardzo rano,
Płynęły okręty³⁾,
Na tym miejscu stanęli,
Gdzie był obraz święty.

A w niedzielę bardzo rano,
Bramy otworzyli,
I do miasta Wiednia,
Turków napuścili.

O Wiedniu nieszczęśliwy !
Już cię teraz mamy,
Już was tu nicht (sic) nie obroni,
Tylko ten nad wami.

Przyjechał basza turecki,
Monstrancję zdjął,
Siedmdziesiąt zakonników,
Pod klasztorem ścieli⁴⁾.

A pannom zakonnicom,
Rżnęli piersi nożami⁵⁾,
A Przenajświętszy Sakrament,
Deptali nogami⁶⁾.

Dzieci bili, przebijali,
Na bagnety brali⁷⁾,
Nieszczęsne matki na to patrzące,
Z żalu umierały.

²⁾ Dobrzechów, wieś kościelna w powiecie strzyżowskim.

³⁾ Zdaje się, że wzmianka o okrętach jest reminiscencją zwycięstwa pod Le-
panto (7 października 1571), o którym często kaznodzieje wspominają w uroczystość
Matki Boskiej Różańcowej.

⁴⁾ Reminiscencją męczeństwa 49 Dominikanów w Sandomierzu dnia 2 czerwca
1260 r. w kościele św. Jakóba przez Tatarów.

⁵⁾ Reminiscencją męczeństwa św. Agaty.

⁶⁾ Częstokroć zniewagi tej Najśw. Sakram. dopuszczali się w czasie wojen żoł-
nierze luterscy.

⁷⁾ Reminiscencją rzezi Pragi.

Krew płynęła strumieniami,
Z okien na ulice,
A Turek ze wszystkich stron,
Strzelał w kamienice.

Już wszyscy potworzeni,
Już we krwi stanęli,
A o pomoc Matki Boskiej,
Serdecznie prosili.

I przyjechał król Sobieski,
Do kościoła bierzy (sic),
Upadł przed Najśw. Panną.
Upadł krzyżem leży ⁸⁾).

A w tym (sic) słyszy głos z obrazu,
Powstań na kolana,
A idź sługo najmilszy.
Na Turka pogana.

O powstań królu Sobieski,
Który krzyżem leżysz,
A broń honoru mego,
Niech świat pozna wierzy.

O Najświętsza Panienko,
Wiele tego razy?
Porąbali, posiekali,
Twe święte obrazy ⁹⁾).

O Królowo Niebieska,
Jakżeż mam wojować,
Kiedy już słońce zachodzi,
Późno się szykować.

O mówiłam Ja do ciebie,
Że z mojej przyczyny,
Będzie ci słońce świeciło,
Dłużej trzy godziny ¹⁰⁾).

O mówiłam Ja do ciebie,
Żem prosiła Syna,
Że ci będzie słońce świecić,
Zbijesz poganina.

O Najświętsza (sic) Panienko,
Dopomóż (sic) mi sama,
Bo ja już idę wojować,
Na Turka pogana.

I Najświętsza (sic) Panienka,
Sama wojowała,
A o pomoc swego Syna,
Dla wojska błagała.

O Przenajśw. Panienka.
Sama w wojnie była,
Za pomocą swego Syna,
Turków oślepiła.

Zobaczywszy Bóg najwyższy,
Z nieba wysokiego,
Spuścił na nich deszcz kamienny ¹¹⁾);
Wybił do jednego.

Którzy żywi pozostali,
Wzięli rejterować,
Poprzysięgli, że nie przyjdą,
Do Polski wojować.

Pieśń ta, jak się później przekonałem, jest dosyć rozszerzona i prawie w każdej wiosce znajdują się egzemplarze tejże.

⁸⁾ Odnosi się to tak do tego, że Jan Sobieski obchodził kościoły w Krakowie, jak również do tego, że wysłuchał Mszy św. w dniu bitwy.

⁹⁾ Odnosi się to do porąbanego obrazu Najśw. Maryi Panny w Częstochowie.

¹⁰⁾ Reminiscencya z historii biblijnej. Patrz księgi Jozue Roz. 10 wiersz. 12, 13, 14.

¹¹⁾ Legendy chrześcijańskie często wspominają o deszczu kamiennym i o oślepieniu wrogów, szczególnie Turków, Tatarów lub Szwedów.

Piosenki mazurskie w Krośnieńskim

zebrał

Ludwik Pierzchała.

1. ✓

A mom ci jo ptoska w lesie
Ej, ha, ha!
A co on mi jojka niesie
Ej, ha, ha!
Niesie siwe, niesie sare,
Ej, ha, ha!
W tym Wróbliku dziwki stare
Ej, ha, ha!
A w Myscowy młodziusieńkie
Ej, ha, ha!
Majom gemby słodziusieńkie
Ej, ha, ha!
Jagem jedne opucował
Ej, ha, ha!
Tom sie rocek oblizował
Ej, ha, ha!

2.

Pojechoł Joś do „Kasara“
Ej, ha, ha!
I zaprzagnał śtyry kare
Ej, ha, ha!
Koniki sie psestrasaly
Ej, ha! ha!
I Kasieńke podeptały
Ej, ha, ha!
Moja Kasiu, mozesz chora
Ej, ha, ha!
Tseba jechać po doktora
Ej, ha, ha!
A jak doktor nie pszyjedzie
Ej, ha, ha!
Z moi Kasi nic nie bedzie
Ej, ha, ha!

3.

Kamiń na kaminu,
Na kaminu kamiń,
A na tym kaminu
Jesce jeden kamiń.

Kamiń na kaminu
Na kaminu kamiń,
Napis se Kasiunia
Moje imie na nim!

Pamientaj dziewczyno
Ten kamiń nad wodą,
Jak ten kamiń splynie,
Ozenie sie z tobą.

Cyś ty durniu widzioł,
Zeby kamiń plywoł,
Kiedys mie nie kochoł,
Cegoś u mnie bywoł.

4. ✓

Żeby cie Moskołu ciężki smutek
[spotkał
Zabroleş nam chłopców, któz nos
[bedzie kochoł?

Nie płaccie dziwcenta,
Przyjadom chłopcenta,
Po skończonej wojnie,
Kuzdy swojom pojmie.

5. ✓

Kukulecka kuko,
We mnie serce puko,
Zoden mi kawalir,
Co majontku suko.

6.

Jagem sie zalicol,
Onucki mi prała,
Jagem sie ozenił,
Kosule nie chciała.

7.

Dopirzem sie ozenił,
Juz mie baba bije,
Potsaskala na mnie,
Tyslaskowe kije.

8.

Jo se ogrodnicek,
Biele różę sadze,
Ktoro ładno panna,
To jo odprowadze.

9.

A ide jo. ide.
Z wielgi poniewirki,
A moja Marysiu,
Otwós-ze mi dżwirki.

10.

Psyset Jaś do Marysi w nocy,
Zalala mu pomyjami ocy.
A co tys tam za pomyje były?...
Ze mu dobrze ocy nie wygniły.

11.

Kaśka na piec, Maciek za niom,
Cekaj Kaśka, bedzies paniom.
Jasiek winien, Kaśka winna,
Bo uciekać nie powinna.
Kaśka winna, Jasiek winien,
Bo jo ścigać nie powinien.

12.

Boze dzienkujeści, kiedy po weselu,
Pójde do ogródka, podzienkuje zielu,
Podzienkuje kwiatkom, nasieje se
[zepy,
Bende miała dzieci, zdrowe jak
[ozechy.

Boze dzienkujeści, kiedy jus
[po ślubie,
Bende chlopców kochać, a
[ciebie nie lubie.

13.

Był tu kusy Jonek,
Co chodził z toporkiem,
Opasywał sie kijonkom,
Podpirol sie workiem.

Miół studzienke za piecem,
Cerpoł wode psetakiem,
A ptasęta, niebożęta,
Wyscyłoł je makiem.

Lecioł komar bez komin,
Tocył sie po dachu,
Kto obacuł takie dziwo,
Uciekoł ze strachu.

Lecioł zajonc bez pole,
Rozwaluł dzwonice,
Kupił za to ksiendzu,
Marmurowom świce.

14.

Siwy gołombecus w środku demba
[siedziół,
Kochaj mie Jasieńku. zeby nikt
[nie wiedziół.
Zebyś ty wiedziała, co o tobie
[myśle,
Skocyłabyś do mnie, uściskała
[byś mie.

15.

Obiecoł mi mój pon sarawary
[sprawić,
Zebym sie przestała z wojockami
[bawić.

16.

Która nimo kawalira,
Niech do koremy nie zazirowo,
Bo nie pije, nie tancuje,
Ino drugim zawadzuje.
Cy jo pije, cy tańcuje,
Cy jo drugim zawadzuje,
Tobie durniu nie do tego,
Korema wolno lo kuzdego.

17.

Siwy koń podemuń,
Siadaj Kasiu ze mno,
Trzymej sie ogona,
Bendzies moja zona.

18.

Loto ptosek po pod dasek,
Sypie mu sie z d... piosek.

19.

Tajcowala ryba z rakiem,
A pietruska z pasternakiem,

Cebula sie dziwowała,
Ze pietruska tajcowała,
A cosnek sie opiul,
Cebule olupiul.

Tajcowała, nie umiała,
As jom mama naucala,
Tajcuj ze mi moja córko.
To ci wsadze w d... piórko.

Szczodraki w Krotoszynie.

(pow. Lwowski).

W Krotoszynie „szczodrakuja“ w wigilię Nowego Roku chłopcy i dziewczęta do lat 15; starsi nie biorą udziału. Po odśpiewaniu przez nich pieśni przed oknami chaty, gospodynie dają dzieciom, uczestniczącym w tej ceremonii, po kawałku chleba, po jabłku lub pisance; rzadziej dają im specjalnie na ten dzień pieczone „szczodraki“, — bułeczki przedstawiające w głównych zarysach kształty kota, psa, kozy...

Pomagaj Bóg na szczęściu, na zdrowiu,
Na ten Nowy Rok!
Pieczone tu szczodraki, kołaczki,
Powidano nam;
Powidała śliczna pani, piękna pani,
Dejcie tyz i nam.
Jak ni macie szczodraczków, kołaczków,
Dejcie chleba gront;
A za to zapłaci wam sam Pan Jezus,
Za ten szczodry dzień.
Dejcie, dejcie, macie dać,
Bo ni mamy czasu stać;
Mamy krótkie kożuszki,
Pomarzniemy w paluszki.

Por. Szczodraki w Radomskiem, Wisła II., 438.

Równocześnie starsi chłopcy obchodzą chaty, śpiewając pieśń następującą:

Punahajbi ¹⁾ gospodarzu w tym domu!
Przysłał nas tu sam Pan Jezus na porade do ciebie,
Żeby ci sie nrodziło sto kóp żyta na polu!
Dejże ci Boże, dejże ci Boże, szczęścia, zdrowia w tym domu,
Punahajbi gospodynio w tym domu!
Przysłał . . . i t. d. (j. w.).

---

¹⁾ Z ruskiego: Pomahaj Böh.

Żeby ci sie urodziło sto kóp grochu na polu !
Dejże . . . . i t. d. (j. w.).
Punahajbi gospodarzu . . . i t. d. (j. w.).
Przysłał . . . i t. d. (j. w.).
Żeby ci sie urodziło sto kóp pszenicy na polu !
Dejże . . . . i t. d. (j. w.).
Punahajbi gospodynio . . . . i t. d. (j. w.).
Przysłał . . . . i t. d. (j. w.).
Żeby ci sie urodziło sto kóp lenu na polu !
Dejże . . . . i t. d. (j. w.).
Punahajbi gospodarzu . . . . i t. d. (i. w.).
Przysłał . . . . i t. d. (j. w.).
Żeby ci sie urodziło sto kóp jęczmienia na polu !
Dejże . . . i t. d. (j. w.).
Punahajbi gospodynio . . . i t. d. (j. w.).
Przysłał . . . . i t. d. (j. w.).
Żeby ci sie urodziło sto kóp kenopi na polu !
Dejże . . . . i t. d. (j. w.).

M. Kietlicz.

Pieśni dziadowskie

o św. Helenie.

Była to była świętá Helina,
Była to była świętá Helina,
Świętá Helina.

Co posła sukać bożego syna,
Co posła sukać bożego syna,
Bożego syna.

Sła i znalazła łąckę zieloną,
Sła i znalazła łąckę zieloną,
Łąckę zieloną.

A na téj łącce troje zydowiąt,
A na téj łącce troje zydowiąt,
Troje zydowiąt.

Nie wyście to zydzi Boga męcyli?
Nie wyście to zydzi Boga męcyli,
Boga męcyli?

Oj! nie my, nie my, są więksi,
[starsi,

Oj! nie my, nie my, są więksi,
[starsi,
Co przy tem byli.

Sła i znalazła górę wysoką,
Sła i znalazła górę wysoką,
Górę wysoką.

A na téj górze kláštor fundują,
A na téj górze kláštor fundują,
Kláštor fundują.

A w tym kláštorze trzy gróbki stoją,
A w tym kláštorze trzy gróbki stoją,
Trzy gróbki stoją.

W piérsym gróbecku Pán Jezus
[lezy,
W piérsym gróbecku Pán Jezus
[lezy,
Pán Jezus lezy.

W drugim gróbecku święty Ján
[leży,
W drugim gróbecku święty Ján
[leży,
Święty Ján leży.

W trzecim gróbecku najświętszą
[panna,
W trzecim gróbecku najświętszą
[panna,
Najświętszą panna.

Przed Panem Jezusem świeće go-
[reja,
Przed Panem Jezusem świeće go-
reja,
Świeće goreją.

Przed świętym Jánem organy grają,
Przed świętym Jánem organy grają,
Organy grają.

Przed najświętszą panną różą wy-
[kwitá,

Przed najświętszą panną różą wy-
[kwitá,
Róża wykwitá.

A z téj rózycki ptásek wyniká,
A z téj rózycki ptásek wyniká,
Ptásek wyniká

Nie jest to ptásek, ino Syn Boży,
Nie jest to ptásek, ino Syn Boży,
Ino Syn Boży.

Co po całym świecie lud ten
[umnoży,
Co po całym świecie lud ten
[umnoży,
Lud ten umnoży.

Trzy razy na dzień tę pieśń sie
[śpiéwá,
Trzy razy na dzień tę pieśń sie
[śpiéwá,
Tę pieśń sie śpiéwá

Sto i trzydzieści grzechów pozbywá,
Sto i trzydzieści grzechów pozbywá,
Grzechów pozbywá.

Pieśń tę spisałem wiernie jak ją słyszałem z ust ślepego lirnika
w Zakrzówku przy Podgórzu.

Pieśń o pustelniku z ptaszkiem.

(Na nutę: Święta Panno Tyś nad wszystkie święta Dziewice).

Dáwná świętá powieść niesie
O pustelniku,
Co samotny żył gdzieś w lesie,
W ciasnym kąciku.
A gdy tylko dzień zaświtał,
Zawse Matkę Boską witał:
Zdrowaś Maryo!

Ładne ptáse wráz z nim żyło
W téj chacie jego;
I to za nim się ucyło
Śpiéwu wdzięcnego.

A gdy on Maryi wzywał,
Zawse ptásek za nim śpiéwał:
Zdrowaś Maryo!

Wiesna las przyozdobiła
W zielone szaty,
Ptásyna się namysłila,
Wylecieć z chaty;
I tak, przelatując drzewa,
Wesoło śpiéwa a śpiéwa:
Zdrowaś Maryo!

Pustelnik z chaty wychodzi,
Suká dokoła,
A gdy ptásyne znachodzi,
Prosi i wolá
Ale ptásek wylatuje,
Pod obloki wyśpiewuje:
Zdrowaś Maryo!

Wtem uderzył jako strzala
Orzeł z daleka,
W sponach ptásyna zadrzała,
Bo ją śmierć ceká,
Lec w téj śmiertelnój tęsknocie,
Scebioce w znajomój nucie:
Zdrowaś Maryo!

Tym głosem orzeł razony,
Zdobyc opuszcá,
A ptásek oswobodzony,
Na dół sie spuszcá.

Maryi za ratowanie
Oddając wdzięcne śpiewanie:
Zdrowaś Maryo!

Pustelnik smutny w ogrodzie,
Za ptáskiem biadá,
Az ten mu znówu w swobodzie,
Na ramie siadá;
Oba znów w chatce mieszkają,
I Matce Boskiej śpiewają:
Zdrowaś Maryo!

Tak Maryá nás ratuje,
W kazdej potrzebie,
I za nami oręduje
Do Boga w niebie,
Bylebyśmy ją kochali
I śpiewać jój nie przestali:
Zdrowaś Maryo!

Powyższą pieśń w gwarze ludu krakowskiego wyśpiewał w latach mych dziecinnych pewien podróżny ewangelista, który jużto czytywał po chałupach ewangelie, jużto śpiewał pieśni podobne do powyższej. Później znalazłem pewien stary egzemplarz tej pieśni. Egzemplarz ten był wydany drukiem w Wadowicach, lecz ponieważ w dzisiejszych czasach z pieśnią tą spotkać się nie można, więc podaję ją do „Ludu“, aby ją zachować od zraty.

Niektóre imiona chrzestne^{*)}

(z okolicy Czernichowa).

Banatura, Bonawentura.
Bajtazar, Baltazar.
Benegdyk, Benedykt.
Bernát, Bernard.
Frańcysek, Franciszek.
Jagustyn, Augustyn.
Jantoni, Antoni.
Juzof, Józef.
Kiercmin, Hieronim.

Leksender, Aleksander.
Majcher, Melchior.
Onyfry, Onufry.
Pietr, Piotr.
Rachfál, Rafał.
Telefór, Telesfor.
Wizytor, Izydor.
Balwina, Balbina.
Bregida, Brygida.

^{*)} Przytoczyłem powyżej tylko takie imiona chrzestne, które swą formą zasługują na uwagę. Inne wymawiają, jak w języku książkowym, lub tylko mazurzą n. p. Scepán, Symon, Tomas i t. d.

Frańcyska, Franciszka.	Magdalana, Magdalena.
Gietruda, Gertruda.	Margorzeta, Małgorzata.
Helina, Helena.	Nastazyá, Anastazy.
Jagata, Agata.	Orsulá, Urszula.
Jagnyska, Agnieszka.	Otuliá, Ottylia.
Jantoniá, Antonina.	Poloniá, Apolonia.
Krzystyna, Krystyna.	Weroniá, Weronika.

Niektóre nazwy miejscowe.

Podgórz — Podgórze, miasto pod Krakowem.		
Sańborek — Samborek, wieś w Podgórskiem.		
Kulérzów — Kuleszów, „	„	„
Mogielany, — Mogilany „	„	„
Rzezów — Rzozów „	„	„
Wielká Dróga — Wielkie Drógi, wieś w Wadowickiem.		
Żebdowice — Zebrzydowice, wieś w Wadowickiem.		
Leckorona — Lanckorona, miasto w Wadowickiem.		
Prejców — Przeciszów, wieś w Wadowickiem.		
Stekowá — Szczakowa, wieś w Chrzanowskiem.		
Luberniá — Ałwernia, miasteczko w Chrzanowskiem.		
Mików — Mników, wieś w Krakowskiem.		
Leksendrowice — Aleksandrowice wieś w Krakowskiem.		
Scérzyny — Czyżyny, wieś w Krakowskiem.		
Olsenica — Olszanica, wieś w Krakowskiem.		
Kolerzyn — Cholerzyn, wieś w Krakowskiem.		
Ścijowice — Ściejowice „	„	„
Cyłów — Czułów „	„	„
Cyłówek — Czuówek „	„	„

**Nazwy miejscowe zagraniczne,
używane przez flisaków czernichowskich.**

Zaichost — Zawichost, miasto nad Wisłą w Królestwie Polskiem.

Sodomiérz — Sandomierz, miasto nad Wisłą w Królestwie Polskiem.

Uściug — Uściług, miasto nad Bugiem, na Wołyniu.

Grojczyn — Drohiczyn, miasto na Litwie.

Muław a — Mław a w gubernii Łomżyńskiej w Królestwie Polskiem.

Srock — Serock, w gub. Warszawskiej w Królestwie Polskiem.

Mysawa — Nieszawa w gub. Płockiej w Król. Polsk.

Siulecko — Solec (Schulitz), miasto w rejencyi Bydgoskiej.

Toroń — Toruń (Thorn), miasto w Prusach Zachodnich.

Słowniczek języka dzieciennego.

Bozia, Bóg, kościół, anioł,
obrazek.

Tata, ojciec.

Mama, matka.

Ciocia, ciotka.

Lala, przychodzień, gąska,
lalka.

Bobo, straszdyło, robak.

Buba, krowa.

Ciesia, koń.

Bazia, baran.

Muca, świnia.

Ciucia, pies.

Kyzia, kot.

Tasia, kaczka.

Tiutia, kura.

Kizia, koza.

Cielisia, ciele.

Ptapta, ptak.

Klekle, bocian.

Glugla, gruszka.

Jabcio, jabłko.

Liwa, śliwa.

Trutru i tlutlu, woda.

Mlémlé, mleko.

Masio, masło.

Papa, jadło.

Lyła, łyżka.

Chody, bieganie.

Siady, siedzenie.

Tány, taniec.

Pisu, pisanie.

Cucu, cukier, cukierki.

Zizie, ziemniaki.

Lolo, groch.

Ciāpcia, kapusta.

Gólek, ogórek.

Pypy, spérka, kiełbasa, mięso.

Ciércia, zacierka (kluski).

Kuku, kukiołka, bułka.

Plapla, placek, kołacz.

Bloble, dobre, smaczne.

Caca, bawidełko.

Be! rzecz brzydka lub nie-
bezpieczna.

Ziazia, ból, nóż.

Ziuziu, zimno.

Ciepcio, ciepło.

Ciāpcia, kąpiel.

Hecia, bryczka.

Dede! Daj!

Nunu!, pogróżka.

Siusia, mocz.

Bejusia, łajno.

L u l a, k o ł y s k a.
Ł ó ł o, ł ó ł k o.
H á p a, s t ó ł.
D u d u, i z b a, c h a ł u p a w ł a s n a.
H u s i a, k o ł y s a n i e, c h u s t k a n a
g ł ó w ę.

H a j t a, o d z i e w a c z k a, p ł a c h t a.
S i u l a, k o s z u l a.
K u k u l y k u, p i a n i e k o g u t a.
K u k u k ! k u k a n i e k u k u ł k i.

Inne wyrazy języka dzieciennego składają się ze zwykłych słów, tylko wymawianych niezmiernie zdrobniale i świegotliwie, n. p. mamusicka, mamusieńka, mamusienicka, mamusienecusia, lalusicka, lalusieńka, lalusienicka, lalusienecusia, tatusicek, tutusicuś, tatusieneczek, tatusienecusi i t. p.

M. Kapuściński.

KWESTYONARYUSZ.

Umieszczając poniżej podane zestawienie kilku tekstów jednej pieśni, będących jej wariantami, chcielibyśmy zwrócić uwagę Szan. Czytelników na tego rodzaju kwestye, które historyczno-porównawczą metodą roztrząsane, mogą rzucić odpowiednie światło nietylko na pieśń niniejszą i jej melodyę, ale także podać stałą podstawę, na której badania poezyi ludowej lub twórczości umysłowej ludu opierać się winny. W ten sposób bowiem, na drodze historyczno-porównawczej krytyki możebnem jest, nie tylko dotrzeć do pierwotnego źródła jakiegoś utworu, czy to pieśni, melodyi, czy bajki itp., lecz także można poznać genezę ich, oraz stosunek pomiędzy niemi, czyli można śledzić twórczość umysłową ludu w całym jej rozwoju. Dlatego pożądanemby było wielce, ażeby zbieracze materyałów ludowych nieznanymi n. p. pieśni, bajek itp. zwracali baczną uwagę na ich waryacje, i to, czy to na tem samem miejscu powtarzające się, czy też na różnych miejscach, i te dokładnie zapisywali. Z tego względu praca niniejsza zasługuje na pilną uwagę, a wiążące się z nią kwestye mogą być dla niejednego bodźcem do dalszych uwag i badań w tym samym podjętych kierunku.

Redakcyja.

I. „Jagem służył przy dworze“.

1. Tekst sierski (a).

1. Jagem służył przy dworze,
Przy francuskim tamborze, tamborze,
Przy francuskim tamborze ;
2. Wysłużyłem Lorencie,
W siedmig latag paniencie, paniencie,
W siedmig latag paniencie.

3. Łobiecali mi jo dać,
Siedym lotek pocekać, pocekać,
Siedym lotek pocekać.
4. Siedym lotek pocekoł,
I na wojne pojechał, pojechał,
I na wojne pojechał.
5. Jo na wojnie wojowoł,
Mój konicek chorowoł, chorowoł,
Mój konicek chorowoł.
6. Skorom z wojny powracoł,
Mój konicek wywracoł, wywracoł,
Mój konicek wywracoł.
7. Przyjechałem przed wrota,
„Moja Lorciu, pójzeta, pójzeta,
Moja Lorciu, pójzeta!“
8. Wysła pani w zieleni,
„Twoja Lorcia juz w ziemi, juz w ziemi,
Twoja Lorcia juz w ziemi.“
9. Wysła pani w żołobie,
„Twoja Lorcia juz w grobie, juz w grobie,
Twoja Lorcia juz w grobie“.
10. Jo na konia prędko sied
I na ji grób pojechał, pojechał,
I na ji grób pojechał.
11. Przyjechałem na ji grób,
Konik noskom: „Tup, tup, tup, tup, tup, tup,
Konik noskom: tup, tup, tup.“
12. „Kto tupko po mym grobie?“
„Jo ta Lorciu do ciebie, do ciebie,
Jo ta Lorciu do ciebie.“
13. Gdzieś podziała te saty,
Com ci kupił przed laty, przed laty,
Com ci kupił przed laty?“
14. „Mamiem dała trzewicki,
Siostron dałam spodnicki, spodnicki,
Siostron dałam spodnicki.“

15. Księżdzum dała korole,
By mi grali we troje, we troje,
By mi grali we troje.
16. I zwonili w wielgi zwon,
Zebym miała letki skon, letki skon,
Zebym miała letki skon.“

2. Tekst sierski (b).

1. Jagem służył przy dworze,
Przy tym wielgim tam dworze, tam dworze,
Przy tym wielgim tam dworze.
2. Wysłuzulem Lorenke,
Siedmi lotek panienke, panienke,
Siedmi lotek panienke.
3. Łobiecali mi jo dać,
Siedym lotek pocekać, pocekać,
Na wojenke pojechać.
4. Jo na wojne pojechał,
I na wojnie wojował, wojował,
I na wojnie wojował.
5. Przyjechałem z wojenki,
Mój konicek chorował, chorował,
Mój konicek chorował.
- 6., 7., 8. i 9. tak samo jak w tekście (a).
10. Jo na konia prędko siod,
I nad ji grób pojechał, pojechał,
I nad ji grób pojechał.
11. Przyjechałem na ji grób,
Konik noskom: „Tup, tup, tup, tup, tup, tup,
Konik noskom tup, tup, tup.“
- 12 a) „Kto tupko po mym grobie?“
„Jo Lorenciu do ciebie, do ciebie,
Jo Lorenciu do ciebie!“
- 12 b) „Cy jo tobie rózy kwiat?
Mos ta innyk cały świat, cały świat,
Mos ta innyk cały świat!“

- 12 c) „Choćby jo miał i tysiąc,
Moji Lorei juz przysiądz, juz przysiądz,
Moji Lorei juz przysiądz.
13. Gdzieś podziła te saty,
Com ci sprawiul przed laty, przed laty,
Com ci sprawiul przed laty?“
14. „Mamiem dała sukienki,
Siostrom dałam spodnicki, trzewicki,
Młodszym dała fartuski.
15. Księdzum dała korole,
By mi grali we troje, we troje,
By mi grali we troje.
16. Zazwońciez mi w wielgi zwon,
Zebym miała letki skon, letki skon,
Zebym miała letki skon“.

3. Tekst sierski (c).

1-13. jak w tekście (b).

14. „Sukniem dała w łorgany,
A korole we zwony, we zwony,
A korole we zwony.“
15. „Zagrojciez ji w łorgany ,
Moji Lorei kochany, kochany,
Moji Lorei kochany.
16. Zagrojciez ji w wielgi zwon,
Zeby miała letki skon, letki skon,
Zeby miała letki skon“.

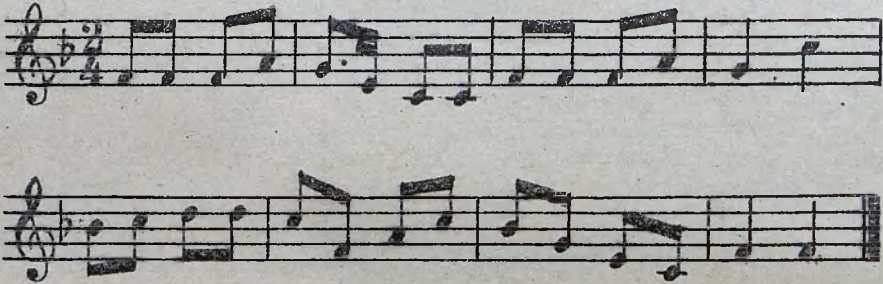
4. Metrum powyższych 3 tekstów.

1. $\begin{array}{ccccccc} \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} \\ \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} \\ \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} \end{array}$

Takie samo metrum mają zwrotki 2—16.

5. Melodya także wszystkim 3 tekstem wspólna.

(Rodzaj marsza żałobnego).

Tak samo śpiewają się zwrotki: 3 z 4, 5 z 6, 7 z 8,
11 z 12, 13 z 14, 15 z 16.

6. Tekst słotwiński.

1. Służyłem se we dworze,
Przy francuskim kantorze;
Wysłużyłem dziewczynke,
W siedmiu rockach Lotynke.
2. Jedne nocke tylko śnią społ,
Juz pan cesarz wojsko posoł.
„Zostań z Bogiem Loto moja,
Jak sie wróce, bydzies moja.“
3. Siedem rocków wojowoł,
A na ósmy przyjechał;
Jak przyjechał przed wrota,
I pyto sie: „Gdzie Lota?“
4. Wysła siostra w żołobie:
„Twoja Lota juz w grobie.“
Wysła siostra w zieleni:
„Twoja Lota rok w ziemi.“
5. I pojechał na smentorz,
Na smentorzu z konia słoz.
„Cóż tam chodzi po grobie?“
„Pós mie Loti do siebie!“

6. „Cy ja to jes rózy kwiat?
Dy ich tam mos cały świat.“
„Choćbyk ich miał i tysiąc,
To ja żadnej nie przysiągł“.

7. „Kaś podziała te saty,
Com ci sprawił przed laty?“
„Satym dała w organy,
A korale we dzwony.“

8. Zagrajcie mi organy
Dla tej mojej kochanej!
Zadzwońcie mi na dzwonie,
Na te ciężkie skonanie!

7. Kwestye na temat powyższej pieśni:

- a) Porównać przytoczone teksty powyższej pieśni z tekstami publikowanymi przez Gołębiowskiego, Świętka, Kolberga i innych; oznaczyć tekst pierwotny i wykazać stosunek pokrewieństwa wszystkich razem tekstów tej pieśni.
- b) Przedstawić historyczny rozwój tej pieśni.
- c) Oznaczyć metrum i melodyę tekstu słotwińskiego i innych dotychczas pod tym względem nie objaśnionych; wykazać podobieństwa i różnice wszystkich metrów i melodyi tej pieśni.
- d) Objasnić językowo i rzeczowo wszystkie teksty.
- e) Oznaczyć, do jakiego gatunku ta pieśń między ludowymi należy i co stanowi jej główną istotę.
- f) Zestawić podobne pieśni z obcych literatur ludowych.

L. Młyniek.

ROZBIORY I SPRAWOZDANIA.

Uwagi do artykułu J. Witorta: *Kucya na Litwie*.

Przy każdym umiejętnem badaniu, obok suchego niemal matematycznego rozumowania, wielką przysługę świadczy pewna doza żywej i bogatej w pomysły fantazyi. Natomiast jakże wielką krzywdę wyrządza mu niepo- hamowana i żadną karnością umiejętnej krytyki nieposkromiona fantazyja, zwłaszcza, jeżeli się dostanie na step tak głuchy i pusty, jakim dotąd jest jeszcze nasze ludoznawstwo. Najlżejszy powiew wiatru, trącający o trawy samotnego kurhanu, odtwarza dźwięki nieznanej mowy naszych wymarzo- nych praojców, przybyłych z okolic dalekiego wschodu. Skrzyp pługa, smak „kuti“ i zapach wonnego tymianu: wszystko to przenosi nas w owe lata szczęśliwe wspólnego pożycia na wyżynach Iranu. Tak cieszymy się i roz- koszuje tworami własnej fantazyi — ale jakżeż przykre uczucia budzą

się wtęły w duszy u tych, którzy we wszystkim chcą widzieć rzeczywistą prawdę, a przynajmniej pewne do niej podobieństwo.

Takiego właśnie wrażenia doznaje, czytając w ostatnim numerze „Ludu“ ustęp p. Witorta p. t.: „Kucya na Litwie“. Pan Witort chce przekonać czytelnika, że wszystkie zwyczaje, jakie mamy z okazji „Godnich świąt“, nie są naszym krwawo zapracowanym dorobkiem, ale bogatą spuścizną po Aryach, którzy koniecznie muszą być naszymi praojcami. Polska „kołęda“ i „sadek“, niemiecka „choinka“, poznańskie „nowe „latko“, „wian“ ze zboża w czasie wyżynek — to wszystko azjatyckie zwyczaje. Nawet mazurski „pencok“ i ruska „kutia“, to zabytek po Irańczykach! Mojem zdaniem, Święta Bożego Narodzenia, znane u Lachów i u innych ludów polskich pod nazwą „Godów“, nie mają nic a nie wspólnego z kultem aryjskiego Agni, prócz przypadkowych podobieństw. Nie można ich też wcale porównywać z germańskim „Julfestem“. Nie „zieleń“, nie „kucya“ i nie „pencak“ odgrywa tu główną rolę, ale zupełnie co innego. Przypatrzmy się tej uroczystości bliżej.

„Gody“, wyraz bardzo stary oznacza pierwotnie, jak niemieckie „höch-zit“, uroczystość religijną, a potem świecką. Takich „godów“ było zarówno u Słowian jak i u Germanów więcej; najważniejsze i najdłuższe jednak przypadły na czas od 23 grudnia aż do 4 stycznia, t. j. na czas „12 świętych nocy“. Stąd też Germanie i północno-zachodni Słowianie zowią je „dwunastnicą“ (höchzit zu den zwölf wihen nahten = zu den Weihnachten = Weihnachten). „Gody“ zatem, jest to święto nocne na cześć 12 bóstw pogańskich, których Germanie nazywali Asami. Dni w czasie tych świąt są bardzo krótkie, a noce bardzo długie — ciemność ma przewagę nad światłem. Na dworze świszczą wiatry i szaleją niestanne burze. Cała przyroda zdaje się być rozpasaną. Wszędzie pełno duchów — jedne uganiają w powietrzu i staczają walki pod wodzą swego boga „Wodana“, jadącego na siwym koniu (Steipnir) w postaci chmury śniegowej, drugie zaglądają do mieszkań ludzkich i wyjąc koło okien, domagają się ofiar dla siebie.

Młodzi i starzy tulą się około ciepłego pieca i bają sobie o różnych dzikich zwierzętach, jak o wilku niedźwiedziu, turoniu i t. p. Powiadają, że to nie zwierzęta, ale ludzie, „mocarze“, duchy podziemne w zwierzęta przemienione. Cały rok siedzą w swoich kryjówkach, pilnując powierzonych im skarbów — i tylko raz do roku, t. j. na „Gody“ wolno im po świecie chodzić, a nawet z ludźmi rozmawiać — ponieważ zaś są duchami w postaci zwierząt, więc znają doskonale przyszłość ludzi i innych istot żyjących. Potrafią nawet na ich losy wpływać. To też boi się ich wieśniak i w czasie „świętych nocy“ wyprawia im sutą ucztę, trwającą przez cały ten czas. Skoro tylko pierwsza gwiazda ukaże się na niebie, przynosi gospodarz wszystkiego, co ma, po trosze do domu: po garści każdego gatunku zboża, przedewszystkiem „owsa“ ze „somsieków“, słomy i siana ze stodoły. Zboże („owies“) sypie na stół — na wierzch kładzie siano Słomę rozściela po podłodze, po ławkach, stołach i stołkach — część zatyka za obrazy i za stragany u powały. Gospodyni kładzie na stole ze sianem długi chleb i paczkę opłatków. Przy opłatkach stawia garczek z miodem. W niektórych okolicach, gdzie trudno o opłatki, przestają na samym chlebie. Na Rusi miejsce opłatków zastępuje „kutia“. Obok miodu stawiają teraz fiaskę z winem albo wódką. Następnie wszyscy zasiadają do wieczerzy: gospodarz i gospodyni nr pierwszym miejscu — obok nich dzieci i krewni,

na ostatku służba. Wieczera zaczyna się od łamania opłatków i chleba. Gospodyni albo gospodarz rozdają wszystkim po jednym opłatku i po kawałku chleba. Nazywają to kołędą. Każdy bierze kołędę do ręki, smaruje ją miodem, zjada część, a resztą się łamie ze wszystkimi uczestnikami wieczerzy. Miejscami piją potem wino, albo wódkę, aby po tak poważnej chwili, jak łamanie się opłatkiem, odzyskać napowrót wesołość. Zaczyna się teraz właściwa uczta, składająca się z 12 dań: ziemniaki ze „zurem owsianym“, grzybki, „pęczak“ ze rzepą, kapusta, groch, jabłka, gruszki, śliwy, kluski z makiem. Każde je ochoczo, ale tylko wszystkiego po trosze. Wśród uczty młodzi rzucają rzepą na powale, gruszkami na ścianę, kluskami pod stół — przytem się śmieją i wymawiają jakieś niezrozumiałe zaklęcia: „Hula wilka do lasa!“ „Na niedźwiedziu skóra drzy“.

Po wieczerzy rzuca się wszystko na słomę — dzieci kwiczą, szczekają, pieją, udając głosy zwierząt. Parobcy prowadzą do izby psa, kota, konia, krowę i t. p., a gospodarz daje każdemu kołędę z kolana, aby mu służyło wiernie. Dziewki biegną potem z psami na gnój i każą im szczekać. Po zachowaniu się psa, poznają swoją przyszłość. W nocy podsłuchują gospodarze rozmawiające bydło między sobą. Niestety, dowiadują się o rychłej swej śmierci i umierają ze strachu. Dziewczęta na wydaniu wieszają jabłka i orzechy na drzewie — kto te jabłka obierze, ten zostanie mężem właścicielki. Wśród tego wszyscy śpiewają na pół wesołe pieśni, których treścią jest wyliczanie rozmaitych darów, składanych nowoukazanemu się bóstwu w grocie betlejemiejskiej. Panuje radość. W nocy mało kto śpi. Ludzie i wszystkie duchy cieszą się wspólnie. Następnej nocy i wszystkich innych dwunastu aż do „Trzech króli“ odbywają się tak samo uczty. Chłopey i parobcy przychodzą ze szopką, w której pastuszki znoszą Bogu betlejemijskiemu różne podarunki. Za szopką idzie „Turoń“; kłapie pyskiem i domaga się napitku jakiego. Najbardziej lubi młód, wino i wódkę. Miejscami zamiast Turonia, który kształtem swoim wielce przypomina nam władcę puszczy litewskich „Miedźwiedzia“, później „Niedźwiedziem“ zwanego, właściciela niezliczonych barci, chodzi „Bokus“, opasany powrośtem i odziany niedźwiedzią skórą. I on także lubi miód i wino. Dziewczęta rzucają nań owsem tak samo, jak na „Torunia“. Na Boknsie kończą się odwiedziny chłopskich zagród przez zagadkowe istoty, domagające się darów. Noce zmalały, wichry ustały. Słońce się pokazało. Chłop zebrał słomę ze stołów, ławek, stolików, ścian, powaly i podłogi; część spalił przede drzwiami, częścią obwiązał drzewa w ogrodzie, żeby lepiej różdziły — resztę związał w snop i zawiózł kołem do stodoły. Dziewczęta pozwoliły sobie obrać „sady“. Próżne drzewka wyrzucono na dwór. Pozostałe części kołеды wrzucono do wody, żeby była dobrą i nigdy jej nie brakowało. Po skończonych Godach wszystko wróciło do pierwotnego stanu. Wilki, niedźwiedzie i inne dzikie zwierzęta puciekwały w las. Zniknęły duchy i podziemscy bogowie. Wrócili napowrót pilnować skarbów ziemi. Turoń (germańsk. Thor.) w postaci niedźwiedzia przebiega lasy i dogląda barci. Czasami skrada się na pola i wyjada rolnikom owies. Przeciwnika rani ciężką łapą jak Herkules maczugą, Thor ostrym młotem, a Wotan (przezwany Othinem) długą lancą. — Rozpoczął się Nowy Rok.

Pytam się teraz, czy można się tu dopatrzeć choć szczypty kultu boga Agni, boga słońca, a więc boga nieba? Gdzież to można porównać ze skandynawskim „Julfestem“? W pierwotnych „Godach“ o narodzinach

bóstwa nie ma ani wzmianki. Owszem, cała przyroda jest wtedy w stanie snu i ogólnej martwoty. Żadne światło się nie rodzi, nie powiększa — a przynajmniej tego przybytku światła nikt nie spostrzega. Ani wzmianki o słońcu — owszem, wszędzie mowa o gwiazdach i ciemności. Cały czas nazywa się „świętymi nocami“. „Zieloności“ także nigdzie nie widać, „sadek“ zaś, „choinka“, to rzecz przypadkowa, na której dziewczęta chcą nawiesić jabłka i orzechy, jako ofiarę dla „Turonia“, który zwykle przywodzi ze sobą kawalera. Czasami sam „Turoń“ jest tym kawalerem i obiera „sad“. O! „Turoń“ bardzo lubi jabłka. To też choć gdzie słyhać, że tej lub owej dziewczynie kołędnicy, co chodzą ze „szopą“ i z „Turoniem“ obrali „sad“. „Turoń“ lubi także i dziewczęta, goni za nimi, kłapie pyskiem i całuje. Jeżeli zaś „choinka“ ma coś symbolicznie oznaczać, to w każdym razie las, główną siedzibę „Turonia“, „Niedźwiedzia“, a nie aryjskiego Agni, który jest uosobieniem światła słonecznego. Również „pencok“ i „kucya“, według tłumaczenia p. Witorta, nie odgrywa tu nadzwyczajnej roli, ale miód, chleb, zboże, przedewszystkiem „owies“ i inne frukta polne, które Miedźwiedź — Niedźwiedź — Turoń i cała jego drużyna leśna chętnie spożywają, podobnie jak Thor u Germanów północnych, a Bacchus u Greko-Italów.

Święta godnie są więc naszym własnym dorobkiem, kultem władcy naszych lasów i puszczy, króla wszystkich zwierząt dzikich, którego ulubioną potrawą jest miód, owies, owoce polne — kultem „Miedźwiedzia — Niedźwiedzia“, zwanego z germańska „Toruniem“ albo Turoniem. Jako król i władca świata, pokrytego wówczas lasami, ma około siebie 12 doradców, zwanych u Germanów Asami (Aesir). Jednym z takich Asów jest z pewnością Wilk, którego podanie stawia obok władcy. Musi ich być 12, bo jest 12 „świętych nocy“. (Przypominam, wszystkie dni od $2\frac{3}{12}$ — $3\frac{1}{12}$ mają nazwy od zwierząt, np. Nowy rok, „na zając skok“, Trzech króli, „na kuno stopę i t. p.).

Pierwotne podanie o „Lisie i Wilku“ musiało z pewnością dokładnie znać wszystkich doradców Torunia, tembardziej, że o lisie i wilku najczęściej sobie we wilią chłopcy na słomie opowiadają. Naturalnie, dziś dla żartu i zabawy, a dawniej musiały to być hymny pochwalne na cześć Niedźwiedzia, Wilka, Lisa i t. d., rodzaj późniejszych kołęd. W miarę postępu i oświaty ludu naszego, ten kult zwierzęcy się uszlachetniał podobnie jak u Germanów kult Thora, a u Greków i Rzymian kult Baccha. Ponieważ zaś te trzy kulty sąsiadowały ze sobą, zaczęły więc na siebie wpływać, a nawet z czasem sądziwy „Niedźwiedź“ musiał ustąpić miejsca w południowej Polsce Bacchusowi przekreconemu na „Bokusa“ — a w północnej Thorowi przekreconemu na „Torunia“ lub „Turonia“. Podobne zmiany nastąpiły na półwyspie Skandynawskim, gdzie kult dawny Thora musiał ustąpić miejsca bogu południowych Germanów „Wodanowi“, przekreconemu na „Odhina“. Po zaprowadzeniu chrześcijaństwa na miejsce „Bokusa“ i „Torunia“ przyszedł „Poniezus“ w postaci czysto ludzkiej. Dawni bogowie zeszedli do roli straszdeł, „pokus“, „pokuśników“ i zwyczajnych zwierząt. Zwierzęta utraciły mowę i duchy przestały się włóczyć po świecie, „bo je Łociec święty zakłona“ jak mówi podanie. W miejsce miodu weszło wino, w miejsce chleba opłatki; dary przeznaczone na uczczenie bogów nazwano „colenda“. Sypanie owsem przywiązano do kamienowania św. Szczepana. W miejsce słomy i siana na stół dostały się obrusy, zamiast jablek i orzechów wieszają teraz ciastka. Pierwszą świętą noc nazwano „Wilią“, „Gody“

świętami Bożego Narodzenia, ostatnią noc Trzech królami i wskutek powiększenia grudnia o 2 dni, dodano jeszcze 2 nocy więcej. „Gody“ dzisiejsze są zatem uroczystością powstałą ze zlewu trzech pokrewnych kultów: Miedźwiedzia, Thora i Bacchusa t. j. Niedźwiedzia, Torunia i Bokusa oprawioną w ramy kultu „Poniezusa“ a nie spuścizną po Aryach i boga ich Agni.

L. Młyniek.

* * *

Polacy w Ameryce: A) Wanda z Dybówskich Longchamps: *Pierwsze polskie usiłowania kolonizacyjne w Stanach Zjedn. ptn. Ameryki*. Lwów. Nakładem „Przeglądu Wszechpolskiego“. Z drukarni W. A. Szyjkowskiego. R. 1895; B) Antoni Hempl, członek wyprawy naukowej Dr. Siemiradzkiego do Brazylii i Argentyny; *Polacy w Brazylii*. Lwów. Nakładem Wydawnictwa „Kuryera Lwowskiego“. Z drukarni Zygmunta Golloba. R. 1894.

Kwestya wychodźstwa warstw ludowych, ich --- można powiedzieć ciąglego w ciągu dziejów przesiedlania się z miejsca na miejsce, z kraju do kraju, wreszcie z jednej części świata do innej — wchodzi w zakres zarówno socjologii, jako też t. zw. historii kultury i tem samem wkracza także w dziedzinę — ludoznawstwa:

Przesiedlanie się nomadów, wywołujące zabory międzyplemienne — jest, jak socjologia prawie jednoznacznie stwierdza, jedną z głównych przyczyn przemiany komun archaicznych w państwa; wojny krzyżowe n. p. mają charakter wybitnie najazdowy, ale w skutkach swych wpłynęły decydująco na społeczno kulturowy rozwój ludów średniowiecznej Europy; dzisiaj żyjemy, jak mówi L. Krzywicki w „Ludach“ w „epoce najazdów rasy białej“ na inne rasy. Najazdowi temu uległo pół Azji, cała Ameryka i dzisiaj „Afrikanderzy“ marzą o podobnych tryumfach na „czarnym“ lądzie afrykańskim. Nie mając zamiaru pisać tutaj osobnej rozprawy o emi- i immigracji, zazna- czyłem tylko szkicowo szerokie ramy tej kwestyi, w których jużcić może się wygodnie pomieścić niejeden interes umijętny i praktyczny, a więc i interes nas w tem miejscu najbliższy obchodzący tj. ludoznawczy.

Obie rozprawy, które omówić zamierzamy, należą do nielicznej stosunkowo polskiej literatury kolonizacyjnej, tej literatury, która także próbnje wpływać bezpośrednio — za pomocą takich organów jak „Przegląd Wszechpolski“ i „Gazeta handlowo-geograficzna“, na praktyczną stronę wychodźstwa ludu polskiego do Ameryki. Nas — w ludoznawstwie obchodzi mniej organizacya celowa ruchu emigracyjnego, natomiast ważną kwestyą jest fakt wychodźstwa ludu polskiego sam przez się, tudzież fakty, odnoszące się do życia immigrantów na obcej ziemi. Rozprawka pani Longchamps jest tylko krótkim fragmentem z dziejów emigracji polskiej do Ameryki płnc., kreśli mianowicie pierwsze kroki emigracyjne Polaków w stanie Illinois. Grupka żołnierzy z r. 1831., która po powstaniu znalazła się w Galicyi i doczekała się prześladowania ze strony osławionej biurokracyi Meternichowskiej, została wreszcie mimo swej woli przesiedloną do Stanów Zjedn. Ameryki północnej. Część tych niedobrowolnych emigrantów rozprószyła się po „Nowym Świecie“, część jednak założyła w Illinois osadę „Nowa Polska“ i od tej chwili — osadnictwo polskie w Ameryce płnc. rozwijać się poczęło, obejmując różne

klasy społeczne, ale przede wszystkim ludzi, wydziedziczonych ekonomicznie lub politycznie prześladowanych. Jestto ekscerpt z historii polskiej, przypominający prawie dosłownie emigrację pierwszych Anglików do Ameryki północnej, wyrzuconych z kraju rodzinnego przez wzburzone fale rewolucji angielskiej XVII. w.

Obszerniejszą i ciekawszą jest rozprawa p. Hempla. Autor na miejscu badał stosunki czysto ludowej, bo chłopskiej i robotniczej ludności polskiej, osiedlonej w Brazylii, w tym kraju, który ciągle jeszcze stanowi w umyśle polskiego i ruskiego chłopą, coś w rodzaju „mlekiem i miodem płynącej krainy szczęścia, ziemi obiecanej“. Naturalnie! — tak nie jest i sędzę, że nawet daleki i złudny magnes przyciągający brazylijski nie działałby tak silnie, gdyby nie ten fakt, że pomagają jego sile atrakcyjnej... stosunki w ojezynie emigrantów. Obecnie znajduje się w Brazylii około 70.000 emigrantów polskich, przeważnie chłopów, rozsiedlonych w trojaki sposób. Jedni zostali po prostu złapani przez plantatorów i pracują jako robotnicy rolni przy „kawie“ w miejsce uwolnionych z niewoli murzynów, są wprawdzie „wolnymi“ najmitymi, ale los ich w porównaniu z byłym „czarnym“ niewolnikiem korzystniejszym nie jest. Ale plantatorstwo ma i w „Nowym Świecie“ swe prawa i swą etykę.

Druga, ale mała część emigrantów zajęta jest po miastach brazylijskich. Fabryk tam mało, przemysł do dziś dnia głównie rękodzielniczy. Skutkiem tego, robotnik fabryczny w Brazylii mało poszukiwany, dzieli los robotnika „przy kawie“, drobny rzemieślnik ma się lepiej, ale bez pieniędzy, których emigranci nie mają, założenie warstata jest prawie niemożliwem.

Najlepiej względnie jest drobnym chłopom, osadzonym na „koloniach“. Te chłopskie kolonie polskie, mieszczące się przeważnie w stanie Parana, rozwijają się zwolna, ale dość systematycznie, mają obecnie już nawet ślady gminnego samorządu. Ludzie, zajmujący się praktycznie emigracją polską w Brazylii, mają uwagę skierowaną głównie na tego rodzaju osady, niektórzy, a wśród nich p. Hempl, prorokują tym „koloniom“ pomyślną przyszłość. Czy mają rację? Na to dziś jeszcze niepodobna dać stanowczej odpowiedzi, w każdym jednak razie faktem jest, że chłop „kolonista“ ma się w Brazylii względnie lepiej, niżeli w kraju, to też ci właśnie emigranci stanowią jedną grupę osadników, których przykład może być do dalszego wychodźstwa zachęcającym.

*

*

*

Dr. K. I. Gorzycki.

W. A. Clouston: Narodni kazki ta wyhadki, jich wandriwki ta pereminy, z anhliskoi mowy perełożyw A. Krymskij. Lwiv 1896.

W książce tej, bardzo nie nowej ze względu na treść, mieści się kilka artykułów. Pierwszy p. t. Narodni kazki ta wyhadki, jest przekładem wstępu do pracy Cloustona; drugi także z Cloustona, Opowiadanie arabskie o Antarze; do tomiku tego weszła również bajka Egipska o dwóch braciach z Maspero, przełożone przez I Franka i komentarz do niej Cosquin'a.

Jakkolwiek dzieło Cloustone'a wyszło mniej więcej przed 10-ciu laty, a Maspero (*Les contes populaires de l'Egypte ancienne, traduits et commentés. Paris 1889*) prawie przed siedmiu, naukowa wartość obu dzieł nie na tem nie straciła dotychczas.

Nie będziemy zastanawiać się nad tem, jakie istnieją teorie o powstawaniu i rozszerzaniu się bajek i opowiadań ludowych, a można nawet powiedzieć tych wszystkich wytworów wyobraźni ludów, które z ust jego przeszły do literatury naukowej, chodzi nam tylko o ten materiał, który zawarty jest w książce wydanej po rusińsku. Dwaj powyżej cytowani pisarze reprezentują dwie najnowsze hipotezy naukowe o pochodzeniu i wędrówce literatury ustnej, w tym wypadku bajek i opowiadań.

Cloustone reprezentuje hipotezę pochodzenia literatury ludowej z Indyi, Maspero — z Egitu. Według Cloustone'a literatura ta wędrowała przez Azyę mniejszą i Greków, a potem przez Arabów, Turków i Mongołów do Europy. Przedostała się ona nie tylko do różnych pisarzy, lecz wędrowała także przez usta mnichów, pielgrzymów, kaznodziejów, aż dostawszy się do zbiorów Jaques'a de Vitry (*Sermones de tempore et sanctis*), Etienne'a de Bourbon (*Liber de donis*) i wreszcie Gesta romanorum i w. in., od nich dopiero wchodziła do ciemnych mas ludowych i kształtowała się stosownie do warunków życia i otoczenia. W tych krótkich słowach streszcza się zasadniczy pogląd Cloustone'a na rozpowszechnianie się czyli wędrówkę bajek, przypowieści i opowiadań ustnych.

Widzimy z tego, że autor uważa drogę, że tak powiem, piśmiennego popularyzowania się bajek i przypowieści, za jedyną nieomal; o innych nie mówi. Taki punkt wyjścia nie wydaje mi się ani słusznym ani uzasadnionym dostatecznie. Drogę piśmiennego zapożyczania się można uważać za dodatkową, tembardziej, że w owe czasy, gdy dzieła powyższe powstały (w. XI, XII. i XIII) oświata była dostępną dla bardzo nielicznej grupy ludzi, znających pismo. Stąd też ze skarbcza twórczości ludowej najchętniej i najwięcej korzystało duchowieństwo, czerpiąc tam swoje exempla. Nie da się podobno nigdy obalić hipoteza, że prazródłem twórczości literatury ustnej całego świata są Indye; stąd też słuszne są domysły Cloustone'a o wędrówce bajek i przypowieści przez Azyę mniejszą do Europy. Ale nie była to ścieżka ani główna ani jedyna. Pomijając możebność przypadkowego zetknięcia się drogą morską rozmaitych plemion i wzajemnego udzielania się treści bajek i opowiadań, istniała droga wielka i stała: przez wrota ludów na Kaukazie, wzdłuż wybrzeża Azowskiego i Czarnego morza, szerokim pasem aż do środkowej Rosyi dzisiejszej. W pierwszym okresie rozwoju i życia narodów w ogóle służyło nie morze lecz ląd drogą do porozumiewania się, a pierwsze ognisko cywilizacyjne wytworzył umiarkowany klimat przy bogactwie przyrody. Nie możemy wskazać tego ogniska jako punktu, lecz możemy jako kraj. Znamy wędrówki historyczne, ale nie znamy przedhistorycznych i znać nie będziemy. Nie możemy błąkać się w domysłach, lecz musimy przyjąć chwilę historycznego ustalenia się i rozsiadlenia ras i tu szukać wskazówek źródła literatury ludowej, jej wędrówek i wspólności motywów. Względnie do Europy, a może nawet do całego świata, istnieją dwa takie ogniska — turańskie: Chiny i aryjskie: Indye. Musimy przyjąć te punkty za wytyczne nie tylko dlatego, że one są najdalsze, lecz dlatego, że one są logicznie uzasadnione, bo nie przez Grecyę, Azyę Mniejszą, Italię i półwysep Iberyjski, lecz od wielkiego Wschodu i południo-wschodu wysypywały się pierwsze rojowiska rozmaitych

ludów do Europy. Niepodobna przypuścić, ażeby one nic ze sobą nie przynosiły oprócz zniszczenia — przynosiły swoją kulturę, swój świat umysłowy i utwory swojej wyobraźni. Późniejsze fale napływowe mieszały się ze sobą przez związki krwi, a razem z tym związkiem fizycznym powstawały również powinowactwa duchowe. Stąd też pierwszy dorobek cywilizacyjny w formie twórczości z zakresu wyobraźni przynosił się i rozpowszechniał się z każdym dopływem świeżym. Nie drogą wzajemnego zapożyczania się, lecz drogą wspólności źródła pochodzenia możemy sobie wytłómaczyć te resztki literatury ustnej, jakie blakają się dotychczas wśród warstw najmniej ukształconych. Taka była pra-przyczyna rozszerzania się bajek i przypowieści, droga, że tak powiem, najprostsza. Gdy człowiek zapoznał się z morzem, gdy ciekawość pędziła jego w różne strony i zetknęła z rozmaitymi kończynami lądu, poczęły się tworzyć kolonie. Jeżeli w danem miejscu nie było ludności żadnej, kolonia wytwarzała pierwotny własny organizm cywilizacyjny; jeżeli stykała się z innymi narodami — wpływy i zapożyczania się były wzajemne. Tem tylko możemy sobie wytłómaczyć, że te same bajki ludowe znajdujemy w Indyi i Irlandyi, w Niemczech, na Rusi i Polsce. Jednakowy pomysł, rozmaite obrobienie.

Droga zapożyczania się przez *Gesta romanorum*, *Disciplina clericalis*, *Sermones*, *Liber de donis* i in. jest sztuczną i, jak powiedziałem, niedostępną dla ludu, który zasila się tylko żywym słowem. Może ona dostarczyć materiału uczonym krytykom, wielkim erudytom, zwolennikom paradoksalnych hipotez, budującym na zbliżeniach, mniej lub więcej uzasadnionych, świetne teorie, ale nigdy nie ostoi się tam, gdzie wypadnie przyłożyć miarę ogólniejszą i szerszą. Nie na gruncie książkowych zapożyczeń się, które dadzą się poprzec cytatami, lecz na podstawie dróg, któremi rozchodziły się pierwsze kolonije, wylatywały pierwsze roje ludzi do życia cywilizacyjnego, możemy wskazać prawdopodobne wędrówki literatury ustnej. Nieustanne kręcenie się w kółko leży także w błędnej metodzie krytycznej, przyjętej przez badaczy zabytków literatury ustnej. Stosują oni metodę krytyki naukowej, dążącej do ustalenia faktów za pomocą sprawdzenia lub szczegółowej analizy; tymczasem w tym wypadku każde wykrycie nowego faktu nie tylko nie wyjaśnia całości lecz bałamuci badacza, przywiązując jego uwagę do pewnej chwili dziejowej i zmuszając niejako do wysnuwania fałszywych wniosków. Tem się tylko da wytłómaczyć, że krytycy rosyjscy szukali źródła swoich bylin u Tatarów, Chińczyków, Finlandczyków, a nawet — u Rumunów.

Wielkie ruchy narodów ze Wschodu na Zachód, znane z historyi i niezaprzeczone, pozwalają oprzeć wnioski o wędrówkach literatury ludowej na wielkiem cywilizacyjnem zjawisku przesuwania się ludności. Tu trzeba szukać praźródła wpływu. Nie znaczy to bynajmniej, ażeby wpływ i znaczenie źródeł podanych przez Cloustona nie miały żadnej doniosłości; nie, tylko że ta doniosłość ogranicza się już do czasu ściśle określonego, a z przesłanek w ten sposób zestawionych niepodobna wyciągnąć żadnych dalszych wniosków o źródle i pochodzeniu literatury ustnej. Zresztą, prace na tem polu dopiero rozpoczęte. Gdy zbierzemy wszystkie zabytki literatury ustnej, gdy zdołamy ją zbadać, rozklasyfikować i porównać literaturę każdego narodu z innemi, gdy oddzielimy to, co jest samoistne, bez względu na narodowość, gdy zbadamy setki tysięcy mogił całej Słowiańszczyzny od Uralu do Adry-

atyku i Bałtyku, — wówczas będziemy mogli coś więcej i coś bardziej stanowczego powiedzieć o praźródle literatury ustnej.

Od chwili zapoznania się świata uczonego z egipską bajką o dwóch braciach, napisaną na 3000 lat przed naszą erą, a później skutkiem odkrycia różnych, nieznanych dotychczas pomników literatury ustnej egipskiej, poczęła się szerzyć hipoteza, że pra-źródłem literatury ustnej wogóle był starożytny Egipt. Hipotezę powyższą Maspera podał krytyce Cosquin, wzięwszy za punkt wyjścia bajkę o dwóch braciach. Rozpatrzył on zarówno główny motyw jak i odmianki i znalazł tę bajkę u Niemców, Węgrów, w Rosyi, Grecyi, Francyi, w Indyi, a nawet w Ananie, Bengalu, Mongolii i Siamie. Wobec tego nasuwa się pytanie: czy bajka o dwóch braciach może być oryginalną egipską? Wobec materiału porównawczego, przytoczonego przez Cosquin'a twierdzącej odpowiedzi dać niepodobna. Autor też jej nie daje, powiada tylko, że „do bajki indyjskiej narosło trochę elementów egipskich” — lokalnych tj. barwa opowiadania i warunki innego życia, innej przyrody. Wobec tego niepotrzebnie się dziwi, że „szerokie morze indyjskie, z którego wypływają wszystkie bajki i nowelle na różne strony świata, wypełniało się nie wyłącznie źródłami miejscowemi, lecz otrzymywało dopływy kanałami dotychczas jeszcze nieznanymi”. Kanałami tymi były: przesuwanie się ludności dobrowolne i przymusowe, wojny, stosunki handlowe, związki krwi i t. p. Jeżeli zaś bajka o dwóch braciach pochodzi istotnie z Indyi, to kiedy dostała się do Egiptu? Cosquin przypuszcza, że nie od Aryów, lecz od ludności rasy kuszyckiej t. j. tej samej, do której należeli Egipcyanie. Ażeby prawdziwość tej hipotezy uznać, należałoby dokładnie oznaczyć czas przyścia Aryów na półwysep Indyjski i posiadać jakieś piśmienne pomniki literatury pisanej i ustnej owej rasy wypartej przez Aryów. Czy się takie dowody odnajdą i będą dostatecznie przekonywujące? Może być. Dziś jednak tak nie jest i dlatego Indye ze swoimi skarbami pomników literatury, z bogactwem legend i kultu swojej religii, ze swoim położeniem klimatycznym i geograficznym pozostaną jeszcze na długo pra-źródłem naszej europejskiej i bodaj czy nie ogólnoludzkiej literatury ustnej.

Jaki udział i jaki wpływ na rasę aryjską wywierała rasa turańska? To zupełnie inna sprawa i nie tu miejsce na nią. *Fr. Rawita.*

* * *

Dr. Lubor Niederle. O původu Slovanů. Studie k slovaským starožitnostem. V Praze 1896. Brusik & Kohout. Tiskl Alois Wiesner 8°, str. 149.

Badania P. J. Szafarzyka nad Słowianami wyłożone w dziele: Über die Abkunft der Slawen nach Lorenz Surowiecki, Ofen 1828 i w jego klasycznym dziele: Slovanské starožitnosti, za którym poszła cała rzesza uczonych tak słowiańskich jako też niesłowiańskich, zajmują się wyświeatleniem początków historyi Słowian, kiedy ci zajęli już stałe siedziby w Europie, i pod różnemi nazwami występowali na widowni historycznej. O początku natomiast Słowian i ich stosunków do innych narodów i plemion, zaczęto dopiero wtenczas traktować, kiedy na zakładzie gramatyki porównawczej badano języki europejskie i stosownie do ich budowy gramatycznej wprowa-

*

dzono je w pewien stosunek genealogiczny, który oznaczono mianem grupy języków indoeuropejskich lub aryjskich. W tym okresie badań językowych musiano Słowianom poświęcić równomierne uwzględnienie, a tem samem starano się oznaczyć na podstawie pokrewieństwa językowego ich stosunek etnograficzny. Ponieważ jednak przekonano się, dzięki badaniom etnologicznym, opartym na antropologii i przedhistorycznej archeologii, że pomiędzy pojęciami o narodzie i plemieniu mogą zachodzić pewne różnice, skutkiem czego poczęto je więcej uwzględniać i rozróżniać, niemniej, że cechy charakterystyczne etnograficzne nie koniecznie idą w parze z cechami językowymi, przeto otworzyło się dla nauki nowe pole, która posługując się nowym materiałem naukowym, przejętym z dziedziny antropologii i archeologii, poczęła zajmować się badaniem narodów europejskich, ich początku i stosunku ich pokrewieństwa. Zatem i w tej fazie antropologiczno archeologicznych badań ludoznawczych Słowianie nie mogli pozostać poza nawiasem naukowych dyskusji, w których różni uczeni różne o ich pochodzeniu wygłaszali zdania — niekiedy wręcz przeciwne i nawzajem siebie wykluczające.

Z tego względu praca, którą mamy przed sobą, a w której autor starał się „zgrupować wszystko, co nowsza nauka nam przyniosła i nakreślić na tej podstawie obraz, wprawdzie o rysach grubych, zwyczajnych i mniej lub więcej prawdopodobnych tylko“, zasługuje na uwagę tem bardziej, że Dr. Niederle złożył w niej dowody nietylko szerokiej znajomości dotyczącej literatury, ale także, co z uznaniem podnieść trzeba, w przytaczaniu zdań i hipotez innych występuje jako samodzielny badacz krytycznie i umiejętnie, przykładając do dowodów różnych uczonych tę miarę, jakiej domaga się gruntowna znajomość przedmiotu w połączeniu z dobrze zastosowaną metodą.

Dzieło całe dzieli się na trzy części, z których w pierwszej traktuje o „początkach narodowości słowiańskiej“, jej stosunku do innych narodowości i na zakładzie języka, w drugiej ze względu na jej charakter fizyczny, czyli na zakładzie antropologicznym, w trzeciej ze względu na jej rozwój cywilizacyjny, czyli na zakładzie archeologicznym; potem następuje „Zakończenie“, w którem streszcza wyniki swego badania i dwa dodatki: jeden, zawierający spis głównych prac, traktujących o antropologii Słowian, i drugi, w którym rozbiera stosunek pokrewieństwa Ugrofinów do Słowian.

W części lingwistycznej zaczyna autor, postępując drogą, jaką wskazuje sam przedmiot, t. j. język, ze względu na jego chronologię i wiążące się z nim różne teorie naukowe od prajęzyka słowiańskiego, który w przebiegu czasu wyłonił się i rozróżniczkował od wspólnego języka aryjskiego, czyli indoeuropejskiego. Jako czynniki, wpływające na powstanie nowego języka, przyjmuje: a) różnice narzeczowe, wywołane wewnętrznym rozwojem języka, b) rozdział topograficzny, który, jak z jednej strony wpływa na wytworzenie różnic narzeczowych, tak z drugiej może stać się znowu podkładem do nowej warstwy językowej, c) asymilacja obcych elementów językowych, str. 14, 15. Pod wpływem tych czynników powstały pojedyncze języki indoeuropejskie, a razem z nimi i język słowiański. Słusznie kładzie autor przycisk na to, że bez dokładnej znajomości całej historii pojedynczych języków indoeuropejskich, nie można oznaczyć i dokładnie określić pierwotnego stosunku ich pokrewieństwa, czyli nie można poznać właściwego rozwoju pierwotnego stosunku

ich pokrewieństwa języka aryjskiego i rozpadanie jego na pojedyncze działy i następnie ich dalsze wyróżnianie się, str. 19.

Sposób, w jaki z prajęzyka aryjskiego wyłoniły się pojedyncze języki, mógł być dwojaki: albo naród praaryjski rozpadł się na pojedyncze części, które rozdzieliły się geograficznie od siebie np. przez emigrację, skutkiem czego i język przechodził równe koleje, oddzieliwszy się od pnia wspólnego, albo też naród praaryjski z biegiem czasu z powodu rozrostu naturalnego rozszerzał swe granice, skutkiem czego obwód koła prajęzyka się powiększał, a następnie nastąpiła w obrębie jego granic decentralizacja. Stosownie do tego, teorie naukowe traktujące o rozdziale prajęzyka indoeuropejskiego, rozpadają się na: genealogiczną, przejściową i kombinowaną, łączącą obydwie poprzednie, które autor szczegółowo przechodzi w pierwszej części swej pracy. Jako rezultat badań lingwistycznych, stanowiący równocześnie stosunek pokrewieństwa języka słowiańskiego do innych języków indoeuropejskich, a tem samem i narodowości słowiańskiej do innych jest ten, że od „pierwotnego prajęzyka aryjskiego, którym mówiło pierwotnie jedno plemię, oddzieliła się część, którą z braku innej nazwy, zowiemy bałtycko-słowiańską, a która przed tym rozdziałem była prawdopodobnie w styczności z późniejszą gałęzią językową germańską z jednej strony, a z drugiej z gałęzią językową irańską, jeżeli wogóle z jedną z nich nie tworzyła poprzednio jednej całości w przeciwieństwie do reszty języków aryjskich. Językoznawstwo jednak nie może wykazać, czy zarówno z językiem oddzieliła się także część pranarodu aryjskiego do nowego, samodzielnego bytu, zatem, czy Słowianie są także plemienną częścią pranarodu aryjskiego, czy też są tylko aryjzowanym obconarodem, plemieniem pochodzenia obcego. który tylko przyjął i sobie przyswoił język aryjski“, str. 32. Do tego potrzeba jeszcze poznać fizyczną stronę narodowości słowiańskiej, która nie potrzebuje z lingwistyczną być w żadnym związku pokrewieństwa etnicznego.

Tą cechą etniczną pokrewieństwa narodowości słowiańskiej na podstawie antropologii, zajmuje się autor w drugiej części. Również i tutaj punktem oparcia może być pytanie, czy: a) naród słowiański, będąc z innymi narodami wspólnego pochodzenia, dzielił z nimi także wspólne cechy antropologiczne, a różnice nastąpiły dopiero z biegiem czasu skutkiem fizycznego różniczkowania, lub też b) Słowianie od początku tworzyli typ odrębny pod względem antropologicznym, a tylko z powodu stosunków miejscowych dostawszy się w ścisły związek z Aryjczykami, przyjęli od nich język i kulturę a z niemi i charakter duchowy aryjski? Żeby odpowiedzieć na te pytania, trzeba przedewszystkiem skonstatować, czy i jakie cechy antropologiczne wyróżniają Słowian od innych narodów, powtóre, jeżeli tak, jakiego są pochodzenia te cechy i wreszcie, kiedy Słowianie poczęli własny byt na zasadzie tych cech antropologicznych.

Mimo niedostatecznych badań, podjętych w tym względzie i to badań urywkowych, ograniczających się przeważnie do pewnych miejscowości i na pewne tylko cechy fizyczne — można dzisiaj już tyle przyjąć za pewnik, że Słowianie nie tworzą obecnie żadnej całości antropologicznej, zatem o typie jednym wyłącznie słowiańskim mowy być nie może. Przeciwnie pojedyncze narody słowiańskie różnią się między sobą więcej niż od swoich sąsiadów, n. p. Bułgar pod względem antropologicznym przedstawia całkiem coś innego, aniżeli n. p. Polak, lub

Rusin i t. d. Fakt ten jednak nie wyklucza przypuszczenia, ażali dawniej nie było inaczej, czyli, że Słowianie przedtem mogli tworzyć więcej odrębną całość antropologiczną, n. p. kiedy w dobie przedhistorycznej stanowili jeszcze jeden naród. Na to pytanie mogą stanowczą dać odpowiedź znalezione szkielety w grobach starosłowiańskich i pomiar ich, przedewszystkiem czaszek.

Żeby dla tej odpowiedzi przygotować grunt stały i pewny, który naturalnie tylko w tem znaleźć się da, jeżeli się wykaże, jaki pod tym względem panuje po dziś dzień u Słowian stan rzeczy, przytacza autor na podstawie badań kranjologicznych rezultat pomiarów czaszek u pojedynczych narodów słowiańskich, wyrażony w stosunku procentowym i to w jednej tablicy pomiary wskaźników zrobione na czaszkach, a w drugiej tablicy wskaźniki mierzone na głowach żywych, str. 54—56. Poprzednio jeszcze przechodzi najgłówniejsze teorie antropologów odnoszące się do kranjologii i wysnuwane z niej hipotezy o początku i stosunku etnograficznym pojedynczych narodów europejskich. Jako rezultat tych pomiarów trzeba przyjąć, że Słowianie po dziś dzień wyłącznie są krótkogłowi, długogłowych prawie nie ma, a podobnie także mało pośredniogłowych, przyczem jednak trzeba zauważyć, że tak ku północy, jakoteż wschodowi kształt krótkogłowy się stale zmniejsza, str. 56 nast.

Drugim znamieniem, którem antropologia posługuje się dla celów etnicznych, jest barwa skóry, włosów i oczu, co do której, mimo pewnej rozmaitości, panuje przecież przewaga po stronie typu jasnego, szczególnie u Polaków i Rosyan, a tylko u południowych Słowian przeważa barwa ciemna, która im dalej na północ i wschód, tem bardziej jeszcze ginie.

Mając taką podstawę realną, cofa się autor w przeszłość i na podstawie relacji starożytnych pisarzów wnosi, że dawni Słowianie byli barwy jasno-brunatnej, przechodzącej w rudawą, str. 90. Obecny typ przeważnie jasny, nie jest pierwotnym, ale późniejszym, powstałym skutkiem krzyżowania, wpływów miejscowych i cywilizacyjnych, co także i u Germanów nastąpiło. Skutkiem tego i na zakładzie rezultatów badań tak lingwistycznych, jako też antropologicznych, wypowiada autor to twierdzenie, które stanowi zarazem wynik jego pracy, że Słowianie i Baltowie wspólnie z Germanami, a prawdopodobnie z innemi gałęziami aryjskiego plemienia tworzyli tak pod względem lingwistycznym, jako też antropologicznym pierwotnie pokrewną gromadę, która w swym charakterze łączyła prawdopodobnie te znamiona, jakie podziś dzień znachodzą się wspólne u pojedynczych odłamów, a zatem stosunkowa długogłowość i z biegiem czasu wytworzona barwa jasna, str. 101 i n. Z tym jednak typem nie utożsamia autor całego typu aryjskiego, t. j. typu lingwistycznego z typem plemiennym z wyższym charakterem, czyli on nie twierdzi jeszcze przez to, czy gałąź aryjska od początku miała te cechy antropologiczne (długogłowość i jasnobarwność), czy też nie, ani też, czy te cechy wytworzyły się już u wszystkich w dobie ich bytu wspólnego, czy też tylko u pewnej części (północnej), podczas gdy inne części już się były oddzieliły — on tylko to twierdzi, że część Aryjczyków na północy środkowej Europy wytworzyła nowy charakterystyczny typ antropologiczny, i że z tej części obok Gallogermanów pochodzą także sąsiedni Bałtosłowianie, str. 103.

Zestawiając rezultaty antropologiczne z lingwistycznymi, wypowiada autor takie zdanie, że język słowiański wytworzył się do samodzielnego bytu jeszcze w czystym jądrze plemienia aryjskiego. Słowianie obok Baltów z jednej a Germanów z drugiej strony rozwinęli się w samodzielny naród, zanim przyjęli do siebie większą ilość żywiołów obcych. To rozróżniczowanie się fizyczne, ta indywidualizacja antropologiczna Słowian jest wytworem późniejszym, aniżeli wytworzenie się ich języka jako odrębnej całości, str. 104 n.

W trzecim rozdziale traktuje autor o kulturze słowiańskiej i jej samorodności, której zaczątku szukać można u Słowian dopiero po wytworzeniu się samodzielnego języka słowiańskiego. Jako cechę charakterystyczną kultury słowiańskiej, uważa autor stosunkowo wielki wpływ środkowej Azji w przeciwieństwie do reszty Aryów europejskich, który z centrum Mezopotamii przez Kaukaz i Czarne morze i z środkowej Azji przez góry uralskie za pośrednictwem plemion ugrofińskich dostawał się do Słowian, podobnie jak w czasie historycznym tak też i dawniej w przedhistorycznym. Na podstawie archeologii przedhistorycznej z pomocą lingwistyki mianowicie paleontologii językowej, można w przybliżeniu oznaczyć prawdopodobny koniec jednności aryjskiego plemienia, który przypada około 2000 lat przed Chrystusem. Jeżeli w ten czas przeniesie się oddzielenie Baltosłowian od Aryów, to znowu wspólne pożycie Baltosłowian i koniec jego nie da się choćby nawet w przybliżeniu należycie oznaczyć. Dopiero kiedy Słowianie rozpoczęli własny żywot skutkiem rozróżniczowania się językowego, dopiero wtenczas i to już w zaraniu epoki historycznej poczęli wytwarzać u siebie kulturę rodzimą. Autor w „zakończeniu“ kreśli obraz prawdopodobnej historii ludów Europy na podstawie antropologii i archeologii, str. 125, który to obraz, jak jest naturalną rzeczą, o tyle ma znaczenie, o ile dotychczasowe badania naukowe nie zostaną przez inne obalone.

W dodatku I. str. 133 nast. przytacza autor spis najważniejszych dzieł traktujących o antropologii słowiańskiej a w dodatku II. str. 141 nast. rozbiera kwestję dotyczącą stosunku etnicznego Ugrofinów do Słowian. Stosunek ten był ścisły i, tak pod względem czasu, jako też i miejsca, obejmował dalekie kęgi. tak dalece, że część wschodnia działu aryjskiego pod względem języka i kultury uległa całkiem wpływowi fińskiemu tj. zfińszczyła się. To nastąpiło wcześniej, niż powstały samodzielne języki aryjskie na wschodzie tak, iż tutaj obok siebie rośli Słowianie i Finowie na zakładzie równego antropologicznego podkładu, str. 148. Naturalnie i ta teoria jest niczem więcej jak hipotezą autora, za pomocą której chciałby odeprzeć lub wytłumaczyć teorie niektórych uczonych o fińskim pochodzeniu Słowian i wspólnym początku Aryów i Ugrofinów.

Przytoczyłem tok zasadniczych myśli autora, które są jakby streszczeniem kierunku, w którym poruszają się obecnie badania naukowe na gruncie lingwistyki, antropologii i archeologii, mające na celu przedhistorję ludów aryjskich. Wobec myśli tych, z których niejedne są samodzielną własnością autora, trzymałem się wogóle przedmiotowo, więcej referując jak krytykując, gdyż gdzie chodzi o obalenie pewnej hipotezy a postawienie nowej, tam gołosłowne twierdzenie lub zaprzeczenie recenzenta nie może rościć większej pretensyi do prawdy, jak zdanie przeciwne, które autor popiera przecie bodaj jakimiś dowodami. Dowody naszego autora są poważne i poruszają się w granicach, które nakreśla gruntowna znajomość tak przedmiotu, jako też dotyczącej literatury, sąd jego trzeźwy i krytyczny, tak że praca ta jest

dobrym przyczynkiem do poznania przeszłości Słowian a więcej jeszcze tych teorii i hipotez, które mają na celu wyjaśnienie tej przeszłości.

Dr. A. Kalina.

* * *

„Raj i upadek pierwszych ludzi w podaniach narodów“ przez ks. Dra J. Rychlaka. Str. 1—49. Spraw. gim. św. Anny Kraków 1896.

Praca powyższa napisana ze stanowiska teologicznego. Ks. autor widząc, że niektórzy wolnomyślni uczeni („szkoła antropologiczna amerykańska“) w badaniach swoich nad początkiem świata i pochodzeniem pierwszego człowieka podkopują powagę Pisma Świętego, stara się ile możności sposobem naukowym utwierdzić czytelnika we wierze: 1) że wszyscy ludz'e na świecie mają tylko jedno miejsce za wspólną kolebkę t. j. raj biblijny, („a nie więcej miejsc rozrzuconych po całej ziemi“); 2) „że raj ten był“ naprawdę „przybytkiem szczęścia“, gdzie 3) „pierwsi ludzie dopuścili się występku, za który z owego przybytku szczęścia zostali wydalen i wieloma nieszczęściami ukarani“, (a nie „konkretnem wyrażeniem jakiegoś minionego szczęścia i pomyślności i następnego jakiegoś nieszczęścia“).

Cała praca rozpada się na 3 części, z których w każdej na czele stoi twierdzenie, wypowiedziane na podstawie Pisma Świętego w formie niezbitęj prawdy jakby pewnika matematycznego; później następują na chybił trafił zestawione dowody potrzebne, a mianowicie w części pierwszej dowody z geografii, lingwistyki porównawczej, z geologii; dowody uczonych francuskich Quatrefagesa i Picteta; dowody z Biblii i podań religijnych „pojedynczych narodów“, które to podania według autora jak „fale od rzuconego kamienia rozbiegły się po całym okręgu ziemskim i nie masz prawie zakątka ziemi, gdzieby te fale nie odbiły się potężnem echem“. W części drugiej i trzeciej pozostał autor na samych dowodach zaczerpniętych z Pisma Św. i podań ludowych. Dla zaokrąglenia pracy dodał kilka „końcowych uwag“, w których przedewszystkiem zaznaczył mniemaną skuteczność swoich wywodów: „Tak więc wszystkie szczegóły i rysy opowiadania biblijnego o upadku człowieka, odnaleźliśmy nawet w podaniach pogańskich“; określił stanowisko kobiety wobec upadku grzechowego, nazywając ją „przyczyną wszelkiego nieszczęścia“, „czarownicą, która przez swoje szatańskie czary sprawiła, że zniknął raj z powierzchni ziemi“; wreszcie zbijając zapatrywanie „że raj i upadek pierwszych ludzi są tylko konkretnem wyrażeniem jakiegoś minionego szczęścia i pomyślności i następnego jakiegoś nieszczęścia“, rozpiął się niepotrzebnie o sztuce i o symbolicznem przedstawieniu pojęć oderwanych.

Całość mimo wielu usterek i niedokładności, z których główniejsze poniżej przytoczymy, mimo widocznej tendencji obrony Pisma Świętego, mimo swej stronniczości, przynosi czytelnikowi pewne korzyści naukowe. Daje mu bowiem do pewnego stopnia możność porównania podań ludowych o początku świata i poźyciu pierwszych ludzi z podaniem biblijnem o raju, o Adamie i Ewie i o ich upadku grzechowym — a co najważniejsza: nastęrcza mu wiele sposobności do rozmaitych refleksyi w tym kierunku. I tak widzi on, że zarówno religia chrześcijańska jak i staro-żydowska jak i wszystkie religie pogańskie zgodnie mówią o szczęściu pierwszych ludzi na świecie,

o owej „aurea prima... aetas“, którą nam tak pięknie maluje Ovidius Naso; o owym raju biblijnym, gdzie człowiek „wszystkie swoje przyrodzone dążności i pragnienia tak ciała jak i duszy w zupełności mógł zaspokoić, gdzie sam Bóg w ludzkiej postaci raczył go odwiedzać i do niego w ojcowskim stosunku i w ojcowskiej przyjaźni i miłości zostawać“.

Wszystkie te podania stwierdzają, że to szczęście rajowe — ten wiek złoty — to życie proste i zgodne z prawami przyrody, jak wszystko na świecie, było przemijające, że zniknęło z winy nieszczęsnej kobiety, która będąc w związku ze szatanem t. j. ulegając nadzwyczajnemu wpływowi sił natury, a więc namiętnościom i żądzom różnego rodzaju, pchnęła pierwszego męszczyznę do złego, na drogę żądz i namiętności nienasyconych: do odkryć i wynalazków, które są drzewem dobrego i złego, bo z jednej strony prowadzą człowieka do coraz większego postępu i oświaty, a z drugiej, jeśli ta oświata jest niewłaściwą, odwodzą go od życia prostego, zgodnego z prawami natury i wcześniej czy później gotują mu upadek. Podania o raju, szczęściu i upadku pierwszych ludzi, to tęsknota — to chęć powrotu do natury — to filozofia Rousseau'a i jego zwolenników — to epopeja walk przyrody ze sztuką, przyobleczona w szatę świętej tradycji narodów. Pierwotny żyd, katolik, poganin — każdy czuje i wie, że ten jest najszczęśliwszym, kto ma najmniej potrzeb, kto się zadowalnia darami samej natury, kto nie ma ani żądz ani pragnień żadnych, kto ma pokój wewnętrzny, ową *ἡδονήν* w pierwotnem pojęciu Epikura. I dziś jeszcze miejsca, gdzie ów spokój wewnętrzny *εὐταραΐαν καὶ ἀπονίαν* można osiągnąć, nazywamy prawdziwym rajem. Niestety, tych miejsc coraz mniej na świecie, wszelakoż ich nie brak. Życie skromne w zaciszu, przestawanie na małym, filozofia prawdziwa, silne zasady religii: oto raje nowoczesne, za którymi ludzkość od początku świata aż do dzisiaj tęskni i tęsknić będzie. Na dnie tej tęsknoty narodów przebija się oburzenie do kobiety głównej sprawczyni ludzkiego nieszczęścia. Przez kobietę tracimy spokój wewnętrzny, ową równowagę moralną; przychodzą troski, kłopoty rodzinne, które, jak Schiller powiada, wypędzają męża z domu:

„Der Mann muss hinaus
Ins feindliche Leben,
Muss wirken und streben
Und pflanzen und schaffen,
Erlisten, erraffen,
Muss wetten und wagen,
Dass Glück zu erjagen“.

Przez kobietę przychodzą rozmaite choroby, przedewszystkiem zakaźne, które gniją rodzaj ludzki. Lecz wśród tego oburzenia nie brak i nadziei. Jak z kobiety wyszło nieszczęście, tak z kobiety wyjdzie mąż, który temu nieszczęściu, temu smokowi Nidhhoggrowi, podgryzającemu korzeń Iggdrasila, zetrze łeb, który zbuduje nowy system filozoficzny — nową religię, który ludziom wróci napowrót utracony raj. Spełnienie tej nadziei upatruje kościół w Jezusie Chrystusie, założycielu prawdziwej religii ubóstwa, przestawiania na małym i poskramiania żądz i chuci cielesnych. Żydom dzisiajszym chciwym bogactw, tego rodzaju religia nie wystarcza. Oczekują więc raju urządzonego na podstawie nagromadzonych skarbów i wszelkiej swobody w dogadzaniu zmysłowości. Ubóstwo i zaparcie się: oto raj chrześcijański,

obfitowanie w bogactwa i wszelkie wygody życia: oto raj nowo-żydowski. Te i t. p. refleksye cisną się niejednemu do głowy przy czytaniu pracy ks. Rychlaka, to też słusznie za to należy mu się wdzięczność.

Co się tyczy pojedynczych części tej pracy, to przedstawiają one dosyć wybitne braki. I tak pierwsza część jest znacznie staranniej opracowana, (jak to już z ogólnego poglądu na początku naszego sprawozdania rzucenego, mieliśmy sposobność się przekonać), aniżeli dwie następne. Podczas gdy w I. cz. autor powołuje się na wywody obce, w II. i III. części tego zupełnie nie czyni, ale poprostu materyał dla I. części zebrany jeszcze raz przerabia, tak że całość robi zupełnie wrażenie fał powstałych wskutek rzućcenia kamienia do wody. Pierwsze fale są silniejsze i wydatniejsze, a dalsze coraz słabsze, tak że autor czuje się zmuszonym swoje wywody uwagami końcowemi poprzeć. Tego nie uczyniłby z pewnością, gdyby do swych wywodów od początku aż do końca miał być jednakowe zaufanie. Może więc być najmocniej przekonany, że i czytelnik przeglądając powyższą pracę, podobnego wrażenia doznaje. Zrazu zapomniawszy o tendencji autora, daje się porwać jego erudycyi później zaczyna niedowierzać i podglądać go o stronniczość, o przekręcanie i naciąganie faktów do jednego z góry obliczonego celu, a wkońcu oburza się i traci do niego zaufanie.

Przy zestawieniu potrzebnych dowodów autor żadną inną nie kieruje się myślą, jak tylko wyszukaniem takich miejsc i takich podań, któreby zawierały najwięcej cech wspólnych z podaniem biblijnem. Śród tego nawet w 2 miejscach posadzić nam go wypada o złą wolę. Mianowicie na str. 6. objaśniając tekst biblijny celem porównania opisu raju z opisem wyżyny Pamiru, przyjętej za kolebkę rodu ludzkiego, stanowczo sprzeciwia się tłumaczeniu, jakoby rzeki użyźniające raj pochodziły z jednego wspólnego źródła, (bo rzeki Hindus, Oksus, Tarym i Jaksartes wspólnego źródła nie mają), a na str. 11. porównując podania chińskie o raju, gdzie jest mowa również o 4 rzekach, ale wypływających z 1 źródła, tłumaczy to miejsce razem z innymi: „źródło, z którego płyną 4 rzeki“. Książd autor ma więc wedle potrzeby do tłumaczenia każdego miejsca podwójny sposób.

Dalej omawiając punkt, że wszystkie mowy, jakie są na świecie, dadzą się do jednej jedności sprowadzić, powołuje się autor na F. Müllera (Grundriss 1879. II. 90). Tymczasem tam jest tylko mowa o językach australskich, że dadzą się sprowadzić do jednej mowy pierwotnej; o innych językach nie ma wzmianki a przecież prócz języków australskich jest n. p. język polski, który z australskim nigdy do wspólnej mowy sprowadzić się nie da.

W innym miejscu ks. autor zestawiając podanie o wypędzeniu Odbina z Fryggą z Asgardhu z podaniem o wypędzeniu Adama i Ewy z raju, a więc występek Fryggi z występkiem Ewy, może nie chcący tłumaczy mit Ewy w bardzo materyalistyczny sposób, bo podsuwa złośliwą myśl czytelnikowi, że Ewa tak samo jak i Frygga „ofiarowała swą czystość jakiejś lichy osobistości“. Mimowoli przy miejscu tak poważnem, z Pisma Świętego wyjętem, jakim jest wzmianka o grzechu pierworodnym, przychodzą czytelnikowi sprośne myśli do głowy. Ale nie bądźmy znowu tak podejrzliwi; ks. autor traktuje rzecz naukowo, jak sam powiada i może wcale tego nie ma na uwadze.

Nawet i dowody same nie wytrzymują krytyki, np. aby przekonać, że jedno było miejsce — jedna była kolebka rodzaju ludzkiego, skąd się „lu-

dzie mieli na wszystkie strony rozejść“, powołuje się autor między innymi na ten szczegół, że „podróżnicy europejscy znaleźli prawie wszystkie wyspy położone na Oceanie w znacznej odległości od stałego lądu. nie zaludnione wcale“, a to dlatego, że ludzie najpierw mieli się trzymać stałego lądu. Jest to dowód nie przekonywający, bo czyż nie ma dzisiaj takich wysp, które niegdyś były bardzo zaludnione, miały swój język, swoją literaturę, swoje dzieje, swoją świetność — a dziś leżą prawie pustkami? Czy może nam kto zaręczyć, że na wyspach dzisiaj wcale nie zaludnionych ludzie nigdy a nigdy nie zamieszkali? A dalej skąd my wiemy, że te wyspy są tak stare jak i kontynent najbliższy? One mogły się w niedawnej epoce przez trzęsienie ziemi i zmianę dna morskiego wytworzyć. Skądże tak nagle mieli się ludzie na nich osiedlić? A ile to wysp, niegdyś może zaludnionych dziś kryje się w morzu, tworząc góry i rafy podwodne. Wszakże geologia wykazała, że dużo jest miejsc takich na kontynencie, gdzie dawniej było morze, a gdzie dziś jest morze, dawniej był ląd stały. To samo ma się i z wyspami.

Powołuje się autor na gramatykę porównawczą. Że wywody te dziś są przestarzałe i nie mają racji bytu, nie potrzebuję o tem mówić. Podobieństwo pewnych dźwięków a nawet pierwiastków niektórych języków na świecie nie koniecznie musi pochodzić z ich nie stwierdzonego pokrewieństwa. Jest tysiące, tysiące innych powodów, które zarówno mogą być przyczyną podobieństwa dwóch języków jak i wspólności ich pochodzenia. Jedne i te same organy mowne u wszystkich ludzi, podobne warunki życia, jednakowe otoczenie, wreszcie ciągle stykanie się wzajemne ludów między sobą, oto jedno z głównych przyczyn podobieństwa języków na świecie

Przykłady z geologii są za słabe i za ogólne. Wywody Quatrefagesa i Picteta wcale rzeczy nie wyjaśniają, bo pierwszego twierdzenia łatwo zbić, jeżeli przyjmiemy wyżynę przez niego wskazaną za punkt zetknięcia się wspomnianych 3 ras, mówiących swymi językami, a nie za punkt wyjścia. Drugiego wywody nie mają realnej podstawy. W końcu dóbr podań miejscami nie bardzo trafny np. porównanie raju z Asgardhem lub Idh-Wollurem zupełnie nie odpowiada.

Również nie odpowiada wcale porównanie Odhina z Adamem — a Fryggi z Ewą. Pierwszymi ludźmi na świecie byli przecież według podań skandynawskich Ask i Embla, utworzeni z Jesionu i Olchy przez Odhina, Hoenira i Lódhura (skandynawską tróję). Ask i Embla powstałi na wybrzeżu morza, a nie w środku kontynentu. Asgardhr był skandynawskim Olimpem, gdzie sami bogowie mieszkali a nie ludzie. Ludzie mieszkali w Midhgardhr (Mittgardz-Mittilgard-Middangeardz). Porów. Vsp.: 4, 7—8, 17—18, i nast., Hoffory: Eddastudien 73 i nast. Schwartz: Indogerm. Volks Glaube, Berl. 1885; Bugge: Studien 421 i nast.

L. Młynek.

* * *

Dr. Koehler. Osady z epoki kamienia w Wielkiem Księstwie Poznańskiem. W Krakowie, nakładem Towarzystwa numizmatycznego, 1896, 8°, str. 15. Odbitka z Nr. 4. (Zb. ogóln. 30) „Wiadomości Numizm.-Archeologicznych“.

W rozprawie tej przytoczył dr. Koehler, zasłużony badacz na polu archeologii, 20 miejscowości w W. Ks. Poznańskiem, w których znalezione

wyroby z kamienia, zatem należące do epoki neolitycznej. Siedem z tych miejscowości nie było dotąd drukiem ogłoszonych, reszta natomiast jest już znanych z dawniejszych opisów w różnych czasopismach, które autor zebrał i w porządku alfabetycznym zestawil. Ponieważ wykopaliska zwyczajnie przypadkowi zawdzięczają swoje odkrycie, przeto i opisy ich dostają się drogą okolicznościową, przeważnie w prowincjonalnych gazetach i czasopismach do wiadomości publicznej. Stosunkowo mniejsza liczba przechodzi przez alembik naukowych ludzi, a to jeszcze zwyczajnie wtedy, gdy już wykopalisko oczyściła ręka profana z jego zawartości i nadała mu odmienny wygląd. Dla tego taki przegląd znanych i nieznanych wykopalisk oraz ich zawartości ma pewne znaczenie dla archeologii i może posłużyć za pożądane źródło dla mapy archeologicznej, w której by oznaczone były nietylko różne miejscowości, znane z wykopalisk, ale także przedmioty archeologiczne, według których możnaby poznać nie tylko osady człowieka z pewnej epoki, ocenić stosunek liczebny ówczesnej ludności, jak sądzi autor, str. 3. ale także wyprowadzić pewne wnioski o charakterze etnicznym mieszkańców tych osad, ich stanie kulturalnym i stosunku handlowym do innych plemion.

A. Kalina.

* * *

Leon Magierowski. Trwanie życia w Jaćmierzu na zasadzie wykazu zmarłych w ciągu lat pięćdziesięciu (1845 do 1894). (Osobne odbicie z tomu II. Materiałów antropol., archeol. i etnograf. Akad. um. w Krakowie). Kraków 1897, str. 10.

Rozprawka powyżej przytoczona naszego współpracownika, zestawiona podług wzorów podanych przez dr. J. Majera i dr. Wł. Ściborowskiego w Zbiór wiadom. do antropolog. kraj. V. str. 3. nast. i VIII, str. 3. nast., zajmuje się wprawdzie obliczeniem długości życia w jednej tylko miejscowości, mianowicie w Jaćmierzu, liczącem 921 dusz, ale przez to zyskuje tylko na dokładności i arytmetycznej ścisłości. Takie matematyczne obliczenie tego, co człowiekowi jest najdroższem a dla kraju również przedstawia wielką wagę, tj. życia ludzkiego, może posłużyć za źródło do poważnych badań statystycznych, na których podstawie można ważne wysnuwać wnioski nie tylko higienicznej natury, ale można także sięgnąć głębiej w ustrój społeczny, poznać jego wadliwe strony i różne przyczyny, które wpływają dodatnio albo ujemnie na warunki życiowe. Jeżeli trwanie życia przecięciowo wynosi w Jaćmierzu 21,8, a w Krakowie (przed r. 1852) 26,1, we Lwowie natomiast 20,0, to łatwo osądzić, że stosunki zdrowotne we Lwowie musiały być wówczas nieszczególnie, które jednak podniosły się wielce ponieważ w roku 1894 przeciętny wiek zmarłych wynosił u chrześcijan 29,3, u żydów 26,5, (zob. Miasto Lwów w okresie samorządu 1870—1895, str. 596). Stosunek ten wypadnie znów na niekorzyść Jaćmierza, który ma swoje wytłómaczenie w warunkach miejscowych zdrowotnych. Widzimy więc, że takie cegiełki, dorzucone do ogólnej wiedzy naszej, dotyczącej człowieka, mają swoje doniosłe znaczenie i powinny zachęcić do naśladowania szczególnie duchowieństwo i nauczycielstwo, które mając dostępne źródła, jakimi są księgi kościelne, mogą czas pozaobowiązkowy pięknie zużytkować dla dobra ogółu.

A. K.

BIBLIOGRAFIA.

Ludoznawstwo, materiały ludoznawcze.

Krakowiaki najnowsze, wyd. 11-te. Wadowice, nakł. i druk. Fr. Foltyna, 1896, w 16 ce małą, str. 144.

Magierowski Leon. Trwanie życia w Jaćmierzu, na zasadzie wykazu zmarłych w ciągu lat pięćdziesięciu, 1845 -- 1894. (Odbitka z Materiałów antropol.-archeol. i etnogr. Akademii umiej.). Kraków, druk. Uniw. Jag., 1897, w 8-ce, str. 10.

Piekosiński Fr. dr. prof. Ludność wieśniacza w Polsce w dobie piastowskiej. (Odbitka z tomu I. Studyów, rozpraw i materiałów z dziedziny historii polskiej i prawa polskiego). Kraków, nakł. własnym, druk. Czasu, 1896, w 8-ce większ., str. 151, z portretem autora, 1 złr.

Rostworowski A. J. F. C. v. Die Entwicklung der bäuerlichen Verhältnisse im Königreich Polen im XIX Jahrhundert, I. Inaugural-dissertation. Halle, 1896, w 8-ce, str. VI i 45.

Starosta weselny czyli zbiór mów, używanych przy weselach u ludu polskiego na Szląsku austriackim, wyd. 2-gie pomnożone. Cieszyn, nakł. E. Feitzingera, druk. G. Axtmanna we Frysztaście, 1896, w 8-ce małą, str. 70. 25 ct.

Wasilewski Leon. Zagadki białoruskie. (Odbitka z Materiałów antropol.-archeol. i etnogr. Akademii umiej., tom. II., dział 2). Kraków, druk. Uniw. Jagiel. 1896, w 8 ce, str. 9.

Archeologia, dzieje kultury i przemysłu.

Beckh Herrn C. Bewaffnung und Ausrüstung der heidnisch-preussischen Krieger und einige andere Gegenstände des preussischen Heerwesens. Altpreussische Monatsschrift, Königsberg, w zesz. V i VI z r. 1896. w 8-ce, str. 359—392.

Minzloff R. Bilder aus Littauen, photographische Momentaufnahmen, nebst Textheft: Ueber littauisches Volksthum und littauische Volkstracht, culturgeschichtliches Gespräch zwischen den Herrn Germanus und Lithuanus, veranlasst durch die Minzloffschen Littauer. Photographien und zur Erläuterung von Girenas. Tilsit, O. Sembill, 1894, w 8-ce, str. 48, z 16 tabl w 4-ce podłużnej. 16 mrk.

Schumann Hugo. Die Kultur Pommerns in vorgeschichtlicher Zeit. (Odbitka z Baltische Studien). Berlin, Mittler & Sohn, 1897, w 8 ce, str. 106, z 5 tabl. 2 mrk. 20 fen.

Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne, kwartalnik Towarzystwa numizmatycznego krakowskiego pod redakcją Wł Bartynowskiego, nr. 30 z r. 1896. Kraków, druk. Anczyca i Sp., w 4-ce, str. 137—184, z rycinami w tekście. Treść: Osady z epoki kamienia w Wielk. Ks. poznańskim, przez dra Koehlera; Monety znalezione we wsi Mniskach pod Łęczycą przez F. Kopere; Kilka uwag o denarach Bolesława

Chrobrego, przez dra Fr. Piekosińskiego; Omentarzysko „Potumszelu-Kapaj“ w powiecie telszewskim, parafii łuknickiej na Żmudzi, przez E. Brenszteina; Mennictwo w Polsce, dalszy ciąg artykułu: Błędne drogi w zbieraniu numizmatów polskich, przez W. Kostrzewskiego; Kilka uwag o orderze Konfederacji barskiej, przez Józefa Zielińskiego; Sprawozdania; Wspomnienia o zmarłych; Żegota Pauli, jego żywot i spuścizna literacka, przez L. Lepszego; Kronika.

Geografia.

- Elias Stanisław Radzikowski dr. Pogląd na Tatry, wyd. 2-gie, przerobione i rozszerzone. Kraków, nakł. autora, druk. Anczyca i Sp., 1896. w 16-ce, str. 88 z 1 mapką.
- Hilscher A. Karte des Kreises Tost-Gleiwitz, für den Schul- und Privatgebrauch entworfen. Riesenburg, L. Schwalm, 1896, fol. 1:40.000, 4 karty kolor. 9 mrk. (C. d. n.)

SPRAWY TOWARZYSTWA.

I. Sprawozdanie z posiedzeń Zarządu.

Pierwsze posiedzenie Zarządu odbyło się dnia 3 lutego 1897.

Obecni pp. Dr. Gorzycki, Dr. Krček, Pierzchała, Rawita Gawroński, Rebezyński i Siennicki.

Przewodniczył prezes Tow. prof. Dr. A. Kalina.

1) Przyjęto 6 nowych członków: Józef Balaban, naucz. szkoły St. Antoniego, Lwów; Teodor Kasperek, adjunkt sądowy, Bośnia w Doluża Tusla; Akiba Nagelberg, kierownik szkoły br. Hirscha, Jezierna; Jan Sabatowski, kierownik szkoły lud., Felsztyn koło Chyrowa; Jan Soleski, kierownik szkoły im. Mickiewicza, Lwów i Jan Wiewiórski, aptekarz, Lwów.

3) Wybrano funkcyonaryuszów Zarządu i Towarzystwa: Dr. Gorzycki, sekretarz (ponownie); p. Kolbuszowski, zast. sekr. (ponownie); p. Ramułt, skarbnik; Dr. Krček, bibliotekarz; p. Rebezyński, konserwator muzeum etnograf. i p. Pierzchała, administrator „Ludu“.

4) Przyjęto do wiadomości sprawozdania delegatów z czynności za rok ubiegły.

5) Prezes Towarzystwa doniósł, że Rada m. Lwowa uchwaliła subwencyę dla Tow. w kwocie 200 złr. w. a. i że wniesiono petycye do Kasy oszczędności i do Sejmu kraj. (Sejm dał snwencyę 200 złr. w. a.).

6) Polecono bibliotekarzowi i sekretarzowi Towarzystwa, ażeby bibliotekę do porządku doprowadzili.

7) Polecono skarbnikowi Tow. ułożyć spis członków, zalegających z wkładkami za r. 1895 i za cały r. 1896.

8) Prezes Tow. doniósł, że prof. Dr. Szaraniewicz i Dr. Kolessa zgłosili swe odczyty dla Tow.

9) Przyjęto szereg wniosków p. Pierzchały. Jako to: Wystosować odezwę do Zarządów oddziałowych Tow. pedag., by z celami Tow. ludozn. zaznajomili swych członków, i aby zachęcały nauczycielstwo ludowe do zbierania materyałów etnograf., tudzież przedmiotów do muzeum etnograf; 2) Taką

samą prośbę w formie odezwy wysłać do oddziałów Tow. gimn. „Sokół“; 3) Umieścić stały anons Tow. w „Szkole“ i „Szkolnictwie ludowym“; 4) Wydać odezwę do konsystorza biskupich w kraju, aby zachęciły duchowieństwo do współudziału w pracach Tow.; 5) Podawać do wszystkich pism codziennych (polskich i ruskich) treść każdego zeszytu „Ludu“; 6) Rozesłać do posłów ludowych, urzędów parafialnych i obszarów dworskich kwestyonaryusz do zbierania materyałów etnograf., umieszczony w broszurze p. Strzeleckiego, p. t. „Ludoznawstwo i zbieranie materyałów ludoznawczych“; 7) Oznaczono jako stały dzień do zgromadzeń Zarządu środę po pierwszym każdego miesiąca.

II. Miesięczne zgromadzenie naukowe.

Pierwsze miesięczne zgromadzenie naukowe Towarzystwa odbyło się dnia 20 marca w sali gabinetu geograficznego c. k. Uniwersytetu. Na porządku dziennym był odczyt p. Bronisława Koskowskiego p. t.: „O mieszkaniach i żywieniu się Żydów małopolskich w Królestwie Polskiem. Autor prowadził badania swe w Lubelskiem w osadzie Łaszczowie, w pow. Tomaszowskim. których rezultaty przedstawił na Wystawie higienicznej w Warszawie 1896 r. Ponieważ materyał użyty do tych badań jako typowy może się uważać, przeto wnioski autora odpowiadają faktycznym stosunkom żydowskim w Królestwie. Zebrane przez prelegenta fakta bardzo bogate, zbadane z matematyczną ścisłością, nadają przedstawionemu przezeń przedmiotowi aktualnego znaczenia i mogą posłużyć za podstawę pewną do porównań z podobnemi pracami, przedsięwziętymi na innych miejscach i nad różnemi warstwami ludności naszego kraju. Ponieważ odczyt ten będzie wydrukowany w całości w następnym zeszycie „Ludu“, przeto nie podajemy tutaj jego treści.

IV. Wykaz darów na rzecz Towarzystwa.

Do biblioteki ofiarowali:

23. Dr. Koehler swoją rozprawę: Osady z epoki kamienia w Wielk. X. Poznańskiem. Kraków 1896.

24. Tenże: Krzysztof Żegocki. Odbitka z numeru jubileuszowego Kurjera Poznańsk. z dnia 1 stycznia 1897.

25. Dr. Čeněk Zíbrt: O srovnávacím studiu lidového podání. Praha, 1897 r.

26. Towarzystwo im. Szewczenki: Pamjatki ukraińsko-ruskoj mowy i literatury. Tom I., Lwów, 1896 zawiera: Dr. I. Franko: Apokryfy i legendy z ukraińskich rukopysiw.

27. Jan Witort: Lietuviškos dąjnos užrašytos par Antoną Juškevičę. Kazań, 1880.

28. L. Magierowski swoją rozprawę: Trwanie życia w Jaćmierzu na zasadzie wykazu zmarłych w ciągu lat pięćdziesięciu (1845—1894). Kraków, 1897.

Składając serdeczne podziękowanie Szanownym ofiarodawcom, prosimy o dalsze nadsyłanie takowych na rzecz Towarzystwa.

IV. Spis członków Towarzystwa.

Wyciąg ze statutu:

§. 5. Członkami Towarzystwa mogą być osoby nieposzlakowanego charakteru bez różnicy płci.

§. 7. Członkiem założycielem zostaje ten, kto na cele Towarzystwa złoży jednorazowo kwotę 200 koron.

§. 12. Członkowie czynni uiszczają wpisowego najmniej 2 korony, tudzież roczną wkładkę w ilości 8 koron, płatnych kwartalnie.

Słuchacze Uniwersytetu oraz nauczyciele szkół ludowych wiejskich, płacą wpisowego 1 koronę, a wkładki rocznej 2 korony; nauczyciele mało-miejscy oraz nauczycielki i nauczyciele młodszy we Lwowie i Krakowie płacą wkładki rocznej 4 korony, a wpisowego 1 koronę, nauczyciele starsi we Lwowie i Krakowie płacą 6 koron wkładki a 1 koronę wpisowego.

Uwolnionym może być od wkładki rocznej ten z nauczycieli ludowych, który dostarczy Redakcyi „Ludu“ materiałów etnograficznych w odpowiedniej objętości, mogących być zużytkowanymi do druku. (Uchwała Zarządu Tow. z dnia 30 października 1895).

Członek Towarzystwa zalegający z całoroczną wkładką, nie otrzymuje dalszych zeszytów „Ludu“ z następnego roku, a jeżeli zawezwany do zapłacenia zaległości nie uiści jej w przeciągu trzech miesięcy, zostaje wykreślony z Towarzystwa. (Uchwała Zarządu Tow. z dnia 1 lutego 1896).

262. Dr. Szymon Bernadzikowski, lekarz w Brzesku.

263. Bogusław Heczko, naucz. szkoły ewang., Lwów.

264. Izydor Karpiński, nauczyciel, Wadowice.

265. Emil Schuh, naucz. szkoły ewang., Lwów.

266. Dr. Franciszek Winkowski, adw. kraj., Tarnów.

267. Bronisław Koskowski, Lwów.

Dnia 15 marca b. r. umarł **Edward Jelinek**, wielki przyjaciel Polaków i zwolennik idei solidarności słowiańskiej na podstawie autonomii etnicznej i politycznej. Działalność naukowa, literacka i polityczno-społeczna Jelinka była bardzo wielka, która miała za przedmiot sprawy słowiańskie, zaznajomienie Czechów z innymi narodami słowiańskimi, szczególnie z Polakami, oraz Polaków z Czechami, ich literaturą i sprawami wewnętrznymi i politycznymi. W tym celu założył i redagował przez kilka lat *Slovanský Sborník*, który miał swych współpracowników pomiędzy wszystkimi uczonymi słowiańskimi. Jelinek był jeden z pierwszych uczonych, który na nasze wezwanie, by uczcić 25-letnie zasługi Jana Karłowicza na polu ludoznawstwa, pospieszył z artykułem, umieszczonym w „Ludzie“ II, str. 1 i nast. Cześć Jego pamięci!

ZARYSY PRAWA ZWYCZAJOWEGO

ludu litewskiego.

(Ciąg dalszy *)

Prawo familijne.

ROZDZIAŁ I.

W dzisiejszych prawnych pojęciach ludu litewskiego o stosunkach rodzinnych w szerszem znaczeniu tego wyrazu, czyli wogóle w prawie familijnem spotykamy jeszcze przeżytki doby zamierzchłej; żywe są one dotąd, lubo noszą formy nader nieokreślone, zmienne, często zanikowe.

Do tych przeżytków przedewszystkiem należy wspólnota rodzinna, w której widzę formę zanikową ojcowskiego ustroju rodowego. Spotykają się one dotąd przeważnie na pograniczu Kurlandzkim, w powiatach Szawelskim i Poniewiezkim. Taka wspólnota rodzinna składa się zwykle z ojca rodziny i jego żony, synów żonatych i kawalerów, córek, nawet niekiedy zamężnych, a czasem nawet osób przybranych, chociaż rzadko. Wszyscy oni mieszkają zwykle pod jednym dachem, wspólnie wytwarzają i używają, podlegając ściśle władzy patryarchalnej swego zwierzchnika; wzajemna solidarność społeczno - gospodarcza łączy ich w jedną całość. Każda taka wspólnota rodzinna posiada mienie wspólne, do którego należą: grunty, zabudowania i narzędzia gospodarskie, bydło, inwentarz żywy, zapasy zboża, żywności, lnu, wełny i t. d. słowem wszystko, co jest konieczne do wytwarzania oraz zaspokojenia potrzeb jej członków. Mienie nieruchome nie ulega alienacyi, albowiem stanowi własność nie tylko obecnych, ale i przyszłych pokoleń. Mienie ruchome może być zawsze alienowane wedle widzimisię zwierzchnika. Każdy członek wspólnoty posiada mienie

---

*) zob. Lud III. str. 97.

osobiste; należy doń to wszystko, co wytworzył on pracą własną bez niczyjej pomocy oraz spadki, dary, rzeczy znalezione i t. d.; może on niemi rozporządzać się dowolnie. Zarobek stanowi własność osobistą tylko wówczas, jeżeli członek spółnoty opuścił ją z powodu nadmiaru rąk roboczych — w razie przeciwnym — stanowi własność wspólną.

Prawa zwierzchnika spółnoty są obszerne a ważne; można je podzielić na majątkowe, gospodarcze i społeczne. Przedewszystkiem rządzi on zupełnie niezależnie mieniem wspólnem: sprzedaje i kupuje, co mu się podoba, zawiera umowy rozmaite, wydaje weksle i obligi, zaciąga pożyczki, udziela kredytu i t. d. Kontroli żadnej nie ulega on, wszakże przypuszcza się, że zawsze musi działać dla dobra spółnoty. To zastrzeżenie stosuje się do jego praw gospodarczych wogóle nie ograniczonych; wprowadzie w okolicznościach ważnych zbiera się rada, ale posiada tylko głos doradczy. Taki zwierzchnik reprezentuje spółnotę w oczach władzy oraz na zebraniach gromadzkich i gminnych; odpowiada za akuratną opłatę podatków oraz wykonanie powinności naturalnych, które rozkłada pomiędzy nieżonatych członków spółnoty; czasami nawet, ale już bardzo rzadko, odpowiada za ich wykroczenie. Karać jednak nie ma prawa, nie może też w niczem krępować osobistej wolności dorosłych członków lub ograniczać prawa rodziców nad dziećmi. Treść jego władzy jest przeważnie natury moralnej, opiera się bowiem na szacunku, poważaniu, miłości i zaufaniu; należy jednak pamiętać, że wszelkie wykroczenia przeciwko niemu sądy włościńskie karzą surowo, nie pytając zwykle: „kto winien“?

Takie są prawa zwierzchnika spółnoty, zwanego zwykle gospodarzem — „gospodoris“ po litewsku, a takie jego obowiązki. Rządząc i gospodarząc dowolnie, winien on mieć zawsze na oku interes spółnoty, spełniać akuratnie wszelkie zobowiązania się, ciężące na niej, troszczyć się o dobrą sławę, oraz o dobrobyt moralny i materyalny jej członków, zaspakajać ich potrzeby wszelkie, nie wyłączając odzieży i obuwia, słowem — nie opuścić ani najmniejszej sposobności, którąby można było wyzyskać na korzyść ogólną. W razie nadużyć zwierzchnika, członkowie zwracają się zwykle ze skargą do zebrania gromadzkiego lub gminnego, które je rozstrzyga oraz uchwała, kto ma zająć miejsce usuniętego, a raczej zatwierdza jego zastępcę.

Drugą osobą w spółnocie jest żona zwierzchnika, „gospodyni“. Do niej należy gospodarstwo kobiece, zachowanie ładu

czystości w chacie, sporządzenie strawy oraz zapasów bielizny, i odzieży, uprawa ogrodów warzywnych i t. d. Jeśli w spółnocie jest kilka kobiet, to dzieli ona pomiędzy nimi roboty domowe dogląda ich wykonania i wogóle posiada pewne pierwszeństwo; zwykle też odpowiada za postępowanie moralne kobiet i dziewcząt spółnoty, chociaż karać nikogo nie może. Do niej też należy przestrzeganie, by dziatwa znała podstawy religii i umiejętności czytania po litewsku. Jestto stary zwyczaj, który już stał się obowiązkiem. Taka gospodyni ma dochody własne, obracane zwykle na potrzeby gospodarstwa kobiecego; do niej bezwarunkowo należą: nabiał, ptactwo domowe, trzoda chlewna, ogrodowiny, owoce i jagody, zarobek osobisty i t. d.; niemi rozporządza ona zupełnie dowolnie. Znaczenie takiej gospodyni zależy od jej przymiotów osobistych: kobieta stateczna a leciwa, ma głos we wszystkich sprawach, zdanie jej cenią wysoko, a ją samą otaczają czcią i szacunkiem.

Prawa i obowiązki pozostałych członków spółnoty zależą przeważnie od płci i wieku; wogóle mężczyźni mają więcej praw niż kobiety, ale zasadą ogólną jest, że każdy lub każda (z wyjątkiem mężatek) może dowolnie rozporządzać swoją osobą w razie pełnoletności: wolno zawsze opuścić spółnotę, szukać zarobku postronnego, zająć się rzemiosłem, handlem, pójść na służbę, ożenić się i t. d. Każdy może posiadać własność osobistą; każdy posiada jednakowe prawa i obowiązki, albowiem wszyscy są równi; żonaci nie mają żadnych przywilejów szczególnych. Spółnota jest obowiązana zaspakajać ich wszystkie potrzeby materyalne i moralne, a w razie choroby, niedołęstwa i t. p. zapewnić opiekę i utrzymanie; osoby, znajdujące się w położeniu wyjątkowym, mają zawsze prawo do pomocy doraźnej. Wszyscy mężczyźni dorośli uczestniczą w naradach gospodarskich, ale z głosem doradczym; wszyscy są obowiązani ślepo słuchać zwierzchnika, szanować i miłować go, pracować wedle sił i zdolności, wogóle dbać o dobro wspólne jak własne. W razie klęski spółnoty, jej członkowie winni pomagać wszystkim z funduszy prywatnych, ale jestto obowiązek moralny.

Prawa osobiste kobiet są niemal takie jak i mężczyzn; tylko mężatki stanowią wyjątek. Wogóle prawa majątkowe kobiet są nader ograniczone, wszakże własność prywatną posiadać mogą. Do nich należy to, co może stanowić własność prywatną męską; kobietom służy również prawo dowolnego rozporządzania. Wyprawa dziewcząt, składająca się z pościeli, bielizny, odzieży i t. d. stanowi ich własność bezwarunkową; mają one też prawo do posagu, jako części mienia wspólnego. Wdowom po członkach spół-

noty, gdy nie chcą w niej pozostać, wydają się zwykle do zamężcia powtórnego alimenty w naturze np. 5 — 10 purów*) żyta, po kilka purów jęczmienia, grochu i t. d. Oprócz tego każda kobieta zamężna, chociażby ich było kilka w spółnocie, posiada swój ogród warzywny, swoje ptactwo, trzodę chlewną i t. d., któremi rozporządza dowolnie; dochodem z nich opędza swoje potrzeby osobiste.

Obowiązkiem kobiet spółnoty jest, pomagać gospodyni głównej, słuchać jej i szanować, trudnić się gospodarstwem domowym, pomagać mężczyznom w niektórych robotach polowych i wogóle pracować wedle sił i możliwości. Są one zwykle albo krewnemi albo powinowatemi; ich kłótnie wzajemne oraz nieporozumienia ze świekrą tak częste, niekiedy uniemożliwiają pożycie wspólne, doprowadzając spółnoty do podziałów. Warto zanotować, że w takich spółnotach rodzinnych ani postępowanie spadkowe, ani dziedziczenie, mówiąc ściśle, nie istnieją, albowiem zrzeczenie się władzy przez zwierzchnika, czy też usunięcie go, albo wreszcie śmierć prowadzą tylko do zmiany osób, ale nie kładą kresu ich istnieniu. Następuje on dopiero w razie podziału, którego można dokonać tylko za zgodą wszystkich pełnoletnich mężczyzn, członków spółnoty. Zdarza się, że jej zwierzchnik zgadza się na podział, ale mogąc jeszcze pracować, wymawia sobie kawałek gruntu i nieco statków gospodarskich... Nazywa się to „osadzeniem na kacie“ lub „sprowadzeniem na kąt“.

W chwili obecnej podziały spółnot rodzinnych są na porządku dziennym. Złożyło się na to wiele przyczyn... Wymienię tylko dwie główne: zamiana gospodarstwa naturalnego towarowem (zamiennem) oraz wyzwalanie się osobnika z pęt tradycji — rozwój indywidualizmu. Niewątpliwie — spółnoty litewskie, rodzinne wraz z pokrewnemi im formami życia, jak „zadrugi serbskie“, „skupszczyzny chorwackie“, „wielkie rodziny rosyjskie“ i t. d. należą do form życia, zanikających stopniowo: rodzina mała zyskuje stanowczą przewagę.

Do niedawna istniały jeszcze u nas wsie rodowe, których mieszkańcy nosili wszyscy nazwisko jednakowe; wedle p. Fried — mana istnieją one dotąd. Prawdopodobnie są to rozrodzone i podzielone spółnoty rodzinne. Dotąd jeszcze spotykamy nader wyraźne przeżytki solidarności i zemsty rodowej. Przytaczam parę przykładów, zaczerpniętych z praktyki sądów ludowych, włościańskich. Działo się to w pow. Telszewskim, w parafii Kołtyniańskiej.

---

*) Pur = 24 garncy = 96 litrów.

Obie strony zwaśnione pozwały swych krewnych, noszących to samo nazwisko, a uzbrojonych w kłonicę, i stoczyły walkę zaciętą. Zwycięzcy spustoszyli mienie zwyciężonych, „jak Niemcy“. porabiali okna, drzwi, podłogi i meble, zniszczyli piece, poobalali płoty i parkany, porozbijali naczynia, powycinali drzewa owocowe, pojmane kobiety i dzieci oćwieżyli agrestem, a w zakończeniu... puścili swoje świny na ziemniaki zwyciężonych (Kołtyniański sąd włościański 1888 r. Nr. 118). We włości Rogowskiej (pow. Wiłkomierski) Borowscy napadli na Alelunasów; pierwsi zwyciężyli: Alelunasów „samowolnie obili“, spustoszyli ich mienie, skaleczyli świny i wycięli 34 drzew owocowych (1890 r., nr. wyroku 67) W pow. Kowieńskim, w gminie Krockiej, też odbyła się walka dwóch rodów, w której wyróżniła się odwagą i męstwem kobieta ciężarna z kłonicą w garści (wyr. Nr. 18 r. 1880). Są to zjawiska i pojęcia, przenoszące nas w te czasy, gdy „powstał ród przeciw rodowi“ i „nie było sprawiedliwości“, jak mówi Nestor.

Niejakie przeżytki ustroju rodowego, ojcowskiego zachowały się dotąd w obrzędach weselnych. Do nich należy wyrażenie „Gimieni kwepi“ — rodem pachiw, które wymawiają przed gospodarzem, gdy główny swat — „pirszlis“ — wylewa resztkę wódki, pozostałą od poczęstunku. Wogóle jednak pojęcie rodu stopniowo zanika; stopniowo zanikają też wyrazy, oznaczające dalsze stopnie pokrewieństwa lub powinowactwa np. „łajgonas“ frater uxoris, „awinas“ — frater matris, „inte“ — soror uxoris i t. d.; używają się też wyrazy polskie, odpowiednie, ale w formie zlitewszczonej np. zięć — „żentis“. Wogóle wyraz „gimienis“ oznacza zgromadzenie wszystkich krewnych jak agnatów, tak kognatów, ale najniższe warstwy ludowe nie wyróżniają już dziś dalszych stopni pokrewieństwa, niż czwarte; włościanie, lepiej mający się a bardzo chętnie wzorujący swe życie na modłę szlachty zaściankowej, określają pokrewieństwo wedle norm zwykłych. Dotąd wśród niższych warstw ludowych kognaci są uważani za bliższych krewnych niż agnaci np. wuj — wedle ludu — jest bliższym krewnym, niżli stryj; jestto przeżytek prawa macierzyńskiego. Lud nie odróżnia ściśle powinowactwa od pokrewieństwa: jeśli i rozróżnia je, to tylko do trzeciego stopnia. Pokrewieństwo duchowne wogóle nie uznaje się, nawet matka chrzestna nie poczuwa się zwykle do żadnych obowiązków względem swego chrześniaka, krom obrzędowych, spełnianych przy chrzcinach (dziecku daje się koszulkę i krzyżyk). Pobratymstwo, prawdopodobnie znane kiedyś, zanikło doszczętnie. Nie zna też lud i adopcji, acz przybranie zna i praktykuje dość często. Odbywa się

ono w drodze zapisania osoby przybieranej do rodziny przybierającego, co się skutecznia w urzędach gminnych. Przybrany staje się członkiem rodziny. lubo niezupełnie równo prawnym, albowiem nie dziedziczy na równi z dziećmi przybierającego lub w wspólnotach rodzinnych — w razie ich podziału — otrzymuje mniejszy kawałek gruntu. Spotykamy dotąd, nawet wśród ludu, t. z. „chleb łaskawy“ czyli „łaskawiznę“. Zdarza się, że długoletniej robotnicy, czy też robotnikowi, gdy staną się niezdolnymi do pracy, daje się utrzymanie aż do śmierci. Jestto zwyczaj zanikający już, bo coraz rzadziej a rzadziej można słyszeć o nim. Niekiedy, ale już bardzo rzadko, fakt wykarmienia własną piersią dziecka, stwarza coś w rodzaju pokrewieństwa sztucznego; taka kobieta ma zwyczajowo pewne prawo względem swego wychowanka, który obowiązany jest pomagać jej. Jestto już przeżytek.

Stosunki pokolenia młodszego do starszego, zwłaszcza wśród najniższych warstw ludu, nie są wcale dobre; nie cechuje ich ani patryarchalne poszanowanie starszych, ani humanizm. Zwykle w wspólnotach rodzinnych, jak i w rodzinach małych, głowa cieszy się wielkiem uznaniem i poszanowaniem; prawa jego są nader obszerne, „patria potestas“ nie zanikła jeszcze, ale trwa to dopóty, dopóki zwierzchnik wspólnoty czy ojciec rodziny zachowuje pełnię sił fizycznych i umysłowych. Ojciec gniółł swe dzieci, trzymał je bezwarunkowo w żelaznych kleszczach, ale, gdy postarzał się, dzieci zapłaciły mu pięknem za nadobne. Zasada — „hodie mihi, cras tibi“ — występuje na każdym kroku. O poszanowaniu osób wiekowych, tak powszechnem u Słowian, wśród Litwinów niewiele co da się powiedzieć. Prawdopodobnie jest to przeżytek dawno minionej doby, zaostrzony współczesnymi warunkami życiowo-ekonomicznymi. Wiemy, że w dobie zamierchłej ludy litewskie zabijały starców lub skazywały ich na śmierć głodową. W podaniach ludowych spotykamy liczne ślady tego zwyczaju. Przytaczam jedno: „W ostępie leśnym stary, zgrzybiały wilk wyje żałośnie: „Kto mię, starego wilka, będzie cesał?“ „Psy, psy“ — odpowiadają młode; „Kto mię będzie karmił?“ zawodzi żałośnie stary wilk. „Zdychaj, zdychaj!“ skomlą wilczątką. „A kto będzie źrebięta dusił?“ — pyta stary wilk; „My, my“ — radośnie wyją młode*). Schützt, Hennenberger, Hartknoch i Kojałowicz mówią wyraźnie, że starożytni Litwini przyspieszali zgon chorych, słabych, kalek i starców, dusząc ich poprostu. Na stosunki dzieci do ro-

---

*) Romanowicz — Sławutiński. Wołosti mojego uczastka (po rosyjsku) str. 24.

dziców i wogóle młodszych krewnych do starszych rzucają nader jaskrawe światło zwyczaję odpowiednie, tudzież wyroki sądów ludowych, oparte na prawie zwyczajowem. Wogóle — położenie starszych krewnych, zwłaszcza zależnych od młodszych, jest bardzo ciężkiem: materyalizm pierwotny oraz najniższe formy egoizmu cechują je.

Stanowisko kobiet wśród ludu litewskiego niczem zasadniczem nie wyróżnia się; jest ono takim, jakim bywa zwykle wśród ludów, nie posiadających wysokiego stopnia uspołecznienia.

Pierwotną surowość litewską złagodziły znacznie wpływy słowiańskie, polski i białoruski, zwłaszcza pierwszy. W zwykłych warunkach kobieta uznaje się za człowieka, posiadającego pewne prawa np. prawo nietykalności osobistej. Kobiety — wedle zwyczajów ludowych — są zwalniane od najcięższych prac polowych; do nich należy tylko praca w zakresie gospodarstwa domowego, w szerszem znaczeniu tego wyrazu, oraz lżejsze roboty polowe np. grabienie siana, sprzęt zboża i t. d. Mają one pewne prawa majątkowe, lubo ograniczone; mają też prawo dowolnego rozporządzania swoją osobą, albowiem przymus rodziców w sprawie zawarcia związków małżeńskich spotykamy nader rzadko. Ta okoliczność tłumaczy się późnym stosunkowo wiekiem zamełcia, który dla ludności włościańskiej wynosi około $23\frac{1}{2}$ lat. Kobieta niezamężna posiada większą wolność osobistą niż zamężna, albowiem ostatnia winna ulegać mężowi, który — wedle pojęć ludu — posiada znaczne prawa nad swą żoną, jest jej głową i kierownikiem w życiu.

Małżeństwa są u nas nie liczne: na tysiąc mieszkańców wypadają przecięciowo 7,28 małżeństw; zawierają się też one w wieku przeciętnym około 28 lat dla mężczyzn i $23\frac{1}{2}$ — dla kobiet. Małżeństwa przedwczesne są u nas prawie nie znane: stanowią one maximum 1% — 2% ogółu; małżeństwem przedwczesnem nazywam, zawarte przed dojściem do pełnoletności. Najwięcej małżeństw zawiera się w styczniu, październiku i listopadzie.

II.

Akt połączenia dwóch osób różnej płci, należących do dwóch rodów lub rodzin, który wyrażamy w naszym języku wyrazem „małżeństwo“, Litwini dzisiejsi nazywają rozmaicie. Litwini pruscy, protestanci, oznaczają małżeństwo kościelne rzeczownikiem

„wienctiawonie“, stąd czasownik „wienctiawoti“ — dawać ślub; niemieckie wyrazy Ehe i Ehestand oddają się wyrażeniem „wienctiawoniste“. Litwini, katolicy, słowo małżeństwo tłumaczą wyrazem „moteriste“, ale jeszcze w w. XVI ks. Dauksza¹⁾ nie odważył się oddać nasz wyraz małżeństwo, wyrazem litewskim „moteriste“; posługuje się on formą opisową, określając małżeństwo słowy „wiedimas ir tekejimas“. Nie używa on też wyrazu „szliubas“, wedle Kurschata — die Trauung, Eheverbindung. Ks. Dauksza nasz wyraz „ślub“ oddaje wyrazem „sulubijimas“, w sensie „votum, sponsio“. Szyrwid w XVII. wieku, wyraz ślub tłumaczy wyrazem „anżadas“; w jego słowniku też „uxor legitima“ oddano po litewsku wyrazami „užnerawota mote“. Ks. Juskiewicz wyrażenie złączyć się. — „sich vereinigen“ — oddaje słowem „suwienctiawotis“. Wogóle wśród ludów litewskich niema właściwego wyrazu dla oznaczenia pojęcia małżeństwa²⁾; wyrazy odnośne przyjęto w w. XVI. z języków słowiańskich. Ks. Dauksza wyrażenie Ewangelii „Jezus został zaproszony na wesele“ tłumaczy tak: „swodbon kwiestas bur Jezus“. Wyrażenia „žanutis“ i „suidoroti“, dziś używane w znaczeniu czasownika ożenić się, niewątpliwie pochodzą z języków słowiańskich, prawdopodobnie białoruskiego.

Małżeństwo — to niemal wyłącznie umowa ekonomiczna, w której interesy gospodarcze stanowczo przeważają; inne przymioty osobiste i skłonność serdeczna usuwają się zwykle na plan dalszy. Wogóle — małżeństwo jestto umowa cywilna, której prawność zależy nie tyle od sankcyi kościelnej, ile od uznania ogółu: dotąd rozpowszechnionem jest pożycie małżeńskie do ślubu, ale po zaręczynach. Zdarza się niekiedy, lubo już bardzo rzadko, że wesele i ślub nie odbywają się jednocześnie, ale jednak pożycie małżeńskie zaczyna się zawsze od wesela. Lud nie widzi w tem nic złego. „Jeżeli narzeczeni mieszkają w jednej i tej samej wsi, a ślub kościelny zwleka się, to po zaręczynach pożycie miłosne narzeczonego z narzeczoną spotyka się nader często“ — mówi p. Friedman³⁾. Wiemy też z przeszłości, jaką uporczywą walkę musiał stoczyć kościół katolicki, nim przekonał lud, że śluby ko-

¹⁾ W litewskim przekładzie kazań ks. Wujka, wydany w Wilnie w r. 1599 str. 71.

²⁾ U Łotyszów wyraz, oznaczający małżeństwo — „laulibos“ pochodzi od wyrazu estońskiego — „laulia“ (małżeństwo).

³⁾ „Prawne poglądy i zwyczaje włościan północno-zachodniego kraju, zwłaszcza gub. Kow.“ Wilno 1890 r. (po rosyjsku) str. 20.

ścielne są konieczne dla wszystkich, nie zaś wyłącznie dla panów i szlachty. Dziś tę konieczność uznaje lud zupełnie: poglądy przeciwnie — to przeżytek zamierający.

W kwestyi zawarcia małżeństwa przeważne znaczenie posiadają rodzice obu stron. Przymus spotyka się nader rzadko, co tłumaczy się dojrzałym wiekiem wstępujących w związki małżeńskie, oraz całym szeregiem przyczyn ekonomiczno-społecznych, do których należą branka, konieczność posiadania posagu (przez obie strony) i wyprawy... dla dziewcząt i t. d. Należy tu podkreślić też rozwijający się indywidualizm, który nie znosi narzucanej z góry woli. Zgoda jednak rodziców jest nieodzowną, konieczną: ich błogosławieństwo — wedle pojęć ludu — posiada olbrzymie znaczenie w przyszłym życiu nowożeńców. Rodziców zmarłych zastępują w takich razach najstarsi a najbliżsi krewni, lub opiekunowie; trzeba podnieść, że w tych wypadkach kognaci mają większe znaczenie dla dziewcząt, niż dla mężczyzn, zwłaszcza wśród najniższych warstw ludowych. Przyzwolenie rodziców zależy od bardzo wielu okoliczności, przedewszystkiem zwraca się pilną uwagę na ilość posiadanych gruntów, albowiem narzeczeni, acz bogaci, lecz bezrolni, uznają się za gorszych niż małorolni. Ten pogląd zanika stopniowo. bo lud zaczyna coraz więcej uznawać znaczenie kapitału ruchomego. Bardzo ważne znaczenie posiadają też różnice religijne: niema przykładu, by rodzice pozwolili synowi ożenić się z prawosławną, lub córce poślubić prawosławnego. Małżeństwa mieszane z protestantami czy protestantkami spotykają się, ale rzadko. Najczęściej zdarzają się one w okolicach Birż, gdzie ludność litewska wyznaje katolicyzm i kalwinizm. Upřednio takie małżeństwa zdarzały się częściej, ale wymagania duchowieństwa katolickiego, zresztą zgodne z prawem kanonicznem, by dzieci, zrodzone w nich, były wychowane w katolicyzmie, zmniejszyły ich liczbę. Dawniej stosowano zasadę, którą lud uznawał za słuszną: „córkę wychowano w wierze matki, synów — w wierze ojca“. Małżeństwa z lutrami są niezmiernie rzadkie, albowiem luteranizm wyznają u nas tylko Niemcy i Łotysze; różnice narodowościowe uniemożliwiają małżeństwo z pierwszymi, ograniczają zaś do minimum — z drugimi. Lud żywi ku Niemcom dotąd taką antypatyę, że wyraz „Niemiec“ (wokietes) uważa się za obraźliwy¹⁾. Nie lubi też Łotyszów, różniących się obyczajowo i politycznie. To samo, ale w stopiu znacznie

---

¹⁾ Za zwymyślanie od „Niemców“ sąd gminny Rogowski skazał winnego na 2 dni aresztu i 15 rub. wynagrodzenia 1887 r. N. wyd. 34.

większym stosuje się do Rosyan, nie tylko prawosławnych, ale i filiponów (roskolników), zamieszkałych u nas od dawna. Wogóle różnice narodowościowo-religijne są bardzo ściśle przestrzegane wśród ludu: mniema on, iż małżonkowie winni być jednej wiary i jednej narodowości, „jednego narodu“ jak mówią.

Na postępowanie moralne zwraca się zwykle baczna uwagę: znani przestępcy — wedle określenia ludu — oraz ludzie pozbawieni czci i wiary, nie mogą zawierać związków małżeńskich; to samo stosuje się do kobiet. Na wykroczenia płciowe, zwłaszcza mężczyzn, lud zapatruje się bardzo pobłażliwie, acz jawnym rozpustnikiem lub rozpustnicą pogardza. Dziecko nieślubne lub stosunki miłosne, byle nie rozpustne, nie stanowią przeszkody do zamełcia, zwłaszcza wśród niższych warstw ludowych. Wogóle utrata wianka do ślubu nie stanowi jeszcze wielkiego nieszczęścia, albowiem zdarza się to dość często. „Włóścianie — mówi p. Friedman — mieli czas przywyknąć do tego“. Należy tu jednak zauważyć, że dziewczyna, tak lub owak sprzedająca swą miłość, traci na zawsze możliwość zamełcia. Pojęcia ludowe o miłości sprzedażnej nie są jednak ani zbyt jasne, ani zbyt dokładne. Wogóle wyższe warstwy włóściańskie, bardziej prześlaknięte wpływami kulturalnymi, przeważnie polskimi, zwracają o wiele większą uwagę na zachowanie się dziewczyny, niżli niższe. Stan zdrowia zwraca też baczna uwagę obu stron; w każdym razie — wedle pojęć ludu — nieuleczalnie chorzy, kalecy, waryaci i t. d. nie powinni wstępować w związki małżeńskie. Ale te zakazy zwyczajowe przekraczają się często... z bardzo wielu powodów, przeważnie ekonomicznych.

Bardzo ważne znaczenie ma wiek nowożeńców. Wedle ludu dziewczynę dojrzałą t. j. mającą 17 — 18 lat można już wydać za mąż, mężczyzna zaś nie powinien żenić się, nim nie zdobędzie się na założenie własnego ogniska domowego, którego określenie nie jest ściśle. Należy nadmienić to, że od mężczyzn dziś wymaga się już odbycia służby wojskowej.

Warunki, wymienione wyżej, są warunkami wogóle koniecznymi, by rodzice lub opiekunowie zgodzili się na związek małżeński. Ale w wypadkach poszczególnych zdarzają się wyjątki, których nie można podciągnąć pod normę ogólną. Rozumie się — do warunków ogólnych należy brak przeszkód, przeważnie kanonicznych, albowiem od nich zależy możliwość uprawnienia związków małżeńskich; kwestyę tę zwykle rozstrzygają duchowni. Zdarza się, że niezadowoleni z postanowienia proboszcza, udają się ze skargami do wyższych władz duchownych. Skargi te są zwykle

bezpodstawne, albowiem włościanie płaczą stopnie pokrewieństwa (np. domagają się często dania ślubu krewnym czwartego stopnia, zwłaszcza agnatom), negują pokrewieństwo duchowne, oraz stopnie powinowactwa, w których małżeństwo zakazuje się. Osoby, noszące to samo nazwisko a często zamieszkałe w jednej wsi, mogą wstępować w związki małżeńskie.

Warunkiem nieodzownym, koniecznym, jest zgoda rodziców lub opiekunów, czy też starszych krewnych, albowiem błogosławieństwo rodziców, uwarunkowane ich zgodą, posiada dla nowożeńców znaczenie ogromne... Wedle pojęć ludu, przynosi ono szczęście w ich życiu przyszłym, ład, porządek, dostatek. Małżeństwo wbrew woli rodziców lub osób ich zastępujących, zdarza się bardzo rzadko, ale zawsze pociąga następstwa bardzo smutne. Syn, który ożenił się wbrew woli rodziców — „kumpinikas“ po litewsku — traci swój udział w mieniu rodowym... wedle zwyczaju, usuwa się z chaty ojcowskiej.... Do r. 1874 t. j. do chwili ustanowienia powszechnej służby wojskowej, oddawano go do wojska. Nieposłuszna córka traci posag, ale nie wyprawę, która stanowi jej własność ściśle osobistą, zwykle rodzice i krewni zrywają z nią wszelkie stosunki. Mimo to, zdarza się bardzo rzadko, żeby rodzice starali się przeszkodzić takim małżeństwom w drodze prawnej, acz to jest możliwem do pewnego stopnia.... Wedle zwyczaju nawet na ślubie i na weselu bywa zwykle ojciec narzeczonego, acz bardzo niezadowolony; niekiedy nawet, jak mówi p. Friedman, w chwili ostatniej błogosławi syna.

Przymus rodzicielski, jakem nadmieniał przedtem, prawie nie istnieje, ale natomiast spotykamy bardzo często zakazy ożenku. Z powodów czysto ekonomicznych rodzice często zakazują swym synom żenić się przed dojściem do 30. — 35. lat, lub pozwalają najstarszemu, zabraniając młodszemu. Prawo to, wedle ludu — stosuje się też do starszych krewnych i powinowatych, a nawet opiekunów. Wedle prawa zwyczajowego żądania te uznają się wogóle za słuszne. Tak sąd włościański w Rogowie uwzględnił skargę Jerzego Krawczunasa, który obwiniął swoją bratową dziewczynę o zamiar zamełcia, żądając zakazu. Sąd uwzględnił to żądanie, ale otrzymał „nieprzyzwoitą odpowiedź“ od kobiety, za co skazał ją na siedm dni aresztu (wyr., l. 91. r. 1882). Podobne wyroki sądów gminnych wynikają zwykle z obawy zatargów agrarnych, a dosadnie stwierdzają pogląd ludu na małżeństwo. Rozumie się — mocy prawnej one nie posiadają, ale — zdaje się — konieczność zmusza do zastosowania się do nich w życiu. Tu należy nadmienić, że ani gromada, ani gmina nigdy nie wtrącają się w sprawy

zawarcia związków małżeńskich. Niema pamięci nawet o czemś przeciwnem, chociaż do zniesienia odrębności włościan państwowych (1867 r.) urzędy gminne mogły je zakazać, bo posiadały one w tym względzie takie same prawa, jak dziedzice w dobrach prywatnych; do zniesienia poddaństwa, poddani nie mogli wstępować w związki małżeńskie bez pozwolenia pana.

Obie pobierające się strony zwykle doskonale znają się wzajemnie; ta okoliczność ułatwia umowę przedślubną. Przed jej zawarciem często zbiera się rada familijna, złożona z najbliższych krewnych, niekiedy nawet osób blizkich, acz postronnych; w niej uczestniczą też kobiety z głosem stanowczym, zwłaszcza w sprawie zamełcia. Rada taka bardzo drobiazgowo i szczegółowo omawia stan ekonomiczny narzeczonego lub narzeczonej, usuwając na plan dalsze kwestye inne. Zwykle zbiera się ona w chacie rodziców narzeczonego. Umowa przedślubna, zlewająca się niekiedy w jedno z zaręczynami lub oględzinami (surejmas, pragierturas), zawiera się zawsze w obec świadków wiarogodnych a licznych. Najczęściej bywa ona słowną, ale w czasach ostatnich coraz częściej spotykamy zobowiązania się na piśmie, gdy uprzednio wydawano je tylko w razie wstąpienia narzeczonego do domu rodziców narzeczonej lub w razie wyznaczenia narzeczonej posagu w gruntach. Zawarcie umowy zawsze towarzyszy uczta. Umowa przedślubna, słowna czy piśmienna, zawsze bywa szczegółową a dokładną; jej złamanie lub zerwanie zawsze prowadzi do odszkodowania strat i kosztów nietylko bezpośrednich, ale nawet i pośrednich. Jest to prawny pogląd, wynikający z pojęcia małżeństwa jako umowy cywilnej, a bardzo rozpowszechniony nietylko wśród ludu, ale nawet niezupełnie zaniechany wśród klas wyższych. W r. 1890 przed sądy pokoju pow. Poniwieckiego pewien prowizor aptekarski zapozwał pannę Magdalene L., córkę właściciela ziemskiego, żądając 250 rub. odszkodowania za odmowę ręki, poprzednio przyrzeczonej. Sąd wbrew prawu, przyjął skargę, ale sprawa nie rozstrzygała się, bo za 50 r. „odczepnego“ ów pan cofnął swe powództwo. Prawo to w oczach ludu jest słusznem i sprawiedliwem: sądy gminne, ludowe nigdy w tych razach nie odmawiają swej pomocy, zasądzając sowite odszkodowanie. Odszkodowanie zasądza się niezależnie od przyczyn, które wywołały zerwanie umowy. Umowę zawarto; narieczony otrzymał nawet 30 rub. jako zaliczkę posagową, ale tu zaszła okoliczność, o której protokół sądowy tak się wyraża: „swat, przyjechawszy z narieczonym, spytał: „czy narieczona nie jest gniewliwą“: Na co narieczony, Budriunas, odparł, że „żony gniewliwej nie obawia się,

bo ją trzeba należycie oćwiczyc różgami i postawić na swoim". Po tych słowach narzeczona odmówiła ręki; zażądano zwrotu 30. rub., ale zasądzono tylko 20. r., bo 10. rub. Budriunas wydał na „traktament". Bogaty wieśniak dawał „za córką" 700. rub. posagu: narzeczony znalazł się, stanęła umowa, naznaczono nawet dzień ślubu... atoli narzeczony zażądał wypłaty posagu przed ślubem, ojciec nie zgodził się i małżeństwo rozchwiało się. Narzeczony zażądał 92. rub. odszkodowania, które mu przysądzono (sąd gminny gulbiński 1875 r., wyroki za ll. 6. i 16).

Niekiedy nawet zerwanie umowy przedślubnej bywa karanem kryminalnie, grzywnami... za niesłowność. Panna D., właścicielka chaty, zaprosiła do siebie niejakiegoś Adama Bajtuszewicza i ofiarowała mu rękę wraz z całym gospodarstwem. Powód przeniósł się do swej lubej, ofiarował jej siana i słomy za 12. rub. i na kosztą podróże 1. rub. 50. kop., ale po 10 dniach luba wyrzuciła go za drzwi, przeto żąda on nietylko odszkodowania, ale i kary, „ponieważ potem nie zgodziła się ona przyjąć go za męża".

„Co powiesz na swoje usprawiedliwienie"? — pytają sędziowie.

„Nie podobał się" — odparła.

Sąd kazał zapłacić 18. rub. odszkodowania i 17. rub. kary „za oszukaństwo w niedotrzymaniu słowa w sprawie ślubu" (sąd Rogowski, gminny 1887 r., l. 21.). Wogóle lud widzi w złamaniu umowy pewne wykroczenie, które należy karać kryminalnie. Jest to pogląd, który stosuje on do wszelkich umów, zwłaszcza umów o najmie, nie zwracając uwagi na pobudki ich zerwania. Zdarza się, że sądy każą płacić za obrażoną miłość własną... w sprawach wynikających ze złamania umów przedślubnych. Józef M. na piśmie zobowiązał się poślubić Stalionisównę; w umowie powiedziano, „żeby w stosunki małżeńskie nikt nie miał prawa wtrącać się, a związek ślubu legalnego był odłożony na rok". Nie minął ten termin, gdy Adamek — w imieniu brata Józefa — oskarżył Stalionisa, ojca, o złamanie umowy. Wyliczywszy wszystkie straty i kosztą, w podaniu swem pisał: „oprócz tego stracił sposobność wyswatać drugą, a nawet pozostał w przykrem położeniu". Stalionis zgadza się na ślub swej córki, ta jednak słysząc o tem nie chce i rzuca na posiedzeniu sądowem w twarz b. narzeczonemu chustkę czerwoną, jego podarek... Sąd, zważywszy, „że oprócz wydatków, narzeczony doznał wstydu w obec towarzyszków i stracił czas", kazał zapłacić 55. rub. odszkodowania i kary. (Sąd gminny Wieprzowski r. 1880, l. 22). Wogóle lud ma bardzo brzydki zwyczaj sprowadzania wszelkich obelg, moralnych i fizycznych do

odszkodowania materyalnego; nie można nie widzieć przeżytków minionej doby, przeżytków, które spotykamy na każdym kroku. Dziś już oblubieniec nie wnosi żadnych opłat za narzeczoną; kupowanie oblubienic znikło, ale w rytuale weselnym pozostało dużo śladów małżeństwa przez porwanie i kupno. Prawdopodobnie obie te formy związków małżeńskich istniały równoległe: pierwszą stosowano do kobiet, należących do rodów obcych, drugą zaś — do własnych. Niewątpliwie — przeżytkami małżeństwa przez porwanie są zwyczaje zamykania wrót przed orszakami oblubieńców, potem zaś — po wpuszczeniu swata za okupem — drzwi chaty, ukrywanie się i płacz oblubienicy, zachowanie się drużby pana młodego, ucieczka młodej po ślubie, tak zwane „kurowanie“ (fikcyjne okradzenie rodziców oblubienicy), sąd nad swatem i jego wieszanie i t. d. Obrzędy te zanikają już powoli, ale pamięć o nich zachowuje się nader żywo. O wiele jednak żywotniejszymi są przeżytki małżeństwa przez kupno. Na Żmudzi, około Popielan (pow. Szawelski), dotychczas zachował się taki obrzęd weselny. Gdy naręczony z drużbami przyjedzie do domu narzeczonej, to siada za stołem, mając po obu stronach drużki; tuż siada jej matka, trzymając w ręku talerz zakryty, na którym leżą gałązki ruty i drobna moneta. Drużba w pieśniach wysławia narzeczoną, drużki zaś — narzeczonego; potem naręczony winien wykupić narzeczoną od matki, złożywszy kwotę, która wynosi 1.10 rs., stosownie do zamożności. W sprawozdaniu opłatę tę nazwano „pieniądzmi wykupowymi¹⁾. Wogóle w rytuale weselnym spotykamy dużo przeżytków tej formy małżeństwa; to samo da się powiedzieć o pieśniach ludowych np. zbiór pieśni weselnych „Swodbina reda“ ks. Juskiewicza zawiera liczne ślady kupna żon.

Ślub kościelny zawsze poprzedzają zapowiedzi-, wygłaszane w parafiach narzeczonego i narzeczonej... stosownie do wymagań prawa i zwyczajów; małżeństwa za indultem są wśród ludu prawie nieznanne. Ślub poprzedza też t. z. egzamin przez proboszcza, który w ten sposób usuwa zwykle wszelkie możliwe wątpliwości. Wogóle małżeństwa potajemne są wśród ludu zupełnie nieznane: ściśle przestrzegane zwyczaje, oraz postanowienia prawa uniemożliwiają je. Warto tu też nadmienić, iż małżeństwo — wedle pojęć ludu — winno odbywać się publicznie.

---

¹⁾ Małżeństwo przez kupno i powstanie posagu. Wisła 1896 r. zesz. I, str. 23.

III.

Umowy przedślubne sprowadzają się zwykle do t. z. umów posagowych. Wedle pojęć ludu każdy z małżonków winien do przyszłego gospodarstwa wspólnego wnieść pewną część mienia. Obie te części lud zwykle nazywa posagami, stąd w wyrokach sądów gminnych, włościańskich często spotykamy wyrażenie prawne: „posag męża“ (pridanoje muža). Rzeczywiście — młode małżeństwo zawsze urządza się osobno, zawsze zakłada własne ognisko domowe; wyjątek stanowią tylko mężczyźni, należący do wspólnot rodzinnych, w których po ożenku zamieszkują. Niema zwyczaju, by młodzi zamieszkali przy rodzicach, zwykle urządza dla nich gospodarstwo osobne. Otóż warunki jego urządzenia stanowią najważniejszą część umowy przedślubnej. Panu młodemu rodzice dają albo część gruntów i niezbędne statki gospodarskie, budują mu chatę, albo ustępują własną, sami osiadając na kacie. Jeżeli rodzice zgodzili się na małżeństwo, to syn ma prawo stanowcze domagać się gruntu i urządzenia gospodarstwa osobnego, albowiem nadane w r. 1861 ziemie stanowią własność nie osobistą, lecz familijną, rodową. Wedle 85, art. ustawy miejscowej z dnia 2 marca (19 lutego 1861 r.) ziemie, które władali włościanie, zostały nadane całym rodzinom poszczególnym, lubo zapisano je na imię ich głów. Prawo uświęciło istniejącą faktycznie formę władania ziemią, stwarzając własność ziemską, rodową, ale nie uwzględniło poglądu ludowego, który prawo jej alienacyi oddaje w ręce głowy rodziny; stąd powstaje dużo sporów i zatargów. Wedle prawa zwyczajowego ojciec może wydziedziczyć syna nieposłusznego — „kumpinikasa“, ale sądy gminne włościańskie zapatrują się na tę kwestyę inaczej, opierając się na literze prawa. Nie odmawiają one pomocy synowi, który ożenił się za pozwoleniem rodziców. Jeżeli ci nie dają mu możliwości założenia gospodarstwa własnego, to można ich zmusić do tego w drodze sądowej. Wogóle posag — to część mienia wspólnego: bracia usuwają siostry, albowiem córki nie mają prawa do gruntów za życia synów, ale mają one prawo niezaprzeczone do posagu, składającego się z gotówki, ruchomości i wyprawy. Posagu można domagać się sądownie nietylko od rodziców, ale i od osób, zastępujących ich miejsce np braci lub najbliższych krewnych. Wszakże tu należy zrobić jedno zastrzeżenie: warunkiem nieodzownym jest wła-

danie ziemią nadaną, do której mają one prawa niejakię; ich podstawą jest wspólne pochodzenie od osoby, która grunta te otrzymała w 1861 r. w udziale.

Wyroki sądów gminnych włościańskich stanowczo stwierdzają ten prawny pogląd ludu. Przytaczam dla przykładu niektóre. Córka żąda, by matka jej dała posag obiecany a mianowicie: 10 aktejnów*) ziemniaków i 6 żyta, oraz lnu za 4 rub., 2 stoły i mieszkanie w komórce. Sąd gminny, Sałantowski (1887 rok wyr. l. 57) żądanie to uznał za słuszne. Ojciec wypędził córkę jakoby za „nierząd“; ta, opuszczając chatę rodzicielską, zabrała pieniądze i rzeczy. Ojciec oskarżył ją o kradzież; sąd gminny włościański w Surużliskach od tego zarzutu ją uwolnił, część rzeczy kazał zwrócić a pozostałe wraz z pieniędzmi darował, jako posag (1883 r. wyr. l. 45). Córka z mężem żąda 93 rub. niedodanego posagu; sąd gminny Aleksandrowski przychyliła się do tego żądania (1888 r., wyr. l. 36).

Powyżej wspomniałem, że posagu można domagać się nie tylko od rodziców, ale od krewnych i powinowatych, naturalnie z zachowaniem zastrzeżenia wskazanego. Siostra swej rodzonej dała 4 rubli posagu; ta zażądała konia, 2 krowy, 2 świnie i owcę; przysadzono 40 rubli odszkodowania (sąd gminny Krocki 1880 roku, wyr. l. 4). W Jaswojniach sąd gminny kazał bratu wypłacić siostrze 100 rub. posagu (1888 r. wyr. l. 73); inny znowu — Jeleonorowski 1889 r. wyr. l. 5. — uznał za słuszne, by dziewierz wypłacił 50 rub. posagu. Wogóle wyroki podobne spotykają się dość często, co rzuca jaskrawe światło na stosunki rodzinne

Posagi jak męża, tak i żony stanowią wspólną własność małżonków, którą zarządza mąż, ale każdy z nich może posiadać i posiada zwykle mienie osobiste, rozporządzając niem dowolnie. Mienie żony, ściśle osobiste, składa się z wyprawy, darów, rzeczy znalezionych i użytkowych oraz zarobku osobistego; niem rozporządza ona zupełnie dowolnie. Zdarza się niekiedy, że mąż wydaje żonie zobowiązania się na piśmie, coś w rodzaju wiana dawnego. Przytaczam nader charakterystyczny dokument tego rodzaju, zaniesiony do księgi umów gminy (włości) Kwiatkowskiej: „Żeniąc się, otrzymałem 300 rub. i krowę; te pieniądze zobowiązuję się oddać na każde zapotrzebowanie, a w razie mojej śmierci dług ten obowiązany wypłacić syn mój z pierwszego małżeństwa, który otrzyma grunty z zabudowaniami. Zapewniając wypłatę

---

*) Aktejn = 28 garncy = 112 kwart = 112 litrów.

długu, przekazuje żonie mojej na jej własność zupełną połowę domu mieszkalnego, spichlerz, wozownię, chlew, 2 krowy i owcę, które ja lub syn mój winni jesteśmy przekarmiać, aż do zwrotu pieniędzy. Jeżeli ja lub syn mój zbudujemy dla niej dom osobny, długi na 6 a szeroki na 3 sąż., damy spichlerz, wozownię i chlew oraz kawałek ziemi na zasiew, pół pura żyta, to żona moja traci prawo na otrzymanie 300 rub.; oprócz wspomnianych wyżej 2 krów i owcy, bielizny i jej odzienia, któremi ma prawo rozporządzać się dowolnie, zachowuje ona prawo korzystać ze stołu wspólnego razem z memi dziećmi“ (księga umów 1889 r. um. l. 5). Podobne prawne zobowiązania się można od czasu do czasu spotykać; w nich widzieć należy — wedle mnie — ślady wiana.

Mienie, ściśle mężowskie, składa się z darów, rzeczy znalezionych i użytkowych, oraz z zarobku osobistego; mąż może niem rozporządzać zupełnie dowolnie. Natomiast prawo rozporządzenia mieniem wspólnem obojga małżonków uwarunkowane jest dobrem ogólnem. Lud surowo potępia marnowanie mienia wspólnego, gdy tymczasem na marnowanie mienia osobistego patrzy bardzo pobłażliwie.

Zakres samodzielnych majątkowych czynności żony jest bardzo ograniczony: nie może ona ani zawierać żadnych umów cywilnych, ani zaciągać pożyczek, lub udzielać ich, ani sprzedawać, ani kupować rzeczy niezbędnych do prowadzenia gospodarstwa, krom drobiazgów; wogóle wszelkie jej zobowiązania się cywilne są bezprawne w oczach ludu; odpowiada za nią mąż.... Trzeba tu jednak nadmienić, że w zakresie gospodarstwa kobiecego jest ona panią zupełną, nieograniczoną; to samo stosuje się do męża w zakresie gospodarstwa męskiego. Wogóle małżonkowie cywilnie są odpowiedzialni solidarnie: mąż odpowiada cywilnie za żonę, żona za męża. Ten pogląd ludowy wynika z pojęcia wspólności mienia małżonków. Zaczyna on już zanikać pod wpływem rozwoju stosunków ekonomiczno-gospodarczych, oraz klas wyższych i prawa pisanego, które nie znają wspólności mienia małżonków. Bardzo często się zdarza, iż włościanie powołują się na prawo pisane, chcąc uchronić się przed egzekucją cywilną. Zjawia się komornik sądowy by nałożyć areszt na mienie gospodarza, a ten przedstawia świadków, że należy ono do jego żony... Uduje się to czasami, ale rzadko: sądy gminne włościańskie stanowczo nie uznają rozdzielnosci mienia małżonków. Ta okoliczność oraz przepis prawny, wzbraniający zajęcie i sprzedaż ruchomości i narzędzi niezbędnych do prowadzenia gospodarstwa, niesłuchanie utrudnia włościanom kredyt i wogóle wszelkie zobowiązania się cywilne.

Można rzec śmiało, że włościanie mają kredyt tylko osobisty, nie zaś rzeczowy. To samo, naturalnie, ale tylko w wyższym stopniu, stosuje się do kobiet, zwłaszcza zamężnych.

Wspólne mienie małżonków, należących do wspólnot rodzinnych, jest bardzo nieznaczne; składa się ono niemal wyłącznie z posagu żony, darów i t. d., rozporządza nim mąż, ale z zastrzeżeniem wskazaniem poprzednio. Wogóle te stosunki są bardzo zagmatwane i niejasne: nie można — zdaje się — znaleźć zasady ogólnej, uznawanej wszędzie; przytoczona praktykuje się na pograniczu Kurlandzkim.

Prawo zwyczajowe zna też wzajemne umowy i zobowiązania się pomiędzy małżonkami. Treść ich bywa bardzo różna, ale zwykle sprowadza się do zabezpieczenia środków materialnych jednemu z małżonków na wypadek zgonu drugiego. Dawniej zawierano je słownie przy świadkach, dziś zaś — coraz częściej — na piśmie, niekiedy nawet notaryalnie, ale kwestya prawności tych ostatnich, rozumie się — wobec prawa pisanego, jest bardzo wątpliwa.

Wyżej wspomniałem, że posag lud uważa za część mienia rodowego, zatem — w razie bezpotomnego zejścia — wraca on do rodu wyposażonej. Jest to zasada ogólna, pilnie dotąd przestrzegana. Sądy gminne popierają ją bardzo gorliwie: niema bodaj przykładu odrzucenia powództwa, opartego na tej podstawie, wszakże uwzględniają one okoliczności postronne np. kosztu leczenia i t. d. Przytaczam parę przykładów. Niejaki Kodis żąda od Runkiasa, swego szwagra, zwrotu 50 rub., które on dał w posagu za swą siostrą, zmarłą Runkiasową. Pozwany udowodnił, że 40 rub. wydał na leczenie nieboszczki, przeto zapłacił tylko 15 rub. (Sąd gminny, Remigolski, 1883 r. l. 7). W gminie (włości) Kwiatkowskiej matka zmarłej żąda od swego zięcia wypłaty 40. rub. posagu; pozwany udowodnił, że bieliznę i bydło zwrócił a 43 rub. wydał na leczenie i pogrzeb żony; powództwo zostało odrzuconem (r. 1889, l. 20). Ojciec dał swej jedynaczce 14 dies gruntu w posagu, ale córka wkrótce zmarła. Zięć ożenił się z drugą, ale też pierwszy pozostawił mu grunt nadal. Gdy podstarzał, zaczęto go morzyć głodem i poniewierać. Sąd kazał zwrócić mu grunt wraz z całym gospodarstwem, nakazując tylko zapłacić 99 rub. odszkodowania za budowle, wzniesione przez zięcia (sąd gminny Tawrogiński 1890 r. l. 2). Takich przykładów można przytoczyć siła. Nawet wyprawa winną być zwrócona krewnym zmarłej bezpotomnie, wyjątek chyba stanowi tylko w niektórych okolicach pościel. W razie zgonu męża posag za-

wsze zwraca się wdowie. Krom tego prawo zwyczajowe zobowiązuje spadkobierców zmarłego lub jego najbliższych krewnych do wydawania alimentów wdowie aż do zamężcia powtórnego lub znalezienia zarobku korzystnego, co zaczęło praktykować się dopiero od niedawna. Alimenty wyznaczają zwykle w naturze: tyle to a tyle purów zboża, ziemniaków, grochu i t. d.¹⁾.

Dotąd istnieje u nas oryginalna forma stosunków, zachowująca dużo przeżytków z doby minionej. Jest to t. z. nadomnictwo czyli — w polszczyźnie miejscowej — „uszkurstwo“. Wyraz ten pochodzi od litewskiego czasownika „uszkurt“, — opalać a w znaczeniu przenośnem — wzbogacać. Nadomnikiem, lub uszkursem nazywa się mężczyzna, który poślubia jedynaczkę gospodarską lub wogóle kobietę, posiadającą własne grunta i gospodarstwo; idzie on „na dom“, stąd nazwa „nadomnik“. Istnieją ślady niewątpliwe, że niegdyś przybierał on nazwisko swej żony, które nosiły też jego dzieci; zdaje się — robiono to w celu zachowania rodu wymierającego, jego przedłużenia. Sądzę — naszego nadomnika można porównać z t. z. mari dotal Basków, zamieszkujących stoki Pireneów. Dotąd bardzo często dzieci nadomnika, a nawet jego samego zwyczajowo lud nazywa nazwiskiem żony; to samo, ale już stale, stosuje się do jego osady. W starych inwentarzach można znaleźć przykłady podobne. Taki nadomnik przedewszystkiem winien posiadać posag, mniej więcej odpowiadający majątkowi żony przyszej; w okolicach Birż, na pograniczu kurlandzkim, wynosi on 100—800 rub., parę koni, dobry wóz i sanki, kilka sztuk bydła, do 30 purów żyta, po kilkanaście purów pszenicy, jęczmienia, owsa i ziemniaków, parę purów grochu i t. d.²⁾; w innych okolicach jest on mniejszy. Zdarza się, że nadomnikami zostają ludzie, posiadający bardzo małe środki, poślubiając zwykle wdowy gospodarskie, dietne. Mówią jednak, że w tym wypadku kobiety same wydają się za męża, byle tylko mieć kogo, ktoby mógł prowadzić gospodarstwo. Wogóle taki nadomnik zawsze pozostaje w stosunku zależnym od swej żony: „zdarzają się tacy, którzy nic nie mają oprócz pary zdrowych rąk roboczych.... Ci nie rozmyślają długo i w charakterze nadomników chętnie oddają się w niewolę rodziny jakiegobądź zapomnianej a przestarzałej oblubienicy lub wdowy, mającej gospodarstwo. Zawiera się przytem umowa przedślubna, słowna czy na piśmie — dziś coraz częściej, na zasadzie której mąż staje się pierwszym i posłusznym robo-

---

¹⁾ Friedman 26.

²⁾ Friedman str. 13.

tnikiem swojej żony i jej krewnych. W razie najmniejszego uporu, można go wyrzucić za drzwi, pozbawiając gruntu i gospodarstwa“ — mówi p. Gukowskij w urzędowym Pamiętniku gub. Kowieńskiej na r. 1895 str. 194. Rozstrząsając stosunki pomiędzy małżonkami, będę miał sposobność pomówić o pierwszeństwie żony nadomnika nad swym mężem, przeto zamilczam o tem teraz. Ma nadomnik prawo niezaprzeczane zażądać zwrotu posagu w razie wypędzenia go z chaty przez żonę; sądy gminne, włościańskie zwykle chętnie udzielają mu w takich razach pomocy, ale mało to może polepszyć jego los.

Przytaczam parę przykładów umów posagowych i spraw o zwrot posagu. W gminie Dusiackiej nadomnik wniósł w posagu: 100 rub. pieniędzmi, 2 konie (70 rub.), 3 cielice (35 rub.), 4 owce, 2 świnie, 5 purów grochu, 4 pury jęczmienia, 6 purów owsa, 2 sań, uprząż, bryczkę i wóz, razem ze wszystkiego na sumę 300 rub.; oprócz tego nadomnik spłacił wszystkie swoje długi. Żona zobowiązała się zwrócić mu posag i wypłacić jeszcze w dodatku 200 rub. odszkodowania w razie wypędzenia go. (Księga umów r. 1893, l. 1). W gminie Abelskiej rodzice wzięli nadomnika do swej jedynaczki i oddali mu grunty z warunkiem, by utrzymywano i szanowano ich, po śmierci zaś pogrzebano po chrześcijańsku i odprawiono egzekwie“, ale zapewnili tę umowę, wzięwszy od swego zięcia 1000 rub. (Księga umów 1893 r. l. 1). Na pograniczu kurlandzkim coraz częściej się zdarza, że 2 bracia rodzeni poślubiają 2 siostry; nazywa się to „meinitis“ t. j. zamiana. W tym wypadku brat starszy bierze siostrę bez posagu, natomiast młodszy poślubia drugą, idąc „na dom“ i stając się nadomnikiem, ale bezposażnym. W ten sposób wyrównywa się kwestya posagowa, ale umowy odpowiednie zawierają się. We włości Szawkiańskiej pewna wdowa poślubiła nadomnika, ale po 5-ciu letnim pożyciu zmarła; brat nieboszczki wypędził go z domu.... Powstała sprawa zakończona w drodze umowy polubownej; posag nadomnikowi wypłacono (1878 r. wyr. 1. 28). W gminie Kiryanowskiej nadomnik oskarża pasierbą, który go wypędził z chaty, żądając 100 rub. odszkodowania za 19-letnie prowadzenie gospodarstwa; na sądzie udowodniono, iż nadomnik gospodarzył bardzo źle, ale „wedle zwyczaju miejscowego“ kazano wypłacić mu 60 rub. posagu (1888 r. wyr. 1. 18). Wogóle nadomnictwo przedstawia bardzo oryginalną formę pożycia rodzinnego, w którym interesy ekonomiczno-gospodarcze górują nade wszystkim. Chociaż wedle prawa zwyczajowego mienie małżonków jest wspólnem a prawo rozporządzenia niemi należy do męża, faktycznie jednak dzieje się zupełnie inaczej.

Żona nadomnika rozporządza się wszystkim, zawiera wszelkie umowy i zobowiązania się; wedle prawa zwyczajowego mąż jest głową rodziny, ale faktycznie, przynajmniej bardzo często, nadomnik jest tylko sługą pokornym i pierwszym robotnikiem swojej żony... Zależy to przeważnie od wysokości posagu, wniesionego przezeń; im różnica majątkowa jest większa, tem stanowisko męża jest gorszem. Jest to zasada ogólna uwarunkowana niemal pierwotnym materyalizmem ludu litewskiego; są wyjątki, ale nieliczne. Wogóle stosunki wzajemne nadomników ze swemi żonami wyróżniają się znacznie z ogólnej normy stosunków pomiędzy małżonkami: położenie kobiety jest w nich o wiele lepszem niż w zwykłych.

Jan Witort.

Etnografia i najnowsze studia nad literaturą.

Redakcja „Prawdy“ oddała prawdziwą usługę naszemu ogółowi wykształconemu, wydając w przekładzie głośną pracę Hutcheson'a Macaulay'a Posnet'a p. t.: „Literatura porównawcza“; do tego przekładu dodano tłumaczenie pierwszych i ostatnich rozdziałów pracy Karola Letourneau: „L'évolution littéraire dans les diverses races humaines“. Obie tę części doskonale harmonizują, dopełniając się wzajemnie: p. Letourneau bada początki estetyki i literatury, co Posnet pomija. Wielkie zalety tej książki każą życzyć, by rozpowszechniła się ona wśród ogółu wykształconego. Mojem zdaniem — najważniejszą zaletą tej pracy jest próba zastosowania do badania dziejów i rozwoju literatury ściśle naukowej metody, metody historyczno-porównawczej, która w innych sferach wiedzy ludzkiej doprowadziła do wyników świetnych. Naturalnie — to założenie doprowadziło autora do uznania ścisłej zależności pomiędzy ustrojem społecznym a formami twórczości literackiej, innemi słowy — do uznania zależności literatury od etnografii. Autor udowadnia ściśle tę zależność, podkreślając w utworach literackich jej rysy zasadnicze i ilustrując przykładami licznymi, które odtwarzają ustrój społeczny doby zamierzchłej. Posnet wprost mówi nawet, że literatura daje możliwość odtworzenia ustroju społecznego tego ludu, wśród którego rozwinęła się; odwrotnie — etnografia pozwala nam do pewnego stopnia wnioskować o literaturze ludu opisywanego.

Cała praca dzieli się na 5 ksiąg: wstęp, literaturę klanu, rzeczypospolitej miejskiej, ogólno-światową i narodową. We wstępie Posnet określa pojęcie literatury oraz jej względność i zasadę wzrostu, poświęcając jednak rozdział osobny metodzie porównawczej. Zasadą wzrostu literatury jest dlań pogłębienie osobistości, t. j. stopniowe udoskonalenie w odtwarzaniu życia indywidualnego, którego rozwój i pogłębienie stanowi podstawę główną procesu ewolucji społecznej. Do literatury pierwotnej autor zalicza „literaturę klanu“, t. j. okresu ustroju rodowego i bada jej początki i rozwój stopniowy. Ustrój rodowy znany nam w ogólnych zarysach już bardzo dobrze, określa i tłumaczy wszystkie rysy zasadnicze tej literatury. Niewątpliwie — początek jej, to śpiew choralny, niekiedy połączony z tańcem; przeżytkiem tego czasu jest chorowód wielkorosyjski lub koło Słowian południowych. Wiemy, iż chorowody urządzają się zawsze w dni uroczyste, święte; są one obchodami uroczystymi, wspólnymi i zrozumiałymi wszystkim. Wśród Indyan plemienia Dukota (Ameryka północna) ród „Giant Klan“ urządził święto na cześć bożka Ha-o-kuh. W wigwamie nad ogniem wiszą kotły z gotującym się w nich mięsem; Indyanie, nadzy, ale w stożkowych nakryciach głów z kory brzoźowej, opasani około bioder kilku gałązkami brzeziny, a pomalowani w błyskawice, tańczą i śpiewają. W czasie tańcu i śpiewu gołą ręką wyciągają kawałki mięsa z kotła, przekonani, że bożek, na którego cześć tańczą i śpiewają, ochroni ich od oparzenia. Jest to oczywiście dramat pierwotny, w którym taniec, muzyka i mimika są połączone z sobą. Wogóle nie ulega zaprzeczeniu, że dopiero znacznie później wyróżniczkował się śpiew choralny, któremu atoli bardzo długo towarzyszyły tańce. Tak się działo w Grecyi; dość tu przypomnieć spartańskie Gymnopaideje czyli święta nagiej młodzieży, w których liczne chóry mężczyzn i chłopców brały udział: chłopcy w tańcach swych naśladowali ruchy gwałtu i walki na pięście, a wkrótce potem rozpoczynali dziką mimikę religijnego kultu Bachusa. Wiemy z Plutarcha, że w Sparcie w czasie pewnych uroczystości urządzano dwa chóry ze starców i chłopców młodych, które odpowiadały sobie wzajemnie. Chór starców: „byli z nas niegdyś ludzie młodzi, dzielni“! Chór młodzieży odpowiada: „jesteśmy tacy; jak wam się podoba, spojrzycie na nas i cieszcie się“! Wogóle w greckich hymenaios mamy dowody prawdziwości tego twierdzenia. Wiemy też dobrze, że organizację ludu Jehowy w państwo, wyprzedził ustrój rodowy; każdy ród miał swego naczelnika. Istnieje nawet ród bardów w Nairth, „chór proroków,

którzy śpiewają i tańczą; Samuel im przewodniczy“ (II. ks. królów, II, 5). W innem miejscu spotykamy obraz „grupy Nabisa“ chóru proroków (I. ks. Samuela, X., 5) Rody proroków istniały też w innych miejscach Palestyny, nawet potem nabożeństwo w świątyni wzorowało się bezpośrednio na systemie dziedzicznym klanu lub kasty. Literatury indyjska i chińska zachowują też sporo przeżytków, świadczących o istnieniu ustroju rodowego; wiemy nawet, że w Chinach, prastarej siedzibie kultu przodków, istniały hymny na cześć śmierci, stanowiące wspólną własność rodziny lub rodu. Hymn o braciach Arvales, znaleziony w Rzymie w r. 1778, niewątpliwie stwierdza, że Rzymianie starożytni znali pierwsze zaczątki literatury rodowej w formie śpiewów choralnych, połączonych z tańcami i mimiką.

Niewątpliwie — tańce pierwotne posiadały znaczenie symboliczne: w wojennym tańcu Indyan amerykańskich naczelnik plemienia, wymazany cynobrem, — co ma oznaczać krew, rozpoczyna pieśń wojenną przy odgłosie muzyki i śpiewie chórzystów. Pieśń krótka, o nutkach powtarzających się, płynie powoli, rytmem ściśle zastosowanym do jednostki czasu, gdyż śpiewak co parę minut wydaje okrzyk bojowy. „Jasne jest, że wyrazy, które śpiewa, nie stoją bynajmniej na pierwszym miejscu w estetycznym wrażeniu Indyanina. Dla czerwonoskórego zręczny taniec, graficzna symbolika bitwy i zwycięstwa przy namiętnych gestach, swojska muzyka bębna i piszczałki i głosy chorzystów mają znaczenie, które językiem literackim trudno odtworzyć“. Przytaczam tu piosnkę indyjską, zaczerpniętą z dzieła Dra Schooleraft'a ¹⁾:

„Słuchajcie głosu mego, wy ptaki wojownicze!
Przygotowuję święto dla was, święto bitwy.
Widzę was przez szeregi nieprzyjaciół moich,
I za wami pójdę!
O jakże pragnę szybkości waszych skrzydeł,
I zemsty pragnę pazurów waszych!
Przyjaciół moich przeglądam,
A wasze śledzę loty.
Och wy młodzi! To są wojownicy —
Spojrzyjcież z gniewem na pole bojów!“

W tem samem dziele Dr. Schoolerafta znajdujemy opis słynnego tańca symbolicznego Arrow, tańczonego w Nowym Meksyku. Tańce podobne istnieją dotąd w Chinach. Wogóle należy

---

¹⁾ Hist. Ind. Tribes. in U. S. część II., str. 60.

widzieć w nich zaczątki dramatu i liryki; ich znaczenie w kulturach religijnych nie ulega zaprzeczeniu: dowodów aż nadto dostarcza biblia, pomijając nawet pomniki literatury teologicznej ludów innych.

W miarę rozpadania się pierwotnego ustroju rodowego, a stopniowego wyłaniania się jednostki z pierwotnego tańca symbolicznego, połączonego ze śpiewem choralnym, rozwija się osobista poezja rodowa, której treścią są najwybitniejsze rysy życia rodu. Dużo dowodów dostarcza arabska poezja ludowa. Kilka przykładów przytaczam z antologii Hamaseh, albo Księgi Waleczności, zebranej około 220 r. Hedżyry przez Abu-Tammama. Warto podkreślić, że wedle tej antologii obowiązek zemsty krwawej pada na starszego siostrzeńca; jest to przeżytkiem prawa macierzyńskiego, którego — wedle Maine'a — nie znały ludy semickie. Autor mówi, że ta próbka poetyczna jest, bodaj, najlepszym utworem w literaturze, opiewającym zemstę rodową. W pracy Burckhardt'a „Notes on the Bedouins and Wahabys“ znajdujemy ustęp, dokładnie opisujący ową zemstę: „jest to prawem przyjętem wśród Arabów, że ktokolwiek rozlewa krew człowieka, winien jest rachunku tejże krwi przed rodziną zabitego“. Koran uświęca to prawo, nakazując zadośćuczynienie spadkobiercom, ale Arabowie żądają krwi nie tylko rzeczywistego mordercy, lecz i wszystkich jego krewnych; żądania te stanowią prawo Thary albo krwawiny. Działo ono nawet wśród Khomse albo piątego pokolenia, lecz ci tylko mają prawo zemsty, których czwarty przodek w prostej linii był czwartym przodkiem zabitego. Najbliżsi krewni przyjmują wykup, jeżeli zaś nie zgadzają się nań, to zabójca i wszyscy jego krewni, objęci przez Khomse, chronią się do plemienia, które daje im przytułek. Zwyczaj chce, by w ciągu 3 dni i 4 godzin nie ścigano uciekających — „Djelaw'ow“; zdarza się, iż błakają się oni w pustyni po lat 50 i więcej, nim dojdzie do zgody. W tej poezji ludowej silnie występuje poczucie godności i honoru rodowych, uosobione w jednostkach poszczególnych; nie trzeba jednak utożsamiać je z uczuciami, które żywiła drużyna niemiecka względem swego wodza, albowiem ich podstawą u Arabów była solidarność rodowa. Nieśmiertelność rodu często też służy treścią utworów ludowych; nieco później zjawia się przeciwstawienie znikomego życia osobnika z wiecznem trwaniem rodu, ale pociechą w niej jest poczucie solidarności z żyjącymi. Życie pozagrobowe — to długo tylko wyidealizowana kopia doczesnego, w którym brakuje nawet idei szczęścia. Rozumie się — w tej literaturze spotykamy py-

szne obrazy wspaniałomyślności rodowej (np. w Muallakka-Libida poeta rysuje obraz podobny) oraz poświęcenia się bez granic za swój ród; wyborny przykład takiego samopoświęcenia się znajdujemy w poemacie Hamasch przypisywanym Doureydowi, synowi El-Simek'a. Z czasem rozwijają się w ustroju rodowym rozmaite sprzeczności, które ostatecznie przeobrażają go i zmieniają do niepoznania; znalazły one swój wyraz w osobistej poezji rodowej. Wogóle ludowa literatura arabska, zwłaszcza poezya daje nam możność dokładnego odtworzenia życia ludu w jego zaraniu dziejowem. To samo stosuje się lubo w stopniu niejednakowym, niemal do wszystkich literatur ludowych. Rozumie się — należy posługiwać się metodą odwrotną.

Przeżytki ustroju rodowego spotykamy nawet w literaturze republik miejskich np. Aten i Rzymu, zwłaszcza w pierwszej. W czasach Sofoklesa stary duch rodowy demy ateńskiej zachowuje jeszcze tyle siły, że staje się środkiem pojęć etycznych w dramatach, w których występuje odpowiedzialność rodowa i gminna. Wiemy, że pojęcie o odpowiedzialności osobistej rozwijało się bardzo powoli. Wogóle w literaturach istnieją nader liczne dowody i ślady tych okresów dziejowych, w których powstały one i rozwinęły się; wzajemna zależność literatury i ustroju społecznego jest widoczna, jest konieczna, co autor ściśle udowadnia.

Niemniej ściśle a przedmiotowo opowiada on o powstaniu i rozwoju literatury ogólnie światowej, kończąc swą pracę literaturą ściśle narodową. Jego określenie pojęcia rozwoju literackiego — rozwój indywidualizmu i pogłębienie osobowości, są ściśle a zgodnie związane z teorią rozwojową, teorią ewolucjonizmu, obejmującą całość zjawisk kosmicznych.

Redakcja „Prawdy“ do polskiego przekładu tej pracy dołączyła początkowe i końcowe rozdziały z dzieła Karola Letourneau: „L'évolution littéraire dans les diverses races humaines“, obejmującego teoretyczne zasady rozwoju literatury, a poparte przykładami licznymi. P. Letourneau sprawdza teorię, rozpatrując literaturę całego szeregu ludów pierwotnych, u których nie jest jeszcze ona piśmiennictwem, ale wyraża się raczej w tańcu, śpiewie i podaniach ustnych. Podaje on rezultaty swych badań nad literaturą plemion murzyńskich, polinezyjskich, amerykańskich i mongolskich, zaliczając 3 ostatnie szczepy do rasy żółtej, a wreszcie przechodzi do początków literatury narodów rasy białej, zaczynając od Egipcyan i kończąc narodami nowożytnymi, ściślej — początkami ich literatury w wiekach średnich. Obaj pi-

sarze wychodzą z założenia wspólnego, widząc w literaturze przejaw ogólnej ewolucyi społecznej, ale posługują się metodą odrębną, przychodząc wszakże do wniosków jednakowych. Autor francuski ściśle zastosowuje teorię ewolucyi do rozwoju literatury, szukając jej początków w podstawach życia umysłowego wedle psychologii współczesnej, a ściśle naukowej. Wiadomo, że jego podstawą jest akt biologiczny, polegający na drganiach pewnych komórek nerwowych, komórek świadomych, a ulegających wpływowi jakiegoś bodźca. Na wyższych szczeblach rozwoju, komórka nerwowa już odczuwa wrażenia przyjemne i nieprzyjemne, dotykowe, smakowe itd., ale świadomość jeszcze stoi na bardzo niskim stopniu i każde wrażenie ginie bezpośrednio po chwili swego powstania; niema żadnej łączności wśród zjawisk świadomych, żadnego węzła, żadnego zwiększenia zasobów życia psychicznego. Ale zmienia się to wszystko, gdy komórka nerwowa zaczyna zachowywać ślad odruchu, któremu służyła za punkt centralny; zaczynają wówczas rozwijać się władze umysłowe; rozwija się pamięć, ślady wrażeń minionych stają się wspomnieniami, które grupują się w sposób swoisty, tworząc obrazy złożone, fikcyjne w całości, acz utworzone z resztek dawnych wrażeń: budzi się wyobraźnia. Następnie kojarzą się wrażenia i obrazy, powstaje rozumowanie tudzież zdolność władania owem kojarzeniem, którą psychologowie nazywają rozsądkiem, inteligencją. Z pragnień, którym towarzyszą rozumowanie i ocena istniejących czynników, powstaje chcenie, stąd wola psychologów. Należy pamiętać, że poza całym labiryntem zjawisk psychicznych istnieją tylko czynności odruchowe, odpowiednio uporządkowane w pewien przeobrażony szereg wrażeń.

Zmysły specjalne dzielą się na dwie kategorie: zmysły smaku, powonienia, dotyku i popędu płciowego, dostarczają wrażeń nader żywych, ale ani odtwarzanych, ani uzewnętrznianych inaczej dzieje się z wrażeniami, których nam dostarczają wzrok i słuch. Dwa te zmysły należy nazwać intelektualnymi, albowiem ślady ich działalności w świadomych komórkach mózgu mogą w całej pełni odradzać się, a pamięć nasza jest w stanie odtwarzać je, wyobrażać w formie przymglonej nieco rzeczywistości. Możemy starać się o sztuczne ich odtwarzanie. Usiłował to właśnie zrobić człowiek pierwotny przy pomocy linii, form, dźwięków i wyrazów; stąd pochodzą rysunek, malarstwo i rzeźba, zależne od zmysłów wzroku, śpiew i muzyka instrumentalna, dążące do odtworzenia w naszym mózgu wyobrażeń słuchowych wreszcie poezya, słowo obrazowane, która odtwarza wyobrażenia

kształtów, barw, dźwięków ugrupowanych, w sposób nakazujący nam pragnąć, chcieć i myśleć. Sztuki graficzne i plastyczne tworzą odrębny dział estetyki, wyróżniający się dokładnie od poezyi i muzyki.

Jest jednak rodzaj sztuki, który wyprzedził wszystkie inne w czasie, albowiem pozwala on ludom, nawet najdzikszy, od-
twarzać i wyobrażać z dostateczną ścisłością i wyrazistością fakty i wypadki, posiadające dla nich wielką wagę: sceny myśliwskie, bojowe i miłosne. „Tą sztuką par excellence pierwotną jest taniec mimiczny” — słusznie mówi Letourneau. Sztuka choreograficzna wyprzedziła inne, choćby dlatego tylko, że jest najprostsza i najłatwiejsza. Taniec mimiczny i rytmiczny mógł, a kto wie, czy i nie musiał nawet istnieć przed rozwinięciem się mowy członkowanej, albowiem nie jest ona konieczną; krzyk modulowany wystarcza dla towarzyszenia tańcowi. Może on nawet zastąpić rytm właściwy, albowiem dotąd jeszcze wśród ludów cywilizowanych (odpowiednio cieniowany) wyraża skalę uczuć nader różnorodnych. Wogóle taniec pierwotny, to tylko mimika niewolniczo odtwarzająca rzeczywistość. Dziś już można twierdzić, że ludy pierwotne posiadają zaczątki sztuk pięknych, wszystkie pierwiastki estetyki, wszakże nie można zaprzeczyć, że dla rozwoju estetyki literackiej było koniecznem, by język wydoskonalił się, stał się głównym środkiem ekspresyi, by słowa budziły w myśli słuchaczów wszystkie wyobrażenia, z którymi są związane. Poezja niełatwo oddzieliła się od śpiewu, od melodyi, która służyła jej podstawą; dotąd, gdy jest wygłaszana, potrzebuje jeszcze pomocy rytmu i miary, słowem — pewnej sukienki muzycznej, przeżytku zamierzchłych czasów, gdy podlegała ona całkiem melodyi; dotąd poezja wyróżnia się językiem barwnym i obrazowym. Niewątpliwie — początków estetyki trzeba szukać wśród zwierząt wyższych, acz brakuje im estetyki literackiej albowiem nie posiadają one mowy członkowanej. Wiemy, że liczne zwierzęta posiadają poczucia stroju; wiemy, że ptaki, samce śpiewające, wykonywują prawdziwe melodye, by zwabić samice; lubią muzykę dla niej samej, często staczając nawet turnieje śpiewackie. Nawet muzyka instrumentalna nie jest ptakom zupełnie obca, np. dudkowi, jak świadczy Darwin. Ptaki tańczą; wiemy, że samce czapli amerykańskiej i wielu innych gatunków popisują się przed samicami skokami, pozami, ukłonami i gestami; dość dokładnie obserwować zachowanie się pawia wobec pawic, by się przekonać o tem. Można poniekąd z naszymi sztukami graficznymi i plastycznymi porównać umiejętność, z jaką niektóre

ptaki australijskie wznoszą budowle, ozdabiając je, by zapewnić wygodę i urok swym uroczystościom miłosnym. Rajski ptak z Nowej Gwinei *Amblyornis inornata* buduje gniazda trwałe, służące dla kilku pokoleń, ozdabiając je błyszczącymi przedmiotami i kwiatami, które, gdy zwiędną, zastępuje świeżymi. Można czytać o tem u Darwina (*Pochodzenie człowieka*).

Powyżej stwierdziłem, że estetyka literacka przekracza zakres inteligencji zwierząt, ale mimo to niektóre zbliżają się do niej, dając dla siebie samych prawdziwe przedstawienia sceniczne. Romanes w swej rozgłosnej pracy p. t. „*L'évolution mentale chez l'homme*“, str. 56 opowiada dokładnie o psie nader inteligentym, który codziennie odegrywał dramat polowania na nieistniejące świny; pamiętam, że wodołaz, który pokonał wilka, od czasu do czasu odtwarzał scenę walki, której, będąc dzieckiem, przypatrywałem się z zajęciem.

Rozdział o językach pierwotnych zawiera krótkie, ale bardzo dobre streszczenie nowszych teorii pochodzenia języka. Wedle autora naśladownictwo zależy od rasy, albowiem, każdy typ ludzki posiadał sobie właściwą wrażliwość słuchu. Intonacja, akcent, odcień dźwięku i wogóle modulacye głosu, posiadające nawet dziś ważne znaczenie — to przeżytki języków pierwotnych. Mowa członkowana powstała w pożyciu gromadzkim, dzięki sympatjom i antypatjom, zwłaszcza zaś konieczności porozumienia się w celach obrony wspólnej..

By dzieci mogły mówić, nie wystarcza im jeszcze zdolność słuchu; potrzebują one jeszcze wolności, wspólnych wysiłków i towarzystwa. Autor przytacza opowiadanie O. J. Xavier'a, misjonarza w Indyach, który z ust sułtana Akbara słyszał, że kazał on kiedyś wychować 30 dzieci w przestrzeni zamkniętej, pod okiem nianiek i stróżów, skazanych na milczenie; dzieci wyrosły na młodzież głupią i niemą, rozporządzającą zamiast mowy kilku gestami, stosującymi się do zwierzęcych potrzeb (*Le père Juvency, Histoire de la Compagnie de Jésus t. XVIII, Nr. 14*).

Rozumie się — dużo czasu upłynęło, nim narzecza pierwotne wyróżniły się od zwykłego krzyku; długo jeszcze rozmawiając, musiano posługiwać się mimiką odpowiednią; dotąd nawet ludy niektóre, np. Buszmeni, Hottentoci, Arapakowie itd. nie mogą porozumieć się w ciemności. Nawet czerwonoskórzy Ameryki północnej umieli prowadzić długie, mimiczne rozmowy. Narzecza pierwotne wyróżniają się ubóstwem swego słownika i niedokładnem oznaczeniem wyrazów; ich ubóstwo powiększa jeszcze brak terminów oderwanych, skutek nizkiego poziomu intelektu-

alnego, n. p. język Tasmanczyków nie posiada wyrazu, który by oznaczał „drzewo“, acz miał wyrazy na oznaczenie tego lub owego gatunku drzewa. Australczycy nie mieli w swym języku równoważników dla słów takich, jak sprawiedliwość, zbrodnia, grzech i t. d.; czerwonoskórzy Ameryki północnej nie znali terminów czas i przestrzeń; Indianie brazylijscy nie posiadają wyrazów dla określenia pojęć barwa, pieć, umysł itd. Niektóre plemiona umieją powiedzieć „dąb czarny, dąb biały“, lecz nie znają wyrazu dąb, drzewo i t. d.

W rozdziale czwartym autor omawia jasno a zrozumiale mowę dzieci, oraz podkreśla ważność jej badania dla językoznawstwa. Nie mniej wymownie a zrozumiale, lubo w krótkości, kreśli rysy charakterystyczne umysłowości dziecinnej, bardzo trafnie porównyując ją z umysłowością ludów pierwotnych. Żadne nieprawdopodobieństwo nie razi dziecka, żadna niedorzeczność nie zbija go z tropu; dla jego wyobraźni nie istnieje granica pomiędzy możliwem a niemożliwem, ożywia ono wszystko i t. d.

Podobne rysy charakteryzują umysłowość ludów pierwotnych; jej przeżytki dotąd spotykamy w literaturze ludowej. Wogóle człowiek zmonopolizował tylko najwyższą formę estetyki, wymagającą mowy członkowanej: formę literacką. Forma ta mogła powstać tylko wówczas, gdy rozwinęły się pierwsze związki społeczne „klany“, jak je nazywa Letourneau. Klan posiada jedną, wspólną duszę; w jego życiu wszystko jest wspólnem, przeto i literatura pierwotna jest nie osobistą, ale ściśle klanową, obracającą się około tematów, zdolnych wzbudzić zajęcie całego klanu. Źródłem jej są: gorąca wyobraźnia i wrażliwość. Pomimo ubóstwa intelektualnego jest ona barwną, żywą, wyrazistą a obfitą w przenośnie. Pierwszem jej wyrażeniem była mimika, do której niebawem dołączył się śpiew choralny, ubogi i nader obrazowy, przeplatany onomatopejami, krzykami modulowanymi i nieczłonkowanymi dźwiękami. Wszystkie literatury pierwotne znają tylko estetykę zbiorową, śpiew choralny; wyjątek stanowią mieszkańcy Ziemi Ognistej, którzy dotąd nie wytworzyli ustroju społecznego. Wogóle im mowa jest mniej rozwiniętą, tem mimika posiada znaczenie większe; istnieją jeszcze wśród ludów pierwotnych pewne rodzaje pieśni bez słów, ślady dawniejszej poezji okrzykowej; przyspiewki, spotykane dotąd w pieśniach ludowych, są jej przeżytkiem. Powoli mimika przeobraża się w taniec; tańce i śpiewy choralne oraz mimika, coś pośredniego pomiędzy naszą operą a baletem, stanowią dla wszystkich ludów pierwotnych rozrywki zbiorowe, których treścią jest odtworzenie ich życia; rozumie się,

stopień kultury czyni je zależnemi od siebie, np. treścią widowisk tych dla czerwonoskórych służy łowcy lub wojna, dla Chińczyków uprawa roli, siew, żniwo itd. Ludy pierwotne miłują dźwięki miarowe, rytmiczne, co jest koniecznem z powodu niedokładności mowy; w tej okoliczności tkwi przyczyna powstania i rozwoju rytmu i rymu, wogóle — metryki; wiersze pierwotne, z początku bardzo krótkie, stopniowo wydłużają się.

Muzyka instrumentalna odgrywa w tych widowiskach zbiorowych z początku tylko rolę dodatkową, ale w miarę jej rozwoju znaczenie to wzrasta. Najpierwszym instrumentem muzycznym był kij, którym Australczyk wybija takt; później zastąpił jego miejsce tam-tam, który spełnia to dokładniej. Stopniowo przyłączają się do nich naprzód instrumenty dęte, potem strunowe, coraz doskonalsze; nareszcie muzyka instrumentalna oddziela się od śpiewu choralnego.

Ustrój klanowy, który przetrwał długie wieki, powoli zaczął rozpadać się, przeobrażać: zamiast równości pierwotnej, powstała nierówność, wytworzyły się różnice społeczne, prawne, obyczajowe; zamiast własności zbiorowej, powstała własność indywidualna; pierwotna luźność stosunków miłosnych została ograniczoną i ujętą w formy określone, co stwarzało i stwarza dużo niezadowolonych, albowiem instynkt rozrodczy jest bardzo silny, wymagający i buntowniczy. Wogóle przeobrażenie się ustroju klanowego wywołało powstanie literatury osobistej, z której zwolna rozwinęła się liryka; w niej poezya miłosna zajmuje dotąd stanowisko poważne. Bardzo prawdopodobnem jest, iż kobiety najbardziej przyczyniły się do powstania i rozwoju liryzmu erotycznego, albowiem nowy stan rzeczy upośledził je; można przypuszczać, że Safo uosobiła literaturę, wyłącznie kobiecą, która kwitła w tym czasie w Grecyi.

Jednocześnie też z rozwojem śpiewu indywidualnego zmieniła się muzyka, bo musiała mu odpowiadać; prawdopodobnie wówczas wynaleziono instrumenty strunowe, które ten cel osiągały zupełnie. Poezja osobista stała się z biegiem czasu trudną do wykonania; powoli zjawili się jej przedstawiciele wyłączni — rapsodowie helleńscy, skaldowie, bardowie, lirnicy itd. Nader rychło monarchowie rozciągnęli nad nimi swój wpływ przenośny, narzucając im tematy urzędowe, w ten sposób stali się oni poetami, kronikarzami, nadając podaniom ludowym formę dokładniejszą; ich pieśni przekazywane ustnie z pokolenia w pokolenie, złożyły się na materyał, z którego powstały epepeje.

W zaraniu społecznem, w okresie ustroju klanowego, literatura, acz bardzo uboga, jest ściśłem odbiciem życia, jest „duszą zbiorową“; gdy zaczynają wyłaniać się kasty kapłańskie, arystokracje, monarchie despotyczne, uprzywilejowane mniejszości, a upośledzone większości, — przewrót ten, odbija się na literaturze w sposób pożyteczny i szkodliwy zarazem: forma literacka rozwija się, ulepsza, zwłaszcza metryka; utwory poetyckie zaczęto spisywać, a prosodya musi zadowalać wzrok i słuch. Jednocześnie też zmienia się jej treść: z literatury usuwają się pewne braki, ale traci też ona swą naiwną podniosłość, szlachetną szczerość, niezawisłość i dzielność; możni popierają ją, narzucając swoje wpływy i tematy. W rezultacie pozostaje literatura, zwłaszcza poezya, wycieńczona, cyselująca formę, nie troszcząc się o treść; niema już ona niczego do wypowiedzenia, kuglarzy wyrazami i dochodzi nareszcie do tego, że w wierszu widzi jedynie jego stronę muzyczną; staje się poezją niższego rzędu, dążącą do ponownego zlania się z muzyką, swoją siostrą młodszą. Taki zwykle jest los literatury, która ulegnie opiece możnych, bądź monarchów, bądź klas społecznych, zwłaszcza to stosuje się do literatury dramatycznej. „Obawiam się — mówi Letourneau — że krytycy przyszłości sądzić będą bardzo surowo naszą literaturę współczesną. Jak to! Tyle błazeństw i tyle głupoty! Tylu poetów, niezdolnych do oderwania się od nikłej swej osoby; tylu pisarzy, opowiadających nam ze śmieszną drobiazgowością, marne procesy psychiczne, które odbywają się w ich sercu lub umyśle, a nabierają w ich oczach wagi jedynie dlatego, że obserwowane są przez mikroskop egoizmu! Tylu innych pisarzy, tak dalece pozbawionych głowy, że nie umieją już wyjść poza obręb spraw serca! Wszyscy lub prawie wszyscy tak ślepi, iż nie przeczuwają nawet wielkich przeobrażeń, które się koło nich kształtuje; Byzantyjczycy ostatniej doby, którzy rozprawiają jeszcze o „świeśle przedwiecznem“, nie widzą, że świat ich wkracza w okres porodu, bolesnego, jak wszystkie porody! Zdaniem autora, powszechny nieład i bezpłodność w literaturze — to rezultat wybujałego indywidualizmu mieszczańskiego; zagadnienie społeczne, które pod grozą zagłady trzeba rozwiązać, „polega na pogodzeniu dostatecznej niezależności osobistej z dostateczną solidarnością ogólną“, mówi Letourneau. Społeczeństwa, które potrafią rozwiązać to zagadnienie, doczekają się niesłychanego dotąd rozwoju literatury. Niewątpliwie — treścią jej będzie przede wszystkim sympatya społeczna, potężna miłość, ogarniająca całą ludzkość, altruizm: „Aby być bardzo dobrym — mówi Shelley — człowiek posiadać

musi wyobraźnię jednocześnie potężną i czułą; musi umieć się postawić na miejscu innego, wielu innych ludzi; radości i bóle jego gatunku muszą stać się radościami i bólami jego“. By dzieło literackie było wielkiem i wiecznem, winne zawierać ideał wspólny dla całego narodu; warunkiem koniecznym jest wspólność uczuć i ideałów, rzecz możliwa tylko w społeczeństwie jednolitem, a rządzącem się sprawiedliwością. Ponowny rozkwit altruizmu, którego zaranie obserwujemy, będzie niewyczerpanem źródłem literatury przyszłej. Drugiem źródłem, dotąd mało wyczerpanem, będą wielkie idee naukowe, albowiem podstawy filozofii wiążą się ściśle z losami ludzkości; nadają się one nietylko do wspianiałych obrazów, ale z łatwością też poruszają sferę naszych uczuć. Poemat Lukrecyusza dotąd zachował swą świeżość, albowiem przemawia jednocześnie do naszego zmysłu estetycznego pięknnością form, do serca — wielkością wyrażanych uczuć, a do umysłu — głębokością widnokręgów, roztaczanych przed nami. W nowszych czasach tylko Goethe w Niemczech, Shelley w Anglii, a Ludwika Ackermanowa we Francyi umieli wydobywać z tego źródła wspianiałe obrazy; byli oni zwiastunami przyszłości, która przyniesie im za to chwałę zasłużoną.]

Jan Witort.

POLSCY GÓRALE TATRZAŃSCY

czyli

Podhalanie i Tatry na początku wieku XIX.

Rękopis współczesny przetłómaczył, wydał i objaśnieniami opatrzył

Dr. Stanisław Słaz-Radziowski.

W s t ę p.

W Bibliotece Jagiellońskiej znajduje się od niedawna rękopis, oznaczony liczbą 5320, mający za przedmiot lud i przyrodę w Tatrach. Przejrzenie rękopisu tego przekonało mnie, że posiada wartość i godzien jest ogłoszenia.

Rękopis ten oprawiony w okładzinki dawne z przed lat kilku-dziesięciu, wielkości ćwiartki, o 27 kartkach, napisany jest w języku niemieckim. Porównanie treści z nadpisem, w którym wymieniono początkowe głoski autora F. K., pozwala odkryć nazwisko Franciszka Kleina, leśniczego za kamery czyli za czasów posiadania królewskich polskich dóbr starostwa nowotarskiego przez skarb austriacki.

O owym Kleinie doszedłem do następujących szczegółów. Klein dostał się na posadę w dobrach nowotarskich, w jakiś czas po rozbiórze Polski i po zajęciu ich na własność skarbu austriackiego. Pierwotnie był zarządcą Kuźnic w Kościeliskach, w latach 1805 — 1809, potem leśniczym w Bukowinie (około r. 1827) na drodze do Morskiego Oka. Obdarzony umysłem badawczym zaczął się przyglądać pilnie ludowi i przyrodzie w Tatrach, a wyniki spostrzeżeń swoich spisał w pracy, o której właśnie mówię. Zżyty z ludem tutejszym znał go dobrze, o ile oczywiście mógł dojść do zrozumienia jego jako cudzoziemiec

U starszego pokolenia Górali tatrzańskich pozostała jeszcze słaba pamięć Kleina, przynajmniej wiedzą coś o nim, że był leśniczym za Kamery, a potem za Homolaczów. Nawet nazwisko jego uległo przekształceniu w duchu wymagań narzecza podhalańskiego i mianowali go górale „Klajnym“. W następnych latach miał się ten „Klajny“ przenieść do Węgier zaraz na sąsiedni Spisz*) i był leśniczym w Jaworzynie Spiskiej. Podobno, o ile

---

*) Piszę Spisz, a nie Spiż, ponieważ pisownia przez sz jest jedynie słuszna, o czem bliżej w objaśnieniach pod 20).

nie zawodzą opowiadania starszych górali, Klein miał jakieś przykrości z żoną i z tego powodu ze zmartwienia odebrał sobie życie wystrzałem.

W czasach, gdy Klein spisywał swoje spostrzeżenia nad ludem tatrzańskim, nie istniało jeszcze właściwie ludoznawstwo, to też dziwić się nawet wypada, że zwrócił uwagę na wiele rzeczy godnych zastanowienia u górali. Patrzył po prostu na lud, i to co widział, spisał bez wysilania się w sposób zwykły, często bez wyboru treści. Co się nadarzyło, to spisywał, aż z tego urosła rzecz obszerniejsza. Od czasu, gdy Klein patrzył na lud na Podhalu zmieniło się wiele. Rozbiór Polski i przekształcenie warunków, w jakich dotąd rozwijał się lud tatrzański, odbiło się na całej istocie górali. O wiele dzikszy w porównaniu z dzisiejszym stanem, lud góralski widział Klein w całej nagości, z naprawdę żyjącymi zbójnikami, niedługo potem już podaniowymi tylko, z pełnym zasobem podań, zabobonów, właściwych sobie wyobrażeń, zwyczajów. Wprawdzie w wielu miejscach pracy Kleina możnaby pragnąć więcej szczegółów, więcej istotnych spostrzeżeń, ale i za to, co pozostawił, należy mu być wdzięcznym. Trzeba pamiętać, że z czasów tak stosunkowo dawnych nie posiada piśmiennictwo tatrzańskie żadnej pracy dotyczącej ludu tutejszego. Wyszło wprawdzie niewiele opisów Tatr, dotyczących i polskiej strony tych gór, ale zajmujących się przeważnie przyrodą lub dotyczących zaledwie pobieżnie ludu góralskiego, a pochodzących od ludzi mało co obeznanych z tą okolicą. Tem bardziej należy cenić pracę człowieka, co większą część życia spędził wśród owego ludu na tle Tatr i miał sposobność poznać go, o ile oczywiście był w stanie, jako cudzoziemiec, nie mający poczucia dla słowiańskiego ducha ludu. Klein jako Niemiec i jako urzędnik państwa zaborczego, usiłującego zaprowadzić nowy porządek i wypełnić stare nawyki, z istoty rzeczy był narażony na rozliczne przykrości od ludu tatrzańskiego, zwłaszcza od rozbojników, to też musiała się odbić w jego pracy pewna niechęć do tego ludu.

Główną część pracy Kleina zajmuje opis zbójników i ich sprawek. Oprócz własnego opowiadania włączył Klein w swą pracę wspomnienia o zbójnikach tatrzańskich, zebrane przez Blumenfelda, leśniczego kameralnego w Witowie i Poroninie. Blumenfeld z narażeniem życia uganiał się przez lat kilkanaście za zbójnikami, chcąc ich wypełnić, a za to otrzymał nawet pochwałę od rządu austriackiego.

Klein zwracał też uwagę na Tatry. Pierwszy wziął się do pomierzenia powierzchni jezior tatrzańskich, przynajmniej kilku

najgłówniejszych. Chociaż praca jego nie była dokładna, ale przecież przez lat wiele była jedyną i korzystali z niej wszyscy piszący o Tatrach. Prócz tego badał głębokość Morskiego Oka, a pomiar jego dopiero niedawno został poprawiony i zastąpiony nowym naukowym E. Dziewulskiego.

Na wiele ważnych pytań z dziedziny znawstwa Tatr i ludu tatrzańskiego znajdują się wskazówki w pracy Kleina. Współcześnie mu podróżnicy zwiedzający Tatry zasięgali rad i zbierali wiadomości do własnych opisów z ust Kleina. Nawet da się odszukać w dziele Sydowa podróżującego po Tatrach w r. 1827 w kilku miejscach ślad, że pisał na podstawie zapisków czynionych z opowiadań Kleina, który chętnie udzielał wiadomości.

W pracy Kleina znać, że układał ją człowiek nie bardzo biegły w władaniu piórem. Styl nie wyrobiony, za nadto jednostajny, sposób opowiadania nieraz pozostawiający wiele do życzenia.

Tłómacząc jego pracę, o ile możliwości starałem się nadać jej więcej żywości i zmienić styl. Chcąc jednak pozostawić pracy znamię nadane jej przez autora, czyniłem to tylko tam, gdzie nakazywała konieczność. W treści niemieckiej umieścił autor wiele wyrazów polskich, wziętych z narzecza Podhalan i te oznaczone są cudzysłowem. Prócz tego okazała się potrzeba użyć niektórych wyrazów również góralskich na określenie znaczenia słów niemieckich, a odnoszących się do ludu tatrzańskiego. Przypisy autora, jakie były w rękopisie, pozostawione są tak samo. Prócz tego koniecznie należało dodać wiele objaśnień w rozmaitych miejscach opisu. Żeby te objaśnienia nie przerywały toku opisu Kleina, zebrałem je osobno ułożone po kolei miejsc, do których się odnoszą, oznaczone liczbami porządkowymi. W tych objaśnieniach dotknąłem wielu szczegółów, których obszerniej nie mogłem tutaj rozwinąć, odkładając sobie na później obrobienie i ogłoszenie takowych.

Rękopis właściwie nie jest pisany ręką samego autora, ale przepisał go z pierwowzoru w r. 1836 Jan Kanty Andrusikiewicz, organista i nauczyciel w Chochołowie pod Tatrami. Ów Andrusikiewicz jest to tym znanym w dziejach 1846. roku działaczem, który wówczas natchnął lud tatrzański wręcz odwrotnym duchem, niż jakim żył lud gdzieindziej w Galicyi. Pod jego przewodem lud tatrzański zaczął zbrojne powstanie*) narodowe, gdy na „do-

---

*) Patrz: Walery Eljasz: Kartka z dziejów Podtatrza. Dwutygodnik dla kobiet, w Poznaniu. 1884.

łach“ chłopci za podszeptem wrogim urządzili rzeź. Andrusikiewicz zbierał książki i opisy dotyczące się Tatr, więc otrzymawszy od Kleina ciekawy rękopis, przepisał go sobie osobno.

Praca Kleina powstała w r. 1827., ten bowiem rok da się odszukać w treści opisu nazwany rokiem obecnym.

Tytuł pracy brzmi nieco dziwacznie: Kurze Beschreibung der Karpaten aus Gebräuchen der Einwohner, Seen, Kościeliskier Thale, Mineralien, Bergbau, Wäldern, Pflanzen, Thieren und Räubern. Beschrieben von F. K.

Przetłómaczywszy opis Kleina, zachowałem układ taki sam, co w pierwotnym. Autor pooznaczał napisami osobne ustępy, które pozostawiłem również, dodawszy tylko napisy, których brakowało i oddzieliwszy napisem opowiadanie Blumenfelda, wcielone do pracy Kleina. Dołączyłem także spis treści opisu Kleina.

Dostęp do rękopisu złożonego w Bibliotece Jagiellońskiej ułatwił mi szanowny Kustosz tejże p. Dr. Władysław Wisłocki, udzielił też pomocy w nadzorowaniu przepisowywacza rękopisu dla mnie, za co serdeczne wyrażam podziękowanie.

Treść: Zwyczaj mieszkańców. — Droga do Morskiego Oka. — Morskie Oko. — Czarny Staw. — Pigé Stawów. — Siedm Stawów. — Dolina Kościelisk. — Kopaliny. — Górnictwo. — Lasy i rośliny. — Zwierzęta. — Zbójnicy tatrzańscy. — Opowiadanie Blumenfelda o zbójnikach — Właściwości zbójników.

Krótki opis Tatr¹⁾

składający się z opisu zwyczajów mieszkańców, jezior, doliny Kościelisk, minerałów, górnictwa lasów, roślin, zwierząt i zbójników

przez

F. K.

Zwyczaj mieszkańców.

„Góral“ tatrzański ma wzrost mierny*), silne kości i mięśnie, jasną zdrową cerę twarzy i bardzo białe zęby, które zawdzięcza jedzeniu „moskala(**) i żuciu żywicy³⁾). Góral od dzieciństwa wytrzymały jest na wpływy powietrzne, dlatego latem i zimą używa jednakiego odzienia; w największy upał****) jak i w najcięższe zimno

---

*) We wsiach leżących pod samymi Tatrami, jak np. w Zakopanem, Olezy i wielu innych znajdują się ludzie silnie zbudowani.

**) Jestto okrągły placek, upieczony z mąki owsianej, zazwyczaj co dzień przyrządzany.

****) W pełni lata w miejscach zacisznych i ładnych bywa gorąco uciążliwe. Góral w krótkiej koszuli szuka cienia i chłodzi się wodą źródlaną.

nosi mały okrągły kapelusz, ciemną „cułę“³⁾, białe spodnie, — na co sukno sam sobie sporządza, — które to oba odzienia nie mają podszewki. Krótka koszula pokrywa mu ledwo pierś, nosi pas i „kierpce“, z boku zawiesza na rzemieniu nabitym guzikami skórzaną torbę, która mu służy za poduszkę i nigdy jej nie zdejmuje z siebie; do niej wkłada krótką fajerkę, pieniądze i inne drobiazgi, które znalazł lub też ukradł.

Na plecach nosi inną torbę⁴⁾, sporządzoną z sukna białego, wielkości dostatecznej do ukrycia dwu lub trzech zajęcy; osłania go ona w razie niepogody i służy do przechowania pożywienia, które zabiera z sobą na wyprawę na cały tydzień. Góral zwykł od święta głowę (włosy) obficie, niż zazwyczaj namaszczać. Koszulę wdziewa krótszą czystszej i ozdobioną żółtą, mosiężną, wielką spinką⁵⁾, od której zwisają krótkie łańcuszki mosiężne. W półciała przepasuje się szerokim pasem⁶⁾ rzemiennym, nabijanym małymi rozmaitej barwy guzikami^{*)}. Mały okrągły czarny kapelusz otacza pasek z czerwonej wstążki, za którym zatknięta wiązanka z kwiatów górskich lub też z cisu. Na nogi wdziewa nowe białe spodnie i kierpce, opatrzone białymi onuckami^{**)}. To jest cały strój górala odświętnie ubranego do kościoła lub na inne uroczystości.

Szyję i uszy nosi góral zawsze odkryte; dla uszu stanowią ochronę od zimna gęste, spadające włosy. Kobiety i dziewczęta noszą białe kozuchy baranie, wytrzymują jednak zimno jeszcze lepiej niż mężczyźni; często się zdarza, że w śnieg i mrozy boso idą do kościoła niosąc w ręku bóty, które przyszedłszy na miejsce wdziwiają, a do domu wracając znowu zdejmują.

Główne pożywienie górali stanowi „moskal“, „kluski“, ziemniaki; w nieurodzaj jedzą także zioła, liście i młode szyszki świerkowe⁷⁾, które zowią „majki“; prócz muchomoru jedzą prawie wszystkie rodzaje grzybów bez szkody dla zdrowia. Zdarza się, że śnieg przysypuje niedojrzały jeszcze owies, łamie go i gniece; odcinają wtedy całe kiści tego owsa, suszą ziarno wraz z plewą, miela i zjadają! Bydło rzadko u nich pada, nim bowiem do tego przyjdzie, przeryniają mu gardło^{***)} i (choćby nawet krew nie odchodziła) uważają je za zdatne do jedzenia!

*) Lubią zwłaszcza guziki żółtej barwy.

**) Im czystsze onucki, tem większe zdobywa sobie uznanie u niewiast.

***) Jeżeli nie mają pod ręką noża, rozdierają gardło kamieniem lub kawałkiem drzewa.

Zjadają je z największym smakiem nie czując wstępu i obrzydzenia — nawet zdarzało się często, że wykopywali w nocy pokrywom wściekle świnie, krowy i zjadali. Wódkę i mocny węgierski tytoń „b a s i a k”⁸⁾ lubią namietnie; tym dzielą się chętnie, a fajeczka obchodzi z ust do ust, nie pomijając nawet najpośledniejszego. Taniec, który składa się głównie z koziołków i skoków, lubią także bardzo. Kto w tańcu najwyżej skacze, ten bywa przez resztę tańczących szczególnie poważany; służy mu pierwszeństwo w wyborze najlepszej tancerki lub takiej, która mu się podoba. Takimi wysiłkami zgrzany i potem oblany tancerz, tarza się po ziemi dla ochłody; tak odświeżony i wzmocniony zaczyna skoki na nowo!

Górale w czasie uprawy roli są bardzo pilni, skoro jednak ta pora przejdzie, popadają w lenistwo i nic nie robią aż do czasu zbioru owsa i kopania ziemniaków. Jedni z nich idą do Węgier, inni koczują z bydłem na pastwiskach w górach. Inni starają się znaleźć jeszcze wygodniejszy sposób życia, zarabiać kradzieżą⁹⁾.

Największą ozdobą w mniemaniu górali są włosy, które raz, dwa razy na tydzień, szczególnie w niedzielę i święta maszczą masłem, sadłem lub innym tłuszczem; stąd dojmująca i wstrętna woń, zwłaszcza w lecie i w kościołach i innych miejscach zebrania.

Okazują przecież, szczególnie obecnie, skłonność do czystości; lubią jednak zwłaszcza w zimie mieszkać z bydłem w jednej opalanej izbie¹⁰⁾, przez co powietrze zepsute tymi wyziewami ludzi i bydła daje zaród do rozmaitych chorób pospólnych! I to jest prawdziwa i najbliższa przyczyna, że góral, budowy zdrowej, silnej i wytrzymałej, przecież cierpi na rozmaite niebezpieczne choroby, jak na trawiącą gorączkę, czerwonkę, choroby narządu oddechowego, gościec, świerzb, a nie rzadko też na przymiot! Góral w chorobie leczy się najwięcej sam opieprzoną silnie wódką, masłem, starem sadłem (im starsze, tem lepsze), słodkim mlekiem i sadłem świstaczem^{*)}¹¹⁾, i smaruje się przytem tłuszczami i wódką; po namaszczeniu wychodzi na gorący piec albo też wchodzi do pieca do środka, aby tłuszcz zmieszany z wódką lepiej wniknął w ciało i sprawił skutek. Jeżeli po zastosowaniu tych leków nie nastąpi polepszenie, wtedy ucieka się do trujących i silnie działających

---

*) Sadło świstacze uważają górale za wszechmocny lek przeciw wszelkim chorobom, jeżeli on nie pomoże, to nic nie pomoże, żaden lek na świecie. Dlatego cena maści dochodzi aż do 4 złotych.

roślin*)¹²⁾. Jeżeli mimo to chory umrze, to pocieszają się tem, że zastosowali wszystko, a choremu już żaden lekarz na świecie nie byłby pomógł (ponieważ było mu oczywiście przeznaczone umrzeć).

Za największą i najmniej uleczalną chorobę, za matkę wszelkich chorób uważają tak zwany u nich gościec¹³⁾; do leczenia go używają różnych amuletów lub też udają się do bab wtajemniczonych w tego rodzaju praktyki¹⁴⁾. Baby te przez wymawianie pewnych słów i spełnianie różnych obrzędów, zażegnują czyli wypędzają chorobę. Takie baby bardzo poważają, wynagradzając je dobrze masłem, lnem, pieniędzmi i t. d.

Jeżeli przypadkiem chory wyzdrowieje, musi jeszcze lekarkę osobno wynagrodzić, aby tej chorobie nie dała powrócić. Lecz jeżeli chory w takim leczeniu zginie, mówią „gościec przetrzymał“ t. j. że on gościec przetrzymał czyli zadawnił.

Przy zaślubinach zaraz zawierają umowę. Narzeczony pyta ojca oblubienicy, ile sztuk bydła lub ile pieniędzy zamyśla dać córce w posagu. Jeżeli obietnica ojca przypada do myśli starającemu się, to tegoż dnia, zwykle w nocy, zawierają umowę w obecności kilku przyjaciół z obu stron i wzmacniają ją 15 do 20 kwartami gorzałki. W razie, gdy się jedna strona cofnie, obowiązana jest te i wszystkie inne wydatki zwrócić,

Przy zaręczynach i zaślubinach zdarzają się błazeństwa, przechodzące w najniesmaczniejsze, najlichsze¹⁵⁾ prawie nie do wiary. Przytoczę tu tylko jeden przykład: W dniu zaślubin po powrocie z kościoła do domu, wprowadzają zgromadzone tam kobiety narzeczoną do stajni, stodoły lub w inne miejsce zdala od mężczyzn. Tu sadzają ją na niski stołeczek albo na wiązkę słomy i tak długo szarpia za szyję i głowę, że aż jej oczy zachodzą łzami; potem ją oczepiają, podczas gdy inne kobiety przygotowują gorącą gorzałkę z masłem i piją ją same bez udziału mężczyzn. Oczepioną tym sposobem oblubienicę wprowadzają kobiety do izby, przedstawiają panu młodemu, zwracając się do niej z rozmaitemi pytaniami, sadzają za stół, następnie obdarzają ją goście weselni kilkoma groszami. Po tem obdarowaniu wnoszą potrawy, które znikają i przepadają w okamgnieniu.

Górale, a zwłaszcza górali pilnie uczęszczają do kościoła, szczególnie w dni świąteczne, a do tego przygotowują się w przededniu i zjawiają się w najprzedniejszym białym odzieniu¹⁶⁾.

Posty zachowują ściśle i nigdy ich nie zaniedbują, ale za to ebz skrupułu okradają się nawzajem lub wyrządzają sobie szkody.

---

*) „nietota“, „liszczy korzeń“.

Zabobony tak jak u wszystkich ludów zacofanych w oświecenie są rozpowszechnione. Wierzą w czarownice, których psoty odbijają się przedewszystkiem na bydłe, na mleku i na wyrobie masła; wierzą w zjawiska duchów szczególnie rodziców, przyjaciół i t. d.¹⁷⁾

Lubią przepowiednie i radzą się ich zwłaszcza w przypadkach złodziejstwa lub innego nieszczęścia.

Na śmierć są obojętni; rzadko ojciec opłakuje dziecko, mąż żonę i naodwrot. Raczej małżeństwo cieszy się ze śmierci jednego z dwojga, byle tylko coś zyskać na powtórny ślubie. Również cieszy się brat i siostra ze śmierci rodzeństwa, aby więcej odziedziczyć¹⁸⁾.

O ile góral tutejszy wydaje się być usposobienia dobrodusznego, przyjacielskiego, o tyle jest on przytem chytry, przebiegły i mściwy. Nawet przebaczywszy dawno wyrządzoną sobie zniewagę, stara się przy danej sposobności nie zapomnieć jej i pomścić.

Jeżeli sam nie może tego zrobić, to najmuje sobie pomocników albo przekazuje dzieciom wykonanie. Złośliwość nawet posuwa daleko, a były przypadki, że mszczono się podpalaniem.

Jeżeli góral poczuwa się do winy i znajdzie się prócz tego w rękach sprawiedliwości, jest wtedy łagodny, dobroduszny, jak wilk w dole, pełzający i pokorny. Lecz na wolności w lesie zebrani górale są grubiańscy, butni, zuchwali i hardzi, a także skłonni do rozlewu krwi. Słów obelżywych mają dosyć, a poprzędzają one zazwyczaj bijatykę.

Nadzwyczajną trwogę czuje góral przed stanem żołnierskim¹⁹⁾. Aby go uniknąć kaleczy sobie ręce i nogi i obrzyna uszy. Przy poborze wojskowym podaje przeróżne choroby i przekrzywia ciało w rozmaite postaci i zapuszcza kołtun. Ojczyznę kocha bardzo. Żołnierze posiłkują w wojsku i którzyby mogli w obcym kraju w służbie lub też w zakładzie inwalidów wyżyć, wracają do ojczyzny. Wróciwszy do domu, jest góral tym samym, jakim był przed wstąpieniem do wojska; żyje nędznie chlebem owsianym, zdobytym służbą lub wyżebranym.

Górale z przyrodzenia są dobrymi cieślami, a zdarzają się też nieraz między nimi stolarze. To mają wspólnego z cyganami węgierskimi, że tak jak oni z przyrodzenia są kowalami, ślusarzami i muzykantami i tak samo mają pociąg do kradzieży, przepowiadania i koczownictwa. I rzeczywiście górale mają w lecie wiele pastwisk we wsi oraz polany i hale w górach, które kolejno użytkują i bydłem spaszają²⁰⁾.

Droga do Morskiego Oka.

Wązki chodnik wiodący do Morskiego Oka, wydeptany tylko przez trzody pasących się owiec, był przed r. 1806 znany tylko pasterzom, strzelcom kozic, i kilku korzeniarzom ²¹⁾. Jeszcze r. 1806, gdy Jego c. k. Wysokość arcyksiążę Józef palatyn z kilkoma dostojnikami królestwa węgierskiego w swojej najwyższej obecności zwiedził Morskie Oko, był dostęp do niego bardzo trudny i uciążliwy. Dopiero r. 1811 podczas zwiedzania Tatr przez gubernatora kraju J. Exc. Piotra v. Goes, drogę do Morskiego Oka wiodącą, zrobił ówczesny c. k. zarząd nowotarski i doprowadził do stanu jezdnego ²²⁾; jako też i teraz droga ta nie tylko w doskonałym stanie się znajduje, a nawet obecny właściciel ziemski p. Emanuel Homolatsch, gorliwy o dobro publiczne, rozszerzył ją tak, że może uchodzić za jedną z najpewniejszych i najlepszych dróg w stosunku do warunków i właściwości tej okolicy górskiej.

Oprócz wielu rzeczy godnych widzenia, które goście w tych śnieżnych górach tatrzańskich najwięcej odwiedzają i podziwiają, najosobliwszymi są Rybie czyli tak zwane Morskie Oko, Pięć Stawów i dolina Kościelisk ²³⁾.

Morskie Oko ²⁴⁾.

Jest ono zwłaszcza od południa otoczone skałami kończyłymi, niedostępnymi, poprzerzewanymi zielonemi upłazkami (na których dawniej trzymały się kozice, teraz przepłoszone w głębsze okolice górskie, skutkiem częstszego zwiedzania Morskiego Oka). Jeden szczyt tych skał wyobraża postać ludzką, którą zowią starzy, a też i dzisiejsi górale w języku ojczystym „Mniczem“. Obok wypływu z Morskiego Oka, gdzie pstrągi zwłaszcza w pogodny wieczór igrając skaczą w górę, wznosi się piękny, okrągły, romantyczny, zielony pagórek, na którym jego biskupia mość najdosłowniejszy biskup tyński Grzegorz Tomasz Ziegler kazał wystawić krzyż z napisem: „Hic non plus ultra non supra nisi in Cruce Domini Nostri Jesu Christi“ — dnia 29. lipca r. 1823 ²⁵⁾ Morskie Oko ma powierzchnię 56 morgów, 411 □ sążni a głębokie jest na 32 sążni w stronie południowo-zachodniej ²⁶⁾. Przepływają je pełnią ²⁷⁾, co ułatwia uciążliwą drogę do Czarne Stawu.

Obok rozmaitych osobliwości godnych widzenia, warto też posłuchać wystrzału broni a zwłaszcza moździerza; echo jego roz-

*) Podług starego podania miano znaleźć w Morskiem Oku szczątki okrętów i skrzyneczkę z kosztownościami. Ta baśń utrzymuje się aż dotąd między tutejszymi i spiskimi góralami ²⁹⁾. Maneat fides penes auctores.

lega się jak brzmienie odległego gromu lub kilkukrotny wystrzał działowy.

Wypływ z Morskiego Oka jest dosyć obfity, tworzy bystrą rzekę „Białkę“²⁸⁾, która się łączy pod wsią Dębniem z rzeką Dunajcem.

Także ze względu na zasady zdrowotne znajdzie tu tak stary jak schorzały chwile wytchnienia i uciechy, zwłaszcza ci, co cierpią na uciążliwości żołądkowe i trapieni bywają brakiem łaknienia. Wielu, którym nie smakowały w innych kąpielach leczniczych pieczeń ani też inne przysmaki, odzyskało najlepszą chęć do jadła bez pomocy lekarskiej i bez używania gorzkich leków. Zdrowi jednak i dobrze trawiący, co przyszli do Morskiego Oka z pustą torbą, musieli się nieraz uciec do moskala (chleb owsiany) lub resztek chleba. Dlatego najlepsza rada, aby ci co cierpią na brak łaknienia, nic (oprócz starego dobrego wina) ze sobą nie brali, a pili skwapliwie tę czystą wzmacniającą żołądek wodę z Morskiego Oka! Lecz ci, co zawsze mają dobre łaknienie, niech się zaopatrzą w obfity zapas żywności (aby głodu nie cierpieć). Dla wygodnej podróży po Tatrach polecić można następujący przepis:³⁰⁾

Jeżeli zechcesz Tatry zwiedzać z przyjemnością,
Radzęć postąp ostrożnie, z całą przezornością.
Zabierz ze sobą wszystko, czego ci potrzeba —
Nie zapomnij pieczeni, ni wina, ni chleba.
Bo choć chętna, lecz chuda spotka cię gościna,
Mlekiem, miodem nie plynie bowiem Bukowina,
W siano słomę dostatnia, niebogata zbożem,
A przecież trudno jakoś wyżyć słowem Bożem.
Chleba, mięsa, jarzyny nikt ci tu nie sprzeda,
Ani nie podaruje, sam niema, więc nie da.
Nieraz przyjdzie mech pijać, zamiast smacznej kawy,
W miejsce wytwornych lodów, lizać śniegu ławy.
Nie mianuj skąpstwem biedy, która tutaj gości,
Bo skąpstwo znajdziesz raczej pośród obfitości.

. Ale za to :

Nocleg, stajnię, drwa, wodę dostaniesz w gościnie,
Jeśli wody nie lubisz — sam pomyśl o winie!

Si vis permeare carpaticos montes
Hicce loci bib're vinum, et non fontes;
Habeto omnium necessariorum furam,
Accipe tecum panem, vinum, assaturam.
Nam Bukowina non est talis locus
Ubi gratis dari possit cibus atque potus,
Hicce peregrinari non est jocus,
Assam fotumbam denegat dare focus,

Ergo si hic vis iucunde peregrinari,
Debebis de necessariis assidue sollicitari.
Ut vacuo tanisterio non venias,
Sed tibi domi id plene impleas.

Ceterum,

Hospitium, stabula, aquam et ligna
Obtinebis, et alia hospitalitatis signa.

Czarny Staw.

Oddalony od Morskiego Oka na 1.800 kroków na południowschód, ma powierzchni 37 morgów 1.481 □ sążni. To jezioro jest całkowicie zwłaszcza od strony wschodnio-południowej otoczone skałami niedostępnymi w kształcie kotła, nie posiada wcale pstrągów, jak Morskie Oko; woda w niem wydaje się czarną, od czego też nazwane Czarnym Stawem³¹⁾.

Pięć Stawów.

Jeziora zwane „Pięć Stawów“ oddalone są od drogi wiodącej do Morskiego Oka, na pięć godzin; dostęp do nich doliną „Rostoki“ nie jest wprawdzie niebezpieczny, ale z powodu ciągłego podnoszenia się w górę bardzo uciążliwy. Z tych Pięciu Stawów górny bywa jeszcze w lipcu pokryty lodem (nazywają go górale: „Zamarzłe“). Dolny jest osobliwy tak ze względu na znaczne rozmiary, jak również z powodu wielkiego wodospadu, jaki wytwarza.

Anglik Wade Browne z Trinity College Cambridge (który objechał całą Europę, Azję, Egipt) zwiedził te Pięć Stawów dnia 13. listopada 1825 r. w najpiękniejszą, najcieplejszą pogodę, (która w Tatrach jest w tej porze wielką rzadkością). Uczony ten podróżnik przyznał, że gdyby ów wodospad był więcej pionowy (niż jest), to musiałby zająć między największymi wodospadami w Europie pierwsze miejsce^{*)}.

Jezioro, z którego wypływa wodospad, ma powierzchni 40 morgów i 800 □ sążni³²⁾.

Siedm Stawów³³⁾.

Największy z tych „Siedmiu Stawów“ jest Czarny staw o powierzchni 45 morgów 390 □ sążni; zwiedzają je rzadziej niż wyż

---

*) W czasie trwałej posuchy jest ten wodospad nieznaczny, istotnie trud się nie opłaca, aby podejmować tak przykre i męczące stąpanie w górę. *Experientia Illustrissimi Comitit Domini Szembek.*

wymienione. J. E. gubernator galicyjski v. Goes, który r. 1811 zwiedził wszystkie osobliwości Tatr, zadał sobie trud zobaczyć także i te Siedm Stawów.

Na brzegu tego Stawu Czarnego znaleźli juhasi roku 1784 ogromnego niedźwiedzia przechodzącego już w zgniliznę (który z łap wielkich i włosów białych na głowie był podobny do niedźwiedzia białego czyli lodowatego). Głowę tego niedźwiedzia odesłano jako osobliwość do ówczesnego zarządu nowotarskiego.

Prócz opisanych jezior wśród najwyższych gór są jeszcze liczne inne jeziora różnej wielkości, odwiedzane przez kozice, tutaj chętnie się pasące i przez strzelców, polujących na nie (czyli „koziarzy“³⁴).

Dolina Kościelisk³⁵).

Osobliwa tak ze względu na górnictwo³⁶), które tu od kilkuset lat zwłaszcza za osiedlenia się Sasów na Liptowie i Spiszu aż do naszych czasów ze zmiennem szczęściem było uprawiane, jako też ze względu na romantyczne widoki i inne zajmujące szczegóły.

U wejścia i wyjścia ujmują tę dolinę dwie ściany skalne, pomiędzy które przez rzekę Czarny Dunajec wiedzie most drewniany. Przed tą bramą wstępną jest źródło wody najczystszej, bardzo zimnej, krystalowej, które utrzymuje w ciągłym ruchu dwie niedaleko stojące kuźnie i tartak, a nigdy, nawet w największe zimno nie zamarza³⁷). W środku tej doliny, gdzie się wierzchołki skalne wznoszą ponad chmury, jest jaskinia zbójcka, z której zbójcy podług starego podania ludowego podróżnych, jako też innych ludzi, trudniących się kupiectwem z Węgrami podpatrywali, łupili, a w razie oporu nawet zabijali³⁸).

W nowszych czasach szczególnie w okresie nieszczęsnych wojen od r. 1805 do 1817 zaniepokoiła tę okolicę podobna zgraja zbójów, która się nawet dopuszczała wybryków połączonych z męczarniami i zabijaniem. Z dnia na dzień wzrastające i przybierające zuchwalstwo tej zgrai zbójców, zmusiło ówczesny zarząd skarbowy dóbr nowotarskich do wezwania od władzy pomocy wojskowej, która też przybyła wraz z sądem wojennym. Wskutek tego gdy niektórych zbójców z tych zgrai wyłapali i wywieźli, wróciło bezpieczeństwo zupełne, zwłaszcza po nastąpieniu pokoju i nikogo z podróżnych więcej nie niepokojono.

Niedaleko tej jaskini zbójckiej uderza wzrok podróżnego skała w kształcie s o w y, siedzącej na oddzielnym kamieniu i na łup czatującej, którejby nawet sztuka rzeźbiarska nie zdołała wyśmie-

niej przedstawić. W tej zabawce przyrody najwięcej zadziwiającem jest to, że postać sowy z obu stron widziana zawsze pozostaje jednaka i niezmienna³⁹⁾.

Środkiem groźnie pięknych widoków wiedzie podróżnego droga po zielonej polanie do drugiej bramy, w której tak jak i w bramie wstępnej jest most dla przebycia Czarnej Dunajca.

Niedaleko tego wazkiego przejścia znachodzi się podziemna, na wiele sążni długa i wysoka jaskinia, z której wypływa najczystsza woda. W niej są ślady dawnej pracy górniczej, oprócz tego można zauważyć różne znaki hieroglifowe i podpisy nazwisk⁴⁰⁾. Na zewnętrznej ścianie tej jaskini wyrte są setki nazwisk podróżnych na pamiątkę odbytej podróży⁴¹⁾. Zwiedzający tę dolinę wśród takich widoków mogą przedstawić sobie w bujnej wyobraźni dawne dzieje rycerskie, turnieje walczących i ich siedziby.

W końcu ta cudowna dolina ma się jeszcze upiększyć przez to, że właściciel jej p. Emanuel Homolatsch, nadzwyczajny lubownik przyrody i sztuki, zamierza to miejsce zajmujące i ciekawe w Tatrach przyozdobić rozmaitymi budynkami dla zarządu dóbr oraz dla przyjemności i wygody podróżnych.

Kopaliny (minerały).

Jeszcze do dziś dnia wiele prawia bajek o skarbach⁴²⁾, które tu w Tatrach mają w ukryciu spoczywać, o bogatych żyłach złotych i srebrnych, dyamentach, złotych jajach i wielu innych kosztownościach, jakie rzekomo wykopują w pewnych czasach obcy, zwani u tutejszych „cudzoziemcami i czarnoksiężnikami“. Baśnie te mają zwolenników jeszcze i dzisiaj nawet wśród rozsądniejszych ludzi, którzy uwiedzeni bajkami tracą mienie i zdrowie na szukaniu tych ukrytych skarbów, co więcej niektórzy z nich tę głupotę przypłacają życiem. Prawdą w tem wszystkim jest to, że obcych poszukiwaczy złota przynęciły nietylko te rozpowszechnione zabobonne wieści, ale nadto jeszcze pewne książeczki*), zawierające opis tych ukrytych skarbów górskich, które dowcipni żartownisie ku własnej ucieście i zabawie, a na użytek głupców i zabobonnych ludzi wymyślili i przytem drogo sprzedawali.

---

*) Pan Kierezyński, były adjunkt zarządu w Kościeliskach, posiadał jedną taką książeczkę, szukał skarbów tam wskazanych, przegrzebywał Tatry orawskie, a zwłaszcza spiskie, gdzie się te skarby kryć mają. Popadłszy w to szaleństwo nie miał spokoju, aż w końcu na miejscu, gdzie sądził, że skarbu dobędzie, zabił go jeden były górnik, który go śledził.

Górnictwo ⁴³⁾.

Było ono prawdopodobnie już w r. 1142 uprawiane za króla Gejzy II. Tenże sprowadził na Spisz Sasów, którzy się następnie rozszerzyli z tej i z tamtej strony Tatr i postępując za śladami kruszców dostali się aż do wewnętrznych dolin wśród wysokich gór, w końcu nawet do doliny Kościelisk.

Po napadzie Tatarów r. 1241 i po ustąpieniu ich po trzech latach za Beli IV. powołano na nowo Sasów na Węgry dla uprawy kraju zniszczonego i wyludnionego przez pogan i dla wskrzeszenia górnictwa. Najprawdopodobniej jednak górnictwo z tej strony Tatr podniosło się za cesarza i króla Zygmunta, który r. 1412 zastawił 13 miast spiskich ze zamkiem i dobrami lubowelskimi koronie polskiej. Starostowie wspomnianego zamku mieli sobie powierzone otaczać największą pieczę górnictwo zwłaszcza w Tatrach.

W nowszych czasach prowadzili kopalnie zarzucone rodzina Prokopowiczów ze Starej Lubowni (którzy zbudowali liczne budynki potrzebne do górnictwa i mieszkania z wielkim nakładem) jako też pan na Kiszely i Dempko z Liptowa, również Otto ówczesny zarządca kuźnic zakopiańskich i wielu innych mniejszych górników, którzy jednak utopiwszy w tem swoje pieniądze zniszczeni.

Roku 1784 usiłowali te kopalnie naprawić Austriacy pod kierunkiem p. Gotier i Ruschbaky, urzędników górniczych i hutniczych w Witowie. Ludzie z gmin Witów, Dzianisz, Chochołów sprowadzali srebrnicę i iskrzyk ⁴⁴⁾ ze Starej Roboty ⁴⁵⁾ do Kościelisk dla przetapiania po 10 grajcarów za funt. Ponieważ jednak wydatki kopalń nie pozostawały w żadnym stosunku do zysku z wydobytych kruszców, zatem zaniechano górnictwa. Skoro jednak w latach 1810 i 1811 nakazano ogólne poszukiwania kruszców w całym państwie austriackim, robiono i tu w górach jeszcze ostatnie próby, które przecież podobnie się skończyły, jak poprzednie.

Górnictwo tak często podejmowane i znowu zaniechane w Tatrach, przechowało się jeszcze w kopalniach, służących do kuźnic żelaznych Zakopiańskich i Kościeliskich. Kuźnice te założone w ciągu roku 1757 przez starostę p. Richtera, przebyły rozmaite koleje w rękach bądź to rządu, bądź pojedynczych górników. Spotkałby je niechybnie podobny los jak i kopalnie srebra, gdyby nie używano sztuki, gorliwości, dozoru i wytrwałości a przytem ofiar pieniężnych ⁴⁶⁾.

W czasie, gdy Kuźnice pozostawały pod zarządem cesarskim, oddano im do przetopienia lanckorońskie i tynieckie działa wojenne oraz strzelby odebrane poddanym Myślenickim w cenie po 1 $\frac{1}{4}$ grajcara za funt⁴⁷⁾.

Lasy i rośliny.

Lasy Tatr nowotarskich składają się przeważnie ze świerków, niewielu jodeł z przymieszką buków i jaworów⁴⁸⁾, których jednak nie szanowano i prawie całkowicie wytepiono, zwłaszcza w wydziale bukowińskim. Sosny, a szczególnie szlachetny modrzew, który w wielu górach rośnie i dobrze się udaje, tutaj w Tatrach należą do rzadkości. Cis⁴⁹⁾ podług opowiadań starych jeszcze żyjących górali miał być częsty, czego też dowodzą pozostałe pnie, lecz wytepiłi go pasterze owiec na rękojeści do nożów, toporków i na inne narzędzia pasterskie. Tu i ówdzie zdarzające się młode cisy niszczą pasterze na ozdoby do kapeluszy i tym sposobem je tepią. Krzaki, krzewy i inne drzewa liściaste należą do rzadkości.

Tutaj muszę jeszcze wspomnieć o limbie⁵⁰⁾ (*Pinus Cembra*, cedr sybirski), mogącej dochodzić do tysiąca lat wieku. To szlachetne drzewo rośnie w wyższych krainach górskich, pojone śniegiem i mgłą, orzeźwiane wiatrami. Drzewo to z rodzaju szpilkowych dosięga wysokości 80 stóp, a podług opisu Zschokke'go dochodzi wieku tysiąca lat. Szpilki limby podobne są do szpilek sosny, są jednak dłuższe i miększe. Drewno limby w świeżym stanie jest białe, gdy wyschnie jednak staje się brunatne, podobne do drewna jałowca, pachnie tak przyjemnie jak i to, ponieważ zaś nie ima się go żadne robactwo, dlatego używane bywa do wyrobu skrzyń, szuflad, kufrów, bo suknie w nich zabezpieczone są od moli. Z pączków wyrabiają przedni olejek, a z żywicy zdrowotny balsam. Orzeszki podobne w smaku do migdałów jedzą jako łakotki. Szlachetne to drzewo doświadcza kolei innych drzew pożytecznych, to jest, że również jest wytepiane. Tylko w głębszych dolinach i niedostępnych miejscach, dokąd nie sięgnęła ręka niszcząca, zachowało się dotychczas. Ponieważ kwiaty limby nie znoszą późnych mrozów i nie wydają ziarna dojrzałego, ten szlachetny rodzaj drzewa całkowicie tutaj w Tatrach zaginie z czasem.

Co się tyczy ziół, to te okolice tatrzańskie nie były jeszcze przez żadnego botanika porządnie zbadane⁵¹⁾ Wiadomości w tym względzie polegają na pogłoskach i na przelotnych poszukiwaniach, cała wiedza jest dziełem dwu do trzechdniowego badania. Dla dokładnego przebotanizowania tej okolicy górskiej potrzebaby

przez kilka lat badać w lecie te liczne stoki górskie i kotliny, które jako skierowane w różne strony nieba, wydają rozmaite i sobie właściwe zioła. Wspomnę tylko o niewielu przedniejszych ziołach⁵²⁾, które tutejsi i obcy korzeniarze ztąd wynoszą, a mianowicie: Valeriana, Kozłek — Veronica, Przetacznik — Iris silvestris, Kosaciec — Islandicum, Tarczownica islandzka czyli Płucnik — Muscus arboreus, Mech drzewny — Muscus terrestris, Widłak goździsty — Rosa silvestris, Róża — Doronicum, Kozłowiec — Scolopendria, Jęczycza — Sanicula, Zankiel — Lichen epatica, Wątrobowiec — Sambucus montana, Bez — Aconitum, Tojad — Radix vulpina, Liszczy korzeń, Luszczyniec czyli Ostróżka wyniosła — Rhaponticum, Rzewień poncki.

Zwierzęta.

Prócz zajęcy, lisów, sarn, wilków, głuszców i jarząbków, których się wogóle mało napotyka i oprócz niedźwiedzi, które z okolic cieplejszych przybywają, należy wymienić pomiędzy mieszkańcami najwyższych okolic górskich, świstaka (*Mus alpinus*) i kozicę (*Rupicapra*), które jednak też niedługo wyginą⁵³⁾.

Kłusownicy jurgowscy i zakopiańscy, którzy nie przestrzegają wcale czasu ochrony zwierzyny i przez cały rok oprócz miesięcy zimowych ustawicznie prześladują te szlachetne zwierzęta, doprowadzą do zupełnego wygubienia tychże w przeciągu lat kilku. Istotnie jeżeli wkrótce nie ograniczą tej swawoli, to tutaj w Tatrach będzie największą rzadkością zobaczyć kozicę na swobodzie. Następcy nasi widzieć będą to szlachetne zwierzę tatrzańskie tylko na rysunku i będą mogli słusznie się użalać na niedbalstwo poprzedników, którzy wydali to zwierzę na zgubę.

Aby zapobiedz tej karygodnej swawoli, właściciel dóbr N. użył wszelkich środków; wszystkim kłusownikom w obrębie swych dóbr kazał odebrać strzelby i strzedz ich kroków. Lecz drugi właściciel ziemski N. N. uczynił wręcz odwrotnie, wziął tych kłusowników w obronę, pozwala im polować w swoich lasach i ułatwia im możność kłusownictwa w cudzych. W ten sposób wyniszcza się zwierzynę bez myśli o przyszłości, byle tylko zadowolnić swoje podniebienie i samolubstwo.

Tak wskutek tego niezgodnego zapatrywania^{*)} właścicieli ziemskich zupełnie wyginą ci najstarsi gór mieszkańcy⁵⁴⁾.

*) Mille hominum species.

Quot capita, tot sententiae.

Zbójnicy tatrzańscy ⁵⁵⁾.

Pociąg do kradzieży i rozboju jest dziedziczną skłonnością górali. Pierwsi osadnicy tej okolicy byli zbiegami, którzy przed karą uszli w te pustki i żyli z rozboju i kradzieży bydła.

Powstania tak często w Polsce panujące, zamieszki przeszkadzały w poskromieniu tych złoczyńców.

Na polanach otoczonych gęstym ciemnym lasem budowali sobie nory podziemne, zkąd rozpuszczali zagony po sąsiednich Węgrzech i uprowadzali bydło, zwłaszcza owce, które mogli dobrze ukryć w wielkich, gęstych lasach. W ten sposób zwiększył się zasób ich bydła i z nim mogli żyć na tem pustkowiu zdala od ludzi ⁵⁶⁾. W czasie najazdu Szwedów ⁵⁷⁾, których oddział zaszedł w tę okolicę dla odebrania zamku nowotarskiego, próbowało wiele zamożniejszych rodzin z majątkiem schronić się w góry. Co uszło przed mieczem Szwedów, obdarli, zabili i zniszczyli ci rabusie górscy. W tak nieszczęsnych czasach zwiększył się dobrobyt tych zbiegów górskich, którzy się pomału mnożyli i wskutek przyjaznych okoliczności i z pomocą pieniędzy unikali kary.

Tak z niewielu nor powstała wieś Zakopane, która po obecnym roku 1827 posiada 339 liczb domów i 1.998 mieszkańców ⁵⁸⁾.

Dziedziczna namiętność kradzieży i rabunku zachowała się jeszcze do naszych czasów u górali, jakkolwiek w mniejszym stopniu niż u ich poprzedników.

Pięcioletniego chłopca oddają starszemu pasterzowi owiec do pomocy w pasaniu. Uczy się on od tego starszego śpiewać małe krótkie piosenki, mające związek z kradzieżą, a tak przyrodzony pociąg do złodziejstwa jeszcze się podnieca i pobudza. Taki mały złodziej góralczyk zaczyna od nożów, fajek, nie zaniecha żadnej sposobności, byle coś ukraść. Kradną się nawzajem, jeżeli jednak złapią kogoś na kradzieży, to biją go bez litości kawałkiem drzewa, kopią nogami i targają za włosy tak długo, aż nie daje znaku życia. Wtedy pilnują go, jeżeli jednak okładany w ten sposób nie wstanie sam w jakie pół godziny, podnoszą go, stawiają na nogi i przemocą prowadzą do wójty, który go sądzi i skazuje na zapłacenie 5, 10 do 15 półkwaterek wódki stosownie do rozmiarów i rodzaju popełnionej kradzieży.

Przywykli do wolnego, swobodnego życia pasterskiego, szli górale za służbą do sąsiednich Węgier. Tu zbierali się parobcy góralscy, tworzyli t. zw. „towarzystwo“, obierali z pośród siebie najśmielszego, najsilniejszego i najzgrabniejszego za wodza „harnasia“, który we wszystkich przedsięwzięciach powinien stawać

na czele ⁶⁹⁾. On załatwiał sprzeczki między nimi, nakazywał posłuszeństwo i rozdzielał łupy.

W ten sposób powstały tutejsze zgraje zbójckie, które niepokoiły okolice przez lat wiele i dopuszczały się licznych okropności, łupiestw i zabójstw, o czym opowiadanie oddaje p. Blumenfeldowi ⁶⁰⁾, który przez 22 lat prześladował tę tłuszcę zbójcką często z narażeniem życia i wielu z nich oddał w ręce sprawiedliwości *).

Skała Siwa ⁶¹⁾ niedaleko granicy orawskiej, należąca do państwa Czarnodunajeckiego, zasługuje na wzmiankę z tego względu, że w r. 1785 zastrzelił koziarz, strzelec kozic, gnieźdzącego się tam orła, właśnie w chwili, gdy zjadał dziecko, porwane gdzieś w nieznanej okolicy. Ten potwór okropny spadł z wysokości 80 sążni ze skały wraz z dzieckiem już prawie zjedzonem i przez długie lata zachowywano go ku wspomnieniu owego zdarzenia.

Dalej powyżej stoi „p o d H u t a m i” ⁶²⁾ krzyż z tablicą i napisem na pamiątkę zastrzelonego przez zbójników wójta witowskiego nazwiskiem Andrzej Siuty.

Opowiadanie Blumenfelda o zbójnikach.

§. I.

Gdym dnia 16. lipca 1809 r. w nocy śledził zbiegów z wojska i przed poborem, napotkałem w jednej szopie na rzeczonej polanie „pod Hutami” zgraję zbójników, złożoną z dziewięciu ludzi dobrze zbrojnych w noże, pistolety i strzelby. Zgraję tę, choć nie wsparty dostateczną ilością ludzi opatrzonych w broń, zaczępiłem bez wahania nierówną siłą (ponieważ mnie wszyscy opuścili i uciekli). W bitce padło z obu stron z 50 strażów. Wójt witowski, który mi dotrzymywał towarzystwa, padł zastrzelony, a ja sam i leśny odebraliśmy rany. Ze strony przeciwnej raniłem w piersi z dubeltówki jednego zbója, który odłączył się od zgrai i więcej się nie pokazał. Ja sam opuszczony przez wszystkich schroniłem się dzięki ciemnej nocy do przeciwległego lasu, skąd dopiero na drugi dzień rano wśród ogromnych uciążliwości wróciłem do domu, do Witowa.

Od niepamiętnych czasów były Tatry, jak każde góry graniczne, najpewniejszym schronieniem dla tłuszczy zbójckich. Wszystkie sposoby dotąd używane, aby wytępić tę zbieraninę,

---

*) v. Blumenfeld, c. k. leśniczy kameralny w Witowie i Poroninie.

były daremne wobec tych jam górskich, rozpadlin i ukrytych jaskiń. Ja odważyłem się ścigać tę hołotę zbójcejką nie zaniedbując przytem obowiązków moich leśniczowskich.

§. 2.

R. 1805 napadła ta hałastra zbójcejką w lecie w biały dzień zarządcę Kuźnic w Kościeliskach, p. Franciszka Kleina⁶³⁾, w którego domu przebywały właśnie dwie kobiety, rodzina pewna i dziewczynka sześciolletnia^{*)}).

Ci nieproszeni goście wzięli się przedewszystkiem do przetrząśnięcia kobiet i przeszukania wozów. Nie znalazłszy jednak nic oprócz ubrania, zażądali jeść i pić, czego im pod dostatkiem dać musiano.

Nasyceni i podchmieleni kazali grać na dudach⁶⁴⁾, rzucili się na kobiety, porwali je bez zmiłowania i litości do tańca, powalali czarnemi koszulami napojonemi cuchnącem masłem owczem i obcierali sobie czystemi chusteczkami pań pot, spływający z brudnych twarzy. Owe biedne bezbronne stworzenia w przemocy szalonej hałastry zbójcejskiej znosiły wszystko, tylko skarżyły się westchnieniami i łzami. Gdy się do woli natańczyli i nadokazywali, kazali zbójniki z najbliższego szałasów przynieść dwie owce, zarznąć je a mięso ugotować w maśle i słodkim mleku, w wielkim kotle na łące przed domem pana zarządcy. Tymczasem zabawiali się ci napastnicy grą, tańcem, strzelaniem i rozmaitemi figlami.

Po skończonej biesiadzie odprowadzili zbójnicy panie aż na polankę Kirę⁶⁵⁾, gdzie kazali wynieść ze szopy sześć konewek mleka, które ustawili rzędem i strzelili w nie na rozkaz harnasia.

Tym okropnościom musiały się cierpliwie przyglądać blade śmiertelnie kobiety razem z zarządcą Kleinem, który paniom dołąd towarzyszył.

Co się w duszach tych kobiet działo, można sobie wyobrazić, ponieważ bały się ustawicznie krzywdy od tej tłuszczy bezcznej, pijanej, niepoprawnej, przywykłej do wszelkich okrucieństw. Jednak duch opiekuńczy strzegł tych bezbronych, niewinnych istot. Dopiero około godziny szóstej wieczorem opuściło je to po-

---

*) Jedną z tych kobiet była to p. Dawidowa, dzierżawczyni Ludźmierza, druga p. Mikesch'owa, żona byłego zarządcy w Kościeliskach razem ze swoją sześciolletnią córeczką i siostrą, panną. Wskutek tego przerażającego zdarzenia obie panie zachorowały śmiertelnie, a p. Dawidowa zmarła w drugim roku.

rządne towarzystwo. Nie posiadając się z radości pędziły co tchu przez kamienie i piaski, nie bacząc na niebezpieczeństwo upadku.

§. 3.

Zachęceni takimi zabawami zjawili się owi goście jeszcze tego samego lata (19. sierpnia 1805) znowu w Kościeliskach. Zuchwalsi i śmielsi powodzeniem poprzedniem, sprawili zarządcy, nie licząc jadła i napitku, które musiał dawać darmo, jeszcze wielkie szkody w stołach, stołkach i innych sprzętach, a także pościel brudzili, na którą się w pomazanych czarnych koszulach rzucali. Pan zarządca Klein uprzykrzywszy sobie te i inne dawniejsze wybryki, postanowił zuchwałym, śmiałym figlem pozbyć się uciążliwych gości, choćby nawet z narażeniem własnego życia. Aby to postanowienie wykonać szybko i pewnie, czekał na sposobność, która się też nadarzyła zaraz na drugi dzień.

Dnia 20. sierpnia zabawiali się owi górcy goście z robotnikami, których wszystkich wraz z kobietami i dziećmi spędzili do jednej izby. Tańczyli i pili całą noc, dopóki ich nie umorzył sen i pijaństwo; cały dzień nie było widać żywej duszy w Kościeliskach. Nawet hajduk i stróż posłuszni tym zbójom, razem z innymi wyprawiali wszelakie błazeństwa, aż pokonani pijaństwem zasnęli.

Dwu z nich, to jest harnaś i jego zastępcą położyli się w pokoju pana zarządcy na swoich strzelbach^{*)}. Inni dwaj spali w ogrodzie pod oknami domu pana zarządcy, dwaj bawili się z ludźmi w kuchni, a jeden stał na straży przed domem.

Gdy ci czterej spiący popadli w sen głęboki, wydobył pan zarządca dwie swoje strzelby ostro nabite, schowane pod łóżkiem i przysposobił sobie równocześnie ukrytą w słomie, dobrze wyostrzoną szablę; z tą szablą w rękę po zabiciu dwu zbójców spiących w pokoju zamierzał innych dwu w kuchni szybko napaść i nieprzygotowanych do oporu porąbać. Przytem liczył na to, że dwaj spiący w ogrodzie i ów stojący na straży nie stawia mu wcale oporu, ponieważ nagłe podejście i zabicie czterech towarzyszy, tych trzech pozostałych zbójców skłoni do ucieczki lub w razie oporu doprowadzi do śmierci a to zwłaszcza dlatego, że pan zarządca Klein zaopatrzony jeszcze i w inne dobrze nabite

---

^{*)} Każden zbójca był zaopatrzony w strzelbę krótką lub sztuciec, dwa pistolety, nóż kończysty z rękojeścią cिसową, cinpagę, bunkosz (grubą pałkę), pewien zapas prochu i ołowiu⁶⁶⁾.

i celne strzelby, będąc przytem sam dobrym strzelcem, każdego swego strzału był pewien.

Zbójcy śpiący w pokoju byli tak jeden od drugiego oddaleni, że pan zarządca nie mógł dać naraz strzałów obiema rękami do obu, dlatego zatrzymał się, aby być pewniejszym wyniku i rozważał wahając się te bardzo niebezpieczne okoliczności. W tejże chwili weszła jego stara matka z kuchni do pokoju a niewiedząc o zamiśle syna, chwyciła go za nogi zatrwożona i przeszkodziła w wykonaniu zamiaru. W minucie lub jeszcze rychlej byłby padł strzał, a pan Klein żałuje jeszcze do dziś dnia, że nie spełnił swego obmyślanego zamiaru.

Bądź jak bądź była to w każdym razie rzecz nader śmiała i jedno z największych zuchwałstw biorąc na uwagę, że jeden człowiek sobie samemu pozostawiony bez niczyjej pomocy, ważył się naprzeciw siedmiu dobrze uzbrojonym, wściekło śmiałym i pijanym zbójcom *).

§. 4.

Tego samego r. 1805 napadło pana zarządcę Kleina znowu pięciu uzbrojonych zbójców, należących do pierwszej zgrai; szli oni w nocy do Węgier na zimowe leże, i zmusili go do wydania fałszywych świadectw **), przyłożywszy nabite pistolety i grożąc zabiciem.

W czasie wygotowywania tych świadectw wyrażali się zbójcy, że jeżeli nie będą napisane po ich myśli, najpierwszego pana zarządcę podpalą, a potem zgładzą. Pan zarządca Klein (któremu śmiertelny pot twarz zrosił) musiał uleść tej srogiej konieczności i wydać pod ich naciskiem świadectwa, jakich od niego wymagali. Należy dodać, że owych pięciu zbójców, idących na zimowe leże nie było ubranych po zbójceku, ale w zwykłe góralskie szaty.

Mieli jeszcze kilka strzelb przy sobie dla bezpieczeństwa, ponieważ bez nich nie wycisnęliby zapewne świadectw od pana

---

*) Nie byłoby skutecznie chcieć nożem we śnie tych zbójców przebić, ponieważ tak silnych, zwięzłych i kościstych ludzi nie zabiłby jeden cios, a musiałby być wymierzony szybko, aby innym nie dać się ocknąć.

Makowca domieszać do napoju było niepodobna, bo nie nie pili, czego wprawd inni ludzie nie skosztowali.

**) Z tej gromady liczącej 7 ludzi napisałem tylko pięciu zbójom świadectwa; dwaj prawdopodobnie Zakopanie zimowali w lasach orawskich, gdzie się żywili zwierzyną i kradzieżą aż do przyszłego lata. Chłopi orawscy wspierali tych przestępców z bojażni, aby ich nie podpalili, co też dość często się zdarzało.

zarządcy Kleina, który czuł ku nim ogromną zawziętość. O wydaniu tych świadectw doniósł pan zarządca Klein do sądu nowotarskiego i otrzymał na to następujące poświadczenie.

Ex Offo.

In Crimina.

Quod Dominus Franciscus Klein inspector moleaturae Kościeliskensis de aggressionem per quinque praedones in Mense August 1805 eidem illata ad hujatem Praefecturam notitiam dederit, adeoque per id non solum se virum omni laude dignissimum esse comprobaverit, verum etiam ansam apprehendendorum ex his 5 duorum praedonum dederit, qui in mense Septembri 1805 inquisiti iudicialiter recognoverunt eundem Dominum Klein per eosdem ad dictanda falsa ipsis tamen inservientia attestata nimis coactum fuisse, hisce officiosa pro futura eiusdem nefors necessaria legitimatione sit contestatio.

Datum in Jurisdictione Judiciali mixtae politicae Ca ali Neoforiensi.

Neofori die 20. Novembris 1805.

Andreas Grotkowski.

Judex Civilis et Politic.

§. 5.

Roku 1809 zgraja złożona z siedmiu ludzi*) podsłuchiwała przez okno pana zarządcę Kleina między 11 a 12 godziną w nocy, podczas gdy obrachowywał kosztą podróży i przeliczał dwa tysiące złotych reńskich, które odebrał z Orawy za dostawione tamże żelazo. Pan zarządca zobaczywszy tych ludzi, skradających się po pod okna, zgasił świecę, zgarnął pieniądze do papieru, rzucił je ku drzwiom, z kądem podjęła takowe stara jego matka i wyrzuciła przez okno do kuchni.

W chwili, skoro zbójcy drzwi wyłamali i weszli do pokoju, świeca paliła się jak przedtem, a pan zarządca siedział przy stole, jak poprzednio. Pierwsze pytanie, jakie zbójcy zadali, było dlaczego pan zarządca zgasił świecę i gdzie pieniądze, które liczył? Na to on im odrzekł, że zgasił świecę mimowoli przy czyszczeniu jej, a to się zdarza tak często. Pieniądzy zaś żadnych nie liczył, lecz tylko przeglądał papiery, recepty, rachunki (które jeszcze

---

*) Jeden z tych zbójców uwiódł kobietę i kazał sobie wydać świadectwo, jakoby to była jego żona.

teraz leżą na stole). Ale zbójcy nie byli tak głupi, aby uwierzyć tym słowom więcej niż własnym oczom. Dostyc że pieniędzy nie było. Rozjuszeni tem przeszukali stoły, kufry, łóżka, wszystko z nich powyrzucali, a nic nie znalazłszy, zmusili pana zarządcę i jego matkę do poddania się rewizyi; nie znalazłszy zaś i przy nich pieniędzy, poczęli na ostro kłać, srożyć się i grozić. Powoli jednak ułagodził ich pan zarządca dwiema flaszками rosolisu, które przywiózł z Orawy i pieczenia. Skończyło się na tem, że na pamiątkę, iż zostali okpieni i zwiedzeni, strzelili na drugi dzień przez okno do drzwi od pokoju, rozdali wódkę i wino pomiędzy robotników, nie licząc tego, co sami byli rozlali i wypili.

Należało się więc jeszcze cieszyć, mimo, że szkody były wielkie, gdyż tym sposobem uratowane zostały 2.000 zł. i życie zarządcy! Rozwścieczoną bowiem tłuszcę zbójcką, nawykłą do kradzieży, rabunku i mordu, może drobnostka pobudzić do zbrodni*).

§. 6.

Roku 1806 napadła ta sama tłuszcza Kuźnice zakopiańskie, włamała się do prochowni, wydobyła znaczną ilość prochu, a resztę rozrzuciła lub rozdzieliła między swoich stronników. Pili i tańczyli prawie dwa dni w karczmie, tak długo pokąd starczyło wódki. Gdy zaś gospodarzowi wódki przybrało, zapłacono mu nogą w grzbiet.

§. 7.

Roku 1810 napadło ośmiu zbójów szychtarza zakopiańskiego pana Franciszka Valtera podczas wieczerzy. Przedewszystkiem otoczyli złoczyńcy z nabitemi i wymierzonymi strzelbami robotników, pracujących przy wielkim piecu i zastraszyli ich tym sposobem. Dwu zbójów utrzymywało straż przed domem szychtarza i pojmało stróża. Dwaj weszli do pokoju pana Valtera, który jadł wieczerzę i żądali pieniędzy, przyłożywszy pistolety do jego piersi.

Pan Valter wskutek tak nagłego i niespodzianego napadu oniemiał, osłupiał i do tego stopnia stracił głowę, że nie mógł użyć ani broni, ani innych środków ratunku.

---

*) Kuźnice w Kościeliskach były blizkie zaniechania, zwłaszcza r. 1805 gdy mieszkało w nich ledwo kilku robotników. Ludzie ci przeważnie nie pobierający płacy, zadłużeni, zubożali, bojaźliwi i oddani pijaństwu, nie mając nic do stracenia, cieszyli się więcej z przybycia gości z Tatr, niż gości z kraju, ponieważ z pierwszymi razem tańczyli, pili i jedli! Z ich więc strony nie miał co liczyć na pomoc pan zarządca w wygubieniu i pojmaniu owych złoczyńców.

Anioł stróż z nabitemi pistoletami nieodstępował go ani na krok, dwaj zaś zbójcy rozbili kasę i wydobyli z niej sumę 6.500 zł., co razem z ubraniem, zegarkami i innymi sprzętami domowymi uczyniło szkodę na 7.000 złotych reńskich.

§. 8.

Chęć łupieży i mordu u tych zbójów nie wywierała się tylko na ludziach zajętych w Kuźnicach, lecz niemniej i na spokojnych mieszkańcach dalszych miejscowości. Zamiast wielu przypadków przywiodę tylko kilka, które dostatecznie pokazują zuchwałstwo tych zbrodniarzy.

W r. 1813 w październiku napadli zbójce w samym środku wsi Szaflary, mieszkającego tam rewizora obwodowego pana Nottera. Ponieważ dom był zabezpieczony przeciw podobnym napadom a zbójce nie mogli się wdrzeć ani drzwiami ani inną drogą, usiłowali zatem wtargnąć przez okno. Lecz pan rewizor wzbraniał im i tu przystępu szabłą. Rozwścieczeni tem rzucili się nań i zranili go w lewe ramię. Nawet w tym stanie niebezpiecznym bronił się pan rewizor tak długo, aż świtający dzień odpędził złoczyńców*).

§. 9.

R. 1809 dnia 7. lipca napadli zbójcy w nocy we wsi Cichem pod Czarnym Dunajcem na zamożnego wieśniaka Tomasza Tylkę. Męża i żonę rozebrali do naga, związali im ręce i nogi, następnie parzyli ich gorącym smalcem i rozżarzonem żelazem po całym ciele, chcąc temi mękami zmusić ich do wyjawienia, gdzie są schowane pieniądze ⁶⁷⁾).

Podczas zwiedzania Tatr przez J. E. hr. Goes'a, gubernatora Galicyi w r. 1811, przedstawili mu tych ludzi. Jego Ekscelencya i orszak jego dziwili się zaciętości i wytrzymałości ich na męki. Całe bowiem ich ciało od stóp do głowy podobne było do marmurowanego słupa lub do mapy z czerwonymi granicami **).

---

*) Każdy uczciwy i oszczędny człowiek, który na starość zbierał trochę grosza, był w tych nieszczęsnych czasach wojennych istotnie niepełny mienia i życia! Owi złoczyńcy mieli szpiegów celem wywiadywania się o cudzych pieniądzach i majątku.

**) Tych dwoje wśród mąk tak dzielnie wytrwało w swoim zamiarze, że mimo katowania nie wydali miejsca ukrytych pieniędzy, oprócz 20 złotych reńskich monety konwencyjnej, schowanych w worku z owsem.

§. 10.

Ci zbrodniarze byli tak dalece bezczelni i do szaleństwa zuchwali, że nakazali nowotarskiemu c. k. rządcy kameralnemu panu Remier'owi trzymać w pogotowiu pieniądze cesarskie, po które obiecali się zgłosić w jasny dzień*).

Wskutek tego oświadczenia zbojców i aby raz kres położyć bezkarnie uchodzącym zuchwalstwom i zabójstwom, zaprowadzono sąd wojenny, a dla ujęcia tych złoczyńców przeniesiono tutaj komendę kirasyerów lotaryngskich i piechoty augsburskiej.

Te dobitne środki zaprowadziły wprawdzie bezpieczeństwo ogólne, ale tylko na czas krótki. Z odejściem wojska zajęli znowu złoczyńcy swoje dawne schronisko, to jest Tatry.

Dopiero z nastaniem pokoju zapanowało bezpieczeństwo w okolicy tatrzańskiej. Zabrakło teraz zbiegów przed poborem i z wojska, a tem samem i zbojców.

Ilość wszystkich złoczyńców pojmanyh od r. 1805 do 1817 jest umieszczona na ostatniej kartce ⁶⁸⁾.

Właściwości zbójników ⁶⁹⁾.

W nieszczęsnych czasach wojennych były Tatry schroniskiem wszystkich zbiegów, uciekających z wojska, złodziei, łotrów, i nicponiów! Liczne jamy, podziemne jaskinie, głębokie doliny, gęsta kosodrzewina, lasy rozległe wszcz i wzdłuż, stykające się z lasami węgierskimi, utrudniały zasadzki i pochwytanie tych rozmaitych złoczyńców, którzy stawali się przez to coraz śmielsi i natarczywsi! Dawniejsi mieszkańcy tych gór, to jest zbojcy, przewodzą wszystkim złodziejom i zbiegom. Z pośród nich zaciągają do swych zgrai „towarzyszy“; tych, którzy się nie dają zaciągnąć, mocno obijają i jako wrogów z gór wypędzają. Często się zdarza, że złodzieje to jest uciekający przed poborem i zbiegowie dopuszczają się wielu kradzieży i wybryków na rachunek zbójów. Nawet juhasi okradali swych gazdów, zabijali owce i zjadali ser pod płaszczykiem zbójników. Zbójnicy postępują z tak nadzwyczajną ostrożnością, że nie mają się ani jadła ani napoju, poki kto inny nie pokosztował i to dopiero po upływie godziny.

Dwaj z nich muszą zawsze być trzeźwi, to jest harnaś, przewodca i młodszy, który straż trzyma. W pogodę ćwiczą się

---

*) Pan rządcą Remier tak się przeferzył tem uwiadomieniem, że chciał uciekać z kasą do Sącza, mimo że miał straż.

w strzelaniu. Prochu i ołowiu posiadają dosyć. Proch kupują a kule leją ze zrabowanych talerzy. Najniebezpieczniejsze było to, że gdziekolwiek wpadli, tam z nabitemi strzelbami, które im nieraz w rękach wypalały, tańczyli i dokazywali!

Tak wydarzyło się raz u mnie w pokoju, gdzie strzelby popierali, a trzy z nich wstrząśnięte skokami i tańcami upadły i równocześnie wypaliły. Ślady tego zdarzenia widać w mieszkaniu byłego rządcy w Kościeliskach pana Kleina.

Zbóje ci nie pozwalają na siebie patrzeć, a tem mniej zaglądać sobie w twarz. Nie znoszą oni słowa lub miana „zbójnicy“, każą nazywać się „chłopc y“⁷⁰⁾.

Na brak jadła lub napoju nie mogli się skarżyć. Żywili się serem i mięsem. Na szalaśie, dokąd przyszli, zarzynali najtłuszczej-sze owce, dzielili je na dwoje i ze wszystkim to jest z wątroba, płucami i ładnie opłukanemi jelitami warzyli w kotle*). Mięso tak przysposobione zwali zbójnickiem mięsem. Rosołu mało jedli, lecz smarowali nim rzemienie lub koszule. Gdy byli rozweseleni, dzielili się nieraz mięsem z juhasami, lecz ci musieli im za to posługiwać i słuchać ich rozkazów.

Imion swoich chrestnych nie dochowywali, w miejsce tego otrzymywał każdy imię stosownie do budowy ciała i skłonności. Silnego i grubego zwali zwykle Kubą, słabszego Maćkiem, wysokiego, wielkiego Bartkiem, małego Jędrkiem, średniego Józkiem, bojaźliwego Jackiem. Zdatnego i rozumnego zwali Jankiem; to imię też zazwyczaj nosił harnaś⁷¹⁾.

Prawdę owych czynów mogą poświadczyć żyjący dotąd jeszcze ludzie, którzy nieraz przyglądali się tym zdarzeniom. Również świadczą o tem kryminalne akta wiśnickie, wyroki sądowe i listy pochwalne, które dostał pan Blumenfeld za gorliwość w ściganiu tych band zbójnickich z najwyższej kancelaryi dworskiej z dnia 23. marca 1815 roku pod liczbą 4.400⁷²⁾.

OBJAŚNIENIA.

Treść opisu górali tatrzańskich wymaga w wielu miejscach objaśnień. Ponieważ w samym opisie już znajdują się rozmaite przypisy, więc aby nie zacierać znamion pierwowzoru, moje objaśnienia zbieram osobno. Odnosiłniki

---

*) Mięso to gotowali w słodkim mleku i na dwie owce dawali do mleka po pół kwarty masła; już po godzinie było mięso dobrze miękkie i miało słodkawy przyjemny smak.

znaczone liczbami porządkowymi wskazują, do jakich ustępów opisu się stosują.

Uważałem za konieczne w objaśnieniach uwzględnić wszystkie te miejsca opisu, gdzie albo jest widoczna omyłka autora, albo złe spostrzeżenie, dalej gdzie dzisiejszy stan rzeczy jest odmienny, lub też wymaga sama rzecz rozszerzenia i dodatku. Również obchodzą mnie wyrazy wzięte z narzecza górali tatrzańskich, których autor użył wśród opisu, a które wszystkie odznaczyłem osobno. W niektórych miejscach okazała się potrzeba, mimo że autor odpowiedniego wyrazu z narzecza nie podał, wprowadzenia takowego. Ponieważ dzisiaj już wiele wyrazów narzecza podhalańskiego weszło do ogólnego języka naszego (że wspomnę halę, turnię, wierch, upłaz i t. d.), nie zachodzi potrzeba objaśnienia wszystkich wyrazów narzecзовych, chyba że spostrzegam nie dość ściśle określenie znaczenia u piszących o Tatrach, to wówczas objaśniam wedle mego rozumienia najściślej.

Po za tem wszystkie niezrozumiałe wyrazy narzecзовe mają wytłomaczenie znaczenia.

W niektórych miejscach zawartość opisu należało rozszerzyć, aby go uczynić zrozumialszym. Również nieraz mogłem o rzeczy zajmującej przez autora krótko wspomnianej, dodać z własnej wiadomości dopełnienie. Osnowę do tego dały mi spostrzeżenia, zbierane od dawna z ust ludu tatrzańskiego, które kiedyś mam zamiar ogłosić.

W objaśnieniach używam wyrazów góral, góralski, w znaczeniu li tylko polskich górali tatrzańskich czyli Podhalańców.

¹⁾ Autor w całej pracy nie używa nazwy Tatr, z wyjątkiem coś jedynego miejsca, a zamiast tego pisze Karpaty. Ponieważ jest to błędnie i może nawet bałamucić, więc wszędzie zmieniłem miano owo na właściwe. Użycie Karpat w miejsce Tatr pochodzi ztąd, że dawniejsi autorowie piszący o tych górach, a odnosi się to przedewszystkiem do cudzoziemców, unikali właściwej nazwy Tatr, mało znanej, podczas gdy miano Karpat przekazane już przez starożytnych pisarzy (Ptolemeus) było ogólnie rozpowszechnione. Człowiek wykształcony w czasach dawniejszych uważał za więcej uczone nazwy, dla których można było wykazać źródła powag starożytnych geografów, niż przezwiska miejscowe ludowe, pochodzące od „nikczemnego gminu“. Dopiero w naszych czasach wydobyły się na wierch istotne nazwy, będące własnością odwieczną ludu, a przekazaną mu od przodków. Nazwa Tatr odzyskała swoje prawa, Karpaty pozostały nazwiskiem książkowym, ogólnem dla całego układu górskiego, do którego i Tatry należą.

²⁾ Do czyszczenia zębów używają istotnie górale żywicy, wyciekającej z rosnących świerków, mianowicie żywicy barwy różowawej, dosyć gęstej, której poszukują pilnie po lasach. Żują ją zwłaszcza pasterze. Żywica nazywa się u nich smołą.

³⁾ Kapelusze w ostatnich kilkudziesięciu latach zmieniły się znacznie. Dawniej kapelusze miały skrzydła małe, przeciwnie dzisiejsze odznaczają się skrzydłami wielkimi. Jeszcze na fotografiach dawniejszych z lat około roku 60 widać te wązkoskrzydłe „kłobuki“.

Na kapeluszach noszą górale najczęściej „kostki“ czyli właściwie muszelki drobne (*Cypraea moneta*), które sami sobie sprowadzają z nad morza adryatyckiego. Przekupnie takich kostek obrabiają muszelki na kamieniach ściierając wypukłość tak, że następnie powstają otworki, przez które dadzą się kostki nanizać na barwny, zazwyczaj czerwony, powróczeczek wełniany.

Tak nanizane przyszywają na tle wąskiego paska rzemiennego czarnego lub czerwonego. Im drobniejsze kostki, tem droższe, bo więcej ich wyjdzie, niż grubszych. Oprócz kostek noszą też na kapeluszach, choć rzadko, wstążki czerwone, zielone, lub łańcuszki, ostatnie juhasi, którzy wogóle lubują się w łańcuszkach, więc miewają je u fajeczek, spinek, przetyczek do fajki.

Za przepaskę u kapelusza zakładają chętnie pióra orle, sokole, cietrzewie, kogucie; juhasi rozmaite kwiaty halne lub kistki limbiny, dawniej gałązki cisowe (pokąd cis prawie zupełnie nie wyginął).

Kostki noszone na kapeluszach pochodzą od muszli porcelanowej *Cypraea moneta*, żyjącej w morzu czerwonym i indyjskiem. Muszla ta w wielu miejscach, a przedewszystkiem w Afryce i u Hindusów stanowi pieniądź zdawkowy. Anglicy sprowadzają muszle owe z Cejlonu i Bombaju całemi beczkami i ztąd wysyłają je do Afryki, gdzie nabywają za nie rozmaite płody tamtejsze. Ponieważ bardzo wielka ilość muszelek przedstawia nieznaczną jednostkę wartości pieniężnej, więc dla ułatwienia w liczeniu niszczą muszelki po sto na sznurek i dopiero takie wianki liczą. Muszla porcelanowa zowie się też kauri w Afryce, po malajsku zaś beya, to znaczy podatek *).

Zważywszy pochodzenie i znaczenie muszel porcelanowych, tem bardziej zadziwiać musi, skąd się wzięły u górali tatrzańskich. Widocznie pochodzą ze wschodu a najpewniej z Adryatyku, gdzie górale sprzedawali płótno zgrzebne swego wyrobu Turkom na żagle, a za to dostawali muszelki niszane w wianki, które następnie stały się ozdobą kapeluszy. Wędrowniacy ta muszelek jest rzeczą nadzwyczaj ciekawą.

Cuha bywa albo biała albo brązowa. Białe noszą górale najbliżej Tatr, lecz i u nich ciemna cuha uchodzi za więcej odświętną; bywa suto ozdabiana obszywkami z sukna czerwonego, złożonemi wielekroć i zszytymi razem i jest droższa i obszerniejsza niż biała. Cuha ciemna nazywa się w wieku XVII. u górali pstra, dzisiaj czarna. W skargach górali tatrzańskich na starostę nowotarskiego Mikołaja Komorowskiego, zanoszonych do króla Zygmunta III. około r. 1630, których odpis posiadam, znajduje się następujący ustęp o cuhach czyli guniach. „Według inwentarza poddani winni byli gunie domowej i pospolitej roboty, lubo białe lubo pstre, w trzecim roku dawać, albo za każdą groszy pięćdziesiąt“.

⁴⁾ Jest tu mowa o torbie tak zwanej juhaskiej, zrobionej z sukna w pasy poprzeczne brunatne, od której po brzegach zwisają dosyć długie fręzle. W takiej torbie pasiatej przynoszą juhasi serki owcze z szalasów na sprzedaż na targi.

⁵⁾ Jak innych właściwości stroju, tak też i spinek coraz mniej noszą górale. Jeżeli noszą, to już bez łańcuszków jak dawniej. Oprócz łańcuszków nosili na szyi drzewiej, po staroświecku nanizane na sznurki mosiężne kulki tak zwane brymbulce, które łączyły się z ową spinką na piersiach, przepiętą trzpieniem przez rozpór koszuli. Zamiast brymbulców nosili też gombice, to jest szkiełka różnobarwne, zdaje się koraliki szklane, podobnie nanizane, lecz w kilka rzędów, i połączone ze spinką na piersiach. O gombicach dzisiaj już zupełnie zapomnieli górale, można tylko dowiedzieć się, że nazywają gombiczką guzik. Tak słyszałem w polskiej wsi spiskiej,

---

*) Szczegóły o muszlach porcelanowych znaleźć można w encyklopedyi niemieckiej Spamera, w życiu zwierząt Brehma, i t. p.

w Żarze. Po słowacku gomba, gombička, gombik znaczy guzik. Gombice opisuje Staszic w dziele: „O ziemiorodztwie Karpatów i innych gór i równin Polski” (w Warszawie 1815, na str. 119) w ten sposób: „Na szyi gąbice (właściwie winno być gombice, bo tak wymawiają gombiczki); to jest kilkanaście szuurek szkiełek rozmaitych, okrągłych, różnej wielkości i różnej farby; czasem mają opustki z gęstych strzępów od góry i od dołu, natkane także rozmaitemi szkiełkami. Takie gąbice spina pod brodą albo jaki kamień z dziurkami, przez które przeciągane sznurki, albo też spręga mosiężna w czworogran zmiennokątny robiona. Z pod tej suto kilka łańcuchów mosiężnych opada mu na piersi. Przy tych wiszą czasem u dołu kamyki różnego kształtu, różnej farby i rozmaitych zabobonnych znaczeń”.

Z opisu tego widać, że istniały nawet jakoweś amulety u górali.

⁶⁾ Pasów nie noszą dzisiaj górale, jedynie starzy górale i bacowie jeszcze je czasem przywdziewają. Pas t. zw. „opasek” bywa bardzo szeroki, spięty na trzy do pięciu sprzączek, ozdobnych, mosiężnych.

⁷⁾ W latach nieurodzajnych, jak mówią „w płone roki, złe, osiadłe” jadali rozmaite zioła, gałązki młode, które przyrządzali na potrawę zwaną „warmus”.

Do takich ziół należą: przedewszystkiem kmin młody, zwany warmusem, od czego i inne zioła przyprawione podobnie zowią się tak samo; dalej szczerbak-sćerbok-hodryk, młode pokrzywy. „Kie są młode pokrzywy, to je bars dobry warmus z tego”.

„Ścérbok — takie liście, po młakach rosną, na jesień scérbok zostrze, zestarze się, dziubie”.

„Hodryk — w owsie rośnie, jak się obstarze, listeczki dziurawe, cérwone, potem zółte”.

„Warmus na początku młody, potem kmin z niego wyrasta”. Ziela te na warmus „zbierali, krążali, gotowali ze solą, masłem lub słoniną”.

Jadali też młode szyszki świerkowe t. zw. majki, również młode gałązki świerkowe, cetynę.

⁸⁾ Basiak był to tytoń węgierski, przemycany przez granicę celną w Tatrach z Węgier. Za przemytnikami basiaku uganiali się po Tatrach strażnicy celni austriacy, zwani od górali „finance”.

Wiele opowiadają o bitkach „financów” z przemytnikami, które często kończyły się śmiertelnie. „Finance” mieszkali w „czartakach” po wsiach granicznych, jak w Chochołowie, w Białce, a ztamtąd urządzali wyprawy w Tatry same. Financeów lub filanców nazywali też habryczarzami, ponieważ tytoń nazywa się habryka, również jogrami, od Jägerstrzelec.

Palenie tytoniu jest bardzo rozpowszechnione u górali, już chłopcy mali lubią fajkę. Najwięcej smakuje góralom tak zwana zapiekaczka, to jest fajka nałożona tytoniem i zagrzana w ogniu na żarzących się węglach.

⁹⁾ Kradzież u górali w stosunku wzajemnym do nich samych jest wogóle rzadką. Mieszkania i zabudowania gospodarskie stoją otworem, a o kradzieży bydlą zupełnie nic nie słysząc. Inaczej się jednak rzecz ma w stosunku do obcych. Wyprawy złodziejskie w dalsze okolice, jak na Spisz, Liptów i Orawę, urządzali dawniej górale bardzo chętnie. Miewały one zakrój zbójcecki lub czasem zwykły rabusiowski. O właściwych zbójnikach będzie mowa dalej.

¹⁰⁾ Tak samo jak dawniej i obecnie mieszczą nieraz górale w izbie mieszkalnej w zimie, lecz tylko bydłatka młode, a to z troskliwości o nie, aby nie zmarzły. Jest to zwyczaj nawet u bogatych gazdów zachowywany.

¹¹⁾ Sadło świstacze posiada nadzwyczajne własności lecznicze w przekonaniu górali. Jest to cudowny lek pomagający w rozlicznych chorobach. Używają go wewnętrznie i zewnętrznie. Piją go ze słodką śmietanką, też w wódce, zewnętrznie zaś smarują wykonywując równocześnie pocierania w rodzaju mięsienia (masowania) i to w chorobach jelit, jamy brzusznej, macicy. Skutkuje naprzykład w „przewróceniu jelit“, w przepuklinach, nazywanych „naruszeniem“, w „madrze“ czyli chorobie macicy, w „oberwaniu“, w „krzypocie“ czyli kaszlu, również w wielu innych słabościach, a nawet ma odmładzać.

Dla pozyskania sadła wykopują świstaki pograżone w śnie zimowym w połowie jesieni, kiedy już chłody i śniegi zapędzą te zwierzęta na leże. Zajmujący się tcm rzemiosłem zowią się świszczarzami, a mają wcale dobry zarobek, ponieważ świstaki są w cenie. Najlepsze sadło zyskuje się ze ścian jelit i sieci jelitowej. Tłuszcz ten nie tężeje, lecz posiada gęstość oliwy, a również barwą jest do niej podobny. Zapach ma silnie woniejący, korzenny, raczej roślinny niż zwierzęcy.

¹²⁾ Nietota i liszczy korzeń są to nazwy góralskie, wymienione przez autora. Nietota jest to widłak wroniec (*Lycopodium Selago* L.); liszczy korzeń, inaczej liszczak, liszczyniec jest to ostróżka wyniosła (*Delphinium elatum* L.).

Liszczy korzeń piją z mlekiem na „usłabienie piersi“. Są jeszcze rozmaite inne zioła używane w celach leczniczych. Litworem czyli arcydziełem lekarskim (*Archangelica officinalis*) rosnącym po dolinach tatrzańskich, mianowicie jego korzeniem, kadzą w „łożnicy“ (tyfus) i w innych ciężkich chorobach izbę i samego chorego. Podobnie gałązkami jałowca obkadzają. Jak i gdzieindziej w Polsce u ludu przykładają liście babki (*Plantago*) na rany, złamania i zwichnięcia kości okrywają liśćmi żywokostu (*Symphytum officinale* L.), różę płatkami kwiatu róży i t. d.

¹³⁾ Gościec ma znaczenie nierównie obszerniejsze, niż w nauce lekarskiej, gdzie po prostu jest nazwą polską reumatyzmu. Jestto nosobienie choroby mieszkające w każdym człowieku, jakby gość niewidzialny, który w razie nieodpowiedniego zachowania się człowieka, względem niego objawia się chorobą i to w przeróżny sposób. Każdy człowiek ma swego gościa, a nawet podług żartobliwych opowiadań strzelców, ma go niedźwiedz, który nietylko z łap tylnich jest podobny do człowieka. Jeżeli nieodpowiedniem postępowaniem gościec się „sprzeciwi“, wówczas natychmiast ujawnia się darcie po kościach, chrostami, kołtunem. Gościec jest bardzo grymaśny, nie wiezieć, co mu będzie nie na rękę. Można naprzykład zjeść jabłko, kiedy gościec tego nie wymagał i choroba gotowa. Albo nawet dziwniejsza przyczyna ruszy gościec, ot po prostu zaskrzypnięcie zmarzłego śniegu w zimie pod nogami.

W okolicy Tatr istotnie gościec w znaczeniu ścisłym lekarskim natotyka się stosunkowo dosyć licznie. Ze wszystkich chorób zdarzających się tutaj, gościec bywa najczęstszą słabością. Usposabiają do tego wpływy zmiennego powietrza górskiego, a również narażanie się ludu górskiego na zmoknięcie, naziębienie, zmoczenie. A ponieważ w następstwie gościa wytwarza się nieraz wada sercowa, wiodąca do niemocy bardzo uciążliwej

i śmiertelnej, nie dziwota więc, że góral nie obejmujący związku przyczynowego chorób, boi się siłą popędu tej słabości.

Powody objawienia się gościa są wielorakie, jak wspominałem. Mówią górale, że gościec się ruszy ze złąknienia, albo z dżwignienia (czyli zerwiska, oberwiska, oberwania się), albo ze zimy, to jest z zaziębnienia. Lekarki wiedzą, czy gościec trzeba leczyć, czy też nie, bo czasem leczenie gościa wychodzi jeszcze na gorsze („gościa nie dał licyć, bo nie wiadomo, jak będzie“). Innym razem należy koniecznie zawczasu wziąć się do leczenia, wyrażają się na przykład o tem tak: trza leczyć, bo jak gościec długo nie leczony, to jest przetrzymany, chory umiera, mówią, że za późno leczyć zaczęli.

¹⁴⁾ Baby lekarki mają nawet sławę daleką. Posiadam list pisany ze wsi z pod Krakowa do wójta w Zakopanem proszący o przysłanie kobiety, która „umie zażegnawać różne kołtuny“. Lekarce należy za trudy leczenia dobrze zapłacić, i to tyle, ile sobie dać każe, bo inaczej mogłaby choroba wrócić. Lekarka leczy w rozmaity sposób, a prawie zawsze z dokładem dziwnych obrzędów, zamawiań i podobnych zabobonów. Przyczyna choroby (etyologia) jest wskazówką, jak się ma ją leczyć. Ta sama choroba może być z uroku rzuconego przez kogoś, z przełknięcia, z oberwania, z zaziębnienia. Lekarka rzuca „wągliki do garcka na wodę“ i żegna ja kociubą w opak; jeżeli urok, to węgliki idą na dno. Wówczas chory ma się napić owej wody z garczką „do trzeciego razu i w opak się utrzyć“.

Raz wlaź chłopu urok popod piersi i wierci, wierci. Poradziła mu kobieta lekarka, aby wszedł do kościoła w kapeluszu, a kto mu kapelusz zdejmie, ten urok na siebie odbierze. I tak się też stało.

To znów na gościec trzeba przykładać na miejsce bolesne „ziem“ lub „kretowiznę“ lub „próchno z pod podłogi od ściany, które jeszcze nigdy słonka nie widziało“.

Lekarka nad chorem odmawia „w opak pacierze, użegna w opak“.

Pewnego górala obierała noga. Lekarka kazała mu „pilno szukać królika, to je zająca howaśnego, zagegłać go nożem pod gardło, a z niego wyjąć flaczki i butlochy na ranę, a przyłożyć nie skuciną (sierścią) ale miezdrem (wewnętrzną stroną skóry, to jest anatomicznie: corium, w polskim języku lekarskim: miazdra).

Na poparzone oczy radziła lekarka wątrobę z wołu warzyć pod przykryciem, aby para nie uciekła; parę na oczy puścić i trzymać.

Lekarki oprócz odczyniania uroków nakazują jeszcze pić rozmaite odwary z ziół, także własny lub cudzy moc, zażywać rozpuszczone sadło świstacze lub smarować się nim i t. d.

Lecznictwo własne ludowe otacza góral nadzwyczajną wiarą. Uduje się do lekarza, doktora medycyny, ale przecież w głębi duszy więcej on dowierza tajemniczej babie. Miałem przykład, że pewien mój znajomy góral po przyjaźni, chcąc mi dać dowód swej życzliwości, udzielał mi rad, jak leczyć taką a taką chorobę, bo mogło mi się to przydać, podług jego mniemania, w mojej praktyce lekarskiej.

¹⁵⁾ Autor sam Niemiec patrząc do tego na nieokiełznany, wesół lud, lubiący się bawić, nie mógł wiele obrzędów weselnych pojąć i zżyma się na ich dzikość. Oczywiście, że wesele jest wybornem polem do objawów wesołości, pijatyki, jak się wyraził góral pewien „na weselu piją, jedzą, bierają się za głowę, az ziem dudni dziwaśka“. Autor opisał oczepiny czyli jak

górale zowią czepowiny. Od družbów wykupują pannę młodą baby, które ją chcą czepić. Potem goście weselni tańczą z panną młodą i dają za to dla niej na talerz pieniądze. „Kto rzuci na talerz, to może wyzwytnąć raz pannę młodą bez izbę, ona dziękuje: Bóg zapłać“.

¹⁶⁾ Na ogół biorąc górale są pobożni, zwłaszcza kobiety, które mają nawet skłonność do pewnego rodzaju sekciarstwa, jak tak zwane Sidziniarki, zwolenniczki gromadnego zbierania się w towarzystwa pobożne; na zebraniach odbywają się nauki nabożne, a członkinie wspierają się nawzajem nawet pieniądze. Obecnie jednakowoż ucichło o owych Sidziniarkach, biorących początek ze wsi Sidziny w Beskidach. Sidziniarki należą zawsze do najpobożniejszych parańianek, a tylko wzmacniają jeszcze swoją pobożność zebraniami, właściwie więc nie są żadną osobną sektą.

Mniej pobożni są górale, aniżeli góralki i zdarzają się wśród nich, zwłaszcza dawniej tak o wiele częściej bywało, nawet bezbożni. Stary góral nie dbał, czy będzie spoczywać na poświęcanej ziemi, bo „czy na Giewoncie, czy na Pęksowym Brzeżku (nazwa miejsca, gdzie cmętarz w Zakopanem) legnie, i tak go tam Pan Bóg znajdzie“. Obecnie jednak już mało takich okazji dawnych czasów Podhala, mających odrębny, własny pogląd na świat i wiarę, a dzisiejszy góral jest pobożny, choć nie tak jak Żmudzin. Posty zachowuje starannie i przestrzega ich, aczkolwiek jest w drodze lub na wycieczce w Tatrach (jak przewodnik z gośćmi zwiedzającymi Tatry).

¹⁷⁾ Istotnie przesady i zabobony są jeszcze bardzo powszechne, jednak w porównaniu z dawniejszymi czasy osłabione.

Czarownice szkodzą bydłu, istnieją przecież sposoby na nie, są na przykład „ziela, aby krowy dojne mieć, aby czarownice nie szkodziły“. Zwłaszcza w życiu pasterskim na hali czary dużo znaczą. Jeden baca może drugiemu bacy „psuć“, „zdole przygnać mleko z jednej hali na drugą, abo pobabrać mleko“. Ale doświadczony baca „wie“, to „się nie da“, ma sposoby na takie czary.

Na hali może też zaszkodzić planetnik, mający władze nad chmurami i sprowadzający podług upodobania chmury, deszcz, gromy. Planetnikiem bywa zwykły człowiek, znający się na czarach tego rodzaju, a nie istota nadprzyrodzona.

Są też rozmaite duchy, dziwożony, strzygi, indzi-baby (jedze), siodła (siodło jestto zhora dusząca we śnie), bogińki, smoki itd., o tych wszystkich jednak już teraz mało słychać. „Teraz to już tak nie słychno o boginkach, jak przódziej“ — mówił mi stary góral.

¹⁸⁾ Wiele pisano o uczuciach ludu góralskiego, zapominając, że uczucia nasamprzód są rzeczą udoskonalenia istoty wewnętrznej człowieka, idącej wespół z wyższem wykształceniem, wychowaniem i cywilizacją, a dalej że objawy uczuć są zupełnie rozmaite u ludu a u nieludu. Jakiegoś zdziwienia, zatrąty uczuć ogólnie biorąc nie można spostrzegać u górali. W stosunku do rozwoju duchowego, do poziomu cywilizacyjnego, uczucia górali są prawidłowe — tak, jak u ogółu ludzi w granicach różnic i właściwości osobniczych. To co w warstwach wyższych kryje się pod pokrywką przyzwyczajenia, tutaj ujawnia się w postaci surowej. Więc zdań jednostek, że jak żona umrze, to przybędzie nowy kołek na krowę w stajni, nie powinno się uogólniać.

Miłość rodziców do dzieci jest żywa, a objawów zaniedbania czasem dzieci pod względem zdrowotnym nie należy brać na karb nieczułości, jak

raczej nieoświecenia. Mąż wprowadzie narzeka żartobliwie na żonę, ale bez porady „swojej“ nie weźmie się do większego przedsięwzięcia i jej oddaje zarobek.

¹⁹⁾ Niechęć do służenia w wojsku jest, a zwłaszcza była dawniej bardzo znaczna. Po rozbiórce Polski górale nieprzywykli do służby wojskowej, i to jeszcze w obcym wojsku, uciekali gromadnie i tworzyli zgraje zbójckie. Przed poborem wojskowym starali się uchronić, udając chorobę. I tak do „odbiórki“ (poboru) „babrali się kredą namoczoną, pili siarkę, albo kwasnicę ze solą“, z czego nabierali bladeści lica. To wsadzali mokry groch po za spodnie, które są, jak wiadomo, zupełnie obeiste; groch pęczniejąc wyciskał pęcherze i nabrzmienia na nogach, podobne do żyłaków. Śpiewki wyrażają niechęć do wojska, na przykład:

„Chowałaś mię matko, jak pszeniczne ziarno,
Teraześ mię dała cesarzowi darmo“.

*   *

„Com się nauciekał, com się zimy namarzył,
Nieszczęsny wojaczek za piecem mię znalazł“.

W wojsku trapiła górala niezmierna tęsknota za górami, więc jak tylko mógł wracał zaraz do domu.

²⁰⁾ Hala jest to miejsce, które da się spasać bydłem lub owcami. Dokąd owca się może wydrapać, dotąd sięga hala. Zazwyczaj hale rozciągają się ponad górną granicą lasów w krainie kosodrzewiny i nawet ponad nią. Ponieważ góral patrzy na Tatry ze stanowiska własnego użytku gospodarskiego, więc jako na pastwiska, przeto nazywa chętnie Tatry wprost halami. Powiedzenie „idę do hal“, znaczy idę do Tatr. W ogóle hale rozciągają się na stokach górskich i na samych grzbietach, gdzie trawnik pokrywa góry, również w wysokich dolinach. Jednakowoż hala może rozpościerać się na równinie nawet pod Tatrami i może być wyjątkowo lasem, w którym wolno pasać bydło. I tak na przykład w Zakopanem pod reglami znachodzi się lesista „hala Krupówki“. Przecież jest to tylko przeniesienie wyrazu z powodu pokrewieństwa znaczenia, że hala znaczy pastwisko, lecz wogóle hala jest miejscem gołem, trawiastem, do paszy zdatnem. W obrębie hali może jeszcze znajdować się polana, która wchodzi w skład hali, ale jest właściwie czemś innem. Polana nasamprzód musi być ogrodzona, jest łąką, którą się kosi, a dopiero potem bywa spasaną.

Polany w zasadzie znajdują się niżej, niż hale, to jest już w krainie leśnej, więc można wogóle określić polanę jako łąkę śródleśną. Zwykle najniższe miejsce hali, obejmującej stoki doliny i samo zagłębienie doliny, w najżyźniejszym miejscu posiada odgradzoną polanę, to też nazwy hali i polany są te same. Na przykład na hali Kondratowej jest polana Kondratowa.

Od hal w obszernem znaczeniu obejmującym Tatry zowie się kraina na północ położona, zamieszkała przez górali polskich, Podhale. Granice Podhala sięgają do granic węgierskich w Tatrach i już północne okolice Tatr, choć zamieszkane też przez polskich górali, jednak w granicach wę-

gierskich, nie należą do Podhala; jest to Spisz*). Podhalanie nazywają siebie góralami, a mieszkańców Polski na równinach, czyli na „dołach“ — Lachami.

Co się tyczy pochodzenia wyrazu „hala“, przytoczę następujące szczegóły. U stykających się z polskimi góralami Słowaków w Tatrach, hala zowie się hola, wyraz bardzo powszechny na całej Słowaczynie górzystej. Osadnicy niemieccy na Spiszu zmienili ten wyraz, o ile przydarzał się w nazwach miejscowych gór na brzmienia: Hole, Holl, Höhlchen (to jest Holka). Pokrewny z holą jest wyraz holica, występujący bardzo często jako nazwa góriska w Tatrach polskich i słowackich, na Słowaczynie i w Beskidach. W Pieninach zmieniła się holica w golicę. Staszic, ów pierwszy polski podróżnik po Tatrach, uderzony częstotliwością nazwy holica, nawet używa jej w znaczeniu całego obszaru doliny w opisie geograficznym Tatr. Mówi o holicy Kełowej, Czarnej, Żabiego, Bielskiej i t. d.

Górale polscy wymawiają hálá, zaś w liczbie mnogiej w drugim przypadku hól, na przykład „do hól“. We wsiach sąsiadujących ze Słowakami już mówią wprost hola. Hala jest to więc hola czyli goła. Łączenie hali z niemieckiem „Halde“**), (kupa kamieni wyrzuconych przed kopalnią, co u górników naszych nazywa się hałdą) jest nieuzasadnione.

W języku urzędowym w powiatach górzystych Galicyi używany jest wyraz halizna, który oznacza przestrzenie pokryte kamieniami i zarosłe z rzadka trawą po górach.

Hali odpowiada w Alpach — die Alpe, Alp, Alm, w Beskidach wschodnich połonina, to jest płonina, płona ziemia.

²¹⁾ Korzeniarzami nazywają ludzi, zbierających zioła i korzenie lecznicze w Tatrach. Będzie o nich mowa później.

²²⁾ Bardzo ważne szczegóły o drodze do Morskiego Oka podaje autor. Z nich dowiadujemy się, kiedy drogę po raz pierwszy zrobiono.

²³⁾ Wówczas czyniono wyprawę do Tatr w ten sposób, że powozem pocztowym przyjeżdżano do Nowego Targu. Ztąd wyruszano najętym wózkiem góralskim na Białą Dunajec, Poronin i Zakopane lub też na Czarny Dunajec, Chochółów, Witów do Kościelisk, a po zwiedzeniu doliny wracano na noc do leśniczówki w Bukowinie, zkąd nazajutrz czyniono wyprawę wózkiem przez Głodówkę do Morskiego Oka — i na tem kończyła się podróż do Tatr. Owa sławna leśniczówka w Bukowinie, opisywana tak często dawniej, obecnie jest zwykłą leśniarką, w której mieszka leśny i utrzymuje tam równocześnie karcznię. W tej leśniczówce bywali wszyscy dawniejsi turyści tatrzańscy, zapisywali tam swoje nazwiska, wiersze rozmaite w książce. Tam też mieszkał Klein, gdy był leśniczym w Bukowinie. Odwiedził go w r. 1827 Sydow podczas swej podróży po Tatrach i opisuje obrazy wiśzące na ścianach, przedstawiające rozmaite przygody ze zbójnikami, może te, w których brał udział sam Klein.

---

*) Spisz piszę wbrew pisowni ogólnie przyjętej w naszym języku przez sz na końcu a nie ż, z powodu że lud polski tak wymawia na Podhalu i na samym Spiszu. Przypadkowe podobieństwo z wyrazem „spiż“ naprowadziło na takąż pismo, jednak najzupełniej mylną. W dawniejszych czasach, gdy Spisz należał do Polski, nieraz pisano u nas Spisz, również język słowacki, a za nim i czeski używa jedynie postaci: Spiš. Zresztą i obce nazwy Spisza popierają to: łacińskie Scepusia, madż. Szépes, niem. Zips.

**) Słownik geograficzny pod wyrazem: Hala.

²⁴) Do opisu Morskiego Oka dodają następujące uwagi. Nasamprzód autor nazywa jezioro to „der Fischsee oder das sogenannte Meeraug (Rybie), zaś górne jezioro „der schwarze See“. Był czas, że usiłowali niektórzy piszący o Tatrach wprowadzić zmianę w powszechnem nazywaniu obu tych jezior. Chcieli oni górne jezioro nazwać Morskiem Okiem, a dolne Rybiem Jeziorem, mieniać nazwę Czarnego Stawu zupełnie mylną. Jednakowoż najdokładniejsze poszukiwania moje wśród ludu, jak również we wszystkich najdawniejszych źródłach, ogłoszonych opisach i pozostających w rękopisie, w aktach urzędowych, wykazały niezbicie, że dolne jezioro nazywa się od początku Rybi Staw albo Rybie, zaś górne Czarny Staw. Drugą nazwą Rybiego Stawu jest Morskie Oko, ale właściwie nazwą dodatkową, pozostałą z czasów tych, gdy wszystkie jeziora tatrzańskie zwały się „morskimi okami“. W miarę, gdy z biegiem czasu przybierały owe „morskie oka“ nazwy szczegółowe, ginęły dawne ogólne miana, aż zaginęły zupełnie, pozostawiając ślad jedynie w dodatkowej nazwie Rybiego Stawu. Dawniej dolne jezioro razem z górnem było Morskiem Okiem, dla odróżnienia dolne większe zwało się „Wielkie Morskie Oko“, a górne mniejsze „Małe Morskie Oko“. Ślad tego pozostał jeszcze w tem, że osadnicy niemieccy ze Spisza owo górne jezioro dotąd zowią Morskiem Okiem (Meerauge), a dolne znowu nazywają Polacy Morskiem Okiem. Ostatecznie dzisiaj dolne jezioro nazywa się „Rybie“, dodatkowo „Morskie Oko“, a górne zawsze tylko „Czarny Staw“. Goście nasłuchawszy się od dziecka o sławnem Morskiem Oku, nazywają chętniej tak to jezioro, aniżeli Rybie. Górale przecież zowią dolne jezioro zazwyczaj „Rybie“, tak mówią o niem między sobą (skąd idziecie? od Rybiego...), tylko w stosunku z gośćmi zachowując nazwę Morskiego Oka.

Autor też wyraża się: Rybie albo tak zwane Morskie Oko i popiera tembardziej powyższe wywody *).

W rękopiśmiennym opisie Tatr, będącym właściwie przewodnikiem prowadzącym do ukrytych w Tatrach skarbów, którego mi udzielił śp. Żegota Pauli, wyraźnie znajduje się ustęp: „Rybi Staw, insi nazywają Morskie Oko, inni Białe Staw“ — „nad nim... Jezioro Czarne“.

²⁵) Autor umieszcza krzyż postawiony przez biskupa tyńskiego Zieglera nad Morskiem Okiem, opisując dokładnie jego położenie. Dzisiaj jednak ów krzyż z resztkami napisu znajduje się nad Czarnym Stawem. Mylą to przecież nie jest z tego powodu, że w wielu innych opisach wyraźnie wymieniał się krzyż ów nad Morskiem Okiem. Widocznie więc krzyż ten przeniesiony został z pierwotnego miejsca nad Morskiem Okiem na inne wyższe stanowisko, to jest na brzeg Czarnego Stawu. O krzyżu biskupa tego nad Morskiem Okiem piszą Sydow **), Ambroży Grabowski ***), Świętopełk brat Żegoty Paulego, „Galicja w obrazach“ ****).

---

*) O nazwie Morskiego Oka pisał mój ojciec dowodząc tak samo. Porównaj: Walery Eljasz. O nazwie Morskiego Oka w Tatrach. Pamiętnik Tow. Tatr. R. 1884 T. IX. Tenże Ueber die Benennung des Tatrasees „Meerauge“ Jahrb. d. Ungar. Karpathen-Vereines X. 1883.

**) Sydow. Bemerkungen auf einer Reise im Jahre 1827 durch die Beskiden... nach den Central-Karpathen 1830 (na str. 233).

***) Ambroży Grabowski. Morskie Oko i Czarny Staw w Tatrach, rozdział X. dzieła jego: „Kraków i jego okolice“. Wydanie drugie. Kraków 1830.

****) W rękopisach po Żegocie Paulim zapisanych Wład. Wisłockiemu, kustoszowi biblioteki Jagiellońskiej, a przez tegoż ofiarowanych bibliotece, znaj-

Najdokładniej opowiada o stanowisku krzyża Ambroży Grabowski, a mianowicie pisze: „Na grobli naturalnej, opasującej Morskie Oko od strony północnej, wznosi się piramida z granitu, w kształcie głowy cukru, okryta krzakami borówki (*Vaccinium myrtillus*). Na szczycie jej postawiono z rozkazu X. Zieglera, biskupa tynieckiego, krzyż z napisem:

Hic non plus ultra, non supra,
Nisi in cruce D. N. J. Chr.

Istnieje nawet inny opis, który objaśnia widok Morskiego Oka i owego krzyża. Mianowicie w „Przyjacielu Ludu“ Leszneńskim z r. 1842^{*)} czytamy, że ponad schroniskiem dla gości odwiedzających Morskie Oko stoi „w oddali chylący się krzyż i pomnik Taaffecto“. Wyobraża też to dokładnie rysunek. W opisie mieści się jednak w dalszym ciągu wzmianka, że ponad Czarnym Stawem jest wprawiony w kamień krzyż z napisem wyniesionym, pochodzący od biskupa Zieglera.

Połączwszy razem te rozmaite podania, można przypuścić z prawdopodobieństwem, że krzyż Zieglera, o którym na pewne wiadomo, iż stał nad Morskiem Okiem, przeniesiono potem około r. 1840 nad Czarny Staw, gdzie go już zastała Łucya z Giedrojców Rautenstrauchowa w r. 1839^{**)}, dalej autor opisu w „Przyjacielu Leszneńskim“ z r. 1842. W miejscu zaś, gdzie stał pierwotnie krzyż żelazny nad Morskiem Okiem, postawiono dla pamięci krzyż drewniany, który wymienia ów opis z Przyjaciela Leszneńskiego.

Rozwodzę się nad stanowiskiem krzyża z tego powodu, że mimo pozornej błahości przedmiotu jest ono ważne. Mianowicie wymienienie krzyża Zieglera nad Morskiem Okiem bywa uważane za błąd, a opisowi, który to podaje, zarzuca się niesłusznie brak wiarygodności, albo znów wnioskuje się fałszywie, że piszący pomięszal nazwy jezior ze sobą, bo krzyż wprawiony w kamień nie mógł się przecież ruszyć. Tymczasem tak było, jak nas źródła przekonywują. Przy tej sposobności dotknę jeszcze pomnika hr. Ludwika Taaffecto, gubernatora Galicji, postawionego przez właściciela tej okolicy Homolacza. Pomnik odlany z żelaza w postaci graniastosłupa prostokątnego z popiersiem również odlanem w rzeźbie okrągłej nie był trwały, bo nie zespolony ani z ludnością miejscową ani z Tatrami. To też powoli uszka dzany zwłaszcza przez młodzież zwiedzającą Tatry, uległ w końcu zupełnemu zniszczeniu, strącony w r. 1848 na dno Morskiego Oka, o czem posiadam nawet doniesienie leśniczego Ferd. Lasara z Bukowiny, który r. 1848 w sierpniu daje znać do zarządu dóbr zakopiańskich, że pomnik ów goście znieśli.

²⁶⁾ Pomiary powierzchni i głębokości jezior tatrzańskich, które podaje autor, są jego pracą. Wiadomości o tem udzielał Klein opisującym Tatry i znajdują się też w wielu dawniejszych pracach, dotyczących tych gór. Zestawiam je tutaj razem i porównyвам z obecnymi wynikami badań.

---

duje się (N. S. 5373) opis wycieczki Józefa Paulego, używającego pseudonimu Świętopełka, do Tatr pod napisem: „Moja podróż do Karpat“ z r. 1830.

^{*)} Pamiętki z Krakowa. Morskie Oko, w Karpatach. Przyjaciel Ludu. Leszno 1842 Rok VIII. Tom II. Nr. 38 str. 298.

^{**)} Miasta, góry i doliny przez Ł. z G. R. Poznań 1844 Tom I., na str. 174.

Przedewszystkiem Morskie Oko mylnie uznał Klein za największe jezioro w Tatrach, gdyż jest niem Wielki Staw.

Podług niego Morskie Oko ma powierzchnię 56 morgów, 411□ sążni a największą głębokość w stronie południowo-zachodniej 32 sążni. Istotnie zaś ma powierzchnię 59 morgów czyli 33 hektary, a głębokość największa wynosi 26 sążni (49·5 metr.)

Czarny Staw — 37 morgów 1481□ sążni (właściwie ma 38 morgów).

Wielki Staw — 40 morgów 800□ sążni (właściwie ma 62·3 morgów).

Czarny Staw Gąsienicowy — 45 morgów 390□ sążni (właściwie ma 41 morgów).

Podług Fryd. Fuchsa*) Klein mierzył Morskie Oko z pełci i wyszuł głębokość 36 sążni wiedeńskich. Zdaje się, że jest to późniejszy pomiar Kleina, gdy już był leśniczym w Bukowinie. Pierwotnie wynalazł Klein głębokość 32 sążni czyli 192 stóp, który to pomiar podał w niniejszym opisie, a również udzielił go razem z pomiarami powierzchni wymienionych jezior Sydowowi, jak o tem sam Sydow w dziele swoim wspomina. Pomiary Kleina przytacza Sydow w swem dziele na str. 230 (powierzchnia Czarne Stawu Gąsienicowego), na str. 233 (powierzchnia i głębokość Morskiego Oka), na str. 236 (powierzchnia Czarne Stawu nad Morskiem Okiem) i na str. 241 (powierzchnia Wielkiego Stawu z Pięciu Polskich).

Jest niewątpliwą zasługą Kleina, że pierwszy zabrał się do pomiarów powierzchni i głębokości jezior tatrzańskich. Pomiary jego długo były jedyne i na nie powoływali się rozmaici autorowie tatrzańscy. Wprawdzie dzisiaj okazują się one błędnymi, jednak trzeba wziąć na uwagę niedostateczność środków, jakimi Klein rozporządzał. Miał wprawdzie pełć sprawioną przez Homolacza, właściciela dóbr zakopiańskich, na Morskiem Oku, ale głębie mierzył zwykłą ołowianką na powrozie, więc pomiar nie mógł być dokładny.

²⁷⁾ Pełć jest to wyraz stary, używany dawniej przez górali tatrzańskich zamiast dzisiejszej tratwy. Po słowacku plť — pełć, tak samo w rodzaju żeńskim. Dembowski w swoim słowniku narzecz podhalan pisze pełť w rodzaju męskim**). Jest to jednak mylnie.

²⁸⁾ Wypływ z Morskiego Oka tworzy potok, zwany nie Białką lecz Rybim Potokiem. Białka powstaje daleko niżej, dopiero we wsi tej nazwy, można jednak uważać, że przystoi ta nazwa rzece po złączeniu się Białej Wody z Rostoką. Za źródłowy potok Białki przyjąć należy tylko Białą Wodę, płynącą z doliny podobnej nazwy, a Rybi Potok jest jedynie dopływem Białej Wody.

Balamuctwo w nazwie Białki stało się przyczyną sporu granicznego o Morskie Oko z Węgrami. Białka będąc graniczną rzeką w dolnym biegu, zaczęła być uważaną przez Węgrów za taką w swym dopływie w Rybim Potoku, który przecież nie jest potokiem źródłowym Białki, którym jest jedynie Biała Woda. Zresztą Białka a Biała Woda jest to sama nazwa, tylko w pierwszym razie skrócona.

²⁹⁾ Łączność Morskiego Oka z morzem w powszechnej była dawniej wierze w Polsce, nawet u wykształconych. Na zamku warszawskim wisiały

---

*) Friedrich: Fuchs Die Central-Karpathen mit den nächsten Voralpen. Pest 1863. Na str. 34

**) Bronisław Dembowski: Słownik gwary podhalskiej. W Krakowie 1894.

belki z okrętu rozbitego na morzu a wyłowionego na Morskiem Oku. Pisze o tem Zejszner *).

Ciekawa rzecz, że Morskie Oko łączono z Morzem Adryatyckiem, a nie z Bałtykiem, jakby przecież oczekiwać wypadało ze względu na wspólność narodową. Sądzę, że zaszły tu następujące okoliczności, które na to wpłynęły. Górale wyrabiali sławne płótno i z niem chodzili na sprzedaż daleko aż nad morze Adryatyckie, gdzie kupowali je od nich na żagle Turcy, dzierżący żeglugę na tem morzu. Ztąd przynieśli górale podanie o łączności z morzem Sinem i kostki muszelek morskich na kapelusze. Nazwa Morskiego Oka powtarza się w wielu miejscach gdzieindziej oprócz Tatr. I tak na Babiej Górze w Beskidach po stronie polskiej, w Pieninach („żyła od Morskiego Oka“), na Słowaczynie, nawet w Karpatach Siedmiogrodzkich są „morskie oka“.

³⁰⁾ Wiersz podał autor po niemiecku i po łacinie. Niemiecki przełożyłem na polski, tutaj dodaje jednak ów zabawny plód w szacie niemieckiej, Zdaje się, że wiersze te były umieszczone w leśniczówce bukowińskiej, o której przedtem wspominałem. Dowodzą dawnego ruchu podróżników do Tatr, który choć nie znaczny w porównaniu z dzisiejszym, przecież liczył zwolenników.

Oto ów wiersz niemiecki:

Willst du mit Vergnügen bereisen die Karpaten,
So höre was dir die Gegend thut anrathen.
Nehme dir mit was du zu dein Bedarf nöthig hast,
Mit allen kannst hier nicht bewirtheet werden als ein Gast.
Denn Bukowina ist nicht der gesegnete Ort,
Wo man einzig leben könnte von Gottes Wort.
Diese raube Gebirgsgegend ist nun einmahl so.
Dass sie nur kümmerlich producirt Heu und Stroh.
Von Brot, Fleisch und Gemüse darfst du gar nicht denken,
Dass man dir verkaufen könnte, oder schenken,
Oft trinken wir Lungenmoos, statt ein Schalen Cafee,
Ausser Gefrorenes ist im Gebirg der Schnee.
Stemple also nicht erprobte Dürftigkeit zum Geitz.
Diesen glaub eher dort zu seyn, wo Korn wächst und Weitz.

Doch aber

Mit Quatier, Stall, Holz, Wasser dürftest versehen seyn,
Willst du kein Wasser trinken, so denke auch auf Wein.

³¹⁾ Podobnie jak Morskie Oko pomierzył też autor Czarny Staw, co do powierzchni. Pomiar ten porównałem z istotnie prawdziwym dzisiejszym pod 26).

³²⁾ Pięć Stawów opisał autor prawdziwie, ale za szczupło. Staw nazwany przez niego „Zamarzle“, jest to najwyższy z Pięciu Zmarzły Staw czyli Zadni albo Podkół. Wspomniany dolny staw jest Wielkim Stawem, jeziorem największem w całych Tatrach. Poczynający się z niego ogromny

---

*) Zejszner. Tatry Polskie. Bibl. Warszawska r. 1849, T. I.

wodospad opisany, ale nie nazwany, jestto owa sławna Sikława Woda (albo krótko Sikława), tak wynoszona przez podróżnika Anglika.

Ów Anglik wyraził zdanie swoje pełne zachwytu nad Sikławą Kleinowi, który opowiadał o tem Sydowowi, jak podaje Sydów w opisie swym na str. 241 (w przypisie). Z dzieła Sydowa powtórzył zdanie Anglika również Fuchs (na str. 278), a potem inni autorowie tatrzańscy.

Pomiar Kleina powierzchni Wielkiego Stawu jest bardzo niedokładny, jak to już wspomniałem poprzednio pod 26).

³³⁾ Odpowiednio do Pięciu Stawów zwano dawniej Stawy Gąsienicowe „Siedm Stawów“. Przecież nazwa niesłuszna, bo jezior tych jest więcej, to też nazwa się nie utrzymała.

³⁴⁾ Strzelców kozic nazywają górale Koziarzami.

³⁵⁾ Dolina Kościelisk była od dawna zwiedzana i podziwiana. Nazwa jej dała powód do łączenia tej okolicy z bajkami o Tatarach, pogromie tych najezdników i ich kościołach. Rzecz to jednak zgoła nieprawdziwa i najmniejszej nie mająca podstawy.

Na początku doliny stał dawniej kościółek, który następnie niszczał, pozbawiony wiernych, jakich dawniej dostarczały miejscowe kuźnice i kopalnie powyżej w górach. Nawet wiadomo, że z kościoła tego sprzęty przeniesiono do kościoła w Chochołowie. Jeszcze pieczęć wsi Kościelisk posiada wyobrażenie kościółka na tle skał. Miejsce po kościele nazywało się „Kościelisko“. Była to polana śródleśna, jakich potem powstało więcej i ztąd to nazywają się dotąd polany, na początku doliny Małe Kościeliska i Stare Kościeliska. Wieś Kościeliska powstała poza obrębem doliny i składa się dotąd z polan rozrzuconych po wzgórzach, to też zamiast nazwy wsi Kościelisk słyszeć można miano Polany, z Polan- z Kościelisk, Polan'arze, Polanianie-Kościeliszczanie. Przymiotnik od Kościelisk u górali brzmi: Kościeliskowy, Kościeliskowa Dolina, Kościeliskowa Woda.

³⁶⁾ Górnictwo po polskiej stronie Tatr nie miało wspólnego z górnictwem na Spiszu, ani z osadnikami niemieckimi tam umieszczonymi przez królów węgierskich. Dolina Kościelisk zajmowała pierwsze miejsce w dziejach górnictwa w Tatrach polskich. Kiedy zaczęto w niej wogóle roboty górnicze, nie wiadomo na pewno. Można się domyślać z różnych powodów, że za Zygmunta Starego były w Kościeliskach urządzenia osobne do otrzymywania złota z piasku za pomocą płuczek. Wielokrotnie odnawiano i znów zarzucano roboty górnicze w górze Ornaku i w przytykającej Starej Robocie. Przywileje wydane dla górników przez Władysława IV., który chciał podnieść górnictwo w Tatrach i wogóle w Polsce, musiały i tutaj oddziaływać ożywczo. Istotne jednak ubóstwo w kruszce było powodem zaniechania robót. Dopiero za Stanisława Augusta podjęto napowrót prace górnicze w Kościeliskach, jak również w innych stronach Tatr, o czem zebrałem szczegółowy materiał w aktach znajdujących się w zbiorach Muzeum XX. Czartoryskich w Krakowie.

³⁷⁾ Dawniejsi i nowsi autorowie tatrzańscy niesłusznie mianują potok płynący z doliny Kościelisk Czarnym Dunajcem. Równem prawem mogłyby się tak samo zwać potok z doliny Chochołowskiej. Są to przecież tylko źródłowe potoki, które dopiero dużo niżej przyjmują nazwę Dunajca Czarnego, właściwie aż w miasteczku Czarnym Dunajcu. Potok w dolinie Kościelisk zowie się Kościeliskową Wodą albo Kirową Wodą od polany Kiry, przez

którą przepływa, tak jak potok w dolinie Chochołowskiej nazywają Chochołowską albo Siwiańską czyli Siwą Wodą od polany Siwej.

Zdrój obfity wody, wybuchający nieopodal od potoku Kościeliskowego, poruszający dawniej kuźnice, nazywa się u górali starych „Zimne źródło“, a w dzisiejszych opisach Tatr „Lodowe źródło“. Mimo nadzwyczajnego chłodu wody nie zamarza, bo rwie się bystro szybkimi falami.

³⁸⁾ Jest tu mowa o jaskiniach, których otwory widnieją wysoko w skałach wapiennych ponad doliną, niby okna i dlatego zwane Zbójnickimi Oknami. Przystęp do tych okien z tyłu ukryty w lesie, był pożądany dla zbójników, którzy tutaj istotnie w dawniejszych czasach przebywali. Opisy z pierwszej ćwiartki wieku obecnego wspominają o dolinie Kościelisk jako o siedlisku zbójców. Jerzy Bogumił Pusz, zwiedzający Tatry w r. 1821, pisze, że Kościeliska są drogą zbójceją, którą dostają się rabusie i przemytnicy przez przełęcz Tomanową do Węgier do Liptowa*).

³⁹⁾ Skała ta nazywa się Sową i jest bardzo dobrze znana gościom zwiedzającym Kościeliska.

⁴⁰⁾ Autor mówi o jaskini u wypływu z pod Pisanej Skały. Widocznie wiadomość o pracy górniczej w głębi tej jaskini w miejscu odgradzonym od świata bystrym prądem potoku, o znakach po ścianach i podpisach — musiał czerpać od naocznych świadków, albowiem istotnie są tam ślady pracy ludzkiej, jak się przekonał Seweryn Goszczyński, a potem też dr. Jan Pawlikowski, z których pierwszy r. 1832, a drugi r. 1879 zwiedzał te czeluście**). Goszczyński opowiada w swoim opisie, że napotkał w głębi jaskini obrobioną belkę drzewa oraz kawałki szkła, jako ślady pobytu ludzi tamże.

Dr. Pawlikowski znalazł w kilku miejscach dno jaskini, przez które płynie bystry strumień, wyłożone pod wodą drzewem, obciążonem kamieniami, aby można było wygodniej stąpać, zaś strop podstemplowany dylami. Opisując to, wyznaje, że rzecz jest zupełnie niewyjaśniona, a tak ciekawa, i że nie chce robić niepewnych przypuszczeń. Otóż mogą zapewnić, że są to ślady ludzi, którzy tutaj szukali skarbów ukrytych, zaklętych przez złe duchy. Podania ludowe, przywiedzione w opisie Goszczyńskiego, mówią, że w głębi w jaskiniach ogromnych napotyka się po długiej wędrówce izbę wielką ozdobioną nadzwyczajnymi kamieniami drogimi a w pośrodku niej jezioro, właściwe źródło Dunajca. Dalej jeszcze idąc wychodzi się na szczyt jakiejś góry. Jednak szperanie po tych pieczarach za skarbami gniewa ducha tam mieszkającego, który ze złości zsyła na dolinę chmury i ulewę

Nie w tem jednym miejscu znać usiłowania górali, aby dotrzeć do zacczarowanych skarbów. W jaskini Bielskiej odkrytej na nowo r. 1880 znaleziono podobnie podpisy poszukiwaczy skarbów po ścianach. Dawniej nie

---

*) Georg Gottlieb Pusch, Geognostisch-bergmännische Reise durch einen Theil der Karpathen, Ober- und Nieder-Ungarn angestellt im Jahre 1821. Leipzig 1824, I., str. 126.

**) Seweryn Goszczyński: Dziennik podróży do Tatrów przez autora Sobótki, Petersburg 1853 (na str. 224). Wyjątki z tej podróży umieszczone były o wiele wcześniej w „Powszechnym Pamiętniku nauk i umiejętności“, wydawanym w Krakowie r. 1835, a również ztąd dostały się do wielu innych czasopism i opisów Tatr.

Dr. Jan Pawlikowski: Podziemne Kościeliska. Pamiętnik Towarzystwa Tatrzńskiego. Rok 1887, Tom XI, Kraków 1887 (str. 40).

domyślałem się, aby wiara w skarby aż dotąd była tak żywa, tymczasem obecnie zebrałem już wiele zajmujących o tem szczegółów, nawet udało mi się zdobyć kilka przewodników rękopiśmiennych. wiodących do skarbów w Tatrach. Dotychczas rok rocznie szukają górale, a nawet przybysze z dalszych stron, którym dostały się w rękę owe przewodniki, ukrytych skarbów. Oczywiście kryją się z tem bardzo, bo do tego nawet zmuszają ich przepisy przewodników. O tej ciekawej rzeczy wspomnę jeszcze poniżej, dowodzi ona w każdym razie, ile zamykają jeszcze w sobie Tatry tajemnie, do których nie łatwo dotrzeć.

⁴¹⁾ Już wówczas kiedy autor spisywał swą pracę, na Skale Pisanej wyryte były setki podpisów gości odwiedzających Kościeliska. Zadziwić musi stosunkowa dawność tego zwyczaju.

W okolicy Skály Pisanej są dwie polany zwane Pisana Polana Niżnia i Wyżnia. Jaki związek tych nazw, trudno powiedzieć. Na podstawie tej, że i gdzieindziej znajdują się nazwy takie jak Pisany Kamień, można przypuścić, iż Pisana Skala nazwana została od właściwości skaliny, z jakiej się składa. Porysowaną i poprzerywaną pręgami skalę nazwano Pisaną. Nadała się ona do zapisywania nazwisk, do czego zachęcało piękne jej położenie i dostępność, i stała się istotnie pisaną, zapisaną. W wielu innych miejscach doliny można znaleźć podpisy na skałach, ale nie w tak znacznej ilości, ku czemu Pisana niezwykle się nadawała.

⁴²⁾ Jak już wspomniałem przy jaskini w Pisanej Skale, podania o skarbach w Tatrach są bardzo dawne i dotychczas cieszą się wielkiem uznaniem. Górale wierzą, że co roku przybywają do Tatr „cudzoziemcy“ rozmaitej narodowości, między którymi zwłaszcza Czesi najwięcej, także Włosi i Niemcy, którzy obławiają się skarbami i do domu z nimi uchodzą. Prócz nich przybywają też i Polacy z równin czyli Lachy w tym samym celu. Podnieceni temi wieściami wychodzą górale w Tatry i szukają pilnie skarbów. Zdarzają się tacy pomiędzy nimi, którzy całe życie trawią na takich poszukiwaniach i do ostatka wierzą święcie, że tylko jakaś nieprzyjazna okoliczność przeszkodziła im w dojściu do celu marzeń. Istotnie oprócz górali zjawiają się w Tatrach ludzie obcy, chodzący za skarbami, co jeszcze bardziej podszyca zabobony.

Poszukiwania odbywają na podstawie wskazówek w książeczkach tajemnych, pisanych ręcznie, o których nie podobna się dowiedzieć.

Mozolne szperanie moje w tym kierunku, uwieńczyło wynalezienie kilku takich książeczek, które w przyszłości postaram się ogłosić. Spisane są po polsku, po polsko-słowacku, też po niemiecku u osadników niemieckich na Spiszu, choć widocznie tłómaczone na niemieckie ze słowiańskich wzorów. Oto ich napisy: 1) Droga na Tatry (pochodzić może z XVII. w.); 2) Opis na góry śnieżne do Żabiego jeziora w Tatrach; 3) Metalognomia. Gdzie są skarby albo Metalle poznać; 4) Wirguta, przez którą wynajdują skarby, kruszce i metalle; 5) Trakt do Tater sprawodliwy (najobszerniejszy rękopis polsko-słowacki, złożony z wielu opisów, z których najdawniejszy podaje rok 1507); 6—8) trzy niemieckie pod podobnym napisem „Unter Richtung die heimliche Schatzkammer Gottes zu Suchen“, najdawniejszy ma rok 1692.

Dotychczas ogłosił Zejszner w pracy swojej „Tatry Polskie“ (Bibl. Warsz. 1849, tom I. str. 550). opis: „Trakt, którędy Włoszy idą in secreto w góry krakowskie zwane Tatry“, o którym mogę dodać, że nale-

zał do rękopismów własności króla Stanisława Leszczyńskiego, zajmującego się alchemią. Drugi opis podał Kopernicki w Pamiętniku Towarzystwa Tatrzańskiego (Rok 1883, tom VIII. Kraków 1883): „Opis gór karpackich albo Tatrów, w których się znajdują skarby, kruszce i drogie kamienie“.

Podług owych opisów istnieją w Tatrach ukryte pokłady kruszców, też drogie kamienie i bajeczne skarby, które Pan Bóg zachował dla ludzi ubogich. Muszą jednak do nich dochodzić za pomocą wiary, modlitwy, zachowania się pobożnego i przez rozmaite znaki, zaklęcia duchów złych, a pomoc dobrych. Prócz kruszców opisy te wymieniają nadzwyczajne skarby, których już nie można odnieść do nadziei górniczych lub alchemicznych, lecz do wiary w czary.

Do tych wskazówek należą jeszcze prątki, czyli rószczyki albo wirguly, dalej osobny strój obrzędowy, zachowywany w nadzwyczajnej tajemnicy.

W przypisie podał Klein wiadomość o jakimś Kierczyńskim, zabitym przez byłego górnik. Jest to ten Kierczyński, którego zabił Wojtek Mardula, a opowiadał o tem obszernie Sabała, co też umieścił Witkiewicz w „Na przełęczy“ (str. 197).

⁴³⁾ Górnictwo w dalszej przeszłości opisuje Klein zupełnie mylnie, tylko dobę nowszą, o której mógł wiedzieć istotne szczegóły, prawdziwie. Prawdopodobnie opowiadał Klein Sydowowi o początkach górnictwa własne domniemanie, które Sydow umieścił w dziele swoim (str. 151), albowiem opisy obu są podobne.

O ile Sasi, czyli właściwie osadnicy niemieccy na Spiszu, jak ich nazywano wogóle, przyczynili się do rozwoju górnictwa w Tatrach spiskich, o tyle nic nie zawazyli w dziejach górnictwa w Tatrach polskich. Górnictwo polskie zaczęło się dawno, bo za Zygmunta Starego były płuczki na złoto w Kościeliskach. Władysław IV. wydał bardzo chwalebne przywileje dla górników w Tatrach, które zachęciły do robót. Szybko jednak zaniechano pracy, bo zysk nie opłacał wydatków. Kruszcze były, ale żyły skąpe i ujęte w twardych skałach. Zarzucone kopalnie odnowił Stanisław August, pod którego przewodem „komisyja do podniesienia przemysłu“ szczerze się zajmowała górnictwem w Tatrach. W archiwum Muzeum XX. Czatortyjskich w Krakowie odnalazłem akta odnoszące się do czynności rzeczzonej komisji. Z nich widać, że pracę zaczęto poważnie. Sprowadzono wywiezionych górników z Saksonii, którzy odnowili stare i założyli nowe banie. Kopalnie te znajdowały się w Ornaku, w Starej Robocie, a także w innych częściach Tatr. Wówczas zaczęto kopać w Jaworzynie koło Kuźnic zakopiańskich. Akta mówią o „Jaworzynie Łuszczkowej“ i o „Hutach Hamernickich“, to jest o dzisiejszej Jaworzynie i Kuźnicach. Nie poprzestając na dawnych kopalniach, zaczęto też szukać nowych i założono je niebawem w kilku miejscach, jak koło Morskiego Oka pod Mnichem.

Za czasów ostatniego starosty Rychtera przetapiano rudę żelazną z Magóry, Małej Łąki i Huciska. Za Homolaczów brano rudę w Magórze, Maturce nad Kościeliskami i w Bobrowcu na Orawie. Nowe kopalnie powstały w Tomanowej. Dziewiątej (w Ornaku) i w Kopkach. Rodzina Prokopowiczów ze Starej Lubowni na Spiszu, którzy też trudnili się górnictwem w Tatrach, pozostawiła ślad swego tutaj pobytu w nazwie polany dawnej, wymienianej w początku wieku XIX., jako Prokopówka albo Prokopowe Pole. Rozciągała się w sąsiedztwie Skibówki na zachodnim końcu Zakopanego.

⁴⁴⁾ Rudę srebrną nazywają górale *śrébelnica* czyli *srebrnica*. Podobnie rudę złotą *złotnica*

Iskrzyk jestto polska nazwa minerałów, zwanych w języku górniczym niemieckim „Kies“, co przyjęli też górnicy polscy i nazywają *kiz*, (słownik Lindego), u górników góralskich zaś *kiza*.

⁴⁵⁾ Stara Robota jest to nazwa doliny pobocznej doliny Chochołowskiej, biorąca początek od tego, że tam najdawniej zaczęto kopać kruszce. Nazwa utrzymała się do dzisiaj w wielu postaciach, jak Starorobociańska Dolina, Kopa, Starorobociański Szczyt, Potok.

W Starej Robocie w stoku Ornaku były kopalnie czynne jeszcze w r. 1794, kiedy tutaj podróżował Hacquet. Wydobywano tam srebro.

⁴⁶⁾ Kuźnice zakopiańskie założone za czasów polskich, istniały już z początkiem XVIII. wieku.

⁴⁷⁾ W Lanckoronie i Tyńcu były dawne zamki polskie zniesione za Austryaków.

⁴⁸⁾ Jawory były dawniej w Tatrach bardzo rozrodzone, tworzyły całe lasy osobne, a góry porośnięte nimi nazywały się jaworzynami, jaworzynkami. Płość tych jaworzyn tak znaczna powoli w miarę ginienia jaworów zniknęła, a obecnie już mało pozostało nazw takich. Jawory wyniszczono do Kuźnic na opał, miejsce ich zajęły przemożne świerki.

⁴⁹⁾ Cis już zupełnie wymarł w Tatrach, a nawet co dziwne wyrodził się do tego stopnia, że już mimo starania w drzewo wyrósć nie chce, zachowując tylko postać krzaka. W dolinach leśnych popod Giewontem, znajdowały się do niedawna pnie cisowe, z których wyrabiano rękojeści do nożów, toporki, laski, bo drewno ma piękną barwę i słojuatość. Obecnie już i te pnie wyniszczono, a zaledwie może w jednym miejscu tylko znachodzi się jedyne drzewko cisu, to jest w dolinie „za Bramą“. Górale objaśniają, że sarny zniszczyły cisy, bo lubiły obłupywać z młodych korę. To jednak nie tłómaczy wcale zniknięcia cisu, który podobnie, jak doświadczają i inne drzewa, wyrodził się i stracił możność istnienia. Modrzew naprzykład właśnie obecnie przeżywa jakieś przesilenie; dorasta ledwo do kilkudziesięciu lat, a potem rzucają się nań porosty i czernie, i ginie. Toteż już go nie sadzą po północnej stronie Tatr na rąbaniskach.

⁵⁰⁾ Limba dosyć przerzedzona znajduje się jeszcze po polskiej stronie Tatr około Morskiego Oka, w dolinie Roztoki, w dolinie Waksmundzkiej, Pańszczycy i w dolinie Kasprowej. W innych dolinach jest już bardzo rzadka, albo zupełnie wytopiona.

Nie jest prawdą, że ziarno limbowe nie dojrzewa i że się sama limba nie zasiewa. Istotnie niszczą ziarno ptaki krzywonosy.

⁵¹⁾ W czasie gdy Klein to pisał, rzeczywiście nie były Tatry polskie dokładnie zbądane pod względem botanicznym. Dzieło botaniczne Wahlenberga, sławnego botanika szwedzkiego, obejmowało tylko Tatry w obrębie Węgier, z polskich zaledwie częsteczkę.

⁵²⁾ Tak zwani w Tatrach Korzeniarze chodzą po górach i zbierają zioła lecznicze do aptek lub dla sprzedawania wprost ludziom chorym lub wiejskim lekarzom. Na Spiszu nazywają osadnicy niemieccy korzeniarzy „Wurzelgräber“. Pasterze ich nie lubią, patrzą na nich z ukosa, że z hal wynoszą zarobek i dziurawią trawniki wykopując zioła z korzeniami. Na polanie Waksmundzkiej opowiadał mi baba o korzeniarzu, który „pięknie przewracał tu sytko“ (wszystko), to jest zgrzebał wszędzie ziemię po hali

kopiąc korzenie, jakie potem „sprzedaje po jarmakach babom“ (to jest lekarkom).

Zioła zbierane przez korzeniarzy oznaczył autor po łacinie i po niemiecku, a podług tych nazw odszukałem odpowiednie polskie. Kolejno następują:

Kozłek = *Valeriana* = Valeriana.

Przetacznik = *Veronica* = Ehrenpreis.

Kosaciec = *Iris silvestris* = Veichlwurzel.

Tarczownica islandzka czyli u górali płucnik = *Lichen islandicum* = Lungenmoos, odwar klejki piją na kaszel.

Mech drzewny = *Muscus arboreus* = Baummoos; jaki to właściwie gatunek mehu, niewiadamo, może raczej porost brodaty po drzewach rosnący (*Usnea barbata*), którym się żywią kozice w zimie.

Widłak goździsty = *Muscus terrestris*, właściwie dzisiaj zwany *Lycopodium clavatum* L. = Bärlappe.

Róża = *Rosa silvestris*, może to ma być *Rosa rubiginosa* L., rosnąca po lasach, = Waldrose.

Kozłowiec = *Doronicum*, właściwie *Aronicum Clusii* = Gemsenwurzel. Uważają go górale za wzmacniający lek, zwłaszcza w spinaniu się po turniach. Wierzą, że kozice wyszukują chętnie kozłowiec i zjadają korzenie, które im mają przysparzać sił w pięciu się w górę. Od kozic też pochodzi góralska tej rośliny nazwa: kozłowiec.

Języczycza = *Scolopendrium* = Hirschzunge.

Zankiel = *Sanicula* = Sanikel.

Wątrobowiec = *Lichen hepatica* = Steinleberkraut.

Bez = *Sambucus montana* może *S. nigra* L., czyli Bez czarny, z którego stanowią lek Flores et baccae Sambuci = Wilder Hölzlunder.

Tojad, u górali zwany omiag = *Aconitum*, zapewne *A. Napellus* L. czyli Tojad mordownik = Eisenhüttel.

Ostróżka wyniosła, po góralsku Liszczy korzeń, Liszczy-niee, Liszczak = *Radix vulpina* właściwie *Delphinium elatum* L. = Fuchswurzel.

Rzewień poncki = *Rhaponticum* właściwie *Rheum Rhaponticum* = Gebirgs Rhebarbara. Ta roślina nierośnie w Tatrach, widocznie inna za nią uchodziła. Korzeń rzewienia ponckiego dawniej był używany tak jak dzisiaj korzeń właściwego leczniczego rzewienia. Najpewniej zbierali korzeniarze jako rzewień poncki inną roślinę, a mianowicie szczaw balny (*Rumex alpinus*). Korzenie szczawiu balnego ususzone dają bowiem tak zwane korzenie rzewienia mniszego — *radix Rhei monachorum* — które były dawniej surowcem prawdziwego rzewienia leczniczego, a obecnie używają ich tylko jeszcze w weterynarstwie.

⁵³⁾ Pomiedzy grubszą zwierzyną nie wymienia Klein rysia, który zachodzi aż w turnie, a w ostatnich czasach nawet się dosyć często pojawia. Świstak tylko dawniej nazywał się po łacinie *Mus alpinus*, jak Klein też podaje, dzisiaj *Arctomys Marmotta*.

⁵⁴⁾ Kozice i świstaki były bardzo przetrzebione już w początku naszego stulecia, co widać z opisu autora. Zwłaszcza kłusownicy Jurgowscy i Zakopiadscy niszczyli te zwierzęta. W Jurgowie znany był Janek, sławny koziaż i świszczarz, którego już jako starca opisuje Fuchs (str. 132).

Ów Jánek, zwany Kasin Jánek albo też Łysy Jánek, wyniszczył mnóstwo kozic w Tatrach, a był wybornym strzelcem. Znał go również już jako starca przeszło siedmdziesięcioletniego Zejszner w r. 1851, ale jeszcze uganiającego za kozicami (Spiż, Bibl. Warsz. 1854, T. III, str. 11).

W latach około roku 1860 należało do rzadkości spotkać kozice w Tatrach, a kierdel z kilkunastu kozic złożony wyjątkowo można było zobaczyć. Ustawa zabraniająca zabijania kozic i świstaków, wydana przez Sejm galicyjski r. 1869 powstrzymała kłusownictwo tak, że obecnie są to zwierzęta liczne w całych Tatrach, a przepowiednie Kleina o zatracie zupełnej kozic i świstaków nie sprawdziły się na szczęście.

⁵⁵⁾ Bardzo ważne szczegóły o zbójnikach tatrzańskich podaje Klein. Dotychczas były znane skłonności górali do „chodzenia na zbój” więcej z domniemywań i opowiadań, niż z naocznego świadectwa. Zbójnicy żyli od dawna w Tatrach. Postać Janosika, ubrana przelicznymi podaniami i żyjąca do dzisiaj w ustach ludu na Podhalu i Słowaczynie, nie jest urojona, jak sądzą niektórzy piszący o Tatrach.

Janosik wystąpił jako zbójnik w r. 1711 na Liptowie pod Tatrami. Z początku przystał do już istniejącego „towarzystwa” Tomka Uherczyka, potem jednak sam został naczelnikiem zbójników i hulał po Węgrzech, Polsce, Śląsku i Morawie przez dwa lata. Schwytyany i przed liptowski sąd stoliczny w Swatym Mikołaszu stawiony, stracony został w roku 1713. W aktach sądowych nazwany jest: „agilis Georgius Janosich Tyarchoviensis, latrouum et praedonum antesignanus”, to jest ostrożny Juro Janosik z Tiarchowej. naczelnik łotrów i zbójników. W śledztwie oddany na męki, obwieszon został koło miasta Swatego Mikołasza. W niedługi czas zrodziły się wśród ludu podtatrzańskiego słowackiego i polskiego niezliczone opowiadania o sławnym Janosiku, który urosł na bohatera biednego ludu wiejskiego, bohatera prześladowanego przez panów i nawet zgłodzonego przez nich zbyt pospiesznie wbrew woli cesarza, co wyrok sądowy odwołał i zamienił go na powinność wystawienia pułku wojska od Janosika. Lud wierzy nawet, że dotąd płacą panowie liptowscy do skarbu cesarskiego karę pieniężną za stracenie pospieszne Janosika. Piosnki mówią, że Janosik bogatym brał a chudobnym dawał, że wspierał zwłaszcza szczerdże żaków, pieniędzmi i suknem, które im odmierzał od buka do buka.

Janosik, „zbójnicki hetman” zginął, ale zbójnictwo kwitnęło dalej. W Cieszynie, Żywcu, Nowym Sączu tracono wiele ze zbójników, którzy przycichali zrazu, lecz w przyjaznych okolicznościach na nowo rozpuszczali zagony. Po rozbiorze Polski uciekali górale gromadnie „na zbój”, unikając znienawidzonej służby w wojsku austriackiem. Czas ten rozwielił się zbójników w Tatrach, opisuje właśnie Klein. Pomału jednak poskromiło wojsko osobno tutaj wysyłane i surowe kary zbójników tatrzańskich — tak, że Goszczyński *) w r. 1832 już ich nie zastał w Tatrach.

Potem pojawiali się jeszcze zbójnicy, ale jedynie pojedynczo i niebawem dostawali się do więzienia. Urok zbójnictwa jako bohaterstwa ginął, lecz przecież pociągał młode umysły góralskie ku sobie, bo przed mniej więcej piętnastu laty spróbowali juhasi w doliny Pańszczycy urządzić napad

*) Dziennik podróży do Tatrów.

na gości wracających z Krzyżnego. Ciężko jednak za to odpokutowali i dzisiaj słyszeć tylko można westchnienia w pieśniach, tęskniące za dawnymi czasy, jak np.:

Ej zahuczały góry,
Ej zahuczały lasy —
Ej kieby się wróciły
Nasze dawne czasy!

⁵⁶⁾ Mimo że w dawnych czasach trudnili się górale zbójnictwem powszechnie, przecież zaludnianie Podhala odbywało się podobnie jak w całej Polsce, tylko co do czasu o wiele później, za pomocą osadzenia na prawie polskiem lub niemieckiem. To też nie można potwierdzić zdania autora, że ludność Podhala powstała ze zbójców.

⁵⁷⁾ Szwedzi w czasie najazdu swego dotarli aż na Podhale. W r. 1655 spalili fargę w Nowym Targu i rozpuścili zagony dalej ku Tatrom. Wówczas jednak lud góralski powstał w obronie króla Jana Kazimierza przeciw najeźdźnikom. Są tego ślady oprócz w podaniach ludowych, także w dziejach *). Poseł od cesarza niemieckiego ubrany po cudzoziemsku, ledwo się obronił od podejrzenia, że jest Szwedem, gdy jechał z Węgier do Polski przez Nowy Targ.

Wówczas to odbyła się nawet jakaś bitwa górali ze Szwedami na Podhalu, zakończona pogromem najeźdźników. Tutaj leży źródło opowiadań kłęski nieprzyjaciół, których nieświadomi dziejów Podhala nazwali Tatarami. Jakiś wódz Szwedów poległ pod Nowym Targiem, pochowany na górze nad Szaflarami, która od niego zowie się dotąd Raniszborkiem.

⁵⁸⁾ Początek Zakopanego jest nieco inny, bo od zbójów nie mogła powstać osada.

Pierwotnie w obrębie dzisiejszego Zakopanego, mieszkańcy dawniejszych osad na Podhalu mieli swoje pastwiska na polanach wyrobionych z lasu czyli na tak zwanych wyrobiskach. Stawiali tam też zabudowania dla bydła i dla siebie na porę letnią zwane letnikami. Powoli zaczęli zimować przekonawszy się, że klimat jest przyjazny. Przywilej osadniczy dla Zakopanego wydał król Stefan Batory r. 1578.

W czasach, o których pisze Klein, oddawali się Zakopianie zbójnictwu istotnie bardzo powszechnie. Pusz **) podróżujący w r. 1821 zapewnia, że w Zakopanem niema domu, z któregoby przynajmniej jeden człowiek nie siedział w więzieniu za kradzież lub rozbój, do czego nakłaniało sąsiedztwo niedostępnych gór, stosunki z zbójnikami na Węgrzech i ubóstwo górali.

W tem miejscu swego opisu Klein dodaje, że „w obecnym r. 1827“, z czego okazuje się rok, w którym powstała ta jego praca. Również w tym samym roku podróżował po Tatrach Sydow, który poznał się z Kleinem i od niego otrzymał wiele wiadomości o Tatrach, to też w niektórych ustępach opisu Kleina i książki Sydowa da się wyszukać podobieństwo, jak na przykład w przedstawieniu dziejów górnictwa w Tatrach.

---

*) Walewski, „Historja wyzwolenia Polski za Jana Kazimierza.

**) Tytuł dzieła pod 38). O zbójnikach zakopiańskich pisze Pusz w swem dziele na str. 156.

⁵⁹⁾ Naczelnik zbójników „harnaś” zowie się czasem w piosnkach góralskich hetmanem.

Np.: „Janosik, Janosik, zbójnicki hetmanie !

⁶⁰⁾ Odtąd zaczyna się opowiadanie Blumenfelda. Ignacy Franciszek Blumenfeld był leśniczym za kamery w Witowie i Poroninie. Od niego pochodzi mała kapliczka murowana, wzniesiona w r. 1817, stojąca w Poroninie koło mostu na Poroncu, jak napis wskazuje *).

Już w końcu przeszłego wieku był Blumenfeld leśniczym kameralnym na Podhalu, bo dowodzi tego wzmianka, że przez 22 lat prześladował zbójników, a koniec opowiadania jego przypada na czas około roku 1815.

⁶¹⁾ Skała Siwa u wstępu do doliny Chochołowskiej ponad potokiem stromo wznosząca się, bywa nieraz siedliskiem orłów, które gnieźdzą się w Tatrach tylko na samych kończynach tych gór, jak na Muraniu, Osobitej.

⁶²⁾ Polana „pod Hutami“, inaczej „polana Huty“ zwana, na początku doliny Chochołowskiej nazwana od Kuźnic żelaznych, których dzisiaj już tam nie ma.

⁶³⁾ Pierwotnie był Klein zarządcą Kuźnic w Kościeliskach, jak widać z tej wzmianki. Nie chcąc sam opowiadać o swoich przykrościach, doznanych od zbójników oddał opowiadanie o tem Blumenfeldowi.

⁶⁴⁾ Dudy albo gajdy lub inaczej kobza, narzędzie muzyczne złożone z miecha skórzanego i piszczałki, której głos pobudzany ustami grajka wzmacnia się jeszcze powietrzem wypychanem z miecha.

⁶⁵⁾ Polana Kira na początku doliny Kościelisk, zazwyczaj zwana Miętusią Kirą od właścicieli Miętusów. Kira oznacza właściwie w języku góralskim zakręt, miejsce obszerniejsze na zagięciu drogi w górę prowadzącej albo podobne stanowisko w kopalni na chodniku podziemnym. Właśnie od tego ostatniego znaczenia przeniesiono wyraz ów na pierwsze znaczenie. Ponieważ na polanie rozszerza się dolina, a droga się zakręca, więc całą polanę nazwano Kirą. Dokładnie biorąc, są dwie polany: Miętusia Kira Wyżnia i Niżnia. Przed wstępem do doliny jest jeszcze polana zwana Leśnicka Kira od tego, że należy do wsi Leśnicy. Ścieżkę górską, wijącą się w zakręty tam i nazad dla łatwiejszego wyjścia w górę, nazywają górale „na kiry“.

Kira pochodzi od niemieckich górników z wyrazu: Kehr.

⁶⁶⁾ Uzbrojenie zbójników dotąd przechowane u górali zgadza się z opisem. Nóż był kończysty, wygięty w kształcie tureckiego jataganu, oprawny w rękojeść cisową z ozdobami mosiężnymi. Wyrabiali je sami górale. Takie noże umiał naprzykład sporządzać stary Jan Sabała i pozbywał je gościom zakopiańskim.

Bunkosz była to maczuga jesionowa. Górale opowiadają, że „bunkosz“ tak się robi: „Jasień sieka się na wiosnę, to siekane bule po nim rosną“.

---

*) Na żelaznej tabliczce, kształtu tarczy z koroną o pięciu pałkach napis następujący: „S. Joannes Nepomucenis Kapelle. Fundator Ig. Fra. Gertl. v. Blumenfeld 1817“. Całe nazwisko Blumenfelda brzmiało: Ignacy Franciszek Gertler Blumenfeld.

Bunkosz jest wzięty z języka madziarskiego: bunkó = maczuga, palcat, bunkós przmiotnik od tego.

Do stroju zbójników należały jeszcze zbójnickie czapki, rabowane na Węgrzech od wojska lub straży po dworach obronnych węgierskich tak zwanych kasztelach na Liptowie i Spiszu. Zazwyczaj bywały czerwone, przypinali do nich zbójnicy dla ozdoby lisi ogon, pióra.

Często też zamiast zwykłych spodni z białego sukna zwanych hołóśniami, nosili obcisłe spodnie czerwone, rabowane na Węgrzech.

⁶⁷⁾ Zdarzenie opisane było już objawem zwyrodnienia zbójników. Prawdziwy zbójnik nie napadał na innych górali, łupił panów i żydów po Węgrzech, obdzielał biednych, żył wesoło, kochał się we „frajerkach“, ale nie dopuszczał się takich okrucieństw, zwłaszcza na wieśniakach. Jednak wyjątkowo przydarzały się podobne przykłady.

⁶⁸⁾ Mimo zapowiedzenia następnie już niema wcale owego spisu przestępców pojmanych na rozbojach.

⁶⁹⁾ W ustępie o właściwościach zbójników powtarzają się szczegóły, podane powyżej przez samego Kleina. Widocznie i ten jeszcze ustęp pochodzi od Blumenfelda.

⁷⁰⁾ Zbójnicy między sobą nazywają się chłopcami, też wesołymi chłopcami lub wprost wesołymi. Naprzykład mówią piosnki ich:

„Na buczku, na buczku listeczki bieleją,
„Ka się dobrzy chłopcy na zimę podzieją“.

* * *

„Po za buczki, po za hraść
„Pójdziem chłopcy zbijać, kraść,
„Pójdziem chłopcy za hory,
„Na Liptowskie talary“.

* * *

Z Orawskiego zamku chłopcy wyzierają,
Czy się po pod regle buczki rozwijają.

⁷¹⁾ Bohater zbójników Janosik dał widocznie powód do tego, że bar-naś zazwyczaj przybierał imię Janka. Mnóstwo opowiadań i śpiewek zwróconych do Janka, nie zawsze należy tedy odnosić do głównego bohatera Janosika.

⁷²⁾ Dodany w tem miejscu przez przepisywacza rękopisu Jana Kantego Andrusikiewicza wiersz, będący śpiewem rozbójników w Beskidach wschodnich, umieścił „Przyjaciół Ludu“, wychodzący w Lesznie (Rok III., 1836, tom I., Nr. 5, str. 34), skąd go widocznie tenże odpisał. Zaczyna się tak:

Ciągną chmury, a wśród chmur
Pragnie deszczu kania;
W czarnej puszczy naszych gór
Wolno buja łania.

Buja łania, buja koń;
Hej opryszki bijmy w dłoń i t. d.

Wiersz ten opuściłem, bo do opisu Kleina nie należy a również nie ma związku ze zbójkami tatrzańskimi.

DODATKI I UZUPEŁNIENIA.

Do „Ludu“ III., str. 78, pisze prof. L. Mlynek, co następuje: Wiersz „nieznanego autora“ p. t. „Pół godziny szkoły po egzyrcyrc (który wydrukowany jest z pewnymi wariantami w dziele Świętka: „Lud nadrabski, Kraków 1893, str. 234 z uwagą, że autorem jego jest „kapral Grela“, Red.), zaczynający się od słów: Antret rekruty do szkoły i t. d., napisał Zugführer w Cadre od 13 pułku piechoty (Kraków) Skrzatek, rodem z Bochni. „Znałem go osobiście i byłem świadkiem jak układał“, opowiadał o nim Józef Śliwiński ze Sierczy. Przed Skrzatkiem tej „oracyi“ nie znano przy wojsku. Najpierw nauczyli się jej żołnierze od 13, a później dostała się do 56 pułku, wkrótce rozeszła się po wszystkich pułkach zachodnio-galicyjskich a nawet dostała się „na wieś“. Tego Skrzatka przypominam sobie i chwilę, kiedy zaczęto przy wojsku deklamować powyższą „oracyę“.

ROZBIORY I SPRAWOZDANIA.

Włodzimierz Czerkawski. Wielkie gospodarstwa, ich istota i znaczenie. Rozprawy Akademii umiej. Wydz. histor.-filozof. Ogólnego zbioru t. XXXIV. W Krakowie. Nakładem Akademii umiej. Skład główny w księgarni spółki wydawniczej polskiej r. 1897.

Z pojęciem ekonomicznem „wielkiego gospodarstwa“ łączymy zwykle wielką produkcję, a że ostatnia jest, jak wiadomo, obecnie panującą formą ekonomicznego wytwarzania „dóbr“, to też analiza krytyczna „istoty i znaczenia wielkich gospodarstw“, jaką podaje nam p. Czerkawski, zasługuje już *a priori* na baczne uwzględnienie ze strony czytelników i krytyków, Nietylko jednak z tego ogólnego stanowiska, ale i ze względu na rzeczywistość naukowe i skrupulatne przedstawienie przedmiotu, wypada nam rozprawę p. Czerkawskiego rozpatrzyć ściślej.

Autor zaraz w wstępnym rozdziale swej pracy („Podział gospodarczy społeczeństwa“, str. 1—20) zaznacza, że nie będzie się trzymał szablonych, utartych dróg w swem studjum, że przeciwnie w nauce ekonomicznej dzisiaj krytyka zwraca się nawet przeciw podstawowym założeniom nauki dotychczasowej; dlatego też — pisze — „należy (także) przy oma-

wianiu wielkich gospodarstw rozpocząć badanie od początku". „Początek“ ten przedstawia się w rozprawie p. Czerkawskiego jako krótki szkic historycznej genezy dzisiejszych wielkich gospodarstw. W genezie tej uwzględnia autor całkiem słusznie tę kolosalną różnicę, jaka przedziela dzisiejszą gospodarkę na zbyt t. j. gospodarkę towarową od średniowiecznych gospodarstw „izolowanych“, w których potrzeby gospodarza były z reguły zaspakajane z „własnego tylko majątku“. Naturalnie należy to określenie gospodarstw średniowiecznych (a nie jak autor pisze, myląc się w wyrażeniu, „pierwotnych“) rozumieć w ścisłej łączności z całym gospodarczym ustrojem feudalnym, w którym nawet ci, którzy „własnego majątku“ nie posiadali, „zaspakajali swe potrzeby“ przez własne, bezpośrednie wytwarzanie w obrębie majątków obcych „feudów“, lub też jako „poddani“ chłopci, których praca na roli i przemysł domowy musiały wystarczyć dla siebie i dla „pana“. W ten sposób wytwarzanie feudalne można rzeczywiście nazwać tak, jak autor to czyni „gospodarstwem izolowanym“, ale nie możemy się natomiast zgodzić na to, jakoby po upadku wytwarzania feudalnego, gospodarstwa „uwolnione zostały z więzów indywidualnych“ (str. 3). Przeciwnie — gospodarka feudalna, jeśli nie spuścimy z oka ram całego feudalnego ustroju społecznego, przedstawia się nam, mimo swych „gospodarczych izolowań“ mniej nawet indywidualistyczną, aniżeli dzisiejsza towarowa. Także tylko względną prawdą jest, jakoby „w czasie gospodarstw izolowanych pokrywano potrzeby własną pracą“; „pan“ (seigneur) n. p. potrzeby swe pokrywał pracą „poddanych“, inna rzecz, że on razem z poddanymi tworzył gospodarczą całość, która w nader rzadkich tylko wypadkach była zmuszona uciekać się do kupowania produktów, wytworzonych w innej podobnej całości i rzadko też pozbywała się dla pieniędzy produktów własnych. Tylko i jedynie w takim zrozumieniu rzeczy można powtórzyć za autorem, że w średniowieczu i to wczesnym średniowieczu „pokrywano potrzeby własną pracą“.

W genezie dzisiejszych „wielkich gospodarstw“ pominął p. Czerkawski zupełnie przyczyny, które wpłynęły na zmianę typu gospodarki „izolowanej“ w towarową, zaznacza tylko krótko, że „punkt ciężkości dzisiejszych gospodarstw przesunął się z produkcji na wymianę“ (str. 5), t. j. raczej z produkcji dla siebie i danej feudalnej całości gospodarczej, na produkcję, w której „wszyscy pracują na zbyt, liczą na kupno i sprzedaż“. Naturalnie, że „ustalenie systemu wymienionego musiało przyczynić się do podziału społeczeństwa na różne klasy gospodarcze, do wytworzenia warstw zawodowych“. Można by co prawda zastrzec się na tem miejscu przeciw słowom autora o tyle, że „warstwy zawodowe“ wytworzyły się nie w całym „społeczeństwie“, lecz tylko wśród ludzi pracujących *de facto* w różnych zawodach; p. Czerkawski jednak wlicza do warstw zawodowych także konsumentów *par excellence*, co wynika bezpośrednio z jego określenia „gospodarstw“, wśród których obok gospodarstw produkujących, znajdujemy i konsumujące i to bez równoczesnego produkowania. Jest to zasadniczy moment w całej pracy p. Czerkawskiego, w ten sposób bowiem pojęcie „gospodarstwa“ w dzisiejszej dobie ekonomicznego wytwarzania uniezależnia on od konieczności produkowania. „Cały szereg gospodarstw, pisze autor, ma prawo do rozmaitych danin i opłat ze strony innych ciał lub jednostek, nie potrzebuje więc zajmować się wytwórczą pracą. Niegdyś żyli w ten sposób panowie feudalni, dzisiaj pokrywają na tej drodze swe potrzeby liczne zwią-

zki publiczne i szerokie warstwy ludności, objęte w codziennem życiu mianem kapitalistów, a więc właściciele majątku ruchomego lub nieruchomego, żyjący z rent i czynszów“ (str. 14). Rzeczywiście — tak jest! ale czy takie „gospodarstwa konsumcyjne“ można pośrednio wliczać nie tylko do „gospodarstw“ wogóle, ale nawet do „zawodów“ względnie „klas zawodowych“, to chyba przyznać trudno. Wobec tego podział „społeczeństwa na różne klasy gospodarcze“ w znaczeniu „warstw zawodowych“ sięga tylko do granicy, po za którą egzystują „gospodarstwa konsumcyjne“, jako takie, które w ramach podziału zawodowego zupełnie miejsca nie mają.

Całkiem słusznie — zdaniem naszym — twierdzi zaś autor, że „dziśjsze stosunki gospodarcze nie pozwalają już na ściśle oddzielenie zawodów, gdyż niejedyn gospodarz jest zarazem rolnikiem, przemysłowcem i kupcem“ (str. 11). Zawody gospodarcze rzeczywiście się różnorodnie krzyżują z sobą, o ile rozumie się są „zawodami“, t. j. po wyłączeniu t. zw. „gospodarstw (tylko) konsumcyjnych“, ale i tu musimy zrobić pewne zastrzeżenie. Oto równomierne współ działanie różnych zawodów gospodarczych wymaga większych wkładów pieniężnych; „wielkie gospodarstwa“ rzeczywiście obejmują różnorodne czynności zawodowe, przeciwnie średnie i małe zachowują po dziś dzień, a w braku odpowiednich kapitałów pieniężnych muszą zachowywać typowe cechy gospodarstw jednozawodowych, dopiero wśród warstw robotniczych — maszyna pozwala na pracę w różnych zawodach, chociaż nie we wszystkich jeszcze gałęziach produkcji. Naturalnie! — praktyka gospodarza nie robi tutaj wylomu w teorii krzyżowania się zawodów, a to tem mniej, że nie przejawia się ona w warstwach, które ekonomicznie są obecnie, iż tak powiem decydujące, t. j. ani wśród wielkich producentów, ani (do pewnego stopnia) wśród robotników, zajętych w wielkiej produkcji.

Wliczając w szeregi gospodarstw (na co zresztą można się zgodzić z zastrzeżeniem co do „zawodów“) gospodarstwa t. zw. konsumcyjne: dochodzi p. C. całkiem logicznie do wniosku, że dotychczasowy podział gospodarstw na wielkie, średnie i małe, opierający się tylko na sposobach i zakresie produkcji, jest niewystarczającym; wobec krzyżowania się zajęć zawodowych — nie mogą i one być podstawą podziału gospodarczego społeczeństwa. Cóż więc nią będzie? Nie techniczna strona gospodarstw, czyli jak się wyraża autor, nie „materyalistyczna“, lecz podstaw do takiego podziału należy szukać w podmiocie gospodarczym t. j. w człowieku samym, a specjalnie w jego „potrzebach“, bo te tylko w gospodarstwach i wogóle w życiu ekonomicznem ludzi są miarodajne; inaczej powiedziawszy — nauka ekonomiczna zwraca się ku człowiekowi, jako ku jednostce, mającej życiowe (ekonomiczne) „potrzeby“. Ale „potrzeba“ jest dopiero wyrazem, który należy określić i dlatego jako dalszą przedwstępną część pracy p. Czerkaskiego należy uważać rozdział II. p. t. „Potrzeby“ (str. 21 — 63).

„Gospodarstwo — pisze autor za Schönbiergiem — powstaje przez połączenie dwóch czynników istotnych: człowieka, odczuwającego potrzeby i środków materyalnych, którymi się on posługuje, przyczem „praca ludzka nie jest dla naszej natury przyjemnością, lecz ciężarem, którego podejmujemy się jedynie z konieczności, dla utrzymania się przy życiu“ (str. 22). Naturalnie, należałoby w tem miejscu zróżniczkować pojęcie „pracy“, czego jednak autor nie czyni, a przecież znane są rodzaje „pracy dla przyjemności“, inna rzecz, że takie prace nie są w ścisłym tego słowa znaczeniu gospodarczymi, to też tę względną nieścisłość w określeniu pracy jako „ciężaru“

można p. Czerkawskiemu ze względu na temat jego rozprawy — całkiem dobrze wybaczyć. Z pojęcia pracy gospodarczej, jako ciężaru wynika logicznie, że człowiek pracuje tylko tyle, ile musi dla zaspokojenia swych potrzeb, ale dodamy człowiek, posługujący się pracą obcych wcale nie odczuwa tego „ciężaru“ bezpośrednio i wówczas jego osobiste potrzeby nie są decydującą miarą do zużytkowywania tej obcej pracy. W każdym jednak razie — także gospodarstwa, zużytkowujące pracę najemną — mają w rezultacie na oku również „zaspokojenie potrzeb“, choć w znacznie większym zakresie niżeli gospodarstwa, posługujące się tylko pracą podmiotu gospodarczego, względnie większej ilości podmiotów (np. spółki wytwórcze i t. d.). Autor faktu tego nie spuszcza z oka, a że zeń wynikają ilościowe i jakościowe różnice „potrzeb“ gospodarczych, otóż omawia różnice te specjalnie. „Potrzebami, pisze autor za Saxem, „nazywamy tylko te wymagania nowego organizmu, które wpływają na nasze gospodarcze czynności“ (str. 39) — inne potrzeby, które w gospodarczej czynności nie są motywem działającym, wykraczają już po za obręb nauki ekonomicznej. „Potrzeby“ w tem ekonomicznem znaczeniu, dzieli p. Czerkawski na 4 grupy. Pierwszą grupę stanowią potrzeby, „związane ściśle z naszą naturą fizyologiczną“ i te „są mniej więcej wszędzie jednakowe“. Druga grupa potrzeb ma równie charakter ogólny, acz określony już terytoryalnie; są to te potrzeby, których zaspokojenia domaga się nasz organizm ze względu „na ukształtowanie przyrody zewnętrznego świata“, jak warunki klimatyczne, geograficzne, geologiczne i t. p. (str. 47). „Trzecią grupę stanowią potrzeby, wywołane zatrudnieniem np. ochrona przed niebezpieczeństwem życia i zdrowia w różnych gałęziach fabrycznej pracy“ i t. p. I te potrzeby mają charakter ogólny, acz zawodowo zróżniczkowany. Czwarta grupa potrzeb, to potrzeby, od których zaspokojenia zależy utrzymanie i rozwój gospodarstwa t. j. mniej więcej „koszta produkcji“. Ale kosztą produkcyi wprowadzone w poszczególne gospodarstwa dają możliwość gorszego lub lepszego zaspakajania potrzeb wogóle wszystkich, a że potrzeby ludzkie są „nieograniczone prawie“, więc ta możliwość zaspakajania ich w jak największym zakresie nie tylko wzmaga potrzeby, wpływające na rozwój gospodarstwa, lecz także przyczynia się głównie do wytwarzania potrzeb coraz nowych, coraz bardziej zróżniczkowanych i ulepszonych. W miarę tych zmian w potrzebach oddziela się niejako od reszty społeczeństwa klasa, która najwięcej i najprędzej do tych zmian się zastosowuje, która zresztą je sama wywołuje. Są to t. zw. „potrzeby klasowe“, które, pisze p. Czerkawski „są wymaganiami jednej tylko, najwyższej (t. j. najbogatszej!) warstwy ludności“. Ta warstwa stwarzając i zużytkowując coraz to inne potrzeby, przoduje w tym względzie nad innemi warstwami; średnie i drobnowłasnościowe warstwy powoli wszelką nowość przyjmują, przeciwnie ruchliwe warstwy robotnicze są skłonne zawsze do nowych postępów gospodarczych, ale tylko w znaczeniu ogólnem, dla całych mas a nie jak u warstwy najbogatszej, dla indywiduów przedewszystkiem. Jestto rzeczywiście codzienną — iż tak powiemy — prawdą; autor nie wysnuł jednakże z faktów tych koniecznej konsekwencji, że nie dająca się zaprzeczyć demokracja zacya potrzeb, domaga się żywiołową siłą coraz ogólniejszego, masowego zużytkowania postępów gospodarczych t. j. tego, ku czemu dążą warstwy robotnicze, wprowadzanie zaś i wynajdywanie coraz to innych potrzeb przez warstwę „najwyższą“ jest faktem, który zdaniem naszym, łączy się nie z indywiduami poszczególnymi, należącemi do tej warstwy, lecz z warstwą całą

dlatego, że ona może prowadzić „wielkie gospodarstwa“ mimowoli więc nasuwa się tu już wniosek ogólnej natury, że wynajdywanie i zarazem masowe przyjmowanie i zużytkowywanie nowych potrzeb *ergo* i postępów gospodarczych może być harmonijnie przeprowadzone — tylko w „wielkich gospodarstwach“ — ale prowadzonych masowo, kolektywnie. Ale to już wniosek na przyszłość; dzisiaj faktem jest, że „wielkie gospodarstwa“, zużytkowujące coraz to nowsze potrzeby istnieją, nie w masowym ale w zindywidualizowanym znaczeniu ekonomicznym; mając jednak już w określeniu pojęcia „potrzeb“ kryterium do dalszej pracy nad swym tematem, przechodzi p. Czerkawski w naturalnym porządku rzeczy do określenia „pojęcia wielkich gospodarstw“ (rozdział III, str. 63—89).

„Pewne gatunki potrzeb, których zaspokojenie jest bardzo kosztowne, stoją u jednych klas na tym samym szczeblu, na którym u innych znajdujemy potrzeby, żądające znaczne tańszych środków“. Na tem polega — zdaniem p. Czerkawskiego — „istotna różnica między gospodarzami“. „Gospodarz wielki odczuwa potrzeby, których zadowolenie, jest zwyczajnie znacznie kosztowniejsze, niż zaspokojenie potrzeb tego samego stopnia u gospodarzy mniejszych. Tryb jego życia jest inny, zapatrywania odmienne, stąd też potrzebuje znaczniejszych dochodów“ (str. 65). Chcąc popularnie określić kryterium „różnicy między gospodarzami“ według „potrzeb“, można śmiało użyć zwrotu bardzo często używanego, że „różnice“ te zależą od t. zw. skali czyli stopy życiowej poszczególnych klas gospodarczych. Kryterium to ma wartość naukową tylko bardzo względną wobec niezaprzeczalnie istniejącej demokratyzacji potrzeb i wobec całego szeregu wyjątków z pod reguły, uznanej przez p. Czerkawskiego za ogólną. Sam autor pisze, że „zdarza się niekiedy, że człowiek przyzwyczajony do skromnych stosunków staje na czele znacznego majątku“ i odwrotnie ludzie niezamożni odczuwają często, i dodamy w miarę zwrotu demokratyzacji potrzeb, coraz częściej i silniej, potrzeby ludzi bogatych. O ile jednak — jak zastrzegliśmy się — kryterium potrzeb ma dla rozdziału klas gospodarczych, naukowo tylko bardzo względną wartość, tak z drugiej strony nie da się zaprzeczyć, że w dzisiejszej — iż tak powiemy — praktyce życia ekonomicznego, skala potrzeb jest rzeczywiście decydującą, ale nie sama przez się, lecz — sądzimy, przez majątkową możliwość zaspokajania niższej lub wyższej takiej skali. Sam autor przyznaje to, chociaż tylko nie wprost; pisze bowiem: „gospodarstwa, w których potrzeby ogólne zabierają stosunkowo nieznaczną część dochodów, główny zaś nacisk spoczywa na potrzebach klasowych, możemy nazwać wielkimi“ (str. 66). Inaczej powiedziawszy — gospodarstwa wielkie są te, które mają możliwość zaspakajania bardzo łatwo potrzeb ogólnych, dla wszystkich koniecznych i to tak, że główna część dochodów gospodarczych może być zużyta na zaspokojenie potrzeb klasowych; przypominamy zaś, że „potrzebami klasowymi“ nazywa p. Czerkawski „wymagania jednej tylko — najwyższej warstwy ludności“.

W ten sposób z własnych słów autora wynika, że zamiast szukać podstawy rozdziału ekonomicznego społeczeństwa w „potrzebach“ samych przez się, należy podstawę tę nazwać raczej możliwością zaspakajania potrzeb. W takim kryterium nie robi już wyłomu ani demokratyzacja potrzeb, ani też wyjątki od reguły, które za autorem przytoczyliśmy.

Ta możność zaspakajania potrzeb ma rozumie się w różnych epokach historyczno-ekonomicznych rozmaitą postać; dzisiaj w świecie cywilizowanym, w ramach gospodarki towarowej jest ona identyczną z większym lub mniejszym posiadaniem środków zamiennych t. j. pieniędzy. Popularnie powiedziawszy możemy nazwać „wielkiem gospodarstwem“, takie, które w swym gospodarczym obrocie zużytkowuje dla zaspokojenia potrzeb podmiotu gospodarczego wielkie kapitały pieniężne, takie mianowicie, które umożliwiają zaspakajanie „potrzeb ogólnych stosunkowo nieznaną ilością dochodów i, w których dlatego główny nacisk spoczywa na potrzebach klasowych“.

Autor sam w dalszych rozdziałach swej pracy akcentuje silnie fetyszyczny prawie, — jak się wyraża Marks — charakter gospodarczy pieniędzy w dzisiejszym, towarowym systemie gospodarczym, a także w wyszczególnianiu poszczególnych gospodarstw według ich odmian ekonomicznych widzimy wyraźnie, że podstawy do podziału klasowego społeczeństw (rozumie się „cywilizowanych“) należy szukać nie w „potrzebach“ jako takich, lecz w „dochodach“ t. j. w pieniężnej możności do zaspokojenia potrzeb. „Wielki gospodarz, czytamy na str. 66, może uzyskiwać swe dochody w dwojaki sposób: albo prowadzi sam gospodarstwo, wytwarzając dobra lub usługi, albo też pobiera dochody z cudzych gospodarstw dla jakichkolwiek powodów. W końcu nasz gospodarz może mieć dochody z obu tych grup równocześnie, pewną część z własnego, inną z cudzego gospodarstwa“. Na ilości i jakości (formie) dochodów opiera tedy p. Czerkawski słusznie podział gospodarstw na poszczególne kategorie, jako to: wielcy właściciele, posiadacze wielkich majątków, użytkownicy cudzego majątku, gospodarze pozbawieni majątku, gospodarstwa pobierające dochody z cudzego majątku na mocy swego prawa podmiotowego, gospodarstwa uzyskujące dochody w drodze kredytu i gospodarstwa złożone z poszczególnych, poprzód wymienionych typów. „Dochód“ — nawet „majątek“, t. j. jak obecnie tak samo, co możność wymieniania dóbr ekonomicznych, a więc kapitał pieniężny, względnie procent od takowego. U takiej konsekwencji stoimy skutkiem wszechwładnego rozwoju gospodarki towarowej; „potrzeby“ podmiotu gospodarczego, choćby nawet jak się domaga autor, statystycznie określone, mogłyby być podstawą podziału gospodarczego społeczeństwa chyba w całkiem radykalnie zmienionym typie gospodarki społecznej; nie przeczmy nawet, że się to stać może, że się wreszcie stać musi, dzisiaj jednak nie „potrzeby“ same przez się, lecz jak mówiliśmy możność zaspokojenia potrzeb przy pośrednictwie kapitałów pieniężnych (względnie „dochodów“) stanowi jedyną rzeczywistą normę podstawową, na której gospodarczy t. j. klasowy ekonomiczny podział cywilizowanych społeczeństw się opiera. Jestto co prawda kryterium czysto materialistyczne, ale nie materialistyczne — jak się wyraża autor — zróżniczkowanie społeczeństwa na zasadzie „potrzeb“ i to dodamy potrzeb zdemokratyzowanych i ciągle demokratyzujących się, jest po dziś dzień w nauce ekonomicznej tylko teorią, która w praktyce życia i rozwoju gospodarczego zajmuje stanowisko postulatu, domagającego się zrealizowania. Sam autor przyznaje to pośrednio mówiąc o usiłowaniach, dążących do zaspokojenia „potrzeb ogólnych“ warstw robotniczych. Naturalnie, że jeśli istnieje jakiś postulat ekonomiczny, dążący żywiołowo i świadomie już nawet do zrealizowania, to

przebija się on wprost mimowolnie nie tylko w nauce, ale i w życiu praktycznym. Autor myli się o tyle, że postulat już za fakt spełniony przyjmuje i omyłka ta odbiła się nie tylko w określeniu „pojęcia wielkich gospodarstw“, lecz także tu i ówdzie w następnym rozdziale omawianej pracy, „konsumeya wielkich gospodarstw“ (str. 89—114).

„Przedstawny sobie człowieka“ — czytamy na str. 90 — „który układa swój plan gospodarczy“. Musi on przedewszystkiem ocenić swe potrzeby, od których zależy całe jego postępowanie. Nie żądają one pracy, produkcji lub dochodów, lecz wprost zaspokojenia, zużycia odpowiednich środków. Z potrzeb, a więc z natury i poglądów ludzkich, wypływa dążenie do konsumeyi jako bezpośredni i konieczny ich skutek“ (Patten). Naturalnie, że skutkiem konsumeyi okazuje się w ten sposób produkcya, ale nie odwrotnie. Jestto prawdą ze względu na fakt, że rzeczywiście produkujemy nie dla samej produkcji, ale dla konsumeyi, czego świadomym dowodem jest przedewszystkiem „układ budżetów państwowych“. Temu określeniu konsumeyi jako „najważniejszego rezultatu ekonomicznej działalności“ należy jednak — zdaniem naszym — postawić pewne granice. Oto! — Konsumeya nie jest i nie może być samodzielnym „rezultatem ekonomicznej działalności“, bo chociaż ona dąży bezpośrednio do „zaspokojenia potrzeb“, to jednakże mówiliśmy już, że nie „potrzeby“ same przez się, ale możność ich zaspokojenia jest decydującą normą w rozdziale gospodarczym społeczeństwa; możność ta zaś, przedstawiająca się dzisiaj na zewnątrz jako mniejsze lub większe nagromadzenie kapitałów pieniężnych, jest zawsze bezpośrednim lub pośrednim wynikiem produkcji. Inaczej nawet w najbardziej idealnie zakreślonym planie gospodarki społecznej dążyć się nie może, z tego faktu zaś wynika koniecznie, że konsumeya jest wprost organicznie związana z produkcją; to nie są — jakby z przedstawienia p. Czerkawskiego wynikało — jakieś oddzielnie od siebie działające czynniki ekonomiczne, ale zamknięte koło przyczyn i skutków; to też w żaden sposób nie możemy się zgodzić na twierdzenie, że „konsumeya (tylko) nadaje wszystkim innym objawom gospodarskiego życia ich właściwy, korzystny lub szkodliwy charakter“ (str. 91). Charakter ten jest rezultatem wspólnym zarówno konsumeyi jak i produkcji. Sam p. Czerkawski przyznaje to niejednokrotnie, acz pośrednio w V. rozdziale swej pracy — „produkcya wielkich gospodarstw“ (str. 115—157), to też i nam wypada „konsumeyę i produkcję wielkich gospodarstw“ omówić nie każdą z osobna, ale w żywym związku z sobą, wcale się bowiem nie godzimy z twierdzeniem autora, że „konsumeya stanowi o zakresie i rozmiarach produkcji, sama zaś jest od niej niezależną, licząc się tylko z potrzebami“ (str. 93). Jestto do pewnego stopnia możliwem jedynie w budżetach państwowych i wogóle w „wielkich gospodarstwach“, w których możność zaspokojenia wszelkich potrzeb jest tak wielką i wszechstronną, że rzeczywiście „potrzeby“ te decydują tutaj same przez się tylko o sobie, o konsumeyi, i od niej uzależniają w następstwie produkcję. Przeciwnie w gospodarstwach, które takiej możliwości zaspakajania potrzeb podmiotów gospodarczych nie posiadają, decydującą jest w większym lub mniejszym stopniu nie konsumeya, lecz produkcya, która ową niedostateczną możność zaspakajania potrzeb wzmacnia. Naturalnie, że tutaj tak samo jak w „wielkich gospodarstwach“ celem jest konsumeya a produkcya środkiem, prowadzącym do tego celu, tylko że o niezależności tego celu od środków (t. j. od produkcji)

w tem znaczeniu, nawet jak to się dzieje w „wielkich gospodarstwach“ i „budżetach państwowych“ nie może być nawet mowy. Zresztą nawet i w „wielkich gospodarstwach“ niezależność ta, a natomiast zależność konsumeyi „tylko od potrzeb“ jest także ograniczoną, acz w znacznie mniejszym stopniu. Oprócz „wielkich gospodarstw“, mogą o względnej niezależności konsumeyi od produkeyi mówić tylko te warstwy, które zaspakajają swe potrzeby bez określonej produkeyi t. j. proletaryusze bez zajęcia — „lumpenproletaryat“ wszelkich kategorii; — w tym wypadku rzeczywiście „ostateczności się stykają“; konsumeya jest tam i tu podyktowaną „potrzebami“ samymi przez się, naturalnie jednak zachodzi kolosalna różnica w ilości i jakości tych „potrzeb“. „Wielkie gospodarstwa“ „konsumują“ obok potrzeb „ogólnych“ ponadto najwięcej „potrzeb klasowych“; proletaryat żebraczy konsumeyę swą musi ograniczać do potrzeb tylko najogólniejszych t. j. najniezbędniejszych. W tem stosunku konsumeyi do produkeyi przebija się najwyraźniej „rozdział gospodarczy społeczeństwa“, zależny od środków (pieniędzy), umożliwiających mniejsze lub większe „gospodarowanie“ i tem samem mniejsze lub większe uniezależnienie skali zaspakajania potrzeb podmiotów gospodarczych od produkeyi. Kto na tem uniezależnieniu korzysta? Czy całe społeczeństwo?

W odpowiedzi przytoczymy dosłownie słowa p. Czerkawskiego, że „im liczniejsze warstwy zaliczają się do wielkich gospodarzy, tem potężniejszy jest kapitał pieniężny i kredyt“. W ogóle autor skrupulatnie zestawia w ostatnich trzech rozdziałach swej pracy dobre i złe skutki „wielkich gospodarstw“. W szczegóły tej krytyki zapuszczać się nie będziemy tem bardziej, że jest ona przeważnie zaczerpniętą z znanych ogólnie dzieł ekonomicznych, jedno tylko zaznaczamy. Oto p. Czerkawski nigdzie nie podnosi, że dobre strony „wielkich gospodarstw“ związane są, jak pośrednio z całej jego rozprawy wynika, z faktem gospodarowania na wielką skalę, złe zaś strony wynikają z indywidualnego charakteru „wielkich gospodarstw“. Już mówiąc o „potrzebach“ wspomnieliśmy, że harmonia ekonomiczna możliwą jest w takim stanie rzeczy tylko przez skollektywizowanie „wielkiego sposobu gospodarowania“, a tem samem nie możemy zgodzić się na propozycję autora, ażeby ujemne strony „wielkich gospodarstw“ zwalczać przez „wytworzenie gospodarstw średnich, pracujących obok małych i wielkich“ (str. 163).

Dr. K. J. Gorzycki.

Polemika.

W „Ludzie“ t. III. zeszyt 2, pojawiła się recenzja mojej rozprawki, zatytułowanej „Raj i upadek pierwszych ludzi w podaniach narodów“. Jako autor czuję się zobowiązany bodaj kilka słów dać w odpowiedzi.

Szanowny recenzent bierze mi przedewszystkiem za złe, że traktuję rzecz ze stanowiska teologicznego i w „widocznej tendencji obrony Pisma świętego“. Za ten zarzut wyrażam mu mą wdzięczność.

Posądza mię następnie dwa razy o stronniczość. Czy ten zarzut nie dotyczy najpierw samego R., proszę osądzić. Oto Szan. R. mówi: Autor „określił stanowisko kobiety wobec upadku grzechowego, nazywając ją „przyczyną wszelkiego nieszczęścia, czarownicą, która przez swoje szatańskie

czary sprawiła, że zniknął raj z powierzchni ziemi“. Ja zaś powiadam (str. 47): „Wiara w pierwotny upadek grzechowy wpłynęła szczególnie na całe stanowisko kobiety w pogaństwie. Mogliśmy bowiem zauważyć, jak u wszystkich narodów niewiasta przedstawiona jest jako przyczyna wszelkiego nieszczęścia. Jest ona zwyczajnie pierwszą czarownicą, która przez swe szatańskie czary sprawiła, że zniknął wiek złoty. Dlatego to sądzą poganie, że rodzaj niewieści ma szczególniejszą łączność ze światem złych duchów. Niewiasty są czarownicami i wróżkami u wszystkich narodów. W mitologii greckiej znane są czarownice Circe i Medea“.

W swych refleksjach Szan. R. zdaje się kłaść na równi zapatrywania Ajschylosa (niecytowanego wprawdzie, ale te same zasady wygłaszającego w tragedyi „Herkules w okowach“), Epikura, Rousseau'a i Pana Jezusa. Większego chaosu doprawdy trudno pomyśleć!

Recenzent wydając sąd o mej pracy powiada: „Zrazu zapomniawszy o tendencyi autora, daje się czytelnik porwać jego erudycyi, później zaczyna niedowierzać i podglądać go o stroniczość, o przekręcanie i naciąganie faktów do jednego z góry obliczonego celu“ i t. d.

Szan. R. widać chce, abym zbierał i zestawiał fakta, ale bez żadnego celu; doprawdy ja tego nie umiem i nie potrafię. Lecz ja jako autor widzę, iż Szan. R. zupełnie zapomniiał, pisząc recenzję, jaką tezę do udowodnienia sobie położyłem. Ja zatytułowałem „Raj i upadek pierwszych ludzi w podaniach narodów“ a Szan. R. zdaje się mieć niewątpliwie na myśli tezę: „Raj i upadek pierwszych rodziców wobec stanu dzisiejszej nauki“. To dwie rzeczy zupełnie różne. Takiego tytułu, jak Szan. R. by sobie życzył i jaki krytykuje, nikt po katolicku myślący nawet sobie postawić nie może, bo wie dobrze, że wiadomość o raju i upadku pierwszych ludzi czerpiemy nie z żadnej nauki ludzkiej, ale tylko z objawienia Bożego, które znowu tylko jak echo jakie może więcej lub mniej wyraźnie odbijać się w podaniach narodów. Wobec tego wstęp rozprawki, który ma porwać Szan. R. swą erudycją, jest właściwie zbyteczny, po za tezę, dodatkowy.

Krytyka poszczególnych części rozprawki jest gołosłowna. Szan. R. chce, abyśmy mu w rzeczach bądź co bądź historycznych, cokolwiek powie jako nieomylniej powadze wierzyli. Ja jestem w szczęśliwszem położeniu jako autor, bo we wszystkich mych twierdzeniach powołuję się szczegółowo na powagi naukowe; a więc nie ja, tylko oni odpowiadają za fakta i za moc ich dowodów.

Co do krytyki tylko podań skandynawskich nie występuje Szan. R. sam, ale powołuje się na powagi, podobnie jak ja. Jednak zauważyć muszę, że nie twierdzę tam, jakoby Odin był to samo, co Adam. Mnie nie chodzi o imiona osób, ale o rzecz, o fakt historyczny, i dlatego nawet nie zatytułowałem „upadek pierwszych rodziców“, ale „upadek pierwszych ludzi“, chcąc dać właśnie do poznania, że rozmaite podania narodów nie zawsze pierwszym rodzicom, ale często blizkim ich następcom przypisują upadek.

Od dalszych uwag się wstrzymuję, nie chcąc się odplacać pięknem za nadobne. Chciałem tylko zwrócić uwagę, aby mię fałszywie jak Szan. R. nie rozumiano.

Ks. Dr. J. Rychlak.

*

*

*

Na to recenzent, któremu stosownie do zwyczaju posłałismy odpowiedź autora, odpisał co następuje:

Właściwie należałoby Ks. Dr. z Jego „odповідzią“ na moją ocenę pracy p. t. „Raj i upadek pierwszych ludzi w podaniach narodów“, napisanej przez Niego, pozostawić w zupełnym spokoju, tembardziej, że Ks. Dr. na potwierdzenie mych zapatrywań w ocenie wyrażonych niejako sam przyklaskuje, ale żeby nie sądził, że Go zbyt lekceważę i tak zwaną „odповідź“ Jego milczeniem pomijam, więc odpowiadam na Jego „obronę“.

1. Ks. Dr. bez najmniejszego powodu podsuwa mi złośliwość, jak podsunął Ewie w raju występki Fryggi z Asgardhu... Ja Ks. Dr. nie a nie „nie biorę za złe“, jak Ks. Dr. myśli; ja tylko konstatuuję fakt, że „praca“ Ks. Dr. napisana ze stanowiska teologicznego“ a że tak jest, sam autor przecież tego nie tai. Zresztą, gdyby to było prawdą, co Ks. Dr. mówi, to w konsekwencji musiałbym i szkole antropologicznej amerykańskiej „wziąć za złe“, że ona podania o raju i t. d. ocenia ze swego stanowiska, a w końcu i sam sobie — na szczęście tak nie jest. Owszem cieszę się bardzo, że znalazł się ktoś, który tę sprawę i ze stanowiska teologicznego usiłował naukowo wyjaśnić — a że mu się po części nie udało, nie moja w tem wina.

2. Dziwna rzecz, że Ks. Dr. przyznawszy się otwarcie do teologicznego stanowiska swej pracy i „widocznej tendencji obrony Pisma świętego“ i wyraziwszy mi nawet z tego powodu „swoją wdzięczność“, iż Mu na przykładach to wykazałem, nagle się tego wypiera i żali się, że Go „dwa razy posądzam o stronniczość“. Ale przecież, kto pisze w „widocznej tendencji, przekręca i naciąga fakta do jednego z góry obliczonego celu“, to już tem samem pisze „stronniczo“, chyba że tendencja obrony Pisma św., „przekręcanie i naciąganie faktów w tym celu“, według Ks. Dr. do innej kategorii „stronniczości“ należy... I w tym razie ja temu nie winien.

Co do mej „stronniczości“, której autor z przytoczonego miejsca u mnie się domniemywa, muszę oświadczyć, że autor dla swej obrony albo umyślnie nie chce sam siebie rozumieć, albo się też w istocie nie rozumie. Przypuszczam, że to pierwsze i dlatego cytowanego ustępu ponownie interpretować nie będę. Ks. Dr. zauważył na podstawie podań, że kobieta jest „przyczyną wielkiego nieszczęścia — czarownicą, która przez swe szatańskie czary sprawiła, że zniknął wiek złoty“ t. j. raj z powierzchni ziemi, ja to zaznaczyłem w mej ocenie jako fakt, no i cóż w tem „stronniczego“ z mej strony?...

Przy tej sposobności nie mogę się wstrzymać od jednej uwagi, dla czego Ks. Dr. mając w swojej obronie tyle innych ważniejszych punktów do odparcia, jak „przekręcanie i naciąganie faktów“, braku krytyki przytoczonych przez Niego dowodów i t. p., pomija je zupełnie milczeniem, a nad zarzutem, który Mu prawie niechcąc zrobiłem, że nazwał kobietę „czarownicą“, tak okropnie boleje! Przecież ja, inni czytelnicy i czytelniczki wiemy dobrze, że Ks. Dr. doszedł do powyższej konkluzji li tylko na podstawie swych dociekań nad „podaniami narodów“ i że z nich wypowiada swe zdanie a nie z jakiegoś własnego przewidzenia. Może więc być Ks. Dr. całkiem spokojny i pewny, że Go w tym wypadku „fałszywie nie zrozumie“.

3. Przyznam się, że „w swych refleksjach“ wcale nie myślałem o „Aischylosie“. Myślałem o przykładach przytoczonych w pracy Ks. Dr. i myśl przewodnią, jaką mogłem z biedą z nich wydobyć, porównywałem z myślami podobnemi, snującemi się w systemach filozofii starożytnej, średnio-wiecznej i nowożytnej. Epikura, Rousseau'a, Schillera; pogan, żydów i katolików wspominałem tylko mimochodem, o ile ich myśli ze względu na miniony „wiek złoty“, ów raj utracony i na stanowisko pierwszej kobiety w świecie razem się stykały i łączyły. O „Panu Jezusie“ wspominałem tylko, że jest „założycielem prawdziwej religii ubóstwa“, która wiernym ma wrócić raj utracony. Oóż w tem wszystkim jest chaotycznego? Chaos może chyba powstać w głowie tego, który tej myśli przewodniej łączącej wszystkie wspomniane systemy filozoficzne nie widzi, albo jej widzieć nie chce.

4. Powiada autor, że ja chcę, aby On w swych pracach „zbierał i zestawiał fakta, ale bez żadnego celu“. Ależ ja nic a nic w mojej ocenie od Ks. Dr. „nie chcę“! Ja tylko konstatuję fakt, że czytelnik „zrazu zapominałszy o tendencji autora, daje się porwać jego erudycji, później zaczyna niedowierzać i podglądać go o stronniczość, o przekraczanie i naciąganie faktów do jednego z góry obliczonego celu, a w końcu oburza się i traci do niego zaufanie“. Gdzież ja tu co „chcę“? Jeżeli Ks. Dr. z góry wziął sobie za cel i zadanie bronić powagi Pisma św. wobec wolnomyślnych prądów zachodu, do czego się Ks. Dr. przyznaje z „wdzięcznością“, to przecież prosta loika zmusza Ks. Dr. w tej obronie wytrwać aż do końca i ja to właśnie w mej ocenie podnoszę i żadnego autorowi z mej strony nie czynię w tym względzie zarzutu — a że się na to „oburza“ czytelnik i „traci do Ks. Dr. zaufanie“, to znowu inna w tem przyczyna...

Mówi Ks. Doktor, że „pisząc recenzję, zupełnie zapomniałem, jaką tezę Ks. Dr. do udowodnienia sobie położył“. Niech Ks. Dr. znowu tak o mnie źle nie sądzi; mam ja Bogu dzięki pamięć może lepszą od niejednego młodego autora i właśnie dzięki tej pamięci wykazałem Ks. Dr. tyle niekonsekwencji w jego pracy i... obronie. Aż nadto pamiętam, że Ks. Dr. zatytułował swą pracę: „Raj i upadek pierwszych ludzi w podaniach narodów“ i doszedł do ostatniego wyniku, który w następujących streszcza słowach: „Tak więc wszystkie szczegóły i rysy opowiadania biblijnego“ o raju i „upadku człowieka odnaleźliśmy nawet w podaniach pogańskich“ i o to właśnie Ks. Dr. chodziło: odnaleźć takie podania pogańskie, któreby jak najwięcej miały podobieństw do wiadomego „podania biblijnego“ i wykazać chociażby nawet w sposób nieudany, że wszystkie „wiadomości o raju i upadku pierwszych ludzi czerpiemy t. j. wszystkie „narody“ nie z żadnej nauki ludzkiej, ale tylko z objawienia Bożego“ t. j. z Pisma świętego, „które tylko jak echo jakie może więcej lub mniej wyraźnie odbijać się w podaniach narodów“. Czy to ma być dowodem słabości mojej pamięci? — Teży: „Raj i upadek pierwszych rodziców wobec stanu dzisiejszej nauki“ wcale nie miałem na myśli, bo nie było okazji. Ani praca Ks. Dr., ani owe „powagi naukowe“, na które się Ks. Dr. powołuje, nie dały mi najmniejszego powodu, zresztą nie mniej „po katolicku myślący“ od Ks. Doktora na podobny pomysł żadną miarą wpaść bym nie mógł.

Nie wiem, z jakiego powodu Ks. Dr. wstęp, który bezwarunkowo ma na sobie najwięcej cech naukowego badania z rozprawki swojej eliminuje? Czy dlatego że ja go do pewnego stopnia pochwalam?

5. Znowu mi Ks. Dr. wytyka, że ja „chcę“, aby mi we wszystkim „cokolwiek powiem, jako nieomylnej prawdzie wierzone“. Gdzież to jest? Doprawdy, na takie dictum wszelka dysputa ustaje.

Powiada Ks. Dr. o sobie: „Ja jestem w szczęśliwszem położeniu jako autor, bo we wszystkich mych twierdzeniach powołuję się szczegółowo na powagi naukowe; a więc nie ja, tylko oni odpowiadają za fakta i za moc ich dowodów“, a czy ja Ks. Doktorowi robię z tego powodu jaki wyrzut, że się Ks. Dr. powołuje „na powagi“? Ja tylko konstatuje fakt, że Ks. Dr. powołuje się na nie niesumiennie i bez najmniejszej krytyki. Czy nie tak? Ks. Dr. to wie z doświadczenia, że chłop jak podpiera walącą się chałupę, nie daje słomianych podpór, ale dobiera do tego jak najsilniejszego drzewa dębowego. Ks. Dr. mógł tak samo zrobić, a że nie zrobił, wcale tego Ks. Doktorowi nie „biorę za złe“. „Jak kogo stać, tak go znać“.

6. Powiada Ks. Dr., że „tylko przy krytyce podań Skandynawskich nie występuję sam“ i że „powołuję się na powagi podobnie (?) jak Ks. Dr.“ Ależ ja wszędzie „występuję sam“, a jeżeli czasami cytuję jakiegoś autora, to czynię to dla porównania podobnej myśli lub wyrażenia u niego. Jeżeli cytuję myśl obcą, w takim razie ja wtedy wcale nie „występuję“, jeno autor, którego cytuję. O podaniach skandynawskich uczyłem się od moich profesorów i z mnóstwa dzieł innych — bynajmniej z dzieł „powag“ w recenzji méj przytoczonych. Odwoływać się więc tylko na te „powagi“ wcale nie miałem zamiaru: przytoczyłem je tylko dla porównania. W innych miejscach tego nie czyniłem z tego prostego powodu, że trzymałem się ściśle zadania recenzenta, a nie autora. Autor powinien wszystkie możliwe „powagi“ samodzielnie wyzyskać, a recenzent samodzielnie ocenić, czy autor wywiązał się należycie z swego zadania.

Oświadcza Ks. Dr., że „nie twierdzi, jakoby Odin był to samo, co Adam“, że Jemu „nie chodzi o imiona osób, ale o rzecz, o fakt historyczny“, a czy i ja to wypowiedziałem w recenzji? Ja tylko zaznaczyłem, że „dobór podań miejscami nie bardzo trafny np. porównanie rajtu z Asgardhem lub Idha-Wollurem zupełnie nie odpowiada“ jak „również nie odpowiada porównanie Odhina z Adamem a Fryggi z Ewą“. Czy ja tu miałem li tylko ich imiona na myśli?...

7. Powiada w końcu Ks. Dr., że „się od dalszych uwag wstrzymuje, nie chcąc się odplacać pięknem za nadobne“. Niech Ks. Dr. tego nie czyni, ilekroć chodzi o należyte wyświecenie prawdy, bo tego ja tylko „chcę“.

L. Młynek.

SPRAWY TOWARZYSTWA.

I. Sprawozdanie z posiedzeń Zarządu.

Drugie posiedzenie Zarządu odbyło się dnia 24. marca 1897.

Obecni pp.: prof. Dr. Dybowski, Dr. Gorzycki, Dr. Krček, Pierzchała, Rebczyński, prof. Dr. Rehman, Sienicki i prof. Soltys.

Przewodniczył prezes Tow. prof. Dr. A. Kalina.

1. Przyjęto protokół ostatniego posiedzenia.

2. Przyjęto 6 nowych członków: Bogusław Heczko, naucz. szkoły ewang., Lwów; Emil Schuh, naucz. szkoły ewang., Lwów; Dr. Bernadziko-wski Szymon, lekarz i poseł na Sejm kraj, Brzesko; Dr. Winkowski Fran-ciszek, adwokat i poseł do Rady państwa, Tarnów; Bronisław Koskowski, redaktor, Lwów; i Maryan Maciejowski, sł. praw, Lwów.

3. Przyjęto do wiadomości sprawozdanie delegata Tow. p. Udzieli.

4. Uchwalono w miarę możliwości dawać książki bibl. Tow. do oprawy i resztę książek od byłego sekretarza Tow. p. Strzeleckiego odebrać choćby drogą sądową.

5. Przyjęto do wiadomości, że Sejm krajowy i lwowska Rada miejska udzieliły Tow. zapomóg po 200 zł. w. a. Pieniądze te t. j. w łącznej sumie 400 zł. w. a. polecono skarbnikowi ulokować w instytucyi finansowej, którą za najodpowiedniejszą uzna.

6. Uchwalono w zasadzie (w miarę funduszków) płacić honorarya autor-skie tym współpracownikom „Ludu“, którzy tego żądać będą; mianowicie, od arkusza druku za materyały 8 zł. w. a., a za artykuły samodzielne i re-cenzye 16 zł. w. a.

7. Polecono bibliotekarzowi Tow. układanie bibliografii ludoznawczej polskiej i wogóle słowiańskiej dla „Ludu“ i zdawanie sprawy w nim o pra-cach ludoznawczych, wydrukowanych w różnych czasopismach.

8. Uchwalono według rady delegata Tow. p. Udzieli, ułożyć i rozebrać ludoznawcze kwestyonaryusze. Do komisji kwestyonaryuszowej wybrano se-kretarza, bibliotekarza Tow. dr. Kręka i p. Sienickiego. (Komisya ułożyła, wydrukowała i rozesała w polskim i ruskim języku kwestyonaryusz pisan-kowy i postanowiła po otrzymaniu odpowiedzi na ten kwestyonaryusz rozsy-łać kolejno kwestyonaryusze więcej zasadnicze).

9. Uchwalono postarać się o fotografie typów ludowych.

10. Uchwalono polecić współpracownikom „Ludu“, ażeby zbierali na-zwy ludowe roślin.

11. Uchwalono drukować śpiewnik kościelny w drukarni Z. Golloba we Lwowie.

Trzecie posiedzenie Zarządu dnia 19. maja 1897.

Obecni pp.: prof. Dr. Dybowski, Dr. Gorzycki, Dr. Kręka, Kolbu-szowski, Pierzchała, Rebczyński i Sienicki.

Przewodniczył prezes Tow. prof. Dr. A. Kalina.

1. Przyjęto protokół poprzedniego posiedzenia.

2. Przyjęto 11 nowych członków. Ci są: Adam Skalkowski, sł. praw, Lwów; Edmund Moszyński, sł. praw, Lwów; Jan Leszczyński, sł. praw, Lwów; Jan Piepes, sł. filoz., Lwów; Stanisław Homme, sł. filoz., Lwów; Czesław Mussil, sł. praw, Lwów; Wincenty Ziarkiewicz, sł. praw, Stanisła-wów; Franciszek Zych, dyr. gimn., Buczac; Dr. Mieczysław Hirschler, fizyk powiat., Buczac; Wydział Rady powiat., Jarosław; Ks. Józef Ścisłowski, katecheta gimn., Buczac.

3 Dr. Kręka zdał sprawę z czynności komisji kwestyonaryuszowej. Ułożono kwestyonaryusz pisanekowy i wydrukowano po polsku i rusku, z któ-rych wysłano do 45 powiatów kraju 1.410 polskich i 1.310 ruskich. Koszta wysyłki wynoszą razem 59 zł. 50 ct. w. a.

4. Uchwalono rozesłać następnie kwestyonaryusz sobótkowy.

5. Prezes Tow. doniósł, że nadesłano 180 odpowiedzi na rozesłany kwestyonaryusz; przysłano także rysunki, narzędzia do malowania pisanek i 15 paczek okazów pisanek.

6. Uchwalono podziękować w „Ludzie“ tym, którzy na 1 kwestyonaryusz odpowiedzieli i wyszczególnić ich w referacie o kwestyonaryuszach, którego ułożenie polecono Dr. Krćekowi.

7. Celem uzyskania fotografii typów ludowych uchwalono wydać odezwę do „Klubu miłośników sztuki fotograficznej“, w której podane będą zasady, według których ma się postępować przy fotografowaniu typów ludowych, bydła domowego i drzew, mających znaczenie historyczne lub z któremi wiążą się jakiekolwiek podania ludowe i ułożenie tej odezwy polecono prof. Dr. Dybowskiemu.

8. P. Pierzchała doniósł, że uchwalone na poprzednim posiedzeniu Zarządu odezwy porozsyłał, ale z małym skutkiem.

9. Dr. Krćek doniósł, że dla „Ludu“ ułożył uchwaloną etnologiczną bibliografię.

10. Prezes Tow. doniósł, że W. Ministerjum wyznań i oświaty odmówiło na razie subwencji Towarzystwu; uchwalono prośbę ponowić.

11. Prezes Tow. odczytał pismo Dr. Franki, w którym tenże wraz z żoną Olgą zgłasza wystąpienie z Towarzystwa. List ten przyjęto do wiadomości.

12. Na miejsce Dr. Franki kooptowano do Zarządu Dr. Aleksandra Kolesę.

13. Ponieważ skarbnik Tow. p. Ramułt z powodu choroby i zastępcą tegoż p. Rebczyński z braku czasu — urzędów swych w łonie Towarzystwa nadal zajmować nie są w stanie, jakkolwiek z Zarządu nie występują, przeto kooptowano jako ich zastępców z poza Zarządu pp. Stanisława Bala (skarbnik) i Leonarda Leega (zast. skarbnika).

14. Uchwalono poprosić Redakcyę „Oesterr. ung. Monarchie in Wort u. Bild“ o przysyłanie darmo Tow. egzemplarzy swego pisma, odnoszących się do Galicyi.

Czwarte posiedzenie Zarządu odbyło się d. 19. czerwca b. r.

Obecni pp.: Dr. Gorzycki, Dr. Kolessa, Dr. Krćek, Pierzchała, Rawa-Gawroński, Rebczyński, Sienicki i prof. Sołtys.

Przewodniczył prezes Tow. prof. Dr. Kalina.

1. Przyjęto 5 nowych członków t. j.: Rada pow., Borszczów; Izidor Karpiński, nauczyciel, Wadowice; Bronisław Lipiński, prof. szkoły lasowej, Lwów; Anna Młynkowa, Buczacz i Teresa Świdarska, Zakopane.

2. Dr. Krćek zdaje sprawę z czynności komisji kwestyonaryuszowej. Ułożono, wydrukowano i do rozsyłki przygotowany został kwestyonaryusz sobótkowy. Rozesłał się go w 1.500 egzempl. głównie do nauczycieli, do członków Tow. ludoznawczego i do tych osób prywatnych, które na pierwszy kwestyonaryusz odpowiedziały. Rozsyłka będzie miała formę rozsyłki dodatku do „Ludu“. Zarząd sprawozdanie to przyjął do zatwierdzającej wiadomości.

3. Prezes Tow. doniósł, że śpiewnik już wydrukowany. W sprawie rozsprzedaży i rozsyłki tego śpiewnika uchwalono:

- a) Rozsprzedawać śpiewnik po cenie jednej korony w abonamencie i 2 koron bez abonamentu; członkowie Tow. ludoznawczego mają prawo nabywać po cenie abonamentowej; pieniądze odsyłać należy na ręce skarbnika Towarzystwa.
- b) Ma być ułożony i wydrukowany prospekt wydawnictwa. W nim ma być umieszczona próba druku i fachowa recenzja, którą także w pismach peryodycznych i dziennikach umieścić należy.
- c) Prospekt ma być rozesłany w Galicyi, W. ks. Poznańskiem i ile możliwości w Królestwie; do prospektu będą dołączane dla ewentualnych nabywców śpiewnika czeki pocztowe.
- d) Prośby o poparcie wydawnictwa wyszły się do konsystorza biskupich i do Rady szkolnej krajowej.

Za ułożenie śpiewnika Zarząd na wniosek prezesa wyraził prof. Sołtysowi podziękowanie.

4. Delegatami na Walny zjazd Tow. pedag. w Stanisławowie (dnia 19. i 20. lipca) wybrano pp.: Pierzchałę, Jaworskiego i Kolbuszowskiego.

5. Prezes Tow. doniósł, że Redakcja „Oest. ung. Monarchie in Wort u. Bild“ może posyłać Tow. swe pismo dopiero po ukończeniu całego dzieła.

6) Uchwalono oznaczyć stały dzień dla członków, chcących korzystać z biblioteki Tow.

7. Na najbliższe posiedzenie naukowe (około 8. lipca)znaczono odczyt p. Sienickiego „O ludności miasta Warszawy“, a na pierwsze posiedzenie powakacyjne odczyt p. Rawity: „O ekonomicznem położeniu włościan na Ukrainie w XVIII. wieku“.

II. Zgromadzenie miesięczne Towarzystwa.

Drugie miesięczne Zgromadzenie naukowe Towarzystwa odbyło się we wtorek dnia 1. czerwca na uniwersytecie pod przewodnictwem prof. Dr. A. Kaliny. Dr. A. Kolessa wygłosił odczyt p. t. „Główne kierunki w rozwoju językoznawstwa ruskiego w XIX. wieku“ (część I.).

Najpierw skreślił prelegent w krótkości dzieje języka literackiego Rusinów, szukając w nich jednego ze źródeł owych częstokroć mylnych i sprzecznych zapatrywań na język ruski, które się później uwydatniły także w językoznawstwie. Drugie źródło mylnych sądów o języku ruskim widzi autor w politycznych tendencyach rosyjskich uczonych. Po charakterystyce prac gramatycznych, jakie widzimy na Rusi południowej w XVI. i XVII. wieku, odnoszących się raczej do języka cerkiewno-słowiańskiego, — aniżeli ruskiego — przechodzi prelegent do językoznawstwa ruskiego XIX. wieku.

W rozwoju tej nauki widzi dr. Kolessa trzy okresy, z których pierwszy trwa do r. 1862. W pierwszej fazie tego okresu — trwającej do r. 1849, pracują uczeni nad wyjaśnieniem i utrwaleniem pojęć o języku ukraińsko-ruskim, nad zbadaniem stosunku jego do języków cerkiewno-słowiańskiego, wielkoruskiego (t. j. moskiewskiego) i polskiego, nad poznaniem współczesnych ruskich dyalektów, — wreszcie nad unormowaniem języka literackiego i jego pisowni. Do tego okresu należą: gramatyka języka ma-loruskiego Pawłowskiego (wyd. r. 1818), pierwsze prace Maksymowicza (wyd. r. 1827, 1838, 1839, 1845, 1846) „Rozprawa o języku ruskim Iw. Mogilnickiego (1829), gramatyki: Łuczka (1830), J. Lewickiego (1834), Iw. Wagilewicza (1845), J. Łozińskiego (1846), J. Hołowa-

ckiego (1849) i „Rozprawa o języku południowo-ruskim tegoż autora. Główne zasady, jakimi kierowali się autorowie tych prac, omawia Dr. Kolessa szczegółowo.

Punkt ciężkości drugiej fazy pierwszego okresu językoznawstwa ruskiego leży w badaniach historycznych. W tym kierunku popchnęły filologięorską prace Srezniewskiego, Ławrowskiego, Busłajewa i i. Pod wpływem pracy Srezniewskiego: „Myśli o historii języka ruskiego“ (1849, 1850) wysnuł Pogodin (1856) sensacyjną teorię, cieszącą się dotychczas uznaniem niektórych rosyjskich uczonych, jakoby nad Dnieprem w Kijowszczyźnie, aż do napadów tatarskich autochtonami byli Wielkorusi (Moskale) — i jakoby małopolski naród przyszedł nad Dniepr z krain karpaccich dopiero po napadach tatarskich. Hipoteza ta dała powód do gorącej polemiki między Maksymowiczem a Pogodinem. Hipotezę Pogodina popierał P. Ławrowski, po stronie Maksymowicza stanął A. Kotlarewski. Prelegent analizuje ważniejsze epizody ciekawej tej polemiki, która z pola filologicznego zesłała na pole historyczne, przeciągając się aż do r. 1862. Charakterystyczną rolę odegrał w tym sporze P. Ławrowski, który z jednej strony staje w obronie teorii Pogodina — a z drugiej uznaje małopolski język za samoistny i równorzędny z językiem wielkoruskim, i przyłącza się w tym względzie do zdania Maksymowicza. Przedtem jeszcze (r. 1852) zadaje on pierwszy cios teorii domniemanej jednolitości języka ruskiego do wieku XIV., bronionej przez Srezniewskiego.

Drugą część odczytu o dalszych okresach rozwoju językoznawstwa ruskiego aż do czasów najnowszych, wygłosi Dr. A. Kolessa na jednym z dalszych posiedzeń Tow. ludoznawczego.

III. Wykaz darów na rzecz Towarzystwa.

(Ciąg dalszy).

Do biblioteki ofiarowali:

29. Dr. A. Zalewski: Bevölkerung und Viehstand von Ost- und West-Galizien 1854.

L. Kapliński: Emir Rzewuski 1881.

Skibiński Józef Kuźm.: Rozprawa o plemionach Ting-Ling etc. przez Pana de Paravey, przełożył i wydał ..... Warszawa 1840.

30. Dr. J. Baudouin de Courtenay: Lietuviškos dąjnos užrašytos par Antaną Juškevičę (Antra ląjda) Kazań 1880, T. II., Kazań 1881, T. III., Kazań 1882.

31. Tenże: Svoťbine reda Velūnyčiu Lietuviu surašyťa par A. Juškevičę 1870 metų, Kazań 1880.

32. Dr. Stan. Eljasz Radzikowski, dziełko swoje: Pogląd na Tatry, wyd. 2, Kraków 1896.

33. Dr. K. J. Gorzycki rozprawę swą: Nowa teoria socyologiczna, Warszawa 1897.

34. Dr. Bol. Erzepki swą rozprawę: Miscellanea zawierające pomiędzý innemi: Z dawnych ludowych wierzeń i zabobonów, Poznań 1897.

35. J. Polivka swą rozprawę: Rybář a zlatá rybka, Praga 1897.

36. Tenże swą rozprawę: Doktor wszystkowiedz, Warszawa 1897.
37. L. Magierowski: Badacz. Studium obyczajowe, napisał X. Sadok Barącz, Brody 1875.
38. Tenże: Karta obwodu Sanockiego podług map katastralnych ułożona.
39. Bron. Świdnicki: Dr. Z. Zamenhof w Grodnie: O języku międzynarodowym „Esperanto“.
40. Towarzystwo przyjaciół starożytności czeskich swe czasopismo: Rozprawy T. III., Praha 1892.
41. Dr. R. F. K. Lindl w Czerniowcach swą pracę: Haus und Hof bei den Huzulen, Wien 1896
42. Tenże: Haus und Hof bei den Rusnaken. Osobna odbitka z Globus, t. 51 nr. 9.
43. Oddział Troickosawsko-Kiachtinski ces. rosyjsk. Towarzystwa geograficznego swe protokoły Nr. 8 z r. 1895, Nr. 4 i 5 z r. 1896.
44. Seweryn Udziela swą pracę: Tyniec pod względem topograficzno-etnograficznym, Wieliczka 1897.

Do muzeum:

Ant. Siewiński, nauczyciel, Ostrów ad Sokal: dziesięć sztuk starych monet.

Okazy pisanek nadesłali:

1. Klemens Szlemkiewicz, nauczyciel, Podhajczyki p. Kołomyja.
2. Stan. Polaczek, naucz., Krzeszowice.
3. Józef Frączek, nauczyciel w Kolbuszowej dolnej, poczta Kolbuszowa.
4. L. Magierowski, naucz., Jaćmierz via Zarszyn.
5. Ks. Stefanowski, Pysznica pow. Nisko.
6. Marya Bitschanowa w Kadłubiskach p. Zabłotce pod Brodami.
7. Konst. Sarmatiuk, nauczyciel, Wiszenka wielka p. Magerów pow. Gródek.
8. Piotr Dowosser, naucz. w Tokach p. Toki pow. Zbaraski.
9. Strepolicki, proboszcz w Welikopolju p. Janów, pow. Gródek.
10. Jozafat Mazanowski w Pużyłowie p. Kałusz.
11. A. Siewiński, naucz., Ostrów ad Sokal.
12. J. Turczański, Potok złoty, pisanki ze wsi Hubin nad lewem brzegiem Dniestru.
13. Tarnowski Izyd., naucz. w Krościenku pow. Przemyślany.
14. Tom. Fandarys, naucz., Kosmacz pow. Kosów.
15. Ks. Franc. Zajac, Medynia Głogowska

Składając serdeczne podziękowanie Szanownym ofiarodawcom, prosimy o dalsze nadsyłanie darów na rzecz Towarzystwa.

IV. Wykaz Towarzystw naukowych i redakcyi pism, z ktoremi Towarzystwo zawiązało stosunki.

1. Národopisné museum česko-slovanské w Pradze, które posyła swój organ: Věstnik red. dr. L. Niederle.

2. Král. Česká Společnost nauk, która posyła swój organ: Věstnik, t. VI., zawiera: Rukopisy a starotisky chilendarské, popisuje Sawa Chilandarec, Praha 1896.

3. Národopisná Společnost česko-slovanská a národopisné Museum česko-slovanské, które posyłają swoje wydawnictwo: Národopisný sborník česko-slovanský, red. prof. Dr. Frant. Pastrnek.

4. Jugoslav. Akademija znanosti i umjetnosti, która posyła swoje wydawnictwo: Zbornik za narodni život i običaje južnih Slovena, urad. prof. Dr. Milčetić, Zagreb 1896.

5. Redakcyja Kuryera Stanisławowskiego.

6. „ Echa Przemyskiego.

7. „ Patryoty, Filadelfia.

8. „ Przyjaciela ludu Nawsi (Szląsk austr.)

9. „ Tygodnika Jarosławskiego.

V. Spis członków Towarzystwa.

Wyciąg ze statutu:

§. 5. Członkami Towarzystwa mogą być osoby nieposzlakowanego charakteru bez różnicy płci.

§. 7. Członkiem założycielem zostaje ten, kto na cele Towarzystwa złoży jednorazowo kwotę 200 koron.

§. 12. Członkowie czynni uiszczają wpisowego najmniej 2 korony, tudzież roczną wkładkę w ilości 8 koron, płatnych kwartalnie.

268. Dr. Hirschler Mieczysław, c. k. fizyk powiatowy, Buczacz (Nagórzanka).

269. Homme Stan, słuchacz filoz., Lwów.

270. Jaroszyńska Marya, kierown. zakładu frebl., Lwów.

271. Kasparek Teodor, sędzia, Dolnja Tusla, Bośnia.

272. Leszczyński Jan, słuchacz praw, Lwów.

273. Lipiński Bron., prof. szkoły lasowej, Lwów.

274. Maciejowski Maryan, sł. praw, Lwów.

275. Moszyński Edmund, sł. praw, Lwów.

276. Mussil Czesław, słuchacz praw, Lwów.

277. Mlynkowa Anna, żona prof. gimn.. Buczacz.

278. Nagelberg, kierownik szkoły bar. Hirscha w Jeziernie koło Tarnopola.

279. Oddział Towarzystwa pedagogicznego w Dolinie koło Stryja.

280. Piepes Jan, sł. filoz., Lwów.

281. Skalkowski Adam, sł. pr., Lwów.

282. Ks. Ścisłowski Józef, katech. gimn., Buczacz.

283. Świdarska Teresa, Zakopane.

284. Wydział Rady pow., Borszczów.

285. Wydział Rady pow., Jarosław.

286. Ziarkiewicz Winc., sł. praw, Stanisławów.

287. Zych Franc., dyrektor gimn. Buczacz.

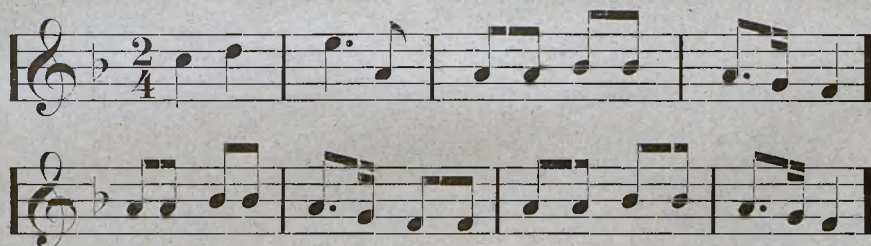

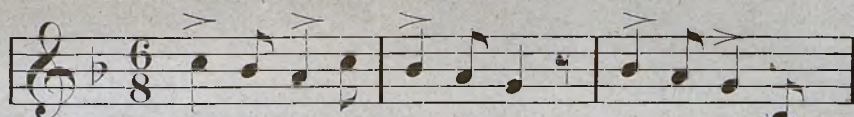
SPROSTOWANIE.

Ponieważ melodye do umieszczonych w tekście pieśni ludowych (Lud III., str. 124 nast.) dla braku nut w drukarni, musiały się drukować w litografii po wydrukowaniu już tekstu, stąd zakradły się pomyłki następujące, które tutaj prostujemy:

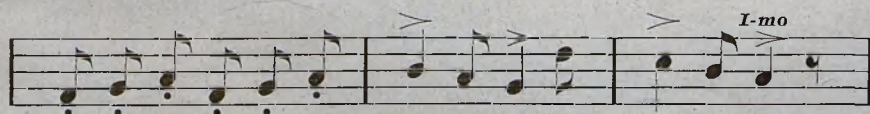
Na str. 125 melodia, którą górale wygrywali na skrzypcach podczas wycieczki do Morskiego Oka, została wypuszczoną; brzmi ona jak następuje:

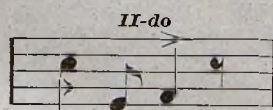
Na str. 135 do pieśni ruskiej: Usta moi rużowiji, melodia pomieszczoną została na str. 170, która winna być dotąd przeniesioną. Natomiast do pieśni: Jagem służył przy dworze, str. 166 nast., porówn. str. 170, melodia jest następująca:

1. Ja gem słu-żył przy dwo-rze, Przy fran-cu-skim
2. Wy-słu-zu-łem Lo-ren-cie, W sied-mig la-tag

1. tam-bo-rze, tam-bo-rze, Przy fran-cu-skim tam-bo-rze.
2. pa-nien-cie, pa-nien-cie, W sie-dmig la-tag — — —

2. pa-nien-cie.

ZARYSY PRAWA ZWYCZAJOWEGO

ludu litewskiego.

(Ciąg dalszy *).

IV.

Przychodzi mi teraz skreślić wzajemne stosunki małżonków, wynikające z pojęcia małżeństwa... naturalnie wedle prawa zwyczajowego. Poprzednio mówiłem o stosunkach majątkowych, pozostaje więc mi skreślić inne, natury ogólniejszej. Małżonkowie mają pewne wzajemne obowiązki moralne, wynikające wprost z pożycia pod jednym dachem, oraz koniecznych ustępstw i postępowania, któreby uwzględniło ich ściśle osobiste interesy, ale w życiu codziennem mąż ma niewątpliwie znaczenie przeważne. Trudno skreślić, w czym wedle ludu zawiera się wyższość męzczyzny nad niewiastą, ale prawdopodobnie źródło tego poglądu tkwi w większej sile fizycznej. Ta okoliczność warunkuje większą wydajność pracy, większą do niej zdolność, zapewnia większą niezależność oraz większą możność obrony własnej... Być może, ma tu niejakić znaczenie pewna odrębność umysłu męskiego, acz zwykle nieznaczna na niższych szczeblach rozwojowych. Nie można też zaprzeczyć wpływu tradycyi wiekowych, oraz podań, tak upośledzających niewiasty. Zwykle kobieta zamężna uznaje pierwszeństwo i przewagę męża, ściśle stosuje się do jego wymogów i poglądów, niemal ślepo słuca go... Wogóle prawo zwyczajowe poddaje kobietę władzy męża, ma on nawet prawo karania żony w razach wyjątkowych. Prawo to jednak jest bardzo nieokreślone, bo nie można przytoczyć ani poszczególnych wypadków, w których mąż ma prawo bić żonę, ani sposobów lub rodzajów kar. W każdym razie nie można powiedzieć, by wśród ludu litewskiego praktykowały się takie zwyczaje, jakie dotąd

---

*) zob. Lud III. str. 193.

istnieją wśród ludu rosyjskiego, np. nic u nas nigdy nie sływać już o tem, by mąż oćwiczył swą żonę różgami, co dotąd praktykuje się w Rosyi, nawet wśród kupiectwa. Kobieta uznaje to prawo męża, ale tylko jako skutek wykroczeń przeciwko uznanym obowiązkom żony, nie widząc w tem, jak Rosyanka, nieodzownej konieczności pożycia małżeńskiego. Nie zna lud litewski przysłów podobnych: „lubi żenu kak duszu, a triasi kak gruszu“, „biej żenużiwucza czto koszka“ i t. d.; nasze kobiety nie mówią: „nie bjot, znacził nie lubit“! Nic podobnego wśród ludu naszego nie istnieje. Rozumie się — bardzo często mąż obije żonę, żona narzeka, często nawet, gdy może, broni się; wogóle śmiało rzecz można, iż u nas bijatki małżeńskie są o wiele częstsze, niż bicie żon. W kłótnie i zwady wtrącać się nie wolno nikomu: to sprawa ściśle osobista. Ale ludowa opinia publiczna już zaczyna potępiać takie postępowanie; wyższa warstwa włościańska, tak dbała o formy życia kulturalnego wedle wzorów polskich zagonowców, nie zna prawie użycia siły w stosunkach małżeńskich, lubo w niej mąż posiada zwykle większe nawet znaczenie, niż wśród włościan przeciętnych.

Zewnętrzne wyrażenia przewagi męzowskiej są nader nieokreślone: mąż jest panem chaty, ale zwykle dzieje się wszystko wedle woli jego żony. U nas żona nie całuje rąk męzowskich, nie jest też obowiązana do spełniania posług poniżających. Wedle pojęć ludu małżonkowie winni stanowić jedno ciało, jedną duszę; wszystkie przysłowia, podania i opowieści ludowe zalecają im zgodę, wyrozumiałość i pobłażliwość wzajemną.

Wykroczenia małżonków lud ocenia w ściślejszej zależności od pici: co wolno mężowi, tego nie wolno żonie. Na złamanie wiary małżeńskiej przez męża, byle nie zbyt jawne i gorszące, patrzy się bardzo pobłażliwie, natomiast kobietę zawsze i wszędzie potępia się. W tym ostatnim wypadku lud nie zna żadnych odcieni etycznych: fakt dlań pozostaje ciężkiem wykroczeniem moralnem niezależnie od rozgłosu. Rozumie się lud nie ma ani najmniejszego pojęcia o „czystości pochodzenia“, lub o ważności zobowiązań się moralnych, wynikających z małżeństwa, ale w złamaniu wiary ślubowanej widzi on naruszenie umowy wzajemnej, które winno być karaniem kryminalnie i odszkodowaniem materyalnie. Na tym poglądzie opierają się niekiedy sądy gminne, włościańskie, zasądzające odszkodowanie stronie poszkodowanej. W razie złamania wierności małżeńskiej przez żonę, mąż ją każe dowolnie, ale w tych razach dość często zbiera się coś w rodzaju sądu familijnego, złożonego z bliskich krewnych obu stron. Zwykle taki sąd familijny po troskliwym zbadaniu sprawy skazuje winną na chło-

stę, domagając się jednocześnie od strony przeciwnej ukarania winnego; zwykle ta ostatnia nie odmawia. Dziś takiego rodzaju sprawy coraz częściej kończą się w kółku ciasniejszym: mąż obje żonę, a z jej kochanka zedrze, co się da. Może też żona skarżyć męża o złamanie wiary ślubowanej; skarga ta zawsze zanosi się do bliższych a poważnych krewnych obu stron. Rzadko się zdarza, by w tych razach zbierał się sąd familijny; jeżeli jednak zbierze się, to wyrokuje jak w uprzednio wspomnianych wypadkach; wszakże najczęściej żony puszczają płazem niewierność mężowską. Do niedawna powszechnie za złamanie wiary ślubowanej zanoszono skargi do księży proboszczów lub niektórych dziedziców, cieszących się uznaniem ludu; dziś to powoli zanika. Dawniej duchowni stosowali nietylko napomnienia kościelne i pokutę, ale nawet kary hańbiące, np. winnych lub winne przywiązywano do słupa na cmentarzu w czasie nabożeństwa, ogłaszając ludowi o ich wykroczeniu; dziś to zanikło już doszczętnie, ale podania o tem są jeszcze nader żywe.

Gromady i gminy nigdy nie wtrącają się w te kwestye, jeżeli nie są one połączone z okolicznościami innemi np. nieludzkim postępowaniem z żoną, pijaństwem, marnotrawstwem i t. d., ale tylko w razie skargi poszkodowanej. Przytaczam tu kilka przykładów odnośnych, dotyczących interwencji gmin i poglądu sądów ludowych na kwestyę złamania wiary ślubowanej i odszkodowania strony pokrzywdzonej. Żona zaniósła skargę do sądu gminnego Bernatowskiego, obwiniając męża o rozpustę, pijaństwo i marnotrawstwo mienia wspólnego. Sąd przychylił się do tego podania, nakazał rozłączenie (separacyę) małżonków, podzielił gospodarstwo, wyznaczył kobiecie trzech opiekunów a męża uprzedził, by siedział cicho i spokojnie, bo w razie przeciwnym gmina ześle go na Sybir (1876 r., wyd. 1. 2). W gminie Puszołackiej na skargę żony, sąd postąpił w ten sam sposób, ale w dodatku kazał oćwiczyć męża wraz z jego współniczką (1886 r., wyd. 1. 30). Do sądu gminnego chłop zanosí skargę na swego sąsiada, który uderzył go polanem po głowie tak „że krew lała się potokami z obu uszu“; powód składa, świadectwo lekarskie oraz żąda 30 rub. odszkodowania i oćwiczenia winnego. Na posiedzeniu sądowem wyjaśniło się, iż poszkodowany zawiązał stosunki miłosne z żoną pozwanego, który za to go uraczył polanem. Sąd powództwo odrzucił, a pozywającego skazał na zapłacenie odszkodowania oraz chłostę, polecając mężowi ukarać żonę. (Widzki sąd gm. 1882 r. l. 74). Przed sądem gm. Szawlańskim żona skarży męża, obwiniając go o złe postępowanie oraz nie-

wierność, wyjaśniło się, iż miała ona słuszość. Sąd zagroził mężowi wysłaniem na Sybir oraz skazał go na areszt (1878 r. l. 9). Przed sądem gminnym Łabardzewskim żona zaskarża męża, wskazując jego współniczkę. Wyrok (1877 r. l. 57) skazał „obu nierządników“ na 5 dni robót publicznych.

Należy nadmienić, że w tych wypadkach prawo zaniesienia skargi należy nie tylko do żony pokrzywdzonej, ale też do jej rodziców i blizkich krewnych, jest to zasada ogólna. Przytaczam przykład jej zastosowania. Teść skarży zięcia, że żonę zaniedbuje i prowadzi życie nierządne z byłą swoją służącą“. Oskarżeni tłumaczą się „że nic złego nie robią; sąd Łabardzewski (1877 r. Nr. 33). kazał nierządnicę w 3 dni wysiedlić.

Wedle pojęć ludu złamanie wiary ślubowanej nie jest jeszcze przyczyną dostateczną do unieważnienia małżeństwa; o tem unieważnieniu lud prawie nic nie wie i nigdy nie rozpoczyna procesów o to, albowiem są one dlań zbyt kosztowne. — Wogóle rozwody formalne są nieznane ludowi, nawet protestantom kalwinom, pomimo łatwości. Jeżeli wszelkie próby i usiłowania pogodzenia małżonków nie doprowadzą do niczego, to wówczas rozstają się; to rozstanie się następuje jednak tylko w ostatecznym razie. Zwykle jest ono tylko faktycznem, nie zaś prawnem, bo włościanie nigdy nie zwracają się do wyższej władzy duchownej z prośbą o separacyę: rzecz to znowu dla nich zbyt kosztowna. Rozstanie się małżonków czasami odbywa się na warunkach umowy przedślubnej, jeśli wypadek ten został przewidziany, niekiedy zaś pośredniczą w tej kwestyi osoby postronne a szanowane. Wedle zwyczaju córki pozostają przy matce, synowie przy ojcu; wyjątek można zrobić tylko wówczas, jeżeli kobieta wyróżnia się postępowaniem niemoralnem np. jest rozpustnicą, pijaczką. W każdym razie zachowuje ona niewątpliwie prawa do alimentów, które winien udzielać jej mąż w miarę możliwości; córkom pozostałym przy niej winien dać też utrzymanie ojciec. Zdarza się, że dzieci pozostają przy matce, ale tylko wówczas, gdy ojciec jest człowiekiem z pod ciemnej gwiazdy, bez czci i wiary; wogóle — wedle prawa zwyczajowego — dzieci należy zostawiać przy tym z rodziców, który może zapewnić im najlepsze wychowanie. W wyżej przytoczonych przykładach sądy pozostawiły dzieci przy matce, albowiem uznały ojców za ludzi niemożliwych. Zdarza się, że gromady lub gminy regulują te kwestye, ale tylko na zasadzie próśb strony poszkodowanej. Co do alimentów, to żony mogą je poszukiwać w drodze prawnej. „Sądy włościńskie — mówi p. Friedman — zawsze skazują mężów na utrzymanie opuszczonej

żony wraz z dziećmi. Utrzymanie to składa się z określonej ilości zboża w naturze i w gotówce (str. 26). To samo stosuje się do mężów, jeśli żony posiadają mienie własne. Zdarza się, że nadomnik po rozstaniu się z żoną, wymaga od niej alimentów; sądy gminne to żądanie uznają za słuszne.

Rozstanie się małżonków zwykle sprowadza następstwa bardzo smutne: mąż wraca zwykle do rodziny lub szuka zarobków postronnych bardzo daleko, bo otoczenie krzywo nań patrzy. „Taki mąż zwykle prowadzi życie bardzo nie moralne“ — mówi słusznie p. Friedman. Żona po rozstaniu się z mężem zamieszkuje zwykle u rodziców, czy też krewnych, gdy można, niekiedy szuka służby lub prowadzi nadal gospodarstwo, jeśli je posiada. Rzadko zdarza się, by to niemoralne położenie nie doprowadzało do wykroczeń etycznych, najlepszem bodaj wyjściem z niego jest stałe pożycie na wiarę, dziś już nie obce ludowi litewskiemu. Należy nadmienić, iż po kilku latach uczciwego a stałego pożycia lud zaczyna uznawać ich niemal za małżonków prawnych, których stosunki wzajemne regulują się ogólnem prawem zwyczajowem z tą tylko różnicą, że wzajemne obelgi i zniewagi uznają się, gdy natomiast małżonkowie prawni nie mogą znieważyć siebie wzajemnie. Pożycie na wiarę zaczyna rozpowszechniać się; wedle pojęć ludu długa nieobecność męża niejako je usprawiedliwia i tłumaczy. To samo, lubo bardzo rzadko, stosuje się do żony, bo mężczyźni o wiele częściej niż kobiety emigrują lub szukają daleko zarobków postronnych. Zdaje się, iż niezdolność do pożycia małżeńskiego jest też okolicznością poniekąd usprawiedliwiającą niewierność małżeńską lub pożycie na wiarę. Wogóle dziś ono jest do pewnego stopnia tolerowane, dziś już żadne władze wiejskie nie wtrącają się w te stosunki, ale gdzieniegdzie wiejska opinia publiczna oburza się i próbuje w kierunku żądanym wywrzeć wpływ na urząd gminny. W tych wypadkach działa zwykle inicjatywa księży, albowiem do dziś dnia jeszcze mamy takich kapłanów, którzy nie są od tego, by nauczać lud gwałtem. Przed kilku jeszcze laty w pow. Rosieńskim próbowano to robić w drodze wpływów na sądy i urzędy gminne, ale inicjatywa władzy wyższej duchownej i świeckiej położyła temu kres. Przytaczam przykład: pewna wieś niesłuchanie oburzyła się przeciwko swemu współmieszkańcowi, włościaninowi, za otwarte pożycie nieślubne ze swą robotnicą. Skarżono się księdzu, albowiem winni „robią wstyd całej wsi“. Ksiądz kazał usunąć kobietę z domu jej pracodawcy, ale posłanych ludzi oboje ciężko poturbowali. Wówczas sąd kazał wysiedlić ze wsi „grzesznicę“, jak zapisano w protokole,

zapłaciwszy jej kilkadziesiąt rubli zastług za rok przyszły, a samego gospodarza skazał na 3 dni aresztu. (Sąd gm. Szymkajcki 1876 r. l. 79). Ale ta sprawa nie skończyła się na tem, albowiem skazany zaniósł skargę kasacyjną; wyroku zjazdu komisarzy do spraw włościańskich pow. Rosieńskiego niema. Dziś już takiego rodzaju wyroki sądowe są niemożliwe, a wypadki podobne chyba już nie spotykają się; być może — wyjątek stanowią najdalsze okolice Żmudzi środkowej i pow. Wiłkomierskiego.

O ile pożycie nieślubne jest dziś tolerowanem przez lud, świadczą wyroki sądów gminnych, przysadzające takim kobietom opuszczonym, zwłaszcza dietnym, alimenty lub odszkodowanie jednorazowe. Być może — ten pogląd lud zawdzięcza sądom państwowym, które w razach podobnych nigdy nie odmawiają w myśl 994 art. kod. kar. swej pomocy. Od wieków wprowadzie prawo zwyczajowe zna odszkodowanie za stratę czasu i zarobków, wywołanych ostatnimi dniami ciąży i położeniem, ale nie zna prawa poszukiwania ojcowstwa; prawo pisane też nie zna go, ale w drodze karnej sądy rosyjskie skazują na alimenty. Przytaczam tu wyrok sądu ludowego, rzucający jaskrawe światło na tę kwestję. Przed sądem gminnym Tyłtyskiem staje kobieta i oskarża swego „męża“, który po 5 letniem pożyciu opuścił ją wraz z synkiem, a „wziął sobie drugą żonę“. Okazało się, że „mężczyzna już ma trzecią żonę“, przy życiu dwóch pierwszych, przeto sąd kazał jej zapłacić 80 rub. za „5 letnią robotę“ oraz 19 rub. za znoszoną odzież, a mienie jej „męża“ oddane zostało w opiekę z powodu małoletności syna, którego zostawiono matce (1890 r. l. 5). Rozumie się wyrażenia przytoczone w cudzysłowach są zaczerpnięte z protokołu sądowego; ów mężczyzna nie był ślubnie i prawnie związany z temi kobietami, które nazwano „żonami“.

Naturalnie — trzeba ściśle odróżniać stałe pożycie nieślubne czyli na wiarę od przelotnych miłości oraz uwiedzenia; o ile pierwsze spotyka się rzadko, o tyle drugie jest rozpowszechnione względnie szeroko. Uwiedzenia stanowią grupę osobną, ale trudno określić jej granice ściśle. Wogóle w tej kwestyi nic stanowczego twierdzić nie można; w każdym razie jednak — zdaje się — procent uwiedziouych jest znaczny, przynajmniej tak każą przypuszczać stosunki wiejskie, oraz odnośne zwyczaje i obyczaje, acz trudno wierzyć mi w zupełną nieznajomość życia i świętą naiwność 18 — 20 letniej dziewczuchy wiejskiej. Uwiedzione — to najczęściej były narzeczone, których małżeństwo rozchwiało się, a które — wedle zwyczaju, często praktykowanego — stały się przed ślubem faktycznymi żonami swoich narzeczonych. Wspomi-

nałem o tem uprzednio (str. 200). Zdarzają się wypadki uwiedzenia bezpośredniego, ale nader rzadkie, co potwierdza praktyka sądowa, bo to wykroczenie jest karane kryminalnie, a u nas sądy państwowe mają sporo spraw podobnego rodzaju. W okręgu Kowieńskiego sądu okręgowego prawie piąta część spraw, rozstrzyganych bez przysięgłych, składa się ze spraw o pożycie nieślubne, niewierność małżeńską, uwiedzenie i t. d. W zwyczajach i obyczajach ludowych, tudzież w formach życia kryje się dość oko licznosci, sprzyjających miłostkom przelotnym; dość tu wymienić zwyczaj sypania wspólnego w jednej izbie czeladnej. Zdaje się — takie miłostki przelotne, oparte tylko na pociągu płciowym, są rozpowszechnione, zwłaszcza wśród służby folwarczej oraz młodzieży płci obojga, zwykle niekrępowanej ani religią, ani etyką, ale nie można tego powiedzieć o pokoleniu starszem. Mimo to jednak ilość urodzeń nieślubnych wśród ludności miejscowej jest nader nieznaczną*). Tę sprzeczność tłumaczą lekarze, praktykujący po wsiach, rozpowszechnieniem środków zapobiegawczych, a nawet abortatywnych; wedle ich zdania choroby kobiece wśród niewiast z ludu są dość pospolite.

Wedle prawa zwyczajowego dzieci nieślubne nie są pozbawione praw niektórych; to samo stosuje się do ich matek. Przewszystkiem mają one prawo do odszkodowania strat i kosztów spowodowanych ciążą i położeniem. Wyroki sądów gminnych, ludowych stanowczo zasadę tę stwierdzają. Do niedawna nawet przysądzały one alimenty aż do pełnoletności dziecka, ale to w razach wyjątkowych; dziś już takie wyroki nie spotykają się, przeważnie dzięki oddziaływaniu zjazdów komisarzy do spraw włościańskich, które zbyt uwzględniają 994 art. kod. kar. Przytaczam tu kilka wyroków sądów gminnych dla ilustracyi poglądów prawa zwyczajowego. W gminie Ponedelskiej dziewczyna została uwiedziona, bo na posiedzeniu sądowem wyjaśniło się, że kochanek miał ją poślubić; sąd — 1887 r. 1 14. — kazał wypłacić jej 60 rub. odszkodowania, acz sprawa — uwiedzenie — nie podlegała jego kompetencji. Po kilkuletniem pożyciu kobieta została opuszczoną; żąda ona alimentów dla dwojga swoich dzieci. Sąd gm. Andrzejewski — 1876 r. 1. 58 — kazał wypłacać jej po 10 rub. w ciągu 10 lat. Młoda dziewczyna osobiście oskarża swego ekskochanka, który ją uwiódł obietnicą ożenku, a potem porzucił

---

*) W latach 1887 — 1894 wśród ludności katolickiej było 346203 urodzeń, a w tej liczbie nieślubnych — 15476, zatem stanowiły one prawie 4,5% ogółu.

wraz z dzieckiem, zabrawszy w dodatku 15 rub. Sąd gm. Roza-
liński — 1885 r. l. 20 — przysądził 25 r. wynagrodzenia oraz ka-
zał zwrócić 15 r. zabranych uprzednio. W analogicznym wypadku
sąd gm. Puszołacki kazał natychmiast zapłacić powódce 10 r. „na
chrzciny“ i tyleż w miesiąc po położu oraz dać pur jęczmienia „na
piwo“ (1876 r. l. 20). Niekiedy spotykamy dziś sprawy podobne,
ale oparte już na dokumentach piśmiennych. Przed sądem gm.
Wiekshniańskim powódka, młoda dziewczyna, staje osobiście
i przedstawia dokument, zaopatrzony w podpisy świadków i wójta.
Na mocy tego zobowiązania się kochanek winien był wypłacić
10 rub. oraz dać po 3 pury jęczmienia i żyta i 5 łokci płótna; zboże
ona otrzymała a domaga się, by jej wydano pieniądze i płótno.
Sąd — 1889 r. l. 3 — przysądził jej 11 rub. 25 kop. i poszukiwane
płótno, a świadkom — 4 rub. 50 k. za „wołokitę“. Należy tu nadmienić,
że spraw podobnych ani rodzice ani krewni powódki wszczynać nie
mogą: wymaganą jest zawsze skarga pokrzywdzonej. Zwykleurodze-
nie dziecka nieślubnego nie prowadzi do zerwania stosunków z ro-
dziną...

Dzieci nieślubne nie są zupełnie pozbawione praw wszelkich;
przedewszystkiem dziedziczą one po matce niemal na takich sa-
mych prawach jak dzieci ślubne. Gospodarz pozostawił wdowę
i syna; po kilku latach, kobieta urodziła nieślubne dziecko płci
męskiej. Gdy chłopiec podrośł, wystąpił z powództwem prze-
ciwko bratu „pochodzenia prawnego“, żądając części gruntu po-
zostałego po ojcu tamtego; motyw powództwa — wspólność po-
chodzenia od jednej matki. Sąd gm. Towiański — 1890 r. l. 3 —
kazał mu wypłacić wartość ziemi w ilości 80 rub. Wogóle dziecko
nieślubne ma stanowcze prawo do udziału w rodzinnej własności
jego matki. Zwykle zapisują je do rodziny matki, a sam fakt
przypisania wystarcza, albowiem własność jest rodzinną, rodzinę
zaś określono tak: „do rodziny należą ci wszyscy, którzy są za-
pisani w listach familijnych“ (po siemiejnych spiskach). We
włości (gminie) Potockiej wuj chciał odebrać grunt od nieślubnego
syna swej siostry, ale sprawę przegrał (1873 r. wyr. l. 13). Z tego
względu niekiedy zawierają się umowy z dziećmi nieślubnemi,
których treścią jest ich zrzeczenie się praw przynależnych. Przy-
taczam przykład: W gminie Krożańskiej gospodarz zobowiązał
się wypłacić nieślubnemu synowi 220 rub., dał mu krowę i sanie
ale wymógł zrzeczenia się wszelkich praw do gruntów i gospo-
darstwa (księga umów 1892 r. l. 1). Zdarza się bardzo często, że
dzieci nieślubne wdowy gospodarskiej, władającej chatą, dziedziczą
na równi z jej dziećmi ślubnemi; ten pogląd opiera się na wspólnie

ści pochodzenia od jednej matki. Dzieci nieślubne noszą zwykle nazwisko matczyne. Również i to się często zdarza, że dziewczyna, mająca dzieci nieślubne, wychodzi za mąż, wówczas wychowują się one razem z dziećmi ślubnymi, w chacie rodziców. Wogóle jednak położenie dzieci nieślubnych jest opłakanem, zwłaszcza wśród najniższych i najuboższych warstw ludowych, a te warstwy dają ich największy procent.

V.

W stosunkach dzieci do rodziców i odwrotnie, zachowało się jeszcze dużo poglądów doby minionej; kreśląc je szczegółowo, będę przytaczał przykłady odnośne. Przedewszystkiem dzieci są błogosławieństwem Boskiem, zwłaszcza zdrowe i rozgarnięte; dawniej pragnięto mieć ich najwięcej, dziś zaś wielka liczba dzieci uważa się niemal za karę Bożą. Bezpłodność kobiety — to albo kara Boża, albo skutek zaczarowania czy zepsucia wesela, albowiem dotąd nie zanikła jeszcze doszczętnie wiara w czary, w możliwość szkodenia w ten sposób ludziom. W tym wypadku starają się przebłagać Boga lub odczarować kobietę urzeczoną. Do niedawna jeszcze, a mówią, że nawet — dotąd, kobiety odbywały czy odbywają pielgrzymki do Połongi, do grobu Biruty, która wedle podań ludowych — tam została pogrzebaną na górze zw. Górą Biruty; praktykują się też pielgrzymki do miejsc cudownych, do kamieni, uznawanych za takowe, do znachorów, modły chrześcijańskie i t. d. Dotąd lud przypisuje większe znaczenie urodzeniu chłopca, niż dziewczyny; wogóle chłopcy są o wiele pożądańsi niż dziewczynki. Prawdopodobnie — źródło tego poglądu tkwi w warunkach życiowych, które tak są ciężkie dla dziewcząt; być może — jest to zamierający przeżytek ojcowskiego ustroju rodowego, oraz kultu przodków, wspólnego wszystkim ludom aryjskim.

Lud zna prawo pierworodztwa, ale stosuje je tylko do synów. Dziś już nie istnieją żadne obrzędy symboliczne przy urodzeniu chłopca pierworodnego; zaniechane też zostały postrzyżyny synów, które dawniej istniały niewątpliwie.

Dotąd zakres władzy rodzicielskiej w teorii należy do ojca, ale praktycznie dzieli się pomiędzy rodzicami: do matki należy władza bezwarunkowa nad dziećmi małemi, nad dojrzalszemi dzieli ją z mężem; zwykle władzy matczynej bardziej ulegają córki niż synowie, o których los głównie dba ojciec. W rodzinie

włosciańskiej matka zwykle przedstawia stronę miłosną, łagodną, pokojową, gdy ojciec natomiast — grozy, posłuszeństwa ślepego, karności i dyscypliny; zwykle on karze dzieci, gdy zbyt zawinią. Surowość i bezwzględność charakteryzują stosunki rodziców do dzieci; jeżeli spotykamy w nich strunę serdeczną, to dźwięczy zwykle ona w sercu matki. Wedle ludu — dzieci nie mają żadnych praw wobec rodziców: mogą oni je sprzedać, darować, ustąpić, wynająć, pobierać za nich zasługi i. t. d. Dzieci nie mogą skarżyć się na rodziców nawet za złe obejście się, za poniewieranie i. t. d. Wogóle „*patria potestas*“ dotąd wśród ludu zachowała swe znaczenie do takiego stopnia, że nawet syn dorosły nie śmie usiąść w obecności ojca bez jego pozwolenia. Władza ta trwa aż do końca życia, tylko wiek dorosły, ożenienie się lub zamełczenie kładą jej pewne granice. Syn wdowiec lub córka wdowa, gdy mieszkają przy rodzicach, podlegają ich władzy na równi z dziećmi innemi. Treść jej i cel sprowadzają się do wychowania dzieci na ludzi odpowiadających ideałowi dobrego włoscianina i gospodarza lub gospodyni, jak go lud wyobraża. Cel ten należy osiągnąć koniecznie, nie gardząc niczem, albowiem wszelkie środki są tu goziwe.

Przekroczenia dzieci bywają surowo karane; różga — to zwykły środek pedagogiczny, którego niekiedy nie szczędzą na wet dorosłym. Wedle zwyczaju rodzice mogą zażądać pomocy osób postronnych, by ukarać dzieci; zwykle jej nie odmawia się. Najczęściej w takich razach rodzice udają się do sądów gminnych, włosciańskich, które zwykle sprawy nie badają, skazując oskarżonych, albowiem, „ojciec nie skarżyłby, gdyby syn był mu posłusznym“, jak rozumował Kurszański sąd gminny w wyroku z 1893 r. l. 63. We włosci Szawkiańskiej rodzice oskarżyli syna wraz z jego żoną. Skarga nie potwierdziła się, ale sąd mniemał, że „rodzice na dzieci skargi bez przyczyny nie zanoszą“ i skazał winnych na grzywny (wyr. 1878 r. l. 29). Sprawy podobne zdarzają się jednak bardzo rzadko, ale wyroki w nich zapadłe stanowczo stwierdzają pogląd ludu na tę kwestyę.

O wiele natomiast częściej spotykamy skargi rodziców na dzieci za złe obejście się lub postępowanie. Niejednokrotnie wspominałem uprzednio, że podstawą władzy rodzicielskiej jest pełnia sił fizycznych i umysłowych rodziców, a zwłaszcza ojca; zasada „*hodie mihi, cras tibi*“ posiada pełne prawo obywatelstwa! Bardzo dosadnie a obrazowo skreślił jej znaczenie praktyczne p. Gukowski, sekretarz komitetu statystycznego. Przytaczam jego słowa: „rzeczywiście często zdarza się, że zaczynając y starzeć się

lub niedołężnie gospodarz z własnej woli, ale najczęściej przymuszony przez dzieci, porzuca zupełnie swój grunt i swój własnymi rękami zbudowany dom i osiada — „na kacie“. Budują mu dzieci chatkę na „kurzych nóżkach“, często przerabianą z chlewka, dają kawałek ogrodu, niejaki statki gospodarskie i wypraszają z chaty. Tak niedawny gospodarz, samodzielny rzadca wielkiego gospodarstwa chłopskiego, groźny głowa rodziny, której przyszłość była w jego ręku, staje się kątnikiem i bez szemrania wlecze smutny żywot, odrabiając przytem dzieciom po kilka dni tygodniowo lub płacąc gotówką . . . za chatkę i ogród t. j. za prawo odgrywania w pogardzie i ubóstwie roli starego wilka z bajki litewskiej i wyczekiwania śmierci. Ale za to przedtem ojciec poniewierał dziećmi, trzymał je w karchach żelaznych jakby pragnąc dostatecznie nacieszyć się swoją powagą jako pan domu i głowa rodziny, przewidując ciężki swój los na starość. I rzeczywiście: jeżeli gospodarz ma kilku synów, to trzyma ich w karchach żelaznych, traktuje gorzej niż parobków; pomimo swej zamożności zmusza synów do pracy ciężkiej, niemal niewolniczej, nie dając im ani wynagrodzenia, ani prawa własnej woli. W takim stanie trzyma on ich aż do 30 — 35 lat i wówczas tylko pozwala im lub bywa zmuszonym pozwolić — ożenić się. . . . Rozumie się, że synowie, ukończywszy w 30 — 35 roku życia taką szkołę, stają się sami pełnoprawnymi gospodarzmi, by potem podzielić los swoich ojców“ (urz. Pam. gub. Kow. 1887 r. str. 352 — 353).

Jest to obrazek zgodny z rzeczywistością, wszakże zaznaczyć należy, iż despotyzm rodzicielski słabnie, lekceważenie zaś rodziców przez dzieci i wogóle starszych krewnych przez młodszych wzrasta. W tem zjawisku należy widzieć poniekąd skutek rozprężenia się dawnych stosunków społecznych oraz wzrost tego pierwotnego materializmu chłopskiego, uwarunkowanego coraz trudniejszą walką o byt i niedostatecznem oddziaływaniem kultury; to ostatnie tłómaczy się warunkami polityczno-społecznymi, w których żyje lud litewski.

Osadzanie „na kacie“ — to rzecz znana oddawna, prawo zwyczajowe przewiduje wypadki, w których to winno nastąpić np. w razie zawarcia przez ojca powtórnego małżeństwa, gdy z pierwszego pozostały dzieci dorosłe. Prawdopodobnie w „osadzaniu na kacie“ można widzieć zamierające przeżytki uprzedniego postępowania Litwinów starożytnych ze starcami, chorymi i t. d., których zgon przyspieszano; liczne ślady tego zwyczaju zachowały się aż dotąd wśród ludu. Wspominałem o tem uprzednio; tu przytoczę opowiadanie, zapisane z ust remigolskiego pisarza wło-

ściańskiego Pukasa. Pewien gospodarz wywiózł w sankach swego przestarzałego ojca do lasu i tam go porzucił, ale wnuk porzucenego odwiózł sanki do domu. Ojciec go spytał, po co to zrobił? chłopiec odparł: „przydadzą się mi, gdy postarzejesz“. Odpowiedź malca tak poruszyła chłopca, że pojechał do lasu, zabrał i odwiózł do domu swego ojca, którego porzucił przedtem. Osadzanie na kacie nie zawsze praktykuje się przy powtórnym ożenieniu się ojca, gdy dzieci z pierwszego małżeństwa są już dorosłe; zwyczaj ten przeważa na północy, zwłaszcza na głębokiej Żmudzi. „Osadzenie na kacie“ niekiedy następuje z woli ojca przestarzałego, ale zdarza się to bardzo rzadko; o wiele częściej synowie zmuszają go do tego kroku. Niekiedy w tę sprawę wdaje się gromada zwykle zainteresowana przez dzieci; wówczas „osadzenie na kacie“ odbywa się na mocy uchwały gromadzkiej. Niekiedy następuje to na zasadzie wyroków sądów gminnych, włościańskich, ale warto zauważyć, że w zasadzie sądy i gromady mieszają się tylko w te sprawy wówczas, gdy ojciec marnuje mienie rodzinne. Taką jest zasada, ale w praktyce przekracza się ona często, dzięki wpływom postronnym, obcym poczuciu sprawiedliwości ludowej.

W ostatnich czasach kwestya „osadzania na kacie“ ojca zagmatwała się: by zabezpieczyć znośną starość i uniknąć ciężkiego losu kątніка, rodzice albo wydzierżawiają formalnie dzieciom swoje grunty, albo wymawiają, zrzekając się ich władania, dokładne a ściśle określone utrzymanie czyli t. z. wyderek (w aktach prawnych sądów włościańskich spotykamy terminy: *izjatje i ekscepca*). Niekiedy ojciec zrzeka się gruntu na rzecz syna, biorąc odeń weksle lub zaporeczenia osób trzecich, czy też kaucyę, co jednak zdarza się rzadko. Przytaczam kilka przykładów odpowiednich. We włości Gruździewskiej ojciec wydzierżawia grunt — 19,5 dies. — dwom synom na lat 12 z warunkiem uiszczenia wszelkich opłat i podatków oraz wypłacania mu 18 rub. rocznie i wydawania ściśle określonej ilości produktów (ksiega umów 1895 r. l. 5). We włości Popiełańskiej ojciec, wydzierżawiając synowi grunt, wymówił lokal, określoną ilość produktów, krowę i konia na wyjazd do kościoła (ks. umów 1894 r. l. 5). Niekiedy zamiast dzierżawy następuje zupełne zrzeczenie się wszelkich praw do gruntu za lokal i określoną ilość produktów. Tak we włości Kurszańskej matka zrzekła się ziemi za wyderek następny: lokal, po 3 pury żyta, jęczmienia i owsa, 2 pury grochu, pur bobu, 3 garnce soli, 20 funtów lnu, 10 purów ziemniaków, wieprza karmnego, parę gęsi, kure, indyka, krowę i parę trzewików (ks. umów 1883, l. 1).

Ale wszystkie te sposoby nie zapewniają jeszcze przestarzałym rodzicom spokoju na starość.... Oczywiście — trudno mówić przy takich stosunkach o szacunku i miłości, należnych życiodawcom. „Znieważanie rodziców zdarza się bardzo często“, pisze p. Friedman str. 32—33 dodając jednak, że skargi pokrzywdzonych i znieważonych są nieliczne w porównaniu z ilością krzywd lub zniewag“. Innemi słowy: rodzice rzadko skarżą się, a jednak sądy gminne są zavalone ich skargami na dzieci za złe obejście się! Dochodzi do tego, że sądy gminne, zwykle nie grzeszące zbyt-kiem humanizmem, same występują w obronie pokrzywdzonych. Tak sąd gmin. Gulbiński kazał oświcić „porządnie“ i zaraz wykonać wyrok nad synem i córką, którzy „przypiekali“ matkę staruszkę, by oddała im ukryte pieniądze (wyr. 1885 r. l. 43). Niejakiś Sztaras zamyka matkę do chlewka razem z nierogacizną, za co go sąd gm. Powiański sadi na 7 dni do kozy (1886 l. 56). We włości Kurszańskiej znalazł się taki syn, który „wypędził matkę z chaty w czasie silnego mrozu i 4 tygodnie nie karmił“, jak zeznali świadkowie; oświczono go (wyr. 1893 r. l. 15). Wogóle stosunek dzieci do przestarzałych rodziców jest bardzo dalekim od wszelkiego humanizmu, wszelkiego poczucia ludzkości i słuszności, zwłaszcza w razie domieszki interesu materyalnego. Niekiedy zaś wkracza w granice kompetencji sądów karnych: każda sesja sądów przysięgłych nie obywa się zwykle bez kilku spraw podobnych!

Ten rys stosunków ludowych rzuca się wprost w oczy każdemu, nawet cudzoziemcowi. P. Gukowskij słusznie pisał o włościanach pow. Szawelskiego: „śród tutejszego włościaństwa najgrubszy materyalizm zagłusza wszelkie poczucie ludzkości, nie wyłączając poczucia pokrewieństwa. Gdy domiesza się choćby najdrobniejszy interes materyalny, wówczas niknie wszelkie poczucie moralno-altruistyczne, wówczas człowiek dla człowieka staje się wilkiem, któremu (człowiekowi) bardzo często w osiągnięciu zysków materyalnych przeszkody stawiane przez prawo a nawet — religię, są niczem*) Rozumie się — w tych warunkach, nawet formalne umowy dzierżawne czy wyderkowe nie zapewniają jeszcze znośnego losu przestarzałym rodzicom lub krewnym starszym; spraw o ich złamanie w sądach gminnych toczy się bez liku. Sądy ludowe, gminne zawsze przestrzegają ich ścisłego wykonania, skazując niekiedy winnych na kary rozmaite np. grzywny, areszt, chłostę. Warto tu nadmienić, że wrazie skargi rodzi-

---

*) Pam. gub. Kow. na r. 1896, str. 152.

ców lub starszych krewnych, zawsze skazują one winnych na wydawanie wyderku pokrzywdzonym. We włości Janiskiej matka oskarża syna, który ją wypędził z chaty i morzył głodem; sąd syna ukarał a matce nazначzył wyderek (wyr. 1893 r. l. 4). We włości Zagorskiej dwom synom dostało się 50 dies. ziemi, ale mimo to wypędzili oni z chaty matkę staruszkę. Kobieta ich oskarżyła; sąd ukarał, nazначając matce sowite utrzymanie oraz lokal osobny (wyr. 1884 r. l. 143).

Zdarza się jednak, że matki, pobierające „wyderek“, poraz drugi wychodzą za mąż; w razie ich śmierci, to prawo przechodzi na mężów, którym pasierbowie winni go wydawać aż do śmierci. Wyroki sądów gminnych potwierdzają to. We włości Popieleńskiej syn zawarł z matką umowę wyderkową; kobieta powtórnie wyszła za mąż i wkrótce zmarła; syn odmówił wyderku, ale sąd kazał go wydawać ojczymowi (wyr. 1894 r. l. 91). Rozumie się — niekiedy rodzice lub starsi krewni próbują korzystać ze swych praw z krzywdą dzieci lub młodszych krewnych, ale sądy zwykle biorą ich w opiekę na mocy prawa zwyczajowego. Przytaczam przykład charakterystyczny. Ojciec oskarża syna; syn usprawiedliwia się, że „poważa i szanuje ojca wedle umowy z dnia 15 lutego i wszystko spełni, czego ojciec chce“. Świadkowie zeznali, iż syn jest stroną pokrzywdzoną, przeto sąd gminny, Wiekszniański — wyr. 1879 r. l. 101 — skazał ojca na 7 dni aresztu.

Naturalnie, jeżeli takie są stosunki dzieci do przestarzałych rodziców, to można wyobrazić sobie, jakimi są one do dziada lub babki, zwłaszcza babki! Rzeczywiście są one o wiele gorsze; rzadko kiedy wnuki poczuwają się do jakichbądź obowiązków względem babki lub dziada, ale wkłada je na nich prawo zwyczajowe. Zasadę tę uznają sądy gminne, nigdy nie odmawiając zadość uczynienia. Tak we włości Oszmiańskiej sąd nakazał wnukom dawać babce sowity a ściśle określony wyderek, w którym nawet nie zapomniano o parze łapci (wyr. 1882, l. 4).

Ta surowość stosunków rodzinnych występuje bardzo dobitnie w stosunkach pasierbów do ojczyma lub macochy, zwłaszcza macochy, ku której lud żywi jakąś szczególną niechęć; zawsze one są połączone z brudnem sobkostwem i materyalizmem pierwotnym. Można śmiało twierdzić, że ani jeden bodaj ojczym, ani jedna bodaj macocha nie może zabezpieczyć swych praw majątkowych, jeno tylko w drodze sądowej. „Stosunki między ojczymem lub macochą z jednej strony a pasierbem lub pasierbicą z drugiej z nader rzadkimi wyjątkami są zawsze złe“ — mówi p. Friedmann. Na tem tle powstają różne zatargi i spory, które sądy

rozstrzygają na mocy prawa zwyczajowego. Opiekuje się ono ojczyzną i macochą, broni ich, a w każdym razie zobowiązuje pasierbów dawać im utrzymanie w razie niezdolności do pracy. Wyroki sądów gminnych stwierdzają to dosadnie. Ojczyń skarży pasierba, który go wypędził z chaty, uprzednio obiwszy; sąd gminny w Suboczku nakazał zapłacić powodowi 100 rub., oraz dać 2 krowy, kozę i wieprza (wyr. 1890 r. l. 3). Sądy gminne ochraniają też macochy od krzywd rozmaitych, ale ich ochrona jest niedostateczna. Pewien pasierb rozwalił chatkę, w której mieszkała jego macocha; sąd gminny w Towianach kazał jej dać na mieszkanie chlew, a na utrzymanie dawać corocznie pur żyta i na sól 50 kop, oraz sadzić pur ziemniaków (wyr. 1890 r., l. 29). Pasierbica wypędziła z chaty ojczyń; na sądzie zgadza się go przyjąć, ale sąd kazał jej dać mu wyderek sowity, oraz zobowiązał „pogrzebać przyzwocie“. (Sąd gm. Wiekszniański 1879 r. l. 90).

Warto tu zanotować pogląd ludowy na rodzeństwo przyrodne. Dzieci, pochodzące od jednego ojca, wedle pojęć ludu, są połączone z sobą mniej ścisłymi węzłami pokrewieństwa niżli pochodzące od jednej matki. Dzieci jednej matki często dziedziczą jednakowo, chociażby mienie należało do jej pierwszego męża. Na zasadzie też wspólnego pochodzenia dopuszczają się niekiedy do dziedziczenia dzieci nieślubne, jak wspominałem już był o tem. Należy w tem wszystkiem widzieć zamierający przeżytek prawa macierzyńskiego.

Ta sama surowość, ten sam materyalizm pierwotny i brudne sobkostwo charakteryzują wzajemne prawne stosunki braci. Walczą w nich o pierwszeństwo dwie zasady: pierworodztwa i równości. Pierwsza posiada dotąd wśród ludu przewagę; nakazuje ona słuchać, czcić i szanować starszego brata jak ojca oraz daje mu prawa niemal ojcowskie. Zasada ta w praktyce prowadzi zawsze do wyzyskiwania młodszych braci przez starszego, chociaż ten wyzysk prawo zwyczajowe potępia. Niejaki Jakimas zanosi skargę na brata starszego; na sądzie wyjaśnia się, że powód służył 7 lat bratu bez zasług oraz „że mu brat nie pozwala ożenić się i wypędza z chaty, chociaż on służył zań w wojsku“. Sąd gminny Kupiski — 1880 r. l. 71 — kazał mu zapłacić 70 rub. odszkodowania, tudzież zobowiązał brata starszego nie wypędzać go z chaty i nie przeszkadzać w żeniactwie. Jest to przykład typowy. Brat starszy posiada niemal prawa ojcowskie i korzysta z nich, np. może on wzbronić rodzeństwu wstąpienia w związki małżeńskie. Sądy gm. podzielają ten pogląd, lubo w czasach ostatnich zasada równości braterskiej zyskuje coraz więcej uznania.

Nader charakterystycznym jest zachowanie się braci wobec nieobecnych lub wziętych do wojska. Jeżeli żołnierz zastanie ojca żywym, to go rodzina przyjmuje do swego grona; „ale biada — mówi p. Friedman — jeśli ojciec zmarł, lub wskutek starości albo innych przyczyn nie rozporządza już gruntem nadanym, a rozporządza nim brat starszy lub inny. Spotykają go nieprzyjaźnie i dobrowolnie do wspólnego władania gruntem nie dopuszczają. Do wspólnego użytkowania z gospodarstwa dopuszczany on jest tylko na mocy wyroków sądów ogólnych. Jeśli nie posiada gotówki na prowadzenie sprawy, to tę okoliczność silnie wyzyksują bracia pozostali; zawierają z nim umowę, spłacając go drobną sumką lub wydzielając mały kawałek gruntu“ *). W tych wypadkach należy zawsze udawać się do sądów państwowych czyli ogólnych, opierających się na prawie pisanem, albowiem gminne, ludowe, wyrokujące na mocy prawa zwyczajowego, odmawiają swej pomocy. Prawo zwyczajowe uznaje dotąd nawet, że członek rodziny, wzięty do wojska, staje się dla niej obcym, lubo w ostatnich czasach pogląd ten stopniowo łagodnieje i zmienia się. Bracia wogóle mają pierwszeństwo i przewagę nad siostrami. zwłaszcza najstarszy; zastępuje on poniekąd ojca i cieszy się niemal takimi samymi prawami; w każdym razie może on karać siostry, wzbronić zamełcia i t. d. Z prawami brata starszego dziś walczy młodsze rodzeństwo, kierując się zasadą równości, ale sądy ludowe zawsze stają w obronie zasady starej, zasady pierwszeństwa. Wzajemne stosunki siostr oparte są wyłącznie na podstawie równości; o prawach najstarszej dziś już nic nie słyhać.

Tę surowość stosunków rodzinnych, zwłaszcza dzieci do rodziców i odwrotnie, tłómaczą zwykle anarchią stosunków agrarnych; skłaniają się ku temu pogładowi nawet sfery oficjalne, nie mówiąc już o badaczach postronnych. P. Friedman mówi: „podobne stosunki dzieci do rodziców tłómaczą się tem, że każdy włościanin teraz zeznaje, że grunta zostały nadane wszystkim członkom rodziny i stanowią wspólną i bezsporną własność całej rodziny, a zatem jej głowa, ojciec, zjawia się tylko czasowym rządcą i administratorem gruntów nadanych, odpowiedzialnym przed własną rodziną, społeczeństwem i prawem**). Dodaje jednak, że najlepsza część ludu, najbardziej uspołeczniona, skłania się ku innym poglądom, ku uznaniu własności osobistej. Wedle mnie — p. Friedman ma zupełną słuszość. Mniemam, że pogląd wyłuszczonej uprzednio, jest słuszny, jeżeli uwzględnimy przeżytki dawnej kultury litewskiej.

---

*) Friedman str. 45.

**) str. 66.

VI.

O prawie spadkowym ludu litewskiego da się powiedzieć stosunkowo bardzo niewiele, albowiem nigdy ono nie rozwinęło się należycie, nigdy nie znalazło zastosowania szerszego, a uwłaszczenie włościan i późniejsza praktyka sądowa, usiłująca zaszczerpić wśród ludu naszego wielko-rosyjskie pojęcie „wspólnego władania i użytkowania“ przyczyniły się w znacznym stopniu do jego zaniku. Dziś można mówić o zwyczajowym prawie spadkowym chyba tylko w zarysach ogólnych lub w zastosowaniu do ruchomości. Mówiąc ściśle, dziedziczenie ziemi nadziałowej nie istnieje, albowiem nie jest ona własnością osobistą. Śmierć ojca nie prowadzi do odkrycia postępowania spadkowego, albowiem nawet za życia jego dzieci były współwłaścicielami, zatem więc można mówić tylko o podziałach rodzinnych, wywołanych śmiercią głowy rodziny. Nie można też mówić o dziedziczeniu w wspólnotach rodzinnych, jakem wspominał o tem. O podziałach będę pisał w rozdziale o prawie rzeczowym; tu zaś przytoczę tylko zwyczaje prawne w zarysach ogólnych, o ile one dadzą się odtworzyć z pozostałych szczątków oraz te, które dotyczą spadkobrania ruchomości w szerszym znaczeniu tego wyrazu.

Ruchomości po rodzicach pobierają dzieci, dzieląc je na części równe; ruchomości matczyne dostają się zwykle córkom. Do nich też należy pozostała gotówka, z której niekiedy odtrącają wysokość posagu, mającego być wypłaconym. Syn oddzielony lub córka wyposażona w spadku nie uczestniczą, ale natomiast biorą w nim udział osoby adeptowane i dzieci nieślubne. W razie braku potomków linii wstępnej np. po dzieciach zmarłych dziedziczą rodzice. Tylko w braku potomków linii wstępnej i zstępnej spadek przechodzi w linie boczne, przyczem najbliższe stopnie pokrewieństwa usuwają dalsze. Lud tu robi pewną różnicę pomiędzy ojcowizną a macierzyzną: pierwsza zawsze dostaje się agnatom, druga zaś — kognatom. Jest to zasada ogólna, stosowana nawet do dziedziczenia gruntu o ile to może zdarzyć się. W razie równości stopnia pokrewieństwa męczyzna usuwa od dziedziczenia kobietę, ale tylko w liniach bocznych. Natomiast zasada ta z a w s z e stosuje się przy dziedziczeniu ziemi: męczyżni zawsze usuwają kobiety, wyjątek stanowią tylko córki rodzone. Mąż dziedziczy po żonie tylko pościel, bo posag zwraca się zawsze jej rodzinie w razie zejścia bezpotomnego, natomiast żona

uczestniczy w spadku po mężu: zwykle dostaje się jej połowa ruchomego mienia mężowskiego; ma też ona niezaprzeczone prawo do alimentów od spadkobierców.

Wogóle są to zasady główne, któremi kieruje się zwyczajowe prawo spadkowe; w wypadkach poszczególnych zachodzą pewne odstępstwa, wywołane warunkami miejscowymi. W każdym razie lud swe prawo spadkowe ściśle stosuje do dziedziczenia ruchomości i nieruchomości (domów, gruntów i. t. d.) o ile stanowią one własność prywatną. Prawo zwyczajowe nie zna, jakem to wspomniał uprzednio, postępowania spadkowego, chociaż niekiedy z rozporządzenia władzy sporządza się opis mienia; nie zna też ono zupełnie postępowania ochronnego, ale testamenty zna. Dawniej posługiwano się nimi bardzo często, gdy wola umierających była uznawaną i szanowaną przez spadkobierców. Wówczas w testamencie ojciec zwykle uznawał albo prawo pierworodztwa, albo minoratu, zobowiązując spadkobiercę głównego do wypłat pozostałym członkom rodziny. Prawa pierworodztwa uznawano przeważnie w powiatach żmudzkich, minoratu zaś w litewskich. Zwykle też gospodarz bezdzietny przekazywał swoje mienie żonie; bardzo często praktykowało się zapewnienie dożywocia małżonce. Dziś takie testamenty spotykamy tylko wyjątkowo, bo można dowolnie rozporządzać jeno własnością osobistą, „wolną“, jak mówi lud. Dawniej były one słowne lub rzadko na piśmie, ale zwyczaj nakazywał, by były sporządzane w obecności duchownego tego wyznania, do którego należał umierający; dziś sporządzają je przeważnie w drodze prawnej, u notaryuszów.

Zna też lud nową formę testamentów, którą stosuje do własności rodowej, ukazowej t. j. gruntów nadanych. Wogóle stara się on zastosować swe prawo spadkowe do tej sfery własnościowej, albowiem głęboko w nim tkwi to przekonanie, że prawo alienacy i rozporządzenia własnością rodową należy do głowy rodu lub rodziny. Takie jednak testamenty są bezprawne, a zatem ich wykonanie zależy li tylko od dobrej woli spadkobierców, którzy zwykle nie krępują się niczem. Dzisiejsze testamenty zwykle zawierają szczegółowy opis podziału, który ma być dokonany; często też w nich spotykamy zapisy na rzecz żony i córek, którym niekiedy w posagu przekazują one grunta. Forma ich sporządzenia — zwykle słowna, w obecności wielu świadków i duchownego, wedle starego zwyczaju; niekiedy spotykamy zastrzeżenia, przenoszące nas w dobę zamierchłą np. ojciec grozi z grobu synom zemstą, jeżeli naruszają jego wolę. Zdarza się dość często, że sporządzają się one na piśmie, nawet w drodze nota-

ryalnej. Wykonanie ich wymaga zatwierdzenia sądu gminnego, rozumie się — w razie sporu, bo inaczej można wykonać je za zgodą ogólną. Często umierający prosi, by dzieci zachowały po jego zgonie zgodę wzajemną, by nie rozpoczęły „wojny domowej”. Przytaczam parę przykładów typowych. Właścicielka gruntu pragnęła zabezpieczyć swą córkę, przeto legowała jej 6 dzies. ziemi z zastrzeżeniem, że kto zechce odebrać ten legat, musi zapłacić 150 rub. (gm. Rumszyska, ks. umów 1888 r., l. 4). Oto inny testament. Umierający, przewidując „wojnę domową”, tak pisze: nie chcąc, by po moim zgonie moje dzieci prowadziły „wojnę domową”, obrażały p. Boga, włączając się po sądach i podkupując i spajając świadków, oraz ludzi dobrych, postanowiłem, co niżej następuje”; ziemię podzielił na 3 części, z których 2 dostały się dwóm synom, trzecia zaś — córce zamężnej. Testament nakazuje pogrzebać go „przyzwoicie”. a kończy się tak: „z za grobu upraszam i błagam synów i córkę żyć w świętej zgodzie i miłości braterskiej, nie obrażając ani Boga, ani ludzi, a będę prosił Wszechmogącego, by raczył obdarzyć ich wszelkimi dobrami ziemniemi”. Od słowa do słowa dokument ów zaniesiono w księgi umów włości Rumszyskiej, w r. 1888, l. 2. Charakterystyczne to świadectwo a podobnych można spotkać sporo. W końcu nadmieniam, że prawo zwyczajowe nie zna kaduków, odumarszczyzn.

VII.

Prawo zwyczajowe nie posiada ściśle określonych pojęć ani o opiece, ani o kurateli; właściwie mówiąc, zna ono tylko opiekę rodową nad osobą i mieniem dzieci, posiadających grunta, oraz kuratelę nad marnotrawcami mienia rodowego lub małżeńskiego. Nigdy nie było przykładów, by gromady, gminy lub sądy włościńskie wyznaczały opiekę nad mieniem i osobą umysłowo-chorych, niedołążnych i t. d. W razie śmierci ojca naturalną opiekunką dzieci jest matka oraz stryjowie lub wujowie, co zależy od poglądu na bliskość pokrewieństwa; w każdym razie opiekunowie, naznaczeni przez umierającego, usuwają naturalnych, krom matki, która usuwa się od opieki tylko wówczas, gdy nie żyła z mężem lub cieszyła się złą sławą. Nawet po zamężciu powtórnem pozostaje ona i nadal opiekunką, a jej męża, ojczyma, uważa lud za naturalnego opiekuna sierót, pasierbów. Każdy może zrzec się opieki, bo nie jest to obowiązek, ale wogóle uchylenie się od niej bywa

potępianem. Liczba opiekunów nie jest ściśle określona, zwykle dzielą się oni na opiekunów administratorów i opiekunów dozorców; pierwsi zarządzają mieniem małoletnich, drudzy zaś mają ich dozierać i kontrolować, ale zwykle nic nie robią. Opiekunowie winni — wedle ludu — zastępywać rodziców, przeto posiadają też prawa niemal rodzicielskie. Wzajemne stosunki opiekunów do wychowanców winne być takie, jakie istnieją pomiędzy rodzicami a dziećmi; to samo rozumie się o obowiązkach ostatnich.

Zwyczaj te nie są ściśle przestrzegane acz dawniej było inaczej. Dziś ustanowienie opieki, jeżeli ją nie ustanowił ojciec lub matka, zależy od dobrej woli władzy gminnej, która zwykle nie wtrąca się w sprawy podobne; tak samo zachowują się gromady. Śmiało rzec można, że tylko w razie podania lub wyraźnego nakazu komisarza do spraw włościańskich ustanawia się opieka nad małoletnimi. Żadnych przepisów prawnych ani zwyczajowych nie przestrzega się przytem: wszystko zależy od widzimisię starszyny, (wójta). Muszę tu nadmienić, że niekiedy przy ustanowieniu opieki robi się opis mienia małoletnich, ale opiekunowie nigdy nie składają rachunków i sprawozdań, bo też tego nie wymaga ani sąd włościański, ani urząd gminny, ani gromada. Opiekunowie nie pobierają żadnego wynagrodzenia za swoją pracę krom ojczymów. Słowem — wszystko niemal zależy wyłącznie od dobrej woli opiekunów.

U nas nie tylko wśród ludu, ale nawet wśród warstw wyższych opiekunowie cieszą się złą sławą, co przypisać należy niedołęstwu instytucji dozierających opiek szlacheckich, sądów sierockich w miastach i urzędów gminnych po wsiach; przysłowie polskie — „opieka oczy wypieka“ — dostało się do ludu. Twierdzą — i nie bez słuszności, — że wśród ludu istnieje tylko opieka nad sierotami chłopów rolnych, innemi — chyba opiekuje się tylko matka przyroda, rzadko ludzie dobrzy. Jak te sieroty żyją, w jaki sposób się żywią — tego nikt dokładnie nie zbadał. Położenie ich jest strasznie ciężkiem, zwłaszcza w czasie zimy, bo latem ciepło, a zawsze znajdzie się coś, co można zjeść: są jagody, ryby, grzyby, orzechy... Miłosierdzie jednak ludzkie sprawia to, iż stanowczo nic nigdy nie słyszano, by dzieci sieroty zmarły z głodu lub zimna. Przed laty zdarzył się w pow. Wiłkomierskim wypadek następny: młoda wdowa, doprowadzona głodem do ostatniej rozpacz, zabiła dwoje dzieci i obwiesiła się sama! Duchowieństwo z ambony głośno potępiło mieszkańców tej wsi, w której zdarzył się ów wypadek, nakładając na wszystkich pokutę kościelną! Takie zachowanie się sąsiadów wywołało ogólne oburzenie wśród

ludu, które włościanie wyrazili w sposób zbyt dosadny, bo tego i owego poturbowali.

Można żądać w drodze sądowej, po dojściu do pełnoletności, złożenia rachunków przez opiekunów, ale dzieje się to bardzo rzadko, bo zwykle sądy włościańskie zadawałnają się byle czem, odrzucając powództwa. Zdarza się, że z inicjatywy osób postronnych wdają się one w te sprawy; przytaczam przykład, nader charakterystyczny. Zmarł zamożny chłop, wdowiec, osierocając dwie dziewczynki; stryjowie grunt — 30 dzies. — zabrali, a dziewczynki wypędzili „na 4 wiatry“. Żebrały biedne; stara karczmarka, żydówka, zawiadomiła o tem dwór... „Wskutek skargi p. obywatela ziemskiego“, jak zapisano w protokole, sąd gminny, Janowski grunt odebrał i osobiście osadził na nim sieroty, wyznaczając im babkę za opiekunkę (wyr. 1885 r., l. 14). Wyroki podobne spotykamy dość rzadko, bo zawsze zapadają one tylko z inicjatywy osób postronnych, wpływowych. Zdarza się, że gromada uchwała ustanowienie opieki nad marnotrawcami mienia rodowego lub małżeńskiego, ale zawsze tylko w razie skargi odpowiedniej; przykłady przytaczałem uprzednio, mówiąc o wzajemnych stosunkach małżonków (str. 295). Można przytoczyć ich więcej, bo dziś już urzędy gminne mienie włościan nieopłacających akuratnie podatków, często oddają w opiekę lub wydzierżawiają, niekiedy za połowę ceny, lichwiarzom chłopom, którzy zjawili się od tat kilkunastu; dawniej nie znano ich. Wogóle — trzeba stwierdzić stopniowy zanik prawa zwyczajowego o opiekach i kurateli, których lud nie rozróżnia.

W zakończenie parę słów o zobowiązaniach się małoletnich. Wedle pojęć ludu niepełnoletni, ale nie dzieci, mają prawosposobność cywilną, mogą zawierać wszelkie umowy osobiste, ale nie mogą zrzekać się gruntu; pozwolenie opiekunów nie jest koniecznem. Ludowe pojęcie pełnoletności nie jest ściśle określone, wszakże wymaga się koniecznie pewien stopień samowiedzy i znajomość stosunków życia codziennego, ludowego. Niekiedy sądy uznają pełnoletnimi 16 letnich wyrostków, niekiedy zaś odmawiają prawa pełnoletności 20 letnim chłopakom! Zasad ogólnych niema: wszystko zależy od okoliczności. Pełnoletność dziewcząt określa się przeważnie dojrzałością fizyczną, ogólną, która następuje u nas przeciętnie w 18 — 20 roku życia. Ta kwestya bardzo rzadko spotyka się w praktyce sądowej, ale parę przykładów odpowiednich przytoczę w rozdziale o umowach.

Jan Witort.

O mieszkaniach i żywieniu się Żydów małomiasteczkowych w Królestwie Polskiem.

(Odczyt miany na miesięcznem Zgromadzeniu naukowem d. 20. marca).

Badanie nad żywieniem się i mieszkaniem Żydów prowadziłem w Lubelskiem w osadzie Łaszczowie, powiecie Tomaszewskim i rezultaty tychże przedstawiłem na wystawie higienicznej 1896 r., w Warszawie.

Osada Łaszczów typowa, stąd i moje wnioski noszą znamiona wspólne całokształtowi stosunków żydowskich w Królestwie.

Aby lepiej uplastyczyć sobie i wytłómaczyć warunki życia Żydów małomiasteczkowych, należy tę na pozór jednolitą masę poklasyfikować podług zajęć i dochodów, ewentualnie rozpatrzyć ich budżety. — Podług dochodów rozróżniamy 7. kategorii.

- 1) Kapitałiści-lichwiarze, kupcy handlujący cukrem,
żelazem i t. p. zarabiający rocznie średnio . 1000 rs.
- 2) Handlujący zbożem, właścic. większych sklepów 400 „
- 3) Kramarze . . . . . 240 „
- 4) Rzemieślnicy . . . . . 200 „
- 5) Tragarze, wyrobnicy . . . . . 150 „
- 6) Tak zwani bez zajęcia, t. j. różni faktorzy; włó-
czący się po wsiach w celu skupowania skórek
i t. p. rzeczy (bardzo liczne kategorje) . . . 120 „
- 7) Nosiwody (najniższy stopień zajęć, którem się
trudnią upośledzeni umysłowo; idjoci, niemowy) 100 „
i chleb w na-
turze.

Przychód		R o z c h ó d														
	Żywność	p o s z c z e g ó l n i e						mieszka- nie	opał	ubiór	opranie	nauka	jałmużny	zbytki	suma wydatków	przewyżka przychodów
		mięso	chleb	mąka	kasze jarzyn.	cukier mleko herbata kawa	wódka									
1000 rs.	343.20	78.00	31.20	78.00	52.00	78.00	26.00	60	91.00	150	15.00	30	52.00	31.20	772.20	227.60
400 „	223.60	52.00	46.80	31.20	52.00	26.00	15.60	30	31.20	60	9.00	15	15.60	12.00	396.40	3.60
240 „	132.60	31.20	26.00	23.40	26.00	13.00	13.00	20	20.00	30	6 00	8	10.40		227.00	13.00
200 „	104.00	15.60	20.80	23.40	23.40	13.00	7.80	16	20.00	25	4.00	6	5.20		180.20	19.80
150 „	79	13.00	20.80	23.40	10.40	5.20	6.20	12	10.00	25	2.50	5	5.20		138.70	11.30
120 „	78	13.00	20.80	23.40	10.40	5.20	5.20	8	8.00	10	1.50	2	1.50		109.00	11.00
100 „ i	39	13.00	w naturze		15.60	5.20	5.20	9	9.00	15	1.50	3			76.00	24.00
chleb w na- turze																

Cyfry te przedstawiają przeciętną od kilkuset osobników z lat kilku. Wydatki przedstawiają obraz ścisły, ponieważ Żydzi prowadzą rachunki w stosunku do tygodnia. Każdy, choćby najmniejszy stały wydatek oblicza się tygodniowo. Co się zaś tyczy dochodów, to podane cyfry przedstawiają mniej więcej tylko typy dochodów. Zarobki żydowskie są tak niepewne, że o ile w jednym roku może zrobić znaczną oszczędność, o tyle innego roku stracić wszystko. Tyczy się to dwóch pierwszych kategorii t. j. bogatszych, inne kategorie mają w stosunku do roku mniej więcej jednakowe dochody.

Na żywienie się najbogatsi wydają rocznie 343 rs., najbiedniejsi zaś 78 rs., na mieszkanie bogaci 60 rs., a najbiedniejsi 8 rs.

Kwestya mieszkań dla ludzi biednych, to kwestya kultury danego narodu i dziś już zajmują się nią wszystkie państwa cywilizowane.

Osada Łaszców liczy 1468 Żydów obojga płci, zamieszkałych w 89 domach, czyli że w jednym domu mieści się 19 osobników.

Z 89 domów 5 jest murowanych, 3 w połowie murowane, reszta — to drewniane, lichy budowane domki, często kilka pod jednym dachem z licznymi przybudówkami. Typowe domy przedstawiają się tak: frontem stoja do rynku lub ulicy, oddzielony jeden od drugiego wąziutkim przesmykiem, zwanym „sutkami“ szerokości $1\frac{1}{2}$ metra. Na te t. z. sutki wychodzą często okna i, jeżeli są — kloaki. Zwykle przesmyk taki przedstawia się jako cuchnący śmietnik. — Przez środek domu przechodzi sień, po jednej stronie której są mieszkania, po drugiej komórki i stajnie dla krów, koni i kóz. — Domy takie bywają albo duże, mieszczące przeszło po 40 osób, lub nowszego typu małe o 2-ch i 3-ch izbach. Zresztą są one rozmaitej wielkości i najrozmaiciej budowane.

Izby mieszkalne, pozbawione wszelkich wygod, są przepelnione. Zwykle jedna izba jest przepierzona na 2 lub 3 części ścianą, niedostającą sufitu, z cienkich desek (całówek). Ściana taka gra rolę parawanu, aby w jednej izbie mogły się pomieścić 2 lub więcej rodzin. — W izbie takiej znajduje się piec olbrzymi, na którym gotują i pieką wszyscy mieszkańcy izby. Za większą izbą znajduje się jeszcze jedna, dwie lub więcej mniejszych, w których przepierzeń niema, ponieważ bywają zwykle małe. — W każdej izbie jest duży piec, zajmujący $\frac{1}{6}$ przestrzeni.

Pod jednym dachem znajdują się, jak wyżej powiedziałem, stajnie i obory, utrzymywane nieczysto; ustępów w domach prawie niema, ponieważ są 4 publiczne, przeto dzieci a nieraz i starsi załatwiają swoje naturalne potrzeby w sieni lub pod ścianami

domu na ulicy. Niema mowy o sprzątaniu nieczystości, dopóty na miejscu gnije, dopóki wpływy atmosferyczne jej nie usuną.

Izby mieszkalne są nieraz duże, widne i wysokie, ale w takich mieszkają albo bardzo bogaci, albo znowu są niezmiernie przepełnione. Zwykle bywają widne, mają po 2 lub 3 okna, w których lufcików niema. Wielkość okien bywa dwojaka, w nowych domach 115×60 centymetr., w starych zaś 73×60 cent. — Drzwi wychodzą zawsze do sieni.

Ze stu mieszkań, w których robiłem pomiary, znalazłem w 55 izbach podłogę w stanie zupełnie dobrym, zrobioną z 1½ calowych desek sosnowych, w 30 izbach w złym stanie, napół zgniła, w 15 nie było wcale podłogi, tylko ubita ziemia. W nowych domach podłoga jest wszędzie. Ściany bielone raz do roku.

Piec zwykle duży, nie posiada kuchni angielskiej, tylko piec piekarski i komin, na którym przy ogniu gotują. Piec jest tak budowany, że zarazem ogrzewa izbę, w której zwykle jest ciepło. Wilgoci stałej, któraby była w ścianach, znalazłem na 100 w 3 izbach.

Umeblowanie izby składa się z jednego lub dwóch łóżek, drewnianej kanapy zwanej bambetlą, która służy w nocy do spania, kołyski, szafy, parę kufków, krzesła, pułki — no i zwykle narzędzia pracy u rzemieślników, a u drobnych handlarzy skupiony towar. — Beczka z wodą stoi w sieni, w zimie bywa wnoszona do izby.

Jedną z najważniejszych wskazówek, o ile dane mieszkanie może liczyć na dobre warunki zdrowotne, jest ilość powietrza przypadająca na każde indywiduum. — Żydzi skupiają się jeden przy drugim skutkiem braku środków. — Przepełnienie to najlepiej wskazują obliczenia ilości powietrza, przypadającej na jednego mieszkańca i różnica rezultatu od normy minimalnej. — Postąpiłem w ten sposób: przemierzyłem w 100 izbach wymiary każdej izby i wypadło przeciętnie wysokość izby . . . 2.42 metr.

szerokość „ . . . 4.25 „

długość „ . . . 4.40 „

czyli przestrzeni, t. j. powietrza 45.25 metr. sześciennych. W tychże 100 izbach zliczyłem mieszkańców, których jest 605 wraz z dziećmi. Dzieci od lat 12 zaliczałem do dorosłych, młodsze zaś po dwoje na jednego dorosłego osobnika, przeto wypadło, że 100 izb zamieszkuje dorosłych osobników 518. — Średnio w jednej izbie 5 osobników. W rachunkach ułamki opuszczam.

Izba zawiera 45 metr. sześciennych przestrzeni, więc na jednego osobnika dorosłego wypada 9 metr.³. Cyfrę tę prędzej uważać należy jako za dużą, niż za małą, ponieważ nie obliczałem

tej przestrzeni, którą zajmują meble. Poszczególne biorąc, najczęściej znajdowałem izby, w których ilości powietrza dla jednego osobnika wypadło 8,5 metr.³ do 10,6 metr.³.

Zauważyć należy, że w izbie mającej 4 metry wysokości, 5 metr. szerokości i 5 metr. długości, przy należytem przewietrzaniu, może najwyżej mieszkać 5 osób t. j. na jedną powinno przypadać 20 metr. sześciennych powietrza. A wielkość izby, jaka nam wypadła z przeciętnego rachunku, na 5 osób jest mniejszą niż połowa minimalnie możliwej.

Izby pozbawione są wszelkiej wentylacji, a że drzwi wychodzą zawsze do t. z. sieni, gdzie powietrze jest niemożliwe, przeto wytwarza się atmosfera dusząca, w której kobiety, mężczyźni, siedzący bezustannie nad talmudem, t. z. uczeni i dzieci przebywają ciągle, zwłaszcza zimą. W nocy, gdy zgromadzą się wszyscy mieszkańcy, powietrze — jest wprost duszące, nadmiar złego żydzi zawsze palą lampę przez całą noc, przeto powietrze przesyca się kopciem i zapachem nafty. W kilku izbach analizowałem powietrze na zawartość dwutlenku węgla (CO_2) i rezultat przeciętny wypadł 2.2 pro centum, wtedy gdy maximum dwutlenku węgla w mieszkaniach dopuszcza się 1. pro mille t. j. 0.1%, czyli że powietrze w izbie żydowskiej zawiera 22. razy za dużo dwutlenku węgla. Dłuższy czas przebywać w takim powietrzu nie można, to też próba robioną była o 4-ej godzinie w nocy t. j. wtedy, gdy zepsucie powietrza dosięgło maximum. W pół godziny zaczęli żydzi wstawać i nastąpiło niejake przewietrzenie. Tak znaczna ilość dwutlenku węgla zostaje wyprodukowaną oddechem dużej liczby śpiących i przez lampkę naftową, która się pali całą noc. W takim powietrzu znajdował się i siarkowodór, którego najczulszym odczynnikiem jest nos i ten dość silnie reagował. — Obecność tak znacznej ilości dwutlenku węgla (CO_2) i jakiegokolwiek wyczuwalnej ilości siarkowodoru (H_2S) pozwala sądzić, że w powietrzu takim człowiek żyć by nie mógł, a przebywając choćby kilka godzin na dobę, zatruiwa się i otrzymuje olbrzymią szkodę w fizycznym rozwoju. W powietrzu złem żyd wzrasta od dziecka, przebywając dużo w chederach t. j. szkołkach, w których stan powietrza na zawartość dwutlenku węgla (CO_2) jakkolwiek trochę lepszy niż w izbach nocą, waha się pomiędzy 1% — 2%, przeciętnowo 1.8% — Również potrzeba zwrócić uwagę, że podane cyfry zawartości dwutlenku węgla w powietrzu są pro centum, a nie pro mille, jak się zwykle oblicza.

Obliczając mieszkańców, liczyłem tylko tych, którzy noc przepędzają w danych izbach. Widzimy nadmierne przepełnienie

przy zupełnym zaniku poczucia samoobrony ze strony mieszkańców. W oknach lufcików niema, okna są tak szczelnie zalepione, że nie otwierają się nigdy. Wiatry i przeciągi wyręczają w przewietrzaniu niedbałych mieszkańców. — Rasowa niechlujność potęguje okropność warunków sanitarnych. W izbie podłoga po większej części mokra, myta raz do roku przed Wielką Nocą, gdyż tego wymaga przepis religijny, w t. z. sieni zawsze błoto z gnijącymi odpadkami. Żydówki lenią się i nie umieją zamiatać, pomyje wylewają pod samymi drzwiami. W mieszkaniach podobnych Żydzi wykonywują swoją zawodową pracę. Krawcy, szewcy, kuśnierze, stolarze ze swymi warsztatami mieszczą się wspólnie z rodzinami.

Środki pokarmowe preparują się w nielepszych warunkach. W piekarniach naprzykład rodziny całe mieszkają; obok dzieży z ciastem stoi łóżko, lub kolebka, na stole znużony Żyd — piekarz spoczywa, nieraz dziecko sadzą na gorącym chlebie, aby się zagrzało. — Składy mąki bywają w bezpośrednim sąsiedztwie z oborą lub ustępem. Każda Żydówka piekąc ciasto na szabas, lub wałkując makaron t. z. łokszyn, kładzie ciasto na brudną pościel. Byłem świadkiem, jak po takim cieście chodziła kura, znacząc ślady brudnymi nogami; nie wzruszyło to gospodynię. Żyd czuły na t. z. tréf, nie ma pojęcia najelementarniejszej czystości.

Żyd żywiąc się źle, jednak je lepiej niż ogólnie mniemają. Pokarmów przyjmuje mało, ale zato pokarmy te są zwykle po-silne. 30 Żydów rozmaitej zamożności i rozmaitych zajęć obserwo-wałem każdej pory roku, zapisując wszystko, co tylko dostało się do żołądka każdego. W opracowaniu materiału podzieliłem bada-nych Żydów na 3. grupy t. j., do 1. zaliczyłem zamożnych kupców, do 2. biedniejszych kramarzy, faktorów i t. d., do 3. rzemieślników, tragarzy, wogóle tych, którzy oddają się fizycznej pracy. Pod-stawowym pokarmem Żydów jest mąka, której zjadają dużo w po-staci chleba, bułek pszennych, klusek i makaronu, również kasza jęczmienna, gryczana, jagłana oraz wszelkie jarzyny strączkowe: groch, fasola, bób. Każdy Żyd choćby najbiedniejszy jada mięso i rybę.

Kartofle są pokarmem biedniejszych, bogatsi jedzą znacznie w mniejszej ilości. Jarzyny jak marchew, buraki jedzą oszczędnie, szczególnie marchew, którą przyrządzają z cukrem na legominę. Mleka i masła używają w mikroskopijnych ilościach, częściej sma-lec gęsi; wogóle tłuszczów jedzą bardzo mało.

Używki jak herbata, kawa są w znacznem użyciu, tylko po-wątpiewać należy, czy nie zawierają w sobie tylko nazwy; zamiast herbaty — wymoczki takowej, zamiast kawy — cykorya.

Pora roku nie wywiera wielkiego wpływu na sposób żywienia się Żydów, który jest zawsze jednakowym. Letnią porą owoce takie, jak na przykład poziomki, maliny, wiśnie jedzą tylko kobiety i dzieci, mężczyźni zaś bardzo rzadko, lecz konfitury, soki i wiśniak robią nawet i biedni. Jesienią jabłka, gruszki, śliwki bywają jedzone w ilościach małych, jako przysmak, więcej jedzą dzieci. Największy popyt ma młoda cebula, rzodkiew, rzodkiewka i sałata.

Żydzi w dzień powszedni po większej części jedzą dwa razy dziennie, bogatsi 3. a nawet 4. razy. Pierwsze jedzenie o godzinie 11-tej które nazywają śniadaniem, a jest właściwie obiadem, składa się z zakąski, czyli cebuli przysmażonej na gęsim smalcu jedzonej z chlebem, rosółu z makaronem i kawałka mięsa. Kolacja jadana bywa bardzo nieregularnie, między godziną 6-tą a 11-tą w nocy, zależnie od interesów. Składa się z krup gryczanych na rosole, kawałka mięsa i chleba lub bułki. Nieco bogatsi pijają rano o 7-ej lub 8-ej a czasem na podwieczorek herbatę lub kawę. Rano piją najczęściej herbatę czystą, nie jedząc nic przytem, gdyż rytuał nie pozwala przed odmówieniem pacierzy.

Menu żydowskie szablonowo powtarza się co tydzień. — Jedzenie tygodniowe rozdzielić można na 2 kategorie: szabasowe t. j. w piątek i sobotę i codzienne, które jest szczuplejsze. W piątek od rana przygotowuje się jadło na kolację i na cały dzień sobotni. Jadło na sobotę chowa się do gorącego pieca, a płyny: herbatę i kawę, gorące wlewają do butelek i przechowują w pierzynie, aby nie wystygły. W sobotę zwykle jedzą jeden obiad, który bywa bardzo obfity, bogatsi jedzą i kolację. — Wspomnieć nawiasem należy, że hassydzi urządzą sobie w sobotę o 12-ej godzinie w nocy bale składkowe. Na bale takie w części dostarczają jadło pobożni w ofierze na intencję zdrowia lub pomyślności w interesach.

Mięsa Żydzi jedzą dość dużo. Mięso wołowe, cielęce, rzadziej baranie, lecz tylko z przedniej części zwierzęcia t. j. znacznie gorsze, bo mniej strawne. Drób jak kaczkę, kury a zwłaszcza gęsi, jest w dużym użyciu. Zwierzyzny nie jadają wcale. Mięso jadają najczęściej gotowane. Do zbyt koźniejszych należą kotlety smażone na gęsim smalcu. Masła z mięsem łączyć nie wolno pod żadnym pozorem. — Drób gotują, tylko gęś najczęściej pieką — Bogaci jedzą mięso codzień, w 50-ciu procent wypadkach 2 razy dziennie, biedniejsi prawie codzień, gdyż na 100 dni wypadło 7, w których nie jedzą wcale, a w 30% wypadkach jedzą 2 razy dziennie. Ciężko pracujący zaś w 55% wypadkach jedzą codzień,

w 45% nie jedzą wcale, w 20% wypadkach 2 razy dziennie — Co zaś do ilości, to średnio biorąc zjada jeden dorosły Żyd dziennie 92 gramy, a mianowicie:

	Dzień powszedni	Świąteczny
Bogatszy	150 grm.	147
Biedniejszy	82 „	108
Cieężko pracujący .	52 „	121
Średnio	80 grm.	124 grm.

Obliczyć to na roczną konsumpcję mięsa wypadnie, że Żyd bogaty zjada rocznie 54.5 kilogramów

biedniejszy .	32.5	„
pracujący .	26.5	„
średnio .	32.5	„

porównyując, że w Anglii jeden człowiek

zjada	50	„
w Niemczech .	33	„
„ Francyi .	34	„
„ Węgrzech .	24	„
„ Galicyi .	10	„

wypada, że pod względem ilości zjadanego mięsa nasz Żyd stoi wyżej od mieszkańca Galicyi, Węgier, nie ustępując Francuzowi i Niemcowi, dopiero wobec Anglika pozostaje w tyle *).

Potrzeba zwrócić uwagę, że Żydzi jedzą jeszcze rybę w znacznej ilości, a ponieważ takową jedzą tylko w piątek i sobotę, przeto ilość zjedzonej ryby obliczałem nie dziennie, a tygodniowo, której wypadło średnio na jedną osobę 123 gramy, t. j. bogaty zjada 290 gr., biedny 63 gr., nie licząc śledzia, którego zjadają 25 gramów tygodniowo.

Chleb, obwarzanki, placki Żydzi kupują w piekarniach, bułkę zaś t. z. chałę albo kołacz pieką w domu każdego piątku. Chleb bywa z mąki żytniej, pytlowanej, dość biały, wypieczony. Z mąki

*) Cyfry porównawcze wzięte z „Nędzy Galicyi“ Szczepanowskiego.

razowej jedzą rzadko, nawet bardzo biedni. Chleb jadają w poniedziałek, wtorek, środę, czwartek, w piątek zaś i sobotę a często i niedzielę bułkę pszenną. Tylko w wyjątkowych wypadkach chleb pieczony bywa w domu, wtedy gdy żydówka wychowana była na wsi. W miasteczkach wzrosłe żydówki nie czynią tego nigdy, za to t. z. chałę, kichełe i kugiel musi umieć piec każda. Bułka piecze się z mąki pszennej tylko na wodzie i drożdżach. Niekiedy dla oszczędzenia drożdży dodają surowe tarte kartofle. Kichełe jest to placuszek z mąki pszennej z dodatkiem oleju rzepakowego i maku, służy zwykle jako zakąska przy herbacie, lub po wódce. Kugiel jest to ciasto drożdżowe, zrobione z mąki pszennej z jajami, w środek zawinięta dość duża ilość szmalcu gęsiego — rodzaj babki nadzwyczaj tłustej (na 1½ kwarty mąki 4 jaja i 64 gr. szmalcu gęsiego)—najsmaczniejsza potrawa biedaków, znajdująca się na stole u każdego w szabas, u bogatszych rzadziej.

W obec różnaitości pieczywa, jaka nie często się spotyka na stole klasy inteligentnej, Żydzi zjadają chleba nie wiele, dziennie na jednego wypada średnio 237 gramów, bułki ilość taka sama. Chleb jedzą przeważnie w dzień powszedni, gdyż wypada na jednego Żyda 321 grm. podczas gdy w dzień świąteczny 25 grm., bułki zaś odwrotnie: w dzień powszedni 117 grm., w świąteczny 585 gramów. — Pieczywa zjadają najwięcej rzemieślnicy i tragarze. Chleba dziennie zjada jeden 310 grm., podczas gdy bogaty 130 grm., co zaś do bułki, to różnica nie wielka, bogaty zjada dziennie 280 grm., rzemieślnik 240 grm. Z tych cyfr obliczając roczną konsumcyę, wypada na głowę chleba 68.8 kilogramów i tyleż bułki pszennej.

Makę pszenną, zwykle bardzo cienką i białą, nawet najbiedniejszy zjada pod postacią klusek i makaronu t. z. łokszyń, w tym stosunku:

1) najbogatszy dziennie	. . . . .	50 grm.	
2) biedniejszy	. . . . .	72	„
3) rzemieślnik	. . . . .	147	„

czyli średnio Żyd zjada dziennie mąki 110 gramów, co obliczając na rok, wypada 40 kilogr. na osobę. Kartofle jako produkt smaczny i tani, to jedyne nieraz pożywienie naszych włościan, powinny mieć częste i duże zastosowanie u Żydów, tymczasem tylko biedniejsi jedzą jako osobną potrawę, bogatsi zaś używają jako dodatek do zup i rosółu. Biedniejszym w wędrówkach po wsiach pieczone kartofle często służą jako główne pożywienie dzienne, gdyż wieczorem Żyd powróciwszy do domu, zawsze spotyka się z mięsem lub kluskami na rosole. Żyd zjada dziennie średnio na

osobę 300 grm. kartofli t. j.	1) Bogaty	. 90 grm.
	2) Biedny	. 101 „
	3) Rzemieślnik	441 „

z czego widzimy, że ciężko pracujący jedzą najwięcej. Dodać trzeba, że w dniu świąteczne kartofle nie są w użyciu. — Roczna konsumpcja kartofli na jednego dorosłego Żyda wypada 106 kgr. gdy w Galicyi średnio na jednego mieszkańca

	310	} „Nędza Galicyi Szczepa- nowskie- go“.
w Belgii	310	
w Niemczech	300	
we Francyi	255	
w Anglii	160	
w Węgrzech	100	

Jarzyny strączkowe Żydzi jedzą chętnie i dużo, szczególnie biedniejsi i ciężko pracujący, bogaci tylko w zupach. Średnio na jednego Żyda wypada 46 grm. zjedzonych dziennie t. j.

1) Bogaty	. 7 grm.
2) Biedniejszy	. 32 „
3) Ciężko pracujący	67 „

W porównaniu z roczną konsumpcją w Galicyi wypada dwa razy więcej, gdyż jeden Żyd zjada rocznie 16.7 kilogramów, podczas gdy na mieszkańca Galicyi wypada 8.1.

Kasze, szczególnie gryczana i jęczmienna, są bardzo lubiane. Jedzą także perłową i jaglaną, niekiedy ryż. Średnio na jednego przypada dziennie 73 gramy

1) Bogaty	. 69.
2) Biedniejszy	. 46.
3) Ciężko pracujący	86.

Krupy jęczmienne jedzą pod postacią krupniku zwanym juszką z dodatkiem kartofli lub fasoli, krupy gryczane i jaglane na gęsto, które jedzą polewając rosołem.

Jarzyny jak kapusty, buraków, marchwi jedzą bardzo mało i to tylko wtedy, gdy włościanki przyniosą na targ, gdyż Żydzi zapasów nie robią żadnych, nawet najbogatsi. Wszelkie produkty kupują codziennie w dozach na jednodniowe spożycie dla rodziny.

Prócz pokarmów człowiek przyjmuje jeszcze inne ciała, które nie stanowią źródła siły, ani nie są materiałem pokrywającym straty ponoszone przez organizm. Przyjmujemy je tylko z powodu przyjemnego działania, jakie one wywierają na nerwy powonienia, smaku i na inne części układu nerwowego. Ciała te nazywamy przyprawami i używkami. Otóż Żydzi z przypraw najwięcej spożywają cebuli, szczególnie w dniu świąteczne. Cebula jedzona bywa na surowo z chlebem lub t. z. prażona, którą się przyrządza

w ten sposób: na 10 cebul krajanych dodaje się 12.5 gramów szmalcu gęsiego, masła albo śmietany ($\frac{1}{2}$ kwaterki) i praży na patelni. W ten sposób przyrządzoną cebulę podają na spodeczkach najczęściej przed obiadem. Jedzą maczając w niej chleb. Oprócz tego do każdej potrawy wchodzi cebula. Średnio jeden Żyd zjada dziennie cebuli 50 gr. t. j. półtorej główki. Błędem jest mniemanie, że Żydzi cebulą w znacznej części zastępują brak pożywienia. Cebula jako pokarm jest bardzo mało pożywną, działa zaś jako przyprawa drażniąco na nerwy smaku, przez co powiększa wydzieliny śliny i soku żołądkowego, co sprzyja do łatwiejszego strawienia i resorbowania innego pokarmu.

Bogatsi herbatę, rzadziej kawę pijają codzień, biedniejsi przygodnie t. j. wtedy, gdy ich kto poczęstuje. Ciężko pracujący prawie nigdy. Wogóle herbata jest bardzo lubianym napojem.

Wódkę Żydzi piją chętnie, ale ze względów oszczędności pijają jej mało, zwykle w szabas. Bogatsi pijają średnio spory kieliszek (32 grm.) dziennie, biedniejsi $\frac{1}{6}$, rzemieślnicy zaś $\frac{1}{3}$.

Piwo porter pijają tylko przy uroczystościach t. j. na weselach, chrzcinach i podczas zapust. Wszelkie potrawy przyrządzane są dość smacznie, gdyż Żydzi podniebienie mają delikatne. Na przyrządzanie potraw wpływają 3 czynniki: smak, przepis religijny t. z. koszer i oszczędność.

Bogatsi w szabas jadają leguminy, które są przyrządzane: 1) marchew z cukrem i szmalcem gęsim, 2) śliwki suszone z rodzynkami i cukrem, 3) ryż z rodzynkami i cukrem, albo 4) owoce z cukrem i octem.

Waga badanych Żydów wahała się w granicach od 51 — 62 kilogramów, wiek od lat 17 do 60 (średni 36.8). Rezultat z obliczenia wartości pożywnej wszystkich pokarmów, licząc nawet wartość przypraw i cukru w herbacie, wypadł następujący:

	Ciał azotowych	Tłuszczu	Wodanów węgla
Średnio	98.66	18.42	493.94
czyli			
Bogaty	100.56	21.82	375.76
Biedniejszy	72.93	19.26	346.3
Cieężko pracujący .	108.59	16.87	596.45

Rozpatrzmy, jak się rozkłada wartość spożytych pokarmów w dzień powszedni i świąteczny, otóż

	w dzień powszedni			Świąteczny		
	Białka	Tłuszczu	wod. węgla	Białka	Tłuszczu	wod. węgla
Bogaty . . .	96	22.4	364.73	111	20	403
Biedniejszy .	70	19	345.00	80	20	356
C. pracujący .	106	15.14	618.53	113	21	541
Średnio „ .	96	17.5	505.4	105	20	470

Powtarzam, że Żyd zjada dziennie: białka 98 grm., tłuszczu 18 grm. i wodorów węgla 493 grm., a że mężczyzna przy umiarkowanej pracy powinien dziennie w pokarmach przyjmować białka 120 grm., tłuszczu 56 grm. i wodorów węgla 500 grm., ztąd widzimy, że białka, a zwłaszcza tłuszczów żydzi zjadają za mało. Najbliższej normy są Żydzi ciężko pracujący, którzy chociaż zjadają mniej o 12 gramów białka, o 40 gramów tłuszczu, za to wodorów węgla jedzą więcej o 96 grm. Pozwolę sobie zrobić zestawienie rezultatu z prac Drów Chełchowskiego, Sterlinga i prof. Cybulskiego z moimi.

Zjada dziennie	Ciał azotowych	Tłuszczu	Wodorów węgla
	Gr.	Gr.	Gr. .
Kosiarz w gub. płockiej . . .	335.00	120.00	1625.00
Fornal „ „	184.00	56.00	1067.00
Włościanin z Ciechanowskiego .	135.00	60.00	893.00
Włościanin z Nowomińska . . .	90.00	47.00	599.00
Włościanin bawarski	143.00	100.00	780.00
Kosiarz z gub. Astrachańskiej .	215.00	152.00	537.00
Robotnik fabryczny u nas . . .	106.00	42.00	511.00
„ angielski	156.00	71.00	567.00
„ rosyjski	144.00	54.00	805.00
„ francuski	138.00	80.00	502.00
Włościanin z pod Łaszczoza . .	99.00	26.00	730.00
Żyd „ „	98.66	18.00	493.94
Średnio każdy człowiek w Galicyi.	82.53	13.13	509.84
Dla człowieka średnio pracującego	120.00	56.00	500.00
potrzeba dla Więźniów . . .	87.00	22.00	305.00

Robiłem porównanie ilości zjedzonego białka zwierzęcego, biorąc średnio od 30 Żydów i 56 włościan z okolic Łaszczowa i wypadło, że Żydzi zjadają białka zwierzęcego 30% ogólnej ilości białka, podczas gdy włościanin 4,6%. Widzimy więc, że wartość przyjętych pokarmów przez włościan z pod Łaszczowa nie jest lepszą od żydowskiej. Chociaż włościanin zjada znacznie więcej wodanów węgla, za to dostaje białko przeważnie roślinne, t. j. znacznie mniej strawne i przyswajalne.

Robotnik polski w Łodzi nie żywi się lepiej, a pracuje ciężko 12 godzin na dobę. — Pożywienie więźnia jest gorsze od żydowskiego. Zdziwiająco mało Żyd zjada tłuszczów, co się tłumaczy drożyzną, gdyż z powodu przepisów religijnych tylko to masło może być jedzone, które robił Żyd lub Żydówka, broń Boże Chreścianin. Wiadomo, że Żydówki gospodyniami nie są, przeto i masło jest u nich zawsze i znacznie droższe. Rozpowszechniony więcej i bardzo lubiany szmalec gęsi jest także drogi.

W każdym razie pożywienie Żydów nie jest dostatecznem. Żyd biedniejszy stale znajduje się w stanie półgłodu, gdyż jedząc mało kartofli i jarzyn, żołądek jego jest ciągle pusty. — Kategorie faktorów, drobnych kramarzy i t. z. bez zajęcia, którzy całymi dniami włóczą się po mieście w oczekiwaniu przypadkowego zarobku, żywi się najgorzej, nawet bardzo nędznie. Brakuje im dziennie 48 gr. białka, 37 gr. tłuszczu i 125 gr. wodanów węgla a pokrywa się to kosztem wyniszczenia własnego organizmu. Naturalnie niema tu mowy o jakiegokolwiek pracy fizycznej.

Względnie lepiej żywią się ci, którzy oddają się ciężkiej pracy t. j. stolarze, cieśle, tragarze i t. p. Żywienie się ich przy małej pracy byłoby wystarczającym, przy ciężkiej zaś za szczupłe. Co zaś do bogatych to ci, niepracując wcale, żywią się dostatecznie.

Dotąd mówiłem o pokarmach, które służą za źródło siły i jednocześnie zastępują zużywane przez organizm składowe części. Teraz rozpatrzmy te, które jedynie zastępują zużyte części ciała t. j. wodę i sole mineralne.

Soli kuchennej Żydzi używają w miarę. Nie jedząc dużo kartofli, które wymagają więcej soli, używają jej mniej niż wieśniacy, gdyż na osobę wypada 37.5 gramów dziennie, podczas gdy wieśniak spożywa 50 gr. Przy małym ruchu, pracy prawie żadnej, Żyd nie używa dużo wody, przeto i zapotrzebowanie jej jest niewielkie. W zimie licząc herbatę, rosół t. j. wogóle wszelkie płyny, Żyd wypija dziennie 1½ litra wody, w lecie 2½, litr. podczas gdy wieśniak średnio 4 litry.

Wodę Żydzi biorą ze stawu, lub częściej ze studni. Studnie położone wśród domów na t. z. targowicach są stale zanieczyszczone gnojówką. Woda w nich jest zaskórna. Rzecz przy bliższem rozpatrzeniu przedstawia się tak:

Odległość studni od najbliższego		
domu	12 kroków	
Głębokość studni	2.82 metr.	
Temperatura wody	8 R. przy 22 ⁰ R. powie- trza	
Barwa wody	przeźroczysta	
Twardość ogólna	13.31 ⁰ stopni niemieckich	
Twardość stała	5.74 stopni niemieckich	
Ilość chlorków	22.01 t. j. 8. razy za dużo	
w 100 litrach zawiera	Ilość ciał organicznych obli- czonych jako kwas szczawiowy . 6.3	
	Ilość azotanów (N ₂ O ₅)	5.74
	Ilość azotonów (NO ₂)	5.4
	Części stałych	115.5
	Soli wapna	25.
	magnezu	25.75

nie po- winno być nic	}	6.3
		5.74
		5.4

Chemiczny skład wody wskazuje zanieczyszczenie gnojówką, źródła chlorków. Ileż to kolonii drobnoustrojów znajduje się w takiej wodzie, a jednak woda ta zalicza się do lepszych w Łaszczowie.

W każdym razie Żyd spożywa pokarmów za mało, oddycha większą część swego życia powietrzem przesyconem kwasem węglowym i pije wodę zanieczyszczoną.

Sprawę żywienia się Żydów, pomimo to, łatwiej popchnąć na właściwą drogę, niż naszego ludu. Lud nasz zmusza do złego żywienia się brak środków, a potrzebne mu substancje pożywne bierze z pokarmów źle przyswajalnych, na strawienie których organizm ponosi dużą pracę, wtedy gdy Żyd, wydając to samo co dzisiaj, przy innej metodzie żywienia się, może mieć pożywienie dostateczne. Za dużo jedzą Żydzi mąki, mięsa, a za mało jarzyn, tłuszczu, nabiału. Pożywienie swe powinni uczynić więcej roślinnem i tłustem.

Wejrząc w życie ludu, dowiedzieć się jak mieszka, jakim powietrzem oddycha, jak się żywi i t. d., jest to kwestya nadzwyczaj ważna i dopóty badania te będą powierzchowne, dopóki.

przedstawiciele inteligencji prowincjonalnej nie zechcą brać w tem udziału, prowadząc badania samodzielnie każdy w swej okolicy. Ale kto się tej sprawy nie dotykał, nie wie z wieloma trudnościami spotka się, zanim zdoła zgromadzić potrzebny po temu materiał. Trudno dawać przepis postępowania w tych kwestiach, gdyż przy rozmaitych warunkach i w rozmaitych okolicach musi być użytą inna metoda, którą każdy, przystępujący do zbierania materiału, powinien sobie wybrać. Badając żywienie się ludu naszego i chcąc poznać jakości i ilości spożytych pokarmów, nie należy wyosabniać jednostek w celu obserwacji. Jest to bowiem droga i nader trudna i niewłaściwa. Rodzina takiego np. chłopą jada z jednej misy, przeto nie można wiedzieć dokładnie, wiele oddzielna jednostka zjada. Za to dość łatwo jest dowiedzieć się, wiele spożywa dziennie pokarmów cała rodzina i z tego dopiero wysnuwać stosowne wnioski. Badanie takie opierać trzeba na możliwie dużej ilości spostrzeżeń, jak przy wszelkich badaniach statystycznych.

Co się zaś tyczy Żydów, to powyższy system nie dałby się zastosować. Żydzi jadają oddzielnie, każdy na swoim talerzu, przytem nie zawsze w domu, przeto obserwować można tylko jednostki. — Żeby zebrać materiał, przedewszystkiem trzeba mieć zaufanie u Żydów, trzeba w nich wpoić przekonanie, że się tego nie robi z ich krzywdą, że nie będą potrzebowali płacić większego podatku, lub że się z nich nie kpi. Na śmiech i szyderstwo Żydzi są niezmiernie wrażliwi i nigdyby nie pozwolili zaglądać do swych garnków, gdyby podejrzewali choćby cień szykany. Najchętniej służą wtedy, gdy im się wytłómaczy rzecz całą ze stanowiska zdrowia.

Zawsze znaleźć można w miasteczkach paru inteligentniejszych Żydów z t. z. postępowych, którzy zrozumiałwszy potrzebę podobnych studyów poddają się chętnie obserwacji, inni naśladowają ich, dla innych znowu jest to obojętnem, aby tylko zapłacić im za czas stracony. Wymagającymi nie są. Zwykle każdemu z osobna trzeba rzecz całą wyłożyć, bo z początku zdradza dużą nieufność. Żeby być pewnym zebranego materiału, trzeba wpierv stracić sporo czasu na głębsze wniknięcie w istotę stosunków żydowskich i w tryb ich życia, gdyż bez tego można być łatwo w błąd wprowadzonym.

Niektórzy Żydzi przez ambicję podczas obserwacji jadają lepiej, inni znowu gorzej. Wtedy należy kilka razy jedną i tę samą jednostkę kontrolować. Bogatsi zwykle niechętnie poddają się obserwacji i tryb trzeba ująć sobie czemkolwiek, a często

i uciec się do podstępu. Dużo materyału musi iść na marne, co do którego niema pewności, że jest prawdziwym. Co do mnie, to każdą jednostkę badałem kilkakrotnie i przez porównanie upewniałem się, że nie zostałem w błąd wprowadzony. Zwykle postępowałem w ten sposób: do upatrzonej jednostki, za jej zgodą, zjawiałem się w porach jedzenia i po rozmowie z gospodynią i badaną jednostką robiłem notatki. Co do ilości pokarmów spożytych rzecz trudną nie była. Żydówka na każdy dzień kupuje produkty spożywcze i te w całości zostają użyte. I tak np. za 1 grosz kupiona kasza została ugotowana w wiadomej wielkości garnku, do tego dodano tyle i tyle fasoli, kartofli i szmalcu gęsiego. Po ugotowaniu Żyd zjada wymierzoną przezemnie miseczkę, przeto rachunkiem łatwo dojść, wiele zjadł kaszy, fasoli, kartofli i t. p. Mając przy sobie wagi, ważyłem chleb, bułki i t. p. Co zaś zjadł po za domem, musiałem w tym względzie polegać na jego ustnej relacji, której prawdziwości dochodziłem przez porównania. Trafiają się jednostki tak nieinteligentne, że rady z nimi dać sobie nie można; z takimi badań zmuszony byłem zaniechać. Inni znowu zdradzali niezwykły spryt w ocenianiu ilości na oko, prawie nigdy się nie mylili i z tymi robota szła najłatwiej. Żydówki mniej chętnie udzielają informacyi i przykro im i wstyd, że ktoś notuje ich pożywienie. Obserwacye takie prowadzić może tylko osiadła wśród Żydów jednostka inteligentna, najłatwiej byłoby zając się tem lekarzom, którym Żydzi nie śmieliby odmawiać w przeświadczeniu, że to potrzebne jest dla ich zdrowia.

Dla uwidocznienia, w jaki sposób prowadziłem statystykę spożywanych pokarmów, podaję tutaj trzy tablice najbardziej charakterystyczne jednostek trzech najważniejszych kategorii: najbogatszego, biedniejszego i ciężko pracującego. Przytem także czwartą tablicę, zawierającą, spis potraw i sposoby ich przyrządzania.

Bronisław Koskowski.

Ludowe nazwy miejscowe w powiecie Brzeskim w Galicyi

napisał **Dr. Karol Mátyás.**

(Ciąg dalszy*).

VIII. Gmina Brzesko.

A. Miasteczko Brzesko.

Miasteczko Brzesko nazywało się jeszcze w początku bieżącego stulecia Brzeżek podgórny prawdopodobnie z tego powodu, że leży na lewym brzegu rzeki Uswicy i ciągnie się w północno-zachodnią stronę coraz wyżej.

B. Części miasta, dzielnice.

1. Tracz, południowa część miasta nazywa się dlatego, że przed kilkudziesięciu laty stał tam tracz, którego istnienie potwierdzają szczątki jazu. Tracz ten zburzono a na jego miejscu wybudowano karczmę, którą przezwano traczem.

2. Zawodzie, mała część miasta, leżąca na prawym brzegu Uswicy.

C. Zagrody.

1. Kubalówka od właściciela mieszczanina nazwiskiem Kubala.

2. Musiałówka od właściciela mieszczanina nazwiskiem Musiał.

D. Role.

1. Kubalówka j. w. C. l. 1.

2. Musiałówka j. w. C. l. 2.

3. Na łąkach „bo są grunta nadzwyczaj ilaste“.

4. Niziny, grunta nazywają się dlatego, bo się ciągną pomiędzy dwoma wzgórzami w nizinie, przecinają mały rowek, pro-

---

*) Zob. Lud II., str. 308.

wadzący aż do ścieku wód na łąkach kopalińskich (gm. j. m. Jasień).

5. Piaski, grunta bardzo piaszczyste.

6. Pod Kapą, bo leżą koło zagrody włościanina nazwiskiem Kapa.

7. Pod kierkowem, grunta położone pod kierkowem czyli cmentarzem żydowskim.

8. Pod lasem, grunta położone przy samym lesie Słotwińskim (gm. Brzezowiec).

9. Przed kozią drogą, bo leżą z tej strony drogi zwanej kozią.

10. Za kozią drogą, grunta, które leżą za kozią drogą.

11. Zielonka, grunta leżące w pobliżu karczmy na zielono pomalowanej i Zielonką zwanej (gm. Okocim).

E. Pastwiska.

1. Kszciánka, nie wiadomo, dlaczego się tak nazywa.

2. Skotnica. Nazwa ta pochodzi od skotaków t. j. pastuchów, którzy w czasie, kiedy mieszczenie brzescy posiadali prawo pasienia bydła w dworskim lesie słotwińskim, po drodze zatrzymywali się z bydłem na tem pastwisku i popasając tutaj się zabawiali.

F. Drogi.

Kozia droga, nie wiadomo, dlaczego się tak nazywa.

IX. Gmina Brzezowiec.

A. 1. Wieś Brzezowiec.

Nazwa Brzezowiec ma pochodzić od brzoź, które tu w wielkiej ilości niegdyś rosły; ślady tych brzozowych gajów znać dziś jeszcze zwłaszcza w pobliżu toru kolejowego (ogród dworski w Słotwinie, Podlesie, Bagno, zagrody Katarzyny Habryło, Wojciecha i Jędrzeja Batko, Pszczolarki i Macieja Habryło).

A. 2. Obszar dworski Słotwina.

Źródła tej nazwy nie mogą ludzie wytłómaczyć.

Nowa wieś, od niedawna istniejąca, założona przez Wita hr. Żeleńskiego, b. właściciela Brzeska i Słotwiny — rząd chałup kilkuności, ciągnący się od rozstajów tj. od przecięcia się drogi szczepanowskiej z drogą krajową, idącą od Brzeska do Słotwiny,

do toru kolejowego względnie do stacji w Słotwinie. Mieszkają tam czynszownicy, a raczej wieczyści dzierżawcy dworscy, zganiający ze wszystkich stron.

B. Przysiołki i miejscowości.

1. Na bagnie, kilka chałup w położeniu niskiem i mokrem. Dawniej było tu bagno.

2. Pod lasem, bo leży przy samym lesie słotwińskim, który przecina tor kolejowy.

3. Górka, na górcie, kilka odosobnionych chałup na pagórku przy torze kolejowym naprzeciw ogrodu dworskiego.

C. Role.

1. Krzemieniec, bo mieści w sobie dużo szutru.

2. Na białej górcie, bo jest piaszczysta biała gółka — czysty biały piasek.

3. Piaski, grunta piaszczyste, ciągnące się od drogi Brzesko-Radłów na północ do toru kolejowego.

4. Podedworem, bo leży pod słotwińskim dworem.

5. Pod lasem, bo leży pod słotwińskim lasem.

6. Pod figurą, bo leży przed figurą Matki Boskiej w Brzezowcu przy drodze szczepanowskiej wśród wierzb.

7. Rędziny, grunta rędzinne, położone między drogą Brzesko-Radłów, przecinającą wieś Brzezowiec, a rzeką Uszwicą, stanowiącą granicę od wsi Jadowniki podgórne (grunta położone na południe od wspomnianej drogi).

8. W granicach, bo leży od jadownickiej granicy.

9. Za dworem, bo leży za słotwińskim dworem.

10. Za figurą, bo leży za figurą Matki Boskiej, postawioną przy drodze szczepanowskiej wśród wierzb.

11. Za koleją, bo leży za torem kolejowym.

D. Drogi.

1. Szczepanowska droga, bo prowadzi do wsi Szczepanów, miejsca urodzenia świętego Stanisława, biskupa krakowskiego.

2. Jadownicka droga, bo prowadzi przez sąsiednią wieś Jadowniki podgórne do Radłowa.

E. Góry, wzgórza.

1. Biała górka, piaszczyste wzgórze, przerwane dla toru kolejowego, błyszczące białym piaskiem.

2. Górka, na górze pagórek j. w. B. 1. 3.

3. Krzemieniec, szutrowate wzgórze, oddzielające wieś Brzewiec od drogi szczepanowskiej.

X. Gmina Dąbrówka morska.

A. W i e ś.

Cała gmina wzięła nazwę od części wsi, liczącej 13 domów, obejmującej dwór, zwanej Dąbrówka morska.

Nazwa Dąbrówka pochodzi ztąd, że pierwsze domy zbudowano w lesie dębowym, którym, równie jak gęstą wikliną, cała ta nadwiślańska miejscowość była pokryta. W miarę rozradzania się ludności i przybywania osadników, karczowano lasy i na grunt orny przemieniano tak, że dziś widać tu tylko szerokie przestrzenie bujnych pól, użyźnianych wylewami Wisły. Powiadają starzy ludzie, „że około roku 1813 były tam jeszcze lasy a mało domów, tyle było gruntu, ile sobie kto wykarczował i obsiał. Nawet obszar dworski tyle miał gruntu, że mógł tylko 15 ludzi wyżywić“.

Przymiotnik „morska“ pochodzi od głównego majątku, wsi Morsko, położone po drugim brzegu Wisły. Tak Dąbrówka, jak Morsko i Witów, położone z drugiej strony Wisły, były niegdyś własnością jednego pana. W pierwszej połowie bieżącego stulecia — podają wiekowi ludzie — był właścicielem Dąbrówki morskiej „pan Skarzejski (Skarzyński?), bardzo dobry pan i zamożny, który tu mało mieszkał; miał on drugie dobra za Krakowem nazwiskiem Laksendrowice (Aleksandrowice). Za tego dziedzica Dąbrówka była mlekiem i miodem płynąca, bo wszystkie lasy i wikla używali włościanie na paszę latem i nawet i zimą, to też do dziś dnia, którzy go pamiętają, mówią, żeby mu Pan Bóg dał królestwo niebieskie. Z tego powodu grunta Dąbrówki nie mają innej nazwy tylko lesiska i wikliska. Dawne lasy i wikla wykarczował zupełnie następny właściciel Dąbrówki śp. Karol Trzeciak między r. 1847 a 1856.

B. Części wsi.

1. Dąbrówka morska, j. w. X. A.

2. Dąbrówka duża witowska, licząca 19 domów, nazywa się dlatego, „że tam za Wisłą jest gmina Witów“.

3. Dąbrówka witowska, najmniejsza część wsi, posiadająca folwark dworski i zaledwie 3 domy włościańskie, nazwana z tego samego powodu, co poprzednia.

C. Grunta.

1. Doły nad Wisłą, pole o przestrzeni około 8 morgów, położone niżej za wałem regulacyjnym nad samą Wisłą.
2. Lesiska i
3. Wikliska, pola gminne o przestrzeni do 110 morgów, powstałe z wykorczowanych lasów i wikli (j. w. X. A.).
4. Ulassy, pole o przestrzeni około 4 morgów, było niegdyś naprzód wykorczowane pod lasem czyli u lasu. Obecnie wszystko wykorczowane, niema lasów dawnych ani śladu, prócz małego kawałka na obszarze dworskim obejmującego 2 do 4 morgów.

XI. Gmina Dembno.

A. Wieś.

Nazwa Dembno pochodzi od dębów, które tu przed wiekami obficie i bujnie rosły. Jeden z tych dębów odwiecznych zachował się do dziś dnia na pamiątkę, rośnie koło dworu, ma grubości 9 metrów a wysokości około 10 metrów. Wewnątrz jest wypróchniały a w otworze jego do 3 metrów od ziemi wysokim można wygodnie pomieścić parę koni.

B. Przysiołki.

1. Szwab y, odcięty od wsi na południe przysiołek, składa się z 28 domów, leży nad brzegami rzeczki zwanej Poręb e c k a i zamieszkały jest przez samych prawie biedaków. Nazwy Szwa b y nie umie nikt wytłómaczyć.

2. Dęb c z a k, przysiołek leżący na zachód od wsi, mający 13 domów, nazwę swą wywodzi ztąd, że tam był niegdyś las dębowy.

3. Now a wieś, inaczej Smyk ó w, przysiołek leżący na wschód od wsi, powstała przed kilkudziesięciu laty za dzierżawcy A. Rudnickiego, kiedy dwór wielki las jodłowy, znajdujący się w tem miejscu, polecił chłopom wykorczować i uzyskane ztąd pole orne pomiędzy nich rozdzielił.

Nazwa druga Smyk ó w pochodzi ztąd, że jak przed kilkudziesięciu laty budowali we dworze stajnię, parobek jeden z Nowej wsi ukradł czyli smyk nął kawałek kija a ówczesny ekonom Kapuścieński, który to spostrzegł i chłopaka przytrzymał, nazwał go smykiem.

C. Grunta.

1. Granice, bo leżą od granicy gminy Sufczyn.
2. Górki, „nazywają się dlatego, bo jak przypada wozic nawóz na ten grunt, to trza przynajmniej sześć koni, żeby go można tam dowieść, bo jest góra wielka“.
3. Klichówka, „ma nazwę z tego powodu, że od niepamiętnych czasów był na tym gruncie gospodarz zwany Klich, ale nie chciało mu się pracować za czasów pańszczyzny, poszedł z tego gruntu do służby a grunt został przyłączony do gruntu plebańskiego.“
4. Na górkach, „bo są na pagórkach, z których można daleko zobaczyć“.
5. Na ogrodach, „bo kiedyś był ogród z drzewiną rodzajną, a potem została ta drzewina rodzajna wykopana, a jest teraz rola“.
6. Pasternik albo Przymiarki. Były to dawniej łąki pod owym lasem jodłowym, na którym powstał przysiółek Nowa wieś czyli Smyków. Na tych łąkach za pańszczyzny gospodarze z Dembna pasali konie i woły, bo siec nie było co. Jak las wykarczyl i utworzyli Nową wieś, łąki te za dzierżawcy Rudnickiego rozdzielił dwór pomiędzy gospodarzy z Dembna na własność czyli każdemu po kawałku przymierzył a oni łąki te wyrobili z czasem na grunta orne. Od pasania koni i wołów nazwa pasternik, od przymierzenia-przymiarki.
7. Plebańskie, grunta należące do plebanii w Dembnie.
8. Pod cmentarzem, „bo są pod cmentarzem“.
9. Przy gościńcu, „bo są przy gościńcu rządowym, który prowadzi od Krakowa do Tarnowa“.
10. Przy jazie, „bo jest jaz na rzece zwanej Domonija i idzie woda do stawu dworskiego“.
11. Przyśnica, „bo leżą przy drodze a ta droga jest zwana przyśnica (przecznica)“.
12. Grunta rędzinne albo Rędziny, „bo jest ziemia twarda, gręba, pomieszana z łem, a nie można zorać ani na suchu ani też na mokrze“.
13. Za ścieżką, „bo jest ścieżka publiczna“.

D. Łąki.

Domonije, bo leżą nad potokiem zwanym Domoniją.

E. Lasy.

W dole, „las chłopski, dlatego nazywa się w dole, że jest to taki dół, jak się tam spuści, to nic nie zobaczy tylko obłoki

a jak gospodarz utnie kija jednego, to trza ośm koni, żeby ten kij wyciągnął do góry“.

F. Rzeki, potoki, wody.

1. Potok Dominijá, nikt nie wie, dlaczego się tak nazywa.

2. Rieczka Porębecka, bo leci od wsi Porąbka uszewska.

G. Góry, pagórki.

Górki j. w. C. 2.

XII. Gmina Dołęga.

A. Wieś.

Podanie niesie, że za dawnych polskich czasów biskup Oleśnicki nadał tę włość panu nazwiskiem Dołęski. „Był to pan bardzo dobry i wielki rycerz przeciw nieprzyjaciołom ojczyzny, zginął on w jej obronie bezdzietny a na uczczenie jego sławy przybrała gmina po jego herbie nazwę Dołęga“.

B. Miejscowości.

1. Będziaki, nie wiadomo, dlaczego się tak nazywa

2. Cielecy kąt, jest to część wsi leżąca przy pastwisku, gdzie podczas burzy bydło, a szczególnie cielęta chronią się pod drzewinę gęsto tam rosnącą.

3. Jagniówka, część wsi zbudowana na dawnym pastwisku zwanem Jagniówka, którego trochę zostało a część zamieniono na rolę, zwaną również Jagniówka (p. niżej C. 1. 6).

C. Grunta.

1. Błonie. Nazwa ztąd, „że od niepamiętnych czasów pasali tu bydło“.

2. Czwarczna, „bo pewien gospodarz mając dwieście morgów, podzielił je pomiędzy czterech synów, a więc każdy dostał czwartą część czyli miał czwarcznę“.

3. Czysty ług. Nazwa ztąd, „że rola ta leży w niskiem położeniu między lasami i dawniej była oblana wodą, podobną całkiem do zwyczajnie robionego ługu z popiołu i była całkiem czysta, to też gospodynie z całej wsi tam bieliznę prały i miejscowość tę nazwały czystym ługiem“.

4. Długie morgi „są to kawałki roli, podzielone na morgi, jednak bardzo wąskie a długie, bo długość każdego morga wynosi przeszło 500 sążni.“

5. Granice, „bo graniczą z gminami Borzęcinem i Szczurową“.

6. Jagniówka. „Pierwej było tu pastwisko i pasły się tu owce, barany, jagnięta, oraz była tu także szopa, gdzie na noc zamykali jagnięta. Na tem pastwisku była bardzo zdrowa a smaczna trawa dla jagniąt, dlatego też przedewszystkiem jagnięta się tu pasły i ztąd pastwisko wzięło nazwę. Z czasem pastwisko zamieniono na rolę“.

7. Jochymówka. „Rola ta ma nazwę od właściciela żyda Jochyma, który na tej roli miał gorzelnię, ale z czasem gorzelnia znikła z powierzchni ziemskiej, żyd się gdzieś indziej wyniósł, a rolę gospodarzom sprzedał za co za to, ale pod warunkiem, że na wieczne czasy będzie nosić jego imię“.

8. Kopanina. „Na tej roli przed paruset laty za czasów polskich miała być wielka bitwa, tysiące trupów tutaj leżało. Polacy te trupy tu pochowali a rola wzięła nazwę od robienia dołków na te ciała czyli zakopywania ich“.

9. Kosturki. „Pole to graniczy z sąsiednią wsią Zaborowiem, dlatego też Zaborów chciał sobie je przywłaszczyć; przyszło więc z tego do bójki na laski zwane kosturkami. Dołęga zwyciężyła i wzięła to pole na swój użytek i dała mu nazwę Kosturki, bo nabyli to pole kosturkami“.

10. Kozieniec. „Pole to ma nazwę od właściciela, gdyż około roku 1812 przybył do gminy jakiś pan Kozieński i zakupił sto kilka morgów od rządu kameralnego“.

11. Laskowa, „bo na tem miejscu leszczyna rosła, a później wykorczowano ją i na pole orne miejsce to obrócono“.

12. Laski. „Rola ta ma być dlatego tak przezwaną, ponieważ przed kilkudziesięciu laty rozmierzono ją pomiędzy kilku gospodarzy żertkami zwanymi laskami, a nie łańcuchami, jak obecnie“.

13. Madejówka. „Właścicielem tej roli był Madej gospodarz, który atoli pańszczyzny odrabiać nie chciał, zatem dwór rolę ową mu odebrał i nazwał Madejówką na pamiątkę“.

14. Męczone. „Opowiadają starzy ludzie, że już bardzo a bardzo temu dawno, jak przechodziła przez gminę Dołęgę jakaś horda rabusiów, mówią niektórzy, że to byli Tatarzy. Zamieszkali oni w pobliskich lasach, robili wycieczki w okolice i na to pole sprowadzali niewiasty i tu je męczyli w okropny sposób, jak np.

wyrzynali im piersi żywcem. Więc ojcowie nasi od męczarni na wieczną pamiątkę miejsce tych zbytków Męcznem nazwali“.

15. Nowe zajmy. „Za rządu kameralnego pozwolono mieszkańcom tutejszej gminy wykopać na tem polu, jaka tylko była drzewina, tarnie, głogi i inne drzewa i krzaki, więc też każdy kopał, wiele mógł, ile bowiem wykopał, tyle zajął tego pola w swoje posiadanie. Przez to więc nazwano rolę tę Nowe zajmy jako zajęte“.

16. Organistówka. „Obszar dworski pole to darował kiedyś organiście na utrzymanie przy kościele, nazywa się po dziś dzień Organistówką, chociaż dzisiaj organista już go nie używa“.

17. Podbagnie, bo leży przy bagnistem pastwisku, zwanem bagno (p. niżej E. l. 1.).

18. Pod borem, „bo leży pod lasem czyli pod borem“.

19. Podborzęckie, „bo leży przy granicy gminy Borzęcin“.

20. Pod cegielnią, „bo leży za dworską cegielnią“.

21. Pod górą, „bo jest tam kawałek nieużytków, na których znajduje się wzniesienie z gleby piaszczystej, a więc pola leżące przy tej górcie, zowią się pod górą“.

22. Pod krzyżem, „bo na tej roli stoi krzyż“.

23. Pod męczne, „bo leży przy roli zwanej Męczne (p. wyżej C. l. 14)“.

24. Pod młynną drogą, „bo leży pod młynną drogą“.

25. Pod olszyną, „bo leży pod olszyną“.

26. Pod sianą choiną, „bo przytyka do roli zwanej Siana choina (p. niżej C. l. 33)“.

27. Pod ścieżką, „bo tamtędy prowadzi ścieżka z Pojawia (sąsiednia wieś) do Dołęgi. Te pola, co leżą przy ścieżce od Dołęgi, nazywają się pod ścieżką, a te, co leżą za ścieżką, zowią się za ścieżką“. (p. niżej C. l. 40).

28. Pod świętym Antonim, „bo przy tej roli stoi figura świętego Antoniego“.

29. Pod wielką dziurą, „bo leży przy stawie zwanym Wielka dziura“. (p. niżej H.).

30. Pogorzelec. „Nazwa tego pola ztąd pochodzi, że tutaj były wielkie lasy, zarośla i drzewiny rozmaitej jakości i rodzaju, które atoli około roku 1756 zostały ogniem wyniszczone, a pole to poczęto orać i na rolę przekształcać“.

31. Poręby, „ma mieć nazwę od wyrębu dębów, które tu rosły a które około roku 1800 zostały wyrabane a miejsce to na rolę uprawną przerobiono“.

32 Rembaczówka, „bo niejakiego Rembacza, jak szedł do domu z jarmarku pijany, miał na tej roli djabeł udusić“.

33. Siana choina, „rola tak się nazywa, gdyż rząd kameralny zasiał tu sosnę, którą lud prosty nazywa choiną. Pole to jest teraz uprawne, gdyż mieszkańcy ową sosnę wykorczowali, ale nazwa pierwotna została“.

34. Za cegielnią, „bo leży za dworską cegielnią“.

35. Za gumnami, „bo leży za gumnami dworskimi“.

36. Zajmy, „ma nazwę od słowa zająć. Powiadają starzy ludzie, że w tem miejscu dawniej było pastwisko gminne, to też tu pasali bydło, konie i trzodę, a wilki wypadały często z lasów i porywały zdobycz. Pasterze przychodzili do domu z płaczem i wołali: „Wilk zajął mi barana lub krowę lub konia“. Później lasy powycinali i wilki zaczęły niknąć po trochu, ale za to nazwa pozostała i po dziś dzień nazywają tę rolę zajmami“.

37. Zamęczne, „bo leży za Męcznem“ (p. wyżej C. l. 14).

38. Za młynną drogą, „bo leży za młynną drogą“.

39. Za olszyną, „bo leży za olszyną“.

40. Za ścieżką, „bo leży za ścieżką“ (p. wyżej C. l. 27).

41. Za świętym Antonim, „bo leży za figurą świętego Antoniego“ (p. wyżej C. l. 28).

42. Za wielką dziurą, „bo leży za stawem, co się nazywa Wielka dziura“ (p. wyżej C. l. 29).

D. Łąki.

Nowe łąki, „bo niedawno gmina używa je na łąki, bo dawniej były tu zarośla, które atoli za nieużyteczne uznali, więc je wycięli i na łąki poprzerabiali“.

E. Pastwiska.

1. Bagno „nazywa się dlatego, że jest tam gleba rzadka i tworzy się tam torf. Czy sucho czy nie sucho, to się to tak unosi jak pierzyna, jak się stąpnie, to wpadnie noga, a jak się nogę podniesie, to nazad się wzniesie do góry“,

2. Kliny, „bo ma kształt klina“.

F. Góry, pagórki.

Na górze, pagórek.

G. Drogi.

Młynna droga, bo prowadzi do młyna.

H. Wody.

Wielka dziura „Jest to staw głęboki, o którym mówią, że nie ma dna, tylko jest dziura aż do samego piekła“.

XIII, Gmina Doły.

A Wieś.

„Będzie temu już bardzo dawno, jak właściciel Dołów darował pewnemu włościaninowi nazwiskiem Mleczek duży, około 60 morgów obejmujący kawał gruntów dworskich, na którym rosły bardzo stare, wielkie i rozłożyste dęby. Mleczek chciał tę przestrzeń na pole wyrobić, więc zapraszał włościan do karczowania dębów, za co każdy wykarczowanego dęba zabierał sobie na opał. Po wykopanych dębach pozostały wielkie doły; ztąd gmina nazwę swoją wzięła a na pamiątkę na pieczęcie gminnej wyryto chłopca, który dęba kopie“.

Gmina Doły, licząca 123 domów, ciągnie się z północy na południe dwoma rzędami chat, położonych po stronie wschodniej i zachodniej, a środkiem płynie potok zwany Niedźwiedź.

B. Części wsi.

1. Podezgórze. Część zachodnia nazywa się tak dlatego, że się pnie pod wysoką górę, na której leży przysiołek, zwany Zgórze, składający się z 8 numerów domów.

2. Stoszkówka, część wschodnia wsi, którą niegdyś posiadała i zamieszkiwała sama rodzina Stoszków (I. lp. Stoszek). Dziś prócz licznej familii Stoszków mieszkają tu inni włościanie.

C. Miejscowości.

1. Głodów, 10 numerów domów, wywodzi nazwę ztąd, że w dawnych czasach. podobno około roku 1810, ludzie tutaj z głodu wymarli.

2. Podezgórze, bo się ciągnie pod wysoką górę (p. wyżej B. 1. 1).

3. Stoszkówka j. w. B. 2.

4. Zgórze j. w. B. 1.

D. Ogrody.

1. Nad Gajdą, bo leży nad zagrodą gospodarza nazwiskiem Gajda.

2. Na wsi, „bo jest przy potoku wsiowym“.
3. Pod chałpą, „bo jest położony pod chałpą“.
4. Śliwina, „bo jest kawałeczek, jak kępka, samej śliwiny“.

E. Grunta.

1. Dąbrowy, „bo dawniej rosły na tem polu wielkie dęby“.
2. Dział, na dziale, „bo jest na dziale“.
3. Grąb, „bo jest ziemia gręba, twarda łowata, trudno rozbić bryłę“.
4. Grzędy, „bo się na tem polu sieje i sadi różne jarzyny, tak jak na grzędach w ogrodzie“.
5. Kiszka, „bo grunt jest wązki“.
6. Klyn, „jest pole położone skośnie, klynem“.
7. Kopaliny albo kopalina, „bo są grunta wykarczzone z lasu“.
8. Krzywda, „orne pole, które kiedyś bardzo dawno od gminy Łysa góra przydzielone zostało do Dołów, a to w celu uregulowania potoku, przez co się krzywda stała Łysej górze“.
9. Między debczami, „bo leży między krzakami leśnymi, zwanymi debcza albo debeze“.
10. Między głębocką, „bo jest przy lesie, zwanym głębocką“.
11. Molówka, „bo podczas deszczów grunt ten bywa zmolony“.
12. Na dąbrówce, „bo jest dobre, grzędowe“.
13. Nadedrogą, „bo jest położone nade drogą“.
14. Nad głębocką, „bo jest nad lasem zwanym głębocką“.
15. Nad Kanią, „bo jest wyżej zagrodnika nazwiskiem Kania“.
16. Nad śpichlerzem, „pole położone na górze i za śpichlerzem“.
17. Na glince, „bo jest rzadka ziemia, gliniasta“.
18. Na górcie, „bo jest pole górzysto położone“.
19. Na grabie, „bo jest grunt ciężki, gręby“.
20. Na granicach, „pole położone od granicy uszewskiej“ (wieś Uszew).
21. Na grzybówce, „bo pole to utrzymywał gospodarz dworski, zwany Grzyb; obecnie Grzyba niema, pole posiada dzisiaj folwark“.
22. Na kopalinie, „pole wyrobione z krzaków kolek w roku 1830“.

23. Na krzemieńcu, „bo jest grunt krzemienisty“.
24. Na molówce, „bo grunt ten jest w nizinie i bywa od wody molony“ (p. wyżej E. l. 11).
25. Na niwie, „bo jest duże i dobre pole“.
26. Na ogrodzie, „bo jest stajonko worane w pośrodku ogrodu“.
27. Na piasku, „bo jest grunt piaszczysty“.
28. Na przymiarku, „bo jest przymiarek jako dodatek do gruntów“.
29. Na radlonce, „bo to pole często bywa radlone w oraniu“.
30. Na rędzinie, „bo jest stajonko małe rędzinne“.
31. Na równi, „bo jest grunt równy“.
32. Na wsi, „bo jest przy potoku wsiowym“.
33. Na wygonie, „bo tam obok tego pola prowadzi droga do przechodu i przegonu bydła“.
34. Na zagoniu, „bo jest za drogą zagoniową czyli służącą do zagonu bydła“.
35. Na kamionce, „bo jest grunt kamienisty“.
36. Padoły, „bo są miejscami urwiska i opadnięte doliny“.
37. Placowa szkarpa, „pole pomiędzy szkarpą w równi położone“.
38. Pod białą drogą, „bo jest pode drogą poprzecznią połową a droga jest bez trawy, biała ziemia“.
39. Pod cmentarzem, „pole położone pod cmentarzem“.
40. Pod chałpą, „pole położone pod chałpą“.
41. Pod chałpą albo Pod chałpie, „pole położone pod chałpą“.
42. Pod dębem, „bo jest pod drzewem dębem“.
43. Pod działem, „pole położone pod gruntem zwanym dział“.
44. Podgodowie, (pole o przestrzeni 18 morgów, należące do dóbr funduszu religijnego), „bo jest pod osadą Głódów“.
45. Pod gruszką, „bo jest pod drzewem gruszkowem“.
46. Pod podłaziskami, „bo jest pod lasem, zwanym podłaziska“.
47. Pod ścieżką, „bo jest położone pod ścieżką, którą ludzie przechodzą z Głódowa do Dołów i dalej“.
48. Pod starym dębem, „bo jest pod stojącym dębem bardzo starym“.
49. Podstronie „bo jest na uboczu, na ustroniu przy granicy gminy Porąbka uszewska“.

50. Pod świerkiem, „bo jest na tem polu drzewo stojące świerkowe“.

51. Pod wygonem, „bo jest położone pod wygonem“ (p. w. E. 1, 33.

52. Przy białej drodze, „bo jest przy drodze zwanej białą“.

53. Przyczka, „bo jest na poprzecz gruntu orane pole“.

54. Przydole, „bo jest na gruncie tym trzy doliny“.

55. Przymiarki, „bo to pole jako dodatek z pańskich gruntów przydzielone zostało do chłopskich“.

56. Rędzina, „bo jest grunt bardzo rędzinny“.

57. Równia, „bo jest wielki kawał gruntu, należący do kilku gospodarzy, w pięknej równinie“.

58. Stopieniec, „pole między pagórkami w dolinie, które wody po deszczu stopią“.

59. Sułkówka, „pole, było dawniej własnością chłopu Sułka, obecnie należy do chłopu Gurgula“.

60. U białej drogi, „co jest obok białej drogi polowej położone“.

61. U debcze, „bo to jest pole położone przy debczy; takie krzaki dębowe, brzoźowe nazywają debcza“.

62. U lassu, „bo jest przy lesie“.

63. U przekóp, „bo jest przykopa do odchodu wody z gruntów“.

64. U rzeki, „bo to pole jest położone przy potoku wsio-
wym, zwanym rzeką“.

65. U stawisk, „bo jest nad łąką zwaną stawiska“.

66. W grzędach, „bo to jest urodzajne pole, na którym jarzyny sadzą i sieją (ogrodowe rzeczy i pastewne)“.

67. Wierzk góry „bo jest na wierzchowie góry“.

68. W rędzinach, „bo jest pole rędzinne“.

69. W stajaniu pierwszym, „orne pele pierwsze od folwarku“.

70. W stajaniu drugim, „bo jest drugie od folwarku“.

71. Za białą drogą, „bo jest za drogą zwaną białą“.

72. Za chaupą, „bo jest za chałupą“.

73. Za debczą, „bo jest za laskiem zwanym debcza“.

74. Za drogą, „bo jest za drogą“.

75. Za górą, „bo jest za górą“.

76. Za Kanią, „bo to pole jest położone za gospodarzem zwanym Kania“.

77. Za łąką, „bo jest za łąką“.

78. Za olszową szkarpa, „bo jest za szkarpa zwaną olszową“.
79. Za polem, „kawałek gruntu nieduży, położony za wielkiem polem“.
80. Za przykopą, „bo jest za przykopą“.
81. Za ścieżką, „bo jest za ścieżką“.
82. Za słoną szkarpa, „bo jest za słoną szkarpa“.
83. Za szkarpa, „bo jest za szkarpa“.
84. Za stajniami, „bo jest za stajniami“.
85. Za stawiskami, „bo jest za łąką zwaną stawiska“.
86. Za stodołą, „bo jest za stodołą“.
87. Za stodołą zgórze, bo jest za stodołą na górze“.

F. Łąki.

1. Cygański dół, „bo tam dawnymi czasy przebywały bandami cygany“.
2. Ogród „łąka ogrodowa, bo jest położona najbliżej domu“.
3. Ogród nadewsia, „bo jest u wsi okrągło położona nad potokiem wsiowym“.
4. Ogrody. „Są to łąki około potoku wsiowego, ciągnące się po obu stronach wsi ku domowi, nazywają się dlatego ogrodami, bo są dla każdego gospodarza najbliżej domu i sadem obrosnięte“.
5. Molówka, „bo ją woda bardzo często zmoli“.
6. Placowa szkarpa, „bo jest pomiędzy sękarpa a w rowni położona“.
7. Pod chałpa, „bo leży pod chałpa“.
8. Podedroga, „łąka ogrodowa, bo jest pode drogą komunikacyjną, którą się przejeżdża z Łoniów do Porąbki uszewskiej“.
9. Pod polem, „bo jest położone pod polem“.
10. Pod rędziną, „bo jest niżej gruntu zwanego rędzina“.
11. Pod stopieńcem, „bo gdy są ulewy, to woda łąkę tę stopi“.
12. Pod wygonem „bo jest pod wygonem“.
13. Raj albo w raju „bo jest położona w pięknej dolinie, na której dobre siano i rozliczne kwiaty rosną, jak n, p. fiołki“.
14. Stawiska, „bo są na nich mokre bagna i jeziora“.
15. Stopieniec „łąki, które wody po deszczu zaleją, stopią i zmulą. Niewielki deszcz zaraz zatopi te łąki, bo są między pagórkami w dolinie. Jest ich 10 morgów“.
16. U debcze, „bo jest przy lasku zwanym debcza; to są takie krzaki dębowe, brzezowe, które u nas nazywają debcza“.

17. W debczy „bo są krzaki, lasek, zwany debcza“. (jak wyżej l. p. 16.

18. W kamioncatem dole „bo jest w dolinie przy gruncie kamioncatem“.

19. W ogrodzisku, „bo jest jak ogródek okragła“.

20. W polu, „bo jest pomiędzy polem położona“.

21. W szkarpie, „bo jest głęboka szkarpa, dolina“.

22. W średniem dole, „bo z trzech dolin jest ten dół w środku, czyli środkowy“.

23. W stawiskach „bo tam dawniej były stawy, obecnie są miejscami bagna, jeziora“.

24. Za górą, „bo jest położona za górą“.

G. P a s t w i s k a.

1. Dąbrowy, „pastwisko pagórczyste, po czym nazywa się dąbrowy, nie jest wiadomo“.

2. Debcza, „bo ma krzaki dębowe i brzezowe, przez które idzie mały strumyk i jest najbliższy domów lasek dębowy i brzezowy“.

3. Pasternik, „bo jest trawnik około domu ogrodzony płotami“.

4. Pod chałpą „bo jest położone pod chałpą“.

5. Słona szkarpa, „nazywa się tak, bo idzie woda słona przez tę szkarpe strumykiem, który wypływa ze źródła“.

6. U wsi, „bo jest położone u potoku wsiowego“.

H. L a s y.

1. Debcze, „małe laski, krzaki dębowe i brzezowe, położone w różnych miejscach“.

2. Głębocka, „bo jest w głębokiej szkarpie“.

3. Grąb albo na grębie, „bo jest ziemia gręba, jyłowata“.

4. Las Dołoski, „las dworski, położony przy lasach i granicy Porąbki uszewskiej i Uszwi“.

5. Nad stopieńcem, „bo jest nad łąką zwaną stopieniec“.

6. Na granicach, „bo jest na granicy uszewskiej (wsi Uszew), a drugi las jest przy granicy łysagórskiej (wsi Łysagóra)“.

7. Na kobylicy, „bo jest na wysokiej górze, jak kobylica do rżnięcia drzewa wygląda“.

8. Na lisich jamach, „bo tam mają liszki jamy“.

9. Na niwie, „bo jest na gruncie czyli ziemi zwanej niwą“.

10. Na piasku, „bo jest ziemia piaszczysta“.
11. Olszowa szkarpa, „bo jest najwięcej olszyny“.
12. Pod gościńcem, „bo jest pode drogą komunikacyjną zwaną gościńcem, która prowadzi z Dołów do Biesiadek“.
13. Pod granicami, „bo jest położony przy granicy usze-wskiej“.
14. Podłaziśka albo na podłaziskach „dlaczego się tak nazywa, niewiadomo“.
15. Pod polem, „bo jest pod polem“.
16. W przylaskach, „bo jest położony pomiędzy lasami“.
17. W szkarpie, „bo jest głęboka szkarpa, dolina“.
18. Za wygonem, „bo jest za drogą i polem, zwanem wygonem“.

I. Góry.

Kobylica, „bo jest wysoka góra i wygląda jak kobylica do rznienia drzewa“.

K. Doliny.

Dół cygański, „dolina w której przebywają bandy cyganów“.

L. Wody.

1. Potk złocki, „bo wypływa z gminy Złota“.
2. Rzeka albo Niedźwiedź, „bo wypływa z gminy Niedźwiedza“.
3. Słona woda. „strumyk, bo ma słoną wodę“.

M. Drogi.

1. Biała droga, „bo jest droga poprzecznią polowa, bez trawy, biała ziemia“.
2. Gościniec „bo jest droga komunikacyjna, która prowadzi z Dołów do Biesiadek“.
3. Wygon, „bo jest droga do przegonu bydła“.

Uwagi nad pieśniami ludu wielickiego.

Napisał

Ludwik Młynek

kmieć ze Sierczy.

„O wieści gminna! ty arko przymierza
Miedzy dawnemi i młodszemi laty:
W tobie lud składa broń swego rycerza,
Swych myśli przędę i swych uczuć kwiaty“.

A. Mickiewicz.

Lud wiejski w okolicach Wieliczki, będąc do poezyi i muzyki nader usposobiony, tworzy sobie dla osłody ciężkiej pracy rolniczej różne piosenki, które pospolicie nazywa „śpiewkami“, „śpiewami“ i „pieśniami“. Usposobienie to uniego, podobnie jak i u ludu wogóle, jest wpływem owej ciągłej, bezpośredniej styczności z przyrodą. Im przyroda otaczająca lud jaki jest bardziej dla niego zagadkową i tajemniczą, wzbudzającą z jednej strony pełno podziwu i zachwytu, a z drugiej wznęcającą dużo obawy i strachu, tem więcej nastraja jego serce do wynurzenia uczuć zapomocą mowy lub śpiewu, tem większy wywiera wpływ na rozwinięcie się jego poezyi i nierozłącznej jej towarzyszki — muzyki. U starożytnych Indów wywołał zapał do poezyi majestatyczny szum lasów, pokrywających stoki niebotycznych gór himalajskich, szum wód wartko spływających na dolinę Gangesu. Pieśni Rzymian i Greków wykołysało burzliwe morze. Szelest wiatrów w pustyni, przesypujących piaski z miejsca na miejsce, usposobił Araba do jego sennych marzeń. A kto nauczył alpejskiego górala owych pięknych „Almlieder“? Ileż wdzięków poezyi rozlała przyroda wśród naszego zapomnianego ludu podkarpackiego? Szum owej „łozy rozczochranej nad jazem“, świst wiatru wstrząsającego „poleniami“ w czasie ponurych wieczorów zimowych, regularny stuk tartaku, plusk kąpiącego się głązu u progów Wilgi: oto mistrze poezyi i muzyki wśród tutejszego ludu w okolicach Wieliczki.

Treścią tych piosenek jest zawsze jakieś większe lub mniejsze zdarzenie z życia sielskiego. Przybycie na światno-

wego sąsiada, chrzest, swaty, wesele, pogrzeb; początek i koniec każdej pory, obchody doroczne i pielgrzymki do miejsc świętych, zajęcia gospodarskie; swary, kłótnie; pogłoski o wojnie, pobór do wojska, wojaczka: oto chwile poetyckiego natchnienia wielickiego wieśniaka¹⁾. Uciecha, radość, tęsknota, miłość, nadzieja, zawód, smutek; szal gniewu i namiętności, zapał religijny, obawa, troska o życie: oto materiały, z którego Wieliczanie tworzą swoje „żałośnie“ i „wesołe śpiewki“ „wojeńskie śpiewy“ i „nobożne pieśni“. Charakter ich zatem jest bardzo rozmaity, po większej części liryczny, sielankowy. Przebija się bowiem w nich jakby wezwierciadłe cały stan duszy wieśniaka. Nie potrzeba wcale wypytywać się o jego dołę, jego smutek, jego miłe lub przykre położenie: wystarczy przysłuchać się z uwagą jego pieśniom wesołym i smutnym, by już przez to samo nabyć należytego wyobrażenia o stanie rzeczy. Treść, melodia, sposób odśpiewania tych pieśni, okoliczności im towarzyszące: wszystko to zdradza nastrój wielickiego chłopca, jego stan, w jakim się znajduje.

Zastanawiając się więc głębiej nad pieśniami Wieliczana, należy prócz ich treści i melodyi także wziąć pod szczególną uwagę sposób ich wygłaszania t. j. gesty im towarzyszące tudzież chwilę ich odśpiewania, które są w ścisłym związku z usposobieniem t. j. stanem duszy wieśniaka. Wieśniak bowiem, kiedy mu coś na sercu dolega, nie śpiewa nigdy „śpiewki“ wesołej, ale smutną; nie rzuca się on wtedy wśród śpiewu, jak to czyni, kiedy jest w dobrym humorze i śpiewa pieśni wesołe. Nadto nie śpiewa pieśni miłosnych, jeżeli miłość już dawno u niego wyszumiała.

Pieśni weselne.

Wesele wiejskie stanowi nietylko w życiu ludu ważną chwilę pod względem społeczno-obyczajowym, dającą etnografowi sposobność do studyów i obserwacji jego zwyczajów, ale ono jest zarazem jedną z tych szczęśliwych chwil życia wieśniaka, w których charakter jego objawia się w całej pełni w pieśni, a dla

---

¹⁾ Porów. „śpiewki“ owym chwilom towarzyszące u ludów mieszkających nad Rabą (Jan Świętek: *Lud Nadrabski*. Kraków 1893), podobnie u Rusinów (Żegota Pauli: *Pieśni ludu ruskiego* Lwów 1839), innych ludów polskich (O Kolberg: *Lud polski*, Ł. Gołębiowski: *Lud polski*, Nesselmann:

badacza podaje bogaty materiał do studyów jego muzykalno-wokalnych popisów. Dla tego też od nich robimy początek, trzymając się przytem tego porządku, jaki zwyczaj weselny i chronologiczne następstwo poszczególnych obrzędów podają. Obrzędy te są tłem, na którem snują się pieśni weselne a treścią ich jest życie wieśniaka codzienne, jego dobra i zła dola, jego życzenia i nadzieje. Przypatrzmy się im bliżej i to w tej formie, w jakiej je nam sam lud podaje w ramach naturalnych, obejmujących pojedyncze części wesela. Oto mnóstwo „chłopów“ i „chłopaków“, „bab“ i „dziełuch“ „sypie się“ ku nam naprzeciw. „Skrzypek“ jakiś młody gra od ucha, aż dusza się w człowieku raduje. Drugi starszy jegomość, „przebiero na kłarnecie“. Jakiś starowina ciągnie smyk po strunach basetli. Witają nas poczciwi zwyczajem prastarym, który się na tem zasadza, że przybywających gości na wesele witają wszyscy weselnicy, nawet ci sami, co dopiero przed chwilą byli witani. Zwyczaj ten powszechnie odbywa się z wielką pompą. Kapela gra marsza:

A jak ci jo powęduje:
Matce, łojen podziękuje.
Grojcie mi! trąbcie mi!
A jo jade w kroj!

Drużbowie wywijają chustkami, juhają „wykręcając“ się przed muzyką na cienkich obcasach. „Baby jasca“ przy płocie, aż głucho; młodzi, strzelają prochem na wiwat¹⁾. „Sypnąwszy talarka do basów“, wchodzimy do sieni. Na progu witają nas „państwo młodzi“, ona z wiankiem mirtowym na głowie, on z różczką „rozmajeronową“ przy boku.

Wianek ów i różczka są godłem panińskiej niewinności. „Utracić wionek“ znaczy tyle, co utracić panińską niewinność. „Wionek zielony na główce dziewczyny“ jest największym jej skarbem, jej „wianem“ do którego jedynie kochanek, jej przyszyły mąż, ma prawo, skoro się z nią ożeni. Podobne znaczenie ma wianek i u innych narodów

---

410 Dainos mit deutscher Übersetzung u. Musikbeilage Berlin 1854. Kur-schat: Grammatik der lithauischen Sprache. Halle. 1876 i t. p.), u Styryjczyków (Dr. A. Schlossar: Deutsche Volkslieder aus Steiermark, Innsbruck. 1881 i t. p. Spis pieśni niemieckich wieśniaków t. j. dzieł traktujących o nich, znajduje się w dziele: Paul: Grundriss der germanischen Philologie II. B.)

¹⁾ Porów: powitanie wielkich dygnitarzy państwa po miastach, gdzie także bez muzyki, kantat i wystrzałów się nie obejdzie. Podobny temu jest zwyczaj pożegnania gości weselnych.

słowiańskich np. u Rusinów, a podobnie także i u Litwinów. U Germanów wianek jako symbol panińskiej czystości, ów „Ehrenkranz“, już dzisiaj prawie nieznany. Wzmianki o wiankach w poezji ludowej Germanów należą dzisiaj do rzadkości, natomiast u narodów słowiańskich są one głównym jej przedmiotem. Dawniej wito wianki z rozmaitych ziół i kwiatów np. z ruty, barwinku, lewand y i białej lilii, mięty, kaliny, poleju itp. Dziś wija tylko wianki barwinkowe u biedniejszych, mirtowe i czasem rozmarynowe u bogatych. Miejscami kupują wianki sztuczne, których głównie żydzi dostarczają. Według kwiatów wiankowych, o których wzmianki napotykamy, można w przybliżeniu oznaczyć czas powstania odnośnych pieśni np. pieśni, w których jest mowa o rucie, poleju, kalinie i t. p. stanowczo zaliczyć należy do bardzo starych, które powstały wówczas, kiedy mirt i rozmaryn jeszcze słowiańskim ludom były całkiem nieznane. Rozmarynowe i mirtowe wianki zaczęły się dopiero w czasach późniejszych pojawiać na targach. Sprzedawali je zwykle żydzi, którzy znowu sprowadzali je od Niemców. Do rozpowszechnienia wianków mirtowych i rozmarynowych wielce przyczyniły się także dwory, a nawet kościoły. Oprócz wianków dla panny mł. i różeczki dla pana mł., wija także z powyż przytoczonych kwiatów „różeczki“ dla „drużbów“, „druhien“ i „starostów wesela“. Z sieni idziemy do izdebki, przyozdobionej w różne kwiaty¹⁾. Częstują nas kawą i „kukiołkom“²⁾ Wtem jeden z gości weselnych staje przed muzyką³⁾ i sygnawszy „pore łupoków“ do basów, zaczyna nucić ochoczo od czasu do czasu przytupując nogą:

„Kiedyśmy się zéśli, ciezwa sie weszoło:

Weźwa się za rąki, obrówa sie w koło! Dana ino dana!“⁴⁾

¹⁾ Zdobienie domu, w którym odbywa się wesele, w różne kwiaty, jest także innym ludom właściwe, Zobacz: Ł. Gołębiowskiego: Lud polski.

²⁾ „Kukiołki golkoskie“ są sławne w okolicach Wieliczki. „Kawa z kukiołką“ jest pierwszym „pocęsnem“ na weselu, potem dają chleb ze serem, „kołoce“, na ostatku trunek: zwykle piwo i wódkę, czasem wino i to tylko dla gości wybranych. Oprócz tego jest wieczerza składająca się z potraw gotowanych.

³⁾ W dzień „cepin“ t. j. w drugi dzień wesela zaczyna się zabawa dopiero po południu i rozpoczynają ją sami „starostowie“ t. j. gospodarze starsi. „Drużbowie“ są bowiem zajęci „druzbaczką“ t. j. „prosacką na wesele“; to samo pan młody i pani młoda. Drużny zwykle przychodzą na wesele dopiero wieczorem, „skoro się poodbywajo z bydłem“.

⁴⁾ Druga część tego krakowiaka „Dana ino dana etc.“ odpowiada niemieckim „Jadlerom“. Porów: Dr. Schlossa.

Zrozumieli to inni sąsiedzi, bo zaraz pobrawszy się w pary, stanęli tuż za swoim „kumem“. Wesołość maluje im się po twarzach. Muzyka gra. Zaczynają pląsy, wyspiewując przytem różne „krakowiaki“, piosenki wesołe i żywe. Bartosz śpiewa o swym karym koniku, który mu się w stajni pasie:

„Kary konik, kary, kwiatek mo na cole“:

„Jak łon sie wypasie, pojade ś nim w pole“.

„Konik kary“ albo „siwy“ („simel“, „cisawy“, „gniały“, jest ulubionym przedmiotem naszych „śpiewek“ podobnie jak na Litwie: „jueberytis zirgytis“, albo na Rusi: „konnyk woroneńkij“. Zakochany Litwin, jadąc na karym koniku do swojej „mergytė“ śpiewa sobie, obiecując mu, że skoro przyjadą na zieloną łąkę t. j. tam, gdzie pasie jego Hanusia krówki, napasie go białą koniczynką. Podobnie ruski młójec przemawia do swego konia: „O koniu mij, koniu woroneńkij, oj czoho ty stoisz na stajni smutneńki, gdzie znowu „konik wrony“ użala się na swego pana, który pije w karczmie, a konia u słupa trzyma i nic mu jeść nie daje.

Jak u ludów naszych koń jest ulubionym przedmiotem pieśni, tak u ludów alpejskich jest „krowa“ np. „Geh na her, geh na her da, geh na her da mei Kuh, und wer wird di denn futtern, woann i heirethen thua?“ śpiewa sobie alpejska „Schwoagerin“, mająca zamiar wyjść w krótcie za mąż. Przykładów takich dałoby się przytoczyć mnóstwo. Pochodzi to stąd, że u ludów słowiańskich, głównie północnych, odgrywa ważną rolę w życiu włościanina chodowla koni, zaś u ludów niemieckich, zwłaszcza południowych, chodowla bydła.

Jeszcze Bartosz nie skończył, a już zaczyna Mateusz na tę samą nutę, ale o czem innem:

„Chociaz jo se chociaz kumornicy synek,¹⁾

To i tak pojade z pszenicom²⁾ na rynek;

A będo sie, będo kmiecie ³⁾ dziwowali,

Skądze kumornicy pszenicy nabrali! Juh! juh!⁴⁾

---

¹⁾ „Zogrodniacy synek“.

²⁾ Koncówka: „om“ zamiast ą w 6 przyp. l. p. powszechna, wogóle ą = om, ę = en.

³⁾ U Górali, na Rusi = „gazda“ = na Mazurach soltys, u nas kmieć (niem. Bauer) = Gauzpaur, miejscami: „bogac“.

⁴⁾ Porów: styryjskie „Juchezery“.

Wreszcie cała izba zamienia się w jeden wielki ul: wszystko się wierci, wszystko fruga, wszystko brzęczy, a każde o swoich sprawach, co go najbliżiej obchodzą. Ten o roli, ten o pługu; ta o córkach, ta o synie, ten o koniach, ta o krowach. Wtem „uciena muzyka“¹⁾ Wieśniacy i wieśniaczki wychodzą do sieni, ocierają spocone czoła; kobiety wachlują „zopaskami“.

Mimowoli pytamy się teraz sami siebie, czemu wieśniacy wiellicy, zeszedłszy się do sąsiada na zabawę weselną nie przestają na zwykłej „pijatyce“, połączonej z ucztą i ożywioną pogadanką o rzeczach codziennych, na wykonaniu kilku skoków tańcowych, na obserwowaniu, jak drudzy tańczą, na robieniu uwag i spostrzeżeń weselnych — ale wszyscy: stary, młody, mały i wielki cisną się ku muzyce. Po co? Czy może, aby się tu „wyhulać“ do syta? czy może tę lub ową wieśniaczkę w tańcu uściśnąć, słówko do niej szepnąć, przypodobać jej się, podrażnić ją? Wcale nie. Tu znikają wszelkie chuci i zamiary lubieżne¹⁾. Wieśniak z okolicy Wieliczki po nic innego na zabawę weselną nie idzie, jak tylko po to, aby się dosyta naśpiewał i w formie ulubionej „śpiewki“, wśród muzyki i wesołych piasów wypowiedział wszystko, co go boli, czem się cieszy, czemu się raduje i czego się boi. Pieśń jego: to wylew jego uczuć, jego myśli, jego gniewu i miłości. Nie jadło, nie trunek wabi wielickiego chłopca do sąsiada na wesele; nie przyjaźń i braterskie uczucia, ale śpiew i muzyka połączone z tańcem:

„Nie potom tu przysła, zebym jadła, piła,
Inom po to przysła, zebym się cieszyła“,

to znaczy, zebym: śpiewała i „hulała“.

Nic też dziwnego, że nieraz ludność tutejsza, blisko z trzech wsi sproszone na wesele, potrafi jednym ciągiem przy jednej beczce piwa, paru fiaskach wódki, troche séra i chleba bawić się przeszło trzy dni t. j. 1. dzień: „ślubu“, 2. „cepin“, 3. „poprawin“. Do tego przyłącza się jeszcze dzień 4. „wilijo ślubu“ czyli „dobronoc“, znana na Litwie pod nazwa „kuniga-

---

¹⁾ t. j. przestała grać. Muzyka gra tak długo, jak długo jej się podobą; zależy to od wynagrodzenia, kto da „szóstoka“, temu muzyka gra blisko pół godziny, za 4 ct. gra blisko „kwadrans“. Najkrócej gra wśród „cepin“, gdzie dużo zależy na czasie i na tem, aby wszystkie „druchny starościne wytańcowały młoduę porzomnie“.

wania“ a na Podlasiu pod nazwą „zalubin“. Jestto chwila, w której „panna młoda“, na Podlasiu „kniachinią“, w Krakowskiem „młoduchą“ nazwana, zastanawia się nad przysłym swym stanem małżeńskim. Jest smutną, płacze podobnie jak i na Litwie. W tydzień po „poprawinach“ odbywają się „przewoziny“, nie tak jak na Litwie, gdzie przewoziny następują zaraz na drugi dzień po weselu. W ostatnich czasach trwają wesela nieco krócej. Powodem tego jest wpływ miasta, gdzie wesela trwają jedną dobę.

Wieliczanin na weselu stojąc przed kilku grajkami w towarzystwie swej Wieliczanki, staje się prawie nieprzytomnym: zapomina o świecie, muzyka gra, on stoi, spaceruje; to skacze jak szalony, to znowu kroczy jak powolny muł. „Śpiewki“ sypią mu się jak z rękawa: wesole, smutne; to płacze, to się śmieje; tupie nogą, aż podłoga trzeszczy a ziemia dudni:

„Podkówecki dajcie łognia, bo dziewczyna tego godna;
A cy godna, cy nie godna, podkówecki dajeie łognia!
Podkówecki łognia dajo: wiekie z butów wyglądajo.
Podkówecki łognia dajo: jaz łobcasy łodpadajo“.¹⁾

Już „łobcas łodlecioi“ już i podeszwa „łodłazi“: on nie pyta jeno „śpiewo“, a „hulo“ on przed nią, ona za nim; on przysiadła, ona klęka; ta ucieka, on ją łapie, to znowu oboje hasają nie dotykając ziemi, tak, że aż baby siedzące koło ściany uciekają z krzykiem do sieni, bojąc się, by im się co od rozochoconej pary nie dostało.

Taniec w okolicach Wieliczki jest bardzo prosty; polega bowiem na szybkich obrotach pojedynczych par „dokoła po izbie“, stosownie do taktu i tempa granej i spiewanej melodyi. Oprócz tego tańczą tu tak zwanego „łobiganego“ „łogrodnika“, „polonosa“ i wiele innych. Do koła tańczą wszystkie „krakowiaki“, które tu nazywają się także „suwanym“, nadto mazurki, zwane „trzesionym“ — „łobieganego“ tańczy tylko jedna para a najwyżej dwie pary na krzyż. Wtedy kobiety uciekają, a mężczyźni je gonią. Skoro mężczyźni dogonią swe „toniecznice“, tańczą z niemi w koło, wyskakując, jak tylko mogą najszybciej

---

¹⁾ „Podkówecki“ są tém w poezji Wieliczian, czém „pentinéiai“ w „dajnach“ Litwina. Pierwszą zwrotkę tej piosenki tańczy Wieliczanin przytupując w podłogę i trącając podkówkę o podkówkę.

i najwyżej. To znowu się puszczają i nawzajem gonią, tym razem kobieta mężczyznę. Przypomina nam ten rodzaj tańca niektóre figury z „mazura“, — „Łogrodnik“ jest rodzajem „kadryla“, tańczonego w trzy pary, można go uważać za jedną z figur „mazura“. „Polonos“ tańczą pospołu kobiety jak i mężczyźni ustawieni w koło i trzymający się za ręce. Jest wielkiem prawdopodobieństwem, że ów „mazur“, który stał się ulubionym tańcem narodowym, właśnie z tych 3 rodzajów tańca wiejskiego powstał. Mazura w znaczeniu dzisiejszem lud wiejski nie zna, ale zna jego pojedyncze figury, jako odrębne dla siebie tańce. „Zobiegany“ przypomina nam także poniekąd podlaską „zawieruchę“ i grecką „łapankę“. Niektóre z tych tańców przedstawił poetycznie K. Brodziński w swym „Wiesławie“.

Kiedy skończyli gospodarze, występują do tańca druźbowie. Inny wiek, inna epoka: inne myśli, inne uczucia, inne „stany“, inne śpiewy. Jaś „Kmiecik“ ujawszy Hanusię „Wojtównę“ za rękę, prowadzi ją na środek. Powstał szmer wokoło. Hanusia płonie z nieśmiałości i rączką bielszą od śniegu zasłania sobie oczy: „E, Jasiu, proś cie, puś mie, bo jo jesce nigdy nie tończyła!“ szepcze mu biedna do ucha, patrzy jakby mu się wydrzeć na pole i zniknąć pomiędzy druchnami „Nie puscoj Jasiek“ wołają inni druźbowie i klaszcząc ręką w rękę, stawają sznurem za swoim „komratem“¹⁾. Jaś staje przed muzyką i rzucając talara do basów, daje znak „skrzypkom“, by do grania byli gotowi. Cisza wokoło. Jaś, uniosłszy się z Hanusią prawie na same palce, z miną pochyloną i gotową do szybkiego skoku lekko kołysze rękami i zaczyna nucić:

„Łod Krakowa corno chmura, dys leje, dys leje :
Kędys jo się nieboroczek podzieje, podzieje?“²⁾

Jeszcze ostatnich słów nie domówił, gdy nagle muzyka nappełniła chatę. Cała izba zamieniła się w zaklęte koło

---

¹⁾ Przed każdym tańcem wychodzi najpierw ten przed muzykę, kto „toniec płaci“. Za nim ustawiają się rzędem jego przyjaciele, zwani także „komrátami“ albo „braćmi“. Skoro muzyka zaczyna grać, przodujący śpiewa i razem ze swoimi „komrátami“ obchodzi po izbie w koło. Każdy z nich upatruje sobie dziewczynę i szybko porywa do tańca. Bardzo częste wszyscy stają do tańca z tancerkami już poprzednio wybranymi.

²⁾ Tę pieśń można także śpiewać w tempie powolnem. Dzieje się to jeżeli śpiewający rozważa w myśli jej treść i równocześnie przypomina sobie własne przygody miłosne: jak szedł do swej dziewczyny i w drodze napadł go deszcz ulewny i t. p. Śpiewka ta należy zatem do pieśni druźbackich, zalotnych.

uganiających niemal w powietrzu parobków i dziewczek. Biada temu, kto by teraz nos między nich wściubił i chciał przeszkodzić im w ruchu! Jaś podniósł chustkę do góry: wszystko stanęło, kołysząc się z lekka.

Muzyka przycichła. Jaś śpiewa dalej:

„A póde jo do dziewczyny: do sodku, do sodku,
Przenocuj mie, moja Hanuś, mój kwiotku, mój kwiotku!

Po Jasiu, który dość długo rozwodził się o swej Hanusi i wielkiej ku niej miłości, wystąpił „Paklimenc“, brat Hanusi, starszy parobczak, ale jeszcze „kawalir“, wysłużony kapral przy ułanach. Przyszły mu na pamięć lata spędzone przy wojsku. Zrobiwszy „stellung“ przed muzykantami, rzekł im komplement wojskowy: Pożwólcie, panowie, że jo szobie zaśpiwom ło szwoji wojaczce!“¹⁾ „Prosiwa!“ ozwały się głosy. Wszyscy słuchają z zajęciem. Zaczął:

„Jagem służuł przy dworze,
Przy francuskim tamborze“.²⁾

„Tambor“ oznacza tu francuską kapełę. Wiadomo bowiem, że na dworach polskich utrzymywano własne orkiestry, złożone przeważnie z Włochów i Francuzów. Ta zwrotka wskazuje dlatego na dość dawne pochodzenie całej piosenki. „Tambor“ w pojęciu ludowem oznacza bęben wielki, potem kapelmistrza, a w końcu i całą kapełę; porów. wyraz poł. słów. „tamburica“, niem. i franc. „tambour“ = bęben i „bębniarz“). Być przy wojsku „tamborem“ jest jeszcze po dziś dzień dla włościanina tutejszego wielkim zaszczytem, nic też dziwnego, że jeden z nich w czasach

---

¹⁾ Znaną jest rzeczą, że wysłużeni przy wojsku wieśniacy, wróciwszy do domu starają się narzeczem miejskiem posługiwać, przyczem jednak z powodu braku wprawy popadają w przesadę tj. „czedzo z miejszka“ albo „ż pańszka“ zamiast mówić „po wsiosku“. Podobnie i „Paklimenc“; Pán-Klimenc, por. Pój matka = Pani + matka, Pombóg = Pan + bóg i t p. Jestto znana kontrakcja podob. w niemieckiem przy imionach własnych: np. Gustaf - Günt-stab-Kriegs-stab, Walther-Walt-heri itp. por. niem. herr-hëiro. Reguły „Sandhi“ w języku staroindyjskim również do tego zdążają. Porów. podobne reguły w pismach „Nothera“ zachowane. Przez kontrakcję rozumiemy wszelkiego rodzaju „stopienia się“ (Verschemlungen) czy to 2 czy więcej zgłosek lub słów, a nawet zdań, tak w ustach jak i na papierze.

²⁾ W każdej zwrotce powtarza się wyraz ostatni, a nadto cały wiersz ostatni. Jest to naśladowanie wielkiego bębna grającej kapeli.

dawnych, zostawszy „tamborem“ t. j. muzykiem przy dworskiej kapeli, aż „Lorenkę“ dostał w nagrodę, jak się w dalszym ciągu okaże. Bylekto nie mógł zostać tamborem i bylekto nie mógł dostać jednej z panien dworskich w nagrodę.

W izbie powstał wielki ruch. Wszyscy zamiast myśleć o tańcu, skupiają się koło doświadczonego wiarusa. Starzy spoglądają po swoich synach, kobiety po swoich mężach. Chłopcy i dziewczęta oparli się wzajemnie na ramionach, nie spuszczaając z Pana — „Klimenca“, który śpiewa dalej. Muzyka gra spokojnie, towarzysząc jego pieśni:

2. Wysłuzulem Lorenke,
Siedmi lotek ¹⁾ panienke, panienke,
Siedmi lotek panienke.

„Lorenka“ imię dla Indu obce, stąd często „przekręcane“ na „Glorenke“, „Gloryjke“, „Klorenke“, „Lorencie“, „Glorencie“, „Klorencie“, „Lorcie“, „Glorcie“, „Klorcie“ i t. p. Stoi ono jednak zawsze zgodnie do wiersza drugiego tej samej zwrotki. Oba miejsca pokazują na obce pochodzenie tej „śpiewy wojeński“. Prawdopodobnie jest ona tłumaczeniem z jakiegoś nam nieznanego oryginału. Domysł nasz popiera ta okoliczność, że „śpiewa“ ta mimo swych przeróżnych form posiada treść pierwotną nie zmienioną, wskazującą na jeden stały tekst w obcym języku. W każdym razie nie powstała ona między ludem, lecz gdzieś na dworze. Lud przyczynił się tylko do jej rozpowszechnienia. Gruntowne studium tej pieśni, jako nader ciekawego objawu w dziedzinie poezji ludowej, byłoby wielce pożądane.

3. Łobiecali mi jo dać,
Siedym lotek pocekać,
Siedym lotek pocekać.
4. Siedym lotek pocokoł
I na wojne pojechał, pojechał,
I na wojne pojechał.
5. Jo na wojnie wojowoł,
Mój konicek chorowoł, chorowoł,
Mój konicek chorowoł ²⁾.

---

¹⁾ bardzo młodą. Liczba 7 jest podobnie jak „3“ i „9“ najpospoliej przez lud używaną. Wogóle liczby nieparzyste.

²⁾ Choroba konika na wojnie, albo w podróży oznacza według mnie-
mania ludu nieszczęście w domu.

6. Skorom z wojny powracoł,
Mój konicek wywracoł, wywracoł,
Mój konicek wywracoł ¹⁾).
7. Przyjechołem przed wrota: ²⁾
„Moja Lorciu, pójzeta, pójzeta,
Moja Lorciu pójzeta! ³⁾
8. Wysła pani w zieleni: ⁴⁾
„Twoja Lorcia juz w ziemi, juz w ziemi,
Twoja Lorcia juz w ziemi“.
9. Wysła pani w żolobie:
„Twoja Lorcia juz w grobie, juz w grobie,
Twoja Lorcia juz w grobie“ ⁵⁾
10. Jo na konia prędko sied
I na ji grób pojechał, pojechał,
I na ji grób pojechał.
11. Przyjechołem na ji grób:
Konik noskcm: tup, tup, tup, tup!
Konik noskom: tup, tup, tup!
12. „Kto tupko po mym grobie?“
„Jo ta, Lorciu, do ciebie, do ciebie!
Jo ta, Lorciu do ciebie!

Głos Lorci z grobu jest tu w formie zwykłego zapytania, którego się używa, jeśli ktoś puka we drzwi, aby mu otworzono. (Pór. dziecinną zabawę w „Ptoki“, opisaną przezemnie w „Zeitschrift für österreichische Gymnasien 1895“ w ust. „Zu Aristophanes“, gdzie „Anioł“ puka „Puk! puk! puk!“ a „Król“ się go pyta: „Kto tam?“ i t. d.) — Wiara w życie pozagrobowe u ludu wielickiego jest bardzo silna. Według niej umarli chodzą po świecie, rozmawiają z ludźmi żyjącymi, pomagają im, albo dokuczają. Wiara ta jest wspólna wszystkim ludom indoeuropejskim.

---

¹⁾ = nie chciał iść, stawiał dęba, zrzucał z siebie; mówi się: „koń mie wywrócił“ = „koń mie zrzucił“.

²⁾ = przed bramę dworską; przed chałupą niema „wrót“, lecz „furta“, „laska“. Porów: pieśń „Przed wrotami biały kamień“ i t. d. Wrota są u stodoly, przy wozowni i przy bramie dworskiej.

³⁾ Tak prosi każdy stojący przede drzwiami, aby mu je otworzono (= formułka). Porów. inne śpiewki i śpiewy.

⁴⁾ zielony kolor u ludu oznacza żałobę. „Pani w zieleni“ = „pani w żałobie“ (= matka Lorci).

⁵⁾ Zwrotka 9. jest objaśnieniem zwr. 8.

13. „Gdzieś podziała te szaty?
Com ci sprawił przed laty, przed laty,
Com ci sprawił przed laty“.

Mowa tu o przedślubnych podarkach, które poniżej sama Lorcja wylicza. Zwyczaj dawania podarków przedślubnych i dzisiaj jeszcze dość często praktykowany. W razie, jeżeli małżeństwo nie dojdzie do skutku, to panna jest obowiązana wszystkie podarki swemu zalotnikowi zwrócić, co się nazywa „zwrotem straty“. Ponieważ Lorcja umarła, więc jej rodzice obowiązani byli jej narzeczonemu na żądanie stratę zwrócić, tembardziej, że jej w chorobie nie wiele musieli pielęgnować skoro umarła.

14. „Mamiam dała trzewicki,
Siostram dałam spodniczi, spodniczi,
Siostram dałam spodniczi.

15. Księdzum dała koralo ¹⁾,
By mi grali we troje, we troje,
By mi grali we troje.

16. I zwonili w wielgi zwon,
Zebym miała letki skon, letki skon,
Zebym miała letki skon“.

Według wiary ludu głos dzwonów przyspiesza sgon umierającym i dusze ich prowadzi do nieba.

Śpiewka ta posiada liczne warianty. Nam znane są tylko 4, które ogłosiliśmy w „Ludzie“ III. str. 166 nast. Oprócz tego J. Świętek i Łukasz Gołębiowski w dziełach wyżej wymienionych podają 2, a każdy w innym kształcie. Gołębiowskiego wariant jest dowolną przeróbką kilku innych nam nieznanych wariantów.

Melodya jest tylko jedna, którą przy sposobności zamierzamy ogłosić. Świętka tekst jest także według tej melodii napisany. Gołębiowskiemu musiała ona być obcą i dla tego tekst jego przybrał dziwaczną postać.

Wzmianka o pogrzebie w tej pieśni t. j. o mszy św. i o dzwonach jest w poezyi ludowej dość częsta. Por. u Kurschata (lit. gram. str. 457.) rozmowę kochanki ze swym narzeczonym, wybierającym się na wojnę i spodziewającym

---

¹⁾ Dawać „korale“ księdzu, żeby odprawił pogrzeb za nie, jest powszechnym zwyczajem na wsi.

się, że z niej żywo nie powróci. „Kto to śpiewa w grobie, O luby mój drogi?” pyta go strapona. „Księża, organiści, moje dziewczę drogie”, odpowiada jej tenże. „Czy mają bić w dzwony, o luby mój?” pyta dalej. „Sto dzwonów niech naraz dzwoni, o moja luba” odpowiada. Nadto Schlossar: „Halts aus Kameraden, bleibts stehen und setzt ab! Wir sein jezt schon da bei mein Dirndl ihr Grab. Bleibts stehn und stellts nieder, aus ist, und geschehen. Jetzt hab ich mein Dirndl zum letzten Mal gsehn. Dieweil dass die Glocken so traurig thun schalln? Da lassens mein Dirndl ins Grab eini falln, Ins Grab eini fallen? in die himmlische freud!” Por. wypisy niem. na VI. gim. przez Wenera i Petelenza: „da hört man Glöcklein läuten, da hört man Jammer und Noth; hier liegen zwei Königskinder, die sind alle beide todt!” i t. p. — Nigdzie jednak prócz naszej „śpiewy” niema wzmianki o dzwonieniu w chwili konania osób.

„Paklimenc” skończył już dawno; muzyka gra zupełnie co innego. Nam jeszcze brzmi ciągle w uszach owa smutna „śpiewka wojeńsko”. Różne myśli biegają nam po głowie, co spowodowało do tak głębokiego wzruszenia pocziwego żołnierza, właśnie w chwili, kiedy wszystko zeszło się weselić. Biedny przyszedł się wypowiedać przed wszystkimi sąsiadami, co go gniecie. Podobnie, jak ów wojak pieśni gminnej dopiero co odśpiewanej, i nasz pan Klemens wcześniej pokochał wdzięczną „Wiktusię”. Przyszła „branka”. Wcale nie liczono się z jego miłosnymi afektami ku nadobnej „kmiencionce”, lecz gwałtem porwano go i odstawiono do wojska. Wybuchła wojna z „Prusami”. Krakowskie półki wszystkie prawie odmaszerowały pod „Tenigrac”, a z nimi i nasz Klemens — Jego Wiktusia dowiedziawszy się o tem, popadła w wielką żalność i boleść za ukochanym „Klumusiem”, a wreszcie w nagłą chorobę. Po wojnie kiedy wszystkie wojska wracały napowrót do kraju, wrócił także i „Paklimenc”, ale nie zastał już „Wiktusi” przy życiu. Od tego czasu stał się więc coraz posępniejszym i właśnie teraz, kiedy wszyscy bawią się w najlepsze, on bawi się wspomnieniami o ukochanej Wiktusi, której wierność na grobie jej aż do śmierci poprzysiągł. Nic dziwnego, że i dusza jego tylko do smutnych zdolna piosenek.

Na drugi dzień wesela przypada najważniejszy akt weselny, jakim są „cepiny”. Bohaterką tego obrzędu jest panna młoda z wiankiem niewinności na głowie.

Po wielu śpiewach i tańcach występuje nareszcie przed muzykę „najstarso druzka“ trzymając „panne młodo pod rękę i położywszy szóstoka na stole zaczyna śpiewać:

„Da moja Marysiu jużeś se urosła:
Wielgi cas na ciebie, zebyś za mąż posła“.

Po tych słowach muzyka gra, a ona tańczy z panną młodą do koła. Za nią inne „druzki“ pobrawszy się parami. Znowu staje i nuci dalej:

„Nojmiłsoś Jasiowi ze wszytkich dzieweceg:
Łon ci doł serdusko, ty mu dej wioneceg“.

I tak po kolei każda z druchien tańczy z panną młodą, a każda tylkó o niej śpiewa i o jej wianeczku. Jedna nuci:

„Da moja Marysiu, wionek ci się mieni,
Da spożryje na mój, jak mi sie zieleni.

Druga:

„Pragnelaś Marysiu na kawolek siotki,
Z twojego wionecka wylatują kwiotki.

I tak dalej. Jest to chwila pożegnalna. Wszystkie dziewczęta żegnają się ze swoją koleżanką, która opuszcza ich grono panińskie na zawsze. Każda stara się ją rozweselić, przywołując jej na pamięć wszystkie chwile spędzone w panińskim stanie, którego wianek mirtowy jest symbolem. Wreszcie zbliża się chwila, gdzie panna młoda ma zamienić „wionek swój na cepiec“. Zbliża się chwila jej czepin. Już „družba pirsy“ zajeżdża na „stołku do cepin“¹⁾ i goni za panną młodą. Panny uciekają z nią, śpiewając prawie na wpół z płaczem:

„Da moja Marysiu łuciekaj do sieni,
Bo ci starościna wionecka nie wzieni“.

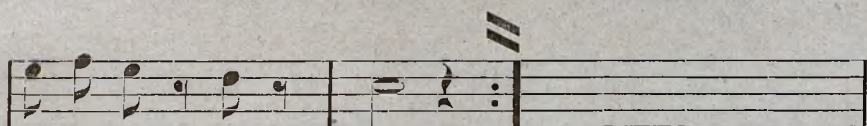
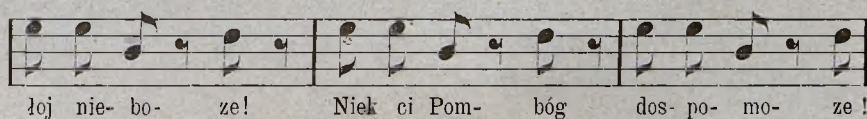
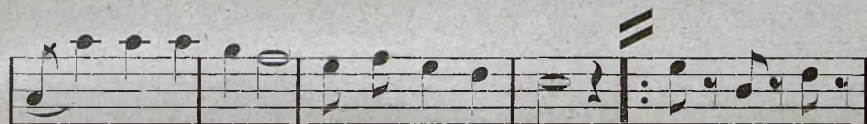
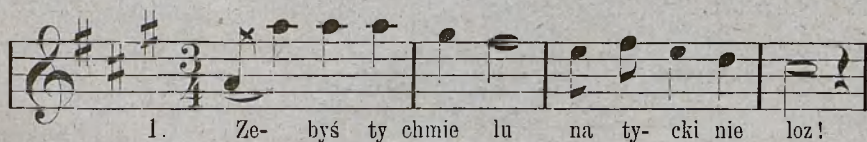
Powstaje walka między babami a druchnami. „Starościne“ wydzierają dziewczuchom pannę młodą. Krakowiak

---

¹⁾ zwyczajny stołek. Gdzieindziej jak np. na Rusi sadzają pannę młodą na dzieży, albo na kolanach pana młodego.

coraz smutniejszy zmienia się w płacz. Płaczliwa melodia rozdziera nam serce. Starościne, odebrawszy druchnom pannę młodą, posadziły ją na kolanach družby, i śpiewają „pieśń o chmielu“:

Ciekawy rym: a a b b a! a jeszcze ciekawsza melodia.¹⁾ Pieśń, o chmielu należy do najstarszych, na co wskazuje jej rozpowszechnienie niemal po wszystkich ziemiach Polski, nadto mnóstwo wariantów i naśladownictw tej pieśni. Dziś ta pieśń jest ludowi prawie niezrozumiała, stąd liczne zmiany i przeróbki. „Chmiel“ oznacza tu piwo, które niegdyś było jedynym trunkiem weselnym i wogólności napojem przy wszelkich „zmówinach“, „zejściach“, (porów. wyraz „chmielić“, „podchmielony“). Przy chmielu zawierano związki małżeńskie, odprawiano „chrzciny“ i t. p. Stąd mówiono, i śpiewano, że „chmiel robi z panienek niewiasty“. Pieśń ta ma

¹⁾ Prócz tej melodyi znane nam są jeszcze dwie inne z tonu F-dur i D-moll, o których przy innej sposobności pomówimy.

poniekąd charakter żartobliwy. Prócz tu podanej zwrotki są jeszcze inne, które jednakże są późniejszego pochodzenia.

2. Łoj, chmielu, chmielu, ty bujne ziele,
Bez cie nie będzie zodne weszele:
Łoj chmielu i t. p.

3. Posła dziewczyna ku łogrodowi
Kopać wionecka swemu wionkowi:
Łoj chmielu i t. p.“

Gołębiowski przytacza z warianty tej pieśni, Świętek jeden i to niezgadający się wcale z naszą melodyą tembardziej, że według niego śpiewkę tę śpiewa się „zwawo“. Żałujemy mocno, że nie mamy pod ręką Kolbergowych zbiorów, bobyśmy tę pieśń porównali z pieśnią podaną przez niego, ale studium tej pieśni zostawiamy sobie na później.

Przyszła i matka, by swą córkę pobłogosławić na wstępie do stanu małżeńskiego. Starościne śpiewają w imieniu panny młodej:

„Przeznaj mamuniu, prawom ręką na krzyż,
Bo już łostatni roz na mój wionek patrzys!“

Następuje chwila „cepin“. Starościne odpinają pannę młodej wianek i obcinają warkocz.¹⁾ Panna młoda płacze śpiewając:

„Nicego mi nie zol, ino trojga rzeczy:
Wionecka, warkocka i stązecki trzeci“.

Pocieszają ją starościny:

„Nie płacze, Marysiu, wytrzyjze se łocka,
Bo już nie wypłaces swojego wionecka!“

Druchny stojące w tyle robią jej wyrzuty, że tak prędko utraciła wianek:

Jedna: „Nie kciałaś Marysiu we wionecku chodzić:
Kozalaś se żydom ²⁾ cepcysko ługrodić!“

---

¹⁾ Porówn. zwyczaj odcinania warkocza u Huculów.

²⁾ Żydzi są modniarzami na wsi. Oni są główną przyczyną tego smutnego objawu, że lud nasz zatracił dawny strój narodowy. Oni wdarli się w serce tego ludu wpływając na zmianę jego uświęconych wiekami obyczaj-

Druga: „Pragnyaś Marysiu na kawołek sieci,
Juz ci sie wioneczek na główce nie świeci“.

Skończyły się „cepiny“ właściwe. Starościne „wybirajo na cepiec“. Wieśniacy i wieśniaczki rzucają pannie młodej „na podołek“, co kto może. Nastąpiło „wykupno młoduchoy“ przez jej męża. Wtem zapiał kogut „na pierse wstanie“. Mimowoli przypomniał się sen znużonym oczom.

* * *

Pieśni wielickich, których tu zaledwie kilka próbek poznaliśmy, jest bardzo dużo. Wieliczenie sami dzielą je na dwie główne grupy: na „weszołe“ i „żołosne“, a każdą z tych grup na „krótkie“ i na „długie“. Do „weszołych“ należą wszystkie „śpiewki“, odznaczające się treścią i melodyą wesołą, do „żołosnych“ zaś, posiadające zarówno treść i melodyę smutną. Ten podział odpowiada poniekąd podziałowi muzycznemu według tonacyi na „dur“ i „moll“. Do „krótkich“ należą wszystkie dwu- lub cztero-wierszowe t. j. posiadające zaledwie jedną zwrotkę i zowią się śpiewkami, do „długich“ zwanych „śpiewami i pieśniami“ należą wszystkie inne mające więcej nad 4 wiersze, a zatem i więcej nad jedną zwrotkę. Ze wszystkich śpiewek powyżej przytoczonych są zaledwie cztery „długie“: „Jagem służył przy dworze“ i „Łód Krakowa corna chmura“, „Chociaz jo se chociaz“, „Podkówceci dajcie łognia!“ i poniekąd „Zebyś ty chmielu“. „Krotkie“ odpowiadają ruskim „kołomyjkom“ a poniekąd „szumkom“, niemieckim „Vierzeiligen“, „Schnaderhüpfeln“, „Pleppaliedern“, „Gessenhauern“ i t. p., francuskim „Vaudevilles“, włoskiemu „Ritornello“, nowogreckim „Dystychom“ i t. p.

Oprócz tego podziału można czasem spotkać się z podziałem polegającym na innych okolicznościach, odnoszących się już to do treści piosenek, już też do ich melodyi odmiennych, nawet do tempa, do pochodzenia i t. p. np. ten chce, by mu zagrać „mar-

---

jów. Oni podsunęli w miejsce dawnych wianków rucianych, barwinkowych, lilijowych, polejowych i t. p. wianki mirtowe i rozmarynowe — a dzisiaj w miejsce tych ostatnich świecidla sklepowe. Oni dziś dostarczają wszelkich strojów weselnych: „cepców grodzonych“ upięszonych w różne bawidelka; oni w miejsce dawnych wstążek i kwiatów podsunęli różne welonki koronki i t. p. Odczuwa to już sam lud i z pogardą wyraża się o nich nawet w swej pieśni.

sia¹⁾), tamten „wojeńskiego²⁾), inny „ciartasia³⁾), tamten „stajerka³⁾), ów „krakowioka⁴⁾), inny nareszcie „jakiego śmyśnego³⁾ i t. p. Wszelakoż podział ten jako trudniejszy, tylko tu i ówdzie bywa zastosowany. Natomiast powszechnie można słyszeć: „ten śpiwo żołśnie“, ten „weszło“, ta „śpiwka jest krótko a ta długo“.

Pod względem historycznym dadzą się one podzielić na 1) bardzo stare, 2) nieco późniejsze i 3) teraźniejsze. Pierwsze odznaczają się zazwyczaj swą oryginalną melodyą, mającą mnóstwo cech wspólnych melodyom innych ludów słowiańskich, a nawet germańskich; ciekawą budową wiersza i bogatym zasobem archaizmów, dziś prawie dla ludu niezrozumiałych, jak to mieliśmy sposobność obserwować na pieśni „o chmielu“, mnóstwem interpelacyi i waryacyi z czasów późniejszych. Drugi rodzaj śpiewek stoi na pograniczu między pierwszym a drugim rodzajem. Ma mnóstwo cech dawnej przeszłości ale i bardzo wiele cech teraźniejszości.²⁾ Teraźniejsze śpiewki łatwe do poznania z powodu licznych znamion kultury nowoczesnej, pod której wpływem one obecnie powstały i powstają. Najuboższy tak pod względem myśli jak i obfitości treści jest bez wątpienia ten rodzaj ostatni, chociaż może najbogatszy co do ilości. „Śpiewki“ bowiem nowoczesne są pozbawione wszelkiego piękna estetycznego, polotu myśli, natomiast pełne wszelkiego plugastwa, powstałego pod wpływem najnowszej cywilizacyi przeważnie obcej i niezdrowej. W miejsce wianka niewinności panięńskiej występuje w nich bezwstydną nagość; w miejsce zdrowego rozsądku, płaski, na wskroś zdemoralizowany, zużyty, pijacki dowcip; w miejsce melodyi, krzyk uliczny, że możnaby z Schillerem zawołać: „Nichts heiliges ist mehr“ w tych pieśniach. „es lösen sich alle Bande frommer Scheu“; das „Gute räumt den Platz dem Bösen, und alle Laster walten frei“.

---

¹⁾ Ze względu na tekst i tempo; ²⁾ ze względu na treść; ³⁾ ze względu na pochodzenie; ⁴⁾ ze względu na oryginalność i nowość swej piosenki i jej melodyi; „śmyśny“ = ciekawy, nowy, trudny do opisanja, do określenia.

⁵⁾ np. „Jagem służył przy dworze“. Inne pieśni tu przytaczane np. „śpiewki do cepin“ należą częścią do I. częścią do drugiej kategorii.

⁶⁾ W całej rozprawce nie ma ani jednej. Większość pieśni „karcém-skich“, czyli „pijackich“ z miasta na wieś przyniesionych pieśni ulicznych: „mularskich“, „żołnierskich“ i t. p. należy niewątpliwie tutaj.

Oprócz tego konieczny jest podział inny, także będący wpływem głębszych studyów w tym kierunku t. j. na pieśni czysto swojskie i na pieśni obce tak pod względem treści jak i melodyi.¹⁾ Obydwa te ostatnie podziały, odnoszące się zarówno do oznaczenia czasu ich powstania jak i do oznaczenia ich ojczyzny, pozostają w bezpośrednim związku.

Melodya i tempo pieśni wielickich są rozmaite, zależnie od ich treści i okoliczności, wśród których są śpiewane. Czystej stałej melodyi i tempa nie posiada prawie żadna pieśń wielicka do tego stopnia, że nawet pieśni kościelne, poważne i przeważnie smutne, naginają się do usposobienia i kaprysu Wieliczana. Wieliczanie jak jest w złotym humorze, a braknie mu śpiewek wesołych, to i pieśń o męce pańskiej potrafi zastosować do tańca, a jak jest smutny, to i najweselszy krakowiak brzmi w jego uszach jakby pieśń „pogrzebowa“. Pieśni „miłosne“, „pijackie“, pożegnane, także i „wojeńskie“ należą po największej części do żałośnych.

Niektórzy mniemają, jakoby trunki gorące a raczej rozpalające przyczyniały się do rozweselenia umysłu i zapomnienia trosk życiowych. Być może, że tego doznają ludy z natury posępne, melancholiczne, flegmatyczne, jak większość Germanów tego doznaje (Porów. humorystyczną rozprawę Roseggera w jego „Heimgarten“ pod tyt.: „Warum sofften die alten Deutsche?“, w której pod pokrywką humoru kryje się dużo prawdy); jednakowoż dalekimi są od tego Słowianie, zwłaszcza lud polski, który pod wpływem rozgrzewającego napoju tylko humor traci i zamiast wesołości tylko smutek na każdym kroku okazuje. Nieraz byliśmy świadkami, gdzie gromadka podchmielonych chłopków w karczmie nuciła pieśni postne z wszelkiem nabożeństwem, nie wstrzymując się nawet od łez. Nie inaczej brzmią pieśni „rozpusne“ w ustach naszego ludu. Chłopiek nasz jest prawdziwie wesoły tylko w chwili, kiedy jest zupełnie trzeźwy. Nawet sama muzyka, nawet taniec działa po chwili na niego przynębiająco — usposabia go do dumań. Naturalnie dumania te, ów smutek jest tylko chwilowy, bo zaraz odzyskuje Wieliczanie swą pierwotną wesołość, która w tej chwili odbija się w jego pieśni.

¹⁾ Por. „ciartasie“, „stajerki“, „walce“, a wreszcie mnóstwo pieśni czeskich. Wpływów ruskich i litewskich nie uważamy za obce, zwłaszcza, że Lachy, Mazury, Litwini i Rusini: geograficznie, historycznie, mową, śpiewem a nawet charakterem ściśle do siebie należą.

Pieśni miłosne, pijackie, pożegnalne i wojenne odznaczają się dłuższą swą treścią, której przedmiotem jest jakaś głęboka tęsknota, żal, skarga, pożądliwość niezaspokojona: niemiłe, bolesne uczucie. Nazywają się też dla odróżnienia od krótkich „śpiewek“: „śpiewami“ i „pieśniami“. Wesole melodie są oznaką wewnętrznego zadowolenia Wieliczana, który w tym stanie staje się dowcipnym, a nawet uszczypliwym. Ponieważ Wieliczanie z natury jest gwałtowny i lubujący się w ostatecznościach, więc i umysł jego, jego czynność, mowę i śpiew, cechuje pewna gwałtowność, porywczoność nieraz aż do ostatnich granic. Niepokój w życiu, w zachowaniu się, nawet w śpiewie; ciągła zmiana, stosująca się do miotających nim uczuć: płacz pomieszany z uśmiechem, radość z bólem, miłość do zaparcia się z nienawiścią aż do wygubienia, choćby nawet całego rodu ludzkiego — owa burza: grzmoty, pioruny, wichry, śnieg naprzemian z ulewnym deszczem po cichym i spokojnym poranku: oto charakter Wieliczana, charakter jego pieśni. Nic też dziwnego, że ocena, a raczej studium tych pieśni jest nadzwyczaj trudne. Pieśni obce tracą w ustach Wieliczana cechę swą ojczystą do niepoznania, przybrawszy strój wielicki. Nietylko wyrazy, ale nawet treść i melodia obca dostają nowe zabarwienie.

Mnóstwo melodyi komponuje Wieliczanie podobnie jak i swe pieśni na poczekaniu wśród tańca lub pochodów weselnych. Wiele z nich rozpowszechnia się dalej, jeszcze więcej przepada bez śladu. Podobnie ma się rzecz z pieśniami styryjskimi: „Häufig entstehen sie im Moment, Fröhlichkeit und übermüthige Laune im Vereine mit gesundem Witz bringen sie hervor und nicht selten geschieht es, dass am nächsten Tage von den neuentstandenen Viele auch schon wiedervergessen sind“. (Dr. A. Schlosar). To samo dzieje się z pieśniami na Litwie (por. Kurschat), to samo z ruskimi dumami, o których tak się odzywa J. B. Zaleski:

„Gdzie to naszych dum połowa?
Zaporożkich dziś tak mało!
A miłosna ta lub owa,
O trzech żonach, trzech krynicach,
Siedmiu wodzach, stu dziewicach,
Rzekłbyś: że te dumy z laty,
Przenuciwszy błogie chwile,

Przenuciwszy smutne straty,
Z ludźmi głuchną gdzieś w mogile“.

Nie należy jednak sądzić, jakoby melodye pieśni wielickich były już całkiem dowolne, zupełnie od poszczególnych indywiduów zawisłe, nie dające się nagiąć do reguł muzyki i starożytnej metryki; owszem piosenki wielickie śpiewane ze spokojem bez gestów i rzucań się, właściwych Wieliczanom, odśpiewane lub odegrane, niczem nie różnią się od znanych kompozycji sztucznych, tracą jednak zabarwienie ludowe. To też w notowaniu pieśni ludu naszego trzeba być bardzo oględnym i nadzwyczaj wprawnym, by to zabarwienie, prawdę rzeczystą, choć w części osiągnąć, by z pieśni tych nie porobić karykatur, jak to poczynili nawet bardzo poważni zbieracze pieśni i tradycji ludowych. Tu nie wystarczy spytać się tego lub owego: „Hej Jakóbie, jak to u was tańczą lub śpiewają na weselu?“ albo nawet zająć i patrzeć na migających się wkoło wieśniaków i wieśniaczki, podobne swymi czerwonymi strojami do jednej wstęgi żarzącego się ognia w ręku bawiących się dzieci. Tu trzeba samemu porwać się w tany z uroczą Hanusią albo Wiktusią i tańczyć tak długo to „suwanego“, to „trzęsionego“, to „łobiganego“, „z przysiodkami“, „bez przysiodek“, „naprost“, „w poprzek“, „przed nią“, „za nią“, „z nią“ i „bez niej“, to „z chustecką“, „bez chustecki“, „w mały palec“, „w wielki palec“, „średni“, „skrajni“, „przytupując“, „przykaskując“, „pojedynczo“, „to znów razem“, aż nogi zdrewnieją i „woda z kozdego włosa, kozdy nitki ciurkiem się poleje“, aż braknie konceptu i pieniędzy w kieszeni“. Opierający swe badania pieśni ludowej na przypomnieniach z lat dziecińczych, na opowiadaniu drugich lub na prostem przypatrywaniu się, może nawet przez szkła, robi na nas wrażenie owego dzierżawcy folwarku albo przypadkowego agromoma, co dorwawszy antykwarskim sposobem książki „o nawozach chemicznych“ jakiegoś profesora uniwersytetu, chce według niej pouczać swoich parobków, jak mają jego grunt uprawiać, sądząc, że w ten sposób czyni zadość wszelkim wymaganiom rolnictwa postępowego. To też słusznie możnaby o takim badaczu powiedzieć słowami wieszczki:

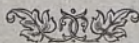
„Martwe znasz prawdy, nieznane dla ludu.
Widzisz świat w proszku, w każdej gwiazd iskerce;

Nie znasz praw żywych, nie obaczysz cudu!
Miej serce, i patrzaj w serce!"

Forma zewnętrzna pieśni wielickich jest bardzo pojedyncza, stroficzna¹⁾. Strofa składa się z 2 lub więcej wierszy połączonych ze sobą za pomocą rymu końcowego przeważnie żeńskiego; nie brak jednakże i rymu męskiego. Pieśni nierymowanych Wieliczanie nie znają. Wiersze dłuższe posiadają w środku t. z. cesurę, dzielącą wiersz najczęściej na 2 równe części. Nie brak także cesur innych. Strofy składają się zazwyczaj z jednogatunkowych wierszy. Nie brak jednakże strof, złożonych z wierszy różnogatunkowych. Pieśni niestroficznych nie ma, wyjąwszy jednozwrotkowe. Co się tyczy rodzaju stóp wiersza, to można wszystkie stopy starożytnej metryce znane i tu wyróżnić, tembardziej, że wiersz pieśni ludowych ściśle pozostaje w związku z muzyką i ma swój muzyczny akcent, nawet krótkość i długość zgłosek. Wieliczanie nie zna poezji bez tańca i muzyki. — Na tem kończymy nasze uwagi nad pieśniami ludu wielickiego.

---

¹⁾ Lud nazywa swoje „śpiwki“ „strofami“ np. „weszoły strof“; dalej nazywa „strofami“ części tj. zwrotki a nawet pojedyncze wiersze. Najpowszelej jednakże używa tego wyrazu w znaczeniu „zwrotka“ n. p. „pirsy strof ty śpiwki“ i t. p.

ROZBIORY I SPRAWOZDANIA.

„Ateneum“, za drugie półrocze roku 1896 Warszawa, zbioru ogólnego tom LXXXIII. i LXXXIV.

W tym poważnym miesięczniku warszawskim zamieszczono cały szereg prac, o których wzmiankę zrobić należy na stronicach „Ludu“. Przede wszystkim zwraca uwagę praca p. A. Jabłonowskiego, znanego badacza dziejów Rusi: jest to studjum p. t. „Kozaczyzna a legitymizm“, omawiające źródłowo, treściwie a przekonująco dzieje powstania 2 legend polityczno-historycznych, mianowicie: batoryańskiej i baturyńskiej (tom III., str. 246) Niemniej piękną a pouczającą jest praca p. Brücknera: „Z dziejów polskich różnowierców — Aryanie“. Godnem pilnej uwagi jest prąd ówczesny wśród naszych Aryanów, tak pokrewny dzisiejszej nauce hr. Leona Tolstoja „O niesprzeciwianiu się złemu“. Z pracy tej przytaczam mały ustęp, który rzuca jaskrawe światło na ówczesny stan umysłów inteligencji: „St. Ressa opowiada, że na Litwie grobu przechrzty żydowskiego, Lewana, kalwina, potem ateusza, ziemią nie można było zasypać (str. 445)“. Wogóle praca p. Brücknera zasługuje na pilne odczytanie, bo rzuca jaskrawe

światło na stan ówczesnej umysłowości. P. Feliks Konieczny umieścił „Nowiny o Piastach“, w których roztrząsa pracę p. Tadeusza Wojciechowskiego — „O Piaście i piastie“ oraz prof. Osw. Balzera — „Genealogia Piastów“; są to bardzo dobre sprawozdania, tom III str. 530. O wiele więcej niż sprawozdaniem, bo wypracowaniem samodzielnem jest praca A. Langego p. t. Mitologia ludów dzikich; autor oparł ją na rozgłosnej książce pisarza angielskiego Andrzeja Lang'a, tej wielkiej i wiekopomnej pracy. Autor omawia i streszcza w zarysach ogólnych poglądy uczonego angielskiego na powstanie i rozwój wierzeń ludów pierwotnych, ale nieco szczegółowiej rozstrząsa i omawia wierzenia ludów, zamieszkujących po za granicami Europy. P. Lange daje do zrozumienia, że wróci do tego tematu i poda dalszy ciąg streszczenia pracy Lang'a w opracowaniu samodzielnem. Dzieło Lang'a stanowczo zasługuje na przekład (tom IV. str. 431 — 471).

W czwartym tomie tego czasopisma umieszczono pracę Pawińskiego: „Odpowiedź według obyczaju rycerskiego w prawie polskiem“ (str. 389 — 402). Wspominam o tej pracy i podaję nawet krociuchne streszczenie, bo jej treść zbliża się bardzo do etnografii. „Odpowiedź“ — to wypowiedzenie wojny domowej przez dwa rody zwaśnione; jest to więc to samo, co francuska *guerre privée* lub niemieckie *Fehde*. Pomijam jej znaczenie jako formy uprawnionej samowoli, prywatnego wymiaru sprawiedliwości, ale zwracam tylko uwagę na przeżytki wspólnej solidarności rodowej. Niewątpliwie — ta praca Pawińskiego wraz z jego uprzednią „O pojednaniu w prawie polskiem*)“ stanowią ważne przyczynki do dziejów rodu ojcowskiego w Polsce. W r. 1532 w ziemi Płockiej Mikołaj Syrowski — Garbacz, dziedzic.... skarży się przed starostą załośnie na szlachtę Andrzeja Dziezrka i syna jego Piotra, że ci licząc pogroźki czynią i grożą mu zabójstwem. Nawet mu przysłali od siebie Jana Biernatowicza i innych..., aby temuż Mikołajowi w tych słowach odpowiedzieli: „idźcie doń i oświadczenie mu, żeby to na pewno wiedział i wszędzie niech się nas strzeże i niech to wie, że w krótkim czasie z rąk naszych zginie“. Szlachcice obecni to potwierdzili; była to „odpowiedź“. Starosta nakazał złożyć kancę, zwaną „vadium“, by zabezpieczyć spokój publiczny. Takiego rodzaju zapiski sądowe spotykają się nader często. Widać z nich, że w odpowiedzi, zanesionej do urzędu, uczestniczą krewni strony, wnoszącej odpowiedź, cały ród pokrzywdzonego. Pawiński przytacza z aktów sądowych sandomierskich z r. 1570 listy odpowiednie, pisane po polsku. Oto jest list Łukasza Gromadzkiego: „Janie Mościcki, iżeś nadspodziewanie moje, bez wszelakiej mojej winności, ani nie dawszy znać z jakiej nieprzyjaźni od siebie, niezwycajuieś śmiało broń swą podnieść przeciwko mnie a niewinną krew moją iżeś przelał, przeto ja pomniąc na przystojność swą szlachecką, opowiadał ci to tym moim pisanem, które do ciebie posyłam, iż żalu, bólu i despektu swego chcę i mam tę wolę za pomocą Bożą i za sprawiedliwością swą na tobie i na gardle twym zemścić się. A tak się mnie ze zdrowiem i gardłem swoim strzeż na każdym zwykłym miejscu, okiem domu twego własnego, okrom którego na wszelakiem miejscu masz ze mnie takiego nieprzyjaciela dotąd, póki się nie będę mógł na tobie, na gardle twym żalu swego pomścić. Dlaczego lepszej pewności i wiary list ten swój odpowiedni, ręką swą własną pisany i zapieczętowany tobie jako nieprzyjacielowi swemu zwykłym obyczajem posyłam.

---

*) Biblioteka Umiejętności Prawnych Warszawa. 1884 r.

Do tego listu odpowiedniego współrodowcy pokrzywdzonego przyłączyli następny: „Janie Mościcki! Iżes nad spodziewanie nasze, bez wszelakiej winności, nie dawszy znać żadnej nieprzyjaźni strony twej bratu i przyjacielowi naszemu nie zwyczajnie śmiałeś broń swoją podnieść przeciwko niemu a niewinną krew iżes przelał, jakoż i zdrowia chciałeś go zbawić, przeto my żałując takiego żalu, bólu i despektu nas wszystkich, opowiadamyć, iż mu zemszczenia wszelakiego natobie i gardle twoim i przy nim mocnie do gardł, i majętności swych stojąc, chcemy dopomagać. Dlatego też ten zwykłym obyczajem pisany do ciebie, warując przystojność naszych szlacheckich przesyłamy. Opowiadamyć to, iż na którymkolwiek miescu, okrom domu Twego własnego, moglibyśmy cię wespół z bratem naszym pożyć i w niebytności jego bądź też i na gardle twoim lekkości, bólu, żalu brata naszego się zemścić, na tośmy się udali i gotowi jesteśmy. A tak się nas strzeż, jako nieprzyjaciel nasz i brata naszego. Dan w Gromadziach.... Stanisław Kornel Gromadzki i t. d.“ Następują podpisy krewnych.

Podobnego rodzaju sprawy i akty były bardzo rozpowszechnione w całej Polsce. Powodem do nich służyły nie tylko krzywdy lub obelgi osobiste, ale nawet zwykle wykroczenia kryminalne. W związku z „odповідzią“ stały też mazowieckie wróżda i pokora, też przeżytki krwawej zemsty rodowej. Jej wykonanie było uwarunkowane już pewnymi zwyczajami lub nawet przepisami prawa, których niezachowanie ściągało surową karę za morderstwo. Za Stefana Batorego Ilłowski, kasztelan wyski, ze starego rodu Prawdziców, zabił „nieodповідnie“ Grajewskiego, szlachcica herbu Oliwa; przyznał się do tej winy na sejmie w 1583 roku i publicznie został za to ścięty. „Nieodповідnie“ zabić kogoś, znaczyło bez uprzedzenia, skrycie, pośrednie pozbawić go życia; ostrzeżenie owo zwało się „odповідzią“. Formy podobne istniały też w zachodniej Europie, we Francyi i w Niemczech. W Czechach wedle uchwały z r. 1473 ujęto ją w przepis prawny odpověď nepřátelská, czyli odpověď k valce. Przeżytki te u nas utrzymywały się dość długo, bo aż niemal do końca XVIII. w., lubo prawodawstwo wystąpiło przeciwko nim już za Zygmunta III. w r. 1588; zakazy podobne ponawiano wielokrotnie.

J. Witort.

„Prawda“ Warszawa za rok 1896. Tygodnik ten warszawski pilną uwagę zwracał zawsze i zwraca dziś na socyologię, która tak ściśle wiąże się z etnografią w szerszem znaczeniu tego wyrazu; nigdy też „Prawda“ nie omieszkła umieścić gruntownego sprawozdania o każdej wybitniejszej pracy z zakresu nauk społecznych. Rok ubiegły nie stanowił wyjątku: już w nr. 5. umieszczono „Początki rozwoju“ p. Z. Jestto sprawozdanie z pracy rosyjskiej A. J. Kuliszera p. t. „Razwod i położenie żeńszczyzny“. Sprawozdawca ostro krytykuje nieco przestarzałe teorye rosyjskiego pisarza, ale podnosi z uznaniem jego badania nad znaczeniem kuźni i kowala w obzędach weselnych, lubo z wywodami niezująlnie się zgadza.

Wyłudnienie Francyi omawia w nr. 6. P. L. K. w „Szkicu antropologicznym“ daje sprawozdanie z pracy p. Potkańskiego p. t. „Postrzyżyny“. Tenże autor w nr. 12, 13 i 14 drukuje artykuł p. t. „Idea a człowiek“, szkic antropologiczno - socyologiczny. „Dobór społeczny“ omawia nieznany autor w nr. 15, 16 i 17; jestto sprawozdanie z „Les selections sociales“, pracy rozgłośnego antropologa francuskiego Lapouge'a. Dalsze numery zawierają „Hygienę społeczną“ (16 i 18), „Medycynę Ludową“ i „Współ-

czesny stan niewolnictwa“ dr. Zofii Daszyńskiej, oparty na przekładzie niemieckim pracy Ingrama p. t. „Geschichte der Sklawerei und der Hörigkeit“. „Przyczynki do badań antropologicznych nad ludnością Królestwa Polskiego“, — szczegółowa i drobiazgowa krytyka pracy p. Daniłowicza — Strzelbickiego, wydrukowana w nr. 29. Nr. 33 zawiera art. p. t. „Nowa praca Lipperta“, w której daje się sprawozdanie o pracy tego uczonego, poświęconej kulturalnej historii Czechów w początkach wieków średnich. Numery 34, 35 i 47 zawierają sprawozdania z rocznika „Wisły“ za 1895 r., pracy Andrzeja Lang'a oraz statystyki ludności we Francji; ten ostatni artykuł zatytułowano: „Wyludnienie się Francji“. Z powodu polskiego przekładu bajek braci Grimmów p. L. K. umieszcza w nr. 48 „Fowód bajek“ w nr. następnym tenże autor omawia pracę Lombrosy, a zwłaszcza jego teoryę karną (z powodu przekładu broszury dr. Kurelli: „Lombroso i jego znaczenie“).

W końcu podaję króciuchne streszczenie pracy p. L. Krzywickiego p. t. „Gromada pra-dzika“, albowiem wyróżnia się ona niezwykłością i oryginalnością; umieszczono ją w nr. 36, 37, 38 i 39. Autor przypuszcza i nie bez słuszych podstaw, że ludy, stojące dziś na najniższym szczeblu uspołecznienia, miały długą historię, która dała im możność ostatecznie sformować i rozwinać swój ustrój społeczny; słowem — ich ustrój społeczny, to produkt długiego rozwoju. Śród Australczyków, uważanych wogóle za najniższe plemiona rodzaju ludzkiego, badania szczegółowe wykryły po prostu obraz całego rozwoju i przekształcenia jednych form w drugie: obok rodowości totemicznej istnieje klasowa, obie oparte na prawie macierzystem, ale jest jeszcze inna, klanowa, ojcowska. Istnieją nawet ustroje ani macierzyste, ani ojcowskie, bo syn należy do totemu ojca, córka zaś — matki. Każdy ustrój rodowy posiada swe wyłączne odrębności, niekiedy bardzo różne. A. i zakres stosunków rodzinnych jest nie mniej rozmaity: spotykamy plemiona z ustaloną rodziną parzystą, w której zobowiązuje wierność wzajemna; są też inne, w których poza granicą zakazów totemicznych wszyscy mężczyźni i wszystkie kobiety znają się wzajemnie, co nie przeszkadza jednak istnieniu jądra parzystego. To jądro parzyste obowiązuje w życiu codziennem, gdy pary tułają się po terytorium plemiennem, obcowanie zaś zbiorowe — przy zborach plemiennych, uroczystościach, spotkaniach przypadkowych i t. d.

Niewątpliwie — Australczycy stoją na najniższym szczeblu uspołecznienia, a jednak w ich ustroju społecznym spotykamy przeżytki dawno zamierzchłej epoki, przeżytki, które pozwalają nam rzucić promyczek światła na jeszcze wcześniejszy stan uspołecznienia na pradzikość. Przytaczam przykład. Śród Australczyków wyrostek podlega ciężkiemu doświadczeniu, w którym winien wykazać hart swej woli, wytrwałość na głód, by być przyjętym w poczet dorosłych. Katusze te są uprawnione, ale w tym czasie kobiety i mężczyźni śpiewają zaklęcia magiczne, mające złagodzić ból fizyczny. Starecy pastwią się nad zarostem młodzieńca, a niekiedy posuwają się do takiego okaleczenia chłopca, z którym w porównaniu obrzezanie Semitów jest znikomą i łagodną formą. Niema wątpliwości, że nie pozostają w żadnym związku z obrzędem pozorne bójki starców z młodzieżą, ich wściekłość, tupanie nogami, gryzienie bród własnych, rzucanie piaskiem na wyrostków.... Są to przeżytki, świadczące o tem, że człowiek stracił świadomość pożyteczności pewnego postępu, a trzyma się go tylko z tradycyi ślepej. Możemy śmiało

wnioskować, iż przeżytki wspomniane powstały wówczas, gdy stan rzeczy był zgoła odmienny, gdy istniała gromada pra-dzika. Warunki rozwojowe — rozumie się — były nie jednakowe; ta nie jednakowość, to przyczyna różnic w ustrojach plemiennych, ale w każdym razie możemy śmiało twierdzić, że istniał taki okres, w którym każde plemię z konieczności rozpadało się na drobne hordy, tulające się samopas w poszukiwaniu pożywienia. Najbardziej jałowemi są okolice jeziora Eyre'y, prawdziwy zakątek łądu kopalnego; otóż tam spotykamy plemiona o szczególnym stosunku małżeńskim. U Dyjerów, gdy młodzieniec podrośnie, otrzymuje pozwolenie miewać z cudzą żoną stosunki miłosne; jestto jego żona tymczasowa, którą później zastępuje inna, stała, dożywotnia, jeśli pozostaje z mężem w zgodzie; w razie przeciwnym rada plemienna rozłącza ich, udzielając naganę, ale wyznaczając im nowych współmałżonków.

Taki związek parzysty jest stałym jądrem, około którego grupują się także, przelotne związki miłosne. Na czas uroczystości wtajemniczania młodzieży, na parę dni przed obrzezaniem, rada starców wyznacza każdemu pełnoletniemu mężczyźnie kobietę, do której zachowuje on wszelkie prawa aż do zgonu; im Dyjerczyk jest starszy, tem ma więcej towarzyszek przelotnych. W nocy, poprzedzającej dzień obrzezania, panuje bezład zupełny „dokonywają najohydniejszych praktyk — pisze misjonarz Gason — każdy zna każdą”. Zwykle zwyczaj określa prawa grupy dorywczych mężów względem tej samej kobiety: starszy wiekiem ma pierwszeństwo przed młodszymi; jeżeli mąż stały opuści czasowo żonę, zamieszkuje ona szałas najstarszego z pośród piraurów (piraur — małżonek przelotny). Naturalnie — urzeczywistnienie tych praw małżeńskich, zależy przeważnie od ilości zwierzyńcy. Taki stan rzeczy łatwo wytłómaczyć: przeszłość przekazała bezład plemiowy, warunki życiowe wytworzyły związek parzysty; oczywiście — o umowie małżeńskiej mowy być nie może z chwilą, gdy plemię da komuś stałą żonę, staje się ona faktycznie żoną braci męzkowskich nie tylko rodzonych, ale i totemicznych, którzy mają pierwszeństwo do panny młodej w noc ślubną... wedle starszeństwa.

Istnieją jeszcze czasowe grupy małżonków: każde dziewczę po dojściu do okresu dojrzałości jest żoną faktyczną współplemieńców, naturalnie w obrębie zakazów totemicznych. Niewątpliwie, że u Dyjerów, Kunaudaburów i innych pokrewnych plemion spotykamy wyraźnie przeżytki gromadzkiego obcowania miłosnego; spotykało się ono jednak dość rzadko, tylko w okresie uroczystości plemiennych lub zbiorów darów przyrody. Śród niektórych plemion praktykuje się ono tylko w razie nieszczęść ogólnych; jest tedy przeżytkiem, który przybrał charakter obrzędu religijnego. Niewątpliwie w tych okolicznościach kryją się przyczyny heteryzmu, tak rozpowszechnionego niegdyś na kuli ziemskiej; zresztą — nie zanikł on i dziś doszczętnie. Fakty stanowczo świadczą, że zbory i zbiegowiska były zawsze okresem bez ładu, okresem saturnalii. Praczołwiek koczował drobnymi hordkami. Dojrzwianie owoców, parcie ławic lososi, przejście bizonów i t. g. ściągały je w pewne okolice. Ogniska obozowe buchały, zgromadzeni jedli do przesytu, instynkta wybuchały gwałtownie i zaspakajano ich wymogi; gdy uczta przyrody kończyła się, zbiegowisko rozpraszalo się.. prawdopodobnie z małemi zmianami.

Można przypuszczać, iż małżeństwo parzyste sięga swymi korzeniami okresu hordy pradzikięj; są niejaki dane po temu. Próbowano związać te saturnalie z peryodycznością działania popędu piciowego, ale zdaniem autora

nie stanowczego w tej kwestyi powiedzieć nie można. Wszakże niewątpliwem jest, iż w zaraniu ludzkości popęd płciowy wśród niej nie był stałym, lecz występował peryodycznie, jak u zwierząt, w zależności od obfitości pokarmu, pór roku i t. d. „Jedno tylko nie ulega wątpliwości, mianowicie, iż sposób stały lub peryodyczny, wyładowania instynktu płciowego, oraz obfitość pożywienia rozstrzygały o naturze związków małżeńskich podczas pierwszej formacji społeczeństwa pradzikięgo. Po tym okresie pierwotnym nastąpiła faza późniejsza, za której zaczęła swoje działanie stale istniejąca podnieci płciowa. Musiała ona wywrzeć wpływ dodatni, bo utrzymała z konieczności luźne stadło małżeńskie, parzyste lub gromadne“ — mówi p. Krzywicki. W rzeczy samej, dane dotyczące tej kwestyi, są dotąd niejasne, nieokreślone, mało przekonywające, zwłaszcza fakty etnograficzne. Badania statystyczne w tym kierunku zaczęły się dopiero od niedawna. Autor rozważa też ceremonie wtajemniczenia, jako przeżytek prastary, mianowicie antagonizmu pomiędzy starszem a młodszem pokoleniem. Wogóle rzecz to miała, że ludy dzikie posługują się symbolami odpowiednimi, by pewne pojęcia głęboko zakorzeniły się w umysłach młodzieży, ale obrzędy ceremonialne wskazują takie cechy, które zbliżają hordę ludzką do stada Guanaków. „Każde stado składa się z kilku samic i jednego samca, który znosi w pobliżu tylko młodych samczyków, niezdolnych jeszcze do reprodukcji. Z chwilą, gdy osiągną one pewnego wieku, zaczynają się bitwy, skutkiem których najsłabsze, zmuszone ustąpić silniejszemu, łączą się z rówieśnikami i młodemi samiczkami na uboczu“ — mówi autor. Coś podobnego działa się w pra-hordzie ludzkiej, można to śmiało przypuścić; prawdopodobnie ojcowie prześladowali synów, by zachować dla siebie kobiety, co przyspieszało sprawę wydzielenia się synów. „Prawdopodobnie z takiego samego źródła wziął początek w rodzie ludzkim zwyczaj nieobcowania małżeńskiego przedstawicieli linii zstępnej i wstępnej“ — mówi p. Krzywicki. Zakazy owe tworzyły się żywiołowo, nieświadomie. Niewątpliwie — współzawodnictwo pomiędzy starszem a młodszem pokoleniem mężczyzn ujawnia się najbardziej w czasie zbiegowisk; wówczas żywiołowo rozwija się pomiędzy młodzieżą męską pewna solidarność, uwarunkowana wspólnością popędów. U Narinyerów, plemię australijskie, młodzież męska, podlegająca wtajemniczeniu, obozuje samotnie, ale do niej mają dostęp młode, niezamężne dziewczęta; panuje swawola zupełna. U Audamańczyków nawet obóz swoim kształtowaniem przedstawia wyraźny obraz wydzielenia się młodego pokolenia: stada małżeńskie zajmują szalasy oddzielne, młodzież męska i żeńska — osobne części obozu. W tej okoliczności też autor widzi źródło, początek tej luźności, w której żyją ludy, rozsiane na znacznym obszarze ziemi; młodzież ich, jak męska tak i żeńska, wyodrębnia się zupełnie i cieszy się zwykle zupełną swobodą miłosną aż do chwili ożenku lub zameżenia. Trzeba zauważyć, że brak rysów okrucieństwa przy wtajemniczaniu młodzieży może tłómaczyć się niekiedy okolicznościami rozmaitemi. Autor omawia też kwestję zróżniczkowania się własności plemiennej w okresie pradzikości, tudzież zbiegowiska na lądzie N. Holandyi; są to nader ciekawe a pouczające ustępy.

O wiele jednak ciekawszem jest zdanie autora, dotyczące początku prawa macierzystego; nie podziela on teoryi dotychczasowych, albowiem „prawo macierzyste nie jest wyrazem związku pomiędzy dzieckiem a matką, lecz dzieckiem a rodem matki“. Niewątpliwie — w okresach niższych —

mężczyzna jest żywiołem wędrownym, opuszczającym swoich. Otóż ta konieczność — z jednej strony, z drugiej zaś — względna bierność i stałość kobiety, uwarunkowana fizyologicznymi warunkami rozrządzenia się, wywołały powstanie i stopniowy rozwój prawa macierzystego.

Wogóle redakcyja „Prawdy“ oddaje znaczne usługi naszemu społeczeństwu, przyswajając naszej literaturze wybitne prace uczonych europejskich. Tak niedawno wydała ona „Literaturę porównawczą“ w przekładzie Dr. Zofii Daszyńskiej, dziś zaś w dodatku wydaje studjum antropologiczne o zwyrodnieniu.

Jan Witort.

Łużica. Miesięcznik za zabawę a powuczenie na lato 1896. XV. leśnik. Budyšin. Odkąd mie jęcznik ten, będący jedynym literackim organem wspólnym obu gałęzi narodu serbsko-łużyckiego, wydaje Dr. Ernest Muka, prof. gimn. w Frajburgu saskim i autor cennej gramatyki języka dolnołużyckiego, odtąd rozwija się pismo świetnie. Spis rocznika XV. wylicza 16 współpracowników, którym przoduje sam wydawca i dzielny przyjaciel Łużyczan i nasz prof. Adolf Czerny z Pragi. Dzięki temu ostatniemu roi się rocznik przekładami poezyi czeskich. My jak zwykle — niezastąpieni w piśmie narodu słowiańskiego, bo u nas zawsze więcej Francuzów i Anglików niż Słowian prawdziwych!...

Rozbierać treści rocznika zeszłego *Łużicy* nie myślę. Wymienię tylko artykuły mogące obchodzić ludoznawców. Przedewszystkiem z papierów po nieśmiertelnej pamięci M. Hórniku podano tu wspomnienia o dawnych czasach i miejscowościach serbskich (Nr. 6, 7, 10 i 11). Następnie rozpisano się z natury rzeczy najobszerniej o wystawie łużyckiej, którą urządzono z. r. w Dreźnie z olbrzymim powodzeniem. Wyborny tekst Łużana i Muki (Nr. 7—11) kraszą wyborne odbicia fotografii typów i scen z życia zwyczajowego np. kwasny ciah, pŕaza(-pŕástki t. j. prządki czeskie, które na wystawie ludoznawczej praskiej z r. 1895. cieszyły się ogromnem powodzeniem) i t. d. i t. d. Łużan dokończył też w nrze. 1. swego sprawozdania z wystawy praskiej, na której Dr. Muka wzorował łużycką w rok później. Student zaś teologii z Berlina, Bogumił Szwejla, podał bardzo dokładne sprawozdanie i trafne uwagi o karczmiu z Blot (Spreewald), wystawionej obok muzeum serbsko-blockiego na przemysłowej wystawie berlińskiej również w r. 1896 (Nr. 8 i 9).

Bardzo ciekawym jest też opis życia pasterskiego w Blunju przed 60 laty, rozpoczęty przez J. B. Nyczkę w nrze 10 rocznika XIV. a skończony w nrze 1. rocznika omawianego.

Grupę podaniową przedstawiają artykuły Dr. J. Pilka o „serbskim Fauście“, znanym pod imieniem Krabata (Nr. 4 i 5) i wywołane nim przyczynki podane w nrach 7 i 12, dalej oparte na podaniach ludowych poezye: Mrowjana „Stara Wjera“ i Radyserba „Ludkowy haj“ (nr. 1 i 11) oraz spisane z ust ludu opowiadanie o kamieniu gminnym koło Milocie (nr. 6).

Ważne przyczynki do onomatologii miejscowości, którą coraz intensywniej poczynają uprawiać uczeni wszech narodów, stanowią artykuły prof. J. M. Jenča z Drezna: „Gamghübel, Gamig, Gamrich“ (nr. 1), gdzie wykazuje formę kamyk, dziś obcą łużyczynie, i „Nazwa wioski Polkewitz“ (nr. 1), powstała z „Dołkowice“.

Cena pisma bardzo skromna 2 zł w Austrii. Zalecamy je prawym Polakom-słowianom. Lud, który otoczony plemieniem germańskiem, potrafił się ostać

i podziśdzień opiera się wszelkimi siłami zniemczeniu, wart jest poparcia nie tylko moralnego, lecz i materyalnego. Pierwszego jakoś niebardzo od nas doznaje, skoro przy sposobności wystawy zeszłorocznej pisano u nas o nim tak, jakby o nowo odkrytej Ameryce. Byłby czas naprawić błędy przeszłości i nie przestawać na tem, że czasem pan polski (jak A. ks Sapieha, lub K. hr. Przeździecki) sygnie grosza na „Macierz serbską“. Czytajmy Łużicę, wędrujmy do cudnych Błot, poznajmy Budziszyn, poznajmy lud poczciwy łużycki, a jak jemu dodamy przez to otuchy, tak i sami pokrzepienia doznamy, patrząc na małego Dawida, stawiającego dzielnie czoło Goljatowi Germanii

Dr. Fr. Krček.

Fr. Xawery Mroczo. *Śniatyńszczyzna*. Przyczynek do etnografii krajowej. Część I. Lwów. Z Drukarni Władysława Łozińskiego. 1897. Odbitka z „Przewodnika nauk. i liter“.

Praca inspektora szkolnego p. Mroczi — jest pracą konkursową i rzeczywiście na uznanie zasługuje. Autor nie szczędził ani pilności ani trudu, ażeby dokładnie, w wielu razach nawet wyczerpująco opisać powiat śniatyński — pod względem etnograficznym. Rozmiary dziełka p. Mroczi są znaczne — osobiwie w rękopisie, bo rozprawka którą omawiamy jest tylko wyciągiem krótkim (83 stron druku) z manuskryptu; ustępy opuszczone dzięki uprzejmości autora i p. Krechowieckiego, redaktora „Gazety Lwowskiej“ — podamy w następnych zeszytach „Ludu“. O treści rozprawy już wydanej pouczyć mogą tytuły poszczególnych rozdziałów, dlatego podajemy je tutaj. Są one: 1. Kraj, 2. Gleba, klimat, gospodarstwo, handel, przemysł, oświata; 3. Lud; 4. Strój; 5. Mieszkanie; 6. Pożywienie; 7. Język; 8. Pojęcie religijne; 9. Święta; 10. Wesele; 11. Chrzcziny; 12. Obrzędy przy obsiewaniu pola, pieśni dożynkowe; 13. Pojęcia astronomiczne; 14. Świat zwierzęcy (w pojęciach ludowych); 15. Świat roślinny (j. w.); 16. Wróżka i 17. Zwyczaje i obrzędy pogrzebowe. Tytuły te są dla nas ponadto dlatego także ważne, że są one poniekąd miarą wymagań dla tego rodzaju prac etnograficznych; nie jest to co prawda schemat wyczerpujący, ale też mamy przed sobą dopiero część pierwszą pracy p. Mroczi.

O szczegółowe streszczenie poszczególnych ustępów nie możemy w sprawozdaniu kusić się, a to tem mniej, że w wielu wypadkach musielibyśmy chyba przedrukować dosłownie — np. pieśni ludowe, cytowane w pracy pana Mroczi, zwroty językowe ruskie, opisy obrzędów i t. p. Mając na oku przedewszystkiem etnografię „Śniatyńszczyzny“, mało poświęcił autor miejsca szczególnie geograficznemu i historycznemu powiatu; wprost zdaniem naszym nieco za mało, n. p. nie zaznaczył nawet, że Śniatyńszczyzna — to część Pokucia — owej „Małej Wołoszczyzny“ z XV. w., nazwanej tak z powodu licznej migracji Rumunów, osadzonych tutaj we wsiach na t. zw. „prawie wołoskiem“. Jestto szczegół nader ważny dla etnografii, który jedynie może nam wyjaśnić podniesiony przez p. Mroczkę fakt, że po wsiach w powiecie śniatyńskim przechowują się po dziś dzień liczne obyczaje, zwyczaje, a nawet zwroty językowe rumuńskie.

Najbardziej wyczerpująco opisuje autor „pojęcia religijne“ i związane z niemi obrzędy wśród ludu „Śniatyńszczyzny“. Jest to kwestya ważna nie tylko ze względów ściśle etnograficznych, ale także etno-i socyologicznych, tudzież z tego powodu, że znajomość „pojęć i obrzędów religijnych“ u ludu jest znakomitą i w wielu razach jedyną

kluczem do odbudowania pogańskiej mitologii słowiańskiej, która po dziś dzień nawet w poważnych dziełach naukowych — traktowaną jest po macoszemu. Żałujemy, że p. Mroczo pisząc o tem, ograniczył się znów ściśle na samą tylko etnografię, chociaż mimowolnie niejako wyrwało mu się tu i ówdzie z pod pióra — uogólnienie etnologiczne. Nasuwają się one także każdemu czytelnikowi; z pojęć i obrzędów bowiem religijnych w „Śniatyńszczyźnie“ przeziara bardzo jasno i dobitnie ów prastary „kult duchów“, będący zdaniem Spencera pierwotną wiarą wszystkich ludów. Mojem zdaniem z tą wiarą łączy się ściśle także kult roślin i zwierząt, którego ślady odkrywa p. Mroczo wśród ludu śniatyńskiego w znacznej mierze.

Naturalnie! — nie możemy od autora, piszącego rozprawę etnograficzną, wymagać tego rodzaju uogólnień, jakkolwiek byłyby one nader pożądane i mamy nadzieję, że w miarę rozwoju ludoznawstwa jako nauki — dojdziemy może w niedługim czasie także do tego, że prace etnograficzne polskie będą mogły dążyć do celów etno- i socjologicznych, tudzież na takiej umiejętnej podstawie opierać się, jakto już dzisiaj dzieje się w ludoznawstwie zagranicznym.

Dr. K. I. Gorzycki.

Anton Králiček. Die sarmatischen Berge, der Berg Peuke und Karpates des Claudius Ptolemaeus. Ein Beitrag zur Geschichte der Völkerwanderung.

(Programm der Landes Ober-Realschule in Kremsier) I Theil str. 27, 1894; II Theil str. 34, 1895.

Ant. Králiček, profesor szkoły realnej w Komierzyżu, zamierzył sobie oznaczyć położenie i rozciągłość tych trojga gór, oraz objaśnić ich nazwę i jej początek. Stosownie do tego rozdzielił pracę na trzy części, więc pierwszy rozdział obejmuje góry sarmackie, drugi górę Peuke, a trzeci Karpates. Opis sławnego aleksandryjskiego astronoma i geografę poddaje próbierzowi z podań innych dawnych uczonych oraz najnowszych wydawców i objaśniaczy dzieła Ptolemeusza. Znamieniem pracy Králička jest obszerność źródeł, na jakich się opiera, ponieważ uwzględnia również wyniki badań uczonych słowiańskich obok cudzoziemskich.

Wychodząc z zasady, że nazwy trojga rzeczonych gór pochodzą od ludów znanych w starożytności: Sarmatów, Peukinów i Karpów, którzy musieli góry owe zamieszkiwać, zbiera autor świadectwa dawnego piśmiennictwa greckiego i łacińskiego, aby ustalić pojęcia o siedzibach tych ludów.

We wstępie ogólnym o Karpatach zestawia autor wzmianki starożytnych pisarzy, z których można przypuszczać, że Karpaty zwali przed Ptolemeuszem — Ripaje, może ze słowiańskiego chrib, rip, řip=góra. Jednak Ptolemeusz już te Ripaje umieszcza dalej na północy wschód od Karpat.

Rozdział pierwszy, omawiający siedziby Sarmatów i góry Sarmackie w związku z niemi, streszcza się we wniosku autora, że Ptolemeuszowe, góry Sarmackie oznaczają te skupiny górskie, które się ciągną od wielkiego kolana Dunaju na północ z rozmaitemi nazwami gór nowogrodzkich ostrowskich, węgierskich rudaw, gór liptowskich (tj. niżnich Tatr) i wielkich i małych Tatr aż po Beskidy zachodnie.

W rozdziale drugim dochodzi autor do wniosku, że góra Peuke u Pto-

lemeusza oznacza wschodnie Beskidy razem z Tatrami i Beskidy lesiste z wyżyną siedmiogrodzką.

W końcu rozdział trzeci o Ptolemeuszowej górze Karpates zamyka wniosek, że oznacza ona tylko Beskidy lesiste i że schodzi się z nazwą Peuke, której to góry część składową stanowi.

Tak więc autor ostatecznie wypowiada zdanie, iż Karpaty w całej rozciągłości i szerokości nie były znane uczonemu aleksandryjskiemu, iż tylko niepewna wiadomość podała mu nazwy trzech poszczególnych części Karpat, z których pierwsza, tj. góry Sarmackie oznacza wschodnią dzielnicę Beskidów zachodnich mianowicie pasma wewnętrzne (wewnątrz łuku karpackiego położone); druga i trzecia, tj. góra Peuke i Karpates oznacza Beskidy lesiste, dzielące Węgry od Polski razem z Tatrami. Ktoś, co udzielił Ptolemeuszowi wiadomości do naukowego opisu, więcej zwracał uwagi na szczegóły etno- i topograficzne, niż na hydro- i orografię.

Oto wyniki, do jakich doszedł autor. Mimo wielkiej pracowitości, z jaką autor zebrał mnóstwo cytata z dawnych, nowszych i najnowszych prac, trudno się zgodzić na jego poglądy. Już od początku pracy uczynił autor kilka założeń, do których wszystko nagina, nie pomnając, że do takich założeń nie ma podstawy. Oto wyrzekł na wstępie, że nazwy wymienione gór pochodzą niewątpliwie od narodów je zamieszkujących. Dalej, że siedziby tych narodów ustalone po rozbiórce rozmaitych podał o nich u uczonych, tem samem wskażą niewątpliwie, gdzie szukać należy gór o tych nazwach. Cały ten układ jest zanaadto sztuczny, a nie da się oprzeć na żadnych pewnych podstawach. W końcu granice, jakie zakresła poszczególnym trzem nazwom tych gór, są za ściśle na owe czasy, gdy o pasmach górskich, ich ułożeniu w ogóle prawie pojęcia nie miało. Cała praca, choć bardzo staranna, nie odznacza się przejrzystością, jest w niej nagromadzenie szczegółów powciskanych w rozdziały, nacechowane drobiazgowością iście niemieckich uczonych.

Jedynie następujący pogląd zasługuje na szersze zajęcie się nim, a jest przez autora po raz pierwszy podniesiony. I tak pisze autor. „Jeżeli Ptolemeusz. (III c. 3) wyraża się: „poniżej Bastarnów przed Dacyą Tagroi (Tagrowie), a poniżej tych mieszkańcy Dniestrowi (Tyrangetowie)“ — to znaczy poniżej w pierwszym miejscu na południe, a w drugim miejscu na południo-wschód; ponieważ tak umieszcza Tagrów Ptolemeuszowa mapa wielkiej Germanii i Sarmacyi podług wydania Müller'owego (w Paryżu 1883), i to blisko tego południka, po którym leży góra Peuke t. j. 50° wsch. szer. Po odciągnięciu przesunięcia powyżej już omawianego długości Ptolemeuszowych na wschód i po wyrównaniu różnicy tych długości na północy i południu Europy środkowej, co razem wynosi 7° u Szaraniewicza (Kritische Blicke in die Geschichte der Karpatenvölker str. 62), pokaże się, że należy przenieść Tagrów „Tagroi“ na 37° wsch. szer. tam, gdzie się wznoszą Tatry. Jeżeli poddamy tę nazwę ludu takiemu postępowaniu, jakie musiało się zastosować do „Kognoi“ u Ptolemeusza, podług czego często rękopisy greckie pomieniały gamma I' z tau T, wówczas otrzymany zamiast Tagroi — Tatroi i wtedy mamy podobieństwo do słowiańskiej nazwy gór Krkonosze, która jest starem choć filologicznie trudno wytlómaczalnem przypomnieniem Ptolemeuszowych Korkontoi, jak rodzinne słowiańskie Tatry dla zachodnich Karpat, są wspomnieniem Ptolemeuszowych Tagroi. Tej okoliczności wszyscy ci badacze przeszłości, między nimi przedewszystkiem Do-

bnier, potem nawet Szafarzyk, a w końcu zmarły w ubiegłym roku uczony zagrzebski Kanonik Fr. Rački nie uwzględnili, mówiąc, że nazwa Tatr zachodzi się po raz pierwszy w opisie granic dyecezyi praskiej w akcie zakładającym biskupstwo prazkie przywiedzionym u Kosmasa“.

Ustęp ten dosłownie przełożony pokazuje sposób dowodzenia autora wprawdzie misterny, ale niestety za dowolny. Do czego to nie można dojść dowolnie zmieniając głoski w wywodzie nazw! Mnóstwo przykładów szczególnie z dawniejszych prac w tej dziedzinie możnaby przytoczyć, jakie nieprawdopodobieństwa udowadniał nieraz nawet ludzie zkądinąd uczeni, zwiedzieni na obce sobie pole językoznawstwa. Mimo całego pozoru odmówić muszę autorowi słuszności domniemania (hipotezy), jakoby lud Tagroi u Ptolemeusza miał się odnosić do gór Tatr. Oto do czego doprowadziło założenie autora, że każde góry mają swój lud, a nazwy gór i ludu schodzą się w jedno.

Dla zajmujących się podobnemi badaniami dodam, że ten sam Antoni Králicek również w podobnem sprawozdaniu szkolnem z r. 1890 pomiescił rozprawę pod napisem: „Hercynia, Ferganua, Krkonoše. Ein Beitrag zur Geschichte der Völkerwanderung“.

Podług tej rozprawy Krkonoše wywodzić należy od Perkonos, Perkunas, Perkun, Perun, — bóg słowiański. *Dr. St. Eljasz-Radzikowski.*

Konstantin Damroth. Die älteren Ortsnamen Schlesiens, ihre Entstehung und Bedeutung. Mit einem Anhang über die schlesisch polnischen Personennamen. — Beiträge zur schlesischen Geschichte und Volkskunde. Beuthen O.—S. Verlag von Felix Kasprzyk 1896.

Dzieło to w 8° str. 254. jest wydaniem pośmiertnem, bo autor ledwo zaczął drukować pracę, umarł 5 marca 1895, zaś doprowadził pozostawiony rękopis do porządku i czuwał nad jego wydaniem J. Gregor, który dodał przedmowę i poświęcił w niem gorące wspomnienie zmarłemu badaczowi śląskiej przeszłości.

Autor obchodzi nas Polaków wielce, albowiem jest to ten książdz Konstanty Damroth, co pod imieniem Czesława Lubińskiego pisywał miłe wiersze ulubione u ludu górnośląskiego, spiewane przezeń z upodobaniem (wydane w kilku tomikach: Wianek 1867, Z niwy śląskiej 1893, Wiersze ostatnie 1896). Jest to ten, co pisał dla ludu górnośląskiego wiersz: „Z niwy śląskiej“:

„W Bogu wiara -- Z siebie ofiara,
 „W pracy wytrwałość — W nieszczęściu stałość,
 „A w szczęściu zgoda — I rządu zagroda,
 „To nas kiedyś zbawi — I Polskę postawi.
 „— Niech przypomną wam te świeże
 „Kwiaty hasło śląskiej ziemi:
 „Że przy ojców mowie, wierze,
 „Aż do zgonu stać będziemy.
 „Niech przypomną prawdę starą,
 „Że nie cudem, ale trudem,
 „Miarą, wiarą i ofiarą
 „Zostaniemy wolnym ludem“.

Książdz Damroth dopiero jako akademik nauczył się po polsku, a nauczył się tak wybornie, że uchodził za największego znawcę polszczyzny na Śląsku. Ten zacny Ślązak oddawał się z zamiłowaniem badaniu nazw ślą-

skich od dawna, a owoc swej pracy zebrał w omawianem dziele w ostatnich chwilach życia swego pospiesznie — pędzony obawą śmierci z choroby piersiowej, która zmusiła go już oł lat kilku do porzucenia posady dyrektora seminarium nauczycielskiego i szukania schronienia w klasztorze braci miłosierdzia w Pilchowicach, gdzie w 54 roku życia dokonał.

Po tem odstąpieniu od właściwej rzeczy, które się należało zacząć autorowi, przechodzę do samego dzieła.

Po przedmowie skreślonej przez J. Gregora, której pomysł zostawił w zarysie sam autor, następuje wstęp. W nim zaznacza autor, że pierwotną ludność Śląska stanowili Słowianie i od nich pochodzą wszystkie najdawniejsze nazwy miejscowe. Opiera się w tem również na zdaniu wydawców wielkiego zbioru dokumentów śląskich, — Tzschopp'e'go i Stenzel'a, którzy twierdzą to samo i którzy stanowczo odrzucają rojenia niektórych pisarzy niemieckich o pierwotnej bytności Niemców na Śląsku, rojenia niepoparte żadnym zgola dowodem naukowym*) Również wyszukiwanie początków nazw śląskich w języku Keltów już nie w wielkich przypadkach, ale dla tysięcy miejscowości — nie może się ostać przed naukowym poglądem. Autor zamierzył dotrzeć do pierwotnych nazw słowiańskich na Śląsku i o ile możliwości wyjaśnić ich znaczenie. Obszar badań jego obejmuje dorzecze górnej Odry w granicach dawnego Śląska.

Najpierw rozbiera nazwę Śląska. Ma ona pochodzić od ludu Silingów, którzy ją przekazali Słowianom, początkowo na oznaczenie góry Slenz, również rzeki Ślęzy, nad którą kraj położony nazwali Słowianie od tego Śląskiem. Nazwa części Śląska „Opole“, używana do XV. wieku, zaginęła później i utrzymała się jedynie w mianie miasta, leżącego w środku owego „Opola“. W ustępie poświęconym wyjaśnieniu znaczenia Opola, wymienia autor nazwę okolicy wzdłuż Bugu, ciągnącej się ku Karpatom, zasianej mnogimi stawami i jeziorami, nazwę brzmiącą podług Wincentego Pola „opole stawne“. Jednak nazwa ta należy do pięknych pomysłów Pola, (jak wiele innych nazw tego poety-geografa), lecz w rzeczywistości nie istnieje.

W rozbiorze nazw gór śląskich pomija autor nazwę Sudetów, ponieważ nie zna jej lud, jest ona tylko mianem książkowem, które, dawniej rozmaicie rozumiane od czasów Ptolemeusza, dopiero w końcu XVI. w. zostało przyręzione do gór śląskich.

Północna część Sudetów od dawna zwała się „Krkonoše“ od jednej góry tak samo mianowanej („Krkonoš“). Związek owych Karkonoszów z Ptolemeuszowym ludem „Karkontów“ wydaje się autorowi niepewnym. Dostyć wczesna nazwa niemiecka Karkonoszów: „Riesengebirge“ ma pochodzić podług Jüngsta („Volkstümliche Benennungen der Landschaften in Preussen“) od riesen=fliessen, rieseln, (płynąć, spływać) a nie od riesen=olbrzymi — co ma popierać obfitość strumieni górskich w Karkonoszach. Jüngst dowodzi, że nazwa ta, jak w ogóle widać na innych nazwach gór, pochodzi raczej od istotnych właściwości gór, a nie od poetycznych poglądów ludu. Na to jednak autor się nie zgadza.. Nazwę Isergebirge odnosi Jüngst również do tego samego początku i twierdzi, że pierwotnie całe pasmo nosiło miano „riesengebirge“ w znaczeniu gór spływających wodą. Bądź

---

*) Zupełnie podobnie czynią Niemcy spisy, którzy dowodzą, że przed Słowianami już na Spiszu siedzieli. Jest to zresztą właściwością niemiecką dopatrywać przodków wszędzie, gdzie zakładają swoje osady

jak bądź domniemanie Jüngsta posiada pozory prawdy, w każdym razie wydaje się, że jest lepsze niż tłumaczenie wprost jako: gór olbrzymich*.

— Góra dzisiaj zwana „Sobótka“, po niemiecku „Zobtenberg, nazywała się aż do połowy XIV. wieku Slenz.

— Śród innych nazw górskich znachodzą się liczne na Śląsku „chelmy“.

— Nazwę rzeki „Odry“ wyprowadza autor ze słowiańskiego w znaczeniu rzeki drącej, rwiącej, — przeciwnie jak Miklosich, który uważa tę nazwę za zesłowiańszczoną obcą.

Po załatwieniu się z nazwami kraju, gór i rzek, przechodzi autor do nazw miejscowości, które o wiele obszerniej uwzględnia, niż pierwsze.

Słusznie narzeka na bezmyślne przemienianie starodawnych nazw miejscowości, a to pod hasłem patriotyzmu niemieckiego. Ponieważ nazwa jest słowiańska, więc lepiej będzie nadać jej brzmienie inne, czysto niemieckie. Dzieją się przytem śmieszne rzeczy. I tak od wieków była sobie w okręgu wrocławskim wioska zwana „Unchristen“, to jest przekręcone „Okresie“. Nie podobało się to obywatelstwu owej osady, więc nuż ją przechrzcili na „Bismarksfelde“! Czy jednak i dzisiaj tak samo są zadowoleni mieszkańcy z wyboru nowej nazwy, jak wówczas, gdy nazwę wynaleźli, słusznie pyta autor.

Podobnie mnóstwo miejscowości dostało nowe nazwy, bo *habent sua fata — nomina*. Częste dodatki do nazwy: Polski —, Polnisch — poodpadały, oddając miejsce nowym określeniom nie mówiącym, pozbawionym podstawy i barwy dziejowej. Np. zamiast Polnisch-Wartenberg — Gross-W.

Najdawniejsze nazwy śląskie są słowiańskie. Jak wyżej było wspomniane, nie ma podstawy do przyjęcia osad niemieckich przed pojawieniem się Słowian na Śląsku.

Od czasu jednak, gdy Śląsk stał się osobnem księstwem (r. 1163), odkąd związek łączący go z ojczystą Polską, zaczął się rwać i ostatecznie się zerwał, — a natomiast stosunki z Niemcami zacieśniały się coraz bardziej, ginęły nazwy słowiańskie przeinaczane i tłumaczone.

Rozmieszczenie nazw złowiańskich dowodzi, na co i dizje wskazują, że Słowianie, uprawiając rolę i chowając bydło, przekładali równiny i niziny nad okolice górskie. Wyjątek od tego stanowią górzyste okręgi: Kłodzki i Bystrzycki, które od najdawniejszych czasów miały ludność słowiańską.

W dalszym ciągu poddaje autor rozpatrzeniu miejscowe nazwy od imion własnych i pospolitych. Streszcza wyniki prac ogólnych o nazwach miejscowych Miklosicha i Nehringa. Same nazwy ułożone są w porządku abecedowym podług brzmień polskich. Po nazwie polskiej, pisanej pisownią dzisiejszą, następuje nazwa niemiecka, dalej w nawiasie najdawniejsze postaci nazwy z dokumentów z wymienionym rokiem pochodzenia — i stosownie do potrzeby lub możności wytłumaczenie znaczenia nazwy. Szkoda tylko, że autor nie podał źródeł (przynajmniej rzadko gdzie), z kąd czerpał dawne brzmienia nazw, ponieważ przez to książka traci źródłowość.

Nazwy podzielone są na oddziały: nazwy od imion osobowych, od świętych, od imion pospolitych, — i to od zatrudnienia lub prawnych zobowiązań mieszkańców, lub przeznaczenia lub stosunku do założyciela osady,

---

*) Nie godzi się tembardziej, gdy znaczenie „Riesengebirge“ jest tak niepewne, używać w polskim języku nazwy „góry olbrzymie“, zamiast naszej słowiańskiej „Karkonosze“. A tu wychodzą u nas nawet książki z wrażeniami podróży do tych gór, noszące nadpis „góry olbrzymie“.! Też geografie i atlasy podobnie grzeszą.

od zewnętrznych właściwości i położenia osady,
od właściwości ziemi lub od wody,
od lasu i roślin,
od zwierząt.

Ogólnie biorąc, podział ten nazw został przeprowadzony dobrze, to jest, że nazwy są rozdzielone stosownie do ich znaczenia. W szczegółach znajduję się tu i ówdzie omyłki, jednak nieliczne.

Np. Złotniki (str. 88), zapewne nie od imienia osobowego Złat pochodzą, ale od zatrudnienia mieszkańców.

Dziewin raz policzony jest do nazw pochodzących od imion osobowych, drugi raz znowu tłumaczy autor tę nazwę jako znaczącą dział przypadający córce.

Małgoszcz (str. 131) ma znaczyć małe miejsce, od mały i dodatek nie niemówiący — goszcz. Jednak należy nazwę tę tłumaczyć przez porównanie z innemi podobnemi jak np. Bydgoszcz, od imienia osoby.

Łaziska (str. 172) tłumaczy autor, że pochodzą od lasisko, wyraz zbiorowy od lasu, gęsty, szpetny las. Tymczasem łaz, oznacza ugór, odłóg, pole puste, odłogiem leżące, zwłaszcza w liczbie mnogiej: łazy.

Węgrzynowo (str. 179) ma pochodzić od śliwki węgierki, co wydaje mi się zupełnie niesłuszne.

W dodatku umieścił autor rozprawkę o śląsko-polskich imionach osób razem ze spisem tych imion.

Jednak choć tu i ówdzie dadzą się wyszukać niedokładności i błędy, praca cała w każdym razie jest wartościowa i odbija korzystnie od prac innych autorów zajmujących się nazwami śląskimi, a wspomnę tu tylko o dziełku Henryka Adamy'ego (Die schlesischen Ortsnamen II wydanie 1889), który nie wahał się zostawić w drugim, poprawnym wydaniu swej pracy takich tłumaczeń, jak np. nazwa Jerosławice pochodzi od Jaśko, a Jaśko znaczy Jakób; albo Ludmerzie pochodzi od Ludmer, a to znaczy Luther itd.

Dodany spis nazw w brzmieniach urzędowo-niemieckich pozwala odszukać każdą nazwę i dla niej odpowiednią polską, łużycką lub czeską, w piśmowni dzisiejszej, — dziełko tedy Damrotha nabiera przez to wartości praktycznej.

Dr. St. Eljasz-Radzikowski.

Nazwy słowiańskie w cieszyńskiej ziemi. (Gwiazdka Cieszyńska z roku 1895. w nr. 1, 2, 3, 4, 6, 8, 10).

Pisma prowincjonalne przeznaczone dla ludu, mogą wiele zdziałać w sprawie ludoznawstwa, pomieszczając w swych łamach rzeczy odnoszące się do najbliższej ludności miejscowej. Mając koło czytelników wśród ludu i ludzi z ludem ściśle się stykających, mogą poruszać wiele spraw z ludoznawstwa, ogłaszać pytania w pewnych szczegółowych rzeczach a następnie odpowiedzi odbierane od czytelników. Zawsze jednak sposób zajęcia się sprawami ludoznawczemi powinien być czysto zbierawczy, to jest zgromadzenie materiałów bez wdawania się w obrobienie naukowe, którego od takiego

pisma ludowego ani wymagać nie można. Wówczas osiągnięć się nietylko jeden cel, to jest zbieranie danych folklorystycznych, już sam bardzo ważny, bo chroniący od zaguby z każdą chwilą ronione dawne zwyczaje, powieści i język — ale również przez to samo dopnie się cel drugi, mający na względzie obudzenie w ludzie poszanowania dla staroświecczyny. Widocznie to nie tak głupie i nic nie warte te staroświeckie obyczaje, kiedy aż „gazeta“ o nie pyta — pomyśli lud.

Uwagi te nasunęły mi się, gdy przeglądał niejedno ludowe pismo prowincjonalne. Gwiazdka Cieszyńska nieraz poświęca miejsce też rzeczom związanym z ludoznawstwem.

Właśnie w roczniku z 1895 r. znajduje się rozprawka o nazwach słowiańskich w ziemi cieszyńskiej. Rozbiera rozmaite nazwy, a w wyniku udowodnienia słowiańskości pierwotnej ludności śląskiej.

O nazwie Wisły podaje trzy tłumaczenia, jakoby Wisła oznaczała Wandę w języku obrządkowym, to jest uosobienie wody, albo też Wisła powstała z wyrazów „Wit syła“ czyli że Wit, bóg słońca, zsyła wody, lub wreszcie Wisła ma znaczyć „Wid syła“ to jest, że Wid, bogini rzeki zsyła wody, trawy, urodzajność. Poszczególne sposoby wytłumaczenia nazwy Wisły popierać mają zestawienia z nazwami Wit, Witek, Witków, Wiedeń (rakuski), Widyń (bułgarski), co wszystko jednak jest bez żadnego związku z mianem Wisły, i nie odpowiada wymogom naukowym. Jedynie nazwy Wieleśka i Wisłoka, które autor, choć wymienia, ale nie wyzyskuje należycie, mają moim zdaniem wartość w rozmotaniu początku nazwy Wisły jako materiału pomocniczego. Widać jasno, że rozwiązywanie tak trudnych zagadnień jak początku nazwy Wisły, nie powinno wchodzić w zakres pisma ludowego, ponieważ nie mając podstaw naukowych, popada się w bałamutną gadaninę. Zamiast tego należy raczej zebrać jak lud tamtejszy we wsiach ziemi cieszyńskiej nazywa Wisłę w swoim narzeczu, jak urabia przymiotnik od Wisły, jakie podania zna o Wiśle, jak tłumaczy na swój sposób znaczenie nazwy. Wówczas przybyłoby istotnego materiału w tej ważnej sprawie zamiast doniemywań bezwartościowych*). Dwojako bowiem na-

---

*) O słoworodzie Wisły pisano wiele. Wymienię tutaj oprócz dawniejszych prac Hanusza — (Wisła=Vis-tła, z celtyckiego vis=woda, vis-tła=woda w ruchu) nowsze wytłumaczenie Dra Maks. Kawczyńskiego (Ateneum 1892, tom II p. n. Dwie etymologie; — Wisła=rzeka rwiąca, wichrowata od źródłosłowu wich). „Słownik geograficzny“ umieścił nadzwyczaj bałamutny słoworód Wisły, jakoby Wisła powstała z Wistła, ta zaś z Wistra, czyli Bistra, to jest Jasna woda. Wistra znów pochodzi od tego samego pierwiastka, co Jster=Dunaj. Całe to dowodzenie jest zgola nienaukowe.

W. Obermüller w dziele swem: Deutsch-keltisches, geschichtlich-geographisches Wörterbuch, Berlin 1872, — wywodzi z celtyckiego baith, baith uisge=woda i il=wielka. Laxmann, Sibirische Briefe, Goettingen u. Gotha 1769 łączy nazwę Wisły z Jsla u dawnych Prusaków, która ma znaczyć: rzeka. Förstemann, Altdeutsches Namenbuch, Nordhausen 1856—59, zestawia brzmienie Vistula z vest w znaczeniu Westfluss. H. Müller, Die Marken des Vaterlandes, Bonn 1837 wyprowadza od quisl=gąleź, odnoga rzeki. Wszystkie te wywody z obcych języków nie mają podstawy, ponieważ nazwa Wisły najpewniej jest Słowiańska.

Brzmienia rozmaite nazwy Wisły zestawiam w porządku chronologicznym. U Rzymian Vistula, Vistla, Visulla, u Pliniusza (Hist. nat. IV. 100) Visculus. Z najdawniejszych aktów i kronik podług lat: Einhardi V. Karoli: Visula, 1039 Wisla, Wysla, 1077 Viscla, Ekkeh. Chron.: Vistula, Visula, 1226 Wissu-

leży uwzględniać nazwy miejscowe, - co do ich znaczenia. Jedno wytłómaczenie jest ściśle naukowe i musi być zostawione badaniom dokładnym, ścisłym, popartym podstawą naukową z językoznawstwa, drugie ma zaś znaczenie tylko pośrednie dla dotarcia do znaczenia nazwy, a jest to t. zw. słoworód ludowy. Lud tłumaczy po swojemu nazwy, ale tylko rzadko w sposób właściwy, prawie zawsze przyczepiając jakieś podanie do nazwy, mające wartość jedynie dla sprawy samego słoworodu ludowego, lecz nie dla istotnej naukowej etymologii. Otóż przysłużyć się można ludoznawstwu na prawdę, jeżeli się zapisuje wiernie tłumaczenie ludowe pewnej nazwy czyli słoworód ludowy, a etymologię właściwą naukową najlepiej zostawić nietkniętą, by nie popełniać błędów bałamucących czytelników. Jak zapisywać słoworód ludowy i same nazwy, pokazuje dobrze np. zbiorek nazw miejscowych z powiatu brzeskiego Dr. Karola Mátyása umieszczony w *Ludzie* (I. str. 123 i 179, II. str. 257). O samym słoworodzie ludowym pisał obszernie Jan Karłowicz: *O imionach własnych polskich miejsc i ludzi. Pamiętnik Fizyograficzny. Warszawa 1885. — Słoworód ludowy. Dwutygodnik naukowy. Kraków. 1878.*, a w czeskim języku J. Černý: *Príspevky k české etymologii lidové. Kniho vna Českého Lidu III. 1894.*

Również w dalszym ciągu rozprawki o nazwach słowiańskich w ziemi cieszyńskiej autor puszcza się na niepewne nurty tłómaczeń nazw miejscowych. Bytność ludu zwanego u Tacyty „Burii“ w Cieszyńskim popiera nazwami rodowymi: Bury, Burian, Borowski, Borkała, Borski, Boroń i t. d., co wszystko nie jest w związku istotnym, a w każdej okolicy Polski dadzą się wyszukać podobne nazwiska bez roszczenia dowodu o związku z owym ludem Tacytowskim.

Następnie pomieszczone są nazwiska ludzi, dowodzące pochodzenia od zatrudnienia jak od rolnictwa, pasterstwa, chowu bydła, drobiu, sadownictwa, z podaniem wsi, z której zapisane. Ta część rozprawki ma najwięcej wartości. Tu i ówdzie znajodzi się szczegół z miejscowego narzecza mający istotną wartość, np. kub, kubek, kubik, ma znaczyć chlew, chlewek, naczynie do pojenia, od czego nazwiska: kubala, kubania, kubina, kubica i t. d.

Następuje wywód nazwy Karpat. Przedewszystkiem nie pojmuję, dlaczego autor nazwę „Karpaty“ uważa za czysto słowiańską. bo jeżeli może jest słowiańską, to niewątpliwie przekreśloną przez starożytnych geografów i upodobioną do nazwy wyspy greckiej Karpates.

Autor wywodzi Karpaty od wyrazu karpa (1. przypadek liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego) = pniak, kłoda. Podług niego jak od sęk, ząb, głowa pochodzi sękaty, zębaty, głowaty. (nazwisko chłopa), tak od karpa pochodzi karpaty. Więć karpaty, a, e, przymiotnik, a ponieważ na górach znajdowali Słowianie stare lasy, pnie, kłody, — od tego: „karpaty gron“ czyli „Karpaty“. A to znowu, że tam były stare lasy, mają od razu poprzec nazwiska wieśniaków takie, jak Gąszcz,

1a, Wisła, Wizła, Wizzła, 1220 Wissele, 1328 Weissele, 1423 Wysala. (Oesterley, *Historisch-geographisches Wörterbuch des deutschen Mittelalters*. Göttingen 1883). W dawnej niemczyźnie: Vistel od Vistula. u Hansa Sachsza Fisl.

Jak z tego widać brzmienie pierwotne było Wisła, a tylko Rzymianie wprowadzili postać Vistula, Vistla, Viscia.

Od nazwy rzeki przeszło też to miano na osadę wiejską u źródeł rzeki Wisły leżącą.

Lipka, Kłoda, Jaworski, Grabowski itd. odnoszące się do lasów. Śród tak beładnego wywodzenia mieści się zdanie takie: „Niektórzy wywodzą Karpaty od karpia, ale to jest nieprawdopodobne, chociaż starzy Słowianie lubili ryby“. (!!) itd. itd.

W ogóle, nie puszczając się na tłumaczenie rzekomo naukowe nazw, należy przecież zajmować się niemi, a w tym względzie mogą pisma ludowe przewdziwie się przysłużyć ludoznawstwu, jak o tem na początku wspomniałem.

Dr. St. Eljasz-Radzikowski.

DODATKI I UZUPEŁNIENIA.

Wiersz „Antret rekruty do szkoły“, o którym w III. zeszycie „Ludu“ str. 273 uczyniłem wzmiankę, ma taką historję:

Przy 13 pułku piechoty w Krakowie służyło między innymi dwóch żołnierzy: cugsfirer Skrzatek (Józef) i kapral Grela. Skrzatek był manipulantem „w kadrze“ a Grela „przy regimencie“. Skrzatek był to człowiek sprytny i wielce dowcipny, jak wogóle Bochniacy bywają; Grela był prosty rubacha i wieczny gaduła, jak zwyczajny „gorol z nad Rabe“. Nie mogę powiedzieć, aby się obaj z tego tytułu mieli kochać, ale w każdym razie coś ich ze sobą wiązało. Lubili sobie wzajemnie dokuczać — a owocem tego jest właśnie nasz wiersz: „Antret rekruty do szkoły“, gdzie Skrzatek z prawdziwym humorem, ludowi tylko właściwym, wiernie odmalował swego kolegę, kaprala Grełę, jako „abrychtera rekrutów“.

Wobec tego Józef Skrzatek jest istotnym autorem wiersza „Antret rekruty do szkoły“, a kapral Grela tylko osobą w tym wierszu główną rolę odgrywającą.

Ułożenie tego wiersza przypada na rok 1890. *L. Młynk.*

Polemika.

Z powodu „Uwag do artykułu J. Witorta: „Kucya na Litwie“, umieszczonego w II. zesz. „Ludu“ str. 171., kreślę słów parę, zastrzegając się, że polemika jest niemożliwa, bo stoimy na wręcz przeciwnych biegunach. Chodzi mi tylko o małe wyjaśnienie. Przedewszystkiem rad jestem, iż mój artykuł zwrócił uwagę p. Młynka, który — mniemam — zechce wyjaśnić, rozwinąć i udowodnić swe poglądy na powstanie i znaczenie godów grudniowych; obu nam idzie o prawdę, przeto będę bardzo wdzięczny, jeżeli mój pogląd okaże się błędnym... Wyczekuję tej pracy p. Młynka; nie wątpię, że przy dobrych chęciach rzuci ona jaskrawe światło na kwestję sporną, lecz nim to nastąpi pozostaję przy swoim.

Mniemam, że ludy aryjskie posiadają pewne wspólne wierzenia i poglądy, których przeżytki zachowały się do dnia dzisiejszego; jednym z takich przeżytków są właśnie gody grudniowe. Jestto zdanie powszechnie uznawane przez etnografów i badaczy. W jednej z najnowszych prac — „Przeżytki starożytnego światopoglądu u Białorusinów“ (Grodno 1895 roku po rosyjsku) — znajduję ustępy, potwierdzające mój pogląd na str. 82. W tejże pracy autor, p. Bohdanowicz, mówi wyrażnie, że w obrzędach pra-

ktykowanych przy zabijaniu świń na Boże Narodzenie, należy widzieć przeżytek dawnych ofiar składanych na cześć słońca, str. 85.

Słowo kolęda „kolada“ po białorusku, oznacza na Litwie gody grudniowe oraz podarki, składane podczas nich, na Białej Rusi słowo „kolada“ oznacza też i wieczerzę wigilijną i zapasy żywności, niezbędne do uroczystości. Tamże w pieśni ludowej spotykamy dwuwiersz, zawierający jakby uosobienie kolędy:

„Jechała kolada po ladu,
Rozsypała koladu“

Nadmieniam, że na Litwie i Białej Rusi, stół pokrywa się tylko sianem, nigdy zaś zbożem. „Pęcak“ czy „pęsak“ jest potrawą ogólnie znaną i po siadającą znaczenie obrzędowe, albowiem gra on ważną rolę w obrzędach pogrzebowych: wszak „kutia“, która stoi przy trumnie zmarłego, nawet w cerkwi do niedawna składała się z odgotowanych ziarn jęczmienia lub pszenicy, zaprawionych sytą; dziś je zastąpił ryż. Zresztą w swoim artykule pisałem przeważnie o kucyi na Litwie, rozumiejąc przez ten wyraz terytorium b. W. Ks. Litewskiego, nie sądzę, by wpływy mitologii germańskiej sięgały tak daleko! Obrzędowa strona godów grudniowych nie zawiera tych rysów charakterystycznych, na które powołuje się p. Młynek. Dodam: nie odrzucałem i nie odrzucam wpływów mitologii germańskiej na ludy słowiańskie, lecz mniemam, że tylko grunt wspólnych wierzeń ułatwia ich przyjęcie. Kwestya dwunastnicy jest niejasna; nie widzę przyczyny tłumaczenia jej przyjęciem kultu Asów.

Kończę, wyrażając życzenie, by p. Młynek rozwinął i opracował swój pogląd na kwestye omawiane, a może wówczas natrafimy na prawdę lub zbliżymy się bardzo do niej, a o to nam chodzić powinno!

Jan Witort.

SPRAWY TOWARZYSTWA.

I. Sprawozdanie z posiedzeń Zarządu.

Piąte posiedzenie Zarządu odbyło się d. 13. października 1897. Obecni pp. Dr. Gorzycki, Kolbuszowski, Dr. Kręek, Leeg, Pierzchała, Ramułt, rektor Dr. Rehman, Rebczyński i prof. Sołtys. Przewodniczył prezes tow. prof. Dr. Kalina.

1. Przyjęto 11. nowych członków, t. j.: 1. Baran Józef, naucz. — w Porembe; 2. Flasiński Adolf, majster kowalski — Siercza; 3. Gerold et Comp. Buchhandlung — Wiedeń; 4. Koch Władysław, sl. filoz. — Wieliczka; 5. Kownacki Józef, sl. praw — Wieliczka; 6. Oddział tow. pedag. — Dolina (kolo Stryja); 7. Ozga Wojciech, kierownik szk. lud. — Kozmice wielkie; 8. Śliwiński Józef, stygar salinarny — Wieliczka; 9. Ułaszyn Henryk, słuch. fil. — Kraków; 10. Wydział Rady pow. — Rohatyn; 11. Wydział Rady powiat. — w Samborze.

2. W nieobecności zast. skarbnika p. Bala uchwalono na wniosek prezesa Tow. ściągąć zaległości od członków z prowincyi przez „zlecenie pocztowe“ i uwiadomić ich, że ponoszą także kosztą tych zleceń.

3. Przyjęto do wiadomości sprawozdanie sekretarza tow. z rozsyłki Śpiewnika kościelnego ludowego.

Wysłano egzemplarzy 76	do parafii ob. ł.	w miastach powiatowych.
„ „ 258	„ „ „ „	w miejscowościach, gdzie istnieją eraryalne poczty.
„ „ 107	„ „ „ „	w miejscowościach, gdzie istnieją poczty nieeraryalne.
„ „ 18	do kapituły lwowskiej.	
„ „ 13	„ „ przemyskiej.	
„ „ 10	„ „ krakowskiej.	
„ „ 18	„ „ tarnowskiej.	

Razem 500 egzemplarzy.

Ponadto wysłano poszczególne egzemplarze do katechetów szkół średnich, i 10 na zamówienie do księgarni Westa w Brodach. Wysyłkę prospektów przyjęło na się Tow. pedagogiczne. Koszta wysyłki wynoszą razem 12 fl. 57 ct. w a. Dotychczas zakupiono blisko 100 egzempl. i część zwrócono.

4. W sprawie dalszej wysyłki uchwalono: a) egzemplarzy wogóle nadal nie rozsyłać, tylko prospekty do redakcyi i księgarń; b) wysłać prospekty do dyrekecyi szkół średnich — na podstawie rozporządzenia Rady szk. kraj. która „Śpiewnik“ dla tych szkół do nauki śpiewu poleciła i — postarać się o takie same polecenie także dla szkół ludowych; c) wysłać prospekty do Tow. Organistów w Tarnowie i do Red. „Śpiewu kościelnego“ w Radomiu; d) kontynuować wydawnictwo, a egzemplarze stare uszkodzone sprzedawać po cenie głosów Tow. „Lutni“.

5. Przyjęto do wiadomości sprawozdanie delegatów na walny zjazd Tow. pedag. w Stanisławowie.

6. Uchwalono sprzedawać nowo wstępującym do Tow. członkom — dawne roczniki „Ludu“ po zwykłej cenie, ale z opuszczeniem rabatu księgarskiego.

7. Upoważniono bibliotekarza Tow. do zakupienia książki inw. i pieczęci dla biblioteki.

8. Uchwalono wydawać potwierdzenia należenia do Towarzystwa dla członków chcących za $\frac{1}{2}$ ceny prenumerować „Wisłę“.

9. Zamianowano członkiem koresp. prof. Adolfa Černego w Pradze.

II. Wykaz darów na rzecz Towarzystwa.

(Ciąg dalszy).

Do biblioteki ofiarowali:

45. Muzeum przemysłowe wschodnio-czeskie w Chrudzimiu (Průmyslové museum pro východní Čechy v Chrudimi) swe wydawnictwa:

Nr. I. Lomenice chalup na Chrudimsku Příspěvek k seznání stavitelství lidového ve východních Čechách. Popsal a nakreslil Ant. Šolta 1894.

Nr. II. Památky starobylého vyšívání českého na rouchách kostelních z Chrudimska... Popisuje Ant. Šolta 1896.

Nr. III. O museích průmyslových vůbec a úkolech chrudimského musea

průmyslového zvlášť. Napsal Karel Svoboda. — Ostrožich v malém průmyslu. Napsal Jindřich Souček 1896.

Nr. V. Názvosloví nástrojů truhlářských. Sestavil inž. J. Souček.

Zpráva kuratoria. za rok 1896—1897.

46. Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen, svoje wydawnictwa: Mittheilungen Nr. III., V. u VII. (Bericht des Priv.-Doc. Dr. Adolf Hauffen über den bisherigen Fortgang seiner im Auftrage der Ges. unternommenen Sammlung der volksthümlichen Ueberlieferungen in Deutsch-Böhmen.)

Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde. I. Bd., 1. Heft. (Einführung in die deutsch-böhmische Volkskunde nebst einer Bibliographie. Von Adolf Hauffen; 2. Heft. 1896. Volksthümliche Ueberlieferungen aus Teplitz und Umgebung vom Prof. Dr. G. Laube.)

Fragebogen zur Sammlung der volksthümlichen Ueberlieferungen in Deutsch-Böhmen 1895.

47. Dr. Ernest Muka (redaktor „Maćićeného Časopisa“ dolnołużyckiego w Budziszynie) swoje broszury: Zapiski Maćicy serbskeje w Budyšinje (1847—1897) i

48. Za dušu a wutrobu. Zběrka basni a spěwow Jana Waltarja-Wóslíčanskeho. 1897.

49. Slovenska Matica w Lublanie swe wydawnictwa: Letopis za leto 1996.

Zgodovina slovenskega slovstva. Spisal prof. dr. Karol Glaser t. I—III. 1894—6.

Slovenska zemlja II. del. I. snopič. Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra. Spisal S. Rutar. 1896.

Slovenske narodne pesmi. Uredil dr. K. Štrekelj. zesz. I—II. 1895/6.

Knezova knjižnica. Uredil Fr. Levec. t. I—III. 1894—6.

50. Dr. A. Radić swą rozprawę: Osnova za sabiranje i proučavanje gradja o narodnom životu. Zagreb. 1897.

51. XX. z Królestwa kilkadziesiąt numerów Gazety ludowej i Ewangelika wyd. w Elku za r. 1897; Gazeta olsztyńska wraz z dodatkiem: Gość niedzielny za r. 1897.

52. Tenże: Kalendarz królewsko pruski ewangelicki za rok 1891 wyd. M. Gersz w Lecu.

53. W Kulerski w Sopotach połowę kosztów na zakupno rękopisu z początku b. w. zawierającego odpisy korespondency i aktów urzędowych odnoszących się do germanizacji Prus wschodnich.

54. Dr. A. Kalina kilkadziesiąt numerów Gazety gdańskiej z r. 1897.

55. Tenże: Jurata królowa Bałtyku (Legenda żmudzka) napisał Stach z pod Naściszowy. Gdańsk 1895.

56. B. Miński w Gdańsku: Nórcyk Kaszubści, drekował Jarosz Derdowści we Winonie w Nórtowjy Ameryce 1897.

57. Dr. Nadmorski swą pracę: Ludność polska w Prusach zachodnich. Warszawa 1889.

58. K. Potkański swą pracę: Kraków przed Piastami. Kraków 1897.

59. Eugène Monseur swe dzieło: Le folklore wallon. Bruxelles.

60. Jan Świętek swą pracę: Zwyczaje i pojęcia prawne ludu nadrańskiego. Kraków 1897.

Do muzeum:

Pani Marya Kalina czapkę (myckę) noszoną na wesołach przez dru-
hny w Warmii.

III. Wykaz Towarzystw naukowych i redakcyi pism z któremi To- warzystwo zawiązało stosunki.

1. Towarzystwo dolnołużyckie, które przysyła swój organ: Niederlau-
sitzer Mittheilungen. Guben.
2. Bukowińskie krajowe Muzeum, które posyła swój organ: Jahrbuch
des Bukowiner Landes-Museum. Czernowitz.
3. Szwajcarskie Towarzystwo dla ludoznawstwa, które posyła swój
organ: Schweiz. Archiv. für Volkskunde. Zürich.
4. Węgierskie Towarzystwo etnograficzne (Magyar néprajzi társaság),
w Budapeszcie.
5. Narod. węg. Muzeum starożytności (A Magyar Nemzeti Muzeum
igazgatósága), Budapeszt, które przysyła swój organ: Archaeologiai értesítő.
6. Museálna slovenská Spoločnosť w Turč sv. Martine.
7. Société du Folklore wallon w Brukseli.
8. Redakcyja „Vlast“ Praha.
9. „ „ „Sběratel“, Praha.
10. „ „ „Lubljański Zvon. Lublana.
11. „ „ „Hlidka w Brně (Morawia)
12. „ „ „Erdély, Kolozsvár.
13. „ „ „Argo, Laibach.
14. „ „ „Mélusine red. H. Gaidoz, Paris.

IV. Spis członków towarzystwa.

288. Baran Józef, naucz. w Porembie p. Orłowa (Orlau) Szląsk aust.
289. Flasiński Adolf, majster kowalski w Sierczy p. Wieliczka.
290. Gerold et Comp. księgarnia, Wiedeń.
291. Koch Wład. słuch. fil. uniwers. Jagiell. Wieliczka
292. Kownacki Józef słuch. praw uniwers. Jagiell. Wieliczka
293. Ozga Wojciech kierow. szkoły lud. w Koźmicach Wielkich p.
Wieliczka.
294. Śliwiński Józef, stygar salin. Wieliczka
295. Ułaszyn Henryk, słuch. fil. Kraków.
296. Wydział Rady powiat. w Rohatynie.
297. Wydział Rady powiat. w Samborze.

SPROSTOWANIE.

Na str. 244, wiersz 2 od góry zam. piaski ma być pniaki; na
str. 248, w. 11 od dołu zam. przedstawili ma być przedstawio-
no; na str. 261, w. 18, od góry zam. Gasienicowego ma być Gąsie-
nicowego; na str. 268, w. 10 od dołu zam. surowcem ma być za-
stępca.

Szloma Blander							
kupiec — lat 44 — waży 62 kilo.							
	Niedziela	Poniedziałek	Wtorek	Środa	Czwartek	Piątek	Sobota
Śniadanie	Grm. 465 herbaty 135 mleka 30 cukru	Grm. 465 herbaty 135 mleka 30 cukru	Grm. 465 herbaty 135 mleka 30 cukru	Grm. 465 herbaty 135 mleka 30 cukru	Grm. 465 herbaty 135 mleka 30 cukru	Grm. 465 herbaty 135 mleka 30 cukru	Grm. 300 kawy 300 mleka 30 cukru
Obiad	20 wódki 58% 50 piernika 30 konfitur 100 chleba ż. p. 30 cebuli 5 szmalcu gęs. 10 krup. perłow. 10 fasoli 3 szmalcu 73 krup. grycz. 200 rosółu 100 mięsa wołow. 400 piwa	20 wódki 58% 40 kichete 50 piernika 35 śledzia 250 barszczu 73 krup. grycz. 200 rosółu 100 mięsa wołow. 400 porturu	20 wódki 58% 40 kichete 20 konitutr 35 śledzia 250 barszczu 300 kartofli 100 mięsa wołow. 400 porturu	20 wódki 58% 40 kichete 50 piernika 30 cebuli 4 szmalcu gęs. 200 buraków 4 szmalcu gęs. 150 mięsa wołow. 200 bułki 200 piwa	20 wódki 58% 40 kichete 30 cebuli 4 szmalcu gęs. 20 krup. perłow. 15 fasoli 150 kartofli 150 mięsa wołow. 400 piwa	20 wódki 58% 40 kichete 10 krup. perłow. 10 fasoli 150 mięsa wołow. 200 bułki 400 piwa	25 wódki 58% 20 konitutr 40 kichete 50 piernika 30 cebuli 150 mięsa wołow. 200 bułki 100 ryby 73 krup. grycz. 200 rosółu 100 mięsa wołow. 400 piwa
Podwieczorek	800 herbaty 40 cukru	400 herbaty 30 cukru	400 herbaty 20 cukru	400 herbaty 20 cukru	400 herbaty 20 cukru	400 herbaty 20 cukru	400 herbaty 20 cukru
Kolacya	20 wódki 58% 35 śledzia 50 chleba ż. p. 20 ryżu 200 rosółu 100 mięsa wołow. 400 porturu	100 chleba ż. p. 100 ryby 73 krup. grycz. 200 rosółu 100 mięsa wołow. 300 piwa	20 wódki 58% 200 rosółu 100 mięsa wołow. 300 piwa	20 wódki 58% 200 chleba ż. p. 140 maki 100 ryby 100 mięsa wołow. 300 piwa	20 wódki 58% 100 chleba ż. p. 73 krup. grycz. 200 rosółu 100 mięsa wołow. 400 porturu	50 wina rodzenk. 20 wódki 58% 100 bułki 100 ryby 100 mięsa wołow. 200 buraczanków 5 jaj 200 rosółu 150 mięsa wołow. 50 śliwek susz. 10 cukru 400 porturu	40 wódki 58% 20 śledzia 100 bułki 100 ryby 200 buraczanków 100 mięsa wołow. 200 piwa

Suma z całego tygodnia							
Spis spożytych pokarmów				Ich skład			
Ilość w gramach				cięż azotowych	tłuszczu	wodanów węgla	
550	chleba żytniego pyłowego			33.61	2.37	270.82	
1 040	bułki pszennej			73.42	4.78	576.99	
218	maki pszennej			22.19	2.05	162.96	
240	kichete (patrz spis potraw)			20.64	34.8	120	
200	piernika			9.02	4.42	131.94	
100	kugla (patrz spis potraw)			7.55	8	47.5	
364	krup. gryczanych			36.4	3.64	269.36	
40	perłowych			2.8	0.4	30.8	
100	fasoli			7.85	0.88	76.62	
35	kartofli			8.28	0.69	10.46	
450	buraków			8.78	0.63	93.24	
200	cukru			2.18	0.22	18.82	
380	mleka			33.15	35.59	372.4	
975	jaj			1.88	1.82	46.9	
15	mięsa wołowego			332.48	2.4	—	
1 600	szmalcu gęsiego			23.63	25	1.96	
25	śledzia			73.36	2.04	2.62	
400	ryby			1.25	—	45	
50	śliwek			5.04	0.3	32.46	
60	konfitur					40	
300	cebuli					10	
1 600	rosółu					32.46	
250	barszczu						
300	kawy						
6.125	herbaty						
50	wina rodzenkowego		użytki				
16.0	porturu						
2 900	piwa						
235	wódki						
				1.004.41	151.19	2.349.23	

Herc Szainfeld							
faktor — lat 37 — waży 53.5 kilo.							
	Niedziela	Poniedziałek	Wtorek	Środa	Czwartek	Piątek	Sobota
Śniadanie	Grm. 609 herbaty 20 cukru 45 kichete	Grm.	Grm. 400 herbaty 5 cukru	Grm. 200 herbaty 15 cukru	Grm.	Grm.	Grm.
Obiad	200 bułki pszen. 10 śledzia 540 kartofli	400 chleba ż. p. 30 cebuli	400 chleba ż. raz. 250 barszczu 15 jaj	300 chleba ż. raz. 200 mleka kwaśn. 30 sera	1.800 kartofli 100 chleba ż. p.	500 placeków psz. 400 herbaty 15 cukru 60 bułki pszen.	45 kichete 100 wina rodzenk. 15 cebuli 4 faso-i 140 krup. grycz. 350 rosółu 75 mięsa cielęc. 200 kugla
Podwieczorek							
Kolacya	200 chleba ż. p. 60 mięsa cielęc. 200 rosółu	290 maki pszen. 300 fasoli 7.5 szmalcu gęs.	60 krup. grycz. 500 rosółu 10 fasoli 60 mięsa cielęc.	145 maki pszen. 15 jaj 60 mięsa cielęc. 250 rosółu	115 maki pszen. 30 mięsa cielęc. 200 rosółu	200 bułki pszen. 125 maki pszen. 200 rosółu 19 śledzia 90 mięsa cielęc. 20 śliwek susz.	60 bułki pszen. 200 herbaty 5 cukru

Suma z całego tygodnia							
Spis spożytych pokarmów				Ich skład			
Ilość w gramach				cięż azotowych	tłuszczu	wodanów węgla	
700	chleba żytniego pyłowego			42.77	3.01	344.68	
700	chleba żytniego razowego			42	3.5	357	
1 020	bułki i placeków pszennych			72.01	4.89	565.9	
62.5	maki pszennej			63.97	5.85	461.32	
90	kichete			7.74	13.05	45	
200	kugla			15.1	16	95	
209	krup. gryczanych			20	2	143	
314	fasoli			74.29	6.15	174.58	
2 340	kartofli			45.63	3.51	434.85	
60	cukru			—	—	53.8	
260	mleka			6.83	7.8	9.62	
30	sera			10.5	3.41	1.62	
30	jaj			3.77	3.63	0.17	
375	mięsa cielęcego			74.4	3.05	—	
7.5	szmalcu gęsiego			—	7.5	—	
20	śledzia (waga bez ości)			3.78	3.83	0.31	
33	śliwek suszonych			0.5	—	16	
200	cebuli			3.36	0.2	21.64	
1 600	rosółu						
250	barszczu						
100	wina rodzenkowego		użytki				
1 800	herbaty						
				484.04	86.26	2.789.49	

Herszek Kamień							
tragarz — lat 29 — waży 58 kilo.							
	Niedziela	Poniedziałek	Wtorek	Środa	Czwartek	Piątek	Sobota
Śniadanie	Grm.	Grm.	Grm.	Grm.	Grm.	Grm.	Grm.
Obiad	20 wódki 58% 400 bułki pszen. 400 buraków 540 kartofli	20 wódki 58% 400 bułki pszen. 200 buraków 562 kartofli	20 wódki 58% 600 bułki pszen. 40 krup. jęczm. 140 kartofli	20 wódki 58% 300 chleba psz. r. 200 bułki gorszej 900 kartofli	20 wódki 58% 580 maki pszen. 76 sera	20 wódki 58% 400 placeków gors. 50 krup. perłow. 200 fasoli 160 maki pszen. 60 cebuli 28 oleju 50 gęsi 100 bułki pszen.	20 wódki 58% 40 placeków gors. 230 rzodkwi 30 cebuli 15 fasoli 100 krup. perłow. 200 kugla 50 gęsi
Podwieczorek							
Kolacya	290 maki pszen. 300 rosółu 100 mięsa wołow. 100 bułki pszen.	280 maki pszen. 362 kartofli 300 bułki pszen.	400 chleba psz. r. 100 cebuli 12.5 szmalcu gęs. 435 maki pszen. 70 krup. grycz.	450 kartofli 400 rosółu 100 mięsa wołow. 400 chleba psz. r.	110 krup. grycz. 250 rosółu 100 mięsa wołow. 300 placeków psz.	25 śledzia 300 bułki pszen. 145 maki pszen. 10 jaj 250 rosółu 76 kugla 50 gęsi 65 gruszek susz.	50 gęsi 316 kartofli 200 placeków gors.

Suma z całego tygodnia							
Spis spożytych pokarmów				Ich skład			
Ilość w gramach				cięż azotowych	tłuszczu	wodanów węgla	
1 000	chleba pszennego razowego			68.2	7.7	433.4	
3 200	bułki i placeków z gorszej pszennej maki			256.8	14.08	1 635.84	
40	kichete (patrz spis potraw)			3.44	3.8	20	
275	kugla			20.73	22	130.63	
1 900	maki pszennej			193.42	17.86	1 420.25	
180	krup. gryczanych			18	1.8	133.2	
40	jęczmiennych			4.55	0.6	28.49	
150	perłowych			10.5	1.6	115.5	
265	fasoli			82.7	6.19	147.84	
3 270	kartofli			63.7	4.91	677.54	
600	buraków			6.54	0.66	54.96	
230	rzodkwi			4.42	0.25	17.09	
75	sera			26.24	3.53	4.05	
12.5	szmalcu gęsiego			—	12.5	—	
25	oleju			—	25	—	
10	jaj			1.26	1.21	0.06	
350	mięsa wołowego			51.95	3.75	—	
33	gęsi			33	40	—	
25	śledzia			4.72	4.22	0.4	
65	gruszek suszonych			1.56	—	51.35	
400	cebuli			6.72	0.4	43.28	
1 200	rosółu						
140	wódki 58%		użytki				
				837.55	177.96	4 913.38	

Spis potraw używanych przez Żydów w Łaszczowie.

Pieczywo		Maczne		Kasze		Zupy		Mięso		Ryby		Jarzyny		Legominy		Napoje	
Chleb Chwała (bułki pszenne)	na rozczynnie z kwasu. a) 1 garniec maki, 1 kwarta wody, 2 ł. drożdży; b) 1 garniec maki, 1 kwarta wody, 1 ł. drożdży i 6 sztuk kartofli surowych tartych.	Lokszyn (makaron)	maka pszenna lepsza, jaja i woda; wakuje się cieniućko, suszy i kraje.	Gryczana	1 kwarta krup. gryczanych gotuje się w kwarcie wody, następnie wypieka w piecu.	Rosół	1/2 kilo mięsa, 1 kwarta wody, cebula i trochę fasoli.	Gotowane Kottlety	z rosółu. mięso surowe, siekane, smażone na gęsim szmalcu.	Faszerowana	rybki małe sieka się z ościami, jaja, pieprz, cebula, sól; formuje się w kawałki i gotuje.	Marchew	kraje się na kawałki, gotuje ze szmalcem gęsim albo mięsem, czasami dodaje cukier lub miód.	Cymes	a) 10 marchwi kraje się, gotuje, dodaje 2 łuty szmalcu gęstego, następnie ryżką rozgniatą się na miazgę i dodaje miodu;	Wódka Piwo Porter	na 53%, 84% i 90%.
		Kluski	a) woda, maki i sól; b) woda, maki i jaja.	Jęczmienna Jaglana	jak wyżej.	Juszka	8 łutów krup. perłowych lub 1 kwatertka jęczmiennych, 1/2 kwatertki fasoli albo kwarta kartofli, 2 1/2 kwarty wody, 2 cebule, pieprz, sól i 1 łut szmalcu gęsiego.	Gęś Drygło	a) gotowana; b) pieczona w rądu. noga wołowa gotuje się, zasilga; jadają z octem i żółtkiem.	Smażona Marynata Drygło	na masle. ryba pokrajana na kawałki gotuje się i nalewa gorącym ociem z pieprzem. ryby gotują się w wodzie z cebulą, pieprzem, jajkiem i wystawia się na chłód.	Buraczki	buraki gotuje się z łupinami; po oczyszczeniu sieka się z cebulą, nalewa barszczem, dodaje szmalcu gęsiego i znów gotuje.		Wino rodzenkowe	rodzenki z wodą i cukrem kilka dni fermentują; po odciedzeniu bierze się do użytku	
Bułki	1 garniec maki, 1 kwarta wody, 4 ł. drożdży; po wyrośnięciu wyrobione bułeczki rozsą w parze i pieką się.	Pierogi z mięsem	1/2 kwarty macy tłuczonej, 6 jaj miesza się, osobno sieka się mięso z cebulą, potem zawija w ciasto z macy i smaży na szmalcu.	Perłowa	1 kwarta krup. gotuje się w kwarcie wody; po zagotowaniu wodę odciedza, a kaszę jedzą z rosółem.												
Obwarzanki	a) 1 garniec pszennej maki, 1 kwarta wody, 4 ł. drożdży; po wyrośnięciu wyrobione obwarzanki gotują w gorącej wodzie i pieką; b) jak wyżej, tylko zamiast obgotowywania rosną w parze wodnej.	Pierogi z serem	ciasto z maki pszennej i wody, ser z jajem i pieprzem; smaży się na szmalcu gęsim.	Ryż	1 kwarta ryżu gotuje się w kwarcie wody na gęsto.	Kartoflanka	kartofle krajane w plasterki gotuje się z cebulą, potem trochę szmalcu gęsiego.										
		Pierogi z kaszą	ciasto z maki pszennej gorszej i wody, krupy gryczane z serem; smaży się na szmalcu gęsim.	Kulasz	gryczana maki praży się na patelni, miesza z wrzącą wodą, rozsmarowuje na talerzu i wystawia na chłód; kraje się na kawałki i je z rosółem lub masłem.	Gruchówka	groch rozgotowuje się z czosnkiem i pieprzem, potem szmalcu gęsiego dodaje się.										
Placki	1 garniec grubszej pszennej maki, 1 kwarta wody, 2 ł. drożdży; po wyrośnięciu wakuja, dosypując maku.	Kottlety	maki z macy tłuczonej kwatertkę, 3 jaja; smaży się na gęsim szmalcu.			Szczaw	1/2 kwarty liści szczawiu, 2 kwarty kwasu żytniego, 2 jaja, 1/2 kwarty mleka.										
Kichete (placuszki)	1 kwarta maki pszen., 1/2 kwatertki oleju rzepakowego, 1/2 kwatertki maku i woda; miesza się i piecze; e. azot. tłuszcz. węglow. w 100: 5.6 14.5 50					Kapuśniak	a) 2 głowy kapusty, 1 kwarta kwasu żytniego, 1/2 kwarty mleka, albo 1/2 kwatertki śmietany i cebula; b) kapusta, kwas żytni i cebula.										
						Śliwkowa	1/2 kilo śliwek suszonych, 1/2 kilo gruszek suszonych, 2 kwarty wody, 30 grm. cukru.										
Piernik	1/2 kwarty maki, 4 jaja, 1 ł. cukru, 2 ł. sody i woda; miesza się i piecze; e. azot. tłuszcz. węglow. w 100: 4.96 2.21 60.97					Jabłczana	garniec drobnych jabłek, garniec wody, 30 grm. cukru.										
Kugiel	1 1/2 kwarty maki pszennej, 2 duże jaja (c6 grm.) i 64 grm. szmalcu gęsiego; gotuje się lub piecze.					Mleczna z kartoflami	na gotowane kartofle nalewa się prażonego mleka rozcieńczonego wodą.										
Maca	maka pszenna bardzo biała i woda, bez soli.																

Biblioteka Śląska w Katowicach

ID: 0030002027448

II 4521/3/1897